STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01254

YUDISHE GESHIKHTE

Permanent preservation of this book was made possible
by Mari E. Endreweit
in memory of
Lazer Goldberg

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע.

ניי בעארבייט

אד פראפעסאר גרעץ

און אנדערע קועלן.

מיט א פארורעדע פון הלל צייטלין.

6־טער באנד.

פון די אדומ׳שר ביז׳ן אונטערגאנג פון יהודה.

פערלאג
ב. שימין, ווארשא.

פערקויף:
געזעלש. „צענטראל“, ווארשא.

ווארשא.

פינפטעס קאפיטעל.

די יודען אין פוילען.

דער שטראם פון דער יודישער אויסוואנדערונג איז געגאנגען אין צוויי ריכטונגען: אין דער צייט, ווען די יודישע גולים פון שפאניען און פארטוגאל האבען אויסגעוואנדערט קיין טערקיי, זענען פון עסטרייך און דייטשלאנד געגאנגען גרויסע שורות יודען אין א אנדער פונקט: צו די סלאווען אין פוילען און אין ליטא, וואו עס האט שוין דעמאלט עקסיסטירט א גרויסער יודישער צענטר. אבער נישט גלייך איז געווען דער גורל פון דיביידע צענטערן, טערקיי און פוילען. די ספרדים אין טערקיי זענען ביסלעכווייז איינגעשלאפען, פערזונקען געווארען אין דער אלגעמיינער אזיאטישער אפאטיע און זייער ראליע האט זיך שוין געענדיגט, אין דער צייט ווען די אשכנזים אין דייטשלאנד האבען נאך געהאט א גרויסע קוועלע פון פרישע כוחות און זייער ראליע האט זיך ערשט אנגעהויבען. נאך בבל און שפאניען, איז אין קיין לאנד נאך נישט געווען אזא שטארקע קאנצענטראציע פון יודישע קרעפטען אויף איין ארט און אזא ברייטער פלאץ פאר דער נאציאנאלער ענטוויקלונג, ווי אין פוילען פון 16-טען יאהרהונדערט און ווייטער.

די איינגעוואנדערטע אשכנזים האבען אין פוילען שוין געפונען א פארטיגען גוטען באדען. די גרויסע יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט און אין די דערפער פון פוילען און ליטא איז נישט געווען, אזוי ווי אין דייטשלאנד, איין עקאנאמישער קלאס, וואס האט פאר זיך נאר איין און איינציגע פונקציע, נאר א פערשידענארטיגער קבוץ,

וואס האט זיך בעטייליגט אין די פערשידענע צווייגען פון עקאנאמישען און געזעלשאפטליכען לעבען. אין פוילען זענען די יודען נישט געוועזען צוגעבונדען צו צוויי געצעהלטע פראפעסיעס — געלד אויף פראצענט און קליין-האנדעל, נאר זיי האבען זיך בעטייליגט אין אלע פערשידענע געביטען פון אינדוסטריע און זאגאר אויך אין דארפס-ווירטשאפט, אלס פערמער און ארענדארען. די יודישע גרויסע פינאנסיסטען האבען זיך בעשעפטיגט מיט אבקויפען די קעניגליכע אבצאהלונגען און שטייער און נישט זעלטען געשפיעלט א גרויסע ראליע אלס פינאנץ-אגענטען. שפעטער, ווען מען האט יודען שוין נישט דערלאזען צו דעם אבקויף פון די מלוכה-אבצאהלונגען, האבען די יודישע פינאנסיסטען אליץ נישט אויפגעהערט נעהמען אין ארענדע די גיטער פון קעניג און פון די פריצים שליאכטע און דערביי געהאט דאס רעכט צו האבען שענקען, עקספלאאטירען די זאלץ-גרובען, די וועלדער און אנדערע ערד-אוצרות. די גרויסע יודישע סוחרים פלעגען זיך פערנעהמען מיט ארויספיהרען די פוילישע דארפס-פראדוקטען קיין עסטרייך, וואלאחיען און טערקיי. די יודישע פאלקס-מאסען ווידער האבען זיך פערנומען מיט מסחר, מלאכות, פערמעריי און ערטערווייז אויך מיט ערד-ארבייט.

אויף אזא אופן זענען יודען געוועזען פערבונדען דורך טויזענדער פעדים מיט דעם עקאנאמישען לעבען פון לאנד און דעריבער איז אויך זייער רעכטליכע לאגע געוועזען פערשידענארטיג און געהאט פיעל פערשידענע פארמען. פוילען איז געוועזען א טיפישע שטאנדען-מלוכה, ווא די בעזונדערע קלאסען האבען צווישען זיך צוטיילט די מאכט און שטענדיג געפיהרט א פאליטישען קאמפף צווישען זיך צוליעב דער מאכט און אט פון דעם שטענדיגען פאליטישען קאמפף איז אויך געוועזען אבהענגיג די יודישע לאגע. די קעניגליכע מאכט איז געוועזען בעגרענעצט דורך דער קאנסטיטוציע און געהאט אויסצושטעהן א קאמפף און צוזאמענשטויס מיט דער גרויס-שליאכטע; די גרויסע שליאכטע ווידער האט שטענדיג געקעמפפט און געקאמפערט זיך מיט דער קליין-שליאכטע און מיט די שטעדטישע שטאנדען, די סוחרים, בירגער און האנדווערקער, וואס זענען געוועזען שטארק דורך זייער זעלבסטפערוואלטונג און צעכען-ארגאניזאציע. דער קאמפף איז געפיהרט געווארען אין די מאסען, אין די געזעצגעבענדע פערזאמלונגען, אין די מאגיסטראטען און אין די געריכטען. חוץ די אלע בעזונדערע קלאסען האבען זיך

נאך געפיהרט זייער בעזונדער ליניע די גייסטליכע פון דער קאטוילישער קירך, וועלכע איז א דאנק דער רעאקציע נאך דער רעפאר־מאציע און א דאנק דער ענערגישער טעטיגקייט פון די יעזואיטען א גרויסע מאכט געווארען. אט די אלע פערשידענע גרופען האבען זיך בעצויגען צו יודען פערשידען, יעדע לויט איהרע אייגענע אינטערעסען. וועגען בעציהען זיך צו יודען פשוט אלס מענשען גלייכבערעכ־טיגטע האט דעמאלט קיין רייד נישט געקענט זיין; זיי האט מען גע־שעצט נאר לויט דעם נוצען, וואס זיי האבען געקאנט ברענגען דעם אדער יענעם קלאס; און אזוי ווי דאס, וואס איז געווען נוצליך פאר איין קלאס, איז אפטמאל געווען געגען די אינטערעסען פון א צווייטען קלאס, זענען ארויסגעקומען קאנפליקטען און יודען זענען אפט מאל געווען בעשיצט פון איין זייט און גערודפ׳ט פון א צווייטער זייט.

די יודען אין פוילען האבען געהאט צוויי פערטיידיגער: די מלכים און די גרויס־שליאחטע, און אויך צוויי שטענדיגע שונאים: די גייסט־ליכע און די שטעדטישע איינוואוינער. פאר דער קעניגליכער מאכט זע־נען יודען געווען א קוועלע פון געוועהנליכע און אויסערגעוועהנליכע שטייערען, וואס האבען אנגעפילט די פוסטע מלוכה־קאסע. אבער חוץ דעם זענען יודען געווען נאך נוצליך פאר די קיסרים דורך זייער קא־מערץ. די קיסרים האבען טייער געהאלטען די יודישע פינאנסיסטען, וועלכע האבען אבגעקויפט די מלוכה־שטייערען אדער גענומען אין ארענדע די קעניגליכע גיטער און פאראויס איינגעצאהלט גרויסע סומען געלד; ביי אזעלכע יודישע גבירים האט מען שטענדיג געקענט בעקומען הלוואות אדער אוואנסען און דעריבער זענען זיי געווען מקורבים למלכות, הויף־אגענטען, וואס האבען אפט געקאנט אויסבעטען א טובה פאר יודען. די גרויס־שליאחטע ווידער פון איהר זייט איז געווען צו פויל און ארים־טאקראטיש, אז זי זאל קענען אליין פיהרען ווי געהעריג די פערוואל־טונג איבער די גיטער, און דעריבער זענען די יודישע ארענדארען און פערמער געווען נוצליך פאר דער שליאחטע. אינגאנצען פיינדליך גע־שטימט צו יודען זענען געווען די שטעדטישע סוחרים און האנדווער־קער, וועלכע האבען געזעהן אין יודען זייערע קאנקורענטען. די מאגיסטראטען פלעגען שטארק דריקען די יודען אין האנדעל און אין מלאכה און נישט דערלאזען זיי קויפען קיין הייזער, און די האנדווערקער־צעחען פלעגען פשוט אנרייצען אויף יודען דעם המון, וועלכער האט גע־מאכט קליינע פאגראמלעך. נאך ענערגישער פלעגען אגיטירען געגען יודען

די גײַסטליכע, וועלכע עס פֿלעגט זיך אַמאָל אײַנגעבען דורכפֿיהרען אין [illegible] סײַמען געוויסע יודישע בעגרענצונגען.

אָט פֿון די אַלע בעזונדערע געגענזעצטע אינטערעסען פֿון די פּוילישע קלאַסען איז געווען אָבהענגיג און פֿון צײַט צו צײַט זיך געענדערט די יודישע לאַגע.

אין די ערשטע יאָהרען פֿון 16־טען יאָהרהונדערט האָבען יודען ווידער בעקומען די אַלע רעכטען, וועלכע מען האָט בײַ זײ ערטערווײַז געפּרובט אָבנעהמען אין ענדע פֿון פֿאָריגען יאָהרהונדערט. דער זעלבער ליטווישער גרויספֿירשט אַלעקסאַנדר יאַגעלאָן, וואָס האָט אין 1495 בעפֿוילען אַרויסצוטרײַבען יודען פֿון אַלע זײַנע פּראָווינצען, האָט די יודען צוריקגערופֿען, ווי נאָר ער איז נאָכ׳ן טויט פֿון ברודער געוואָרען קעניג פֿון פּוילען. אין 1503 האָט דער פּוילישער קעניג, נאָך אַ בעראַטונג מיט די „פּאַנעס״, פֿערעפֿענטליכט זײַן בעשלוס: אָננעהמען צוריק די יודען, וואָס זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון ליטאָ, ערלויבען זײ וואוינען אין אַלע ערטער, וואו זײ האָבען פֿריהער געוואוינט, און אומקעהרען זײ די שוהלען, הײַזער, בית־עלמינ׳ס, פֿאָלוואַרקעס, וועלכע זײ האָבען פֿריהער געהאַט. די סיבות פֿון דער ענדערונג זענען געווען גאַנץ קלאָר: יודען זענען נויטיג געוואָרען צוליעב זײער גרויסער עקאָנאָמישער ראָליע אין פּוילען, וואָס איז אין 1501 געוואָרען פֿיעל נאָהענטער פֿערבונדען מיט ליטאָ. אײַנער פֿון די אָבקויפֿער פֿון די קעניגליכע אָבצאָהלונגען, דער רײַכער יוד יאָסקאָ, האָט געהאַלטען אָבגעקויפֿט די טאַמאָזשנע־אָבצאָהלונגען אין לובלינער, חעלמער, בעלזער, גרובעשאָווער, פּאָדאָלער, לעמבערגער, סאַנאָקער און פּרזשעמישלער ראַיאָנען, ד. ה. כמעט אין אַ העלפֿט פֿון גאַנצען פּוילישען טעריטאָריום. אַלס לוין פֿאַר זײַן נוצליכער טעטיגקײַט האָט דער קעניג אַלעקסאַנדר בעפֿרײַט יאָסקאָ׳ן און אַלע זײַנע בעדינטע פֿון געריכט פֿון דער אַדמיניסטראַציע און אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַז זײ זענען נאָר אונטערוואָרפֿען דעם קעניגליכען געריכט. באמת האָט אַלעקסאַנדר אויך יעצט נישט געהאַט קײַן פֿרײַנדליכע געפֿיהלען בנוגע צו יודען. און דאָס זעהט מען אַרוים פֿון דעם פֿאַקט, וואָס אין 1505, ווען [illegible] האָט בעפֿוילען אַרײַנשטעלען אין דעם פּוילישען בוך פֿון געזעצען [illegible] אַלטע יודישע „גרויסע חאַרטיע פֿון פֿרײַהײַט״, האָט ער דערבײַ גע[illegible]טען צושטעלען, אַז ער בעשטעטיגט נישט די חאַרטיע און ער־

לויבט נאָר צו פֿערעפֿענטליכען זי, „צוליעב דער פֿערטיידיגונג פֿון דער בעפֿעלקערונג געגען יודען".

דער נאָכפֿאָלגער פֿון אַלעקסאַנדער, סיגיזמונד דער ערשטער, קעניג פֿון פּוילען און גרויספֿירשט פֿון ליטאַ (1506—48), האָט זיך בעצויגען צו יודען פֿיעל ליבעראַלער זיין פּרינציפּ איז געווען: „סיי די רייכע און הערשענדע פּאַנעס, סיי די אָרימע, דאַרפֿען אַלצאַיינס גערעכטיג בעהאַנדעלט ווערן". דעם פּרינציפּ האָט ער זיך געסטאַרעט אָנווענדען אויך בנוגע צו יודען, כאָטש ער איז געווען אַ פֿרומער קאַטויליקער. אָבער ער האָט דאָס געקאָנט טאָן נאָר דאָרט, וואו די קעניגליכע מאַכט האָט נישט בעגעגענט קיין שטערונגען פֿון דער שליאַכטע און אַנדערע שטאַנדען. אין ליטאַ, וואו די קעניגליכע מאַכט איז געווען ברייטער, עלטער און גרינדליכער, האָט סיגיזמונד דער ערשטער טאַקע אָבגעגעבען דעם גרעסטען טייל פֿון זיינע שטייערען און אָבצאָהלונגען אין די הענד פֿון די יודישע קאַפּיטאַליסטען. דער הויפּטאָבקויפֿער פֿון די קעניגליכע הכנסות אין ליטאַ, דער יוד מיכל יאָזעפֿאָוויטש, פֿלעגט אַמאָל אויך ערפֿילען די פֿליכט פֿון אַ קעניגליכען קאַזנאַטשיי און ער פֿלעגט אויסצאָהלען די פּענסיעס פֿאַר די בעאַמטע אָדער אָבצאָהלען די קעניגליכע חובות. סיגיזמונד האָט יאָזעפֿאָוויטש'ען בעשטימט אַלס „עלטסטען" איבער אַלע ליטווישע יודען, און ער האָט געהאַט גרויסע פֿאָלמאַכטען: משפּט'ן יודען לויט די יודישע געזעצען, אויפֿמאָהנען פֿון זיי אַלע מלוכה־שטייערען און ווענען אַלע וויכטיגסטע יודישע ענינים פּערזענליך איבעררעדען מיט'ן קעניג. אַלס אַ געהילף צו זיך האָט ער געדאַרפֿט צונעהמען איינעם אַ רב. צי יודען האָבען אָנערקענט דעם דאָזיגען „עלטסטען", וואָס איז נישט אויסגעוועהלט געוואָרען, נאָר אָהן דער דעה פֿון יודען בעשטימט געוואָרען דורכ'ן קעניג? דאָס איז אַ גרויסער ספק. אָבער, ווי עס שיינט, האָט יאָזעפֿאָוויטש אַליין זיך נישט בענוצט מיט זיין מאַכט און נישט אָנגעוואָרפֿען זיך אויף יודען אַלס „עלטסטער". ער האָט נאָר אויסגענוצט זיין פֿאָלמאַכט אַלס פֿערמיטלער צווישען יודען און קעניג, און פֿלעגט יודען וואַהרשיינליך טובות טאָן. זיין ברודער, אַברהם, האָט זיך געשמד'ט צוליעב אַ קאַריערע, און אַלע זיינע קינדער זענען שוין קריסטען געווען.

די ליטווישע יודען זענען געבליבען ביי דער אַלטער ליבעראַלער חאַרטיע פֿון גרויספֿירשט וויטאָווט, לויט וועלכער יודען איז געגעבען געוואָרען דאָס רעכט צו האַנדלען און פֿערנעהמען זיך מיט האַנדווערק,

ווי אויך א גאראנטיע פֿון גערעכטיגען משפט און א אינערליכע אויטא-
נאמיע. עס זענען, אמת, געווען פראבען פֿון די „מיעשטשאנעס” צו בע-
בעגרענצען די יודען אין די רעכטען פֿון האנדעל, און די וואיעוואדעס
און בעאמטע האבען זיך געפרובט אריינמישען אין דער יודישער אינער-
ליכער אויטאנאמיע, אבער סיגיזמונד דער ערשטער האט ענערגיש זיך
אנגענומען פֿאר יודען. אין 1533 האט ער ארויסגעגעבען א שטרענגען
בעפֿעהל נישט אנצוריהרען די אלטע יודישע רעכטען, וואס טארען נישט
אבגעשאפֿט ווערן דורך די נייע קאדעקסען. איבעריגענס, ליטא איז
נאך דעמאלט געווען א פאטריארחאליש לאנד, וואו די הויפט-בעשעפֿטיגונג
איז געווען ערד-ארבייט, וואו דער קלאסען-קאמפף איז נאך געווען זעהר
שוואך, און דעריבער האט מען נאר זעלטען געפרובט אנריהרען די יודי-
שע רעכטען אויף פֿרייען האנדעל, אזוי אז אין אלגעמיין זענען זיי פֿער-
בליבען ביי זייער אלטער חארטיע. זיי האבען געוואוינט אין די שטעדט
און אין די דערפֿער און זענען נישט געווען אזוי שטארק אבגעטיילט פֿון
דער קריסטליכער בעפֿעלקערונג, לויט דער שפראך און ארט לעבען,
ווי שפעטער. די יודישע געמיינדעס פֿון בריסק, גראדנא, ביעלסק,
פינסק און טראק האבען זיך גערעכענט פֿאר די הויפט-געמיינדעס אין
ליטא. אין בריסק האט דער רב ר' מענדעל פֿראנק בעקומען פֿון קעניג
ברייטע פֿאלמאכטען צו משפט'ן און צו בעשטראפֿען יודען, נישט אויס-
שליסענדיג אויך דאס רעכט פֿון ארויפֿלעגען חרם.

גאר אנדערש איז געווען די לאגע פֿון יודען אין די גרויסע
שמעדט פֿון קרוין-פוילען. דארט איז די שטאדטישע אינדוסטריע שוין
געווען פֿיעל מעהר ענטוויקעלט, איידער אין ליטא, און דעריבער זענען
יודען געווען אין פֿיעל געביטען קאנקורענטען פֿאר די קריסטען. בענו-
צענדיג זיך מיט דער ברייטער זעלבסט-פֿערוואלטונג (מאגדעבורגער רעכט),
האבען די קריסטליכע הענדלער און האנדווערקער דורך די מאגיסטראטען
און צעחען געשטרעבט צו בעגרענצען די האנדעלס-רעכטען פֿון זייערע
יודישע קאנקורענטען. בעזונדערס איז די שטרעבונג געווען שטארק אין
פויזען, קראקוי און לעמבערג, די הויפט-צענטרען פֿון די דריי פראווינצען:
גרויס-פוילען, קליין-פוילען און טשערוואנא רוס (פאדאליען). אין פויזען האט
מען נישט געלאזט יודען האנדלען און דינגען מאגאזינען חוץ דעם יודישען
קווארטאל. די יודען האבען זיך בעקלאגט פֿאר'ן קעניג, וועלכער האט
בעפוילען, אז מען זאל זיי נישט שטעלען קיין שטערונגען און נישט
אנריהרען זייערע פריוויליעגיעס (1517). דערויף האבען די קריסטליכע

סוחרים געענטפערט, אז יודען דינגען־אויס די בעסטע מאגאזינען אין די צענטראלע גאסען פון שטאדט, און אז א גרויסע צאהל יודען אין צענטר פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג קען ברענגען צו שלעכטע רעזולטאטען פאר דער קאטוילישער רעליגיע. דאס האט געווירקט אויף דעם פרומען סיגיזמונד און דורך א צווייטען בעפעהל פון 1520 האט ער פערבאטען פאר יודען צו דינגען מאגאזינען אין מארק. מען האט די פוזנער יודען נישט געלאזט זאגאר איינקויפען אויפ'ן מארק עסענוואַרג און אנדערע סחורות, איידער די קריסטליכע איינוואוינער וועלען נישט איינקויפען פאר זיך אלץ, וואס זיי דארפען. שפעטער, ווען עס האבען אנגעהויבען קומען קיין פוזען פרישע יודען, האט דער קעניג בעפוילען, אז מען זאל מעהר נישט אריינלאזען אין שטאדט קיין פרישע איינוואוינער און אז מען זאל יודען נישט פערקויפען קיין קריסטליכע הייזער אהן דער ערלויבניש פון קהל; יודען האבען געדארפט וואוינען נאר אין בעזונדערע קווארטאלען און נישט בויען קיין הייזער אנטקעגען די קריסטליכע (1532). דאסזעלבע איז אויך פארגעקומען אין לעמבערג, וואו דער מאגיסטראט האט זיך בעקלאגט אויף דער קאנקורענץ פון די יודישע סוחרים, און דער קעניג האט דעריבער אביסעל בעגרענצט די יודישע האנדעלס־רעכטען. אויף דעם פעטריקאווער סיים פון 1521 איז יודען ערלויבט געווארען צו האנדלען נאר מיט 4 זאכען: וואקס, פוטער, טוך און פיה. די מאגיסטראטען פון פוזען, קראקוי און לעמבערג האבען זאגאר געוואלט מאכען א פערבאנד צווישען זיך, כדי צוזאמען פיהרען א עקאנאמישען קאמפף געגען יודישען האנדעל. אין קראקוי און אין קאזשימירזש איז דער יודישער האנדעל בעגרענצט געווארען נאך מעהר, ווי אין די איבעריגע 2 רעזידענצען פון פוילען.

די האנדעלס־קאנקורענץ פלעגט אמאל פיהרען צו גאסען־אנפאלען און פאגראמען. אין פוזען און אין בריסק זענען טאקע פארגעקומען אנפאלען אויף יודען. אזוי ווי מען האט אויך ערווארטעט א אנפאל אין קראקוי, האבען די פארשטעהער פון די קראקוי'ער יודען זיך בעקלאגט פאר'ן קעניג, און אין א דעקרעט פון 1530 האט סיגיזמונד אין שטרענגע ווערטער אויסגעדריקט זיין צארן געגען די אנפאלער און מודיע געווען, אז די פאגראמטשיקעס וועלען בעשטראפט ווערן מיט טויט־שטראף און מיט קאנפיסקאציע פון פערמעגען. כדי צו בערוהיגען די יודען, האט דער קעניג געהייסען נעהמען ביי די איינוואוינער פון קראקוי

א קויציע פון 10 טויזענד גריוועניקעס, אלס גאראנטיע פאר דער רוהיגקייט און זיכערהייט אין שטאדט.

נאר פון איין צרה האט סיגיזמונד נישט געקאנט בעפרייען די יודען: פון דעם אפעטיט פון די בעאמטע צו נעהמען געלד ביי יודען. סיי די העכערע בעאמטע, סיי די ארטיגע אדמיניסטראציע פלעגט נע־מען חאבאר און בערייסען די בעפעלקערונג. זאגאר סיגיזמונד'ס צווייטע פרוי, די איטאליענערין באנא, פלעגט פאר געלד פערקויפען די הע־כערע רעגירונגס־שטעלען. דער קרוין־מארשאל און קראקויער וואיעוואדא פעטער קמיטא, א פאווארים פון דער קעניגין, פלעגט נעהמען חאבאר סיי ביי די קריסטליכע סוחרים, סיי ביי די יודישע, וואס פלעגען איינע אויף די אנדערע זיך בעקלאגען, און סיי די קריסטען סיי די יודען פלעגט ער צוזאגען, אז ער וועט פערטהיידיגען זייערע אינטערעסען פאר'ן קעניג אדער סיים.

אין 1530 איז די שליאחטע אויף די פוילישע סיימען ארויסגעטרע־טען געגען יודען, און די יודענפראגע איז געווארען א טעמא פון הייסע דעבאטען. די פוילישע שליאחטע איז געווען זעהר אויפגעבראכט דערויף, וואס מען פערקויפט די יודישע פינאנסיסטען די מלוכה־שטייערען און אבצאהלונגען, אזוי אז יודען פערדינען פיעל געלד און אויסערדעם ווערן זיי דאדורך מקורבים צום הויף און רייסען זיך ארייַן צווישען די מיוחסים־ארעליגע. די שטאדטישע בירגער, ווידער, האבען געוואלט מען זאל בעגרענצען די יודען אין האנדעל, און די גייסטליכע האבען בכלל מורא געהאט, אז יודען זאלען קיין קראפט נישט ווערן. אין פעטריקא־ווער סיים פון 1538 האט די יודענפיינדליכע פארטיי געפיהרט איהר אגיטאציע מיט גרויס ערפאלג. זיי האבען דורכגעפיהרט א „קאנסטיטוציע" מיט א ספעציעלער אבטיילונג וועגען יודען, וואו עס ווערט געזאגט, אז די אבקויפער פון די מלוכה־שטייערען זיין נאר אדעליגע און קריסטען, אז יודען טארען בכלל נישט צוגעלאזען ווערן צו קיין בכבוד'יגע שטעלעס צווישען קריסטען, אז יודען פערלירען דאס רעכט פון האנדעל אומעטום, נאר אין יעדען ארט בעזונדער קאנען זיי האנד־לען מיט א ערלויבניש פון קעניג, אדער מאגיסטראט, און אין די דער־פער ווערט זיי איינגאנצען פערבאטען צו האנדלען. אבער נאך שענדלי־כער און בעליידיגענדער איז געווען דער בעשלוס פון דעם סיים, אז יודען זאלען ווידער אנהויבען טראגען בעזונדערע צייכענס אויף די מלבושים, אזוי אז מען זאל זיי קאנען אונטערשיידען פון די קריסטען.

אויף אזא אופן האט דער פעטריקאווער סיים זיך אומגעקעהרט צו די מיטעלאלטערישע פינסטערע מיינונגען און געוואוינהייטען.

אבער פון אלע פונקטען פון דער „קאנסטיטוציע” פון 1538 האט פאר יודען געהאט א ערנסטען רעזולטאט נאר דער ערשטער: וועגען אבנעהמען ביי זיי דעם אבקויף פון מלוכה־שטייערן; עס זענען אויך איינגעפיהרט געווארען געוויסע בעגרענצונגען פאר'ן יודישען האנדעל, אבער דער פונקט וועגען בעזונדערע צייכענס אויף די יודישע מלבושים איז געווען נישט מעהר ווי א דעמאנסטראציע, ווייל אין דער צייט, ווען יודען האבען שוין געשפיעלט אזא אנגעזעהענע ראליע אין עקאנאמישען לעבען פון לאנד, איז פשוט געווען אונמעגליך דורכצופיהרען אזא מיטעלאלטערישע גזירה.

די קלעריקאלען האבען בכלל דעמאלט אויפגעהויבען דעם קאפ און געפיהרט א גרויסע אגיטאציע געגען יודען. פונקט צו יענער צייט האט אין פוילען אנגעהויבען וואקסען א אפיקורסישע סעקטע, וואס האט אבגעלייקענט דעם קריסטליכען דאגמאט פון דרייאייניגקייט, און דעריבער זענען די גייסטליכע געווארען אבגעשראקען און אומעטום האט זיך זיי אויסגעוויזען, אז יודען פיהרען א פראפאגאנדע געגען קריסטענטום און פיעל קריסטען וועלען איבערגעהן צום יודענטום. אז עטוואס אמת איז געווען אין דער מורא, בעווייזט פאלגענדער פאקט: איינע א אלטע קאטוילין אין קראקוי, די פרוי פון א ראטמאן, יעקאטערינא מאלחעראווא זאליעשקאווסקא, איז בעשולדיגט געווארען, אז זי לייקענט אין די הויפט־פרינציפען פון קריסטענטום און וויל איבערגעהן צו דער יודישער רעליגיע. דער קראקויער ביסקופ האט זיך בעמיהט זי אומקעהרען צוריק צו דער קירך, אבער יעקאטערינא איז געווען פער'עקשנ'ט אין איהר אפיקורסות און דעריבער האט מען זי גע'משפט און פער'משפט צום טויט. די אומגליקליכע האט מען עפענטליך פערברענט אויפ'ן קראקויער מארק (1539). אט ווי א פוילישער שריפטשטעלער, וואס האט מיט זיינע אויגען צוגעזעהן דעם משפט, בעשרייבט דאס: „דער קסיאנדז גאמראט, קראקויער ביסקופ, האט צונויפגעזאמעלט אלע קאנאניקער און קאלעגיאטען אויף אויסצוהערן איהר „אני מאמין”. ווען מען האט איהר געפרעגט, צי זי גלויבט אין דעם אלמעכטיגען גאט, דעם בעשעפער פון הימעל און ערד, האט זי געענטפערט: „איך גלויב אין דעם גאט, וועלכע האט בעשאפען אלץ, וואס מיר זעהען, און וואס מיר זעהען נישט, וועלכען דער מענשליכער

שכל קען נישט משיג זיין, וועלכער גיסט אויס זיינע חסדים אויף אונז, מענשען, אין אויף אלץ אין דער וועלט!". ווען מען האט זי ווידער געפרעגט, צי זי גלויבט אין קריסטוס'ען, האט זי געענטפערט: „גאט האט נישט געהאט קיין ווייב און נישט קיין זוהן און ער האט דאס אויך נישט גערארפט, ווייל זיהן דארף נאר דער, וואס וועט אמאל שטארבען, און נישט דער, וואס לעבט איביג, און אזוי ווי גאט איז קיינמאל נישט געבוירען געווארען, אזוי וועט ער קיינמאל נישט שטארבען. אונז רעכענט ער פאר זיינע זיהן, און גאט'ס זיהן זענען אלע, וואס געהען אין זיינע וועגען". מען האט געפרובט איינ'טענה'ן מיט איהר, בעווייזען איהר דעם „טעות", ארויפווארפען אויף איהר א שרעק, אבער וואס מעהר מען האט מיט איהר איינגע'טענה'ט, אלץ פערעקשנ'טער איז זי געבליבען ביי איהר „זשידאווסקע" רעליגיע. דאן האט מען זי געמוזט פער'משפט'ן צום פערברענען, און דער היסטאריקער פון יענער צייט דערצעהלט: „זי איז געגאנגען צום טויט, פונקט ווי מען געהט אויף א חתונה".

אין דערזעלבער צייט האבען זיך פערשפרייט קלאנגען, אז אין פיעל ערטער פון פוילען האבען פיעל קריסטען אנגענומען דאס יודישע גלויבען, זיך מל געווען און ארויסגעפאהרען קיין ליטא, וואו זיי בעהאלטען זיך ביי די דארטיגע יודען. ווען מען האט וועגען דעם מודיע געווען דעם קעניג, האט ער ארויסגעשיקט קיין ליטא צוויי קאמיסארען, וועלכע האבען גערארפט מאכען א שטרענגע אויספארשונג (1539). די קאמיסארען האבען אין ליטא נישט ענטדעקט קיין פאליאקען-גרים, נאר דערווייל האבען יודען פיעל געליטען, ווייל די קאמיסארען האבען ארעסטירט פיעל יודען, זיך ארייגעריסען אין די יודישע הייזער און אבגעשטעלט די רייזענדע. איידער עס האט זיך נאך פערענדיגט די אויספארשונג, איז געגען די ליטווישע יודען שוין ארויסגעשטעלט געווארען א נייע בעשולדיגונג, אז פיעל פון זיי שטעהען כלומר'שט אין פערבינדונגען מיט דעם טערקישען סולטאן און ווילען צוזאמען מיט די גרים ארויספאהרען קיין טערקיי. דער אלטער קעניג סיגיזמונד האט, ווי עס שיינט, געגלויבט אין די בבא-מעשות, און אין א בריעף צום קאנצלער האט ער געשריבען: „פאריגעס יאהר האבען צוויי אונזערע אונטערטאנען דערצעהלט, אז פיעל קריסטען זענען גע'מל'ט געווארען דורך יודען. היינטיגעס יאהר איז צו אונז געקומען איינער א יוד, בשעת מיר זענען געווען אין ווילנא, און דערצעהלט, אז זיינענדיג אין וואלאכיע

האט ער געזעהן הונדערטער גע׳מל׳טע קריסטען, וועלכע מען האט געפיהרט פון פוילען דורך דער גרעניץ קיין טערקיי. די קריסטען, וואס האבען נישט געוואלט פערלאזען זייערע פרויען און קינדער, האבען די יודען שרעקליך געשלאגען. אויך האבען די יודען געשריבען דעם סולטאן און איהם געבעטען, אז ער זאל זיך משתדל זיין פאר אונז, מיר זאלען ערלויבען ארויספאהרען די יודען און בעזעצען זיך אין טערקיי. דער סולטאן האט זיי געענטפערט פאלגענדעס: עס איז לחלוטין איבעריג אריינטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט דעם פוילישען קעניג, ווייל איבער א יאהר וועל איך מיט מיין ארמעע קומען קיין פוילען און זיך אברעכנען מיט די פאליאקען, ווי איך האב זיך אבגערעכענט מיט די אונגארען, און וועל בעזעצען אין מיין מלוכה נישט בלויז די יודען, נאר אויך די קריסטען. נאך דער ערצעהלונג און נאך דער בעשטעטיגונג פון איינעם א ארמענער, מיט וועלכען מיר פיהרען א קארעספאנדענץ, אז אין בענדער האט ער געזעהן שטעהן 15 יודישע פוהרען פול חפצים, וואס מען האט איבערגעפיהרט דורך אונזער גרעניץ קיין טערקיי, קענען מיר מעהר נישט שווייגען א. אז. וו.״.

דער קעניג האט געהייסען מאכען א נייע אויספארשונג, וועלכע האט ווידער אנגעווארפען א פחד אויף די יודען און זיי געבראכט פיעל מאטעריעלען שאדען. דאן האבען די יודען דערשפירט א סכנה פאר זיך און פון פיעל שטעדט זענען ארויסגעפאהרען דעפוטאציעס צום קעניג, וועלכען זיי האבען פייערליך פערזיכערט, אז די אלע בעשולדיגונגען זענען נישט מעהר, ווי א פרעכער בלבול, אז יודען זענען ווייטער טריי דעם קעניג, טראכטען נישט וועגען ארויספאהרען קיין טערקיי און האבען קיין קריסטען נישט געמאכט פאר יודען. די ערקלערונג פון דער דעפוטאציע איז בעשטעטיגט געווארען דורך דער אפיציעלער אויספארשונג און סיגיזמונד האט דאן ערקלערט יודען פריי פון יעדען חשד און זיי געגעבען דאס ווארט, אז אויף ווייטער וועט מען יודען שוין נישט בעשולדיגען אויפ׳ן גרונד פון קלאגען און נישט-קאנטראלירטע בלבולים. וועגען דעם האט דער קעניג ארויסגעגעבען די יודען א ספעציעלע פריווילעגיע, אין ווילנא, אין 1540.

די קאטוילישע גייסטליכע האבען אבער דאך נישט אויפגעהערט פיהרען זייער אגיטאציע געגען יודען, און ווען זיי האבען געזעהן, אז מיט די רעדעס פון די קירכע-טריבונעס קענען זיי ווינציג אויפטאן, האבען זיי אנגעהויבען פיהרען זייער אגיטאציע אין דער ליטעראטור און

אַרויסגעלאָזט אַ ריי‏הע אַנטיסעמיטישע ווערק אין גייסט פֿון מיטעל=
אַלטער. דער פּוילישער סינאָד פֿון 1542 האָט פֿערעפֿענטליכט פֿאָלגענדע
„קאָנסטיטוציע" וועגען יודען: „נעהמענדיג אין אַכט, אַז די פֿיעל יודען,
וואָס זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון אַלע דערביי‏איגע מלוכות און
אַריינגעלאָזט געוואָרען קיין פּוילען, מישען אוים דאָס הייליגע מיט דעם
אונגלויביגען און זענען זעהר געפֿעהרליך פֿאַר די קריסטען און פֿאַר
דער קירך, האָט דער סינאָד בעשלאָסען: 1) כדי עס זאָל נישט
פֿאָרקומען נאָך עפּעס ערגערס דאַדורך, וואָס יודען וועלען זיין קאָנ=
צענטרירט אין איין געוויסען אָרט, דאַרף דער סינאָד זיך משתדל זיין
פֿאַר'ן קעניג, אַז אין דער גנעזענער פּראָווינץ און הויפּטזעכליך אין
קראַקוי זאָל פֿאַר יודען איינגעפֿיהרט ווערן אַ בעשטימטע נאָרמע,
דהיינו אַזוי פֿיעל, וויפֿיעל דער ראַיאָן קען אין זיך אַריינגעהמען; 2) אַז
אין די איבעריגע ערטער, וואו יודען טאָרען שוין פֿון אַלטע צייטען נישט
וואוינען, זאָל מען זיי ווייטער נישט ערלויבען צו בעזעצען זיך און צו
קויפֿען קריסטליכע הייזער, און די שוין געקויפֿטע הייזער זאָלען זיי מוזען
צוריק פֿערקויפֿען די קריסטען; 3) אַז די נייע שוהלען, אויך די, וואָס
זענען אין קראַקוי געבויט, זאָל מען צערשטערען; 4) אַזוי ווי די קירך
דולדעט יודען נאָר אַלס אַנדענקען וועגען די יסורים פֿון קריסטוס, דאַרף
אויף קיין פֿאַל נישט דערלאָזען ווערן, אַז זייער צאָהל זאָל זיך פֿער=
גרעסערן; לויט די בעשלוסען פֿון די הייליגע געזעצען ווערט זיי ער=
לויבט נאָר צו פֿעררי‏כטען די אַלטע שוהלען, אָבער נישט בויען נייע.
ווייטער געהען נאָך 7 פּונקטען: וועגען פֿערבאָטען יודען צו האַלטען בײַ
זיך קריסטליכע דינערשאַפֿט, צו פֿערנעהמען שטעלעס אַלס גוט=פֿערוואַל=
טער ביי די פּריצים, האַנדלען אין די קריסטליכע ימים טובים א. אַ. וו.
פֿון דעם גאַנצען אַנטיסעמיטישען פּלאַן איז פּאַקטיש גאָרנישט געוואָרען,
ווייל דער קעניג האָט איהם נישט בעשטעטיגט, אָבער דערפֿאַר איז די
דאָזיגע „קאָנסטיטוציע" געוואָרען דער וועג=ווייזער פֿון די קלעריקאַלישע
גייסטליכע אויף אַ לאַנגע צייט און איז ביסלעכוויי‏ז אַריינגעדרונגען אין
דעם בעוואוסטזיין פֿון פֿאָלק אַלס פּראַקטישער מוסטער אין דער פּאָ=
ליטיק בנוגע צו די יודען.

צוליעב די רדיפֿות און אָנפֿאַלען, האָבען פֿיעל יודישע הענדלער
פֿערלאָזען די גרויסע שטעדט און זיך בעזעצט אין די קליינע שטעדט
און אין די דערפֿער, וואָס האָבען געהערט צו די מאַגנאַטען און שליאַח=
טעס. פֿון דעמאָלט אָן זענען פֿיעל יודען איבערגעגאַנגען אין רשות פֿון

דער שליאַחטע, געלעבט אונטער איהר שוץ, אָבער אויך געוואָרען איהרע קנעכט. צווישען דעם קעניג און דער שליאַחטע האָט שוין פון לאַנג זיך געפיהרט אַ קאַמפף און איינער פון די הויפּט-פונקטען איז געוועזען די רייכענישע צוליעב יודען. די שליאַחטע איז נישט געוועזען צופרידען מיט דעם געזעץ, לויט וועלכען די יודען קענען וואוינען נאָר אין די קעניגליכע שטעדט, און נישט אין די דערפער און קליינע שטעדטלעך, וואָס געהערען צו די אַדעליגע און שליאַחטע. נאָך לאַנגע וכוחים און רייכענישען האָט די שליאַחטע מנצח געוועזען און דער אַלטער קעניג סיגיזמונד האָט אין 1539 געזאָגט אין סיים: „די שליאַחטע פון אונזער קעניגרייך פערלאַנגט, אַז זי אַליין זאָל האָבען די גאַנצע נוצען פון די יודען, וואָס וואוינען אין די שטעדטלעך, דערפער און הויפען, און משפּט'ן די יודען מיט זייער געריכט. דערויף ענטפערען מיר: אויב די יודען אַליין זענען מוחל אויף דער פּריווילעגיע צו געמשפּט ווערן אין זייער אייגען געריכט און אויף די פּריווילעגיעס, וועלכע עס האָבען זיי געשאָנקען אונזערע עלטערן די מלכים און וואָס זענען בעשטעטיגט געוואָרען אויך דורך אונז, זענען זיי דערמיט אויך מוחל אויף דער בעשיצונג אונזערע, און מיר וועלען שוין מעהר פון זיי קיין נוצען נישט האָבען, און דעריבער האָבען מיר נישט קיין גרונד צו טאָן זיי מיט געוואַלד טובות און מיר האָבען שוין נישט קיין פליכט צו בעשיצען זיי“. די יודען זענען פאָרלויפיג געוועזען צופריעדען מיט דעם געזעץ, ווייל די יודען, וואָס האָבען געוואוינט אין די שליאַחטישע דערפער און שטעדטלעך, זענען דערמיט פּטור געוואָרען פון דעם שטאָדטישען געריכט, וואָס האָט זיך צו זיי אָפט בעצויגען פיינדליך, פּטור געוואָרען פון די רדיפות פון די צעחען און מאַגיסטראַט און דערביי אויך געהאַט שען פרנסה. די שליאַחטישע שטעדטלעך און גיטער זענען געוואָרען איבערפולט מיט יודישע געוועלבלעך, אַכסניות, שענקען, און דער יוד איז דאָרט געוועזען אינגאַנצען פריי, אויב נאָר ער האָט געוואוסט, ווי אַזוי אונטערצולעקען זיך צום „פּריץ“ און ביי איהם נושא-חן זיין. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען די עפּאָכע פון די יודישע אַרענדאַרען, ישוב'ניקעס און שענקער און צוזאַמען דערמיט האָט זיך ענטוויקעלט דער טיפּ פון יודישען „מה-יפית'ניק“, וואָס האָט קנעכטיש געדינט דעם פּריץ, און דאָס האָט געהאַט וויכטיגע רעזולטאַטען אין די שפּעטערדיגע דורות, אין משך פון 300 יאָהר. דער

איז געוואָרען בעזונדערס אונטערטעניג פּאַר'ן פּריץ אין דער צייט פון סיגיזמונד דעם צווייטען.

סיגיזמונד II אויגוסט (1548—72), דער טראָן־פאָרטרעטער פון סיגיזמונד I, אַ געבילדעטער און פריידענקער, האָט זיך בעצויגען צו יודען טאָלעראַנט און ליבעראַל. מיט דערזעלבער טאָלעראַנץ האָט ער זיך בעצויגען בכלל צו אַלע רעפאָרמאַטאָרען און פרעמד־גלויביגע. אין ערשטען יאָהר פון זיין קעניגען האָט ער לויט דער ביטע פון יודען בעשטעטיגט אויף'ן גענעראַל־סיים אין פּעטריקאָוו דעם אַלטען ליבעראַלען סטאַטוט פון קאַזשימיר IV. סיגיזמונד־אויגוסט האָט אָבער אויך בעדייטענד פערברייטערט די אויטאָנאָמיע פון די יודישע געמיינדעס. די רבנים און קהל־פיהרער האָט ער געגעבען ברייטע יורידישע און אדמיניסטראַטיווע רעכט, אפילו אויף'ן אַלגעמיינעם געריכט פון די וואָיעוואָדעס, ווען אַ יוד האָט געהאַט אַ פּראָצעס מיט אַ קריסט, האָבען געמוזט זיך געפינען יודישע „סעניאָרען", ד. ה. אויסגעוועהלטע פאָרשטעהער פון קהל.

די בעציהונגען צווישען יודען און דעם „דריטען שטאַנד", די שטאָדטישע בירגער, האָבען זיך נישט געביטען צום גוטען בעת דעם קעניגען פון סיגיזמונד־אויגוסט, נאָר דערפאַר זענען זיי געוואָרען מעהר קלאָר, מעהר נאָרמירט. די בעציהונגען צווישען די צוויי קאָנקורענטען, די יודען און די מאַגיסטראַטען, זענען רעגולירט געוואָרען דורך ספּעציעלע אָבמאַכען און קאָנטראַקטען. אין די דאָזיגע אָבמאַכען פלעגט דייטליך אויסגערעדט ווערן, אין וועלכע ערטער די יודען מעגען וואוינען און זיך פערנעהמען מיט האַנדעל; אין פּוזנאַ איז זאָגאַר פערבאָטען געוואָרען צו פערגרעסערן די צאָהל יודישע הייזער העכער פון אַ בעשטימטער נאָרמע — 49, און צוליעב דעם האָט מען אין געטאָ געמוזט בויען הויכע פיעלשטאָקיגע הייזער. אין אַנדערע שטעדט האָט מען יודען נישט דערלאָזען צו בעזעצען זיך, און פאַר די, וואָס האָבען שוין זיך בעזעצט, אָבגעטיילט ספּעציעלע קוואַרטאַלען, וויים פון צענטר, אָדער מען האָט זיי אינגאַנצען נישט אַריינגעלאָזט און נאָר ערלויבט די סוחרים צו קומען אויף עטליכע טעג צוליעב געשעפט. דאָך אין פיעל שטעדט, וואו דער קעניג האָט דאָס געפונען נוצליך פאַר דעם האַנדעל און פאַר דער מלוכה, האָט מען יודען ערלויבט פריי וואוינען און געגעבען גלייכע רעכטען מיט די איבעריגע איינוואוינער. אין איינציגע ערטער האָט דער קעניג זאָגאַר פערבאָטען, אַז

די וואכענטליכע ירידים זאלען פארקומען אום שבת, כדי דערפון זאלען
נישט ליידען די אינטערעסען פון די יודען.

אין אלגעמיין האבען די פשרות און אבמאכען צווישען די יודען און
די מאגיסטראטען זיך שטענדיג געענדיגט לטובת די לעצטע. אלע שטעדט
האבען זיך געסטארעט מיט אלע מיטלען צו בעגרענצען דעם יודישען
האנדעל און עס איז כמעט נישט פאראיבער קיין יאהר אהן נייע בעגרענ=
צונגען און רדיפות. נאר אויב מיט אלע קלאסען האבען יודען דאך גע=
קענט ווי=עס=איז דורכקומען, אמאל דורך גוטען ווילען, אמאל דורך
„פשרות" און אבמאכען, זענען די קאטוילישע גייסטליכע געבליבען פער=
עקשנ'טע יודישע שונאים. די דאזיגע אלטע יודישע שונאים האבען אויפ=
געהויבען דעם קאפ, ווען פון רוים, פון אינקוויזיטארישען פויפסט פא=
אול דער 4=ער איז געגעבען געווארען א סיגנאל אנצוהויבען א קאמפף
מיט די „אונגלויביגע". אין 1550 איז קיין קראקוי געקומען דער שליח
פון פאפסט ליפאמאנא, וועלכער האט געדארפט מחזיר למוטב זיין די
פערפיהרטע פוילישע אדעליגע, וואס זענען שוין דעמאלט געווען אנ=
הענגער פון לוטערים לעהרע. ווען איהם האט זיך אבער נישט איינגעגע=
בען ארויפצופיהרען אויפ'ן גוטען וועג די אפיקורסישע אדעליגע, וואס
האבען אויפגעהערט בלינד גלויבען אין פויפסט, האט ליפאמאנא זיך גע=
נומען צום אלטען מיטעל: מאכען א בלבול אויף יודען און ארויסרופען
א פאגראם. אין יענער צייט איז איינע א קאטוילישע פרוי דאראטא לא=
זשענצקא פון סאכאטשאוו בעשולדיגט געווארען, אז זי האט אוועקגע=
גנב'עט די האסטיע, און דאס פערקויפט די יודען, וועלכע האבען אזוי
לאנג געשטאכען דאס הייליגע ברויט, ביז פון איהם האט אנגעהויבען
רינען בלוט. לויט דער פעראָרדנונג פון חעלמער בישאף האט מען
ארעסטירט דריי יודען, וואס זענען בעשולדיגט געווארען אין דעם
פערברעכען, און אין עטליכע טעג ארום האט מען זיי פערמשפט צום
טויט. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם, האט דער קעניג תיכף פעראר=
דענט, אז מען זאל ארויסלאזען פריי די ארעסטירטע יודען. אבער דער
בישאף האט בכיון זיך אונטערגעאיילט און אויפ'ן גרונד פון א געפעלש=
טען פאפיער אין נאמען פון קעניג האט מען די אומגליקליכע לעבע=
דיגערהייד פערברענט נאך איידער עס איז אנגעקומען די ווירקליכע פער=
ארדנונג פון קעניג. „איך ווער אויפגערעגט ביז גאר – האט דער קעניג
געזאגט, דערוויסענדיג זיך וועגען דעם – ביי'ם געדאנק וועגען דער
מערדעריי און איך וויל נישט, מען זאל מיך האלטען פאר אזא וואהנזיניגען,

וואס גלויבט, אז פון דורכגעשטאכענער האסטיע קען רינען בלוט". די דאזיגע געשיכטע האט געמאכט א גרויסען רושם און ארויסגערופען א גרויסע אויפרעגונג אין די פראטעסטאנטישע קרייזען, ווייל מען האט נישט געקענט גלויבען אין די בבא־מעשות וועגען דער האסטיע, אבער די יודענפיינדליכע פארטיי האט דערוויילע אויסגענוצט דעם סאחאטשאווער פראצעס אויף אגיטאציע געגען יודען.

צו קיין אלגעמיינע רדיפות אויף יודען אין פוילען איז עס נישט געקומען. נאך אלע בעגרענצונגען און אינערליכע רדיפות איז דער מסחר דאך הויפטזעכליך געבליבען אין די יודישע הענד. נאר די יודענפיינדליכע אגיטאציע האט דאך אויפגעטאן איהרס. אין 1564 איז אין ביעלסק אויסגעפיהרט געווארען טויט־שטראף אויף א יודען, וואס איז אונשולדיג פער'משפט געווארען פאר ערמארדען א קריסטליך קינד. און אין ליטווישען סטאטוט פון 1566 זענען אריינגענומען געווארען פיעל בעגרענצונגען געגען יודען, ווי דער פערבאט צו קליידען זיך, ווי קריסטען, און בכלל שען קליידען זיך, האבען ביי זיך קריסטליכע דינערשאפט, פערנעהמען שטעלעס אין קריסטליכע געזעלשאפטען און נאך, די אלע פערבאטען האבען געשטאמט פון דער שליאחטע, וואס האט זיך געפונען אונטער דער ווירקונג פון די קלעריקאלישע גייסטליכע, און דער קעניג האט זיך געסטארעט אבצושוואכען די גזירות און ווי ווייט מעגליך בעשיצען די יודען. פון דער קארעספאנדענץ צווישען פוילישען קעניג סיגיזמונד־אויגוסט און דאן יוסף נשיא אין טערקיי, איז צו זעהן, אז דאן יוסף האט געפיהרט אונטערהאנדלונגען מיט'ן קעניג וועגען די פוילישע יודען, און דער קעניג האט איהם צוגעזאגט צו בעשיצען זיי. אויך די יודישע דאקטוירים אין קעניגליכען הויף האבען זיך געסטארעט אויסצונוצען זייער איינפלוס לטובת יודען. אזעלכע יודען, ווי ר' שלמה אשכנזי און שמעון גינצבורג, זענען געווען גרויסע חשובים אין קעניגליכען הויף און אפטמאל צו נישט געמאכט די פלענער פון די יודענפיינד. צו־שוואך איז געווען די מאכט פון קעניג, אז ער זאל קענען ענערגיש ארויסטרעטען געגען דער שליאחטע און די גייסטליכע, נאר ער האט געטאן וואס מעגליך איז. כדי צו מאכען א סוף צו דער אגיטאציע און בלבולים אויף יודען, האט דער קעניג ארויסגעגעבען צוויי בעפעהלען, אין וועלכע ער האט שטרענג פערבאטען דער ארטיגער מאכט צו פערפיהרען פראצעסען געגען יודען, דערמאנענדיג, אז לויט די אלטע פריווילעגיעס קען מען בעשולדיגע

א יודען אין א ריטועלער ערמארדונג נישט אנדערש, ווי אז עס זענען דא 4 קריסטליכע און 3 יודישע עדות דעריף, און אז אזעלכע פראָ-צעסען דארפען בעטראכט ווערן נאר אין קעניגליכען געריכט.

אין גיכען איז ליטא פעראייניגט געווארען מיט קרוין-פוילען אונטער'ן נאמען די „לובלינער אוניע" (1569) און ליטא האט אויפגע-הערט עקסיסטירען אלס בעזונדערע מלוכה. אין דריי יאהר ארום איז געשטארבען סיגיזמונד-אויגיסט און צוזאמען מיט איהם איז אונטער-געגאנגען די דינאסטיע פון די יאגעלאנען. פוילען איז געווארען א מין מאנארחיסטישע רעפובליק, וואו די מלכים ווערען אויסגעוועהלט פון פאלק אדער פון אנדערע לענדער, און פון דעמאלט הויבט זיך אן פאר פוילען א נייע עפאכע, וואס האט געהאט וויכטיגע רעזולטאטען אויך פאר יודען.

די ליטווישע יודען האבען קיין סך נישט אויסגעשפיעלט פון דער איבערקערעניש. פאר דער אוניע, ווען די פוילישע קיסרים זענען נאר געווען גרויספירשטען פון ליטא, זענען יודען געוועזען מעהר נוצ-ליך און דעריבער מעהר געשיצט געווארען דורך די קעניגען. אין ליטא האבען נאך די אדעליגע געשפיעלט א קליינע פאליטישע ראליע, די מאכט פון קעניג איז דארט געווען פיעל שטארקער, איידער אין פוילען, וואו דער קעניג האט געהאט געגען זיך די קאנקורענץ פון די אדעליגע, און כדי צו פערפעסטיגען די דאזיגע מאכט זיינע, האט דער קעניג זיך געשטיצט אויף די קלאסען, וואס שטעהען צווישען דער שליאחטע און די פויערען, ד. ה. אויף די „מיעשטשאנעס" און יו-דען, אויף וועלכע ער האט געקוקט, ווי אויף זיינע טרייע אונטער-טאנען און פעסטע שטיצער; נאך דער אוניע האט זיך די לאגע איני-גאנצען געביטען. די ליטווישע פירשטען, ווי ראדזיוויל, טשארטא-ריזשסקי און אנדערע, האבען געהאט א גרויסע מאכט און געווארען כמעט ווי מלכים; אנדערע מאגנאטען, מיט ווינציגער יחוס און רייכ-טום, האבען זיך אויך געסטארעט צו דערגרייכען אזא הויכע מדרגה; נאך זיי איז געגאנגען די שליאחטע, וואס איז געווארען פון דאן אן א ווערקצייג און טרייע דינערין פון די מאגנאטען. אויף אזא אופן האָ-בען די גאנצע מאכט אין לאנד געהאט די אדעליגע, און די קעניגליכע מאכט איז געווען נישט מעהר, ווי א שאטען. דער קעניג האט דע-ריבער שוין מעהר נישט געקענט און אויך נישט פאר נויטיג געהאל-טען צו בעשיצען די יודען, וואס זענען איהם מעהר שוין נישט נוצליך

געווען. פון דער צווייטער זייט האבען אבער די יודען פארלויפיג אויך עפעס געוואונען פון דער איבערקעהרעניש אין לאנד. מיט דער פער־גרעסערונג פון די אדעליגע און זייער מאכט האט זיך אויך פערגרעסערט דער יודישער ישוב אין ליטא. יעדער אדעליגער האלט פאר זיין חוב צו גרינדען פאר זיין טובה וועגען א יודישען ישוב, די „שררות“ בויען געוועלבער, ווערקשטאטען, שענקען, און פערדינגען דאס יודען און בכלל האט זיך פאר יודען דאן געעפענט א קוואל פון פרנסה און מסחר, מלאכה און אין ארענדע. יעדער יודישער ישוב, וואס איז געבויט געווען דורך די פירשטען און אדעליגע, איז געשטאנען אונטער זייער שוץ; די אדעליגע ערלויבען דארט בויען הייזער, שוהלען, זיך בעזעצען אין די ערטער, וואו יודען האבען פריהער נישט געטארט וואוינען, און דאס אלץ ווערט געטאן, נישט אנפרעגענדיג זיך ביי'ם קעניג, וויל דער אדעליגער האט די גאנצע מאכט און קען טאן אלץ, וואס ער וויל. אויף אזא אופן האט די ליטווישע אוניע געהאט די מעלה פאר יודען, וואס זיי זענען געשטאנען אונטער'ן שוץ פון די אדעליגע און געווען זיכער מיט זייער לעבען און גוטס. אבער דאס האט געקענט דויערן נאר כל זמן די יודען זענען געווען נוצליך און נויטיג פאר'ן „פריץ“ און דעריבער איז די יודישע לאגע קיינמאל נישט געווען קיין פעסטע, בעשטימטע און האט אבגעהאנגען פון די ארומיגע אומשטענדען און פון יעדע מינדסטע איבערקעהרעניש אין פאליטישען לעבען פון לאנד.

נאכ'ן טויט פון סיגיזמונד־אויגוסט איז פאר דעם קעניג פון רעפוב־ליקאנישען פוילען נאך לאנגע רייסעניש צווישען דער שליאכטע אויס־געקליבען געווארען העינריך וואלוא, דער ברודער פון פראנצויזישען קעניג קארל דער 9־ער (1577). דער דאזיגער קעניג, הגם ער איז אויס־געוועהלט געווארען מיט דער השתדלות פון ר' שלמה אשכנזי, איז געווען פול מיט שנאה צו יודען, און קומענדיג קיין פוילען איז ער באלד אריינגעטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט די גייסטליכע אנפיהרער וועגען נעהמען זיך צו יודען און אנהויבען געגען זיי א גאנצע רייהע רדיפות. צום גליק פון די יודען האט דער דאזיגער קעניג לאנג זיך נישט געהאלטען אין פוילען, וויל אין עטליכע מאנאטען ארום איז זיין ברודער קארל געשטארבען און היינריך איז געהיים ענטלאפען פון פוילען קיין פראנקרייך, כדי צו ירשנען דעם פראנצויזישען טראן. אלס פויל־שער קעניג איז אויסגעוועהלט געווארען סטעפאן באטארי (1576—86), א מוטיגער און געבילדעטער מאן. זיין קעניגונג האט באטארי אנגעהויבען

מיט עטליכע אַקטען פֿון גערעכטיגקייט בנוגע צו יודען. ער האָט צוערשטענס אַרויסגעגעבען צווײ בעפֿעהלען, אין וועלכע ער האָט קאַטעגאָריש פֿערבאָטען צו בעשולדיגען יודען אין ערמאָרדען קריסטליכע קינדער און פֿערשוועכען די קריסטליכע הייליגטימער, נאָר ער איז נאָך געגאַנגען ווייטער און זיך געסטאַרעט דורכצופֿיהרען דעם פּרינציפּ פֿון יודישער גלײַכבערעכטיגקייט. בעשטעטיגענדיג די אַלטע יודישע פּריווילעגיעס, האָט דער ליבעראַלער קעניג זײ נאָך פֿערברייטערט דורך נײַע רעכטען, איבערהויפּט אין פֿרײַהייט פֿון האַנדעל. ער האָט בעפֿוילען די וואָיעוואָדעס צו בעשיצען די אינטערעסען פֿון די יודען געגען די צעכען און מאַגיסטראַטען, וואָס ווענדען אָן אַלע מיטלען צו בעגרענצען יודען אין האַנדעל און אין האַנדווערק. ער האָט אויך אָבגעשאַפֿט די אַלטע גזירה אויף די פּוזנאַ'ער יודען, וועלכע עס איז פֿערבאָטען געוואָרען צו האָבען הײַזער העכער פֿון אַ בעשטימטער נאָרמע, און האָט זײ ערלויבט צו דינגען געוועלבער אין אַלע פּונקטען פֿון שטאָדט און זאָגאַר האַנדלען אין די קריסטליכע ימים־טובים. די מאַגיסטראַטען האָבען בעקומען אַ שטרענגען בעפֿעהל צו בעשיצען די יודען פֿון די אָנפֿאַלען פֿון די קריסטליכע סוחרים. נאָר אין דער צײַט, ווען באַטאָרי האָט אָבגעהיט בנוגע צו יודען די אַלטע טראַדיציעס פֿון דער ליבעראַלער עפּאָכע, האָבען אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט שוין עקזיסטירט די אידעען פֿון דער קאַטוילישער רעאַקציע, געגען וועלכער דער קעניג איז נישט אימשטאַנד געוועזען צו קעמפּפֿען. די אַלע פֿעראָרדנונגען פֿון קעניג האָבען נישט געקענט פֿערהיטען פֿון אײַנצעלנע קאַטאַסטראָפֿען, און שוין דרײַ חדשים נאָכדעם, ווי באַטאָרי האָט אַרויסגעגעבען זײַן בעפֿעהל צו די מאַגיסטראַטען וועגען שיצען יודען, איז אין פּוזנאַ פֿאָרגעקומען אַ פּאָגראָם, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט עטליכע ערמאָרדונגען. אָנגעהויבען האָט זיך דער פּאָגראָם דערפֿון, וואָס יודען האָבען נישט דערלאָזט אײַנעם אַ משומד צו זעהען זיך מיט זײַן ווײַב, נאָר באמת איז דאָס מעהר נישט געוועזען, ווי אַ צופֿעליגע סיבה. דער פּאָגראָם איז שוין פֿריהער געוועזען פֿאָרבערייטעט דורך די קריסטליכע סוחרים, וואָס האָבען ניט געקאָנט רוהיג צוקוקען, ווי אַזוי זייערע קאָנקורענטען, די יודען, פֿיהרען אַ פֿרײַען האַנדעל. באַטאָרי האָט אַרויפֿגעלעגט אויף'ן מאַגיסטראַט אַ גרויסע שטראָף דערפֿאַר, וואָס ער האָט דערלאָזען צום פּאָגראָם, נאָר דורך אַ שבועה האָט דער מאַגיסטראַט פֿערזיכערט, אַז ער האָט נישט געוואוסט

וועגען די הכנות צום פאגראם, און די שטראף איז דערנאך אראבגענומען געווארען.

די יודישע לאגע האט זיך ווידער געביטען ביים קעניגען פון סיגיזמונד דער דריטער (1588—1632) און וולאדיסלאוו דער 4-ער (48—1632). דא האט זיך בולט ארויסגעוויזען דער רעזולטאט פון דער פאליטישער איבערקעהרעניש אין פוילען נאך דער אוניע, ווען די קעניגען האבען אנגעהויבען ווערן אויסגעוועהלט פון פאלק. די קעניגען זענען געווארען אבהענגיג פון דער שליאחטע, וועלכע האט פאקטיש געהאט די גאנצע מאכט אין איהרע הענד, צוגעפאסט די געזעצגעבונג פון סיים צו איהרע קלאסען-אינטערעסען און פערנומען אלע שטעלען אין דער אדמיניסטראציע אלס וואיעוואדעס, סטאראסטעס און אנדערע בעאמטע. די אפוטרופסות אויף יודען געהט ביסלעכווייז איבער פון דער קעניגליכער מאכט צו דער רייכער שליאחטע. און הגם די שליאחטע איז דורכגעדרונגען מיט די קלעריקאלע אידעען און איז ערצויגען אין יעזואיטישען גייסט, דאך שיצט זי די יודען, מיט וועלכע זי איז עקאנאמיש צוזאמענגעבונדען. דער טשינשעוויק-יוד אין די שטעדט און שטעדטלעך, וואס געהערען צו פריוואטע מענשען, דער יוד-ארענדאר, וואס פערוואלטעט מיט דעם פריץ'ס ווירטשאפט און האלט אין ארענדע זיינע מיהלען, ביערברויעריען, שענקען און אנדערע אונטערנעהמונגען, — אלע זענען זיי נויטיג דעם פוילען שליאחטיץ, וואס פערברענגט זיין צייט אין די סיימען, אין אויסלאנד, לעבט א גוטען טאג און האט קיין צייט נישט צו פערנעהמען זיך מיט זיינע געשעפטען. די שליאחטע קאן דעריבער נישט אריבערטרעטען געוויסע גרעניצען אין די רעפרעסיעס געגען יודען. אפילו דער פרומער קעניג סיגיזמונד דער דריטער, וואס האט זיך געפונען אינגאנצען אונטער'ן איינפלוס פון די יעזואיטען, מוז ציהען ווייטער די ליניע און ווייטער היטען די אלטע טראדיציעס פון די פריהעריגע מלכים, וואס האבען געשיצט די יודישע אינטערעסען. ער בעשטעטיגט די אלטע פריווילעגיעס פון די יודען צו פיהרען א פרייען האנדעל, מיט בלויז איינינע בעגרענצונגען, צו וועלכע עס האט איהם געצוואונגען די יודענפיינדליכע פארטיי.

דער עקאנאמישער קאמפף צווישען די קריסטען און יודען אין די שטעדט ווערט ווייטער געפיהרט מיט דערזעלבער ענערגיע, וואס פריהער, נאר אין דער עפאכע נעהמט דער קאמפף אן א פארם פון רעליגיעזער שנאה. אין פיעל שטעדט ווערן די מאגיסטראטען די

שופטים פון יודען, הגם לויט דער קאנסטיטוציע זענען יודען אין זייערע משפטים מיט קריסטען נאר אונטערגעווארפען דעם קעניגליכען געריכט. די יודען בעקלאגען זיך אפט פאר'ן קעניג און דארט, וואו יודען האבען מליצי-יושר, העלפען אמאל די אנקלאגען און דער קעניג נעהמט זיך אן די יודישע קריוודע. אזוי, למשל, ווען די ברִיסקער יודען האבען זיך בעקלאגט פאר'ן קעניג אויף דעם דארטיגען מאגיסטראט, האט דער קעניג זיך אנגענומען פאר יודען א דאנק דעם, וואס די אנ־קלאגע האט געשטיצט דער פרנס פון דער בריסקער יודישער געמיינדע שאול יודיטש, א אבקויפער פון פיעל קעניגליכע שטייערען אין ליטא, וואס האט געטראגען דעם טיטול „קעניגליכער דינער" (עס איז דא א גרונד צו רעכענען, אז דער דאזיגער שאול איז דער העלד פון דער לעגענדע, וואס דערצעהלט, אז אין פוילען איז איינמאל אויסגעקליבען געווארען אלס קעניג דער אנגעזעהענער יוד, שאול וואל, א ליבלינג פון פירשט ראדזיוויל, און דער שאול האט אבגעקענינט איין נאכט). אבער דארט, וואו יודען האבען נישט געהאט אזעלכע אנגע־זעהענע מליצי-יושר ביי'ם הויף, האבען די אנקלאגען ווייניג געהאלפען. אין ווילנא האבען די קריסטליכע סוחרים צוליעב קאנקורענץ מיט די יודישע סוחרים זאגאר געמאכט א פאגראם, חרוב געמאכט די שוהל און צוראבירט די יודישע וואוינונגען (1592). סיגיזמונד האט ארויסגעגע־בען די ווילנער יודען א פריווילעגיע אויף פרייען האנדעל און וואוינ־רעכט. אבער אויך נאכדעם האבען די סכסוכים צווישען יודען און קריסטען נישט אויפגעהערט און אפט געבראכט צו טרויעריגע צוזא־מענשטויסען. בעזונדערס אפט פלעגען ליידען פון די קריסטליכע שטאדטישע איינוואוינער די יודען פון פוזנא, וואו די בעפעלקערונג איז בעשטאנען הויפטזעכליך פון דייטשען. דא זענען די אנפאלען פון המון אויף דעם יודישען קווארטאל געווארען א וואכעדיגע זאך. נאר אויסער דעם האט מען נאך דארט געקעמפפט געגען יודען מיט „לעגאלע" מיטלען. מיט איינִיגע מלאכות, ווי למשל שניידעריי, האבען יודען געמעגט פערנעהמען זיך נאר אויף צו בעפרידיגען זייערע אייגענע בעדערפנישען און נישט פאר קריסטען. אין 1618 האט א מאליאר, וועלכער האט אויסגעפוצט מיט בילדער די וועגט פון ראטהויז צו דער גאס ארויס, אויסגעמאלט עטליכע זעהר בעליידיגענדע פאר יודען פיגורען און דער המון האט נישט ווייניג זיך לוסטיג געמאכט דערויף און פערשאפט יודען פיעל בזיונות. אין א פאר יאהר ארום האט מען

פונאנדערגעלאזט א קלאנג, אז אין איינעם פון די יודישע הייזער האט מען כלומר׳שט געפונען א טיש, אויף וועלכען עס זענען אמאל דורכגעשניטען געווארען דריי האסטיעס. דעם הייליגען טיש האט מען פייערליך איבערגעפיהרט אין קירך אריין מיט א גרויסער פראצעסיע, אין וועלכער עס האבען זיך בעטהייליגט אלע גייסטליכע פון שטאדט. ערצויגען אויף אזעלכע ווילדע סצענעס, האט דער המון פערלארען דאס לעצטע ביסעל אכטונג צו יודען און די שנאה און פעראכטונג צו דער מענשליכער ווירדע פון יודען ווערט נאר פערטיעפט און פערגרעסערט.

אין יענער עפאכע ווערן די בלוט-בלבולים אויף יודען א אפטע זאך און בעקומען א כאראקטער פון דער גרויזאמער שפאנישער אינקוויזיציע. די פראצעסען וועגען די בלבולים ווערן שוין געפיהרט נישט כלאחר-יד, ווי פריהער, נאר מיט א בעזונדערע פייערליכקייט און אין העכסטען פוילישען געריכט — אין קרוין-טריבונאל. אין 1598 האט דער לובלינער טריבונאל פערמשפט צום טויט דריי יודען, וועלכע זענען בעשולדיגט געווארען אין דער ערמארדונג פון א קריסטליך קינד, וואס מען האט געפונען טויט אין א בלאטע נעבען א דארף. כדי צו צווינגען די בעשולדיגטע, אז זיי זאלען זיך מודה זיין אין פערברעכען, האט מען זיי פריהער שרעקליך געפייניגט און די טויט-שטראף איז דערנאך אויסגעפיהרט געווארען מיט א בעזונדער פייערליכקייט. דעם קערפער פון דער׳הרג׳עטען קינד האבען די יעזואיטען אריבערגעפיהרט אין קירך און די אבערגלויביגע מאסע איז געקומען זיך בוקען און מתפלל זיין פאר דעם קינד, וואס איז א קדוש געווארען. אזעלכע פראצעסען זענען אויך פארגעקומען אין אנדערע שטעדט פון פוילען און ליטא. אין דערזעלבער צייט האט די קלעריקאלע פארטיי אנגעהויבען פיהרען א אגיטאציע געגען יודען אויך אין דער ליטעראטור. דער גלח מאיעצקי האט אין 1598 ארויסגעלאזט אין קראקוי זיין גיפטיג בוך „וועגען די יודישע מערדערייען"; אויף דעמזעלבען טעמא האט אויך געשריבען א געוויסער גוביצקי אין יאהר 1602. דער פוילישער דאקטאר סלעשקאווסקי האט בעשולדיגט די יודישע דאקטוירים, אז זיי פערגיפטען סיסטעמאטיש די פאליאקען, און האט פערזיכערט, אז די דזשומא, וואס האט דעמאלט אין פוילען געהערשט, איז א שטראף פון גאט דערפאר, וואס מען בעשיצט יודען. מעהר פון אלע האט געשאטען פעך און שוועבעל אויף יודען דער פוילישער

שריפטשטעלער מיטשינסקי, וועלכער האט ארויסגעלאזט דאס בע-
וואוסטע אנטיסעמיטישע ווערק „דער שפיגעל פון דער פוילישער קרוין".
אין דעם בוך האט מיטשינסקי צונויפגעזאמעלט אלע בלבולים און
בעשולדיגונגען, וואס זענען ווען-עס-איז ארויסגעשטעלט געווארען
געגען יודען: יודען זענען שולדיג אין פאליטישען פערראט, אין רוי-
בעריי און נארעריי, אין כשוף-מאכעריי, אין ריטועלע ערמארדונגען,
אין פערשוועכען די קריסטליכע הייליגטימער. מיטשינסקי האט זיך
געווענדעט צו די דעפוטאטען פון סיים מיט א ענערגישען אויפרוף,
אז מען זאל זיך בעגעהן מיט יודען, ווי אין שפאניען, פראנקרייך,
ענגלאנד און אנדערע לענדער, ד. ה. ארויסטרייבען זיי פון פוילען. די
העצע פון מיטשינסקי האט ארויסגערופען הייסע און שטורמישע דע-
באטען אין סיים פון 1618. איינינגע דעפוטאטען האבען ערקלערט
מיטשינסקי'ן אלס אפאסטאל פון אמת, אנדערע האבען איהם בע-
שולדיגט אין ארויסרופען אונרוהען און אונטערהעצען איין טהייל בע-
פעלקערונג געגען דעם צווייטען. דער סיים האט ארויסגעוויזען אויף
אזויפיעל פאליטישען פערשטאנד, אז ער האט מיט מיטשינסקי'ס
פאמפלעט שטארק זיך נישט גערעכענט, נאר אין דער געזעלשאפט
זענען די אנטיסעמיטישע אידעען בימלעכווייז אריינגעדרונגען און צו-
געגרייט א באדען פאר די שפעטערדיגע טרויעריגע געשעהנישען.

סיגיזמונד'ס יורש, וולאדיסלאוו דער 4-טער, איז נישט געווען
אזא פרומער קאטוליק און אנהענגער פון די יעזואיטען, ווי זיין פא-
טער. ער האט זיך בעצויגען מיט מעהר טאלעראנץ צו מענשען פון
פרעמדען גלויבען און האט באמת געוואלט אויסגלייכען די רעליגיעזע
און שטאנדען-קאנפליקטען. אבער די רעליגיעזע שנאה און שטאנדען-
קאנפליקטען האבען שוין געהאט אזעלכע טיעפע ווארצלען אין דער
מלוכה, אז דער קעניג האט געקענט ווינציג וואס אויפטאן. אין 1633
האט וולאדיסלאוו אויפ'ן סיים בעשטעטיגט די אלטע יודישע פריווי-
לעגיעס, זיי ערלויבט פריי צו האנדלען, בעשטימט די גרעניצען פון
זייער אינערליכער אויטאנאמיע און בעפוילען די מאגיסטראטען צו בע-
שיצען די יודען פון די אנפאלען פון המון; נאר צוזאמען דערמיט
האט ער פערבאטען די יודישע געמיינדעס בויען נייע שוהלען און
בית-עלמין'ס אהן א ספעציעלער ערלויבניש פון קעניג אין יעדען בע-
זונדערען פאל. אין אלגעמיין האט דער קעניג געהיט די רעכטען פון
די יודען, נאר אין איינצעלנע פאלען האט ער אפטמאל ערפילט די

בקשות פון די שטעדט וועגען בעגרענצונגען אויף יודען און נישט זעלטען פלעגט ער אבשאפען זיינע אייגענע פריהעריגע בעשלוסען. אזוי, למשל, האט ער אין יוני 1642 ערלויבט די קראקויער יודען צו פערנעהמען זיך מיט טראנספארט־האנדעל און אין 2 חדשים ארום האט ער אבגעשאפט זיין אייגענע ערלויבניש, וויל די קריסטליכע סוחרים האבען זיך בעקלאגט, אז די יודישע קאנקורענץ איז פאר זיי זעהר שווער. לויט דער ביטע פון די קריסטליכע איינוואוינער פון מאהילעוו האט וולאדיסלאוו בעשטעטיגט די פעראָרדנונג פון זיין פאטער וועגען בעזעצען די דאָרטיגע יודען אין עק שטאדט, און אין א קליינער צייט ארום האט ער אויך בעשטעטיגט דעם בעשלוס פון מאגיסטראט, אז יודען זאלען נישט טארען דינגען קיין הייזער צווישען קריסטען. צוליעב דעם פערבאט פאר יודען צו פערנעהמען זיך מיט קליין־האנדעל אויף די שטאדט־מערק, זענען זעהר געשטיגען די פרייזען אויף די נויטיגסטע פראדוקטען, און די שליאכטע האט זיך דעריבער משתדל געווען, אז מען זאל אבשאפען דעם פערבאט, בעזונדערס פאר ווילנא. דער קעניג האט מסכים געווען, נאר צוזאמען דערמיט האט ער אויך איינגעשטימט מיט די בעשלוסען פון ווילנער מאגיסטראט וועגען איינפיהרען נייע בעגרענצונגען פאר יודען: אין געלד־פראצעסען מיט קריסטען זענען זיי געווען אונטערגעווארפען די יורידישע געזעצען פון מאגיסטראט; זיי האבען געדארפט וואוינען אין א ספעציעלען קווארטאל מיט'ן נאמען „די זשידאווסקא גאס" און נישט געטארט פערנעהמען זיך מיט די מלאכות, וואס זענען פון אלטע צייטען אן געווען אין די הענד פון די צעכען (1633).

אין די שטעדט זענען יודען געווען צונויפגעשפארט און בעגרענצט אין האנדעל — און זיי געהען איבער אלץ אפטער אין די דערפער, וואו זיי פערנעהמען זיך מיט ארענדע פון די שליאכטישע אימעניעס. נישט בלויז די רייכע פריצים, נאר זאגאר די הויכע גייסטליכע גיבען אב אין ארענדע די יודען זייערע נחלאות און דאס רופט ארויס א שטארקען פראטעסט פון סינאד. דער ווארשאווער סינאד האט א שארפען פארוואורף געמאכט יענע בישאפען, וואס האלטען ביי זיך יודישע ארענדארען און „דערמיט גיבען זיי די פרעמד־גלויביגע שליטה אויף זייערע קריסטליכע לייב־אייגענע". דער סינאד אין פוזנא האט מיט צארן פראטעסטירט געגען דער „אונערטרעגליכער יודישער חוצפה": לא די וואס די יודען האבען פערהאפט אין זייערע הענד

דעם האנדווערק, ערלויבען זיי זיך נאך צו האנדלען אויף די גאסען און מערק אין די קריסטליכע ימים=טובים. און אויב אין די דערפער און אין די שטעדטלעך זענען די גייסטליכע געווען אהנמעכטיג אויפצוהעצען די שליאכטע געגען יודען, מיט וועלכע זיי זענען געווען עקאנאמיש ענגפערבונדען, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו וועקען די גראבע אינסטינקטען פון המון אין די שטעדט; און וואס ווייטער, אלץ שטארקער איז געווארען די אגיטאציע געגען יודען. אין פריהליג 1636 איז אין לובלין פלוצליג פערשוואונדען געווארען א קריסטליך קינד — און אויף יודען איז געפאלען דער חשד, אז דאס האבען זיי דאס קינד ערמארדעט. דאס געריכט האט בעטראכט די בעשולדיגונג און, נישט געפינענדיג קיין ראיות, פריינעשפראכען די פערדעכטיגע יודען. נאר אין א קליינער צייט ארום האבען די דארטיגע גייסטליכע, וואס זענען נישט געווען צופרידען מיט דעם בעפרייאונגס=אורטייל, שוין געפונען א נייעם בלבול. עס האט זיך געפונען א געוויסער מאנאך פאאול, וועלכער האט ערקלערט, אז יודען האבען איהם פערנארט צו זיך אין א שטוב, דארט, מיט דער הילף פון א דייטשען חירורג, איהם געצאפט בלוט, וועלכעס זיי האבען צונויפגענומען אין א כלי און דערביי שטיל מתפלל געווען. דער טריבונאל האט געגלויבט אין דעם דאזיגען מיאוס'ען בלבול און נאך א קורצען פראצעס מיט ענוים פון דעם בעשולדיגטען האט מען א געוויסען יוד מרדכי פער'משפט צום טויט. אין 1639 איז ענטשטאנען א פרישער פראצעס. דער קרוין=טריבונאל האט פער'משפט צום טויט צוויי גבאים פון דער לענטשיצער יודישער געמיינדע, וואס זענען בעשולדיגט געווארען אין דער ערמארדונג פון א קריסטליך קינד אין א דערבייאיגען דארף. נישט קוקענדיג דערויף, וואס די בעשולדיגטע האבען אויך נאך שרעקליכע ענוים נישט מודה געווען זיך אין כלומר'שטען פערברעכען, האט מען דעם טויט=אורטייל דאך אויסגעפיהרט. די קערפער פון די געטויטע יודען האט מען צוגלידערט אויף שטיקער און ארויסגעשטעלט אויף סטויפעס אין אלע וועגען. די ארטיגע מאנאכען האבען זיך בענוצט מיט דעם צופאל און ארויסגעשטעלט אין זייער קאסציאל א בילד מיט א אויספיהרליכער בעשרייבונג פון דער ערמארדונג צוזאמען מיט דעם קערפער פון ערמארדעטען קינד. די אבערגלויבינגע קאטוילישע מאסע איז געגאנגען זיך בוקען פאר'ן קערפער פון מערטירער=קינד, די הכנסות פון

קאָסציאָל זענען דערווײַל געוואַקסען און דאָס זענען די מאָנאַכען טאַקע אויסען געווען.

די אַלגעמײַנע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע בעדינגונגען אין פּױלען האָבען געבראַכט דערצו, אַז יודען זאָלען דאָרט לעבען, ווי אַ מלוכה אין אַ מלוכה, מיט זײערע בעזונדערע רעליגיעזע, אַדמיניסטראַטיווע און געריכטליכע אַנשטאַלטען. יודען זענען געווען אַ בעזונדער קלאַס מיט אַ בעזונדער אינערליכער אויטאָנאָמיע, וואָס האָט געקענט דיענען אַלס מוסטער פֿאַר יעדער גוט־אָרגאַניזירטער געזעלשאַפֿט. די פּױלישע קיסרים זענען געווען פֿעראינטערעסירט, אַז די יודישע געמײנדעס זאָלען זײַן גוט אָרגאַניזירט, ווײַל ערשטענס איז פֿאַר יעדער רעגירונג בכלל בעקוועמער האָבען צו טאָן מיט פֿאָרשטעהער פֿון פֿאָלק, מיט אַ בעשטימטער גרופּע, אײדער מיט אַ אונאָרגאַניזירטער מאַסע, און צווײטענס האָבען די יודישע שטײַערען, אַ דאַנק דער אָרגאַניזאַציע פֿון די יודישע געמײנדעס, געקענט פּינקטליך און צו דער צײַט אויפֿגעמאָהנט ווערן. אויף אַזאַ אופֿן איז אין פּױלען געווען סײַ מעגליך און סײַ בעקוועם פֿאַר דער רעגירונג צו דערלאָזען אַ פֿרײַע יודישע אויטאָנאָמיע אין די אינערליכע אַנגעלעגענהײַטען.

נאָך סיגיזמונד דער ערשטער האָט זיך געסטאַרעט צו נעהמען אונטער זײַן שוץ די יודישע זעלבסטפֿערוואַלטונג. מיט דער בעשטימונג פֿון מיכל יעזעפֿאָוויטש אַלס „עלטסטען" איבער אַלע יודען איז דער קעניג אויסען געווען צו גאַראַנטירען דעם רעגעלמעסיגען גאַנג פֿון די יודישע שטײַערען פֿאַר דער מלוכה. סיגיזמונד האָט נישט אײנמאָל בעשטעטיגט די יודישע רבנים, וואָס זענען אויסגעקליבען געוואָרען אין פֿערשידענע שטעדט. אין 1518 האָט ער בעשטעטיגט צווײ אויסגעוועהלטע רבנים, משה און מענדעל, אַלס די פֿאָרשטעהער פֿון אַלע יודישע געמײנדעס אין גרױס־פּױלען מיט'ן רעכט צו משפּט'ן די יודען אויפֿ'ן גרונד פֿון די יודישע געזעצען. נישט אײנמאָל האָט סיגיזמונד זיך אַרײַנגעמישט אין די אינערליכע סכסוכים צווישען יודען און געשטעלט זיך אויף דעם אָדער יענעמס צד. אין קראַקױ, וואו עס זענען געווען צווײ בעזונדערע געמײנדעס, פֿון די דאָרטיגע און פֿון די דײַטשע יודען, זענען אויסגעקליבען געוואָרען צווײ בעזונדערע רבנים, ר' אָשר און ר' פּרץ; האָט זיך געמאַכט, אַז צווישען בײדע געמײנדעס האָט אויסגעבראָכען אַ סכסוך,

צו וועמען עס דארף געהערן די אלטע שוהל, דאן האט דער קעניג זיך אריינגעמישט און זיך געשטעלט אויף דער זייט פון די פוילישע יודען. אין 1531 האט דער בריסקער רב ר׳ מענדעל פראנק זיך בעקלאגט פאר׳ן קעניג, אז יודען ווילען קיינמאל נישט פאלגען זיינע פסקים און געהען זיך לאדען אין די קריסטליכע געריכטען. דער קעניג האט געמוזט זיך ווענדען צו די בריסקער יודען מיט שטראף־רייד, זיי אויסמוסר׳ן דערפאר, וואס זיי פאלגען נישט דעם רב זייערען. אין פאלגענדען יאהר האט דער קעניג בעשטימט אלס דעם הויפט־רב פון קראקוי אנשטאט דעם אויבענדערמאהנטען ר׳ אשר דעם בעריהמטען למדן ר׳ משה פישעל. דעם לעצטען, צוזאמען מיט דעם בעריהמטען געלעהרטען ר׳ שכנא פון לובלין, האט דער קעניג שפעטער בעשטעטיגט אלס די הויפט־רבנים פון גאנץ קליין־פוילען, ווייל סיגיזמונד האט פערלאנגט, אז די יודישע גייסטיגע ענינים זאלען צענטראליזירט ווערן און די הנהגה פון די געמיינדעס זאל זיך געפינען אין געצעהלטע הענד. אהן דער ערלויבניש פון די דאזיגע צוויי אויבענדערמאהנטע הויפט־רבנים האט קיין יודישע געמיינדע נישט געטארט איינלאדען צו זיך קיין רב, און יעדער, וואס איז דורך די צוויי „עלטסטע" אריינגעלעגט געווארען אין חרם אריין, איז געווען אויך פעראנטווארטליך פאר׳ן קרוין־געריכט, אויב דער חרם איז צו א בעשטימטען טערמין נישט אראבגענומען געווארען. דאך האט דער קעניג אין גיכען זיך איבערצייגט, אז יודען זענען נישט צופרידען מיט דעם דאזיגען סיסטעם פון בעשטימען, גלייך ווי בעאמטע, יודישע רבנים — און דער קעניג האט געמוזט זיך אבזאגען פון אריינמישען זיך אין די יודישע אינערליכע ענינים, אראבנעהמען זיין אפוטריפסות פון זיי און לאזען די יודען פריי פערוואלטען מיט זייערע אייגענע ענינים.

דורך דעם בעפעהל פון סיגיזמונד־אויגוסט פון אויגוסט 1551 זענען פעסגעשטעלט געווארען פאלגענדע אויטאנאמישע יסודות פאר די יודען פון גרויס־פוילען: יודען האבען דאס רעכט, לויט א אלגעמיינער הסכמה צווישען זיך, אויסקלייבען רבנים און ריכטער, וואס זאלען פערוואלטען מיט זייערע גייסטיגע און געזעלשאפטליכע אנגעלעגענהייטען; די אויסגעקליבענע רבנים און ריכטער ערקלערען דעם פאלק אלע רעליגיעזע פראגען, גיבען גטין, חתונה־אקטען, שטרי־מכירה און אנדערע ציווילע אקטען, גלייכען אויס די סכסוכים צווישען איינעם און צווייטען אויפ׳ן גרונד פון די יודישען געזעצען; צוזאמען מיט די עלטסטע פון קהל

קענען זיי אריינלעגען אין חרם און ארויפלעגען אנדערע שטראף אויף די שולדיגע; אויב דער, וואס ווערט אריינגעלעגט אין חרם, פערבעסערט זיך נישט אין פערלויף פון א מאנאט, ווערט וועגען דעם געמאלדען דעם קעניג, וועלכער קען פער׳משפט׳ן דעם מוחרם צו קאנפיסקירען זיין פערמעגען און צו טויט; די ארטיגע אדמיניסטראציע איז מחויב מיטצוהעלפען די רבנים און פארשטעהער פון קהל אויסצופיהרען זייערע פעראָרדנונגען און בעשלוסען. דורך דעם דאָזיגען געזעצגעבערישען אקט און אנדערע שפעטערדיגע אזעלכע אקטען האבען די אויסדערוועהלטע פון די יודישע געמיינדעס בעקומען ברייטע יורידישע רעכט און פון יענער צייט איז פעסטגעשטעלט געוואָרען דער רעזשים פון קהל, ד. ה. פון דער יודישער זעלבסטפערוואלטונג, אלס יורידישע פערזאָן. די טעטיגקייט פון די יודישע קהלות האט זיך בעזונדערס ענטוויקעלט אנהויבענדיג פון דער צווייטער העלפט פון 16-ען יאהרהונדערט.

אין יעדער יודישער שטאָדט און שטעדטעל האט זיך געפונען א קהל-פערוואלטונג, פראפארציאנעל לויט דער גרויס פון דער געמיינדע; אין די גרויסע געמיינדעס האט די צאהל מיטגלידער פון דער קהל-פערוואלטונג דערגרייכט ביז 40, און אין די קליינע — ביז 10. די מיטגלידער פון דער פערוואלטונג זענען אויסגעוועהלט געוואָרען יעהרליך, אין חול המועד פסח, לויט א צוויי-פאכיגען סיסטעם: פון די מתפללים פון אלע שוהלען האט מען לויט א גורל בעשטימט עטליכע בוררים (פון 9 ביז 15), וועלכע האבען שפעטער, נאך א פייערליכער שבועה, אויסגעוועהלט מיטגלידער פון דער קהל-פערוואלטונג. די דאָזיגע פארשטעהער פון דער פערוואלטונג האבען זיך געטיילט אויף גרופען: צוויי גרופען — ראשי-הקהל און טובי-העיר זענען געשטאנען אין דער שפיץ פון דער פערוואלטונג און אנגעפיהרט מיט די אלגעמיינע ענינים; נאך זיי זענען נעגאנגען די דיינים און די גבאים. די „ראשי" און די „טובי" זענען געווען דער עיקר פון דער פערוואלטונג און אין איניגע קליינע שטעדט זענען אויסער זיי מעהר קיין מיטגלידער נישט געווען. די טעטיגקייט פון קהל איז געווען גאנץ ברייט. דער קהל האט געדארפט איינמאהנען אין זיין ראיאן די מלוכה-פאדאטקעס און צושטעלען דאס דער רעגירונג, ער האט פונאנדערגעטיילט די אלגעמיינע און ספעציעלע שטייערען, פערוואלטעט מיט די שוהלען, ישיבות, בית-עלמין׳ס און אנדערע אנשטאלטען, רעגולירט אלע אנגעלעגענהייטען פון קינדער-ערציהונג, צדקה, האנדעל און מלאכה,

אויסגעגליכט די סכסוכים צווישען די מיטגלידער פון דער געמיינדע, ביי דער הילף פון די רבנים און דיינים. דער רב איז אין אלע רע־ליגיעזע ענינים געווען פריי און זעלבסטשטענדיג, נאר אין אלע אנדערע ענינים איז ער געווען אבהענגיג פון דער קהל־פערוואלטונג, וועלכע פלעגט איהם איינלאדען און בעשטימען אלס רב אויף א געוויסער צייט. נאר די בעריהמטע רבנים, וואס האבען גהאט א גרויסען אויטאריטעט אין דער יודישער וועלט, האבען געקענט האבען א איינפלוס אויך אויף די געזעלשאפטליכע ענינים פון דער געמיינדע.

די מאכט פון יעדען קהל האט זיך פערשפרייט אויך אויף די יודישע איינוואוינער פון די ארומיגע דערפער און ישובים, וואו עס איז נישט געווען קיין זעלבסטשטענדיגע קהל־פערוואלטונג. אויסערדעם האבען די געמיינדע־פערוואלטונגען פון די גרויסע שטערט גהאט א שליטה אויף די קהלות פון די קלענערע שטעדט אין זייער ראיאן. אזויערנאך זענען ענטשטאנען די געמיינדע־ראיאנען, אדער גלילות, וואס האבען גהאט אונטער זיך א רייהע קלענערע קהלות. דער העכסטער צענטר פון די אלע קהלות זענען געווען די ועדים, ד. ה. די צוזאמענפאהרען אדער סיימען פון די רבנים און געמיינדע־פארשטעהער. ענטשטאנען זענען די ועדים אויף אזא אופן: דער משפט פון די רבנים, וואס האבען גהאט ברייטע רעכטען צו פיהרען אלערליי פראצעסען, פלעגט זיין געגרינדעט אויף דער תלמוד'ישער געזעצגעבונג, וואו עס זענען פאראויסגעזעהן כמעט אלערליי מעגליכע פראגען און סכסוכים צווישען איין מענשען און צווייטען; אבער אין דער גרויסער און קאמפליצירטער יודישער געזעצ־געבונג געפינען זיך אפט צווייפעלהאפטע פראגען, צוליעב וועלכע עס איז שוין נישט גענוג דיי קאמפעטענץ פון איין רב. עס פלעגט זיך אויך אפט מאכען, אז איינער פון די צדדים, וואס האבען זיך געמשפט, איז נישט געווען צופרידען מיט'ן פסק דין און אפעלירט צום געריכט פון א צווייטען רב, וואס האט מעהר אויטאריטעט, אדער דער רב פון זיין שטאדט. נישט זעלטען זענען אויך פארגעקומען סכסוכים צווישען גאנצע געמיינדעס, צווישען איין רב און צווייטען, צווישען איין פערזאן און א גאנצע געמיינדע א. אז. וו. ביי אזעלכע עקסטרע פאלען פלעגען צו־נויפגערופען ווערען צוזאמענפאהרען פון רבנים און געמיינדע־פארשטע־הער, וואס האבען געשפיעלט די ראליע פון א העכסטער געריכטס־אינסטאנץ. אזעלכע צוזאמענפאהרען פלעגען פארקומען אין דער צייט פון גרויסע ירידים, וואוהין עס זענען זיך צונויפגעקומען פיעל מענשען

פון פערשידענע שטעדט. דער הויפט=פונקט איז געוועזן דער לובלינער יריד, ווייל אין לובלין האט דעמאלט געוואוינט דער גרעסטער יודישער אויטאריטעט ד' שכנא. אין דער צווייטער העלפט פון 16=ען יאָהרהונדערט, ווען אזעלכע צוזאמענפאָהרען זענען פאָרגעקומען אָפט, זענען זיי שוין פערוואנדעלט געוואָרען אין רעגעלמעסיגע סיימען, וואָס ווערן צונויפגערופען אין בעשטימטע צייטען און אויף וועלכע עס קומען פאָרשטעהער פון אלע גרעסערע שטעדט אין גאנץ פוילען. אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען די ועדים און ביסלעכווייז זענען זיי פערוואנדעלט געוואָרען פון רעליגיעזע סיימען אין געזעצגעבענדע און אדמיניסטראטיווע. אויף זיי פלעגען אויסגעארבייט ווערן פערשידענע תקנות, די אָרדנונג פון די וואהלען אין די געמיינדעס, עס איז בעשטימט געוואָרען די גרעניצען פון דער רבנישער קאָמפעטענץ, עס איז נאָרמירט געוואָרען דאָס רעכט פון דרוקען ביכער א. אז. וו. אמאָל זענען אויף די סיימען בעשטעטיגט געוואָרען די פעראָרדנונגען פון פוילישען קעניג, וועלכע האָבען א דאנק דעם בעקומען א גרעסערע קראפט. אזוי, למשל, האָט דער צוזאמענפאָהר אין לובלין אין 1580 פייערליך בעשטעטיגט דאָס געזעץ פון קעניג, לויט וועלכען יודען ווערט פערבאָטען צו פערנעהמען זיך מיט ארענדירען די מלוכה=צאָל און אנדערע מלוכה=הכנסות, ווייל „מענשען, וואָס ווילען ווערן נתעשר דורך גרויסע ארענדעס, קענען אריינברענגען פיעל אין א גרויסער סכנה".

אין ענדע פון 16=טען יאָהרהונדערט האָבען די יריד=צוזאמענפאָהרען בעקומען א פעסטערע אָרגאניזאציע. אין זיי האָבען זיך בעטייליגט די רבנים און קהל=פאָרשטעהער פון פאָלגענדע ראיאָנען: גרויס=פוילען (די הויפט=געמיינדע — פויזנא), קליין=פוילען (קראקוי, לובלין), פאָדאָליען (לעמבערג), וואָהלין (אָסטראָה אָדער קרעמעניץ) און ליטא (בריסק אָדער גראָדנא). די ערשטע צייט האָט דער צוזאמענפאָהר נישט געהאט קיין בעשטימטען נאָמען און געביטען זיין טיטול אין צוזאמענהאנג מיט דער צאָהל ראיאָנען, וואָס האָבען געשיקט פאָרשטעהער: אמאָל האָט דער צוזאמענפאָהר געהייסען צוזאמענפאָהר פון 3, אמאָל פון 4, אמאָל פון 5 ראיאָנען, נאָר שפעטער, ווען ליטא האָט זיך אָבגעטיילט פון פוילישען קהל=פערבאנד און געוואָרען א אייגענער פערבאנד, און די 4 ראיאָנען פון פוילען האָבען אָנגעהויבען רעגולער שיקען זייערע פאָרשטעהער, האָט דער צוזאמענפאָהר בעקומען א שטענדיגען נאָמען „ועד ארבע ארצות". אין ועד האָבען זיך בעטייליגט עטליכע הויפט=רבנים

פון פוילען און צו איין דעלעגאט פון דער צאהל עלטסטע אין די גרעסטע קהלות, בסך־הכל, א מאן 30. זיי פלעגען זיך צונויפפאהרען פעריאדיש, איין מאל אדער צוויי מאל אין יאהר, איין מאל אין לובלין, דאס צווייטע מאל אין יאראסלאוו. געוועהנליך פלעגט דער צוזאמענפאהר אין לובלין פארקומען צווישען פורים און פסח, און אין יאראסלאוו — אין ענדע זומער, פאר סוכות. איינער פון די היסטארישע חראניקער פון יענער צייט בעשרייבט אזוי דעם „ועד ארבע ארצות": „די פערזאמלונג פון די פרנסים פון די 4 ראיאנען האט דערמאהנט דעם סנהדרין, וואס איז אמאל געזעסען אין היכל פון בית־המקדש. זיי האבען גע׳משפט אלע יודען פון פוילישען קעניגרייך, האבען ארויסגעגעבען פערפליכטונגען און תקנות און ארויפגעלעגט שטראפען לויט זייער אנזעהן. יעדע הארבע שאלה איז פארגעשטעלט געווארען אויף זייער משפט. כדי צו פערלייכטערן זיך די ארבייט, האט דער ועד אויסגעקליבען א ספעציעלע קאמיסיע פון אזוי גערופענע „גליל־ריכטער", וואס האבען בעטראכט די געלד־פראצעסען; אליין ווידער האבען זיי בעטראכט די קרימינעלע פראגען, די פראגען וועגען חזקה און אנדערע שווערע פראצעסען".

דער „ועד ארבע ארצות" איז אויך געשטאנען אויף דער וואך פון די יודישע בירגערליכע אינטערעסען. ער פלעגט שיקען זיינע שתדלנים קיין ווארשא און אין אנדערע ערטער, וואו עס זענען געזעסען די פוילישע סיימען, מיט׳ן ציעל צו בעמיהען זיך פאר׳ן קעניג וועגען בעשטעטיגען די אלטע יודישע פריוויליגיעס, וואס ווערן נישט ערפילט דורך דער ארטיגער אדמיניסטראציע, אדער זיי פלעגען בעצייטענס פערהיטען פון נייע גזירות, וואס האבען זיך געגרייט אויף יודען. די הויפט־אויפגאבע פון ועד איז אבער בעשטאנען אין רעגולירען דאס אינערליך יודיש לעבען. אינטערעסאנט זענען די תקנות, וואס זענען אויסגעארבייט געווארען דורך דעם לובלינער רב ר׳ יהושע פאלק הכהן, לויט דער בעפאלמעכטיגונג פון ועד. כדי צו פערפעסטיגען די גוטע סוחרישע מדות (עהרליכקייט) צווישען יודען, האט דער ועד בעפוילען בעזונדערס אכטונג צו געבען, אז יודען זאלען ערפילען די מצוות וועגען עסען, טרינקען און הלבשה; זיך סטארען ווי ווייט מעגליך, אז יודען זאלען זיך נישט קליידען ווי קריסטען; נישט טרינקען קיין בראנפען צוזאמען מיט קריסטען אין די שענקען; זיך זארגען וועגען דער צניעות פון די יודישע טעכטער, בעזונדערס אין די דערפער, וואו די יודישע

אַרענדאַרען זענען צעוואָרפען צווישען די קריסטען. עס זענען אויך פערפאַסט געוואָרען תקנות צו רעגולירען די טעטיגקייט פון די פּראָצענטניקעס און וואָלערניקעס.

אין 1623 האָבען די ליטווישע קהלות זיך אָבגעטיילט פון „ועד ארבע ארצות" און געגרינדעט אַ בעזונדער צענטראַל-אָרגאַן אין דער פאָרם פון אַ צוזאַמענפאָהר פון פאָרשטעהער, וואָס ווערן געשיקט פון דריי הויפּט-קהלות: גראָדנאָ, בריסק און פּינסק. שפּעטער זענען צו זיי אויך צוגעשטאַנען די קהלות פון ווילנא און סלוצק. דער ליטווישער צוזאַמענפאָהר האָט זיך גערופען „ועד קהלות ראשיות דמדינת ליטא". אויפ'ן ערשטען צוזאַמענפאָהר זענען אויסגעאַרבייט געוואָרען אַ רייהע תקנות, וואָס האָבען געדאַרפט רעגולירען דאָס גייסטיגע און געזעלשאַפטליכע לעבען פון די יודען: עס זענען פעסטגעשטעלט געוואָרען די געגענזייטיגע בעציהונגען פון די געמיינדעס; די מיטלען פונאַנדערצוטיילען די פאָדאַטקעס צווישען די געמיינדעס; די בעציהונג צו די מלוכה-סיימען, צו דער אָרטיגער מאַכט, צו דער שליאַכטע און צו די שטאָדטישע שטאַנדען; די פאָרמען פון די וואַהלען אין די קהלות און פון דער קינדער-ערציהונג. דער ליטווישער ועד פלעגט צונויפגערופען ווערן איינמאָל אין דריי יאָהר, נאָר עס פלעגען אויך פאָרקומען עקסטרע צוזאַמענפאָהרען, ווען די אומשטענדען האָבען גענויטיגט דערצו.

אויף אַזאַ אופן האָבען סיי די פּוילישע, סיי די ליטווישע יודען געהאַט זעלבסטשטענדיגע געמיינדע-פערוואַלטונגען מיט צענטראַל-אָרגאַנען. די געמיינדעס פון יעדער געוויסען ראַיאָן פלעגען האָבען זייערע צוזאַמענפאָהרען, אויפ'ן אַרט פון די פּוילישע „סיימיקעס", וואָס זענען געווען די פערמיטלער צווישען די איינצעלנע געמיינדעס און דעם צענטראַל-אָרגאַן — דער „ועד ארבע ארצות". די דאָזיגע סיסטעמאַטיזירטע גוט-איינגעאָרדענטע אָרגאַניזאַציע פון דער יודישער זעלבסט-פערוואַלטונג האָט געדאַרפט היטען די דיסציפּלין צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. זי האָט געדאַרפט שאַפען פאַר דעם פאָלק, וואָס האָט געלעבט ווי אַ מלוכה אין אַ מלוכה, אויסערהאַלב דעם אָרטיגען מלוכה-לעבען, אייגענע נאַציאָנאַל-פּאָליטישע נאָרמען, ענטוויקלען אין פאָלק זיין אייגענע קולטור און אָבהיטען זיינע אייגענאַרטיגע געזעלשאַפטליכע און בירגערליכע געזעצען.

ווי אַזוי האָבען די יודישע געמיינדעס אָרגאַניזירט דאָס געזעל-

שאפטליכע לעבען, וואס איז געווען אין זייערע הענד ? וואס האבען זיי געטאן פאר דער יודישער קולטור ? אויפ׳ן ערשטען פלאן איז געשטאנען די קינדער-ערציהונג און מען מוז מודה זיין, אז די יודישע „רע-גירונג" האט דורכגעפיהרט די דאזיגע וויכטיגע אויפגאבע מיט א בע-שטימטען סדר און פלאן. די נידעריגע און מיטעלע בילדונג האבען געגעבען די חדרים, די העכערע — די ישיבות. אין די חדרים האבען געמוזט לערנען אלע קינדער פון 6 ביז 13 יאהר. דארט האט מען געלערנט אויף זשארגאן דעם תנ״ך און גמרא מיט מפרשים, אין איינינע חדרים האט מען אויך ערלויבט לערנען דקדוק און חשבונ׳ען. די חדרים זענען גערעכענט געווארען אלס פריוואטע אונטערנעהמונגען און יעדער מלמד האט געהאט דאס רעכט צו עפענען א חדר און לערנען קינדער. דאך האט די קהל-פערוואלטונג געהאט א שליטה נישט בלויז אויף איהרע איינענע געזעלשאפטליכע חדרים פאר ארימע קינדער (תלמוד-תורות), נאר אויך אויף די פריוואטע חדרים. די געמיינדע האט אויסגעארבייט דעם פראגראם פאר די חדרים, זי האט איינגעאר-דענט עקזאמענעס פאר די תלמידים, בעשטימט דעם שכר-למוד, די לענג פון לעהר-טאג (פון 8 ביז 12 שעה) און בכלל געהאט השגחה אויף אלע אנגעלעגענהייטען אין די חדרים.

וואס אנבעלאנגט די ישיבות, זענען זיי שוין אינגאנצען געווען אין די הענד פון קהל און די רבנים. די ישיבות זענען זאגאר סאנק-ציאנירט געווארען דורך דער קעניגליכער מאכט, וועלכע האט געהאל-טען די ישיבות אלס יודישע „גימנאזיע". דער קעניג סיגיזמונד-אויגוסט האט ערלויבט דער יודישער געזעלשאפט אין לובלין צו עפענען א ישיבה אין א בעזונדער געביידע, וואס איז ספעציעל דערויף אויסגעבויט גע-ווארען, און געגעבען דעם פערוואלטער פון דער ישיבה ברייטע פאל-מאכטען מיט דעם טיטול „רעקטאר" (ראש-ישיבה). אין 1571 האט דער קעניג געגעבען דאס רעכט „דעם געלעהרטען שלמה פון לעמ-בערג, וועלכען די יודען פון לעמבערג און גאנץ רוסלאנד (גאליציען) אנערקענען פאר זייער עלטסטען", צו עפענען יודישע שולען אין פער-שידענע שטעדט, פערוואלטען מיט די שולען און צוגעוועהנען די תלמידים צו שטרענגער דיסציפלין. מיט דער צייט זענען געגרינדעט געווארען ישיבות אין אלע שטעדט פון פוילען און ליטא. אלס ראש-ישיבה פלעגט בעשטימט ווערן דער דארטיגער רב, אדער א אנדער בערימטע פערזאן. דער ראש-ישיבה איז געווען כאלקאמער בעל-

הבית אין זיין ישיבה; ער האט געהאט א אונבעגרענצטע מאכט אויף זיינע תלמידים, האט זיי געהאלטען אין שטרענגער דיסציפלין און זיי גע'משפט און בעשטראפט לויט זיין אייגענעם ווילען.

דער דעמאלטיגער היסטאריקער ר' נטע האנאווער פון זאסלאוו גיט א קלאר בילד פון לעבען פון די ישיבות אין יענער צייט:

„עס איז נישטא אין לאנד, וואו די הייליגע לעהרע זאל זיין אזוי פערשפרייט צווישען אונזערע ברידער, ווי אין פוילען. אין יעדער קהלה האט עקזיסטירט א ישיבה, וואס דער פערוואלטער איהרער פלעגט בעקומען א גוטע פענסיע פון קהל-געלד, כדי ער זאל קענען לעבען אין הרחבה און אימשטאנד זיין איננאנצען זיך אבגעבען זיין טעטיגקייט. די געמיינדעס פלעגען אויך אויסהאלטען אויף זייער חשבון בחורים, וואס פלעגען בעקומען יעדע וואך א בעשטימטע פענסיע, כדי די בחורים זאלען זיך לערנען אין די ישיבות. יעדער בחור האט געהאט אונטער זיך נישט ווייניגער פון צוויי קליינע יונגלעך, מיט וועלכע ער האט געלערנט, כדי ער זאל זיך צוגעוועהנען צו לערנען תלמוד און צו פלפולים. די ארימע יונגלעך האט מען אויסגעהאלטען אויפ'ן חשבון פון דער צדקה-קאסע אדער פון דער געזעלשאפטליכער קיך. אויב די קהלה איז בעשטאנען פון 50 פאמיליעס, האט זי אויסגעהאלטען נישט ווייניגער פון 30 יונגלעך און בחורים, דערביי האט יעדער בחור צוואמען מיט זיינע צוויי יונגלעך-תלמידים געגעסען ביי איינעם פון די איינוואוינער און געדעכענט געווארען, ווי א אייגען קינד... און עס איז נישט געוועזען קיין איין יודיש הויז אין גאנץ פוילען, וואו דער בעל-הבית, אדער זיין זוהן, אדער דער איידים, אדער דער ישיבה'ניק, וואס האט דארט געגעסען קעסט, זאל נישט קענען קיין תורה; אפטמאל ווידער פלעגען אלע קענען לערנען. דעריבער איז אין יעדער געמיינדע געוועזען פיעל למדנים. אזוי, למשל, אין א קהלה פון 50 פאמיליעס האבען זיך געפינען 20 למדנים, וואס האבען געטראגען דעם טיטול „מורנו" אדער „חבר". אבער העכער פון אלע איז געשטאנען דער ראש-ישיבה; אלע האבען איהם געפאלגט און געקומען הערען תורה פון איהם.

די ארדנונג פון לערנען אין פוילען איז געוועזען אזעלכע: דער זמן, אין פערלויף פון וועלכען די בחורים זענען געוועזען מחויב צו לערנען אין דער ישיבה, האט געדויערט זומער פון אנהויב חודש אייר ביז מיטען אב, און ווינטער פון אנהויב חשון ביז מיטען שבט. אויסער

דער צייט האָבען די שילער געהאַט דאָס רעכט צו לערנען, וואו זיי ווילען. אין אָנהויב פון זמן האָט מען אין די ישיבות געלערנט זעהר פלייסיג גמרא מיט רש״י און תוספות. יעדען טאָג פלעגען זיך פער־זאַמלען די חכמים פון דער קהלה, יונגע לייט, און בכלל אַלע, וואָס האָבען געהאַט אַ שייכות צו תורה, אין דער געביידע פון דער ישיבה, וואו עס איז געזעסען אויף אַ בענקעל דער ראש־ישיבה און אַרום איהם זענען געשטאַנען די פיעל תלמידים. ביז דעם אָנקומען פון ראש ישיבה האָבען די תלמידים זיך מתפלפל געווען וועגען הלכה. ווען דער ראש־ישיבה האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין אָרט, האָט יעדער פון די תלמידים געקענט איהם פאָרלעגען עפּעס אַ האַרבע קשיה אין תלמוד, אָדער פרעגען פּשט אויף עפּעס אַ שווערער סוגיא, און דער ראש־ישיבה האָט אַלעמען געענטפערט און געגעבען ערקלערונגען. נאָך דעם איז שטיל געוואָרען און דער ראש־ישיבה האָט געלייענט זיין געוועהנליכען שיעור (לעקציע) וועגען הלכה מיט זיינע אייגענע תוספות און פירושים. נאָך דער לעקציע האָט ער איינגעאָרדענט אַ דיספּוט (חילוק), וואָס איז בעשטאַנען אין פאָלגענדעס: ער האָט אַוועקגעשטעלט פערשידענע שטעלען פון תלמוד אָדער מדרשים, וואָס זענען סותר איינע די צווייטע. די דאָזיגע סתירות זענען ווי־עס־איז פערענטפערט געוואָרען דורך אַנדערע שטעלען, דערנאָך האָט מען ענטדעקט סתירות אין די שטעלען גופא, וואָס זענען ווידער פערענטפערט געוואָרען דורך נייע ציטאַטען, און אַזוי ווייטער, ביז וואַנען די האַרבע פראַגע איז שוין אינגאַנצען פערענטפערט געוואָרען. זומער פלעגען די דאָזיגע פּלפּולים זיך ניט ענדיגען פריהער פון 12 בייטאָג. ווינטער פלעגט דער ראש־ישיבה זיך ווינציגער פערנעהמען מיט פּלפּול, נאָר געלייענט פאַר די למדנים „טורים" מיט מפרשים און פאַר די תלמידים „אלפסי" וכדומה. מיט עטליכע וואָכען פאַר דעם סוף זמן האָט דער ראש־ישיבה בעשטימט פאַר די תלמידים דיספּוטען און דערביי אַליין אין זיי זיך בעטייליגט.

ביי יעדען ראש־ישיבה האָט זיך געפונען אַ בערייענטער, וועלכער פלעגט יעדען טאָג אַרומגעהן איבער די חדרים און השגחה געבען, אַז די קינדער, סיי די אָרימע, סיי די רייכע, זאָלען פלייסיג לערנען און ניט אַרומגעהן לעדיג. איינמאָל אין וואָך, דאָנערשטאָג, האָבען די תלמידים פון די חדרים געדאַרפט קומען צום גבאי, וועלכער האָט זיי עקזאַמענירט אין דעם, וואָס זיי האָבען אָבגעלערנט פאַר דער וואָך, און

אויב איינער פון די תלמידים האט נישט געקענט דאס, וואס ער האט געלערנט, האט דער בעהעלפער לויט דעם בעפעהל פון גבאי איהם שטארק געשמיסען און פון איהם חוזק געמאכט אין די אויגען פון די איבעריגע קינדער, כדי ער זאל געדענקען און די צווייטע וואך בעסער לערנען. איינמאל אין וואך ווידער, פרייטאג, פלעגט די קינדער עקזאמענירען דער ראש־ישיבה אליין, און דעריבער האבען זיי געציטערט און געשראקען זיך און פלייסיג געלערנט... געלעהרטע יודען פלעגט מען אבגעבען פיעל כבוד און דאס פאלק האט זיי אין אלץ געפאלגט; דעריבער האבען פיעל געשטרעבט צו ווערן בעוואוסט און אויף אזא אופן איז דאס לאנד פול געווארען מיט תורה".

„דאס לאנד איז פול געווארען מיט תורה" — דערין איז קיין גוזמא ניטא. ווירקליך, איז פוילען אין יענער צייט געווען פול מיט תורה און עס איז כמעט שווער געווען צו טרעפען א עם־הארץ צווישען יודען. די פוילישע ישיבות זענען אין יענער צייט געווארען דער צענטר פון יודענטום נישט בלויז אין פוילען, נאר אויך אין אלע לענדער, וואו יודען האבען געוואוינט. האט איינער געוואלט, אז זיין זוהן זאל זיין בקי אין תורה, האט ער איהם געשיקט קיין פוילען אין א ישיבה; פון דייטשלאנד, מעהרען, האלאנד און איטאליען פלעגט מען זיך ווענדען צו די פוילישע רבנים מיט יעדער הארבער שאלה און פאר'ן אויטאריטעט פון די פוילישע לומדים האבען געציטערט אלע יודען. תורה, ד. ה. תלמוד מיט מפרשים אויפ'ן שטייגער פון די בעלי־פלפול — דאס איז געווען די איינציגע שטרעבונג פון די פוילישע יודען; דער גרעסטער וואונש פון די טאטעס און מאמעס איז דאן געווען, אז זייער זוהן זאל ווערן א מפורסם אין תורה און בעקומען דעם טיטול למדן. דער גרעסטער טייל פון די פוילישע יודען, וואס האבען געלעבט בהרחבה, האבען אבגעגעבען זייערע בעסטע יאהרען אויף לערנען תורה, און איבער דעם גאנצען לאנד האט זיך פערשפרייט א נעץ פון ישיבות און חדרים. די ערשטע ראליע האבען דא געשפיעלט די רבנים. זיי זענען געווען די גייסטיגע מנהיגים פון פאלק, זיי זענען אויך געווען די ראשי־הישיבות און די משגיחים אויף די חדרים, געזעצגעבער און ריכטער, מיט א אונבעגרענצטער מאכט געהערשט אויף ישיבות, שוהלען און חדרים, רעגולירט דאס אינערליכע און געזעלשאפטליכע לעבען, נעגעבען דעם טאן אויך אין דעם פריוואטען לעבען. איבעראל האט געהערשט דער רב און דער רבנישער גייסט.

אמת, עס זענען געוועזען אויך איינצעלנע יודען, וואס האבען זיך פערנומען אויך מיט וועלטליכע וויסענשאפט. נאך אין דער צייט פון סיגיזמונד דעם ערשטען פלעגען יודישע יונגע לייט צוזאמען מיט די שליאכטישע קינדער פאהרען לערנען אין די דייטשע און איטאליענישע אוניווערזיטעטען. נאך מעהר: אין פוילען זעהען מיר א זעלטענע ערשיינונג, וואס איז נישט געוועזען אין גאנץ איירופא צו יענער צייט: יודישע קינדער זיצען צוזאמען מיט די קריסטליכע קינדער אויף איין באנק אין די פוילישע אנפאנגס-שולען. —עס זענען אויך דא פיעל בעווייזען, אז פון אנהויב דעם 16-טען יאהרהונדערט האבען יודען זיך פיעל פערנומען מיט מעדיצין און אנדערע וויסענשאפטען. אבער לויט די אלגעמיינע בעדינגונגען פון פאליטישען לעבען אין פוילען פון יענער צייט איז געווען אונמעגליך, אז צו יודען זאל אריינדרינגען אלגעמיינע בילדונג אין גרויסען מאסשטאב. אויסער האנדעלס-בעציהונגען זענען יודען אינגאנצען געווען אבגעטיילט פון אלע אנדערע קלאסען פון דער בעפעלקערונג. לערנען אין די פוילישע שולען צוזאמען מיט די קריסטליכע קינדער איז געווען אונמעגליך, ווייל דער יעזואיטישער גייסט האט דאן געהערשט אין אלע קאטוילישע שולען; קיין פראקטישע נוצען האבען אויך די יודען נישט געקאנט האבען פון זייער וועלטליכע וויסענשאפט, ווייל צו קיין רעגירונגס-שטעלען האט מען זיי נישט צוגעלאזט, און די קלעריקאלע גייסטליכע האבען נישט געלאזט יודען זיך פערנעהמען מיט מעדיצינישער פראקטיק צווישען קריסטען. אויף אזא אופן האבען יודען געמוזט בלייבען אבגעזונדערט פון דער ארומיגער וועלט און די שטרעבונג צו וועלטליכע קענטניסען האט געמוזט דערשטיקט ווערן. די רבנישע הערשאפט צווישען די פוילישע יודען האט געהאט פיעל שלעכטע זייטען, ווייל דורך דער צו-גרויסער שטרעבונג צום טיטול למדן זענען יודען געווארען צו-פיעל קאפ-מענשען, וואס פערברענגען אלע יאהרען נאר אין לערנען און זענען וויים פון דער גרויסער וועלט, פון יעדען לעבעדיגען אונמיטעלבארען געפיהל. די מעטאדען, לויט וועלכע מען האט דעמאלט געלערנט אין די ישיבות, זענען אויך געוועזען וויים פון פערפאלקאמענהייט, ווייל א דאנק דעם פלפול, וואס האט זיך דארט פראקטיצירט, האט זיך ענטוויקעלט דער בעריהמטער יודישער טיפ פון טרוקענעם ביכער-מענש מיט זיין קרומען, שפיציגען שכל, מיט זיין „גראבען פינגער" און צוקאליעטשעטע געפיהלען. מען מוז אבער מודה זיין, אז לויט דעם גלאנץ און גייסטיגער קראפט זענען די פוילישע

יודען פון יענער עפאכע געשטאנען העכער פון אנדערע יודען און אין זייער אבגעשלאסענהייט און טרוקענער רבנישער תורה האבען זיי ארויס־געוויזען נישט ווינציג גאונות.

דריי גרויסע מענער האבען דעמאלט פערמאגט די פוילישע יו־דען: ר' שלום שבנא, דער רמ"א און רש"ל, וואס זענען גערעכענט געווארען פאר די גרעסטע גאונים פון זייער צייט, פאר די זיילען פון דעמאלטדיגען יודענטום. דער עלטסטער פון זיי איז געווען ר' שלום שכנא (געלעבט אין 1500—58 אנ'ערך). וועגען איהם איז נאר בעוואוסט, אז ער האט געלעבט אין לובלין, אז אין 1541 איז ער דורך א בעפעהל פון קעניג סיגיזמונד דעם ערשטען בעשטימט געווארען אלס עלטסטער רב פון קליין־פוילען און געשטאנען אין דער שפיץ פון דער ישיבה, פון וועלכער עס זענען דערנאך ארויסגעקומען פיעל בעריהמטע גאונים. נאר מעהר פון איהם איז געווען בעוואוסט זיין תלמיד ר' משה איסערליס, וואס איז בעקאנט מיט זיין פערקירצטען נאמען רמ"א (1520—72).

ר' משה איסערליש איז געווען א זוהן פון א רייכען יודען, א מיט־גליד פון דער געמיינדע־פערוואלטונג. נאך אין די יונגע יאהרען איז ער בעריהמט געווארען אין דער תלמודישער וועלט און געשטאנען אין דער שפיץ פון דער קראקויער ישיבה. ווען אין 1550 איז ערשינען דער „בית יוסף" פון בעריהמטען ר' יוסף קארא, אלס א פירוש צום „טורים", האט ר' משה איסערליס ארויסגעלאזט זיין ספר „דרכי משה", אין וועלכען ער האט בעדייטענד פערגענצט דעם גרויסען מאטעריאל זועגען הלכות און דינים, וואס ר' יוסף קארא האט צונויפגעזאמעלט אין זיין ווערק. דער רמ"א האט זיינע הוספות געמאכט אויפ'ן גרונד פון נייע קוועלען און דאס האט ארויסגעזעהן, ווי א וואונדער, ווייל גע־מיינט האט מען, אז דער בעריהמטער מחבר פון „שלחן ערוך" האט שוין אויסגענוצט אלע מאטעריאלען. שפעטער, ווען ר' יוסף קארא האט ארויסגעלאזט זיין „שלחן ערוך", האט דער רמ"א בעמערקט, אז אלס ספרדי האט דער מחבר פון „שלחן ערוך" פערזעהן פיעל קוועלען פון די גרויסע אשכנזישע רבנישע אויטאריטעטען און אויך נישט גענומען אין אכט די פיעל אייגענארטיגע מנהגים פון די פוילישע יודען. דער רמ"א האט דעריבער צוגעגעבען צום קאדעקס „שלחן ערוך" פיעל נייע דינים אויפ'ן גרונד פון די פאלקס־מנהגים און פראקטיק פון די פוילישע גרויסע רבנים און די אלע הוספות האט דער רמ"א צוגעגעבען צום טעקסט פון „שלחן ערוך", מיט דעם נאמען „מפה". אין 1578 איז

דער „שלחן ערוך" צום ערשטען מאל ערשינען אין קראקוי מיט די הוספות פון רמ"א און נאך אין אזא פארם האט דער „שלחן ערוך" פון דעמאלט אן אנגעהויבען פערשפרייט און אנגעווענדעט ווערן ביי די פוילישע יודען.

דער צווייטער גרויסער גאון פון יענער צייט ר' שלמה לוריע, וואס איז בעוואוסט מיט זיין נאמען רש"ל (1510—73), איז געווען א מענש פון גרויסען קריטישען שכל, וואס האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין זעלטענעם דרייסטען געדאנק. ער איז געווען א געבוירענער פון פוזנא, וואוהין זיין זיידע איז אריבערגעפאהרען פון דייטשלאנד. אלס א מענש מיט א שארפען אנאליטישען שכל, איז ער געווען א גרויסער געגנער פון די בעלי-פלפול און האט ארויסגעשטעלט אלס מוסטער די מעטאדע פון די בעלי-התוספות, וואס איז בעשטאנען אין א שטרענגען אנאליז פון דעם תלמוד. קיין אויטאריטעטען האט דער רש"ל נישט אנערקענט, אלץ האט ער געוואוינען און קריטיקירט. ער איז געווען דער איינציגער, וואס האט געהאט די דרייסטקייט ארויסצוטרעטען וועגען אויטאריטעט פון גרויסען ר' יוסף קארא, וועלכער איז געווען די גרעסטע אויטאריטעטישע קראפט צווישען אלע יודען. וועגען „שולחן-ערוך" און זיין מחבר האט דער רש"ל זיך אפגערופען מיט א געוויסער פעראכטונג, בעווייזענדיג, אז ר' יוסף קארא האט זיך בענוצט מיט די פיעל קוועלען אהן דער נויטיגער קריטיק, און די צווייפעלהאפטע פראגען האט ער אויף זיין איינענע ריזיק געלעזען לויט זיין איינענעם שכל. אין זיין בעריהמטען פירוש צום תלמוד „ים של שלמה", וואס איז נישט פערענדיגט געווארען, האט דער רש"ל זיך געהאלטען אין דער מעטאדע פון ריינער קריטיק און נישט מורא געהאט פאר קיין אויטאריטעטען דארט, וואו איהם האט זיך אויסגעוויזען, אז דער אמת איז נישט אויף זייער זייט. עס איז קיין ספק נישט, אז דער רש"ל וואלט מיט זיין קריטיק און שטרענגען אנאליז געוועזן זיך גענומען צום תלמוד אליין. אין איינינע ערטער געפינען זיך רמזים, וואס בעווייזען, אז דער רש"ל האט געהאט פיעל ספקות בנוגע צו דער ריכטיגקייט פון די הלכות און תלמוד גופא. נאר, נאטירליך, איז יענע צייט נישט געווען פאסענד פאר אזא קריטיק און דער רש"ל האט געמוזט בעהאלטען אין זיך זיינע ספקות. אלס קפדן און אונאבהענגיגער מענש, וואס דערכענט זיך נישט מיט קיינעם, האט דער רש"ל געהאט געגען זיך פיעל שונאים און געמוזט פיעל וואנדערן אין זיין לעבען. אין 1550-ער

יאהרען איז ער געווארען רב אין אסטראה, וואהלין, און מיט זיינע תלמוד'ישע לעקציעס, וועלכע עס זענען געקומען הערען מענשען פון אלע שטעדט ארום, איז אסטראה געווארען דער צענטר פון וואהליינער יודענטום. די לעצטע יאהרען זיינע האט ער פערבראכט אין לובלין, וואו עס עקזיסטירט נאך יעצט א שוהל, וואס טראגט זיין נאמען.

דער רמ"א און דער רש"ל זענען געווען די זיילען פון רבניזם אין פוילען; צו זיי פלעגט מען זיך ווענדען מיט שאלות פון אלע עקען וועלט. זייערע ענטפערען אויף די שאלות זענען פערעפענטליכט געווארען אין בעזונדערע ספרים „שאלות ותשובות רמ"א ורש"ל". ביידע רבנים האבען צווישען זיך געפיהרט א קארעספאנדענץ און געווען בעפריינדעט, נאר צוליעב דעם אונטערשיעד פון זייערע האראקטערען האבען זיי שטענדיג געפיהרט צווישען זיך הייסע דיספוטען. דער רש"ל איז, נישט קוקענדיג אויף זיין קלארען קריטישען שכל, געווען גענייגט צו קבלה; דער רמ"א ווידער איז, נישט קוקענדיג אויף זיין קאנסערוואטיווען שכל, געווען שטארק גענייגט צו פילאזאפיע. ביידע גאונים האבען דעריבער געמאכט פארווארפען איינער דעם צווייטען אויף זייערע „חטאים". דער רש"ל האט זיך געסטארעט צו בעווייזען זיין פריינד, אז די חכמה פון „ערל אריסטו" וועט צו קיין גוטס נישט פיהרען, און דער רמ"א האט בעוויזען, אז די קבלה איז געגען דעם יודענטום און פיעל מעהר געפעהרליך פאר דער אמונה, איידער די פילאזאפיע.

אין פוילען איז די רבנישע וויסענשאפט געווען פערבונדען מיט'ן לעבען. דארט האבען די יודישע געמיינדעס געהאט זייער אייגען געריכט, דארט האט פונקציאנירט דער „ועד ארבע ארצות", וואס האט געדארפט לעזען פיעל יורידישע און רעליגיעזע פראגען אויפ'ן גרונד פון תלמוד און זיינע מפרשים, און צוליעב דעם האט מען דארט די בקיאות אין הלכה אנגעווענדעט אין פראקטישען לעבען. דער דאזיגער פראקטישער צוזאמענהאנג צווישען לעבען און בוך האט ארויסגערופען אויף דער סצענע פיעל לומדים, וועלכע האבען זיך הויפטזעכליך פערנומען דערמיט, וואס זיי האבען אלץ מעהר געלייטערט און סיסטעמאטיזירט די פערשידענע דינים און הלכות, כדי צו האבען פאר זיך א פראקטישען וועג-ווייזער אין אלע שאלות, וואס קומען פאר אין רעליגיעזען לעבען.

איינער פון די רבנים פון דעם סארט איז געווען ר' מרדכי יפה

געשטארבען אין 1612). ער האט געשטאמט פון בעהמען און פערנו־
מען די שטעל פון רב פריהער אין גראדנא, דערנאך אין לובלין,
קרעמעניץ, פראג און פוזנא. ער איז אויך נישט איינמאל געווען
פארזיצענדער אין דעם „ועד ארבע ארצות". זייענדיג א תלמיד פון
רמ"א, האט ר' מרדכי יפה דאך זיך נשט בענוגענט מיט זיינע ספרים
און געהאלטען, אז זאגאר די הוספות פון רמ"א צום „שלחן ערוך"
זענען נאך נישט דאס לעצטעווארט און אז עס איז נאך דא פיעל
אויפצוטאן אין סיסטעמאטיזירען די דינים. ער האט דעריבער פער־
פאסט א נייעם קאדעקס „לבושים", וואס האט זיך אונטערשיידעט פון
דעם סיסטעם פון „שלחן ערוך" און „מפה" דערמיט, וואס דארט, אין
„לבושים", איז צו יעדען דין און הלכה אויך צוגעגעבען א לאנגע
טעארעטישע ערקלערונג און חקירה, וועגען גרונד פון יעדען געזעץ.
דער „לבושים" האט שיער נישט ארויסגערופען קיין שפאלטונג אין דער
רבנישער וועלט, ווייל צוערשט האבען פיעל געוואלט אבשטעהן פון
„שלחן ערוך" און זיך האלטען נאר אין „לבושים", אבער סוף כל סוף
האט דער „שלחן ערוך" מנצח געווען און איז אנערקענט געווארען אלס
דער איינציגער אויטאריטעטישער קאדעקס אין דער פראקטיק. — אונ־
טער דעמזעלבען נאמען „לבושים" האט ר' מרדכי יפה אנגעשריבען נאך
5 טיילען, וואו עס געפינען זיך פירושים צום תנ"ך, בעמערקונגען צום
„מורה נבוכים", דרשות און קבלה־חקירות.

דער שטעל־פערטרעטער פון ר' מרדכי יפה אלס עלטסטער רב
און פארזיצענדער פון „ועד ארבע ארצות" איז געווען ר' יהושע פאלק
הכהן (געשטארבען אין 1616), רב אין לובלין און דערנאך ראש ישיבה
אין לעמבערג. ער איז בעריהמט געווארען מיט זיין ווערק „ספר מאור
עינים", אדער סמ"ע, א פירוש צום „חשן משפט" פון ר' יוסף קארא.
ער איז אויך געווען דער פערפאסער פון דעם רוב תקנות, וואס דער
„ועד ארבע ארצות" האט ארויסגעגעבען פאר די יודישע געמיינדעס. ר'
מאיר פון לובלין (1554—1616), וואס איז בעקאנט מיט זיין נאמען
מהר"ם מלובלין, האט זיך געהאלטען אין א אנדער סיסטעם. ביי איהם
איז געווען דער עיקר נישט די פראקטישע נוצען פון דער תורה, נאר די
חקירה און פלפול אליין און דעריבער האט ער זיך בעצויגען מיט
א געוויסער גרינגשעצונג צו יענע גאונים, ווי ר' יוסף קארא און דער
רמ"א, וואס פערנעהמען זיך מיט אזעלכע קלייניגקייטען, ווי סיסטע־
מאטיזירען דעם גרויסען בארג דינים און הלכות. אלס רב פון קראקוי,

לובלין און לעמבערג האט דער מהר"ם געליעפערט לעקציעס פאר א גרויסען אודיטאריום און דא האט ער ארויסגעוויזען פיעל שארפזין און זעהר קונציגע פירושים צו די שווערסטע ערטער אין תלמוד. דעמזעלבען שארפזין האט ער ארויסגעוויזען אין זיינע ספרים „מאיר עיני חכמים" און „שאלות ותשובות מהר"ם", נאר אומעטום האט דער מהר"ם געשטרעבט ניט צו פראקטישע נוצען, נאר צו חקירה לשם חקירה. אין זיינע פארשונגען געפינען זיך דעריבער ניט ווינציג קוריאזען. אזוי, למשל, האט דער מהר"ם געפונען פאר נויטיג זאגאר אנשרייבען א גאנצע חקירה וועגען דער פראגע, צי קען מען האלטען פאר א עבירה, ווען א פרוי האט געהאט בעציהונגען מיט א שד, וואס איז צו איהר געקומען פריהער אין געשטאלט פון איהר מאן און דערנאך אין געשטאלט פון א פוילישען פריץ. — אזא ליבהאבער פון זיינע חקירות איז אויך געווען דער מהרש"א, ר' שמואל איידליש, רב אין פוזנא, לובלין און אסטראה. זיינע פירושים צו אלע מסכתות פון תלמוד זענען פול מיט קונציגע קשיות און תירוצים און זענען נאך ביז יעצט זעהר פאפולער. דער גרעסטער טייל רבנים האט זיך אבער ווייטער געהאלטען אין דעם וועג, אין וועלכען עס זענען געגאנגען דער רמ"א און ר' מרדכי יפה. דער אויטאריטעט פון „שלחן ערוך" איז אין פוילען אלץ געבליבען גרויס און די רבנים האבען פארטגעזעצט די ארבייט פון ר' יוסף קארא און ווייטער געפיהרט די ארבייט פון סיסטעמאטיזירען די דינים. איינער פון די אנגעזעהענסטע רבנים אין יענער צייט ר' יואל סירקים, רב אין בריסק און אין קראקוי, האט אנגעשריבען א פירוש צום „טורים" מיט'ן נאמען „בית חדש", וואו ער האט געגעבען זיינע איינענע הוספות צו די פארשונגען וועגען די געזעצען. די איבעריגע אנגעזעהענע געלעהרטע פון יענער צייט האבען זיך פערנומען אויסשליסליך מיט דער בעארבייטונג פון „שלחן ערוך", בעזונדערס מיט דעם טייל „יורה דעה", וואו עס ווערן בעהאנדעלט די פראגען וועגען כשר און טרף. אין 1646 זענען ערשינען צוויי אויספיהרליכע פירושים צום „יורה דעה": איינער פון זיי, מיט'ן נאמען „טורי זהב", איז פערפאסט דורך דעם רב ר' דוד הלוי; דער צווייטער, מיט'ן נאמען „שפתי כהן", איז פערפאסט געווארען דורך דעם ווילנער גרויסען למדן ר' שבתי כהן.ביידע קאמענטאריעס זענען געדרוקט צוזאמען מיט דעם „יורה דעה" אלס א ארגאנישער טייל פון איהם.

צוליעב דער גרויסער אויפלעבונג אין דער רבנישער ליטעראטור

האָבען זיך שטאַרק ענטוויקעלט די ביכער-דרוקעריַיען אין פוילען, וואָס האָט אין דער הינזיכט פערנומען איינעם פון די ערשטע פלעצער אין איירָאָפּאַ. דער ערשטער יודישער ספר (חומש) איז געווען אָבגעדרוקט אין קראַקוי אין יאָהר 1530. אין דער צווייטער העלפט פון 16-טען יאָהר-הונדערט האָבען שוין אין קראַקוי און לובלין עקזיסטירט צוויי גרויסע יודישע דרוקעריַיען, וועלכע האָבען געדרוקט פיעל אַלטע און נייע ספרים. אין 1566 האָט דער קעניג סיגיזמונד-אויגוסט געגעבען דעם יודען לעוויט מאָנאָפּאָל-רעכט אויף אַריינצופיהרען קיין פוילען יודישע ספרים פון אויסלאַנד, נאָר ווען אַריינפיהרען ספרים פון אויסלאַנד איז געוואָרען שווערליך, האָט אַ אַנדער יוד, אַ געוויסער קלמן, בעקומען פון קעניג באַטאָר אַ פּריווילעגיע צו דרוקען ספרים אין לובלין. צו-ליעב דער פּויפּסטליכער צענזור אויף דעם תלמוד אין איטאַליען האָט דאָס ספרים-דרוקען אין פוילען זיך נאָך פערגרעסערט און די פוילישע דרוקעריַיען האָבען שוין צוגעשטעלט ספרים נישט בלויז פאַר די פוילישע יודען, נאָר אויך פאַר די יודען פון אַנדערע לענדער.

פֿינפֿטער קאַפּיטעל.

פֿון קנעכטשאַפֿט צו פֿרײַהײַט.

ניט די אַכזריות פֿון טאָרקוועמאַדאָ, ניט דער גירוש פֿון די שפּאַנישע און פּאָרטוגאַלישע יודען האָבען ניט געקענט אויסוואָרצלען די מאַראַנען, און זײ מאַכען פֿאַר טרײַע דינער פֿון דער „הײליגער קירך“. די יודען האָט מען פֿערטריבען, אָבער עס זענען פֿערבליבען די מאַראַנען און די צעהנדליגע טויזענדער יודען, וואָס זענען מיט געוואַלד געמאַכט געוואָרען פֿאַר קריסטען, זענען אין האַרצען דאָך געבליבען טרײַע זיהן פֿון זײער פֿאָלק און פֿון דור צו דור האָבען די פֿערבאָרגענע יודען איבערגעגעבען זײערע קינדער און אײניקלעך די צוואה, אַז זײ זאָלען בלײַבען יודען אין האַרצען און ניט פֿערגעסען אין זײער שטאַם און רעליגיע. שוין כמעט דרײַ דורות זענען אַוועק, זינט יודען זענען פֿערטריבען געוואָרען פֿון שפּאַניען און פּאָרטוגאַל און די מאַראַנען זענען געבליבען עלענד און אַלײן — און דאָך האָט זיך ניט איבערגעריסען דער פֿערבאַנד צווישען די מאַראַנען און דער גער׳ודפטער יודישער נאַציע. אין געזעלשאַפֿטליכען און עקאָנאָמישען לעבען זענען די מאַראַנען געוואָרען אָרגאַניש צוזאַמענגעבונדען מיט דער קריסטליכער בעפֿעלקערונג; זײ זענען אַרײַנגעטרעטען אין די רײהען פֿון די אַדעליגע, בעאַמטע, זאָגאַר גײַסטליכע און אומעטום פֿערנומען אַ אָנגעזעהענעם אָרט, אָבער דאָך האָבען פֿיעל פֿון זײ ניט אויפֿגעהערט גלויבען, אַז עס וועט קומען אַ צײַט, ווען זײ וועלען אויסגעלעזט ווערן און ווידער בעקומען די מעגליכקײַט צו בלײַבען פֿרײַע יודען. דאָס יודישע פֿאָלק האָט אַ איבעריגעס מאָל אַרויסגעוויזען זײַן וואונדערבאַרע פֿעהיגקײַט זיך צו צופּאַסען

צו די ארומיגע בערינגונגען און אבהיטען זיין אינערליכע זעלבסטשטענדיגקייט. ביי אזא גיהנם פון צרות און רדיפות, ביי דער הערשאפט פון דער שרעקליכער אינקוויזיציע, נאך אזוי פיעל יאהרען פון גלגולים און וואנדערן האבען דאך די מאראנען בעוויזען די פעהיגקייט אויסערליך זיך צונויפצוגיסען מיט דער ארומיגער בעפעלקערונג און אינערליך בלייבען יודען. די ענוים און רדיפות האבען נאר פערהייליגט פאר די מאראנען די רעליגיע פון זייערע עלטערן און נאר פערשטארקט אין זיי די בענקשאפט נאך מערטירעריי. די מאראנען האבען געהאט א בעזונדער פערגניגען, ווען זיי זענען גלייך פון דער קירך אוועק ערגעץ אין א פערבארגען ווינקעל און דארט אויסגעגאסען זייער הארץ פאר דעם גאט, אין וועלכען זיי האבען געגלויבט. די געפאהר ארום איז געווען גרויס, די מאראנען האבען געוואוסט, אז ארום לויערען די שפיאנען פון דער אינקוויזיציע און זיי דראהט יעדע מינוט די געפאהר ארעסטירט צו ווערן און בעצאהלען מיט'ן לעבען, נאר דאס האט זיי נישט אבגעהאלטען און די שטענדיגע געפאהר האט נאר ארויפגעלעגט א שטעמפעל פון קדושה אויף דער יודישער אמונה און זי געמאכט טייערער און שענער אין די אויגען פון די מערטירער. לאנג, לאנג האט געדויערט דער קאמפף מיט די מאראנען אין די לענדער פון דער אינקוויזיציע, און מיט דעם גירוש פון יודען האט די יודענפראגע פאר שפאניען און פארטוגאל זיך נאך נישט געענדיגט. אין פערלויף פון פיעל יאהרען נאך דעם גירוש געהט נאך א העלדישער קאמפף צווישען דער קירך און די מאראנען; די ערשטע קעמפפט מיט דעם שווערד אין דער האנד, די לעצטע — מיט זייער עקשנות און מסירת נפש, נאר ביידע ווילען זיך נישט אונטערגעבען און נאך פיעל טראגישע אקטען שפיעלען זיך אב אין די לענדער, איידער זיי ווערן פטור פון די פער'עקשנ'טע מאראנען.

אין שפאניען האט די ארבייט פון טארקוועמאדא פארטגעזעצט זיין פערטרעטער, דער געענעראל-אינקוויזיטאר דעזא. אליין איז ער געווען פון יודישער אבשטאמונג (לויט דער מוטערס צד — א איינינקעל פון מאראנען), נאר צו די מאראנען האט ער ארויסגעוויזען נישט ווינציגער אכזריות, איידער טארקוועמאדא. אין פערלויף פון איין יאהר 1501 האט דעזא געמאכט פאלגענדע אויטא-דע-פע'ם: אין טאלעדא האט ער דעם 5-ען מערץ פערברענט 38 מאראנען, אויפ'ן צווייטען טאג — 67 מאראנישע פרויען; אין א קליינע צייט שפעטער האט ער אין דערזועלבער שטאדט

פערברענט 9 מענער און פער׳משפט צו אייביגע תפיסה 140 יונגע מענער און פרויענצימער. אין קארדאווא האט ער אין דעמזעלבען יאהר פערברענט אנ׳ערך 90 מאראנען און אין סעווילע 45.

די רעכטע האנד פון דעזא איז געוועזען דער קארדאוער אינקוויזי-טאר לוצערא, דער ליעבלינג פון קעניג פערדינאנד. לוצערא׳ס סיסטעם איז געוועזען אריינצוזודרינגען אין די רייהען פון דער העכסטער שפאנישער אריסטאקראטיע, דארט ענטדעקען מאראנען, אדער אזעלכע, וואס זענען נוטה צו דער יודישער אמונה, ארעסטירען, פייניגען, פער-משפט׳ן צום טויט, דערנאך דערלאנגען דעם קעניג א טייל פון דעם פערמעגען, וואס איז קאנפיסקירט געווארען ביי די פער׳מש׳פטע, און דערביי, נאטירליך, נעהמען פאר זיך אויך א שענעם חלק. בעזינדערס פלייסיג האט לוצערא געארבייט, אום אויסצעווארצלען די אפיקורסישע עלעמענטען צווישען די גייסטליכע. אזוי האט ער געפייניגט איינעם א זוהן פון א מאראן קאסטרא, וואס האט פערנומען די שטעל פון א גייסטליכען, האט דורך ענוים איהם געצוואונגען זיך מודה זיין אין „אונגלויבען״, דערנאך איהם פער׳משפט צום טויט און קאנפיסקירט זיין גאנץ פערמעגען. אזוי איז אויך פער׳משפט געווארען צום טויט דער טעאלאג מעמברען, וואס איז בעשולדיגט געווארען אין פרעדיגען די יודישע אמונה: ער איז עפענטליך פערברענט געווארען צוזאמען מיט די 107 פערזאן, וואס האבען אויסגעהערט זיינע דרשות. לוצערא האט בעשולדיגט אין יודישקייט זאגאר דעם ארציבישאף טאלעווערא, דעם געוועזענעם גייסטליכען פון דער קעניגין. מען האט ארעסטירט זיינע קרובים, וואס האבען אבגעשטאמט פון יודען, זיי אריינגעזעצט אין תפיסה, און איהם אליין האט מען געצוואונגען צו געהן איבער דער שטאדט צוזאמען מיט נאך מאראנען אין א פראצעסיע, בארוועס און אהן א הוטעל, אלס תשובה אויף זיינע זינד. דער ארציבישאף האט נישט אריבערגעטראגען דעם בזיון און אין עטליכע טעג ארום איז ער געשטארבען.

די אכזריות פון דער אינקוויזיציע איז געוועזען אזוי שטארק, אז די מאראנען האבען זיך געפרובט ביים קעניג פועל׳ן פאר 100 טויזענד דוקאטען אבשטעלען די אינקוויזיציע ווינציגסטענס אויף א קליינע צייט. דאס האט נישט געווירקט, אבער דער פארהאבען געווירקט די פראטעס-טען פון די אנגעזעהענסטע קריסטען, וועלכע האבען שוין נישט געקענט אריבערטראגען די אכזריות׳דיגע מעשים פון לוצערא. דער קעניג האט

געמוזט אָבזאָגען פון זײַן שטעל דעם גענעראַל-אינקוויזיטאָר דעזאַ און צוזאַמען מיט איהם איז אויך געפאַלען דער בײַזער לוצעראָ. איהם האָט מען אַרײַנגעזעצט און טורמע און בעפרײַט אַלע אַרעסטירטע, וואָס מען האָט חושד געוועזען אין געהערען צום יודענטום. אָנשטאָט דעזאַ איז אַלס גענעראַל-אינקוויזיטאָר בעשטימט געוואָרען חימענעס, דער אַרציבישאָף פון טאָלעדאָ. ער האָט זיך אָבגעזאָגט פון סיסטעם צו אַרעסטירען און משפט'ן מענשען אָהן שום גרונדליכע בעווײַזען, בלויז אַלס פערדעכטיגע, אָבער דערפאַר בנוגע צו די, נעגען וועלכע עס זענען געווען בעשטימטע בעווײַזען, איז חימענעס נישט געווען באַרמהערציגער, איידער דעזאַ, און ער האָט אייניגע גע'משפט מיט פײַער, אַנדערע פערזעצט אין די טורמעס און אַרויפגעלעגט אויף זיי גרויסע שטראָפען.

ווען נאָכ'ן טויט פון קעניג פערדינאַנד (1516) איז דער שפּאַנישער טראָן איבערגעגאַנגען צו זײַן אייניקעל קאַרל דער 1-טער, שפּעטער קײַזער פון דײַטשלאַנד, האָבען די מאַראַנען געפּרובט איבערקויפען דעם יונגען הערשער. זיי האָבען אַוועקגעשיקט צום קעניג אַ דעפּוטאַציע מיט אַ ביטע, אַז ער זאָל בעגרענצען די רעכטען פון דער אינקוויזיציע און אײַנפיהרען בעשטימטע גאַראַנטיעס פון אַ גערעכטיגען משפט; דערפאַר האָט מען דעם קעניג פאָרגעלעגט 800 טויזענד טאַלער גאָלד. אין דערזעלבער צײַט האָבען די שתדלנים פון די מאַראַנען זיך געפּרובט ווירקען אויפ'ן פּויפּסט אין רוים. דער טאָלעראַנטער פּויפּסט לעאָ דער 10-טער איז שוין אײַנגעגאַנגען צו ערפילען די ביטע פון די מאַראַנען און אַרויסגעגעבען אַ געהעריגען בעפעהל, נאָר דער קעניג, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אין גײַסט פון דער אינקוויזיציע, האָט מודיע געוועזען דעם פּויפּסט, אַז די אָנקלאָגען פון די מאַראַנען פערדינען נישט קײַן צוטרוי, אַז די מאַראַנען האָבען איהם געוואָלט אונטערקויפען און אַז די אינקוויזיציע פיהרט זיך מיט גערעכטיגקײַט. דער פּויפּסט האָט געמוזט נאָכגעבען און די אינקוויזיציע האָט ווײַטער אָהן שטערונגען געפיהרט איהר אַרבײַט. די אינקוויזיציאָנס-געריכטען האָבען דעמאָלט עקזיסטירט אין קאָרדאָוואַ, טאָלעדאָ, סאַראַגאָסאַ, סעוויליע, גראַנאַדאַ און אַנדערע שטעדט.

די שנאה צו די מאַראַנען איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער. בעזונדערס האָט די אינקוויזיטאָרען נישט געלאָזט רוהען דער געדאַנק, אַז פיעל אייניקלעך פון די מאַראַנען פערנעהמען הויכע שטעלעס אַלס

גײַסטליכע, און די גאַנצע ענערגיע איז אַנגעװענדעט געװאָרען דערויף, אז מען זאָל אָבריינינגען די קירך פון דעם גיפט פון יודענטום. פריהער האָט מען אויפ'ן גרונד פון דאָקומענטען און ארחיוו פון דער אינקוויזיציע פערעפענטליכט אַ בוך, וואו עס זענען אויסגערעכענט געוואָרען אַלע פאַמיליעס פון די מאַראַנען, וואָס האָבען געדאַרפט געפינען זיך אין שטאַרקען פערדאַכט. דערנאָך האָט מען אַנגעווענדעט אַ נײַ מיטעל: פובליקירט אַ געפעלשטע קאָרעספאָנדענץ צווישען די מאַראַנען און די קאָנסטאַנטינאָפּאָלער יודען און דאָס האָט געדאַרפט שטאַרק קאָמפּראָמיטירען די מאַראַנען. די בלבול־מאַכער האָבען אין זייער חשבון זיך נישט גענאַרט. די געפעלשטע קאָרעספאָנדענץ האָט ווירקליך געמאַכט אַ רושם. אַלס ענטפער אויף די בריעף פון די שפּאַנישע מאַראַנען, וואָס האָבען זיך בעקלאָגט אויף זייער שווערע לאַגע, האָבען די קאָנסטאַנטינאָפּאָלער יודען כלומר'שט געענטפערט: „איהר זאָגט, אז דער שפּאַנישער קעניג צווינגט אײַך צו ווערען קריסטען, — גיבט זיך אונטער, ווײַל קיין אַנדער ברירה האָט איהר נישט. איהר זאָגט, אז בײַ אײַך נעהמט מען אָב אײַער גוטס, — מאַכט אײַערע קינדער פאַר סוחרים, כדי זיי זאָלען קענען אָבנעהמען בײַ זיי (די קריסטען) זייער גוטס. זיי נעהמען בײַ אײַך צו דאָס לעבען, — ווערט דאָקטוירים און אַפּטעקערס, כדי איהר זאָלט קענען צונעהמען דאָס לעבען בײַ אײַערע שונאים. זיי צערשטערען אײַערע שוהלען, — מאַכט אײַערע קינדער פאַר גלחים און טעאָלאָגען, — און איהר וועט צערשטערען זייערע קירכען. אײַך פערשאַפט מען אַנדערע יסורים, — סטאַרעט זיך, אז אײַערע קינדער זאָלען ווערן אַדוואָקאַטען, פּראָקוראָרען, נאָטאַריוסען און בעאַמטע, כדי זיי זאָלען זיך בעטייליגען אין די געזעלשאַפטליכע ענינים, — און איהר וועט זיך נוקם זײַן אין אײַערע פײַנד דערמיט, וואָס איהר וועט זיי פערשקלאַפען און בעהערשען דאָס לאַנד". די דאָזיגע פאַלסיפיקאַציע איז געווען אַ קונציגע, ווײַל באמת האָבען די מאַראַנען פערנומען אַ גרויסען פּלאַץ אין דעם קולטורעלען לעבען פון די קריסטען און דער געפעלשטער ראַט פון די טערקישע יודען האָט אויסגעזעהן ריכטיג. פיעל קריסטען האָבען דעריבער געגלויבט אין דער קאָרעספּאָנדענץ און די רדיפות אויף די מאַראַנען האָבען זיך נאָך פערשטאַרקט. די מאַראַנען האָבען אַראָבגעלאָזט די קעפּ, זיך צונויפגעדריקט ווי אַ סטאַדע שעפּסען און שטילער געוואָרען. די אונפאַרזיכטיגע מאַראַנען האָט די אינקוויזיציע נאָך שטרענגער, ווי פריהער, פערפאָלגט; יעדעס יאָהר פלעגען אײַנ־

געאָרדענט ווערן אויטאָ-דע-פֿע'ס, און פֿאַר די שפּאַניער איז דאָס געווען אַ יום-טוב, אויף וועלכען עס פֿלעגען זיך צונויפֿפֿאָהרען אָנגעזעהענע קריסטען פֿון אַלע שטעדט. דער פּלאַץ, וואו עס זענען פֿאָרגעקומען די אויטאָ-דע-פֿע'ס, פֿלעגט זיין איבערפֿולט מיט מענשען און פֿון די אַרומיגע הייזער, פֿון די פֿענסטער און באַלקאָנען האָט מען געקוקט און זיך לוסטיג געמאַכט אויף די אומגליקליכע „אונגלויביגע", וואָס מען האָט געברענט אויפֿ'ן פֿייער. פֿערלירענדיג די האָפֿנונג, אַז די לאַגע זאָל זיך פֿערבעסערן, האָבען פֿיעל מאַראַנען עמיגרירט קיין טערקיי, איטאַליען און אַנדערע לענדער. אייניגע האָבען עמיגרירט קיין אַמעריקאַ, וואָס איז צו יענער צייט נאָר וואָס ענטדעקט געוואָרען. אָבער אויך אַהין האָט זיי בעגלייט די שפּאַנישע אינקוויזיציע, און אין מעקסיקאַ און דרום-אַמעריקאַ, וואָס האָבען זיך געפֿונען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון שפּאַניען, זענען איינגעפֿיהרט געוואָרען די אינקוויזיציאָנס-געריכטען, וועלכע האָבען אויך דאָרט פֿלייסיג געאַרבייט און אָבגעזוכט זייערע קרבנות.

נאָך טראַגישער איז געווען די לאַגע פֿון די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען. די לעצטע האָבען זיך געהאַלטען גאָר אַנדערש, איידער די שפּאַנישע מאַראַנען. ווייל אויב די שפּאַנישע מאַראַנען זענען אויסערליך שוין לאַנג געווען פֿערעכענט אַלס אַ טייל פֿון דער קריסטליכער בעפֿעלקערונג און ערפֿילט אַלע קאַטוילישע געזעצען, זענען די מאַראַנען אין פּאָרטוגאַל געווען אייגענטליך יודען, וואָס האָבען נאָר פֿאָרלויפֿיג אויף זיך אַרויפֿגענומען די מאַסקע פֿון קריסטען און דערנאָך כמעט אָפֿען אַראָבגעוואָרפֿען זי פֿון זיך. דאָס זענען געווען די שפּאַנישע מגורשים, וועלכע האָבען עמיגרירט פֿון שפּאַניען אין 1492 און פֿערהאָפֿט צו געפֿינען אין פּאָרטוגאַל אַ בית-מקלט אויפֿ'ן גרונד פֿון דער הבטחה פֿון קעניג עמאַנועל, וועלכער האָט זיי פֿערזיכערט, אַז אין פֿערלויף פֿון 20 יאָהר וועלען זיי זיין פֿריי פֿון דעם אינקוויזיציאָנס-געריכט. גלויבענדיג אין דער הבטחה, האָבען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען ערפֿילט די געבאָטען פֿון דער יודישער אמונה כמעט אָפֿען, פֿיעל דרייסטער, ווי זייערע ברידער אין שפּאַניען. אין אָנהויב פֿון 16-טען יאָהרהונדערט האָבען זיי אין ליסאַבאָן זאָגאַר געהאַט זייער אייגענע שוהל און געלעבט אין אַ קאָמפּאַקטער מאַסע, אָבגעזונדערט פֿון די קריסטען. צוליעב דער דאָזיגער צווייזייטיגער ראָליע זייערער זענען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען נאָך מעהר פֿערהאַסט געווען אין די אויגען

פון די קריסטען. עס איז ענטשטאנען א טראגישע לאגע. ערלויבען די מאראנען פריי זיך האלטען אין זייער רעליגיע און איננאנצען אראבווארפען פון זיך די קריסטליכע מאסקע — אזוי ווייט טאלעראנט און גערעכטיג האט די פארטוגאלישע רעגירונג נישט געקענט זיין; ארויסטרייבען זיי פון לאנד האט די רעגירונג אויך נישט געוואלט, ווייל די יודישע באנקירען, סוחרים, דאקטוירים, טעכניקער א. ד. גל. זענען געווען זעהר נויטיג פאר דעם ארימען אונקולטורעלען פארטוגאל און דער קעניג האט זאגאר נישט דערלאזען יודען עמיגרירען אין אנדערע לענדער. די מארטנען זענען פערבליבען אפיציעל קריסטען און אינערליך יודען, מיט דער דאזיגער צווייזייטיגקייט אויפגעהעצט געגען זיך די קריסטליכע בעפעלקערונג און דאס האט זיך פערענדיגט מיט א שרעקליכער קאטאסטראפע. אין 1506 האט מען אין ליסאבאן אין יודישען יום־טוב פסח געפונען ביי איינינע מאראנען פלייש, מצה און מרור. די פערדעכטיגע מאראנען האט מען ארעסטירט נאר דערנאך בעפרייט לויט דעם בעפעהל פון קעניג. דאס האט שטארק פערדראסען די פרומע קאטוילוקען און מען האט זיך גענומען ארגאניזירען א פאגראם. אין פאסחא האבען די דאמיניקאנער מאנאחען ארויסגעשטעלט אין איינער פון די קירכען קריסטוס'עס בילד מיט דעם רעליקוויען־קאסטען. פון וועלכע עס איז נעגאנגען עפעס א געהיימניספולע שיין. איינער פון די געבילדעטע מאראנען, וואס איז געווען דאן אין קירך, האט זיך ערלויבט אבשפעטען פון דעם „נס" און געזאגט, אז דער וואונדער ערקלערט זיך איינפאך: פון אונטען שטעהט ערגעץ א לאמפ און פון דארט שלאגט זיך אב די שיין. לויט א אנדער נוסח, האט דער מאראן געזאגט אין שפאס, אז אין יענער צייט, ווען עס איז אויף די פעלדער קיין רעגענס נישט געווען, וואלט א וואסערנס געווען נויטיגער, איידער א פייער־נס. די אויפגעהעצטע קאטוילוקען האבען זיך ארויסגעווארפען אויף דעם אפיקורסישען מאראן, איהם ארויסגעשלעפט אויפ'ן גאס און דארט דער'הרג'עט. די דאמיניקאנער האבען זיך דאן בענוצט מיט דער אויפרעגונג פון די מאסען און איינגעארדענט א שרעקליכע שחיטה. צוויי מאנאחען האבען זיך געלאזט איבער די גאסען מיט דעם קרייץ אין די הענד און געשריען: „אונגלויבען, אונגלויבען!" אלע מאראנען, וואס מען האט אויפ'ן וועג בעגעגענט, האט מען דער'הרג'עט. אין ערשטען טאג זענען בסך־הכל דער'הרג'עט און פערברענט געווארען העכער 500 מאראנען. אויפ'ן

צווייטען טאָג האָט דער פּאָגראָם זיך אָנגעהויבען מיט נאָך מעהר האַסטיגקייט. מען האָט זיך אַריינגעריסען אין די הייזער פון די מאַראַנען, אַרויסגעשלעפּט די איינוואוינער און אַלט און יונג געוואָרפען אויפ'ן פייער. די מעוברת'ע פרויען האָבען די מערדער אַרויסגעוואָרפען דורך די פענסטער אויף דער גאַס אַרוים און דאָרט האָט מען זיי אונטערגעכאַפּט מיט שפּיזען. איבער די גאַסען זענען אַרומגעגאַנגען די מאָנאַכען מיט דעם קרייץ אין די הענד און געשריען: „גנאָד, גנאָד! ווער עס איז פאַר'ן קריסטליכען גלויבען און הייליגען קרייץ, זאָל געהן מיט אונז, אום צו קעמפפען מיט יודען און פערטיליגען זיי". אויפ'ן דריטען טאָג האָט דער פּאָגראָם זיך אַריבערגעטראָגען אין דער אומגעגענד פון ליסאַבאָן, וואוהין די מאַראַנען זענען ענטלאָפען. בסך־הכל זענען אין פערלויף פון די דריי טעג דער'הרג'עט געוואָרען העכער 2000 מאַראַנען, דערביי זענען פאָרגעקומען מיאוסע געוואַלדטהאַטען אויף פרויען און מיידלעך. צווישען די קרבנות זענען אויך געוועזען קריסטען, וועלכע מען האָט בטעות אָנגענומען פאַר מאַראַנען. די רעגירונג איז געווען אויפגעבראַכט אויף דעם פּאָגראָם. פיעל פון די אונטערהעצער האָט מען געהאָנגען און געקעפּט, צוויי מאָנאַכען־אונטערהעצער האָט מען פערברענט אויפ'ן פייער און אַנדערע האָט מען בעשטראָפט און קאָנפיסקירט זייער פערמעגען. נאָר פאַר יודען איז דאָס געווען א קנאַפּע נחמה און נאָך דער שרעקליכער שחיטה האָבען פיעל מאַראַנען אָנגעהויבען עמיגרירען פון פּאָרטוגאַל. דער קעניג האָט פריהער ערלויבט די עמיגראַציע, נאָר דערנאָך פערבאָטען זי. ער האָט צוגעזאָגט די מאַראַנען בעפרייען זיי פון דער אינקוויזיציע נאָך אויף 16 יאָהר, נאָר זיין וואָרט האָט ער נישט געהאַלטען, און שפּעטער האָט ער געפיהרט אונטערהאַנדלונגען מיט דעם פּויפּסט וועגען איינפיהרען א אינקוויזיציע פאַר די מאַראַנען. נאָר אויב עמאַנועל האָט זיך געהאַלטען בנוגע צו יודען פערהעלטניסמעסיג מיט חסד און זיי פון אינקוויזיציע פאָרט בעפרייט, האָט זיין זוהן יאָהאַן דער דריטער (1522—57) שוין זיך בעצויגען צו יודען פיעל שטרענגער און „פרומער", איידער זיין פאָטער.

נאָך זייענדיג א אינפאַנט האָט יאָהאַן געהאַלטען, אז זיין פאָטער איז צו־גוט צו יודען. ווען ער איז אַרויפגעטרעטען אויפ'ן טראָן, האָט איהם די קעניגין יעקאַטערינא אָנגעהויבען איינרעדען, אַז ער זאָל איינפיהרען א אינקוויזיציע; פאַר דעם האָבען אויך שטאַרק אַגיטירט די דאָמיניקאַנער. דערצו האָט זיך נאָך געפונען איינער א פערטרעטער פון

די מאַראַנען אַליין, העניריך נונעס, וועלכער האָט מיטגעהאָלפען דער דאָזיגער אַגיטאַציע דורך שפּיאָנאַזש. האָבענדיג צוטריט אין פיעל מאַראַנישע הייזער, האָט ער דאָרט נאָכגעשפּיאָנירט די מאַראַנען און וועגען אַלץ געמאָלדען דעם קעניג. אויפ'ן גרונד פון די מסירות האָט דער קעניג יאָהאַן אַרויסגעשיקט נונעס'ן צום שפּאַנישען קעניג אויף צו פיהרען געהיימע אונטערהאַנדלונגען וועגען איינפיהרען די אינקוויזיציע אין פּאָרטוגאַל. די מאַראַנען האָבען זיך וועגען דעם דערוואוסט און בעשלאָסען נקמה נעהמען פון דעם מוסר. צוויי פון זיי האָבען זיך איבערגעקליידעט אַלס מאָנאַחען, דעריאָגט דעם מוסר ביי דער שפּאַנישער גרעניץ, וואו זיי האָבען איהם דער'הר'געט און אָבגענומען ביי איהם די פּאַפּירען, וואָס ער האָט געפיהרט. די מערדער האָט מען אָבער ענטדעקט און פער'משפט צו אַ שרעקליכען טויט: זיי האָט מען אָבגעהאַקט די הענד, צוגעבונדען צו די ווידלען פון פערד און געשלעפּט זיי צום עשאַפאָט. דעם שפּיאָן נונעס האָבען די גייסטליכע דערנאָך צוגערעכענט צו די קדושים. מיט דער ערמאָרדונג פון נונעס'ן האָבען זיך בענוצט די שונאים פון די מאַראַנען, און די אַגיטאַציע איז געוואָרען שטאַרקער. די קאָרטעסען (פּאַרלאַמענט) האָבען זיך בעקלאָגט פאַר'ן קעניג, אַז די מאַראַנען האָבען פערכאַפּט אין זייערע הענד די אַרענדע פון די גיטער און דעם תבואה-האַנדעל, אַז דער גרעסטער פּראָצענט דאָקטוירים און אַפּטעקערס זענען יודען און אַלס אַזעלכע זענען זיי געפעהרליך פאַר די קריסטען. די מאַראַנען האָבען מיט אויפרעגונג געקוקט אויף דער אַגיטאַציע און געשפּירט, אַז אַ נייע חמאַרע רוקט זיך אָן אויף זייערע קעפּ.

אין יענער צייט האָט אויף אַ ווייַלע זיך בעוויזען די שיין פון האָפנונג פאַר די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען: קיין פּאָרטוגאַל איז אָנגעקומען דוד הראובני, וועלכער האָט פעראינטערעסירט דעם פּאָרטוגאַלישען קעניג מיט זיין פאַנטאַסטישען פּלאַן וועגען אַ מלחמה מיט טערקיי ביי דער שטיצע פון די יודען פון דער געהיימניספולער מלוכה. די מאַראַנען האָבען געגלויבט אין די פאַנטאַזיעס פון דוד הראובני און געזעהן אין איהם זייער מלאך הגואל. די משיח-בעוועגונג האָט אַרומגעכאַפּט די געפּלאָגטע יודען און אין דער שפּיץ פון דער בעוועגונג האָט זיך געשטעלט דער ענטוזיאַסטישער ר' שלמה מולכו. די התלהבות האָט די מאַראַנען אויפגעמונטערט אויף אַזוי פיעל, אַז אַ גרופּע יונגע מאַראַנען איז אַוועק מיט געוועהר אין די הענד אין דער

שפאַנישער שטאָדט באַדאַיאָץ און זיך געפרובט בעפרייען די אַרעסטירטע יודען. אָבער אין גיכען האָט יאָהאַן אויפגעהערט גלויבען אין דער מיסיע פון דוד הראובני, איהם דערווייטערט פון ליסאַבאָן און די פראַגע וועגען איינפיהרען אינקוויזיציע איז ווידער אַרויפגעשוואומען.

אין 1531 האָט דער קעניג יאָהאַן בעפאָלמעכטיגט זיין געזאַנדטען אין רוים זיך משתדל זיין ביים פויפסט וועגען גרינדען אַ אינקוויזיציע אין פּאָרטוגאַל. אין ענטפער פון פויפסט צום קעניג איז מיט רמזים געווען געגעבען אָנצוהערעניש, אַז יאָהאַן איז ניט אַזוי אויסען די אינטערעסען פון דער קירכע, ווי זיינע פערזענליכע אינטערעסען, ווייל אַ דאַנק דער אינקוויזיציע וועט ער קענען קאָנפיסקירען דאָס פערמעגען פון די מאַראַנען, נאָר דאָך האָט דער פויפסט סוף כל סוף מסכים געווען אויף דער בקשה פון קעניג. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם, האָבען די מאַראַנען אויסגענוצט אַלערליי מיטלען, סיי מיט געלד, סיי מיט אַגיטאַציע דורך הויכגעשטעלטע לייט און דער ווייכהאַרציגער פויפסט האָט געביטען זיין פריהעריגען בעשלוס. צוערשט האָט ער בעפוילען אויף אַ געוויסע צייט ניט אָנווענדען די בולאַ וועגען דער אינקוויזיציע און דערנאָך האָט ער אַרויסגעגעבען אַ „בולאַ פון פערצייהונג", אין וועלכער ער האָט ערקלערט פאָלגענדעס: די יודען, וואָס זענען אַמאָל מיט געוואַלד אָבגע'שמד'ט געוואָרען, קענען ניט גערעכענט ווערן אַלס מיטגלידער פון דער קירכע און דעריבער קען מען זיי אַלזאָ אויך ניט משפט'ן פאַר אונגלויבען; זייערע קינדער ווידער, וואָס זענען געטויפט געוואָרען ביים געבוירען, רעכענען זיך שוין פאַר קריסטען און דאַרפען אין דער רעליגיע פערבלייבען; נאָר נעהמענדיג אין אַכט, אַז זיי זענען ערצויגען געוואָרען ביי דעם איינפלוס פון זייערע עלטערן־יודען, טאָר מען מיט זיי זיך ניט בעגעהן שטרענג דערפאַר, וואָס זיי זענען נוטה צום יודענטום, נאָר מען דאַרף זיי מקרב זיין מיט גוטען.

די דאָזיגע „בולא פון פערצייהונג" האָט די פּאָרטוגאַלישע רעגירונג ניט פערעפענטליכט און אָנגעהויבען זיך סטאַרען ביים פויפסט וועגען מבטל מאַכען די בולאַ. אין מיטען דער אַגיטאַציע פאַר און געגען דער אינקוויזיציע איז דערווייל דער ליבעראַלער פויפסט קלימענט דער 7־ער געשטאָרבען און ביי זיין פערטרעטער פּאַאול דער דריטער האָט דער קאַמפף אָנגענומען נאָך אַ שאַרפערען חאַראַקטער. די פאַרשטעהער פון קעניג און די געשיקטע אַגענטען פון די מאַראַנען האָבען אין רוים אינטריגירט איינע געגען די צווייטע. דער פויפסט האָט גע־

הייסען איבערגעבען די פראגע אויף די בעטראכטונג פון א קאמיסיע, וועלכע האט זיך ארויסגעזאגט לטובת די מאראנען. דערווייל האט דער פויפסט בעקומען ידיעות פון פארטוגאל, אז דער קעניג יאהאן האט ניט קוקענדיג אויף דער „בולא פון פערציידונג" דאך ניט בעפרייט די ארעסטירטע מאראנען און זאגאר געמאכט נייע ארעסטען. פאול דער דריטער האט דאן פארגעלעגט דעם קעניג, אז ער זאל געבען אמנעסטיע אלע מאראנען און ערלויבען זיי אין פערלויף פון א יאהר צו פערלאזען דאס לאנד. ווען יאהאן האט אויך דעם בעפעהל ניט ערפילט, האט דער פויפסט ווידער ארויסגעלאזט א בולא (1535), אין וועלכער ער האט קאטעגאריש ערקלערט, אז די מאראנען זענען פריי פון דעם אינקוויזיציאנס-געריכט און אלע אורטיילען פון די טריבונאלען געגען זיי האבען קיין קראפט נישט. דאסמאל האט דער קעניג געמוזט נאכגעבען און ער האט בעפרייט אנ'ערך 1800 ארעסטירטע מאראנען.

נאכדעם האבען די אונטערהאנדלונגען מכח דער אינקוויזיציע זיך ווידער אנגעהויבען. דער פויפסט האט מסכים געווען איינצופיהרען די אינקוויזיציע אויף פאלגענדע בעדינגונגען: אז מען זאל ניט פערפיהרען קיין אויספארשונג וועגען רעליגיעזען פערראט בלויז אויפ'ן גרונד פון עדות-זאגען פון די הויז-בעדיענטע אדער פינסטערע לייט; אז די עדות זאלען אויסגעהערט ווערען ניט געהיים, נאר אין אנוועזענהייט פון די ארעסטירטע; אז מען זאל דערלאזען די ארעסטירטע זעהן זיך מיט זייערע אייגענע; אז דאס פערמעגען פון די פער'משפט'ע מאראנען זאל ניט קאנפיסקירט ווערען לטובת דער מלוכה, נאר איבערגעגעבען ווערן די געזעצליכע יורשים; אז אויף דעם אורטייל פון דעם אינקוויזיציאנס-געריכט זאל מען קענען אנגעבען אנ'אפעלאציע צו דער רוימישער קוריע. דער קעניג יאהאן האט אויף אזעלכע בעדינגונגען ניט געקענט בעשטעהן און ער האט זיך געווענדעט נאך שטיצע צום אלמעכטיגען דייטשען קייזער קארל דער 5-ער, וועלכער איז געווען א אנהענגער פון א פאלקאם-פרייער אינקוויזיציע לויט דעם שפאנישען מוסטער. קארל דער 5-ער האט צו יענער צייט ערשט געהאט אבגעהאלטען זיין גלענצענדען נצחון איבער די טערקען, אריינגעטרעטען קיין רוים אלס מנצח און דער פויפסט האט ניט געהאט די דרייסטקייט אבצוזאגען זיין בקשה. ער האט געמוזט מסכים זיין איינצופיהרען די אינקוויזיציע אין פארטוגאל און נאר אויסגעדונגען פאלגענדע הנחות פאר די מאראנען: אז די ערשטע דריי יאהר זאלען די אינקוויזיציאנס-געריכטען אבהיטען די פארמען פון די

ציווילע גערייכטען; אַז די נעמען פֿון די בעשולדיגער און די עדות זאָלען בעוואוסט ווערן די בעשולדיגטע און אַז די ערשטע 10 יאָהר זאָל דאָס פֿערמעגען פֿון די פֿער׳משפּט׳ע ניט קאָנפֿיסקירט ווערן לטובת דער מלוכה.

דער ערשטער גענעראַל-אינקוויזיטאָר פֿון פּאָרטוגאַל, דיעגאָ-דאַ-סילוואַ, האָט זיך נאָך געפֿיהרט מיט חסד און ווי ווייט מעגליך אויסגעמיטען אכזריות׳דיגע מעשים בנוגע צו די מאַראַנען. די מאַראַנען פֿון ליסאַבאָן האָבען ווידער געשיקט אַ דעפּוטאַציע קיין רוים און פֿאַרגעשטעלט דעם פּויפּסט אַן׳ערקלערונג, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין אַ ענערגישען דרייסטען טאָן. „אויב אייער דורכלויכט — האָט זיך געזאָגט אין דער ערקלערונג — וועט זיך אָבווענדען פֿון די בקשות און טרעהרען פֿון יודישען פֿאָלק, אָדער, וואָס מיר ערוואַרטען נישט, וועט זיך אָבזאָגען צו בעזייטיגען דאָס שלעכטס, פּראָטעסטירען מיר פֿאַר גאָט און מיט קרעכצען און יללות וועלען מיר אַרויסטרעטען פֿאַר דער גאַנצער וועלט. אַזוי ווי מיר האָבען נישט קיין איין אָרט, וואו מיר זאָלען קענען (מיט ריינעם געוויסען) אַריינטרעטען אין דער קריסטליכער געזעלשאַפֿט; אַזוי ווי אונזער לעבען, אונזער עהרע, אונזערע קינדער געפֿינען זיך אין שטענדיגער סכנה, נישט קוקענדיג דערויף, וואָס מיר האָבען זיך געשטאַרעט (אויסערליך) זיך אָבהאַלטען פֿון יודענטום, — דעריבער, אויב די טיראַניע וועט נישט אויפֿהערן, וועלען מיר טאָן דאָס, וואָס קיינער פֿון אונז וואָלט ביי אַ אַנדער לאַגע נישט געטאָן: מיר וועלען זיך אומקעהרען צו אונזער יודישען גלויבען און זיך אָבזאָגען פֿון קריסטענטום... מיר אַלע וועלען פֿערלאָזען אונזערע אַלטע בעוואוינטע ערטער און געהן זוכען פֿאַר זיך שטיצע און זיכערהייט צווישען ווינציגער-בייזע פֿעלקער". די דאָזיגע ערקלערונג האָט געווירקט און דער פּויפּסט האָט אַרויסגעשיקט קיין ליסאַבאָן אַ נייעם שליח, וועלכער האָט געדאַרפֿט אַכטונג געבען, אַז די מאַראַנען זאָל מען נישט אָנטאָן קיין אומזיסטע בעליידיגונגען און זיי לאָזען פֿריי עמיגרירען. נאָר אין גיכען איז פֿאָרגעקומען אַ צופֿאַל, וואָס האָט ווידער פֿערערגערט די לאַגע. אין פֿעברואַר 1539 האָט מען אויף די טויערען פֿון פֿיעל קירכען אין ליסאַבאָן געפֿונען אויפֿגעקלעבט פּלאַקאַטען מיט אַזאַ אויפֿשריפֿט: „משיח איז נישט געקומען; יעזוס איז נישט געוועזען קיין אמת׳ער משיח". דאָס פֿאָלק איז אויפֿגערעגט געוואָרען און דער קעניג האָט מודיע געווען, אַז ער וועט געבען אַ גרויסע

מתנה דעם, וואס וועט ענטדעקען דעם אויטאר פון דער דאזיגער נאט-לעסטערנדער אויפשריפט. כדי אבצוציהען פון זיך די אויפמערקזאמקייט, האבען די מאראנען געהיים ארויסגעהאנגען אויף די קירכען אזא מעלדונג: „איך, דער אויטאר, בין נישט קיין שפאניער, נישט קיין פארטוגעזער, נאר א ענגלענדער, — און ווען איהר זאלט אפילו אנשטאט 10 טויזענד בעשטימען 20 טויזענד קרוזאד אלס נאגראדע, וועט איהר מיין נאמען נישט ענטדעקען". נישט קוקענדיג אויף דעם קונץ-שטיק, האט מען דעם אויטאר דאך ענטדעקט; דאס איז געוועזען א מאראן מיט'ן נאמען מאנועל דא-קאסטא. ער האט זיך מודה געוועזען אין פערברעכען און מען האט איהם עפענטליך פערברענט. פון דעמאלט אן האט די שנאה צו די מאראנען זיך פערשטארקט. דער וויכהערציגער אינקוויזיטאר דא-סילווא איז אראב פון דער שטעל און אויף זיין ארט איז בעשטימט געווארען דער ברודער פון קעניג, הענריך, א פערביטערטער שונא פון די מאראנען. די טורמעס זענען פול געווארען מיט ארעסטירטע, די שייטערהויפענס האבען געפלאקערט. אומזיסט האט דער פויפסט פראטעסטירט און גע'טענה'ט, אז ער האט מסכים געווען איינצופיהרען די אינקוויזיציע נאר ביי געוויסע גאראנטיעס פון גערעכטיגקייט; עס האבען נישט געהאלפען די טענות, און דער גענעראל-אינקוויזיטאר האט זיך געטאן וואס זיין הארץ האט געגלוסט. די פארטוגאלישע מאראנען זענען ענדליך אויסגעגלייכט געווארען אין די רעכטען מיט זייערע ברידער אין שפאניען.

וואס עס האט זיך דעמאלט אבגעטאן אין פארטוגאל, קען מען זעהן פון דער גרויסער שריפטליכער ערקלערונג, וואס א דעפוטאציע פון די מאראנען האט פארגעשטעלט דעם פויפסט אין 1544. די ארעסטירטע מאראנען האט מען געהאלטען פערשמאכט אין פינסטערע קעלערס; די ענוים, דורך וועלכע מען האט געצוואונגען די אומגליקליכע זיך מודה זיין אין פערברעכען, זענען בעשטאנען דערין, וואס די ארעסטירטע פלעגט מען שלאגען מיט שטעקענס, ארא‌בשינדען די הויט, אונטערברענען די פיאטעס און נאך אזעלכע אכזריות'דיגע מיטלען. דער הויפט-אינקוויזיטאר פון ליסאבאן איז דעמאלט געוועזען יאהאן דע-מעלא, און ער האט געהאט אמת פערגניגען, ווען ער האט געקאנט שיקען א מאראן אויפ'ן פייער. דאס קאן מען זעהן פון דעם טאן, אין וועלכען ער בעשרייבט אין א בריעף צום קעניג די פייערליכע אויטא-דע-פע: „די פראצעסיע איז בעשטאנען פון אנ'ערך 100 פער'משפט'ע.

ווען מען איז צוגעקומען צום ארט פון דעם טויט-שטראף, האט מען אנגעהויבען זינגען דעם הימן: !Veni creator spiritus.

אײן מאנאך איז ארויף אויף דער ביהנע, די דרשה איז געווען קורץ, ווײל אין דעם טאג איז נאך פארגעשטאנען פיעל ארבײט. מען האט אנגעהויבען לײענען די אורטײלען, פריהער פון די, וואס זענען פער׳משפט געווארען אויף פערשיקונג, דערנאך פון די פער׳משפט׳ע אויף צײטווײליגע אדער אײביגע תפיסה און ענדליך פון די פער׳משפט׳ע צום טויט. אזעלכע זענען געווען 20. 7 פרויענצימער און 12 מענער זענען צוגעבונדען געווארען צו סטויפעס און לעבעדיגערהײד פערברענט געווארען. נאר אײן פרוי, וואס האט אינגאנצען תשובה געטאן, איז בעגנעדיגט געווארען״. — דער שפיאנאזש האט זיך פערשפרײט איבער׳ן גאנצען לאנד און פיעל מאראנען זענען פער׳משפט געווארען בלויז אויפ׳ן גרונד פון די שפיאנישע עדות. אײנער פון די שפיאנען, א געוועזענער קאטארזשניק, זשול, פלעגט בענוצען אזעלכע מיטלען: אין קירך, בשעת זי איז געווען איבערפולט מיט מענשען, האט ער פלוצלינג פער-מאכט די טהירען, בעפוילען די קריסטען זיך אבטײלען פון די מארא-נען און שטרענג געפאדערט פון די קריסטען, אז זײ זאלען דערצעה-לען אלץ, וואס זײ ווײסען וועגען די מאראנען. אויב נאר עס האט זיך געפונען אײנער, וואס האט עפעס געפונען א חטא אויף א מאראן, האט מען דעם לעצטען גלײך פון קירך ארויסגעשלעפט אין טורמע ארײן. אויב עס זענען נישט געווען קײן שום בעווײזען, זאגאר פאלשע, נעגען די בעשולדיגטע, האט מען געפונען אנדערע מיטלען. אזוי, למשל, ווען דער אינקוויזיטאר האט בעשלאסען פערברענען דעם רײכען מאראן שמעון אלווארעס און זײן פרוי און עס איז, צום פערדרוס פון די ריכטער, פארט נישט געווען אפילו קײן אײן עדות, וואס זאל זא-גען שלעכטס אויף די בעשולדיגטע, האט מען גענומען דאס 6-יעהריגע מײדעלע פון אלווארעס, אוועקגעשטעלט פאר איהר א שאל מיט אנ-געגליהטע קויהלען און געסטראשעט זי צו פערברענען איהר הענטעל אויף די קויהלען, אויב זי וועט נישט זאגען, אז זי האט געזעהן ווי די עלטערן איהרע האבען געשלאגען מיט א שטעקען די פיגור פון געקרײצטען יעזוס. דאס מײדעלע האט געזאגט אלץ, וואס מען האט פון איהר געפאדערט, און אויפ׳ן גרונד פון דעם עדות-זאגען האט מען די אומגליקליכע עלטערן פערברענט אויפ׳ן פײער.

דער פויפסט פאאל דער דריטער האט געוואוסט וועגען די

שרעקליכע מעשים פון דער אינקוויזיציע און ווידער אנגעהויבען ענערגיש פאדערן, אז עס זאלען אבגעהיט ווערן די גאראנטיעס לויט דער בולא פון 1536. דער קעניג האט איינגעשטימט צו בעשטימען א קאמיסיע פון 4 מאראנישע פארשטעהער, וועלכער זאלען אויסארבייטען א פראיעקט, ווי אזוי איינצוארדנען די לאגע פון די מאראנען. די קאמיסיע האט אוועקגעשטעלט איהרע פריהעריגע בעדינגונגען: אלגעמיינע אמנעסטיע פאר די ארעסטירטע און ניט דערלאזען קיין פאלשע אדער געפעלשטע עדות, ווי אויך שווערע ענוים, אלס א מיטעל צו צווינגען דעם בעשולדיגטען, ער זאל זיך מודה זיין. אויף די דאזיגע בעדינגונגען האט דער קעניג נישט געוואלט איינשטימען און נאך לאנגע אונטערהאנדלונגען צווישען דעם קעניג און דעם פויפסט, איז דער לעצטער ענדליך איינגעגאנגען אויף אזא פשרה: אלע בעשולדיגטע מאראנען, וואס וועלען זיך עפענטליך מתודה זיין אין זייער חטא און צוזאגען, אז אויף ווייטער וועלען זיי שוין זיין פרום און גוט, זאלען בעפרייט ווערן, נאר דער פאר אויב זיי „זינדיגען" נאך א מאל, געהערען זיי שוין צום געריכט פון דער אינקוויזיציע, וואס דארף זיך מיט זיי נישט צערעמאניען. אויפ'ן גרונד פון דעם בעפעהל (1548) זענען טויזענדער מאראנען בעפרייט געווארען פון תפיסה. אבער אין עטליכע יאהר ארום האבען זיך ווידער געפונען זינדיגע צווישע די מאראנען, וואס האבען תשובה געטאן, און דאסמאל האט די אינקוויזיציע מיט זיי שוין נישט געמאכט קיין לאנגע שהיות און די שייטערהויפענס האבען ווידער זיך פונאנדערגעפלאקערט. בעזונדערס האט זיך פערערגערט די לאגע ביים פויפסט פאול דער 4-ער, וועלכער האט געהאלטען מיט דער רעאקציע און געווען אין אלץ איינינג מיט די פארטוגאלישע קלעריקאלען. נאכ'ן טויט פון יאהאן, אין 1557, איז קעניג פון פארטוגאל געווארען זיין ברודער דער געוועזענער גענעראל-אינקוויזיטאר העגריק און דאן איז די גאנצע מלוכה-פיהרונג איבערגעגאנגען אין די הענד פון די דאמיניקאנער און יעזואיטען, וועלכע האבען בעקומען פרייע פלינלען. ביים קעניג סעבאסטיאן האבען די יודען אבגעקויפט פאר א פיערטעל מיליאן דוקאטען די גאראנטיע פון פערמעגענס-זיכערהייט אויף 10 יאהר. נאך דער פעראייניגונג פון פארטוגאל מיט שפאניען אונטער דער מאכט פון טיראן פיליפ דער צווייטער (1580) האט די הערשאפט פון דער אינקוויזיציע דערגרייכט צו איהר העכסטען פונקט און די מאראנען האבען שוין קיין קאפ נישט געקענט אויפהויבען. די צרות זענען געווען אונערטרעגליך,

קײן שום האָפֿנונג אויף אַ בעסערע צוקונפֿט איז שוין נישט געווען און דאַן האָבען די מאַראַנען אָנגעהויבען מאַסענווײַז עמיגרירען קײן איטאַליען, טערקײַ, אַפֿריקאַ און אַנדערע לענדער.

פּונקט אין יענער צײַט פֿון אונגערטרעגליכע רדיפֿות אויף יודען, ווען עס האָט זיך אויסגעוויזען, אַז עס איז שוין נישטאָ קײן אײן לאַנד, וואו יודען זאָלען קענען זײַן זיכער מיט זײער לעבען און פֿערמעגען, איז די הילף געקומען אונערוואַרטעט גאָר פֿון אַ אַנדער זײַט, פֿון אַ לאַנד, וואו יודען האָבען קײנמאָל ביז יעצט גאָר נישט געוואוינט. דאָס איז געווען דאָס קלײנע לאַנד האָלאַנד, וואו יודען האָבען צום ערשטען מאָל אָנגעהויבען געניסען פֿון כמעט פֿאָלקאָמער גלײַכבערעכטיגונג.

אין דאָזיגען קלײנעם ווינקעל פֿון אײראָפּאַ איז ביז דעם 16-ען יאָהרהונדערט כמעט קײן יודישער פֿוס נישט געווען. נאָר זעלטען פֿלעגען אַהין קומען געצעהלטע יודען צוליעב געשעפֿט, נאָר פֿון די האָט די געשיכטע אונז קײן זכר נישט איבערגעלאָזט. ווען נידערלאַנד (האָלאַנד און בעלגיען) איז אײַנגענומען געוואָרען דורך דעם שפּאַנישען קעניג קאַרל דער 5-ער, זענען דאָרט אײַנגעפֿיהרט געוואָרען די אַלע רעאַקציאָנערע מלוכה-יסודות, אויף וועלכע עס איז געשטאַנען די שפּאַנישע מלוכה, און צוזאַמען דערמיט איז אַהין אַרײַנגעפֿיהרט געוואָרען אויך די פֿערברענטע שנאה צו יודען. קאַרל האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַז מען זאָל יודען נישט אַרײַנלאָזען קײן נידערלאַנד און דאָס ביסעל יודען, וואָס געפֿינען זיך שוין דאָרט, זאָלען תיכף אַרויסגעטריבען ווערן. יעדער בירגער איז געווען מחויב צו מעלדען דעם קעניג וועגען יעדען יודען, וואָס וועט זיך דאָרט בעזעצען געגען געזעץ. די מאַגיסטראַטען פֿון נידערלאַנד האָבען זיך געסטאַרעט פּינקטליך צו ערפֿילען די גזירות פֿון קעניג, ווײַל זײ האָבען מורא געהאַט, אַז צוליעב יודען וועט אויך אין נידערלאַנד אײַנגעפֿיהרט ווערן די אינקוויזיציע, וועלכע האָט אַרויסגעוואָרפֿען אַ שרעק אויך אויף אַלע קריסטען. אָבער אין גיכען האָט נידערלאַנד אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט שפּאַניען און אײַנע פֿון די הויפּט-סיבות פֿון דעם אויפֿשטאַנד איז געווען דער פּחד פֿאַר דער שרעקליכער אינקוויזיציע און די פּראָטעסטאַנטישע לעהרע, וואָס האָט זיך אײַנגעוואָרצעלט אין די מדינות פֿון נידערלאַנד. די דאָזיגע קלײנע מלוכה איז צו יענער צײַט געוואָרען אַ נעסט פֿאַר'ן פּראָטעסטאַנטיזם און צווישען דעם פֿרײַען, נאָר אָרימען נידערלאַנד און דעם שטאַרקען, נאָר פֿינסטערען שפּאַניען האָט זיך אָנגעהויבען אַ פֿערביטער-

טער קריעג, וואס האט געדויערט צעהנדליגער יאהרען. די וועלט האט פאר זיך א וואונדער געזעהן און ערשטוינט געווארען: די אלמעכטיגע שפאנישע מלוכה האט נישט געקענט איינצעהמען דאס ארימע און קליינע פאלק פון נידערלאנד, וועלכעס איז געוועזן ארים אין געלד און אין מענשען, אבער רייך אין גייסט און אין העלדענמוט. פון דעם דאזיגען לאנגיעהריגען קריעג צווישען דעם ריזיגען שפאניען און קליינעם נידערלאנד האבען אויך יודען פיעל אויסגעשפיעלט: נידערלאנד איז געוועזן די ערשטע מלוכה, וואס האט יודען אויפגענומען באמת גאסטפריינדליך און זיי געשאנקען כמעט גלייכע רעכטען. פון דער צווייטער זייט האבען אויך די יודען, וואס האבען זיך דארט בעזעצט, מיט זייער רייכטום און בילדונג פיעל מיטגעהאלפען דער אויפבליהונג פון נידערלאנד און דעם נצחון איהרען אויף שפאניען. דער דעספאט פיליפ דער צווייטער האט געקוקט אויף דעם דאזיגען פערבאנד צווישען די געפלאגטע יודען און דעם פראטעסטאנטישען נידערלאנד מיט כעס און פערביטערונג, נאר ער האט גארנישט געקענט אויפטאן. יודען האבען געמעגט זיין העכסט צופרידען מיט זייער נקמה, וואס זיי האבען דערלעבט אין זייערע שונאים: דאס אלמעכטיגע שפאניען האט אנגעהויבען פאלען אלץ נידעריגער און נידעריגער און האלט נאך אין פאלען אויך ביי דער יעצטיגער צייט, וועהרענד דאס קליינע נידערלאנד האט א דאנק יודען אנגעהויבען בליהען אלץ מעהר און מעהר און געווארען א מלוכה פון ערשטען ראנג.

די מאראנען אין פארטוגאל און אין שפאניען האבען שוין לאנג געהאט געווארפען א אויג אויף נידערלאנד. נאך אין דער צייט, ווען נידערלאנד האט געפיהרט דעם קאמפף פאר דער פרייהייט מיט שפאניען, האט איינער א אנגעזעהענער יוד, שמואל פאלאחי, דער קאנסול פון מאראקא אין נידערלאנד, פארגעלעגט דעם מאגיסטראט פון מידעלבורג, אז זיי זאלען ערלויבען בעזעצען זיך דארט יודען, וועלכע וועלען געווים מיט זייער עשירות און האנדעלס-פעהיגקייטען רייך מאכען די שטאדט. די שטאדט-געמיינדע האט דערויף גערן מסכים געוועזן, אבער געגען דעם זענען געוועזן די פאסטארען, וועלכע האבען געקעמפפט מיט דעם קאטוליציזמוס און דאך אליין געוועזן פאנאטיקער און זיך געהאלטען אין די אלטע אבערגלויבענס וועגען יודען. ערשט ווען נידערלאנד האט ענדליך געזיעגט אין קאמפף מיט שפאניען און די האלענדישע שטאטען האבען זיך פעראייניגט אין א פרייע רע-

פובליק אונטער דער פיהרונג פון פרינץ העינריך פון אראניען,, (1579), איז האלאנד ביסלעכוויי געווארען א מקלט פאר די געפלאגטע און גע־רודפ׳טע מאראנען.

די ענטשטעהונג פון דער יודישער קאלאניע אין אמסטערדאם, דער צענטר פון האלאנד, איז פארגעקומען כמעט אויף א ראמאנטישען אופן. ווענען דעם דערצעהלט מען אזוי. א שיף מיט א קליינער גרופע ענטלאפענע מאראנען איז געשוואומען פון פארטוגאל אונטער דער אנ־פיהרונג פון איינעם פון זיי, יעקב טירארא. די ענטלאפענע האבען זיך געלאזט, וואוהין די אויגען האבען געטראגען, אהן א בעשטימטען ציעל. אין דעם שיף זענען געזעסען די יונגע מיטגליעדער פון א רייכער אריסטאקראטישער פאמיליע: מאנועל־לאפיעץ פריירא, זיין שוועסטער א בעריהמטע שענהייט מאריא נונעס און זייער פעטער לאפיעץ האמען, אלע מאראנען. אויפ׳ן וועג איז זייער שיף געפאנגען געווארען דורך ענגלענדער און געפיהרט געווארען קיין לאנדאן. דער שיפס־קאפיטאן, א ענגלענדער, איז געוועזען אזוי בעצויבערט פון דער שענהייט פון מאר־יא, אז ער האט איהר פארגעלעגט חתונה האבען מיט איהר; נאר דא האט זי איהם ענטדעקט דעם סוד, אז זי איז נישט קיין שפאניערין, נאר א יודיש קינד, וואס איז ענטלאפען פון דער אינקוויזיציע. אין לאנדאן איז די שענע מאריא אריינגעפאלען אין די אריסטאקראטישע קרייזען און דארט בעריהמט געווארען. וועגען איהר האט זיך דערוואוסט די קעניגין, וועלכע האט זי איינגעלאדען צו זיך אויף א אודיענץ און דערנאך געפאהרען מיט איהר אין א אפענער קארעטע איבער די גאסען פון לאנדאן. ווי עס ווייזט אויס, האט אבער מאריא אויסגעבעטען פאר זיך און איהר משפחה א ערלויבניש צו פאהרען ווייטער. זיי האבען זיך געלאזט קיין האלאנד. נאך א שווערען וועג אויפ׳ן ים איז זייער שיף אנ־געקומען אין פארט פון קליינעם שטעדטעל עמדען. דארט האבען זיי זיך אבגעשטעלט און געהענדיג איבער די גאסען פון שטעדטעל האבען זיי אויף איינעם פון די הייזער בעמערקט א אויפשריפט אויף העברעאיש און דערפון פערשטאנען, אז דארט וואוינט א יוד. דארט האט געוואוינט דער רב ר׳ אורי הלוי. די וואנדערער האבען איהם דערצעהלט, וואס מיט זיי האט פאסירט, און געבעטען, אז ער זאל זיי מגייר זיין. דער רב האט אבער זיי ערקלערט, אז דא איז א געפאהר דאס צו טאן, וויל דאס שטעדטעל איז קליין, און די קריסטליכע בעפעלקערונג וועט זיך געוויס דערוויסען וועגען דעם; ער האט זיי געראטען פאהרען קיין אמסטערדאם,

וואו די פרייהייט איז א גרעסערע און קיין סכנה איז נישטא, צוזאגענדיג זיי, אז נאכדעם וועט ער אליין אויך זיך אריבערציהען אהין. די וואנדערער זענען אבגעפאהרען קיין אמסטערדאם, אהין זענען אויך באלד געקומען זייערע קרובים און נאהענטע, אהין איז אויך געקומען ר' אורי הלוי און אויף אזא אופן איז דארט געגרינדעט געווארען די ערשטע יודישע געמיינדע. זייער גייסטיגער מנהיג איז געוועזען ר' אורי הלוי.

אוים שטענדיגער געוועהנהייט צו בעהאלטען זיך פון פרעמדע אויגען, האבען די מיטגלידער פון דער געמיינדע אויך אין אמסטערדאם נישט ארויסגעטרעטען אלס אפענע יודען. די האלענדער האבען פריהער געמיינט, אז דאס זענען שפאנישע קאטוליקען, נאר די געהיימניספולע און פערבארגענע מאניערען האבען ארויסגערופען א חשד, אז זיי זענען פערמאסקירטע פאפיסטען פון שפאניען, און מען האט אנגעהויבען זיי נאכשפירען. איינמאל, אין יום־כפור, ווען די מאראנען האבען זיך פערזאמעלט תפלה צו טאן, האבען זיך אין זייער שוהל אריינגעריסען סאלדאטען, געמאכט א רעוויזיע און ארעסטירט דעם רב ר' אורי הלוי. דעמאלט איז יעקב טיראדא אוועק צו דער אמסטערדאמער מאכט און אויף לאטייניש מיט זיי זיך צונויפגערעדט, ערקלערענדיג, אז די עמיגראנטען זענען נישט קיין קאטוליקען, נאר יודען, וואס זענען ענטלאפען פון דער אינקוויזיציע, אז זיי האבען מיטגעבראכט מיט זיך גרויסע קאפיטאלען, און אז נאך זיי וועלען קומען פרישע פארטיעס עמיגראנטען, וואס וועלען מיטהעלפען דער אויפבליהונג פון האלענדישען האנדעל. דאן האט מען דעם ארעסטירטען רב בעפרייט און אנגעהויבען זיך בעציהען צו די מאראנען מיט מעהר צוטרוי. די עמיגראנטען ווידער האבען זיך שוין אנגעהויבען האלטען אפען אלס יודען און אין גיכען איז דער צוטרוי צו זיי שוין געוועזען אזוי גרויס, אז זיי האבען זיך בעשלאסען בעטען ביי דער אמסטערדאמער מאכט א ערלויבניש אויף צו בויען א אייגענע שוהל. די ערלויבניש איז געגעבען געווארען און אין 1598 איז אין אמסטערדאם אויסגעבויט געווארען די ערשטע יודישע שוהל מיט דעם נאמען „בית יעקב", צום אנדענקען פון איהר גרינדער יעקב טיראדא. דער רב ר' אורי הלוי, א דייטשער יוד, האט דארט געהאלטען זיינע דרשות אויף דייטש און זיין זוהן פלעגט זיי איבערזעצען פאר די צוהערער אויף שפאניש.

די ידיעות וועגען דער יודישער געמיינדע אין האלאנד האבען אהין צוגעצויגען מאסען ענטלאפענע פון שפאניען און פארטוגאל. די

מאראנען אין די לענדער פון דער אינקוויזיציע האבען אויפגעהויבען דעם קאפ, געווארען שטאלצער ביי זיך און ביי זיך אין דערהיים שוין אנגעהויבען אפענער און דרייסטער ארויסטרעטען אלס יודען. נאר טויזענדער מאראנען, וועלכע עס איז נמאס געווארען צו טראגען אויף זיך א מאסקע, האבען אינגאנצען פערלאזען זייער פאטערלאנד און אריבערגעפאהרען קיין האלאנד, און זיי זענען געווארען אפענע יודען. אין א פאר צעהנדליג יאהר ארום איז אין אמסטערדאם שוין געוועזען 400 יודישע פאמיליעס. דאס רוב פון זיי זענען געוועזען פארטוגאלישע מאראנען און דעריבער האט זיך די געמיינדע גערופען „פארטוגאלישע". אין 1608 האט זיך אין אמסטערדאם געגרינדעט א נייע שוהל מיט'ן נאמען „נוה שלום" און אין 10 יאהר שפעטער האט זיך געעפענט נאך א דריטע שוהל „בית ישראל".

צווישען די מאראנען, וואס האבען זיך בעזעצט אין האלאנד, זענען געוועזען פיעל גרויסע סוחרים, וועלכע האבען נישט ווייניג מיטגעהאלפען דערצו, אז דאס ארימע לאנד, וואס איז נאך ארימר געווארען צוליעב דער לאנגיעהריגער מלחמה מיט שפאניען, זאל אזוי אויפבליהען אין מסחר. זיי האבען געפיהרט, הויפטזעכליך, א עקספארט־האנדעל מיט טערקיי און מאראקא, זיך בעטייליגט אין דער וועסט־אינדישער קאמפאניע און זיך פערנומען מיט באנק־אפעראציעס. צווישען די מאראנען זענען אויך געוועזען נישט ווייניג דאקטוירים, יוריסטען און שריפטשטעלער. די האלענדער רעפובליק האט געגעבען די יודען פאלקאמע פרייהייט פון רעליגיע און פון געמיינדע־פערוואלטונג. זיי איז נאר פערבאטען געווארען חתונה צו האבען מיט קריסטען און אפען ארויסטרעטען געגען קריסטענטום.

די ארדנונג פון דער געמיינדע־פערוואלטונג איז געוועזען א מוסטערהאפטע. די דריי אמסטערדאמער יודישע שוהלען זענען פריהער געוועזען דריי בעזונדערע קאנגרעגאציעס, וואס יעדע פון זיי האט געהאט זייער רב אדער „חכם". די ערשטע צייט זענען צווישען די דריי שוהלען פארגעקומען רייבונגען, נאר דערנאך האבען זיי זיך אלע פעראייניגט אין איין געמיינדע. די ספרדים מיט זייער ליעבע צו ארדנונג און זייער געבוירענער אינטעליגענץ האבען ארויסגעלעגט זייער שטעמפעל אויף דער ארגאניזאציע פון דער געמיינדע. עס זענען אויסגעארבייט געווארען 42 בעזונדערע פונקטען, וואס זענען בעשטעטיגט געווארען דורך דעם מאגיסטראט. דער אנפיהרער פון דער געמיינדע איז געוועזען דער ראט

(מעמד), וואָס איז בעשטאַנען פֿון רבנים און עלטסטע (פּרנסים); נאָר די רעליגיעזע פֿראַגען זענען געלעזען געוואָרען בלויז דורך די רבנים אליין. די אָרטיגע מאַכט האָט געגעבען דעם „מעמד" דאָס רעכט אַרויפֿצולעגען שטראָפֿען אויף די מיטגלידער פֿון דער געמיינדע, וואָס פֿאָלגען נישט דאָס יודישע געזעץ, און מיט דעם רעכט פֿלעגט די געמיינדע־פֿערוואַלטונג זיך נישט זעלטען בענוצען. די אַמסטערדאַמער יודען, געוועזענע מאַראַנען, האָבען אַ לאַנגע צייט זיך נישט געקענט אָבגעוועהנען פֿון זייערע קאַטוילישע שטימונגען, וואָס זיי האָבען מיט זיך מיטגעבראַכט פֿון די לענדער פֿון דער אינקוויזיציע. אַזוי, למשל, האָבען די מאַראַנען געהאַט אַ לאַנגע צייט די קאַטוילישע געוועהנהייט צו קוקען אויף דעם רב, ווי אויף אַ גייסטליכען, וואָס איז בכח צו פֿערגעבען די זינד; עס איז גענוג נאָר זיך מתודה זיין פֿון צייט צו צייט און דאַן ווערן די זינד פֿערגעבען און מען קאָן איבערנייס אָנהויבען זינדיגען. אַזאַ שטאַנדפּונקט, לויט וועלכען די רעליגיעזע צערעמאָניע שטעהט העכער פֿון די ריינע מדות, איז לחלוטין פֿרעמד דעם יודענטום, נאָר די מאַראַנען האָבען נישט ווילענדיג זיך איינגעלעבט מיט די דאָזיגע קאַטוילישע געוועהנהייטען אין דער צייט, ווען זיי האָבען אויף זיך געטראָגען די מאַסקע פֿון קריסטען, און די רבנים האָבען דעריבער געמוזט האַרט קעמפֿען געגען דעם. די ערשטע אַמסטערדאַמער רבנים ר' יוסף פֿאַרדאָ און ר' יהודה וועגאַ האָבען זיך נאָך גערעכענט אַביסעל מיט די געוועהנהייטען פֿון די מאַראַנען און זיי נישט בעשטראָפֿט, נאָר דער דריטער רב ר' יצחק עוזיאל איז שוין ענערגיש אַרויסגעטרעטען געגען דעם און געקעמפֿט געגען די אַנטי־יודישע בעגריפֿען.

וואָס מעהר דער „מעמד" האָט זיך פֿערפֿעסטיגט, אַלץ שטרענגער זענען געוואָרען די מיטלען געגען די, וואָס האָבען זיך ערלויבט צו דענקען פֿריי אָדער אַנדערש פֿון דעם אָפֿיציעלען יודענטום. צום בעדויערן, האָבען די מאַראַנען פֿון זייער פֿריהעריגען פֿאָטערלאַנד, וואו עס האָט געהערשט דער רעזשים פֿון אינקוויזיציע, אויך אַראָבגעבראַכט די מיאוס'ע מדה פֿון פֿאַנאַטיזם און איבעריגער פֿאָרזיכטיגקייט, וואָס זוכט אומעטום כפירה און איז אַלץ און אַלעמען חושד. דער אַמסטערדאַמער רבנים־קאָלעגיום, וואָס איז בעשטאַנען פֿון די רבנים: ר' דוד פֿאַרדאָ, ר' שאול מאַרטיירא, ר' יצחק אַבוהב דע־פֿאָנסעק, האָט געשפּיעלט אַ ראָליע פֿון אַ העכסטען גייסטיגען טריבונאַל, וואָס

דאַרף שטרענג אַכטונג געבען, אַז די מיטגלידער פֿון דער געמײַנדע זאָלען חלילה נישט אָבטרעטען פֿון דער רעליגיע, און וואָס בעשטראָפֿט מיט חרם און אַנדערע שטרענגע מיטלען פֿאַר יעדען פֿונק פֿון פֿרײַזין.

בעפֿרײַענדיג זיך פֿון אויסערליכען יאָך, איז די גײַסטיגע ענערגיע פֿון די מאַראַנען אויך פֿרײַ געוואָרען און אין פֿערלויף פֿון ערשטען העלפֿט יאָהרהונדערט פֿון איהר עקזיסטענץ האָט די האָלענדישע קאָלאָניע אַרויסגעוויזען אַ אינטענסיווע ענערגישע טעטיגקײַט אין דער ליטעראַטור און אין גײַסטיגען לעבען. אין דער ליטעראַרישער שאַפֿונג פֿון די האָלענדישע יודען האָבען זיך אָבגעשפּיגעלט צוויי פֿערשידענע שטרעמונגען: דאָ האָבען זיך בעגעגענט דער שמאָלער רעליגיעזער דאָגמאַטיזם מיט דעם עקסטען פֿרײַדענקען, די אַבערגלויביגע קבלה מיט דער סקעפּטישער פֿילאָזאָפֿיע, דאָס פּאָעטישע בעזינגען די יודישע מיסיע מיט דער שאַרפֿסטער קריטיק פֿון די יסודות פֿון יודענטום. אין די ליטעראַרישע ווערק פֿון דער ערשטער צײַט פֿערנעהמט נאָך בײַ די יודישע שריפֿטשטעלער אין האָלאַנד דעם ערשטען פּלאַץ די ליריק און די מיסטישע שטימונג. אין זיי הערען זיך די נאָכוועהענישען פֿון דער שרעקליכער דראַמאַ פֿון מאַראַנענטום. יעקב בעלמאָנטע, אײַנער פֿון די ערשטע גרינדער פֿון דער אַמסטערדאַמער יודישער קאָלאָניע, האָט אין פֿערזען בעזונגען אויף שפּאַניש די לײַדען פֿון זײַנע ברידער אונטער דער הערשאַפֿט פֿון דער אינקוויזיציע. דער פּאָעט דוד אָבענטאַר מעלאָ האָט איבערזעצט דעם תהלים אויף שפּאַניש; דערבײַ האָט דער איבערזעצער אין אײַניגע קאַפּיטלעך פֿון תהלים אַרײַנגעשטעלט זײַן אײגענע ליריק וועגען דעם שיקזאַל פֿון יודישען פֿאָלק און וועגען זײַנע פּערזענליכע לײַדען אַלס מאַראַן. אַ צווײַטער פּאָעט, ישורון, אָדער פּאַאול דע-פּינאַ לויט זײַן קריסטליכען נאָמען, איז בעוואוסט נישט אַזוי מיט זײַן ליטעראַרישער טעטיגקײַט, ווי מיט זײַן לעבענס-געשיכטע. אַ געבוירענער פֿון ליסאַבאָן, אַ אײניקעל פֿון אַ מאַראַנישער פֿאַמיליע, איז פּאַאול דע-פּינאַ אין דער יוגענד געווען אַ גוטער קאַטוילישער און זאָגאַר זיך געגרייט צו ווערן אַ מאָנאַך. ער איז צו דעם צוועק אַוועקגעפֿאָהרען קײן רוים, נאַר דאָרט האָט ער זיך בעגעגענט מיט אײנעם אַ געבילדעטען דאָקטאָר פֿון די מאַראַנען, וועלכער האָט איהם דערפֿון אָבגערעדט. דערווײַל האָט זיך געמאַכט אַ מעשה, אַז אײנער אַ אַלטער פֿראַנציסקאַנער האָט לויט זײַן איבערליכער איבערצײַגונג אָנגעהויבען

עֶפֶענטלִיך פְּרֶעדִיגֶען דִי יוּדִישֶׁע רֶעלִיגִיעֶ. דֶערפַאר אִיז עֶר אָבגֶעזֶעסֶען
אִין תפיסה אַ לאַנגֶע צייט און עֶנדלִיך לֶעבֶּעדִיגֶערהייד פֶערבּרֶענט גֶע-
וואָרֶען, פֶערבּלייבֶּענדִיג בּיי זיין אִיבֶּערצייגוּנג. דִי דאָזִיגֶע גֶעשִׁיכטֶע
האָט גֶעמאַכט אַ גרויסֶען איינדרוק אויף אַלֶע מאַראַנֶען און צווִישֶׁען זיי
אויך אויף פַּאוּל דֶע-פִּינאַ, וועלכֶער האָט פֶּערזֶענלִיך גֶעקֶענט דֶעם
פראַנצִיסקאַנֶער. עֶר האָט בֶּעשלאָסֶען זִיך אוּמקֶעהרֶען צוּם יוּדֶענטוּם
און אִיז אָבגֶעפאָהרֶען קיין אַמסטֶערדאַם, וואוּ עֶר האָט זִיך מגייר גֶע-
וועֶן. — צווִישֶׁען דִי שרִיפטשטֶעלֶער פוּן יֶענֶער צייט האָט זִיך אויס-
גֶעצייכֶענט מִיט זיין הויכֶען יחוּס און גייסטִיגֶע פֶעהִיגקייטֶען אברהם
דע-גֶערֶארַא, אַ איינִיקֶעל פוּן בֶּערִיהמטֶען גאָנזאַלאָ-דֶע-קאָרדאָוואַ, דֶער
נֶעאַפּאָלִיטאַנֶער ווִיצֶע-קֶענִיג. גֶערַארַא האָט זִיך אריינגֶעטאָן אִין דֶער
קבלה, וואָס עֶר האָט גֶעלֶערנט בּיי דִי תלמידים פוּן אר״י. אִין זיין
ווֶערק „שערי שמים“ האָט עֶר עֶרקלֶערט דאָס סִיסטֶעם פוּן דֶער פּראַק-
טִישֶׁער קבלה אִין צוּזאַמֶענהאַנג מִיט דֶער פִילאָזאָפִיעֶ. דאָס דאָזִיגֶע
ווֶערק, וואָס אִיז גֶעשרִיבֶּען גֶעוואָרֶען אויף שפּאַנִישׁ, אִיז דֶערנאָך אִי-
בֶּערזֶעצט גֶעוואָרֶען אויף הֶעבּרֶעאִישׁ דוּרך דֶעם רב ר׳ יצחק אַבוּהב
דֶע-פאָנסֶעקאַ.

דאָס לֶעבֶּען פוּן דֶעם לֶעצטֶען אִיז אויך גֶעווֶען רייך אִין פּאַסִי-
רוּנגֶען. אִין דִי קִינדֶער-יאָהרֶען אִיז עֶר אִיבֶּערגֶעפִיהרט גֶעוואָרֶען פוּן
פּאָרטוּגאַל קיין אַמסטֶערדאַם, וואוּ עֶר האָט גֶעלֶערנט תורה בּיי׳ם אַל-
טֶען חכם ר׳ יצחק עוּזיאֵל. עֶר האָט גֶעמאַכט אַזֶעלכֶע רִיעזִיגֶע פאָר-
שרִיטֶען אִין לֶערנֶען, אַז אויפ׳ן 21-טֶען יאָהר האָט עֶר שׁוין אַליין בֶּע-
קוּמֶען דֶעם טִיטוּל „חכם“. נאָך דֶער פֶעראייניגוּנג פוּן דִי דריי יוּדִישֶׁע
גֶעמיינדֶעס אִין אַמסטֶערדאַם אִיז ר׳ יצחק אבוהב גֶעוואָרֶען איינֶער פוּן
דִי טִיכטִיגסטֶע מִיטגלִידֶער צווִישֶׁען דִי רבנים. אִין 1642 אִיז עֶר אִין
דֶער שפִּיץ פוּן אַ פּאַרטִיעֶ יוּדִישֶׁע עֶמִיגראַנטֶען אַוועק קיין בּראַזִילִיעֶן,
וואָס האָט זִיך דֶעמאָלט גֶעפוּנֶען אוּנטֶער דֶער הֶערשאַפט פוּן האָלאַנד.
דאָרט אִיז עֶר גֶעוואָרֶען רב אִין דֶער שטאָדט פֶּערנאַמבּוּקאָ, וואוּ עֶס
האָבֶּען גֶעוואוינט פִיעל פּאָרטוּגאַלִישֶׁע מאַראַנֶען. נאָר נִישׁט לאַנג אִיז
אִיהם אויסגֶעקוּמֶען צוּ בּלייבֶּען אויף זיין שטֶעל. אִין 1646 אִיז צווִישֶׁען
פּאָרטוּגאַל און האָלאַנד אויסגֶעבּראָכֶען אַ מלחמה צוּלִיעב דֶער הֶערשאַפט
אִיבֶּער בּראַזִילִיעֶן און מנצח גֶעווֶען האָבֶּען דִי פּאָרטוּגֶעזֶער. דִי יוּדֶען
האָבֶּען זִיך ווִידֶער גֶעפוּנֶען אִין דִי נֶעגֶעל פוּן דֶער אִינקווִיזִיציֶע, צוּ-
לִיעב וועלכֶער זיי זֶענֶען עֶנטלאָפֶען פוּן אייראָפּאַ, און דִי גֶעמיינדֶע אִין

בראַזיליען איז זיך צופֿאַלען. ר׳ יצחק אַבוהב איז אָבגעפֿאָהרען קײַן אַמסטערדאַם און ווידער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ חכם. מיט זײַנע דרשות אין שוהל האָט ער צוגעצויגען פֿיעל צוהערער. ער האָט געלײַענט לעקציעס אין דער אַמסטערדאַמער ישיבה, וואו מען האָט דאָן געלערנט תלמוד, ביבעל, דקדוק און העברעאיש. דער טעקסט פֿלעגט איבערגעזעצט ווערן אויף פּאָרטוגאַליש, וואָס איז נאָך אויף אַ לאַנגע צײַט פֿערבליבען די שפּראַך פֿון דעם גרעסטען טײַל האָלענדישע יודען. אַנ׳ערך 50 יאָהר איז ר׳ יצחק אַבוהב געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון דער „פּאָרטוגעזישער" געמײַנדע אין אַמסטערדאַם און געשטאָרבען אין טיעפֿער עלטער (1693). בײַ זײַן לעבען זענען אָבגעדרוקט געוואָרען זײַנע פּירושים צום חומש און זײַנע דרשות אויף דער שפּאַנישער שפּראַך. אויף העברעאיש האָט ער נאָר געשריבען זײַנע ערינערונגען פֿון דער מלחמה צווישען האָלאַנד און פּאָרטוגאַל.

דער טיכטיגסטער ליטעראַרישער און געזעלשאַפֿטליכער טוער פֿון יענער צײַט איז געווען ר׳ מנשה בן ישראל (1604—57), אַ חבר פֿון ר׳ יצחק אַבוהב. ער איז געווען אַ זוהן פֿון פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען וואָס זענען ענטלאָפֿען פֿון דער אינקוויזיציע קײַן האָלאַנד. איהם האָט מען געבראַכט קײַן אַמסטערדאַם נאָך אַ קינד. דאָרט האָט ער געלערנט בײַ ר׳ יצחק עוזיאל תורה, נאָר דערבײַ האָט ר׳ מנשה אויך געלערנט אַנדערע זאַכען, ווי לאַטײַן, אײַראָפּעאישע שפּראַכען און געלעזען די ווערק פֿון קריסטליכע שריפֿטשטעלער. נאָך אין די יונגע יאָהרען האָט ער אַרויסגעוויזען אַ רעדנערישען טאַלענט און שוין צו 18 יאָהר האָט ער געהאַלטען דרשות אין שוהל און קאָנקורירט אויף דעם געביעט מיט זײַן חבר ר׳ יצחק אַבוהב. אין 1627 האָט ער געעפֿענט אַ יודישע דרוקערײַ און שפּעטער איז ער געוואָרען דער אָנפֿיהרער פֿון דער ישיבה, וואָס איז געגרינדעט געוואָרען אויף די מיטלען פֿון דער רײַכער פֿאַמיליע פֿרײַראַ. ר׳ מנשה בן ישראל האָט געהאַט אַ סך וויסענשאַפֿט, געווען דער פּראָדוקטיווסטער צווישען אַלע שריפֿטשטעלער פֿון יענער עפּאָכע, הגם ער איז נישט געווען קײַן טיעפֿער מענש.. אַ דאַנק זײַנע גרויסע קענטנישען האָט ער געהאַט פֿערבינדונגען מיט די בעריהמטעסטע קריסטליכע געלעהרטע פֿון יענער צײַט; אַ געוויסע צײַט האָט ער אויך געפֿיהרט אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט דער שוועדישער קעניגין חריסטינאַ, וואָס איז געווען אַ ליעבהאָבערין פֿון דער וויסענשאַפֿט. בעזונדערס זענען מיט איהם געווען בעפֿרײַנדעט די פּראָטעסטאַנטישע טעאָלאָגען און מיסטיקער.

די דאזיגע פאפולאריטעט האט ר' מנשה בן ישראל ערווארבען א דאנק זיינע ווערק אויף לאטייניש, שפאניש און העברעאיש. זיין גרויס ווערק "Conciliador" (דער שלום-מאכער), א מיסטיש-פילאזאפישער פירוש צו דער ביבעל, איז איבערגעזעצט געווארען אויף לאטייניש און ענגליש, הגם אין דעם ווערק איז דא ווינציג אריגינעלע געדאנקען. אין א צווייט גרויס ווערק, וואס איז דערנאך אנגעשריבען געווארען אויף העברעאיש, „נשמת חיים", טרעט ארויס ר' מנשה בן ישראל אלס מקובל. דארט ווערען אפט ציטירט די קריסטליכע מיסטיקער און די יודישע מקובלים, דארט פיגורירען די אלע פארשטעלונגען וועגען שדים, מכשפים, „געהיימניספולע קרעפטען" אין א גאנץ ערנסטען טאן און דאס בעווייזט, אז נישט קוקענדיג אויף זיין ענציקלאפעדישער וויסענשאפט, האט ר' מנשה בן ישראל געפעהלט דער קריטישער חוש און ער איז נישט וויים אוועקגעגאנגען פון דעם אר״יס תלמידים. אויף דעם סמך פון א ערצעהלונג פון עפעס א רייזענדען אוואנטוריסט, אז צווישען די אינדיאנער אין אמעריקא האט ער געזעהן די רעשטען פון די פערלוירענע עשרת השבטים, האט ר' מנשה בן ישראל געבויט א גאנצען בנין און אנגעשריבען א ווערק „תקות ישראל", וואו ער בעווייזט, אז די נבואה וועגען דער אייביגקייט פון יודישען פאלק איז שוין מקוים געווארען און דעריבער קאן מען האפען, אז אין גיכען וועט משיח קומען. ביי די אלע מיסטישע שטימונגען איז ר' מנשה בן ישראל אבער אויך געוועזען א רעאלער מענש, נישט פערגעסען די ווירקליכקייט און די לעצטע יאהרען פון זיין לעבען האט ער געפיהרט א שטארקע אגיטאציע וועגען דעם בעזעצען זיך פון יודען אין ענגלאנד. נאר וועגען דעם — אין די שפעטערדיגע קאפיטלען.

אזעלכע מענשען מיט גרויסע קענטנישען, ווי ר' מנשה בן ישראל, האט מען צווישען די האלענדישע יודען געקענט געפינען נישט ווינציג. האלאנד איז געווארען א צענטר פון יודישער גייסטיגער טעטיגקייט, די צאהל פון די געלעהרטע און שריפטשטעלער איז געוועזען א בעדייטענדע, און פון דער דאזיגער סביבה איז אויך ארויסגעוואקסען דער גייסטיגער ריעז ברוך שפינאזא. אבער נישט קוקענדיג אויף דער געבוירענער אינטעליגענץ פון די שפאנישע און פארטוגאלישע אנוסים, נישט קוקענדיג אויף זייערע קענטנישען, זענען זיי דאך נישט דערוואקסען צו דער שטופע פון רעליגיעזער פרייהייט און טאלעראנץ. פון זייער פאטערלאנד האבען זיי אהער אראבגעבראכט דעם גייסט פון דער

אינקוויזיציע, די געוועהנהייט צו בעשטראָפען און רודפ'ן יעדען, וואָס ערלויבט זיך אָבצוטרעטען פון דער אָפיציעלער רעליגיע, און בעקומענדיג פרייהייט פון רעליגיע און געמיינדע-אויטאָנאָמיע, זענען די פיהרער פון יודענטום אַליין געוואָרען אונטערדריקער פון יעדען פרייען גייסט און שטרענג בעשטראָפט די „אפיקורסים“. דאָס האָט געבראַכט צו טראַגעדיעס, און איינער פון די קרבנות פון דער אָרדנונג איז געוועזען אוריאל אַקאָסטאַ.

אַקאָסטאַ איז געוועזען אַ מאַראַן, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין אָפּאָרטאָ, פּאָרטוגאַל, אין יאָהר 1590. אין דער יוגענד האָט ער בעקומען אַ שטרענג-קאַטוילישע ערציהונג, און צו 25 יאָהר האָט ער זאָגאַר פערנומען אַ שטעל פון אַ שמש אין איינער פון די קירכען אין זיין שטאָדט. אָבער די לעהרע פון קריסטענטום האָט נישט בעפרידיגט זיין קריטישען שכל, וואָס האָט געזוכט דעם אַבסאָלוטען אמת. אַקאָסטאַ האָט זיך דאַן פערטיעפט אין ערלערנען די ביבעל און דאָס האָט אין איהם ערוועקט אַ שטאַרקען פערלאַנג, זיך אומצוקעהרען צו דער רעליגיע פון זיינע עלטערן. מיט דער אידעע האָט ער געהיים פערלאָזען די שטאָדט און אַוועק קיין אַמסטערדאַם. וואו ער האָט אָפען אָנגענומען די יודישע רעליגיע צוזאַמען מיט זיינע ברידער און מוטער, וועלכע ער האָט אָנגערעדט דערצו (1618). אין גיכען האָט ער זיך אָבער איבערצייגט, אַז דאָס אידעאַלע יודענטום, וועגען וועלכען אַקאָסטאַ האָט געטרוימט, איז זעהר ווינציג עהנליך אויף דעם פּראַקטישען ווירקליכען יודענטום, וואָס ער האָט פאַר זיך געזעהן אין אַמסטערדאַם. ער האָט דערזעהן, אַז דאָס יודענטום פון די רבנים בעשטעהט נאָר אין אויסערליכע דינים, אין אַ בעגרענצטען קוק אויף דער וועלט, און אַקאָסטאַ האָט ווידער אָנגעהויבען זוכען און פאָרשען. ער האָט אויפגעהערט מקיים זיין די יודישע דינים און פלעגט זאָגאַר אָפען אַרויסטרעטען געגען דער לעהרע פון רבנים, אָדער „צבוע'קעס“, ווי ער האָט זיי אָנגערופען, וואָס געהען, לויט זיין מיינונג, אויף אַ פאַלשען וועג. די אַמסטערדאַמער „חכמים“ האָבען מיט רעכט מורא געהאַט, אַז אַזאַ פּראָפּאַגאַנדע קען זיין געפעהרליך ביי די דעמאָלטיגע בעדינגונגען, ווען די יודישע געמיינדע איז נאָך געוועזען יונג און נישט אָרגאַניזירט. ווען די מאַראַנען האָבען

זיך נאָך נישט אָבגעװעהנט פֿון די קאַטוילישע מנהגים און בעגריפֿען. זיי האָבען דעריבער מזהיר געװען אַקאָסטאַ, אַז ער זאָל אָנהויבען זיך פֿיהרען בעסער, נאָר ער האָט נישט געפֿאָלגט. װען אַקאָסטאַ איז דער־נאָך אוימגעשלאָסען געװאָרען פֿון דער געמיינדע, האָט ער זיך בע־שלאָסען אויף אַ געפֿעהרליכען שריט: אַרויסטרעטען אָפֿען געגען אָפֿי־ציעלען יודענטום אין דער ליטעראַטור. גראָד האָט זיך געמאַכט, אַז דער אַמסטערדאַמער דאָקטאָר שמואל דאַ־סילװאַ האָט צו יענער צייט אַרויסגעגעבען אַ ביכעל „אַ בעטראַכטונג װעגען השארת הנפש", װאו ער איז שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען די בעגריפֿען פֿון די אפיקורסים, װי אַקאָסטאַ, למשל. דאַן האָט אוריאל אַקאָסטאַ אָבגעענטפֿערט מיט אַ װערק אויף פּאָרטוגעזיש „אַ אָבהאַנדלונג װעגען די צבוע'שע טראַ־דיציעס אין פֿערגלייך מיט דער תורה שבכתב" (1624). אין דעם װערק האָט אַקאָסטאַ אָבגעװאָרפֿען די תלמודישע טראַדיציעס און אויך בעװיזען, אַז די תורה אָנ'ערקענט נישט קיין השארת הנפש און קיין שכר און עונש אויף יענער װעלט. אַזאַ אפיקורסות האָט אויפֿגעבראַכט אַלע רבנים. די פֿערװאַלטער פֿון דער געמיינדע האָבען גע'מסר'ט אַקאָסטאַ פֿאַר דער אָרטיגער מאַכט, אָנ'װייזענדיג אויף דעם האָלענדישען געזעץ, לויט װעלכען עס װערט פֿערבאָטען צו פֿערשפּרייטען אַנטי־רע־ליגיעזע אידעען. אַקאָסטאַ'ן האָט מען אַרעסטירט, נאָר דערנאָך בע־פֿרייט און נאָר אַרויפֿגעלעגט אויף איהם אַ געלד־שטראָף. פֿון יענער צייט איז דאָס לעבען פֿון אַקאָסטאַ געװאָרען פֿאַר איהם אַ גיהנם. ער איז געװאָרען עלענד, דערװייטערט פֿון אַלעמען און װען איהם איז נמאס געװאָרען זיין איינזאַמקייט און עלענד, איז ער איינמאָל אװעק צו די רבנים און געבעטען מחילה. מען האָט איהם מוחל געװען, נאָר אין גיכען איז אַקאָסטאַ װידער אַריינגעפֿאַלען אין אפיקורסות און דאָס מאָל שוין דערגאַנגען אַזוי װייט, אַז ער האָט שוין אויך געלייקענט אין דער תורה שבכתב, נישט געהאַלטען שבת, געגעסען טרפות א. א. װ. עס זענען געגאַנגען קלאַנגען, אַז ער האָט אָבגערעדט צװיי קריסטען, װאָס האָבען געװאָלט אָננעהמען די יודישע רעליגיע. נאָך אַ הזהרה האָבען די רבנים אַריינגעלעגט דעם געפֿעהרליכען אפיקורס אין חרם אַריין. אַלע האָבען זיך אָבגעזונדערט פֿון איהם, אפילו זיינע קרובים האָבען מיט איהם נישט געװאָלט האָבען מיט איהם קיין בעציהונגען. זיין שרעקליכע איינזאַמ־קייט און אָרימקייט האָבען איהם געצװאונגען װידער תשובה טאָן און ער האָט געמוזט איינגעהן אויף דער שרעקליכער פּראָצעדור: עפֿענטליך

זיך מתודה זיין און בעליידיגט ווערן. אין שוהל האבען זיך פערזא־מעלט די רבנים, די מיטגלידער פון דער געמיינדע און פיעל אנדערע יודען. אקאסטא האט אויף א הויך קול איבערגעלייענט די פארמעל פון תשובה און זיך אבגעזאגט פון זיינע אפיקורסישע איבערצייגונגען; נאכדעם האט מען איהם געגעבען 39 מלקות, און ווען דאס האט זיך שוין געענדיגט, האט אקאסטא אריבערגעטראגען א נייע בעליידיגונג: זיך לעגען מיט'ן פנים אראב אויף דער שוועל פון שוהל און יעדער זאל אריבערטרעטען איבער זיין פלייצע. אט די אלע בעליידיגונגען האבען געמאכט א שרעקליכען איינדריק אויף דעם אומגליקליכען פריי־דענקער און איינמאל האט ער, אין א שטימונג פון פערצווייפלונג און צארן, זיך גענומען דאס לעבען דורך סמ'ען (1640). פאר זיין טויט האט ער אנגעשריבען זיין אויטאביאגראפיע, אין וועלכער ער האט אויסגעגאסען זיין גאנצען צארן אויף די, וואס האבען איהם געבראכט צו אזא שענדליכער בעליידיגונג.

זעקסטעס קאפיטעל.

דער קאזאקען-אויפשטאנד און דער אונטערגאנג פון פוילען.

אין דער צייט, ווען די ספרדים אין מערב-אייראפא האבען אנגעהויבען ביסלעכווייז צו-זיך צוקומען נאך די שרעקליכע חורבנות און אין האלאנד האט ווידער אנגעהויבען בויען זיך א נייער יודישער צענטר, איז אויף די אשכנזים, וואס האבען שוין געהאט אויסגעבויט פאר זיך א פעסטע נעסט אין פוילען, געקומען א אונגעווענליכער אומגליק, וואס האט צו זיך כמעט קיין גלייכען נישט אין דער געשיכטע פון די יודישע רדיפות. דאס איז געווען דער שרעקליכער קאזאקען-אויפשטאנד, וואס האט געמאכט א סוף צו דער פעסטקייט און גרויסקייט פון פוילען און צוזאמען חרוב געמאכט דעם יודישען גרויסען צענטר אין פוילען. דעם טרויער-צוג, וואס זייערע ברידער אין מערב-אייראפא האבען דורכגעמאכט אין מיטעל-אלטער, האבען די פוילישע יודען געמוזט דורכמאכען יעצט אין 17-טען יאהר-הונדערט און דער וועג איז געווען פול מיט מערטירער און קרבנות.

די סיבה פון דעם דאזיגען שרעקליכען קריזיס איז געווען די עקאנאמישע לאגע פון פוילען בכלל און יודען בפרט. די יודישע לאגע, ווי מיר האבען אויבען געזעהן, אין פוילען געווען אבהענגיג פון די פערשידענע קאמבינאציעס און צוזאמענשטויסען פון די ארומיגע קלאסען. אויב דער קעניג און די גרויס-שליאכטע האבען מעהרסטענטייל געשטיצט די יודען, צו וועלכע זיי האבען געדארפט אנקומען אין עקאנאמישען לעבען, האבען מיט די יודען שטענדיג געקעמפפט זייערע קאנקורענטען, די שטעדט און די האנדווערקער-צעחען. די גייסטליכע

ווידער האָבען פיינד געהאַט יודען אַלס „אונגלויביגע“ און געפיהרט געגען זיי אַ אַגיטאַציע פון די קירך-טריבונען. יודען איז דעריבער שטענדיג אויסגעקומען צו קאָמבינירען, זיך צופּאַסען צו די אַרומיגע בעדינגונגען און אויסנוצען אין זייער טובה אַלע גינסטיגע אומשטענדען. יודען האָבען שטענדיג געמוזט שטעהן אויף דער וואַך, שטענדיג פערטיידיגען זייערע אינטערעסען מיט דער הילף פון זייערע „בעלי-טובות“, דער קעניג און די שליאַכטע, און אין דעם קאַמפף האָבען יודען נישט זעלטען געליטען צרות און בזיונות, נישט איינמאָל איבערגעלעבט אַ עלילת-דם און טייער בעצאָהלט פאַר דעם. זינט די גייסט-ליכע האָבען אָנגעהויבען בעקומען אַ גרויסע השפעה, בעזונדערס אין דער צייט פון פרומען קעניג סיגיזמונד דער דריטער, זענען די בלוט-בלבולים געוואָרען אַ אָפטע זאַך און די רדיפות אויף יודען האָבען זיך פערגרעסערט. אָבער נאָך דעם אַלעמען האָט יודען דאָך זיך געלעבט אין פוילען בעסער, איידער אין מערב-אייראָפּאַ. דאָס רוב פון זיי האָבען דאָך געהאַט פרנסה בהרחבה, הגם זעהר רייך זענען זיי נישט געווען, און בעזונדערס פעסט זענען די יודען געווען אינערליך, אַ דאַנק זייער זעלבסט-פערוואַלטונג און זעלטענער אָרגאַניזאַציע. אָבער אויב אין די צענטראַל-געגענדען פון פוילען האָבען די יודען געפיהרט דעם קאַמפף נאָר אויף איין פראָנט און געהאַט אויף וועמען זיך אָנצושפּאַרען, אַלס פערטיידיגער פון זייערע אינטערעסען, איז דער דאָזיגער קאַמפף געווען פיעל קאָמפּליצירטער און שווערער אין די דרום-מזרח'ישע געגענדען פון פוילען, אין אוקראַינאַ. דאָרט האָבען יודען שוין געהאַט צו טאָן נישט מיט די פּאָליאַקען, נאָר מיט אַ דריטען עלעמענט, די רוסישע פּראַוואָסלאַוונע פּויערען, וואָס זענען געווען פרעמד אי די פּאָליאַקען, אי די יודען. די דאָזיגע קאָמפּליצירטע לאַגע האָט געמוזט פיהרען צו אַ גרויזאַמער טראַגעדיע.

בשעת ליטא האָט זיך פעראייניגט מיט פוילען און געוואָרען איין מלוכה, זענען צו פוילען איבערגעגאַנגען די געגענדען פון וואָהלין, פּאָדאָליע און אוקריינא. די דאָזיגע געגענדען זענען פּאָליטיש געשטאַנען אונטער דער הערשאַפט פון די פּוילישע קיסרים, און עקאָנאָמיש — אונטער דער הערשאַפט פון די פּוילישע „פּריצים“. די פיעל גיטער מיט די גרויסע דערפער, וואָס זענען געווען בעזעצט דורך רוסישע פּויערען, האָבען זיך דאָ געפונען אין די הענד פון די פּוילישע מאַגנאַטען, וואָס זענען געווען פאָלקאָמע הערשער איבער זייערע לייב-אייגענע.

דא האט געהערשט דיזעלבע שרעקליכע עקאנאמישע אונטערדריקונג פון די שוואכע, וואס אין אלע לענדער פון שקלאפעריי, נאר אויב ערגעץ-אנדערש זענען די ערד-בעזיצער געוועזען ווינציגסטענס פערבונדען מיט זייערע לייב-אייגענע דורך דער אלגעמיינער רעליגיע, וואס האט אבגעשוואכט אביסעל דעם קלאסען-קאמפף, האט דא, אין אוקריינא, דער עקאנאמישער דרוק געמוזט זיך פערשארפען ביז די אויסערסטע פארמען. די לייב-אייגענע פויערען, אדער „חלאפעס", זענען געוועזען פרעמד זייערע הערשער סיי לויט דער רעליגיע, סיי לויט דער נאציע.

די פראוואסלאוויע איז פאר די פוילישע פריצים געוועזען א„חלאפסקע רעליגיע", וועלכע מען האט זיך געסטארעט אויסוואָרצלען דורך פערשידענע צוואנגס-מיטלען. דער פאליאק האט געקוקט אויף די רוסען, ווי אויף א נידעריגערע ראסע, וואס פערדיענט נישט קיין אכטונג און קיין מיטלייד. אויסער דער געוועהנליכער „פאנשטשיזנא" האבען די פריצים נאך ארויפגעלעגט אויף די פויערען פיעל קלענערע שטייערען און אבצאהלונגען. די פוילישע פריצים האבען געוועהנליך געוואוינט ווייט פון זייערע גיטער, וועלכע זיי האבען איבערגעגעבען אין רשות פון פערוואלטער און ארענדארען. צווישען די ארענדארען זענען געוועזען פיעל יודען, וואס פלעגען מעהרסטענטייל נעהמען אין ארענדע דאס רעכט פון „פראפינאציע", ד. ה. האנדלען מיט משקאות. צוזאמען מיט דער ארענדע איז צו יודען איבערגעגאנגען א טייל פון די רעכטען, וואס די פריצים האבען געהאט איבער זייערע לייב-אייגענע. דערביי פלעגט דער יודישער ארענדאר געוועהנליך זיך סטארען ארויסבעקומען פון די גיטער וואס מעהר הכנסות און שטארק עקספלאאטירען די פויערען.

דער דרום-רוסישער פויער האט דעריבער געטראגען אין הארצען א טיעפע שנאה צום פוילישען ערד-בעזיצער, אלס א פריץ און אלס א„ליאח"; אבער נישט ווינציגער, און אפשר נאך מעהר, האט ער פיינד געהאט דעם יודישען ארענדאר, מיט וועלכען עס איז איהם אויסגעקומען צו טרעפען זיך, ווייל אין איהם האט ער געזעהן אי א ביידזען שליח און פערטרעטער פון פריץ, אי א „ניעחריסט", וואס איז איהם פרעמד לויט זיין רעליגיע און לויט זיין ארט לעבען. יודען זענען דא געשטאנען צווישען צוויי פייערן: צווישען דעם פאן און חלאפ, פאליאק און פראוואסלאוונעם. און עס איז געקומען די צייט, ווען דער אינערליכער ברענענדיגער האס אין די הערצער פון די פויערען האט זיך פערוואנדעלט אין א שטורם און בשעת עס איז אויסגעבראכען די שרעקליכע

קאַטאַסטראָפֿע, זענען יודען געשטאַנען אויפֿ'ן ערשטען פֿײַער און געליטען מעהר פֿון די פּריצים אַלײן.

די בעפֿעלקערונג פֿון דער אוקראַינאַ, וואָס איז פּאָליטיש און עקאָנאָמיש געווען פֿערשקלאַפֿט בײַ די פּאָליאַקען, איז כּלל נישט געווען אַזאַ דערשלאָגענע סטאַדע, אַ „בּידלאָ“, ווי מען האָט פֿון איהר געוואָלט מאַכען. געוויסע היסטאָרישע אומשטענדען האָבען געבראַכט דערצו אַז די בעפֿעלקערונג זאָל ווערן אַ מיליטערישע מאַכט און אַז אין די שקלאַפֿען זאָל זיך ענטוויקלען אַ שטאַרקע שטרעבונג צו פֿרײַהײַט. אַ דאַנק דער נאָהענטקײַט צו די סטעפּעס און צו קרים, פֿון וואַנען די טאַטאַרען פֿלעגען אָפֿט אָנפֿאַלען אויף די פּוילישע גרעניץ-געגענדען, האָט די בעפֿעלקערונג פֿון אוקראַינאַ געמוזט זיך פֿעראײניגען אין קאַמפֿפֿ-דרוזשינעס, וואָס זאָלען קענען זיך פֿערטײדיגען פֿון די טאַטאַרען. די פּוילישע רעגירונג האָט געשטיצט די דרוזשינעס, וואָס האָבען געהיט די גרעניץ. אַזוי ערנאָך זענען ענטשטאַנען די אוקראַינער קאָזאַקען, וואָס זענען געוואָרען אַ האַלב-פּויערשער, האַלב-מיליטערישער קלאַס, מיט זײער בעזונדערען העטמאַן אין דער שפּיץ און מיט אַ בעזונדער אויטאָנאָמיע. אויסער די אוקראַינער קאָזאַקען, וואָס האָבען זיך געפֿונען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון דער פּוילישער רעגירונג, זענען נאָך געווען קאָזאַקען פֿון „זאַפּאָראָזשיע“ — אינגאַנצען פֿרײַע מיליטער-לײַט, וואָס האָבען געוואוינט אונטער דעם דניעפּר, אין די סטעפּעס, און געלעבט פֿון די אָפֿטע מלחמות און אָנפֿאַלען אויף די טאַטאַרען און טערקען. דאָס זענען געווען אינגאַנצען פֿרײַע מענשען, וואָס האָבען נישט אָנערקענט קײן שום הערשאַפֿט איבער זיך, געליבט נאָר די פֿרײַהײַט און געלעבט בלויז פֿון רויב און מלחמה. אין דער מחנה פֿון די זאַפּאָראָזשער קאָזאַקען („מיעטש“) פֿלעגען אַוועק פֿון אוקראַינאַ די אַלע פּויערען, וואָס האָבען געוואָלט בעסער פֿיהרען אַ פֿרײַ לעבען, אײדער בעאַרבײַטען די ערד; אַהין זענען נישט דערלאָזען געוואָרען קײן פֿרויען און קינדער; די „מיעטש“ איז געווען אַ מין אוראַלטע רעפּובליק, וואו מעהר פֿון אַלץ האָט מען געשעצט די טאַפּפֿערקײַט, גבורה און רויבערײַ. די אוקראַינער און זאַפּאָראָזשער קאָזאַקען האָבען שטענדיג געהאַט בעציהונגען צווישען זיך און די פּויערשע אוקראַינער בעפֿעלקערונג האָט מיט שטאָלץ און האָפֿנונג געקוקט אויף זײער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע אין די גרויסע סטעפּעס, וואָס האָט סוף כּל סוף געדאַרפֿט זי אויסלעזען פֿון דער קנעכטשאַפֿט פֿון די „ליאַחעס און זשידעס“. די פּוילישע רעגירונג האָט נישט

פערשטאנען, אז דארט קלייבט זיך אן אלץ מעהר א ברען-מאטעריאל, וואס וועט מיט דער צייט זיין א סכנה פאר דער גאנצער מלוכה, און אויך די יודען האבען נישט פערשטאנען, אז אויף זיי רוקט זיך אן א גרויזאמע קראפט, וואס וועט אנשרייבען פיעל נייע בלוטיגע בלעטלעך אין דער יודישער געשיכטע. פון צייט צו צייט האט די אינערליכע פאלקס-אויפרעגונג געלאזט צו וויסען געבען וועגען זיך דורך קליינע אגרארע אונרוהען, און נאך אין 1638 האבען די זאפאראזשער קאזאקען, אונטער דער אנפיהרונג פון קאזאק פאווליוק, זיך אביסעל „פונאנדערגעשפיעלט“ און אין לובני האבען זיי חרוב געמאכט עטליכע יודישע שוהלען און דער׳הרג׳ט אנ׳ערך 200 יודען, נאר די רעכטע שחיטה האט זיך אנגעהויבען פונקט אין 10 יאהר ארום.

אין פריהלינג 1648 איז אין טשיגירין אויפגעשטאנען איינער פון די פאפולערע קאזאקען, דער סאטניק באגדאן חמעלניצקי. ער איז געוועזען רייך אין שאף און רינדער, האט בעזעסען א שטארקען ווילען, א גרויסע שטרעבונג צו מאכט, געוועזען שלעכט און חיטרע, מיט א געבוירענעם טאלאנט צו פיהרען נאך זיך גרויסע פאלקס-מאסען. איהם איז בעשערט געוועזען אויפצוהויבען די פאהן פון אויפשטאנד אין אוקריינא און אין זאפאראזשיע. די לעגענדע דערצעהלט, אז דער פאדסטאראסטא טשאפלינסקי האט צוראבירט זיין גוט, צוגענומען ביי איהם זיין געליעבטע און דער׳הרג׳עט זיין זוהן. עס האט זיך געפונען א יוד זכריה סאבילענקי, א ארענדאר, וואס האט איינגערעדט טשאפלינסקי׳ן, אז ער זאל מאכען א בלבול אויף חמעלניצקי׳ן, כדי פטור צו ווערן פון איהם. דערזעלבער יוד האט אויך ענטדעקט, אז חמעלניצקי מאכט הכנות צו א אויפשטאנד, און איהם האט מען געחאפט און ארעסטירט דא האט זיך געפונען א צווייטער יוד, יעקב סאבילענקי, חמעלניצקי׳ס א פריינד, וועלכער האט איהם געהאלפען ענטלויפען פון תפיסה. מען האט איהם וויעדער געחאפט און ארעסטירט, נאר איהם האט נאך אמאל געלונגען צו ענטלויפען קיין זאפאראזשיע און פון דארטען האט ער געגעבען דעם ערשטען סיגנאל צום אויפשטאנד. „ווייסט און זעהט, — האט חמעלניצקי געשריבען אין זיין אויפרוף צו די קאזאקען, — אז די דאזיגע פוילישע אומה פערשטארקט זיך און פערשקלאפט אונז אלץ מעהר, אבער נאך ווינציג וואס די פאנעם פערשקלאפען אונז, נאר אויך די נידריגסטע צווישען אלע אומות (יודען) הערשען איבער אונז“. די אוקריינער קאזאקען האבען געהיים אויסגעקליבען חמעלניצקי׳ן אלס

זייער העטמאַן און איהם בעפֿאָלמעכטיגט צו פֿיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט די זאַפּאַראָזשער קאָזאַקען. קומענדיג אין דער „מיעטש״, האָט חמעלניצקי אָנגעהויבען אָרגאַניזירען קאַמפּפֿס-דרוזשינעס און געשלאָסען אַ אָבמאַך מיט דעם קרימער חאַן, וועלכער האָט זיך מתחייב געוועזן צוצושטעלען פֿיעל מיליטער אויף הילף. אין אַפּריל 1648 האָבען די פֿעראייניגטע קאָזאַקען און טאַטאַרען זיך געלאָזט צו די גרעניצען פֿון אוקריינאַ. ביי „זשאָלטי וואָדי״ האָט חמעלניצקי׳ס אַרמעע אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון אויף דער אַרמעע פֿון פּאָטאָצקי און קאַליגאָווסקי, און דאָס האָט געדיענט אַלס סיגנאַל צו אַ אויפֿשטאַנד אין גאַנץ אוקריינא. די רוסישע פּויערען און שטאָדטישע לייט האָבען אַוועקגעוואָרפֿען זייערע הייזער, חרוב געמאַכט די פּריצישע גיטער און דער׳הרג׳עט זייערע בעזיצער צוזאַמען מיט זייערע פֿערוואַלטער און יודישע אַרענדאַרען. אין פּערעיאַסלאַוו, פּיריאַטין, לאָחוויצי, לובני און אין די אומגעגענדען זענען אויסגע׳הרג׳עט געוואָרען טויזענדער יודען און זייער פֿערמעגען איז צוראַבירט געוואָרען. די יודען פֿון איייניגע שטעדט אין קיעווער ראַיאָן זענען מיט׳ן גוטען ווילען איבערגעלאָפֿען אין לאַגער פֿון די טאַטאַרען און זיך געלאָזט נעהמען אין געפֿענגניש, ווייל די טאַטאַרען פֿלעגען מעהרסטענטייל נישט דער׳הרג׳נען זייערע געפֿאַנגענע, נאָר זיי אָבשיקען קיין טערקיי און דאָרט זיי פֿערקויפֿען אַלס שקלאַפֿען, און אין טערקיי האָבען די געפֿאַנגענע יודען געקענט האָפֿען אויסגעקויפֿט צו ווערן דורך די טערקישע יודען.

אין דערזעלבער צייט (מאַי) איז געשטאָרבען דער פּוילישער קעניג וולאַדיסלאַוו דער 4-טער און אין לאַנד האָט זיך אָנגעהויבען די אונרויהיגע צייט פֿון צווישען-קעניגען. אין פּוילען פֿלעגט דאָס לאַנג זיך פֿערציהען ביז מען האָט אויסגעקליבען אַ נייעם קעניג און דערווייל זענען פֿאָרגעקומען צווישען די מאַגנאַטען און פּריצים רייבונגען, אינטריגעס און סכסוכים. פֿאַר די אויפֿגעשטאַנענע איז דאָס געוועזן זעהר גינסטיג און דער אויפֿשטאַנד האָט פֿערכאַפּט גאַנץ אוקריינאַ, וואָהלין און פּאָדאָל. די אָבטיילונגען פֿון די קאָזאַקען און רוסישע פּויערען, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חמעלניצקי׳ס מיטהעלפֿער, האָבען זיך פֿערשפּרייט איבער די שטעדט און מיט אכזריות דער׳הרג׳עט די פּאָליאַקען און יודען. דער רוסישער היסטאָריקער פֿון יענער צייט דערצעהלט: „די ערמאָרדונגען פֿלעגען אויסגעפֿיהרט ווערן דורך באַרבאַרישע ענוים: מען האָט אַראָבגעשונדען די הויט פֿון די לעבעדיגע, צעשניטען די קערפּערס אויף

צווייַ העלפֿטען, אַריינגעקלאַפּט פּלאָקענס, געבראָטען אויף קויהלען, אָבגעגאָסען מיט זודיגע וואַסער; מען האָט נישט געשאָנקען דאָס לעבען אפילו די זויג-קינדער. די שרעקליכסטע אַכזריות האָט דאָס פֿאָלק אַרויסגעוויזען בנוגע צו יודען: זייַ זענען געווען פֿער'משפט אויף פֿאָלקאָמער פֿערניכטונג, און יעדע רחמנות אויף זייַ האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ פֿערראַט. די ספרי-תורות זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרען פֿון די שוהלען; די קאָזאַקען האָבען אויף זייַ געטרונקען בראַנפֿען און געטאַנצט, דערנאָך געוואָרפֿען אויף זייַ די יודען און געשאָכטען אָהן רחמנות; טויזענדער יודישע קינדער זענען אַריינגעוואָרפֿען געוואָרען אין גריבער און פֿערשיט געוואָרען מיט ערד". דער יודישער היסטאָריקער פֿון יענער צייַט איז מוסיף, אַז די ווילדע חיות האָבען בכיון נישט דער'הרג'עט זייערע קרבנות מיט איין מאָל, כדי זייַ זאָלען וואָס מעהר זיך מוטשען; האָבען זייַ אָבגעהאַקט די הענד און די פֿיס, געבראָטען די קינדער אויפ'ן פֿייַער, אויפֿגעשפּעטן די בייַכער פֿון די פֿרויען, דאָרט אַריינגעלעגט אַ לעבעדיגע קאַץ און דערנאָך צוריק פֿערנעהט.

בעזונדערס טראַגיש איז געווען די לאַגע פֿון די יודען, וואָס זענען זיך אַנגעלאָפֿען פֿון די שטעדטלעך און דערפֿער אין די פֿערפֿעסטיגטע שטעדט, פֿערהאָפֿענדיג צו געפֿינען דאָרט אַ גרעסערע שוץ. דערוויסענדיג זיך, אַז אין נעמיראָוו, אין פּאָדאָל, האָבען זיך פֿערפֿעסטיגט עטליכע טויזענד יודען, האָט חמעלניצקי אַהין אַרויסגעשיקט אַ אָטריאַד קאָזאַקען אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון קאָזאַק האַניאַ. אַזוי ווי די שטאָדט איז געווען גוט בעפֿעסטיגט און אייַנצונעהמען זי מיט אַטאַקע איז געווען שווער, האָבען די קאָזאַקען אָנגעווענדעט אַ חיטרע מיטעל: זייַ זענען צוגעקומען צו דער פֿעסטונג מיט פּוילישע פֿעהנער און געבעטען זייַ עפֿנען. די יודען האָבען געמיינט, אַז דאָס איז פּויליש מיליטער, וואָס נעהמט זייַ אויף הילף, און זייַ אַריינגעלאָזט. דאַן (כ׳ סיון) האָבען די קאָזאַקען געמאַכט דאָרט אַ שרעקליכען חורבן. די מענער האָט מען אַלע אויסגעשאָכטען; די פֿרויען האָט מען מאנס געוועזען. דער נעמיראָווער רב און ראש-ישיבה ר׳ יחיאל מיכל בן אליעזר מיט זייַן אַלטער מוטער האָבען זיך בעהאַלטען אויפ'ן בית-הקברות, וועלענדיג ווינציגסטענס צו קבורה קומען נאָכ'ן טויט. דאָרט האָט זייַ געטראָפֿען איינער פֿון די פּאַגראָמשטשיקעס און מיט אַ שטיק האָלץ אונמענשליך דער'הרג'עט פֿריהער דעם רב, דערנאָך די מוטער. די יודישע יונגע פֿרויען האָבען די קאָזאַקען אָפֿט געלאָזט לעבען, זייַ אָבגעשמד'ט און דערנאָך גענומען

פֿאַר ווײַבער. אָבער נישט פֿיעל זענען געבליבען אין זײַערע הענד. אײַנע אַ שען יודיש מײדעל, וואָס אַ קאָזאַק האָט זיך פֿאַר אַ ווײַב געוואָלט נעהמען, האָט איהם אײַנגערעדט, אַז זי ווײסט אַזאַ כּשוף, וואָס פֿערהיט פֿון יעדע קויל, און כּדי איבערצוצײַגען איהם, האָט זי געבעטען, ער זאָל אין איהר שיסען. דער קאָזאַק האָט געשאָסען און דאָס שענע מײדעל איז געפֿאַלען טויט. אַ צווייטע יודיש מײדעל האָט זיך געקויפֿט דעם טויט דורך אַ אַנדער חיטרע מיטעל. זי האָט גע׳פּועל׳ט בײַ איהר קינפֿטיגען מאַן, אַז ער זאָל פֿאָהרען מיט איהר זי אָבשמד׳ען דורך אַ וואַסער און דורכפֿאָהרענדיג איבער דעם בריק האָט זי זיך אין וואַסער געוואָרפֿען און דערטרונקען געוואָרען. בּסך=הכּל זענען אין נעמיראָוו דער׳הרג׳עט געוואָרען 6000 יודען.

נאָך אַ שרעקליכערע דראַמע האָט זיך אָבגעשפּיעלט אין דעם בעלאַגערטען טולטשין, וואוהין יודען זענען ענטלאָפֿען פֿון די קאָזאַקען. אין טולטשין, וואָס איז געווען בעלאַגערט דורך אַ גרויסער אָבטײלונג קאָזאַקען, האָבען זיך געפֿונען 2 טויזענד יודען און עטליכע הונדערט פּאָליאַקען. די יודען און די פּאָליאַקען האָבען געשוואוירען, אַז זײ וועלען נישט פֿערלאָזען אײנע די צווייטע און זיך שלאָגען ביז דעם לעצטען טראָפּען בלוט. די יודען האָבען די פֿעסטונג פֿערטײדיגט מוטיג און נישט צוגעלאָזט דעם שונא נאָהענט צו דער שטאָדט. נאָך אַ לאַנגער בעלאַגערונג האָבען די קאָזאַקען זיך בעשלאָסען אויף אַזאַ מיטעל: זײ האָבען נעלאָזט וויסען די פּאָליאַקען, אַז זײ זענען אויסען נאָר די יודען און אויב די פּאָליאַקען וועלען זײ, די יודען, אַרויסגעבען, וועט מען די פּאָליאַקען לאָזען צו רוה. די פּוילישע פּריצים, וואָס אין זײער שפּיץ איז געשטאַנען דער פֿירשט טשעטווערטינסקי, האָבען פֿערגעסען אָן זײער שבועה און געוואָלט אַרויסגעבען די יודען. די לעצטע האָבען זיך דערוואוסט וועגען דעם פֿערראַט און געוואָלט זיך אָברעכענען מיט די פֿעררעטער, וואָס זענען געווען אין דער מינדערהײַט. נאָר דער ראש הישיבה ר׳ אהרן האָט זיך בײַ זײ געבעטען, אַז זײ זאָלען דאָס נישט טאָן לטובת די אינטערעסען פֿון די איבעריגע יודען, אָן וועלכע די פּאָליאַקען וועלען שפּעטער געוויס זיך נוקם זײַן. „לאָמיר בעסער שטאַרבען — האָט דער פֿרומער ר׳ אהרן זיך געבעטען, — ווי אונזערע נעמיראָווער ברידער זענען געשטאָרבען, נאָר לאָמיר נישט שטעלען אין סכנה אונזערע ברידער אין גלות". די יודען האָבען זיך אונטערגעגעבען: זײ האָבען אָבגעגעבען זײער גאַנצען פֿערמעגען

דעם פירשט טשעטווערטינסקי, וועלכער זאל דאס געבען די קאזאקען אלס אויסקויף פאר זייער לעבען. ווען די קאזאקען האבען זיך אריינגעריסען אין שטאדט אריין, האבען זיי פריהער צוגענומען דאס גאנצע יודישע פערמעגען, דערנאך פערטריבען אלע יודען אין א גארטען אריין, דארט אריינגעשטעקט א פאהן און ערקלערט: ווער עס וויל בלייבען לעבען, זאל זיך שטעלען אונטער דער פאהן אין זיך אב׳שמד׳ען. די רבנים זענען ארומגעגאנגען צווישען די יודען און איינגערעדט, אז מען זאל בעסער אנגעהמען א מערטירער-טויט און נישט פערראטען די יודישע רעליגיע. עס האט זיך נישט געפונען קיין איין און איינציגער פערראטער און 1500 יודען זענען אומ׳געהרג׳עט געווארען אויף א אכזריות-דיגען אופן. די קאזאקען האבען אויך נישט געשאנקען די פאליאקען און אויסגע׳הרג׳עט אלע, צווישען זיי אויך דעם פירשט טשעטווערטינסקי. די פאליאקען האט מען פאר פערראט בעצאהלט מיט פערראט.

פון פאראל זענען די קאזאקען אוועק קיין וואהלין און דארט האט די שחיטה געדויערט דעם גאנצען זומער און הערבסט פון 1648. אין פאלאנאיע זענען געפאלען הרוגים און גענומען געווארען אין געפענגניש ביז 16 טויזענד יודען. צווישען די דער׳הרג׳עטע איז געוועזען דער פאפולערער מקובל ר׳ שמשון אסטראפאלער. ער צוזאמען מיט נאך 300 יודען האבען זיך אנגעטאן אין קיטלען און טליתים, אוועק אין שוהל אריין און דארט ערווארטעט דעם שונא. דארט זענען זיי טאקע אלע ביז איינעם אויסגע׳הרג׳עט געווארען. אזעלכע שחיטות זענען אויך פארגעקומען אין זאסלאוו, אסטראה, באר, אלט-קאנסטאנטין, קרעמעניץ און פיעל אנדערע שטעדט.

דאס פוילישע מיליטער האט אין איינצעלנע ערטער איינגעשטילט דעם בונט און געצעהלטע באנדעס פון די קאזאקען און פויערען אויסגעראמט. בעזונדערס האט זיך אויסגעצייכענט דער ענערגישער און טאלאנטפולער פירשטווישניעוועצקי, וועלכער איז געוועזען א גרויזאמע קראפט פאר די קאזאקען. ווי עס דערצעהלט דער יודישער היסטאריקער, האט ווישניעוועצקי, זיך בעצויגען צו יודען, „ווי א פאטער צו קינדער”, און אומעטום, וואוהין עס איז אריינגעטרעטען זיין מיליטער, זענען געוועזען יודען אויסער געפאהר. אבער ווישניעוועצקי איז געוועזען נאר איינער און ער איז נישט אימשטאנד געוועזען אליין צו דערשטיקען דעם בונט; די הויפט-אנפיהרער פון דער פוילישער ארמעע האבען געהאלטען אין איין רייסעניש צווישען זיך, מקנא געווען ווישניעוועצקי׳ן פאר זיינע

נצחונות, נישט ארויסגעוויזען די נויטיגע ענערגיע און טאלענט און
חמעלניצקי איז געווען גערעכט, ווען ער האט זיי געגעבען אזא חא-
ראקטעריסטיק: „פעריגא“ (צארטער), „דעטינא“ (קינד), „לאטינא“
(געלעהרטער), ד. ה. איינינע פון זיי זענען פויל און צארט, אנדערע
זענען נאאיוו ווי קינדער, די דריטע זענען געלעהרטע, מענשען פון
קאבינעט און טויגען גארנישט צו פיהרען קיין מלחמות.

פון אוקריינא איז א באנדע פויערען אדער „הײדאמאקען“ אריינ-
געדרונגען אין די דערביינאיגע שטעדט פון ווייס-רוסלאנד און ליטא. פון
טשערניגאוו און סטאראדוב, וואו מען האט אויסגעהרג'עט די יודישע
איינוואוינער, זענען די רויבער געגאנגען אויף האמעל, און דא איז
פארגעקומען א שרעקליכע שחיטה, וועגען וועלכער דער היסטאריקער
פון יענער צייט דערצעהלט: „די בונטאוושטשיקעס האבען איבערגע-
קויפט דעם נאטשאלניק פון שטאדט... און יענער האט ארויסגעגעבען
די יודען. עס האבען זיי ארומגערינגעלט די פראוואסלאוונע מיט ענט-
בלויזטע שווערדען, מעסערס און שפיזען און געזאגט: „פארוואס גלויבט
איהר אין אייער גאט, וואס האט נישט קיין רחמנות אויף זיין ליידענ-
דען פאלק און ראטעוועט איהם נישט פון אונזערע הענד? ענטזאגט
זיך פון אייער גאט — וועט איהר ווערן הערדען!... איהר אלע וועט
אומקומען, אויב איהר וועט זיך האלטען אין דער אמונה פון אייערע
עלטערן, ווי עס זענען אומגעקומען אייערע ברידער אין אוקריינא,
פאקוטיא און ליטא“... דעמאלט האט אויסגעשריען ר' אליעזר, דער
מנהיג אונזערער, דער ראש בית-דין: „ברידער, דערמאנט זיך אין
טויט פון אונזערע ברידער, וואס זענען אומגעקומען אויף קדוש-השם!
לאמיר אויך אויסשטרעקען אונזערע העלזער צום שווערד פון שונא!
קוקט אויף מיר און טוט, ווי איך!“ און תיכף האבען טויזענדער זיך
אבגעזאגט פון לעבען, פערהאסט די וועלט און מקדש השם געווען.
דער ראש-ישיבה האט דער ערשטער אבגעגעבען זיין קערפער אלס
קרבן... די זקנים און יונגע לייט, יונגלעך און מיידלעך האבען גע-
זעהן די ענוים, ליידען און וואונדען פון רבי'ן, וועלכער האט נישט
אויפגעהערט רופען צו זיי, אז זיי זאלען אויך אננעהמען דעם מערטי-
רער-טויט אין נאמען פון דעם, וואס האט די וועלט בעשאפען. אלע,
ווי איין מענש, האבען אויסגעשריען: „לאמיר איינער דעם אנדערן מוחל
זיין די פערזענליכע בעליידיגונגען, לאמיר אבגעבען אונזער נשמה דעם
בעשעפער, און דעם קערפער — דער ווילדער סטיחיע, אונזערע שונאים,

די פּראוואָסלאַוונע"... דערהערענדיג דאָס, האָבען די שונאים געמאַכט אַ שרעקליכע שחיטה; זיי האָבען געשלאָגען די אומגליקליכע מיט העל-צער, כדי זיי זאָלען שטאַרבען לאַנגזאַם. הויפענס זענען געפאַלען, מע-נער, פרויען, קינדער. און זיי זענען נישט צו קבורה געקומען, און הינט און חזירים האָבען געגעסען די טויטע קערפּער".

אין סעפּטעמבער איז חמעלניצקי אַליין, אין שפּיץ פון די קאָזאַ-קען צוזאַמען מיט די טאַטאַרען, צוגעגאַנגען צו די ווענט פון דער גאַ-ליציאַנער הויפּט-שטאָדט לעמבערג און זי בעלאַגערט. די קאָזאַקען האָ-בען זיך אַריינגעריסען אין דער פאָרשטאָדט און זי צוראַבירט, נאָר דער צענטר פון שטאָדט איז געוועזען גוט בעפעסטיגט און אָהן האָבען די קאָזאַקען נישט געקענט אַריינדרינגען. חמעלניצקי האָט פאָרגעלעגט דעם מאַגיסטראַט, ער זאָל אַרויסגעבען אַלע יודען און זייער פערמעגען און דאַן וועט ער אָבטרעטען פון שטאָדט, נאָר דאָרמאָל האָט דער מאַ-גיסטראַט געהאַלטען מיט יודען און דאַן האָט חמעלניצקי איינגעשטימט אָבצוטרעטען פון שטאָדט פאַר אַ גרויסע סומע אויסקויף-געלד, וואָס דעם גרעסטען טייל פון איהר האָבען געגעבען יודען. פון לעמבערג איז חמעלניצקי מיט'ן מיליטער אוועק קיין זאַמאָשטש און לובלין, דער-נעהנטערענדיג זיך צו וואַרשא, וואו עס איז דעמאָלט אויסגעקליבען גע-וואָרען אַלס קעניג דער קאַרדינאַל יאַן-קאַזימיר, דער ברודער פון וולאַ-דיסלאַוו דעם 4-טען. דער נייער קעניג האָט אָנגעהויבען פיהרען מיט חמעלניצקי'ן אונטערהאַנדלונגען וועגען שלום, נאָר אַזוי ווי די קאָזאַקען האָבען געשטעלט גרויסע פאָדערונגען, זענען די אונטערהאַנדלונגען אי-בערגעריסען געוואָרען און אין פריהלינג 1649 האָט זיך ווידער אָנגעהויבען די בלוטיגע מלחמה און ווידער זענען חרוב געוואָרען עטליכע יודישע שטעדט. נאָך אַ רייהע מפלות פון פּוילישען מיליטער איז ענדליך געשלאָ-סען געוואָרען אין זבאָראָוואָ אַ שלום, וואָס איז געווען גינסטיג פאַר די קאָזאַקען. אין דעם אָבמאַך וועגען שלום איז אויך געווען, לויט דער פאָדערונג פון די קאָזאַקען, אַ פונקט, אַז יודען טאָרען נישט וואוינען אין דער קאָזאַקען-אוקראַינע, ד. ה. אין טשערניגאָווער, פּאָלטאַווער, קיעווער און אַ טייל פּאָדאָלער ראַיאָנען.

נאָך אָנדערטהאַלבען יאָהר פון צרות און שחיטות האָבען די יודען ענדליך פרייער אָבגעעטעמט. דער קעניג יאַן-קאַזימיר האָט ערלויבט די יודען, וואָס האָבען אָנגענומען קריסטענטום צוליעב דעם פחד פאַר'ן טויט, ווידער זיך אומקעהרען צום יודענטום, מאַסען יודישע טעכטער,

וואָס זענען מיט געוואַלט אָבגעשמד׳ט געוואָרען, זענען ענטלאָפען פון זייערע געצוואונגענע מאַנען, די קאָזאַקען, און זיך אומגעקעהרט צו זייערע פאַמיליעס. דער „ועד ארבע ארצות״, וואָס האָט אָבגעהאַלטען זיינע זיצונגען ווינטער 1650 אין לובלין, האָט אויסגעאַרבייט אַ רייהע תקנות, אום צו ברענגען אין אָרדנונג דאָס געזעלשאַפטליכע און פאַמיליען-לעבען פון די יודען. דער טאָג פון דער נעמיראָווער שחיטה (כ׳ סיון), וואָס איז שוין לאַנג אַ תענית-טאָג צום אָנדענקען פון די מערטירער בעת די קרייץ-צוגען, איז אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ טרויער-טאָג אויך צום אָנדענקען פון די קרבנות פון דעם קאָזאַקען-אויפשטאַנד. די רבנים פון יענער צייט האָבען פערפאַסט אַ רייהע תפילות און האַרצרייסענדע סליחות, וואָס זענען געלייענט געוואָרען אין די יודישע שוהלען אין יענעם טרויער-טאָג. אָבער נישט לאַנג האָט געדויערט דער שטילשטאַנד. דער שלום אין זבאָראָוואָ האָט נישט צופרידענגעשטעלט נישט די קאָזאַקען, נישט די פאָליאַקען, די געגענזייטיגע שנאה האָט געבראַכט צו נייע צוזאַמענשטויסען און אין 1651 האָט די מלחמה ווידער אויפגעפלאַקערט. די פוילישע רעגירונג האָט מאָבּיליזירט אַ גרויסע אַרמעע, אין וועלכער עס איז אַריינגעגאַנגען אויך אַ יודישע אָבטהיילונג פון 1000 מענשען. דאַסמאָל האָבען די פאָליאַקען גובר געווען און אין סעפּטעמבער 1651 איז ביי בעלאַצערקאָוו געשלאָסען געוואָרען אַ שלום, וואָס איז געווען גינסטיג פאַר די פאָליאַקען. לויט דעם שלום זענען פיעל פריהעריגע פאָדערונגען פון די קאָזאַקען אָבגעוואָרפען געוואָרען און צווישען אַנדערעס איז אויך צוריקגעשטעלט געוואָרען דאָס רעכט פון יודען צו וואוינען אין אוקראַינאַ. דעמאָלט האָבען די אונרוהען צווישען די קאָזאַקען און פּראַוואָסלאַוונע פויערען זיך ווידער אָנגעהויבען. חמעלניצקי האָט אָנגעהויבען פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט דעם רוסישען צאַר אַלעקסיי מיכיילאָוויטש וועגען פעראייניגען, אויף אויטאָנאָמישע יסודות, די קאָזאַקען-אוקראַינאַ צו דער מאָסקווער מלוכה, מיט׳ן נאָמען קליין-רוסלאַנד. דער אָבמאַך איז געשלאָסען געוואָרען אין 1654 און אין דעם זעלבען יאָהר האָט דאָס רוסישע מיליטער אָנגעהויבען פיהרען אַ מלחמה מיט פוילען. יעצט איז געקומען די צייט פון הריגות און שחיטות פאַר די יודען פון ביעלאָרוסיע און ליטא.

דאָס רוסישע מיליטער צוזאַמען מיט די קאָזאַקען האָבען אין פערלויף פון צוויי יאָהר געבעל׳הבת׳עוועט איבער ליטא און ווייסרוסלאַנד און דאָרט געמאַכט שרעקליכע חורבנות. ווען עס זענען איינ-

גענומען געוואָרען די הויפּט-שטעדט, האָט מען שטענדיג די יודען פון דאָרטען אַרויסגעטריבען אָדער אויסגע׳הרג׳עט. ווען עס איז איינגענומען געוואָרען די שטאָדט מאָהילעוו, האָט דער רוסישער צאַר געהייסען אַרויסטרייבען פון דאָרטען אַלע יודען און זייערע הייזער צוטיילען צווישען דעם מאַגיסטראַט און דער רוסישער מאַכט. די יודען האָבען געהאָפט, אַז דאָס פּוילישע מיליטער וועט צוריק אָבשלאָגען די שטאָדט, און זיי האָבען דעריבער נישט תיכף זיך אַרויסגעצויגען פון שטאָדט. נאָר דערפאַר האָבען זיי טייער בעצאָהלט, ענדע זומער 1655 האָט דער נאַטשאַלניק פון רוסישען גאַרניזאָן אין מאָהילעוו, פּאָלקאָווניק פּאָקלאַנסקי, דערוויסענדיג זיך, אַז צום שטאָדט געהט דאָס פּוילישע מיליטער, בעפוילען די יודען פערנעהמען זייער האָב און גוטס און אַרויסטרעטען פון שטאָדט. אָבער ווי נאָר די יודען זענען אַרויס פון שטאָדט און זיך געלאָזט אין לאַגער פון פּוילישען מיליטער, זענען די רוסישע סאָלדאַטען, לויט דעם בעפעהל פון פּאָקלאַנסקי, בעפאַלען די יודען, צוראַבירט זייער גאַנץ פערמעגען און כמעט אַלע אויסגע׳הרג׳עט.

אין וויטעבסק האָבען יודען גענומען אַ ענערגישען אָנטייל אין דער פערטיידיגונג פון שטאָדט. זיי האָבען געגראָבען גריבער, פערפעסטיגט די ווענט, צוגעשטעלט געוועהר און פערד, נאָר דערפאַר ווען די שטאָדט איז ענדליך איינגענומען געוואָרען דורך דעם רוסישען מיליטער, זענען די יודען אינגאַנצען צוראַבירט געוואָרען; אַ טייל פון זיי זענען מיט געוואַלט אָבגע׳שמד׳ט געוואָרען און אַ טייל זענען פערשיקט געוואָרען אין די רוסישע גובערניעס אַלס געפאַנגענע. נישט ווינציג האָבען יודען אויך געליטען, ווען עס איז איינגענומען געוואָרען די הויפּט-שטאָדט פון ליטא, ווילנא. דאָרט האָבען די קאָזאַקען געמאַכט אַ שרעקליכען פּאָגראָם און אויסגע׳הרג׳עט 25 טויזענד פּאָליאַקען. פון די יודען האָט דער גרעסטער טייל זיך געראַטעוועט דורך ענטלויפען, נאָר די איבערגעבליבענע זענען אָדער אַרויסגעטריבען אָדער אויסגע׳הרג׳עט געוואָרען.

נאָך ווינציג זענען געוועזען די אומגליקען, וואָס זענען געקומען אויף יודען פון די קאָזאַקען, רוסען און טאַטאַרען, איז נאָך צוגעקומען אַ נייער שונא, דער שוועדישער קעניג קאַרלוס דער 10-ער, וועלכער האָט זיך אַריינגעריסען קיין פּוילען פון צפון-זייט, און סאַמע צענטר פון לאַנד. דער שוועדישער קעניג האָט איינגענומען איין שטאָדט נאָך דער אַנדערער; איהם האָבען זיך אויך אונטערגעגעבען די פּוילישע רעזידענץ-שטעדט קראָקוי און וואַרשא. דער גרעסטער טייל פון גרויס- און

קליין-פוילען איז געווען אין די הענד פון די שוועדען און דער קעניג יאן-קאזימיר האט געמוזט ענטלויפען קיין שלעזיען. פוילען איז געווארען א מין גיהנם, וואו עס האבען זיך צונויפגעמישט פערשידענע פעלקער: קאזאקען, רוסען, שוועדען, טאטארען און יעדער איינציגער האט געוואלט אבבייסען א חלק פאר זיך. עס איז כמעט געווען בולט, אז די היסטאריע האט שוין פער'משפט דאס אמאליגע שטארקע פוילען צום אונטערגאנג. פון דער שוועדישער ארמעע האבען יודען געליטען צוגלייך מיט דער קריסטליכער בעפעלקערונג, אבער אויף זייער חלק זענען אויסגעפאלען אויך ספעציעלע ליידען. דער אנפיהרער פון דער פוילישער ארמעע, דער בייזער דיקטאטאר טשערנעצקי, איז געווען א שונא-ישראל און זיך בעגאנגען מיט זיי אכזריות'דיג. יודען האט מען בעשולדיגט אין געהיימע בעציהונגען מיט די שוועדען און זיך אן זיי נוקם געווען דערפאר, אזוי אז די יודען זענען געשטאנען צווישען צוויי פייערען: דארט, וואו די שוועדען האבען זיי געלאזט צו רוה, זענען זיי בעפאלען געווארען פון די פאליאקען. צו דער שרעקליכער מלחמה איז נאך צוגעקומען די דזשומא, וועלכע האט דעמאלט געהערשט אין פוילען. די יודען פון קראקויער, פויזנער, קאלישער, פעטראקאווער און לובלינער געגענדען, וואס זענען געווען אויסגעמוטשעט פון דער מלחמה, זענען מאסענווייז אויסגעשטארבען פון דזשומא. ערשט אין 1658, נאך גרויסע פערלוסטען און בזיונות, האט פוילען געשלאסען א שלום מיט גרויסע הנחות פאר רוסלאנד און שוועדען, און דאס לאנד האט אנגעהויבען ביסלעכווייז זיך בערוהיגען.

די רעזולטאטען פון די בלוטיגע 10 יאהר (1648—58) זענען פאר יודען געווען שרעקליכע. לויט דער מיינונג פון יודישען היסטאריקער פון יענער צייט, זענען דעמאלט אומגעקומען העכער א האלב מיליאן יודען; נאר אפילו ווען מען זאל די ציפער פערקלענערן אויף א העלפט, וועט דאך בלייבען א ריעזיגע צאהל קרבנות. אזא גרויסען אומגליק האבען יודען נישט געהאט אפילו בעת די קרייץ-צוגען און דעם „שווארצען טויט" אין מערב-אייראפא. אנ'ערך 700 יודישע געמיינדעס זענען דעמאלט חרוב געווארען. אין די שטעדט פון קאזאקען-אוקריינא זענען די יודישע געמיינדעס אינגאנצען פערניכטעט געווארען. אין וואהלין און פאדאל איז געבליבען גאנץ אנ'ערך א צעהנטעל פון דער יודישער בעפעלקערונג; די איבעריגע זענען אדער אומגעקומען בעת דעם אויפשטאנד, אדער זענען גענומען געווארען אין געפענגניש און אבגעפיהרט

געוואָרען קיין טערקיי, אָדער ענטלאָפֿען אין אנדערע לענדער. אין אַלע לענדער פֿון אַזיען און אייראָפּאַ האָט מען אין יענער צייט געקענט טרעפֿען ענטלאָפֿענע יודען פֿון פּוילען, וואָס האָבען דערצעהלט הארצרייסענדע סצענעס וועגען זייערע ברידער אין דעם פּוילישען גיהנם.

איינער פֿון די, וואָס האָבען אַליין איבערגעלעבט די שרעקליכע שחיטה אין אוקריינא, ר' נתן נטע האַנאָווער פֿון זאַסלאַוו, האָט אונז איבערגעלאָזט אַ אויסגעצייכענטע חראָניק פֿון יענער צייט אין זיין ווערק „יון מצולה". דער גאון ר' שבתי כהן (ש"ך) האָט זיך געווענדעט מיט אַ אויפֿרוף וועגען דער שחיטה אין פּוילען צו אַלע יודען פֿון דער גאַנצער וועלט און צום אויפֿרוף זענען בייגעלעגט געוואָרען תפֿלות צום אָנדענקען פֿון די קדושים. פֿיעל אָנגעזעהענע רבנים פֿון יענער צייט, ווי ר' ליפּמאַן העלער, ר' שעפּטעל האָרוויץ, ר' מאיר פֿון שעברשין און ר' גבריאל שוסבורג האָבען אין הארצרייסענדע חבורים בעוויינט דעם חורבן פֿון די פּוילישע יודען, און אַ טיעפֿע פֿערצווייפֿלונג הערט זיך פֿון זייערע פֿערפֿאַסטע תפילות און סליחות: עס האָט אויסגעזעהען, אַז אַלץ איז שוין פֿערפֿאַלען, אַז דער יודישער צענטר אין פּוילען איז שוין אויף שטענדיג חרוב און קיינמאָל וועלען יודען דאָרט שוין נישט אויפֿגעבויט ווערן צוריק.

די נבואה פֿון די קלאָגערס איז נישט מקוים געוואָרען. די יודישע בעפֿעלקערונג אין פּוילען איז פֿעראָרימט און פֿערקלענערט געוואָרען, אָבער פֿערניכטעט זענען זיי נישט געוואָרען, און דער הויפּטצענטר פֿון די יודען איז דאָך געבליבען פּוילען. עס האָט זיך אַ איבעריגעס מאָל אַרויסגעוויזען, ווי ווייט די יודישע נאַציע איז לעבענספֿעהיג: ווי נאָר אין לאַנד האָבען אויפֿגעהערט די מהומות, האָבען די יודען זיך אומגעקעהרט אין זייערע צערשטערטע נעסטען, אָנגעהויבען ביסלעכווייז אויפֿבויען זייערע חורבות און אַ קליינע צייט נאָך דעם שרעקליכען אומגליק זענען די יודען ווידער צו-זיך געקומען. דער קעניג יאַן-קאַזימיר, וואָס האָט זיך אומגעקעהרט און ווידער גענומען די ממשלה אין זיינע הענד, האָט אין אַ בעפֿעהל וועגען פֿרייהייט פֿון האַנדעל פֿאַר די יודען אין קראַקוי ערקלערט, אַז זיין הויפּט-זאָרג איז חאָטש עטוואָס בעלוינען דער בעפֿעלקערונג פֿאַר די צרות, וואָס זי האָט איבערגעלעבט, און מיטהעלפֿען איהר אויפֿצובויען איהרע חורבות. פֿיעל יודישע שטעדט, וואָס האָבען אַממערסטען געליטען פֿון די מלחמות, האָבען בעקומען פֿערשידענע לגאַטעס און עס איז פֿאַר זיי

אויך פערלייכטערט געוואָרען דאָס צאָהלען שטייערען. דאָס האָט עטוואָס פערלייכטערט די לאַגע, אָבער דער קריזיס האָט דאָך איבערגעלאָזט גרויסע שפּורען, און נישט אַזוי גיך האָבען יודען זיך ווידער איינגעאָרדענט. בעזונדערס בולט זענען געווען די רעזולטאַטען פון קריזיס אין דרום, אין ראַיאָן פון דעם אויפשטאַנד. לויט דעם אָבמאַך אין אַנדרוסאָווא, ביי סמאָלענסק (1667), האָבען פוילען און רוסלאַנד איינגעטיילט צווישען זיך אוקריינא, אַזוי אַז וואָהלין און פּאָדאָל זענען פערבליבען ביי פוילען און פּאָלטאַווער, טשערניגאָווער און אַ טייל פון קיעווער ראַיאָן זענען איבערגעגאַנגען צו מאָסקווא. די קאָזאַקען אַליין האָבען געהאַלטען אין איין אַרומרייסען זיך, ווייל אייניגע האָבען געצויגען צו פוילען, אַנדערע — צו רוסלאַנד, אַזוי אַז אוקריינא איז נאָך אַ לאַנגע צייט געווען אַ אָרט פון אינטריגעס און צוזאַמענשטויסען. יודען האָבען פון די אַלע רייבונגען און צוזאַמענשטויסען, נאַטירליך, נאָר פערלוירען. פון קליין-רוסלאַנד זענען יודען אינגאַנצען אַרויסגעשטויסען געוואָרען און אין דעם טייל אוקריינא, וואָס האָט געהערט צו פוילען, זענען יודען זעהר פעראָרימט געוואָרען. אין אַלגעמיין איז דער צענטער פון די יודען אין פוילען איבערגערוקט געוואָרען פון דרום-מערב-ראַיאָן צו ביעלאָרוסיע און ליטא, וועלכע האָבען פיעל ווייניגער געליטען פון די אונרוהען. דער דרום-מערב-ראַיאָן, וואו יודען האָט זיך אַמאָל געלעבט אַזוי גוט, האָט געהאַלטען אין איין פאַלען.

אין 1669 האָט יאַן-קאַזימיר זיך אָבגעזאָגט פון טראָן און אַלס פוילישער קעניג איז אויסגעקליבען געוואָרען מיכאַאיל ווישניעוועצקי, דער זוהן פון פוילישען העלד יערעמיע ווישניעוועצקי. ווי זיין פאָטער, וואָס האָט אָבגעראַטעוועט פון חורבן נישט איין יודישע געמיינדע, האָט אויך דער נייער קעניג זיך בעצויגען צו יודען פריינדליך און אין קאָראָנאַציאָנס-סיים האָט ער בעשטעטיגט אַלע פּריווילעגיעס פון די פוילישע און ליטווישע יודען. אָבער די עהרליכע שטרעבונגען פון קעניג האָט געשטערט דער פוילישער סיים, אויף וועלכען עס האָט זיך געלאָזט דייטליך הערען די שטימע פון די קאַטולישע גייסטליכע מיט זייער אַלטער שנאה צו יודען. אויף דעם סיים פון 1670 זענען אָבגעפרישט געוואָרען די אַלטע בעגרענצונגען פאַר יודען: נישט צו האַלטען קיין קריסטליכע דיענערשאַפט און נישט אַרויסגעהן פון די הייזער בעת די קריסטליכע פּראָצעסיעס. און דאָס אַלץ האָט דער

סיים געטאן אין א צייט, ווען די מלוכה האט געהאט פאר זיך פיעל וויכטיגע אויפגאבען, אין א צייט, ווען דאס לאנד איז געווען צעריסען אויף שטיקער, און די געזעצגעבער וואלט, דאכט זיך, נישט געדארפט ליגען אין קאפ די דאגה וועגען יודישע בעגרענצונגען!

דער לעצטער פוילישער קעניג, וואס האט ווירקליך געשיצט די יודען, איז געווען יאן סאביעסקי (1674—96), דער פוילישער העלד, וואס האט צוריק אויפגעשטעלט דעם פוילישען פרעסטיזש אין אייראפא. איהם איז אויסגעקומען אפט צו קעמפפען געגען די יודענפיינדליכע שטימונגען פון דער שליאכטע, פון די מאגיסטראטען און צעכען. אין 1681 איז אין ווילנא פארגעקומען אזא פאל. דארט איז געמאכט געווארען א פאלקס-צעהלונג, און דער ווילנער מאגיסטראט האט בעפוילען די יודען ארויסצוגעהן הינטער דער שטאדט און דארט געצעהלט ווערן צוזאמען מיט די קריסטען. די יודען האט מען פערזיכערט, אז זיי וועט הינטער דער שטאדט קיין שלעכטס נישט געשעהן. אבער ווי נאר זיי זענען ארויס אויפ'ן פעלד, זענען אויף זיי אנגעפאלען די קריסטען, אנגעהויבען שיסען אויף זיי, שלאגען און בעראבעווען. דער מאגיסטראט האט נישט בלויז נישט געשטערט, נאר אויך געקוקט אויף דער הריגה מיט פערגניגען, און יודען וואלטען דעמאלט געווען אבגעשניטען זעהר שלעכט, ווען אויף זיי זאלען זיך נישט געווען דערבארימען די שילער פון די יעזואיטישע שולען, וואס האבען זיי ארויסגעראטעוועט פון המון. נישט שטענדיג זענען אבער די יעזואיטישע שילער געווען אזעלכע רחמנים און נישט זעלטען זענען זיי אליין געווען די איניציאטארען פון פיעל אונרוהען אין די יודישע קווארטאלען. די „שילער-געלויפען" זענען דעמאלט געווען א געוועהנליכע ערשיינונג אין די פוילישע שטעדט: די שילער פלעגען פערטשעפען די יודען אויף דער גאס, מאכען סקאנדאלען און אויך זיך אריינרייסען אין די יודישע קווארטאלען און מאכען קליינע פאגראמען. אזעלכע אונרוהען פלעגען מעהרסטענטייל פארקומען דורך די יעזואיטישע שילער אין פויזנא, לעמבערג, ווילנא און בריסק. די ארטיגע מאכט האט געקוקט דורך די פינגער אויף דער דאזיגער „שטיפעריי" פון דער יוגענד, וועלכע האט אפט אנגענומען א געפעהרליכען כאראקטער. אין 1687 האט אין פויזנא צו די „שטיפערישע" שילער זיך פעראייניגט דער פשוט'ער המון, און די איינוואוינער פון יודישען קווארטאל האבען געמוזט מיט געוועהר אין די הענד זיך פערטיידיגען אין פערלויף

פון דריי טעג. כדי צו פערהיטען זיך פון אזעלכע אנפאלען, האבען די יודישע געמיינדעס פון פיעל שטעדט געצאהלט א יעהרליכען צינז לטובת די קאטוילישע שולען, און דער שטייער איז געווארען א געזעצליכע זאך. די סיימען פלעגען אפילו ארויסטרעטען געגען אזעלכע אנפאלען און צוזאגען יודען פרייהייט פון פערזאן, בעזונדערס ווען מען האט געדארפט איינפיהרען נייע אדער פערגרעסערן די אלטע שטייערען, אבער דער פאקטישער פערטיידיגער פון יודען איז געוועזען נאר דער קעניג אליין. אין קעניגליכען הויף פלעגען קומען בעפאלמעכטיגטע פון די יודישע געמיינדעס מיט פערשידענע ביטעס און ווי ווייט מעגליך פלעגט יאן סאביעסקי די בקשות ערפילען. אין סענאט און אויף די סיימען פלעגט מען דעם קעניג אויפווארפען, וואס ער איז אזא יודענפריינד. אין 1693 האט מען אויפ'ן סיים אין גראדנא אויף דעם קעניג'ס ליעבלינג, דעם יוד בצלאל, וואס פלעגט אבנעהמען אין ארענדע די מלוכה-אבצאהלונגען, ארויפגעווארפען א רייהע בעשולדיגונגען אין בערויבען דער מלוכה, אין גאט-לעסטערונג א. ד. גל. דאס האט מען געטאן אויף להכעיס דעם קעניג, נאר יאן סאביעסקי האט געפאדערט, אז מען זאל דעם יוד בצלאל ערלויבען דורך א שבועה אראבווארפען פון זיך די בעשולדיגונגען, און נאך הייסע דעבאטען האט דער קעניג אויסגעפיהרט.

אויב ביי יאן סאביעסקי האבען די יודען זיך צוריק פערפעסטיגט נאך דער שווערער עפאכע פון שחיטות און הריגות, האט די יודישע לאגע זיך וויעדער פערערגערט ביי די קעניגען פון דער זאקסישער דינאסטיע, אויגוסט דער־צווייטער און דער דריטער (1697—1763). די פאליטישע אנארחיע צוזאמען מיט די מפלות אין דער מלחמה מיט שוועדען האבען ארויסגעוויזען, אז די מלוכה, וואס איז געגרינדעט אויף קלאסען-אינטערעסען, אויף דעם ווילקיר פון אויבען און שקלאפעריי פון אונטען, איז אינערליך דורך און דורך פערפוילט. די ירידה פון דער פוילישער מלוכה האט אנגענומען א גרויזאמען האראקטער. אין א לאנד, וואו יעדער קלאס האט אין זינען געהאט נאר זיינע שמאלע עגאאיסטישע אינטערעסען, וואו די בעשלוסען פון סיים האבען געקענט בטל ווערן, ווען נאר איין דעפוטאט האט נישט איינגעשטימט צו זיי (וועטא-רעכט), אין אזא לאנד האט אויך די רעגיערונג נישט געזארגט זיך וועגען די אלגעמיינע אינטערעסען, נאר וועגען איהר פערזענליכער טובה. נאטירליך, זענען ביי אזא ארדנונג שוצלאזער אוז

מאַכטלאָזער פֿון אַלע געווען די יודען. אויגוסט דער צווייטער און דער דריטער האָבען אפילו אָפֿיציעל בעשטעטיגט די יודישע רעכטען, אָבער בײַ דער אַלגעמײַנער מהומה און אַנאַרכיע אין לאַנד איז אַזאַ אָפֿיציעלע בעשטעטיגונג בלויז אויפֿ'ן פּאַפּיער געווען ווינציג. עס איז נויטיג געווען, אַז די העכערע מאַכט זאָל פֿערטײַדיגען די יודישע רעכטען פֿון די פֿײַנדליכע עלעמענטען נישט בלויז אויפֿ'ן פּאַפּיער, נאָר אין לעבען; אָבער די קיסרים פֿון דער זאַקסישער דינאַסטיע, וואָס האָבען אפילו די אַלגעמײַנע מלוכה־אינטערעסען נישט אין זינען געהאַט, האָבען נאָך ווינציגער, נאַטירליך, געקענט טראַכטען וועגען די יודישע אינטערעסען. הײַ קעניגען האָבען זיך נאָר געזאָרגט, אַז די יודען זאָלען פּינקטליך צאָהלען זײַערע שטײַערען, און נישט קוקענדיג דערויף, וואָס צוליעב די מהומות זענען יודען רואינירט געוואָרען, האָט מען די שטײַערען דאָך פֿערגרעסערט.

די אַגענטען פֿון דער רעגירונג, די וואָיעוואָדעס און סטאַראָסטעס, זענען געווען די אומ'ברחמנות'דיגסטע אונטערדריקער פֿון דער יודישער בעפֿעלקערונג. זײַ האָבען געקוקט אויף יודען, ווי אויף אַ מעלקענדיגע קוה, און אויב אַ סטאַראָסטאַ האָט זיך גענויטיגט אין געלד, האָט ער פּשוט זיך געווענדעט צום יודישען קהל מיט אַ סטראַשונעק, אַז אויב די נויטיגע סומע וועט איהם נישט צוגעשטעלט ווערן, וועט ער אָנווענדען רעפּרעסיעס. נאַטירליך, האָט דער סטראַשונעק געהאָלפֿען און קהל האָט באַלד אַרײַנגעטראָגען די נויטיגע סומע. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבען אונטערדריקט יודען ניט צוליעב געלד, נאָר צוליעב פֿערגניגען, אום פּשוט'ען ווילקיר. אַזוי, למשל, האָט דער קאַניעווער סטאַראָסטאַ זיך אַמאָל ערלויבט אָנצעוואַרפֿען אַ הויפֿען יודען אויף אַ פֿיהר, צופֿיהרען זײַ צום הויז פֿון זײַנעם אַ פֿרײַנד אַ גוטס־בעזיצער און דאָרט זײַ אויסשיסען, ווי מען שיסט אויס זעק מיט קאַרטאָפֿעל. דערזעלבער סטאַראָסטאַ פֿלעגט אָפֿט זיך מאַכען אַזאַ „פֿערוויילונג": ער האָט צונויפֿגענומען יודישע פֿרויען, בײַפֿוילען זײַ אַרויפֿקריכען אויף אַ בוים און שרײַען „קוקו", און דערנאָך האָט ער אין זײַ געשאָסען; די פֿרויען זענען פֿערוואונדעטע געפֿאַלען פֿון בוים און דער פּריץ האָט פֿרעהליך געלאַכט און זײַ געוואָרפֿען געלד.

דער שטאַרקסטער קלאַס אין דער מלוכה, די שליאַכטע, האָט געשטיצט יודען נאָר דאָרט, וואו זי האָט זיך אין זײַ גענויטיגט. אויף די יודען האָבען די פּריצים געקוקט, ווי אויף זײַערע שקלאַפֿען, לײַב־

איינענע. פונקט ווי דער פויער האט בעארבייט די ערד פון פריץ, אזוי האט דער יודישער ארענדאר פערוואלטעט די בעל=הבתישקייט פון פריץ און פאקטיש איז צווישען זיי ביידע קיין גרויסער אונטערשייד נישט געוועזען. די פריצים האבען זאגאר געוואלט פערשקלאפען די יודען אויפ׳ן געזעצגעבערישען אופן און אויפ׳ן סיים פון 1740 האבען די אדעליגע אריינגעטראגען א פראיעקט, אז די יודען, וואס וואוינען אין די גיטער פון די פריצים, זאלען אנערקענט ווערן אלס זייער איינענטום, וואס געהט=איבער בירושה פון דור צו דור. דער דאזיגער ווילדער פראיעקט איז אבגעווארפען געווארען, אבער פאקטיש איז דער יוד געוועזען א עבד נאמן ביים פריץ. ביי די דעמאלטיגע ווילדע ארדנונגען, ווען איין פריץ מיט זיין סוויטע פלעגט פלוצלונג אנפאלען אויפ׳ן גוט פון צווייטען פריץ, פלעגען מעהר פון אלץ ליידען די יודען. דער פריץ האט געהאט דאס רעכט צו משפט׳ען זיינע יודען און טאן מיט זיי, וואס זיין הארץ בעגעהרט. בעת די פראווינציעלע סיימען און צוזאמענפאהרען פון דער שליאכטע איז איינגעפיהרט געווארען א מנהג צו „פערווייל׳ען זיך״ דורך אנפאלען אויף די יודישע הייזער און שוהלען. געגען די דאזיגע ווילדע פערוויילונגען האט שארף פראטעסטירט דער ווארשאווער סיים פון 1717 און געדראהט מיט בעשטראפונגען, אבער נישט אזוי לייכט איז געוועזען אויסצעווארצלען דעם דאזיגען מנהג.

אין די שטעדט ווידער האט זיך געפיהרט דער אלטער קאמפף צווישען די יודען און די קריסטליכע סוחרים און האנדווערקער. כדי צו קאנקורירען מיט די יודישע הענדלער און בעלי=מלאכות, האבען די קריסטען צוגעגעבען זייער קאמפף א רעליגיעזען כאראקטער און אפט אנגערייצט דעם המון נעגען די יודען. זיי צו הילף איז געקומען דער אלטער שונא פון יודען: די גייסטליכע. דער זאמען, וואס די יעזואיטען האבען פערזייהט, האט געגעבען גוטע פרוכטען. די אגיטאציע געגען די „אונגלויביגע״ איז געווארען איינע פון די הויפט=קרעפטען אין דער אינערליכער פאליטיק פון פוילען אין יענער צייט. די בעשלוסען פון די קאטוילישע סינאדען זענען לויט זייער טאן און אינהאלט דורכגעדרונגען מיט פערביסענער שנאה צו יודען. דער לאוויטשער סינאד פון 1720 האט ארויסגעגעבען א בעפעהל, „אז די יודען זאלען זיך נישט דערוועגען אין ערגעץ צו בויען נייע שוהלען און רעמאנטירען די אלטע״, אזוי אז אין פערלויף פון א געוויסער צייט זאלען

די יודישע שוהלען אינגאנצען פערשוואונדען ווערן דורך שרפות אדער דורך איינפאלען. פון ענדע 17-טען יאהרהונדערט זענען זעהר אפט געווארען די בלוט-בלבולים אויף יודען און נישט-זעלטען זענען די בלבולים פראוואצירט געווארען דורך דער קלעריקאלער פארטיי. די ריטועלע פראצעסען פלעגען בעטראכט ווערען אין העכסטען געריכט — אין לובלינער טריבונאל, און נישט-זעלטען האבען זיי זיך געענדיגט מיט טויט-שטראף פאר אונשולדיגע מענשען.

די גרעסטע פראצעסען פון דעם סארט (דער סאנדאמירער 1710—1698), פויזנער 1736, זשיטאמירער 1753, וואיסלאוויצער 1760) זענען געפיהרט געווארען אויפ'ן שטייגער פון דער אינקוויזיציע. דער סאנדאמירער פראצעס איז ארויסגערופען געווארען דורכדעם, וואס א קריסטין האט אונטערגעווארפען איהר נישט-געזעצליך געבוירענעם קינד הינטער דער טהיר פון א יודען און געגעבען די גייסטליכע א מעגליכקייט צו פערפיהרען א פראצעס וועגען א כלומר'שט ריטועלער ערמארדונג. דער פראצעס איז דורכגעגאנגען אלע געריכט-אינסטאנציעס און שטארק פערפלאנטערט געווארען א דאנק דער אגיטאציע פון פאנאטישען קסיאנדז סטעפאן זשוחאווסקי. אין פויזנא האט דער פראצעס וועגען בלוט-בלבול זיך געצויגען גאנצע 4 יאהר. אין דער ערמארדונג זענען בעשולדיגט געווארען 2 פרנסים פון קהל, א שתדלן און א בעל-דרשן. די אלע 4 האט מען ארעסטירט און שרעקליך געפייניגט. דער שתדלן און דער דרשן זענען פון די ענויים געשטארבען אין תפיסה, די איבעריגע זענען דורכ'ן ווארשאווער געריכט פריי געשפראכען געווארען, מיט דעם תנאי, אז זיי און נאך דריי אנגעזעהענע קריסטען זאלען שווערען, אז יודען בענוצען נישט קיין קריסטליך בלוט צו די מצות. אין זשיטאמירער פראצעס זענען געווען אנגעקלאגטע 24 יודען; זיי האט מען אזוי לאנג געפייניגט, ביז זיי האבען זיך מודה געווען אין פערברעכען, וואס זיי זענען נישט בעגאנגען, און זענען פער'משפט געווארען צום טויט. 11 פון זיי האט מען אבגעשונדען די הויט לעבעדיגערהייד, די איבעריגע האבען זיך געראטעוועט פון טויט א דאנק דעם, וואס זיי האבען זיך אבגע'שמדט. אין וואיסלאוויצער פראצעס זענען שוין אלס בעשולדיגטע ארויסגעטרעטען דער גאנצער קהל. צום געריכט האט מען אנגעקלאגט די רבנים און די פיהרער פון קהל. איינער פון די בעשולדיגטע, א רב, האט אין טורמע זיך גענומען דאס לעבען, די איבעריגע 4 זענען פער'משפט געווארען צום טויט. פאר'ן טויט האבען די גלחים איינגערעדט די

געפּײַניגטע, אז זיי זאָלען זיך אָב'שמד'ען, און דערפאַר האָט מען זיי פערלײַכטערט דעם טויט: זיי האָט מען אָבגעהאַקט די קעפּ. אויפגע-רעגט דורך די דאָזיגע אינקוויזיציאָנס-פּראָצעסען, האָבען די יודען גע-שיקט א דעפּוטאַציע צום פּויפּסט אין רוים מיט א ביטע, אז ער זאָל ערקלערען די בעשולדיגונגען אין געברויכען קריסטליך בלוט אלס א בלבול. דער פּויפּסט האָט בעפוילען זײַן פאָרשטעהער אין ווארשא, אז ער זאָל זעהן ווירקען געגען די בלבולים. דאָסזעלבע האָט געטאָן אויך דער קעניג אויגוסט דער דריטער, אָבער די אָבערגלויבענס אין די פאָלקס-מאַסען זענען שוין געוועזען אַזוי פעסט, אז עס איז שווער געוועזען זיי אויסצוואָרצלען. זאָגאַר די געבילדעטע קלאַסען פון פּויל'ען האָבען געגלויבט אין די שקרים און איינער א שריפטשטעלער פון יענער צײַט דערצעהלט בתמימות: „פּונקט ווי די שליאַכטישע פרײַהײַט איז נישט מעגליך אָהן וועטאָ, אַזוי איז די יודישע מצה נישט מעגליך אָהן קריסטליך בלוט".

דערווײַל איז פּויל'ען אַלץ מעהר און מעהר געפאַלען און מיט שנעלע טריט זיך דערנעהענטערט צו איהר אונטערגאַנג. שוין ווען אלס קעניג איז אויסגעקליבען געוואָרען סטאַניסלאַוו-אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי (1764) האָט פּויל'ען פאַקטיש זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון רוסלאַנד. דורך גרינדליכע רעפאָרמען וואָלט מען נאָך אפשר געקענט אָבראַטעווען די מלוכה פון אונטערגאַנג, אָבער דער אַלטער רעזשים פון קלעריקאַליזם און קלאַסען-אינטערעסען האָט נישט געקענט און נישט געוואָלט זיך אַליין פער'משפט'ען צום טויט און עס האָט זיך ווײַטער געפיהרט די אַלטע פּאָליטיק. בײַ סטאַניסלאַוו-אויגוסט איז פאָרטגעזעצט געוואָרען די אַלטע פּאָליטיק אויך בנוגע צו יודען. אָנשטאָט צו זאָר-גען זיך וועגען גרינדליכע אויסבעסערונגען אין דער לאַגע פון יודען, אלס איינעם פון די וויכטיגסטע עלעמענטען פון דער בעפעלקערונג, האָט די פּוילישע רעגיערונג נאָר געטראַכט, ווי אַזוי וואָס בעסער אויס-נוצען די יודען אלס א מעלקעדיגע קוה פאַר שטײַערען און צינזען. דער ווארשאַווער סיים פון 1764, וועלכער האָט זיך פערנומען מיט אויס-ארבײַטען אינערליכע רעפאָרמען, האָט געפונען פאַר נויטיג צו רעפאָר-מירען אין דער לאַגע פון די יודען נאָר דאָס סיסטעם פון מלוכה-שטײַערען. אָנשטאָט דעם, וואָס פריהער האָט מען יעהרליך בעשטימט איין אַלגעמײַנע סומע פון שטײַערען אויף אַלע יודען און דער „וועד" האָט שוין דערנאָך פונאַנדערגעטײַלט די סומע צווישען די בעזונדערע

קהילות, האָט מען יעצט, לויט דער נייער „קאָנסטיטוציע“, איינגעפֿיהרט אַ שטייער פֿון צוויי גילדען אויף יעדען נפש און פֿאַר דער סומע איז פֿעראַנטוואָרטליך געוועזען יעדע קהילה בעזונדער. די דאָזיגע רעפֿאָרם האָט נאָר פֿערגרעסערט די אַלגעמיינע סומע שטייערען, וואָס איז שוין אַזוי אויך געוועזען גענוג גרויס, וועהרענד פֿאַר יודען האָבען זיך פֿאַרמאַכט פֿיעל קוועלען פֿון פּרנסות. די שליאַכטע האָט גוט געהיט איהרע אינטערעסען און ביים אויסקלייבען דעם קעניג האָט זי איהם געשטעלט אַ בעדינג, אַז יודען זאָלען נישט טאָרען נעהמען אין אַרענדע די מלוכה־גיטער און די מלוכה־שטייערען. לויט דעם פֿערלאַנג פֿון די קריסטליכע סוחרים האָט דער סיים פֿון 1768 אויך צוריק איינגעפֿיהרט יענעם פּונקט פֿון דער אַלטער קאָנסטיטוציע, לויט וועלכען אין פֿיעל שטעדט האָבען יודען נישט געטאָרט זיך פֿערנעהמען מיט האַנדעל סיידען דורך אַ ספּעציעלער ערלויבניש פֿון מאַגיסטראַט.

אין דער צייט האָט דערווייל אין אוקראַינאַ, אין דעם טייל, וואָס איז נאָך געוועזען אין די פּוילישע הענד, זיך אויפֿגעהויבען אַ שטאַרקע בעוועגונג געגען די פּאָליאַקען און יודען. די רוסישע „חלאָפּעס“ האָבען נישט געקענט אַזוי גיך פֿערגעסען די צייטען פֿון חמעלניצקי, ווען זיי, די פֿערשקלאַפֿטע פּויערען, האָבען זיך געבאָדען אין בלוט פֿון די פּריצים און יודען און רייך געוואָרען פֿון אָנגעראַבעוועטען גוטס. אין מאָמענטען פֿון אינטריגעס און מהומות, מיט וועלכע עס איז אַזוי רייך געוועזען די פּוילישע מלוכה, האָט די דאָזיגע ערינערונג וועגען די אַלטע צייטען זיך געלאָזט הערען. די ענטלאָפֿענע פּראַוואָסלאַוונע פּויערען־לייב־אייגענע, זאַפּאָראָזשער און קאָזאַקען פֿלעגען זיך פֿעראייניגען אין פֿרייע דרוזשינעס פֿון הײַדאַמאַקען און פֿון צייט צו צייט אָנפֿאַלען אויף די פּוילישע גיטער און יודישע שטעדטלעך. אין מאָמענטען פֿון אונרוהען אין דער מלוכה אָדער פֿון פּאָליטישע קריזיסען האָבען די דאָזיגע אָנפֿאַלען אָנגענומען אַ כאַראַקטער פֿון גרויזאַמע רויבערייען. אַזוי, צום ביישפּיעל, האָבען הײַדאַמאַקען, וואָס זענען געוועזען גוט אָרגאַניזירט אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון קאָזאַקען־פּאָלקאָווניקעס, אין 1734 און 1750 פֿערוויסטעט פֿיעל דערפֿער און שטעדט אין וואָהלין, פּאָדאָל און קיעווער ראַיאָן און אויסגעהרג׳עט פֿיעל פּריצים און יודען. נאָר מיט אַ בעזונדער קראַפֿט האָט די בעוועגונג פֿון די הײַדאַמאַקען זיך ענטוויקעלט אין 1768. רוסלאַנד, וואָס האָט שוין פֿון לאַנג פּאַקטיש געהאַט די ממשלה אויף פּוילען, האָט דאַן געשטעלט דער פּוילישער

דרעגיערונג א פאָדערונג, אז די פראַוואָסלאַווע אונטערטאַנען אין פוילען זאָל געגעבען ווערען פאָלקאָמע רעליגיעזע פרייהייט און פּאָליטישע רעכטען. א גרויסער טייל פון דער שליאַכטע און גייסטליכע זענען געווען געגען דער פאָדערונג און, אָבטיילענדיג זיך פון דער פוילישער רעגיערונג, וואס איז אין אלץ געווען נאָכגעביג פאר דער רוסישער מאַכט, האָט די שליאַכטע זיך פעראייניגט אין דער בעוואוסטער „קאָנפעדעראַציע", וואס איהר ציעל איז געווען צו בעשיצען די אלטע פוילישע אָרדנונג פון די פרעמדע פעלקער. אין דער צייט, ווען דאס פעראייניגטע מיליטער פון רוסלאַנד און פון פוילישען קעניג האָט זיך געשלאָגען מיט די „קאָנפעדעראַטען", האָבען אין אוקריינא אויסגעבראָכען אונרוהען. די אַגיטאַטאָרען פון די פראַוואָסלאַווע גייסטליכע און זאַפּאָראָזשער האָבען אונטערגעהעצט די פויערען, וועלכע מען האָט איינגערעדט, אז די קאָנפעדעראַטען ווילען אויסוואָרצלען די פראַוואָסלאַוויע, און צווישען די מאַסען איז ארומגעגאַנגען א געפעלשטער בעפעהל פון דער רוסישער קייזערין יעקאַטערינא וועגען „פערטיליגען די זשידעס און די ליאַחעס".

אין דער שפּיץ פון דער בעוועגונג איז געשטאַנען דער זאַפּאָראָזשער קאָזאַק זשעלעזניאַק. אָנהויבענדיג פון אַפּריל 1768, האָבען די באַנדעס פון זשעלעזניאַק זיך געהאַלטען אין דעם ראַיאָן פון דער יעצטיגער קיעווער גובערניע און געראַבירט און נע'הרג'עט די פּריצים און די יודען. אויף א בוים האָבען די היידאַמאַקען אויפגעהאַנגען א פּאָליאַק, א יודען און א הונט און געמאַכט א אויפשריפט: „א ליאַח, א זשיד און א הונט האָבען אַלצאַמען איין אמונה". א שרעקליכע שחיטה צווישען יודען האָבען די היידאַמאַקען געמאַכט אין די שטעדטלעך ליסיאַנקא און געטיעוו. פון דאָרטען זענען זיי אוועק קיין אומאַן, וואס איז געווען גוט בעפעסטיגט און וואוהין עס זענען ענטלאָפען צעהנדליגער טויזענדער פּאָליאַקען און יודען. די שטאָדט איז אויף אזוי ווייט געווען איבערפולט מיט אַנגעלאָפענע, אז די נייע אָנגעקומענע האָבען שוין קיין אָרט נישט געהאַט. אומאַן האָט געהערט צום וואָיעוואָדא פּאָטאָצקי און זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון גובערנאַטאָר מלאַדאַנאָוויטש. אין זיין רשות איז געווען א אָבטיילונג פון דער קאָזאַקען-מיליציע ביי'ם הויף, אונטער דער אָנפיהרונג פון סאָטניק גאָנטא. דעם דאָזיגען גאָנטא האָט מען נאָך פריהער חושד געווען, אז ער האָט פערבינדונגען מיט די היידאַמאַקען, נאָר דאָך האָט מלאַדאַנאָוויטש איהם ארויסגעשיקט

מיט א אבטהיילונג קאזאקען געגען מיליטער פון זשעלעזניאק. ווי מען האט געדארפט ערווארטען, האט גאנטא זיך פעראייניגט מיט די היי-דאמאקען, און ביידע אנפיהרער זענען געגאנגען אויף אומאן. דעם ערשטען טאג האט די שטאדט זיך פערטהיידיגט ענערגיש. די פאליאקען צוזאמען מיט די יודען האבען איניג געארבייט ביי'ם פערפעסטיגען די וועגט און געשאסען פון הארמאטען און ביקסען. אבער נישט אלע פאליאקען זענען געוועזען גרייט צו פערטהיידיגען זיך. פיעל האבען נאר געטראכט וועגען דעם, ווי אזוי צו ראטעווען זיך אליין. ענדליך האט דער גובערנאטאר אליין אנגעהויבען פיהרען פריינדליכע אונטערהאנד-לונגען מיט די היידאמאקען, און ווען יענע האבען איהם פערזיכערט, אז זיי זענען נאר אויסען די יודען, האט מלאדאנאוויטש זיך בערוהיגט און זיי געעפענט די טויערען. צוערשט האבען די היידאמאקען ווירקליך זיך גענומען צו די יודען, מיט אכזריות זיי גע'הרג'עט, געטרעטען מיט די פיס פון די פערד, אראבגעווארפען פון די דעכער, געשטאכען מיט שפיזען. העכער דריי טויזענד יודען האבען זיך פערמאכט אין דער גרויסער שוהל. ווען די היידאמאקען זענען צוגעקומען צו דער שוהל, זענען אייניגע יודען אויף זיי אנגעפאלען מיט מעסערם און עטליכע פון זיי דער'הרג'עט. די איבעריגע יודען האבען נאר גאט געבעטען און פערהילכט די שוהל דורך יללות. כדי צו מאכען פון די יודען וואס גיכער א סוף, האבען די היידאמאקען צוגעשטעלט צו דער שוהל א הארמאט, אויפגעריסען די טהיר און געמאכט פון דער שוהל א בלוט-באד. ווען זיי האבען געענדיגט מיט די יודען, האבען די היידאמאקען זיך גענומען צו די פאליאקען; פיעל פון זיי האבען זיי אויסגעשאכטען אין קאסציאל; צווישען אנדערע איז אויך דער'הרג'עט געווארען דער גובערנאטאר מלאדאנאוויטש. די גאסען פון שטאדט זענען געוועזען אי-בערפולט פון טויטע קערפער און א טייך בלוט האט פערפלייצט די שטאדט. אין דער דאזיגער שחיטה זענען אומגעקומען אנ'ערך 20 טוי-זענד פאליאקען און יודען.

אין דערזעלבער צייט האבען די קלענערע דרוזשינעס פון די היידאמאקען געמאכט בלוט-בעדער אין אנדערע שטעדט, ווי פאסטאוו, זשיוואטאוו, גראנאוו און טולטשין. דארט, וואו עס האט אמאל געבו-שעוועט חמעלניצקי, האט יעצט ווידער זיך געגאסען יודיש בלוט. נאר דאסמאל האט די קאטאסטראפע נישט אנגענומען אזא שרעקליכען כא-ראקטער, ווי אין 1648. דאס רוסישע מיליטער און דאס מיליטער פון

פּוילען האָבען ענערגיש געאַרבייט צו דערשטיקען דעם בונט. באַלד נאָך דער אומאַנער שחיטה האָט מען געכאַפּט זשעלעזניאַק׳ן און גאָנטאַ. דער לעצטער איז געטויט געוואָרען דורך אַ שרעקליכען טויט: פֿון איהם האָט מען פּאַסענווייז אַראָבגעריסען די הויט און דערנאָך צושניטען אויף 4 שטיקלעך. די איבעריגע הײַדאַמאַקען זענען אויסגעהרג׳עט געוואָרען אָדער גענומען געוואָרען אין געפֿענגניש דורך דעם פּוילישען מיליטער־אָנפֿיהרער סטעמפּקאָווסקי.

סוף כל סוף האָט די פּוילישע מלוכה, וואָס איז געווען צוריסען אויף שטיקער, אָבגעשוואַכט דורך די פֿיעל מפּלות און דורך דער אינערליכער רײַסעניש צווישען די בעזונדערע קלאַסען אין פֿערלויף פֿון הונדערטער יאָהרען, געמוזט אונטערגעהן. אין 1772 זענען די פּוילישע גרעניץ־פּראָווינצען דאָס ערשטע מאָל פֿונאַנדערגעטײַלט געוואָרען צווישען די דרײַ נאָהענטע מלוכות: רוסלאַנד, עסטרײַך און פּרײַסען. רוסלאַנד האָט בעקומען אַ גרויסען טייל פֿון ביעלאָרוסיע, עסטרײַך — גאַליציען און אַ טייל פּאָדאָליען, פּרײַסען — פּאָמעראַניען. דער גרעסטער טייל פֿון דער יודישער בעפֿעלקערונג איז אַרײַנגעפֿאַלען צו רוסלאַנד און עסטרײַך. דאָס איז געווען דער ערשטער גרויסער קלאַפּ פֿאַר פּוילען.
די פּאָליאַקען האָבען לויט דער איניציאַטיוו פֿון רוסלאַנד דאַן געגרינדעט אַ העכערען רעגירונגס־אָרגאַן — „דער שטענדיגער ראַט" (1775–88), וואָס האָט געדאַרפֿט זוכען עצות, ווי אַזוי צו רעפֿאָרמירען דאָס אינערליכע לעבען פֿון פּוילען. די בעסטע פֿאָרשטעהער פֿון דער געזעלשאַפֿט האָבען בעשלאָסען אָנהויבען די רעפֿאָרמען פֿון דער יוגענד־ערציהונג. אין 1773 האָט דער פּויפּסט מבטל געמאַכט דעם יעזואיטישען אָרדען אין פּוילען און דערמיט אָבגעראַטעוועט די פּוילישע יוגענד פֿון דער שעדליכער יעזואיטישער ווירקונג. עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ רייהע נײַע שולען און די אַלטע זענען רעפֿאָרמירט געוואָרען. איינער פֿון די מיטגליעדער פֿון דער קאָמיסיע, וואָס האָט בעטראַכט די מיטלען צו רעפֿאָרמירען די מלוכה, אַנדזשיי זאַמאָיסקי, האָט אויך אויסגעאַרבייט אַ פּראָיעקט וועגען רעפֿאָרמירען די געזעצען וועגען יודען. לויט דעם פּראָיעקט האָבען יודען געדאַרפֿט בעקומען פֿרײַהייט פֿון פּערזאָן און פֿערמעגען און אין אַ געוויסער מאָס אויך פֿרײַהייט פֿון רעליגיע; נאָר אין די שטעדט האָבען יודען געדאַרפֿט וואוינען אָבגעזונדערט פֿון די קריסטען; די יודען, וואָס האָבען נישט קיין בעשטימטע בעשעפֿטיגונג אָדער קאַפּיטאַלען, דאַרפֿען דערווײַטערט ווערען פֿון דער מלוכה; יודען ווערט אויך ער-

לויבט צו פערנעהמען זיך מיט ערד-ארבייט, אבער זיי טארען נישט זיין קיין ערד-בעזיצער. דער דאזיגער קאנסערוואטיווער פראיעקט בעוויזט, ווי וויט אפילו די בעסטע פארשטעהער פון דער דעמאלטיגער פוילי-שער געזעלשאפט זענען געווען פרעמד פון א גערעכטיגער בעציהונג צו יודען. ערשט אין די סאמע לעצטע יאהרען פון דער פוילישער מלוכה זענען אין דער פוילישער געזעלשאפט, אונטער דער השפעה פון דער אייראפעאישער בעפרייאונגס-בעוועגונג, ענטשטאנען אמת-הומאנישע און גערעכטיגע בעציהונגען צו יודען. אבער דעמאלט איז שוין געווען צו-שפעט. פוילען האט שוין דאן אבגעלעבט איהרע לעצטע טעג, נאך געמאכט איינע הערלאישע פראבעס זיך אויפצוהויבען, אויפלעבען, אבער די פוילישע מלוכה איז שוין נישט געווען אימשטאנד צו בעפרייען זיך פון די שארפע נעגעל פון די פרעמדע מלוכות, וואס האבען ווי רויבער זיך ארומגעזאמעלט ארום איהר און אבגעווארט איהר טויט. עס האט זיך אנגעהויבען די גסיסה, דערנאך דער טויט און צוזאמען מיט דעם אונטערגאנג פון פוילען איז אויך דער געוועזענער צענטער פון פוילישען יודענטום אריינגעטרעטען אין א נייעם היסטארישען פאזיס.

אין דער צייט, ווען צווישען די פוילישע קלאסען און פארטייען האט געהערשט אזא רייסעניש און דעזארגאניזאציע, וואס האט געבראכט צום אונטערגאנג פון פוילען, זענען יודען געווען שטארק מיט זייער אינערליכער אחדות און שטרענגער צענטראליזאציע, וואס האט געהאל-טען פעסט אין איהרע הענד דעם יחיד און איהם געמאכט אונטערטעניג פאר'ן כלל. צי די דאזיגע שיטה פון שטרענגער צענטראליזאציע, ווען דער יחיד האט כמעט קיין פרייהייט נישט, איז א גוטע שיטה אדער נישט, דערווייל האט דאס דאזיגע סיסטעם אין יענער צייט געבראכט פיעל נוצען און ווער ווייסט, צי יודען אין פוילען וואלטען געווען ארוים אזוי פערהעלטניסמעסיג גאנץ, ווען נישט זייער אינערליכע פעסטע ארגאניזאציע. זענענדיג אבגעזונדערט פון אלע ארומיגע קלאסען, ארומגערינגעלט מיט שונאים, האבען די פוילישע יודען געפיהלט און פערשטאנען, אז זיי מוזען זיין אייניג אינערליך און מיט געמיינזאמע קרעפטען קעמפפען געגען די אויסערליכע פיינדליכע עלעמענטען. איינער פון די אויפרופען, מיט וועלכע דער „ועד ארבע ארצות" אין יאהר 1676 האט זיך געווענדעט צו די קהילות, הויבט זיך אן מיט

אזעלכע ווערטער: „שווער האבען מיר געזינדיגט פאר גאט. די מהומה וואקסט פון טאג אויף טאג; עס ווערט אלץ שווערער צו לעבען; אונזער פאלק האט נישט קיין ווערט צווישען אלע אנדערע אומות. עס איז זאגאר א וואונדער, ווי אזוי, נישט קוקענדיג אויף אלע אומגליקען, עקזיסטירען מיר נאך. דאס איינציגע, וואס אונז איז געבליבען צו טאן, איז — פעראיינינגען זיך אין איין פערבאנד, אין גייסט פון שטרענגער אחדות מיט גאטס געבאטען און מיט די בעפעהלען פון אונזערע צדיקים און מנהיגים". ווייטער געהט א רייהע בעפעהלען צו די מיטגלידער פון די קהילות, אז זיי זאלען פאלגען אין אלץ זייערע געמיינדע-פערוואלטונגען, נישט נעהמען אין ארענדע שליאכטישע אי-מעניעס און נישט מאכען קיין שותפות-האנדעל מיט קריסטען אהן דער ערלויבניש פון קהל, ווייל אזעלכע זאכען קענען ארויסרופען א כעס און צארן מצד די קריסטען; עס ווערט אויך פערבאטען „אבצוגעבען דאס יודישע גוטס אין פרעמדע הענד", ארויסרופען מחלוקת און סכסוכים אין די קהילות א. א. וו. די קהל-אדמיניסטראציע האט גע-שטרעבט צו פאלקאמער ממשלה איבער דעם יחיד, אזוי אז ער זאל ווי ווייט מעגליך זיין אבגעשלאסען פון דער אויסערליכער וועלט. די רעגירונג אליין האט אויך געשטיצט די דאזיגע ארדנונג, ווייל פאר איהר איז דאס געווען זעהר גינסטיג. פאר איהר איז בעסער געווען האבען צו טאן מיט ארגאניזירטע קהילות, איידער ווי מיט איינצעלנע יודען, דעריבער האט די רעגירונג געגעבען דעם קהל ברייטע אדמיניסטרא-טיווע און געריכטליכע פאלמאכטען. דער קהל איז געווען פעראנטווארט-ליך פאר דער רעגירונג פאר יעדען חטא פון יחיד, אזוי אז די מאכט פון קהל האט געמוזט אלץ זיך פערברייטערן. דאס האט געבראכט צו א שטרענגער דיסציפלין, אבער אויך מיטגעהאלפען צו פערפעסטיגען די יודישע געזעלשאפטליכקייט.

ביי דער רעגירונג איז דער קהל געווען בעזונדערס טייער דער-מיט, וואס דורך איהם זענען אויפגעמאהנט געווארען די שטייערען פון די יודען. יעדער יאהר האבען די סיימען בעשטימט די אלגעמיינע סומע שטייערען פון דער יודישער בעפעלקערונג און די קהילות האבען שוין אליין פונאנדערגעטיילט די דאזיגע סומע צווישען זיך און געווען פער-אנטווארטליך פאר דער רעגירונג, אז די סומע זאל פינקטליך אריינ-געטראגען ווערן. די רעגירונג איז אויף אזא אופן נעהען פעראינ-טערעסירט, אז די קהל-אדמיניסטראציע זאל האבען ביי יודען א אוי-

טאַרישעט און דעריבער איהר געגעבען ברייטע רעכטען. אין 1672 האָט דער קעניג געגעבען די קהילות פון ליטא דאָס רעכט אויסצושליסען פון די געמיינדעס אָדער בעשטראָפען מיט אנדערע שטרענגע מיטלען יענע איינצעלנע יודען, וועלכע רייצען אויף מיט זייערע פערדאָרבענע מעשים די יודישע בעפעלקערונג. אין 10 יאָהר אַרום האָט דער בריסקער סטאַראָסטאַ אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז קיינער פון די פריצים זאָל נישט לייהען קיין געלד פריוואַטע פערזאָנען פון דער יודישער בעפעלקערונג אָהן דער ידיעה פון קהל. דער דאָזיגער בעפעהל איז אַרויסגעגעבען געוואָרען לויט דער ביטע פון קהל אַליין, וועלכער איז געוועזען פעראַנטוואָרטליך פאַר די באַנקראָטען פון זיינע מיטגלידער. דער לעמבערגער וואָיעוואָדאַ האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל (1692), אַז אָהן דער ידיעה פון די קהל־פרנסים וועגען דער אָרענטליכקייט פון די אַרענדאַרען זאָל מען קיינעם פון די יודען נישט אָבגעבען אין אַרענדע די פערשידענע מלוכה־אָבצאָהלונגען. פריוואַטע פערזאָנען האָבען געקענט אָבקויפען אָדער נעהמען אין אַרענדע אונבעוועגליכע גיטער נאָר מיט דער ערלויבניש פון קהל (חזקה). אָהן זיין ערלויבניש און אָהן אָבצאָהלען אַ ספּעציעלען שטייער (חזקת ישוב) האָט קיינער נישט געקענט זיך בעזעצען און צוגעשריבען ווערן צו אַ געוויסער קהילה.

די גרעניצען פון דער געמיינדע־אויטאָנאָמיע פלעגען בעשטימט ווערן דורך דער אָרטיגער מאַכט און נישט אומעטום זענען זיי געוועזען גלייך. אַלס מוסטער פון אַ פרייער געמיינדע־קאָנסטיטוציע קען דיענען דער אוסטאַוו, וואָס דער וואָיעוואָדאַ פון „טשערוואָנאַ רוס" האָט אין 1692 אַרויסגעגעבען דעם לעמבערגער צענטראַל־קהל. לויט דעם דאָזיגען אוסטאַוו, האָט די געמיינדע פון צייט צו צייט געוועהלט איהרע אַנפיהרער „לויט זייערע מנהגים און רעכטען" און די אַדמיניסטראַציע האָט נישט געהאַט קיין רעכט זיך אַריינצומישען אין די וואַהלען. די אויסגעוועהלטע פאָרשטעהער פון קהל ווערן אָנערקענט אַלס פאָלקאָמע נאַטשאַלניקעס און ריכטער פון זייער געמיינדע. די פּראָצעסען צווישען איין יודען און צווייטען דאַרפען בעטראַכט ווערן נאָר אין בית־דין, וואָס בעשטעהט פון רבנים און געמיינדע־פאָרשטעהער. אויב ווידער אַ יוד האָט געוואָלט אָנגעבען אַ אַפּעלאַציע אויפ'ן פסק פון בית־דין, אָדער אויב אַ יוד האָט געהאַט אַ פּראָצעס מיט אַ קריסט, זענען אַזעלכע פּראָצעסען בעטראַכט געוואָרען אין געריכט פון פאָד־וואָיעוואָדאַ, דורך אַ ספּעציעלען „יודישען ריכטער", ד. ה. אַ קריסט, וואָס פער־

נעהמט זיך ספּעציעל מיט יודישע ענינים. דער דאָזיגער „יודישער ריכטער" ווערט בעשטימט דורך דעם פּאַד-וואָיעוואָדאַ פון צוויי קאַנדידאַטען, וואָס ווערען אָנגעוויזען דורך דעם יודישען קהל. די פּראָצעסען פון דעם דאָזיגען געריכט דאַרפען פאָרקומען נאָהנט פון דער שוהל, אין דער אַנוועזענהייט פון יודישע פאָרשטעהער און דערביי דאַרף דער דער „יודישער ריכטער" זיך רעכנען נישט בלויז מיט די אַלגעמיינע געזעצען, נאָר אויך מיט די יודישע דינים. דאָס געריכט האַלט אָב זיצונגען צוויי מאָל אַ וואָך, נאָר ביי אויסנאַהמען ווערט בעשטימט אַ עקסטרע זיצונג, אויסער אין די יודישע ימים טובים. אויפ'ן געריכט רופט מען ארויס דעם בעשולדיגטען דורך אַ שמש. די פּראָטאָקאָלען פון געריכט ווערען אָבגעהיט אין דעם „געריכטס-שטיבעל". די אַפּעלאַציעס אויף דעם אורטייל פון דעם געריכט ווערען בעטראַכט דורך דעם וואָיעוואָדאַ.

די וואַהלען אין קהל פלעגען, ווי פריהער, פאָרקומען יעהרליך אין חול-המועד-פּסח. דער דאָזיגער מנהג איז מיט דער צייט געוואָרען אַ געזעץ און ווען דער בריסקער קהל האָט איינמאָל צוליעב פערזענליכע פּניות אָבגעלעגט די וואַהלען אויף שפּעטער, איז אָנגעקומען פון ווילנער העטמאַן אַ שטרענגער פאָרוואורף דעם קהל. די וואַהלען זענען געווען צוויי-פאַכיגע, דורך אַ בעגרענצטער צאָהל וועהלער, און קאַנדידאַטען אַלס קהל-פאָרשטעהער זענען געווען נאָר מענשען מיט אַ גרויסען פערמעגענס-צענז, ווי הויז-בעזיצער, גרויסע שטייער-צאָהלער, אָדער מענשען מיט אַ גייסטיגען צענז, ווי רבנים און למדנים. די אָרימע קלאַסען און עם-הארצים האָבען זייערע פאָרשטעהער אין קהל נישט געהאַט און זייערע אינטערעסען האָבען דעריבער אָפט געליטען. אין 18-טען יאָהרהונדערט הערען זיך אַלץ אָפטער אָנקלאָגען פון די „פּראָסטאַקעס" אויף דעם ווילקיר פון דער קהל-פיהרונג און איהר דעספּאָטישער מאַכט. — אַזוי ווי די דערפער און קליינע שטעדטלעך האָבען קיין אייגענע פערוואַלטונג ניט געהאַט, נאָר געהערט צו דער געמיינדע-פערוואַלטונג פון זייער ראַיאָן, זענען צווישען איין קהילה און דער צווייטער אָפט פאָרגעקומען סכסוכים צוליעב די דאָזיגע שטעדטלעך און דערפער. יעדער קהל האָט געוואָלט זיי צורעכענען צו זייער ראַיאָן, ווייל דורך זיי פלעגען זיך פערגרעסערן די הכנסות פון קהל. אַזעלכע סכסוכים פלעגען בעטראַכט ווערן דורך דעם „ועד ארבע ארצות" און „ועד קהלות ראשיות דליטא".

אויף די „ועדים״ פלעגען בעטראכט ווערן אלגעמיין-נאציאנאלע פראגען און עס זענען בעשטימט געווארען די בעציהונגען צו דער רע־גיערונג. ביי די ועדים פלעגען זיך געפינען „שתדלנים״, וואס פלעגען פאהרען קיין ווארשא אויף די זיצונגען פון סיים מיט השתדלות׳ען וועגען פערשיעדענע יודישע רעכטען. דער פוילישער „ועד״ פלעגט ווי פריהער אבהאלטען זיינע זיצונגען פעריאדיש אין לובלין און אין אנ־דערע שטעדט, און דער ליטווישער „ועד״ פלעגט זיך פערזאמלען אין פערשידענע שטעדט, ווי חאמסק, סיעלץ, מיר, סלוצק און בריסק. אין ענדע 17-טען יאהרהונדערט, ווען מען האט נעדארפט איינארדנען די צורואינירטע געזעלשאפטליכע ארדנונג, האבען די ועדים ארויסגע־וויזען א בעזונדער אינטענסיווע טעטיגקייט. די רעגיערונג האט שטענדיג פערטיידיגט דעם אויטאריטעט פון די ועדים. אין 1687 האט דער „ועד ארבע ארצות״ זיך בעקלאגט פאר׳ן קעניג, אז זיי קענען נישט נעהמען אויף זיך די פעראנטווארטליכקייט פאר דער בעשטימטער סומע שטייערען פון דער יודישער בעפעלקערונג, ווייל פיעל יודען ווילען נישט פאלגען די קהל-פארשטעהער און בענוצענדיג זיך מיט פראטעקציעס פון דער שליאחטע דרעהען זיי זיך אוים פון צאהלען שטייערען. דער קעניג האט דאן געמוזט ארויסגעבען א שטרענגען בעפעהל און סטראשען מיט הארבע שטראף די, וואס וועלען נישט פאלגען דעם קהל.

וואס מעהר עס האט זיך פערערגערט די יודישע עקאנאמישע לאגע, אלץ מעהר ארבייט האבען געהאט די ועדים, אלץ ענערגישער איז געווארען זייער טעטיגקייט. זיי האבען געדארפט סיי רעגולירען די אינערליכע ארדנונג צווישען יודען, סיי בעשטימען די בעציהונגען צו דער רעגיערונג און צו די סיימען. מען קען נישט זאגען, אז די ועדים האבען פערשטאנען מיט דעם געהעריגען שטאלץ און זעלבסט-ווירדע צו פערטיידיגען די יודישע אינטערעסען. די ועדים זענען אויך געוועזען צו-פיעל אריסטאקראטיש, אז זיי זאלען נעהמען אין אכט די אינטע־רעסען פון די פראסטע פאלקס-מאסען. וואס זענען אפטמאל בעליידיגט געווארען. אבער איין גרויסען פערדיענסט האבען די ועדים געהאט, וואס זיי האבען פעסט געהאלטען אין זייערע הענד די אינערליכע דיסציפלין און אין אזא צייט פון מהומות און אומגליקען נישט דערלאזען, אז די יודישע געזעלשאפטליכקייט זאל זיך צופאלען. א בעזונדער אויפ־מערקזאמקייט האבען די ועדים געלעגט אויף די תלמוד-תורות און ישיבות, וואו עס האבען געלערנט די ארימע קינדער אויפ׳ן חשבון פון

די רייכע. די ועדים האבען אכטונג געגעבען אויף די פראגראמען אין די ישיבות, געזארגט דערויף, אז אלע יודישע קינדער זאלען מוזען א געוויסע צייט לערנען און אז די ארימע זאלען געשטיצט ווערן דורך געלד און עסען. דער „ועד ארבע ארצות" האט איינגעארדענט א צענזור אויף די ספרים, וואס זענען געדרוקט געווארען אין פוילען אדער אריינגעפיהרט געווארען פון אויסלאנד, און די ספרים, וואס האבען נישט געהאט קיין הסכמה פון „ועד" אדער פון א אנגעזעהענעם רב, האבען נישט געטארט פערשפרייט ווערן. דער גייסטיגער האריזאנט פון דעם „ועד" איז נישט געוועזען גרויס און אויסער תלמוד און רבנישע ליטעראטור איז נישט דערלאזען געווארען.

די קהל'שע ארגאניזאציע האט בעקומען א גרויסען קלאפ אין יאהר 1767. אין דעם יאהר האט דער סיים בעשלאסען ענדערן דאס סיסטעם פון שטייערן-אבצאהלונג און אנשטאט דעם, וואס פריהער פלעגט בעשטימט ווערן יעהרליך איין אלגעמיינע סומע אויף דער גאנצער יודישער בעפעלקערונג, איז יעצט איינגעפיהרט געווארען, אז יעדער נפש דארף איינצאהלען בעזונדער א יעהרליכען שטייער. כדי די שטייערן זאלען אויפגעמאהנט ווערן ריכטיג, האט מען בעשטימט א אלגעמיינע רעוויזיע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין דער גאנצער מלוכה. אויף אזא אופן זענען בטל געווארען די אלטע פונקציעס פון די געמיינדעס אלס הויפט-ארגאן פון איינמאהנען און אריינטראגען אין דער מלוכה-קאסע די אלגעמיינע סומע יודישע שטייערן, און די קהל-פארשטעהער זענען געווארען איינפאכע פערמיטלער, וואס זענען געוועזען מחויב אין יעדער שטאדט אויפצומאהנען פון יעדען יוד דעם שטייער און דערנאך איינצאהלען אין דער קאזנא. פון דעם מאמענט אן האט דער קהל פערלוירען פאר דער רעגירונג יענע בעדייטונג, וועלכע ער האט געהאט פריהער, ווען ער האט געשפיעלט די ראליע פון א צענטראל-פערטרעטונג. די יודישע אויטאנאמישע ארגאניזאציע איז פאר דער רעגירונג שוין מעהר נישט נוצליך געוועזען און דעריבער האט זי אויסגעזעהן ביי איהר איננאנצען איבעריג. אין דעם סיים פון 1674 איז שוין אנגענומען געווארען א בעשלוס, אז די אלע יודישע סיימען און „סיימיקעס", די אלע ועדים און זייערע צוזאמענפאהרען זענען לחלוטין איבעריג און דעריבער איז בעשלאסען געווארען, אז פון יעצט אן ווערט פערבאטען צונויפצורופען צוזאמענפאהרען פון די קהל-פארשטעהער צוליעב וועלכע עס איז צוועקען.

אויף אזא אופן זענען די קהילות בעגרענצט געווארען אין זייער טעטיגקייט און די צענטראלע ארגאנען פון דער יודישער אויטאנאמיע, די ועדים, זענען איינגאנצען בטל געווארען. דאס איז געוועזען מיט 8 יאהר פאר דעם ערשטער צוטיילונג פון פוילען, ווען די פוילישע מלוכה האט שוין כמעט אויפגעהערט זעלבסטשטענדיג עקסיסטירען. אין א צייט ארום שפעטער הויבט זיך אן די גסיסה פון פוילען; דער גרעסטער טייל פוילישע פראווינצען געהט איבער אין אנ'אנדער ממשלה און צוזאמען דערמיט פאלט איינגאנצען די יודישע אינערליכע אויטאנאמיע, יענע פעסטע ארגאניזאציע, וועלכע האט געשפיעלט אזא גרויסע ראליע אין דער פערפעסטיגונג פון דער נאציאנאלער עקסיסטענץ אין א צייט פון שרעקליכע אומגליקען און רדיפות.

זיעבעטעס קאפיטעל.

ברוך שפינאזא און שבתי צבי.

אויף דער גרעניץ צווישען צוויי וועלטען: צווישען דעם געטאָ־לעבען מיט דער אלטער יודישער קולטור און דער בירגערליכער עמאנציפאציע מיט דער עפּאכע פון השכלה, זענען ביי יודען אויפגעשטאנען צוויי מענשען, וואס זענען לויט זייער נאטור און לויט זייער שאפונג געוועזען צוויי געגענגעזעצטע פערזענליכקייטען, אבער דאך ענליך איינער צום צווייטען לויט זייער טראגישען גורל. דאס זענען געוועזען דער גרויסער פילאזאף ברוך שפינאזא און דער גרויסער מיסטיקער שבתי צבי. ביידע האבען געענדיגט דערמיט, וואס זיי זענען אוועק פון זייער פאלק, ביידע האבען ארויסגערופען געגען זיך פיעל פערביטערונג און צארן ביי זייערע ברידער, פון וועלכע זיי זענען סיף כל סוף אוועק; נאר מערקווירדיג! אין דער צייט, ווען שבתי צבי און זיינע אפאסטאלען האבען בעשאפען א גרויסע בעוועגונג ביי יודען, אויפגערודערט דאס גאנצע יודענטום אין משך פון פיעל יאהרען, און סוף כל סוף גארנישט, אויסער פערדרוס און צארן, נישט איבערגעלאזען נאך זיך אין דער יודישער געשיכטע — אין דערזעלבער צייט איז ערגעץ אין א ווינקעל זיך געזעסען דער רוהיגער פילאזאף שפינאזא, וועלכער איז געוועזען ווייט פון קאמפף, האט שטיל געלעבט און שטיל זיינע אידעען געפּרעדיגט, קיין שום בעוועגונג נישט ארויסגערופען, קיין וועלט נישט אויפגערודערט און דאך איבערגעלאזען נאך זיך א גרויסע גייסטיגע ירושה און איז געגען זיין ווילען געבליבען א צירונג פאר דעם פאלק, וואס האט איהם דער וועלט געגעבען און וועלכען ער האט פערלאזען.

ברוך שפינאזא, א מיטגליעד פון א מאראנישער פאמיליע, וואס איז אנטלאפען פון שפאניען קיין האלאנד, איז געבוירען געוואָרען אין אמסטערדאם, אין יאהר 1632. זיין פאטער איז געווען איינער פון די פרנסים אין דער אמסטערדאמער קהלה און געגעבען זיין קינד א גרינדליכע בילדונג. ברוך האט געלערנט תורה אין דער דעמאלטיגער אמסטערדאמער ישיבה, וואו עס האבען געלייענט לעקציעס אזעלכע בעריהמטע גדולים, ווי ר׳ יצחק אבוהב, ר׳ מנשה בן ישראל און ר׳ שאול מארטיירא. ענדיגענדיג די ישיבה, האט ברוך זיך גענומען צו דער יודישער מיטעלאלטערישער פילאזאפיע, וועלכע האט איהם געעפענט די אויגען און אריינגעפיהרט אין א וועלט פון נייע אידעען. פון רמב״ם, רלב״ג און קרשקש איז דער יונגער שפינאזא אוועק ווייטער, געזוכט תשובות אויף פיעל רעליגיעזע און מאראלישע פראגען, וואס האבען געפייניגט זיין מוח, און איז צוגעקומען צו די גרעניצען פון דער קבלה. יעדער מיסטיציזם איז אבער פרעמד געווען דער נאטור פון שפינאזא, וואס איז געווען גענויגט צו פרייער חקירה, און ער האט געמוזט זוכען און געפינען פאר זיך א נייעם וועג. ער האט פלייסיג ערלערנט לאטייניש, וואס איז געווען דעמאלט די ליטעראַרישע שפראך פון אלע געלעהרטע, אנגעהויבען אפט אריינקומען אין הויז פון פרייזיניגען קריסטליכען געלעהרטען וואן-דען-עמדען, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די גייסטיגע שטרעמונגען אין דער אויסער-יודישער וועלט. מיט היץ האט שפינאזא זיך גענומען לערנען מאטעמאטיק, פיזיק, חימיע און אסטראנאמיע. דערנאך איז ער איבערגעגאנגען צו פילאזאפיע און דער סיסטעם פון פילאזאף דעקארט, וועלכער האט דעמאלט בעהערשט די גאנצע וויסענשאפטליכע וועלט, האט געמאכט א גאנצע איבערקעהרעניש אין שפינאזא׳ס וועלט-אנשויאונג.

פון דעמאלט אן האט שפינאזא אנגעהויבען שטעלען העכער פון אלץ די פרייע חקירה, וואס דארף ברעכען יעדע רעליגיעזע טראדיציע. אלס א קאנסעקווענטער מענש, ביי וועלכען דאס געוויסען פראטעסטירט געגען יעדער פשרה, געגען יעדער פאלשקייט, האט שפינאזא באלד דערשפירט אין זיך א שארפע סתירה צווישען זיינע איבערצייגונגען און די פאדערונגען פון דער יודישער רעליגיע. איהם האט אויפגערעגט דער בארג דינים און חומרות פון אפיציעלען יודענטום, וועלכען ער האט אנגערופען „א שטראף פון גאט“, און ער האט זאגאר אנגעהויבען צווייפלען אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל.

און קוים איז די ביבעל געגעבען געוואָרען נישט פון גאָט, נאָר גע־שאַפען געוואָרען דורך מענשען צוליעב מענשליכע צוועקען, דאַן איז דאָך נאַריש און נישט־עהרליך צו האַלטען זיך בּיי די יודישע געזעצען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען מיט פיעל יאָהרען צוריק צוליעב אוּעלכע צוועקען, וועלכע זענען פרעמד דעם היינטיגען מענשען. שפינאָזא האָט דעריבּער דערשפירט, אַז עס איז געגען זיין געוויסען צו האַלטען זיך בּיי די געזעצען, און וועלכע ער גלויבּט מעהר נישט. כל זמן זיין פאָטער האָט געלעבּט, האָט ער דאָך זיך נאָך נישט בּעשלאָסען אָפען איבּערצורייסען מיט דער יודישער רעליגיע און ווען דער פאָטער איז געשטאָרבּען פלעגט ברוך שפינאָזא נאָך קומען פון צייט צו צייט אין שוהל אריין און זאָגען קריש. נאָר ווען דאָס טרויער־יאָהר האָט זיך געענדיגט, האָט ער אויפגעהערט בּעזוכען די שוהל און איז פאַקטיש אַרויסגעטרעטען פון דער יודישער געמיינדע. ער האָט אָנגעהויבּען אַלץ מעהר זיך דערווייטערן פון זיינע בּרידער, וואָס האָבּען איהם געהאַלטען פאַר אַ געפעהרליכען אפיקורס, און פערקעהרט מעהר אין דער קריסט־ליכער וועלט. די אויפפיהרונג פון שפינאָזא האָט אַרויסגערופען אַ גרוי־סע אויפרעגונג אין דער יודישער געמיינדע.

די אַמסטערדאַמער ספרדים האָבּען מיט שרעק דערזעהען, ווי איינער פון זיי טרעט אַרויס געגען דער רעליגיע, צוליעב וועלכער זיי און זייערע עלטערען האָבּען אַזוי פיעל צרות געליטען, און געהט איבּער אין לאַגער פון די שונאים; די טראַגישע געשיכטע מיט אוריאל אַקאָסטאַ האָט זיי שוין געהאַט אָנגעלערנט און דעריבּער האָבּען די פיהרער פון דער יודישער געמיינדע זיך געפּרובּט ווירקען אויף שפינאָזאַ'ן מיט גוטע רעד. זיי האָבּען געוואָלט פועל'ן בּיי איהם, אַז ער זאָל ווינציגסטענס פאָרמעל נישט איבּעררייסען די בּעציהונגען מיט'ן יודענטום, אָפען נישט טאָן קיין עבירות, כדי נישט צו ווייזען קיין שלעכטען בּיישפּיעל אַנדערע יודען, און דערפאַר האָט מען שפינאָזאַ'ן פאָרגעלעגט אַ יעהר־ליכע גרויסע פענסיע. שפינאָזא איז אָבּער געוועזען נישט פון די מענ־שען, וואָס פערקויפען זיך צוליעב געלד, און ער האָט אָבּגעוואָרפען דעם פאָרשלאַג פון די אַמסטערדאַמער קהל־פיהרער, ווי אויך פון זיין רבי שאול מאָרטעירא, וועלכער האָט זיך בּיי איהם געבּעטען רחמים, ער זאָל נישט אַוועק פון יודענטום. דאַן האָט מען ברוך שפינאָזא אַרויסגערופען צום בית־דין און איהם ערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז בּעוויעזען געוואָרען, אַז ער היט נישט די יודישע רעליגיע, דעריבּער

ווערט ער אריינגעלעגט אין א „חרם קטן", ד. ה. אין פערלויף פון דרייסיג טעג דארף ער זיין אויסגעשלאסען פון דער יודישער געמיינדע און אין דער צייט דארף ער תשובה טאן. שפינאזא האט, נאטירליך, נישט געוואלט תשובה טאן, און אין יולי 1656 איז ער שוין אריינגע־לעגט געווארען אין „גרויסען חרם", וואס איז פייערליך אויסגערופען געווארען אין שוהל. דער חרם האט זיך געענדיגט מיט פאלגענדע ווערטער: „זאל ער זיין פערשאלטען טאג און נאכט, ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, ווען ער געהט אריין און ווען ער געהט ארויס. זאלען אויף איהם קומען אלע שרעקליכע קללות, וואס זענען אויסגערעכענט אין דער תורה!... מיר בעפעהלען, אז קיינער זאל נישט קומען אין זיין געזעלשאפט, נישט האבען מיט איהם קיין מונדליכע אדער שריפטליכע בעציהונגען, נישט געפינען זיך מיט איהם צוזאמען אונטער איין דאך אדער אין זיינע ד' אמות און נישט לעזען קיין ווערק זיינס".

די דאזיגע שטראף פון דער „יודישער אינקוויזיציע" איז פאר שפינאזא'ן נישט געווען קיין גרויסער אומגליק, ווייל פאקטיש האט ער נאך פריהער איבערגעריסען יעדע פערבינדונג מיט יודען, זאגאר מיט זיינע קרובים. אבער דער שענדליכער אקט פון חרם האט אויף איהם, ווי עס ווייזט אויס, געמאכט א גרויסען רושם. און ער האט דאס אויף זיין גאנץ לעבען נישט געקענט מוחל זיין. אין זיינע שפעטערדיגע ווערק בעמערקט זיך שוין א שנאה צום יודענטום און צו יודען, הגם בטבע איז ער געווען א גוטער און רוהיגער מענש. דאס אבזאגען זיך פון דער יודישער רעליגיע האט איהם געבראכט אבצוזאגען זיך אויך פון יודישען פאלק און זיינע אינטערעסען.

נאכ'ן חרם האט ר' שאול מארטיירא דערלאנגט א מעלדונג דעם אמסטערדאמער מאגיסטראט, אז דער אויסגעשלאסענער שפינאזא לייי־קענט אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל, וואס איז אויך דער יסוד פון דער אפיציעלער מלוכה־רעליגיע. דער מאגיסטראט האט צוליעב דעם בעפוילען שפינאזא'ן, צו פערלאזען אמסטערדאם, און ער האט זיך בעזעצט אין א נאהענטען דארף. נאר אין עטליכע מאנאטען ארום איז ער צוריקגעקומען. פון דעמאלט אן האט שפינאזא געוואוינט אין פערשידענע ערטער פון האלאנד, וואו ער האט געפיהרט א שטיל לע־בען פון א איינזאמען פילאזאף. כדי צו קענען ערנעהרען זיך, האט ער אויסגעלערנט די מלאכה פון שלייפען גלעזלעך צו ברילען,

מיקראָסקאָפּען און טעלעסקאָפּען; אַ דאַנק זיינע קענטנישען אין פיזיק האָט ער פערפאָלקאָמט די טעכניק פון דער דאָזיגער אַרבייט און געקענט לעבען, כאָטש בדוחק, פון זיינע פערדינסטען. דער דינער גלאָז-שטויב, וואָס געהט אַרויס ביים שלייפען די גלעזלעך, האָט שעדליך געווירקט אויף די לונגען פון גרויסען פילאָזאָף, וואָס איז געווען בירושה גענייגט צו שווינדזוכט, און די דאָזיגע קרענק האָט איהם פריהצייטיג צום קבר געבראַכט. אויסער די עטליכע שעה פון זיין פּראָפעסיאָנעלער אַרבייט האָט שפּינאָזאַ זיין גאַנצע צייט אָבגעגעבען פאַר זיין גייסטיגער שאַפונג, וואָס איז געווען די איינציגע טרייסט פון זיין לעבען, און אין פערלויף פון צוואַנציג יאָהר זענען געשאַפען געוואָרען יענע גרויסע ווערק, וואָס וועלען אייביג פערנעהמען אַ חשוב'ען פּלאַץ צווישען די געניאַלע שאַפונגען פון מענשליכען גייסט.

אַ גרויסען רעש האָט געמאַכט שפּינאָזאַ'ס ערשטע ווערק „טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט". אין דעם ווערק ווערט אָבגעגעבען אַ בעדייטענדער פּלאַץ דער קריטיק פון דער יודישער רעליגיע. שפּינאָזאַ'ס בעהאַלטענער פערדרוס אויף די רבנים, וואָס האָבען איהם מחרים געווען, האָט נישט ווילענדיג זיך אָבגערופען אויף זיין בעציהונג צום גאַנצען יודענטום. און כאָטש שפּינאָזאַ האָט אומעטום געזוכט נאָר דעם ריינעם אמת און געשטעלט העכער פון אַלץ די ריינע פרייע חקירה, האָט ער דאָך נישט געקענט בלייבען קאַלטבלוטיג און רוהיג בנוגע צו יודען און צום יודענטום. דערפון נעהמט זיך די אונקלאָרקייט, צווייזייטיגקייט און האַלבקייט אין זיינע מיינונגען וועגען יודענטום.

וואָס אָנבעלאַנגט דער ביבעל, האַלט שפּינאָזאַ, אַז דאָרט האָבען זיך מיט דער צייט אַריינגעגנב'עט פיעל טעותים,* און אַז די הייליגע ספרים זענען נישט געשריבען געוואָרען דורך משה און די נביאים, נאָר דורך עזרא. די נביאים שטעלט שפּינאָזאַ אויף אַ הויכער מדרגה, אָבער די יודען האָבען נישט וואָס צו שטאָלצירען מיט זיי, ווייל אויך אַנדערע פעלקער האָבען געהאַט נביאים. אין יודענטום זענען שפּינאָזאַ'ן דאָך געפעלען געוואָרען צוויי גרויסע ערשיינונגען: די הויכע מאָראַל פון די נביאים און די געזעלשאַפטליכע אָרדנונג לויט די געזעצען פון דער תורה. די ענטשטעהונג פון יודענטום מאָלט שפּינאָזאַ אַזוי: אַמאָל איז די יודישע מלוכה-אָרדנונג געווען פאָלקאָם דעמאָקראַטיש; אַלע האָבען געהאַט גלייכע רעכטען און גלייכע פליכטען; דער איינציגער מושל אויף יודען איז געווען גאָט אַליין. די רעליגיע און די בירגערליכע

געזעצען האבען זיך פעראייניגט אין איין תורה, אזוי אז דער, וואס האט עובר געוועזן אויף א געזעץ פון דער רעליגיע, האט דערמיט אויך געבראכען די מלוכה-ארדנונג, און דער, וואס האט גצהיט די געזעצען פון דער תורה, איז אין דערזעלבער צייט אויך געוועזען א טרייער בירגער פון לאנד. די יודען זענען ווי אריינגעטרעטען אין א אבמאך מיט גאט, אז זיי זאלען היטען זיין תורה, און דערפאר וועט ער זיי היטען און זיי וועלען האבען א קיום אויף אייביג. זינט יודען האבען אנגעהויבען פאדערן, אז צווישען זיי און גאט זאל זיין א פערמיטלער, און זיי האבען געזאגט צו משה'ן: „דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות", האבען זיי מוחל געוועזען אויף זייער זכות צו שטעהן אין דירעקטע בעציהונגען מיט גאט און משה איז געווארען פארשטעהער. ער האט זיי געגעבען געזעצען און געבאטען לויט דער פאדערונג פון דער צייט און איינגעארדענט זייער לעבען אויף בעשטימטע יסודות. שפעטער האט משה איבערגעגעבען די פאליטישע ממשלה צו זיין תלמיד יהושע בן נון, און די רעליגיעזע הנהגה האט ער איבערגעגעבען זיין ברודער אהרן. די הערשאפט פון די כהנים איז בעגרענצט געווארען דורך דעם פאליטישען הערשער און זיי האבען דעריבער נישט געהאט קיין חלק אין לאנד, כדי זיי זאלען נישט קענען פערחאפען אין זייערע הענד אויך די פאליטישע מאכט. מיט משה'ס טויט איז די יודישע מלוכה געווארען נישט קיין מאנארכיע, נישט קיין דעמאקראטיע, נאר א טעאקראטיע (א געטליכע מלוכה). די פאליטישע הערשאפט איז איבערגעגעבען געווארען צו איינציגע שבטים און די כהנים זענען געווארען די פערמיטלער צווישען גאט און זיין פאלק.

די דאזיגע ארדנונג איז געוועזען נוצליך פאר'ן פאלק אין פיעל הינזיכטען. די, וואס האבען געהאט די מאכט אין זייערע הענד, האבען נישט געקענט ענדערן די געזעצען און אונטערדריקען דאס פאלק, ווייל די תורה איז איבערגעגעבען געווארען צו די כהנים און לוים און די מאכט-האבענדע האבען נישט געהאט צו טאן מיט איהר. אלע יודען האבען געוואוסט די געבאטען און די געזעצען פון דער תורה, אזוי אז עס איז שווער געוועזען זיי צו ענדערן. דאס מיליטער איז בעשטאנען פון גאנצען פאלק און איז נישט געוועזען קיין בעזונדערער קלאס, אזוי אז מען האט נישט געקענט בערויבען די רעכטען פון פאלק מיט דער הילף פון דער ארמעע. די הערשער האבען נישט איבערגענומען זייער מאכט בירושה, נאר ערווארבען זי דורך פערזענליכע מעלות

און גוטע איינגעשאַפטען. אַזאַ וואונדערבאַרע אָרדנונג האָט געמוזט
ענטוויקלען אין פאָלק אַ שטאַרקע ליעבע צום אייגענעם פאָטערלאַנד
און דער אייגענער רעליגיע; ווייל רעליגיע און פאָטערלאַנד זענען דאָ
געווען ענג צוזאַמענגעבונדען צווישען זיך. דאָס פאָטערלאַנד איז פער=
הייליגט געוואָרען דורך דער רעליגיע און די רעליגיע איז פערפעסטיגט
געוואָרען דורך דער צוגעבונדענקייט צו דער אייגענער ערד און אייגענע
לעבענס=פאָרמען. אומעטום, אין גאָטעס=דיענסט, אין בית=המקדש, —
אויף יעדען שריט און טריט האָבען יודען אין זיך ענטוויקעלט די
ליעבע צום אייגענעם פאָלק און די דאָזיגע מערקווירדיגע אחדות איז
געוואָרען אַ צווייטע נאַטור ביי דער יודישער אומה. איינע פון די גרויסע
מעלות פון יענער אָרדנונג איז געווען דאָס, וואָס די ערד איז פונאַנ=
דערגעטיילט געוואָרען אויף גלייכע חלקים און אַלע זענען געבליבען
אויף זייער נחלה, ווייל די ערד איז נישט פערקויפט געוואָרען אויף
אייביג און פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען צוריק צו איהר אייגענטי=
מער אין יאָהר פון יובל. דעריבער זענען כמעט קיין אָרימע לייט נישט
געווען ביי יודען און יעדענפאַלס איז די אָרימקייט נישט געווען שרעק=
ליך, ווייל די מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך״ איז שטרענג געהיט גע=
וואָרען. אָבער אין דער צייט, ווען די יודישע פערגאַנגענהייט איז
לויט דער מיינונג פון שפּינאָזאַ פול מיט שענקייט און גרויסקייט, איז
די יודישע געגענוואַרט לויט זיין מיינונג פול מיט חסרונות, און דאָ
פערלירט דער גרויסער פילאָזאָף זיין פילאָזאָפישע רוהיגקייט און זוכט
בכיון בעשולדיגונגען אויף יודען און יודישקייט. ער אָנערקענט נישט
דאָס יעצטיגע יודענטום; די יודישע ירידה האָט זיך לויט זיין מיינונג
אָנגעהויבען שוין לאַנג, פון דעם מאָמענט, ווען יודען האָבען אָנגע=
הויבען אויסקלייבען מלכים איבער זיך. די מלוכה האָט נישט געקענט
דערלאָזען, אַז נעבען איהר זאָל עקזיסטירען נאָך אַ צווייטע ממשלה,
די כהנים, און דעריבער האָבען די מלכים אָנגעהויבען איינפיהרען
געצען=דיענעריי, כדי אָראָבצושלעפּען די כהנים פון זייער גרויסקייט. די
יודען האָבען פערלאָזען זייער „מלכות שמים״, דאָס קעניגרייך פון
הימעל; צוזאַמען מיט זייער אַמאָליגער מלוכה=אָרדנונג האָבען זיי אויך
פערלאָזען זייער תורה, וואָס איז געווען פעסט צוזאַמענגעבונדען מיט
דער מדינה. די יודישע טעאָקראַטיע האָט אָנגעהויבען פאַלען אַלץ
נידעריגער, ביז יודען זענען איינגענומען געוואָרען דורך דעם מלך בבל.
לויט דער טעאָריע פון שפּינאָזאַ, איז דער מקור פון יעדער

גערעכטיגקייט נאָר די קראַפט: דער שטאַרקער האָט דאָס רעכט צו הערשען איבער'ן שוואַכען און פאַר דעם כח דאַרף מען נאָר אַראָבבויגען דעם קאָפּ, און לויט דער טעאָריע זענען יודען געוואָרען מחויב צו ערפילען די געזעצען פון די בבליים, זינט יהודה איז איינגענומען געוואָרען דורך בבל. מיט איין וואָרט: פערלירענדיג די קראַפט איהרע, האָט די יודישע רעליגיע פערלוירען איהר אויפגאַבע און האָט געדאַרפט אַראָב פון דער סצענע.

אין דער צייט, ווען שפינאָזאַ איז געווען אין אַמסטערדאַם דרוקען זיינע צוויי גרויסע ווערק „די עטיק" און דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישען טראַקטאַט", וואו ער לייקענט אין דער עקזיסטענץ-קראַפט פון יודענטום, — פונקט אין דערזעלבער צייט האָבען די יודען אין אַמסטערדאַם געפייערט דעם חנכת-הבית פון דער גרעסטער יודישער שוהל אין דער גאַנצער וועלט, און די פייערונג, וועלכע איז געווען אונגעוועהנליך גרויס, איז געווען דער בעסטער בעווייז, אַז דאָס יודענטום האָט נאָך גענוג קראַפט אין זיך און וועט נאָך לאַנג לעבען, נישט קוקענדיג אויף קיינע טעאָריעס. אין אַ קורצער צייט אַרום (דעם 21-טען פעברואַר 1677) איז דער גרויסער פילאָזאָף איינזאַם געשטאָרבען. יודען האָבען זיך שטאַרק נישט געשראָקען פאַר שפינאָזאַ'ס מיינונגען וועגען יודענטום, און חאָטש אין יענער צייט זענען יודען געווען רייך אין גייסטיגע קרעפטען, דאָך האָבען זיך געפונען ווינציג, וואָס זענען אַרויסגעטרעטען מיט פראָבעס צוצושטערען שפינאָזאַ'ס פילאָזאָפישען סיסטעם, ווייל מען האָט נישט געזעהען אין איהם קיין סכנה פאַר'ן יודענטום. אָבער עס איז פיעל צום בעדויערן, וואָס אַזאַ גייסטיגער אוצר, ווי שפינאָזאַס אידעען, האָבען נישט געפונען פאַר זיך קיין באָדען אין יודענטום גופא און געמוזט איבערגעהן צו אַ פרעמדער קולטור. שפינאָזאַ מיט זיין גרויסער גייסטיגער עשירות זענען אויף אייביג געבליבען אויסגעשלאָסען פון דער יודישער וועלט!

די וועגען אין יודענטום זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען. דיזעלבע יודישע קולטור, וואָס האָט פון זיך אַרויסגעגעבען אַזאַ פרייען דענקער, ווי שפינאָזאַ, האָט אין דערזעלבער צייט אַרויסגעגעבען פון זיך אַזאַ מיסטיקער, ווי שבתי צבי. נ״ר וועהרענד די דעמאָלטיגע יודישע וועלט איז נישט געווען צוגעפאַסט פאַר די פרייזיניגע געדאַנקען פון שפינאָזאַ און ער איז דעריבער אַרויסגעוואָרפען געוואָרען פון יודענטום, וואָס האָט איהם נישט געקענט איינשלינגען אין זיך, — האָט שבתי צבי

געפונען פאר זיך א גינסטיגען באָדען און ארויסגערופען אזא שטארקע משיח־בעוועגונג, וואס האט צו זיך קיין גלייכען נישט געהאט אין דער יודישער געשיכטע פון בר־כוכבא אָן.

דאס לעבען פון יודען אין דער טערקישער מלוכה, דאס געבורטס־לאנד פון שבתי צבי, איז צו יענער צייט געווען פערשטיינערט און פערגליווערט, ווי א שטעהענדיגער טייך. די אמאל בעוועגליכע לעבעדיגע ספרדים, וואס זענען זיך אנגעלאָפען קיין טערקיי נאך די רדיפות אין שפאניען און פארטוגאל, זענען דארט פערגליווערט געווארען און פערלוירען זייער בעוועגליכקייט. דער טערקישער רעזשים פון ווילקיר און דעספאטיזם האט נישט געקענט דערלאזען קיין פרייע קולטורעלע אדער עקאנאמישע טעטיגקייט, ווייל כדי די בעפעלקערונג זאל קענען פריי בעוועגען זיך און ענטוויקלען א זעלבסטשטענדיגע טעטיגקייט, איז פריהער פון אלץ נויטיג, אז עס זאל עקזיסטירען פרייהייט פון פערזאן און פערמעגען. אין טערקיי דאגעגען איז יעדע פראָווינץ געווען אונטערגעווארפען דער אונבעגרענצטער מאכט פון פאשא, וועלכער האט געקענט טאָן מיט דער בעפעלקערונג אלץ, וואס זיין הארץ גלוסט.

עס זענען געווען פאקטען, ווען די פאשא׳ס האבען אָפען גערויבעוועט ביי זייערע אונטערטאנען און די העכערע מאכט האט געקוקט און אפילו נישט פראטעסטירט. אזוי, למשל, האט איינער איבן־פארוך אָבגעקויפט פאר געלד די שטעל פון א פאשא אין ירושלים, וועלענדיג אָבנעהמען זיינע קאסטען נאך מיט ריוח, האט דער פאשא ארויפגעלעגט א גרויסע קאנטריבוציע אויף די ירושלים׳ער יודען און פלעגט אויפמאהנען דאס געלד דורך אכזריות׳דיגע מיטלען: ער פלעגט ארעסטירען די אנגעזעהענסטע יודען, זיי האלטען אין תפיסה, פייניגען זאגאר, ביז מען האט איהם נישט בעצאהלט דאס געלד. די פערמעגליכע יודען זענען ענטלאָפען אין די בערג און אין די הויהלען, נאר די אָרימע האבען געמוזט פערבלייבען. מען האט געפרובט זיך בעקלאגען פאר דער העכערער מאכט און מען האט גע׳פועל׳ט, אז מען זאל שיקען קיין ירושלים א קאדי (ריכטער), אבער יענער האט בעסער זיך געטיילט מיט׳ן פאשא, איידער זיך אננעהמען פאר די בערויבטע. ערשט אין צוויי יאהר ארום איז איבן־פארוך אבגעזאגט געווארען פון דער שטעל, נאר פאר דער צייט האט ער שוין בעוויזען אנצוראבעווען איבער גענוג, אזוי אז פון די אָרימע יודען איז שוין נישט געווען מעהר וואס צו נעהמען.

אין אזא לאנד האט זיך נישט געקענט ענטוויקלען קיין פריע עקאנאמישע טעטיגקייט. דאס רוב יודען זענען געוועזען זעהר ארים און געלעבט בלויז פון נדבות. קיין פאלעסטינא איז מען געקומען נאר פאסטען און גאט בעטען, אן דער וועלט האט מען פערגעסען און די מיסטישע קבלה האט דארט געלאזען טיעפע ווארצלען. פיעל מקובלים פלעגען ארויספאהרען איבער דער וועלט, קלויבען נדבות פאר די ארימע אין פאלעסטינא און אומעטום פערשפרייטען די דונקעלע אידעען פון אר״י׳ס שול. די ספרדים אין טערקיי האבען זיך צוגעוועהנט צום געדאנק, אז די נביאות פון פיעל יודישע געלעהרטע, אנהויבענדיג פון אברבנאל, וועגען משיח־קומען, מוז ערפילט ווערן, און אז די מקובלים מיט זייערע תפלות און תקונים דערנעהנטערען דעם מאמענט פון דער גאולה. מען האט געפרובט בעשטימען דאס יאהר פון דער גאולה. עס האט געהערשט די מיינונג, אז דער אנהויב פון משיח׳ס צייטען דארף אויספאלען אין 1648, לויט א געוויסען רמז אין „זהר". אזעלכע טונקעלע האפנונגען האבען פיעל געווירקט אויף די ענטוזיאסטישע נאטורען און אט האט זיך געפונען א מענש, וואס האט אליין געגלויבט און אנדערע איינגעגלויבט אין זיך, אז דאס איז דער, וועמען עס איז בעשערט צו זיין דער אויסלייזער פון יודישען פאלק.

שבתי צבי איז געבוירען געווארען אין סמירנא, אין יאהר 1626 אום תשעה באב. סמירנא איז דעמאלט געוועזען איינער פון די האנדעלס־צענטרען אין טערקיי. די שטאדט איז בעזונדערס אויפגעלעבט געווארען אין 1640־ער יאהרען, ווען איינינע גרויסע פירמעס האבען צוליעב דער דעמאלטיגער מלחמה צווישען טערקיי און וועניציג זיך איבערגעטראגען פון קאנסטאנטינאפאל קיין סמירנא. דעמאלט זענען פיעל אין א קורצע צייט רייך געווארען, און צווישען זיי איז אויך געוועזען דער פאטער פון שבתי־צבי, מרדכי, וועלכער איז פריהער געוועזען א ארימער הענדלער. שבתי צבי האט נאך אין די יונגע יאהרען אויסגעזעהען צו זיין א אונגעוועהנליכער מענש. ער האט אהן איבעריגע מיה אויסגעלערנט דעם קורס פון תלמוד און קבלה. זיין רבי אין תלמוד איז געוועזען דער בעוואוסטער סמירנער חכם ר׳ יוסף אישקפה, און אין קבלה האט שבתי צבי זיך געהאלטען אן סיסטעם פון בעריהמטען אר״י. נאך אין די קינדער־יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א גרויסע נויגונג צו איינזאמקייט, פלעגט זיך האלטען אבגעזונדערט פון מענשען און אפט זיך באדען אין ים, פון וואס זיין קערפער, ווי

עס שיינט, האָט דערנאָך אַזוי געשמעקט, אַז זיינע אָנהענגער האָבען דאָס אָנגענומען פאַר אַ סימן פון געטליכקייט. לויט דעם מנהג צווישען די מזרח־יודען, האָט מען איהם זעהר פריה חתונה געמאַכט מיט זעהר אַ שען מיידעל, נאָר ער האָט אַרויסגעוויזען אַ פעראַכטונג צום לעבען מיט אַ ווייב און געמוזט זיך גט'ען; מען האָט איהם חתונה געמאַכט אַ צווייט מאָל, אָבער דאָס האָט זיך ווידער געענדיגט מיט אַ גט.

וואָס מעהר דער יונגער שבתי צבי האָט זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה, אַלץ שטאַרקער איז אין איהם געוואָרען דער פערלאַנג צו נעהמען אויף זיך יענע שווערע אויפגאַבע פון סיגופים און תקונים, דורך וועלכע מען קען, לויט דער לעהרע פון די מקובלים, דערנעהענטערן דאָס קומען פון משיח. די מקובלים האָבען געגלויבט, אַז פאַר דער גאולה פון פאָלק מוז פריהער קומען די גאולה פון דער אייגענער נשמה, די אויסלייזונג דאַרף זיך אָנהויבען פון זיך אַליין: מען דאַרף פריהער בעפרייען אין זיך די „געטליכע פונקען", אָברייניגען דאָס הייליגע אין מענשען פון דעם פסולת און דערמיט צוגרייטען אַ באָדען פאַר משיח'ן. צו דעם צוועק האָט שבתי־צבי געפיהרט אַ לעבען פון אַ נזיר, אָפט געפאַסט און יעדען טאָג, סיי זומער, סיי ווינטער, זיך גע'טובל'ט אין ים. דורך אַזעלכע מיטלען האָט ער זיך דערפיהרט ביז'ן צושטאַנד פון עקסטאַז, ווען עס ווערט פערשוואונדען די גרעניץ צווישען דער פאַנטאַזיע און דער רעאַלער וועלט, און צייטענווייז פלעגט זיך איהם אויסווייזען, אַז ער האָט שוין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פאָלקאָמענהייט און אַז ער אַליין איז שוין מסוגל צו ווערן דער אויסלייזער פון יודישען פאָלק. צו זיין אייגענעם גלויבען אין זיך איז נאָך צוגעקומען די השפעה פון דער אַרומיגער סביבה. צו צוואַנציג יאָהר איז שבתי־צבי שוין געשטאַנען אין דער שפיץ פון אַ קרייזעל יונגע מיסטיקער, וואָס האָבען זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה און היים געגלויבט אין דער גיכער גאולה. דער צוואַנציג־יעהריגער שבתי־צבי, מיט זיין שען בעגייסטערט געזיכט, שוואַרצע פער־טראַכטע אויגען און שענער שטים, האָט געמוזט בעצויבערן אַלע זיינע נאָהענטע און דאָס האָט אויך געווירקט אויף איהם גופא: ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך.

ווען עס איז אָנגעקומען דאָס יאָהר 1648, ווען עס האָט זיך גע־דאַרפט, לויט דעם „זהר", אָנהויבען די גאולה, האָט שבתי־צבי'ן זיך אויסגעוויזען, אַז יעצט טאָר ער מעהר נישט וואַרטען און אַז עס איז

געקומען די צייט צו ענטפלעקען זיך פאר א גרעסערען קרייז מענשען. ער האט אנגעהויבען אפענער און דרייסטער צו רעדען וועגען די חלומות, וואס ער זעהט בייגאכט, וועגען די ענטדעקונגען, וואס מען מאכט איהם פון אויבען און וועגען זיין גרויסער מיסיע אויסצולייזען דאס פאלק. איינמאל האט ער עפענטליך ארויסגערעדט דעם שם המפורש (יהוה), וואס איז געווען ערלויבט נאר דעם כהן־גדול בשעת ער האט אבגעריכט די עבודה אין בית־המקדש, און די דאזיגע דעמאנסטראציע האט געזאלט בעווייזען, אז דער מאמענט פון דער גאולה, ווען דער בית־המקדש וועט ווידער אויפגעבויט ווערן, איז שוין נאהנט. די סמירנער רבנים מיט ר׳ יוסף אישקפה אין דער שפיץ האבען זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען דרייסטען שריט פון שבתי־צבי מיט זיינע אנהענגער און האבען איהם און זיינע אנהענגער ארייגעלעגט אין חרם. זיי האבען געמוזט פערלאזען די שטאדט און וואנדערן, און מ׳האט געמיינט, אז דערמיט האט מען אונטערדריקט די גאנצע בעוועגונג; עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז דאס פייער האט ביסלעכווייז זיך פונאנדערגעפלאקערט און איז געווארען נאך געפעהרליכער. וואנדערענדיג האט שבתי־צבי געפיהרט א אגיטאציע אין אלע יודישע שטעדט; די רדיפות אויף איהם האבען נאך פערשטארקט די אמונה אין איהם צווישען זיינע אנהענגער און ביסלעכווייז איז פון דעם קליינעם הייפעל מיסטיקער געווארען א מעכטיגע פאלקס־בעוועגונג, וואס האט אויפגערודערט נישט בלויז טערקיי, נאר אויך אנדערע לענדער.

אין סאלאניקי און אין קאנסטאנטינאפאל האט שבתי־צבי געפונען נייע אנהענגער. עס האבען נאך געפעהלט אפאסטאלען, וואס זאלען פערשפרייטען זיין נאמען איבער דער וועלט און בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע, און אזא מענש האט זיך געפונען. דאס איז געווען אברהם היכיני, א בעריהמטער דרשן, א מענש מיט א גרויסען איינפלוס אויף די פאלקס־מאסען. עס איז שווער צו זאגען, צי אברהם היכיני איז געווען פשוט א גייסטיג־קראנקער מענש אדער א שווינדלער, נאר ער האט אבגעטאן א זאך, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די פינסטערע מאסען, וועלכע זענען געווען איינגעגלויבט אין שבתי־צבי. ער האט ערגעץ בעקומען א אלטען געהיימניספולען כתב־יד, אין וועלכען עס זענען צווישען אנדערעם געווען פאלגענדע נבואה־ווערטער: „איך, אברהם, וואס האט פערבראכט 40 יאהר אין איינזאמקייט... איך האב נעפרעגט, ווען עס וועט קומען דער וואונדערליכער

קין, און אָט איז דער ענטפֿער פֿון מײַן פֿרײַנד: אין 1626 וועט געבוירען ווערן אַ זוהן בײַ מרדכי־צבי און מען וועט איהם אַ נאָמען געבען שבתי־צבי. ער וועט אײַננעהמען דעם גרויסען קראָקאָדיל, דערשטיקען די שלאַנג און ער איז עס דער אמת׳ער משיח"... די דאָזיגע געהײַמניספֿולע נבואה האָט געווירקט אויף שבתי־צבי אַלײַן, וואָס איז געוואָרען אַלץ דרײַסטער און אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך. אין סאַלאָניקי האָט ער פֿאַר זײַנע אָנהענגער געמאַכט אַ גרויסע סעודה, געהײסען זיך ברענגען אַ ספר־תורה, און ערקלערט, אַז ער פֿײַערט איצט זײַן חתונה מיט דער תורה, די טאָכטער פֿון גאָט. דאָס האָט זעהר אויפֿגעבראַכט די סאַלאָניקער רבנים, וועלכע האָבען איהם אויך פֿון דאָרטען פֿערטריבען.

נאָך לאַנגע וואַנדערונגען איז שבתי־צבי געקומען קײַן פּאַלעסטינאַ. דאָרט איז פֿון שטענדיג די מיסטישע שטימונג געווען שטאַרקער, ווי אומעטום, דאָרט איז די אמונה אין דער גאולה געווען פֿעסטער און שבתי־צבי האָט פֿערשטאַנען, אַז דאָרט איז דער באָדען גינסטיגער פֿאַר זײַן מיסיע. ער האָט אָנגעהויבען זיך מעהר אָנשטרענגען, מאַכען אַסקעטישע איבונגען, האָט אָפֿט פֿערבראַכט די צײַט אויף די קברים פֿון די בעריהמטע יודישע מענער און דאָרט הויך געוויינט און מיט זײַן שענער שטים געזונגען מיסטישע הימנען אין די לבנה־נעכט. געהענדיג איבער די גאַסען פֿלעגט שבתי־צבי טײַלען מתנות די קינדער און איז דערמיט געוואָרען נאָך פּאָפּולערער. אין גיכען האָט זיך געמאַכט אַ מעשה, צוליעב וועלכער ער האָט נאָך מעהר נושא חן געווען בײַ די ירושלימער אײַנוואוינער. אין יענער צײַט איז די ירושלימער קהילה, וואָס האָט געלעבט הויפּ׳ן חשבון פֿון די נדבות, וועלכע מען האָט אַהין צוגעשיקט פֿון אייראָפּאַ, זעהר פֿעראָרימט געוואָרען, ווײַל צוליעב דער 30־יעהריגער מלחמה פֿון דײַטשלאַנד און דעם קאָזאַקען־אויפֿשטאַנד אין פּוילען, זענען די יודען פֿון יענע לענדער אַלײַן אָרים געוואָרען און נישט געקענט שיקען קײַן נדבות. צום אומגליק האָט דער טערקישער פּאַשאַ נאָך אַרויפֿגעלעגט אויף די ירושלימער יודען גרויסע שטײַערען, וועלכע זײַ זענען נישט אימשטאַנד געווען צו בעצאָהלען, און דער פּאַשאַ האָט זײַ געסטראַשעט מיט שווערע שטראָפֿען. דאַן איז שבתי־צבי אַוועק קײַן קאַהירע, וואו עס האָט געוואוינט אײַנער פֿון זײַנע אָנהענגער, דער רײַכער יוד רפאל יוסף צעלעבי, אַ אָבקויפֿער פֿון די מלוכה־שטײַערען, און בײַ איהם געבעטען קומען צו הילף די יודען פֿון דער הייליגער שטאָדט ירושלים. דער מילדער פֿילאַנטראָפּ

צעלעבי האט אריינגעטראגען די גאנצע סומע געלד, וואס דער פאשא האט געפאדערט פון דער ירושלימער געמיינדע, און די ירושלימער יודען האבען געבענשט שבתי-צבי, אלס זייער אויסלעזער פון אומגליק.

אויך אין עגיפטען איז פארגעקומען א געשיכטע, וואס האט פערפעסטיגט אין די אנהענגער פון שבתי-צבי די אמונה אין זיין געטליכער מיסיע. וואוינענדיג אין קאאירא האט שבתי-צבי זיך דערוואוסט וועגען דער וואונדערבארער געשיכטע פון א יודיש מעדעל, שרה, א געבוירענע אין פוילען. בעת דעם קאזאקען-אויפשטאנד אין פוילען, ווען שרה איז נאך זעקס יאהר אלט געווען, האט מען זי ארויסגעחאפט פון פאטער'ס הויז און אוועקגעפיהרט אין א מאנאסטיר, וואו מען האט זי ערצויגען אין דעם קריסטליכען גלויבען. דארט האט זי אבגעלעבט צעהן יאהר און איינמאל בייננאכט האט זיך איהר איינגעגעבען צו ענטלויפען. מען האט זי געפונען א האלב-נאקעטע אויפ'ן יודישען בית-עולם און זי האט דערצעהלט, אז איהר פאטער איז צו איהר געקומען אין חלום און מיט געוואלט ארויסגעשטופט פון מאנאסטיר. די יודען האבען מורא געהאט צו האלטען זי ביי זיך און מען האט זי אבגעשיקט קיין אמסטערדאם, כדי זי זאל דארט קענען פריי זיך אומקעהרען צום יודענטום. פון אמסטערדאם איז זי דורך דייטשלאנד אבגעפאהרען קיין ליוואָרנא. דאס לאנגיעהריגע לעבען אין מאנאסטיר, דאס ארומוואנדערן איבער דער וועלט און די צרות פון די קינדער-יאהרען האבען ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל אויף דעם יונגען מעדעל, וואס איז געווארען העכסט נערוועז, עקזאלטירט און אומעטום פלעגט זי זאגען, אז איהר שטעהט פאר חתונה צו האבען מיט משיח'ען. די ערצעהלונגען וועגען דעם מערקווירדיגען מעדעל זענען דערגאנגען אויך צו שבתי-צבי, און ער האט ערקלערט, אז פון אויבען איז אויך איהם אנגעצייכענט געווארען חתונה צו האבען מיט דער שרה. עס זענען אוועק שלוחים קיין ליוואָרנא, מען האט גע-בראכט דאס מעדעל שרה קיין קאאירא, אין הויז פון מאגנאט צעלעבי, וואו עס איז פייערליך געמאכט געווארען די חתונה מיט דעם קינפטיגען משיח. עס האבען זיך פערשפרייט קלאנגען, אז אין ליוואָרנא האט שרה געפיהרט א אויסגעלאסענעם לעבען. ווען מען האט וועגען דעם דער-צעהלט שבתי-צבי, האט ער געענטפערט: „דעם נביא הושע האט אויך גאט געהייסען חתונה האבען מיט א אויסגעלאסענער פרוי".

פון קאאירא איז שבתי-צבי ווידער אבגעפאהרען קיין ארץ-ישראל שוין אין דער בעגלייטונג פון א גרויסער מחנה אנהענגער. די

עקזאלטירטע און מיסטיש-אויסגעלאסענע שרה האט מיט איהר שענהייט נאך פערגרעסערט די צאהל אנהענגער פון שבתי-צבי. זיינע תלמידים פלעגען זאגען, אז ער האט זיך צו איהר נישט צוגעריהרט, פונקט ווי ער האט נישט געלעבט מיט זיינע ערשטע צוויי פרויען, נאר א פאקט איז, אז שרה פלעגט פיהרען א אויסגעלאסען לעבען פון ווילדע טענץ אין מיסטישע שפילערייען און דערמיט צוגעצויגען פיעל יודישע יונגע לייט, וואס האבען אין דער געטליכקייט פון שבתי-צבי נישט געגלויבט. אין דער שטאדט עזה האט שבתי-צבי בעקומען א נייעם ווילטיגען אנהענגער, דעם יונגען נתן אשכנזי, וועלכער האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער בעוועגו... ער האט זיך ערקלערט אלס נביא פון משיח און דערצעהלט, אז אין שבועות 1665 האט ער געהערט א בת-קול: „פון היינט אן ביז איבער א יאהר מיט איינינע חדשים וועט קומען משיח בן-דוד". מיט אמאל איז דער יונגער און שטילער נתן געווארען א דרייסטער און ענטוזיאסטישער טוער. ער האט פונאנדער-געשיקט אין אלע יודישע שטעדט, וואו שבתי-צבי האט געהאט אנהענגער, אזא צירקוליאר: „אונזער משיח שבתי-צבי... וועט אראבנעהמען די קייזערליכע קרוין פון קאפ פון טערקישען סולטאן און ארויפלעגען אויף זיין קאפ, און דער סולטאן וועט איהם נאכגעהן ווי א עבד כנעני, וייל איהם, שבתי-צבי, געהערט די מאכט. דערנאך וועט אונזער משיח פערשוואונדען ווערן פון די אויגען פון ישראל און קיינער וועט נישט וויסען, צי ער לעבט, צי ער איז געשטארבען; ער אבער וועט אוועק אין יענער זייט פון טייך סמבטיון, דורך וועלכען, ווי עס איז בעוואוסט, עס איז נאך נישט דורכגעגאנגען קיין מענש אויף דער וועלט, וייל א גאנצע וואך שטראמט ער געשווינד און ווארפט ארויס שטיינער, און נאר אום שבת רוהט ער... פון דארטען וועט אונזער משיח, רייטענדיג, אבפאהרען צוזאמען מיט משה רבינו און אלע יודען קיין ירושלים... אויפ'ן וועג וועט נעגען זיי ארויסטרעטען דאס חיל פון גוג און מגוג, נאר שבתי-צבי וועט קעמפפען מיט זיי, נישט דורך שפיזען און שווערדען, נאר מיט זיין אטעם וועט ער הרג'נען די מערדער און זיי אראבנידערן צו דער ערד. ווען אונזער משיח מיט משה רבינו וועלען אנקומען קיין ירושלים, וועט גאט אראבלאזען פון הימעל א בית-המקדש פון גאלד און טייערע שטיינער, וואס וועלען בעלויכטען די גאנצע שטאדט. דערנאך וועט ער ברענגען קרבנות... שפעטער וועט זיך אנהויבען תחית-המתים".

די ירושלימער יודען האָט גוט פערדראָסען די אויפפיהרונג פון שבתי צבי און זיי האָבען געזוכט מיטלען צו מאַכען אַ סוף פון דער גאַנצער בעוועגונג. דער רב ר׳ יעקב חאַגיז און זיין בית־דין האָבען איהם מתרה געווען, אַז זיי וועלען איהם אַריינלעגען אין חרם, נאָר שבתי צבי האָט זיך נישט וויסענדיג געמאַכט, ווייל ער האָט גוט געוואוסט, אַז כמעט אַלע ירושלימער יודען זענען זיינע אָנהענגער. אפילו ר׳ משה גאַלאַנטי אַליין, דער איידים פון ר׳ יעקב חאַגיז, האָט געגלויבט, אַז אויב שבתי צבי איז נישט דער משיח, איז ער יעדענפאַלס אַ געטליכער מענש. די רבנים האָבען אָבער אויסגערופען אין אַלע שוהלען, אַז שבתי צבי איז אַ רשע און איז חייב מיתה. שבתי צבי האָט פערשטאַנען, אַז נישט אַזוי לייכט וועט זיך איהם איינגעבען פטור צו ווערן פון די רדיפות פון די רבנים, און ער האָט דעריבער מרמז געווען זיין „נביא״, נתן, אַז ער זאָל אָנהויבען זאָגען נביאות וועגען דעם, וואָס די אַמאָליגע קדושה פון ירושלים האָט זיך אָבגעטאָן פון איהר און איצט איז די שטאָדט עזה הייליגער פון ירושלים. צוזאַמען דערמיט האָט שבתי צבי מיט זיינע תלמידים זיך אַריבערגעקליבען קיין סמירנאַ, די געבורטס־שטאָדט פון משיח, וואו זיי האָבען געהאָפט צו געפינען פאַר זיך אַ גינסטיגערען באָ־ען.

פאַר זיין פערלאָזען ירושלים האָט שבתי צבי פונאַנדערגעשיקט דעלעגאַטען אין פיעל יודישע שטעדט, וואו זיי האָבען געפיהרט אַ פראָפּאַגאַנדע און ערוואָרבען נייע אָנהענגער פון ערווארטעטען משיח. אין סמירנאַ אַליין איז ער אָנגענומען געוואָרען מיט גרוים כבוד. דאָרט האָט מען שוין לאַנג געהאַט פערגעסען דעם חרם, אין וועלכען מען האָט איהם אַריינגעלעגט מיט עטליכע יאָהר צוריק. דאָרט האָט ער געפונען אַ נייעם ווילטיגען אָנהענגער, ר׳ שמואל פרימאָ, אַ געשיקטער און קלוגער מענש, וואָס איז געוואָרען דער סעקרעטאַר פון שבתי צבי. פרימאָ איז אפשר געווען דער איינציגער קלאָרער און ניכטערער מענש צווישען די אַלע ענטוזיאַסטישע משוגעים, וואָס האָבען אַרומגערינגעלט שבתי צבי און באמת געגלויבט אין איהם. פרימאָ איז בעוואוסטזיניג געגאַנגען צו זיין צוועק, האָט געוואוסט ווי אויסצונוצען דעם „משיח״ פאַר זיינע פערזענליכע אינטערעסען, און פון דער צווייטער זייט האָט אויך שבתי צבי געהאַט פון איהם פיעל נוצען, ווייל פרימאָ האָט געוואוסט, ווי אַזוי צוצוגעבען דער מינדסטער זאַך אַ פייער־

ליבען חאראקטער און זי אזויערנאך צו מאכען פאר א גרויס, ווילטיג געשעהעניש.

שבתי צבי האט די ערשטע צייט זיך געפיהרט מיט טאקט און אליין בעפוילען זיינע מענשען, אז זיי זאלען פארלויפיג נישט רעדען וועגען איהם אלס משיח. די בעוועגונג איז זיך אבער געגאנגען מיט איהר אייגענעם וועג, אפשר געגען ווילען פון שבתי צבי אליין, און דעם 10-טען סעפטעמבער 1665, אום ראש השנה, איז דאס געשעהן: ווען שבתי צבי איז געקומען אין שוהל אריין, האט מען פון עולם, אין מיטען שופר-בלאזען, איהם פראקלאמירט אלס משיח און אנגעהויבען אויסשרייען: זאל לעבען אונזער מלך! זאל לעבען אונזער משיח!

פון דעמאלט אן האבען זיך אין סמירנא אנגעהויבען שטורמישע הכנות צו דעם קומען פון משיח. עפעס א מין שגעון האט ארומגעחאפט אלעמען, אלט און יונג, מענער און פרויען; עס האט זיך ענטוויקעלט די עפילעפסיע, מענשען פלעגען געהן אין גאס, פלוצלינג אנידערפאלען צו דער ערד און אנהויבען נביאות זאגען וועגען משיח'ן. אלע האבען זיך אנגעהויבען גרייטען צום טאג פון דער גאולה; די סוחרים האבען פערלאזען זייערע געשעפטען, די ארבייטער זייער ארבייט, און אלע האבען פיעל געפאסט, געפייניגט זיך און תשובה געטאן. עס זענען געווען אזעלכע, וואס פלעגען פאסטען א גאנצע וואך און די נאכט נאכדעם פערברענגען אין „תיקונים", זאגען חצות און טובל'ען זיך אין ים. פון דער צווייטער זייט האבען אייניגע פערבראכט די טעג אין אויסגעלאסענקייט, געזונגען לידער און זיך פרעהליך געמאכט. נישט זעלטען פלעגט מען זעהן איבער די גאסען דעם משיח אליין, וואס איז געגאנגען אין דער שפיץ פון א גרויסער מחנה, און דער כאר האט געזונגען פסוקים פון תהלים.

אין דער גרויסער משיח-התלהבות פלעגען זיך אויך אבטאן מיאוסע מעשים. די פרוי פון שבתי צבי, די פערחלומ'טע און אונבעוואוסטזיניג-אויסגעלאסענע שרה, האט נישט איבעריג געהיט די גרעניצען פון צניעות און מענער מיט פרויען פלעגען זיך פערזאמלען און זינגען און טאנצען ביז צו שגעון. די איינציגע ניכטערע מענשען, וואס האבען געפרובט פראטעסטירען געגען דער ווילדער שמחה, האבען טייער בעצאהלט דערפאר. זעהר מיאוס איז זיך בעגאנגען דער בעוואוסטער רב ר' חיים בנבנשתי, איינער פון די גרעסטע תלמודיסטען פון יענעם דור. ער האט נישט פראטעסטירט, ווען די

שבתי=צבי'ניקעס האבען בעזייטיגט פון דער שטעל און געצוואונגען צו ענטלויפען דעם רב ר' אהרן לפפא, וואס האט פראטעסטירט געגען די משיח=וואקחאנאליעס; ר' חיים האט נאך אליין פערנומען די שטעל פון אבגעזאגטען רב און איז דערנאך געווארען א הייסער מאנין פון שבתי צבי. איינער א גרויסער פילאנטראפ, חיים פינייא, האט געפרובט צווייפלען אין דער הייליגקייט פון שבתי צבי, נאר דער המון האט איהם בעלאגערט אין שוהל און איהם שיער נישט דער'הרג'עט. איהם האט זיך איינגעגעבען צו ענטלויפען, נאר ווען ער איז אהיים געקומען, האט ער געטראפען זיינע אייגענע טעכטער ליגען אהן בעוואוסטזיין אויף דער ערד און זאגען נביאות וועגען משיח שבתי צבי. דער פאטער האט געמוזט ארויפנעהמען אויף זיך די מאסקע פון א מאמין, און ווען דער עולם האט זיך דערוואוסט, אז דער אנגעזעהענער ר' חיים פינייא איז צוגעשטאנען צו די תלמידים פון שבתי צבי, איז די שמחה נאך גרעסער געווארען.

די געשעהענישען אין סמירנא זענען אין ניכען בעוואוסט געווארען אין אלע יודישע שטערט. פון די יודישע קהלות אין קליין=אזיען פלעגען קומען קיין סמירנא פיעל מענשען, וואס האבען אליין געוואלט זעהן דעם מש[illegible], און קומענדיג אהין, זענען זיי אליין געווארען אנהענגער פון שבתי צבי. דער סעקרעטאר פרימא האט פונאנדערגעשיקט איבער די יודישע שטעדט מאניפעסטען מיט נוטע בשורות וועגען משיח; דער „נביא" נתן פון עזה און אנדערע אפאסטאלען האבען בעצויבערט די נאאיווע צוהערער דורך מעשות וועגען די נסים ונפלאות, וואס דער „משיח" האט בעוויזען; אפילו קריסטען האבען זיך פעראינטערעסירט מיט דער משיח=בעוועגונג. די פארשטעהער פון די אייראפעאישע מלוכות, די אגענטען פון די גרויסע האנדעלס=פירמעס אין האלאנד און ענגלאנד האבען שריפטליך מודיע געווען וועגען די געשעהענישען אין סמירנא. אויף די בערזען אין אייראפא האט מען געשמועסט וועגען שבתי צבי, ווי וועגען א וויכטיג געשעהעניש, און מיט אונגעדולד ערווארטעט די ידיעות פון סמירנא. דאס האט, נאטירליך, געווירקט אויף די יודען אין אייראפא. די זיסע האפנונג, אז עס איז שוין געקומען א סוף צו די יודישע צרות, האט נישט ווילענדיג פערחאפט אלע יודישע הערצער; אומעטום האבען זיך איבערגע'חזר'ט דיזעלבע ערשיינונגען, וואס אין סמירנא: מען האט פיעל געפאסט, געפייניגט זיך, תשובה געטאן און נביאות געזאגט. אין קאנסטאנטינא=

פאל האט איינער א אלטער יוד, א מקובל, פלוצלינג אנגעהויבען נביאות זאגען, אז שבתי צבי איז דער יודישער משיח, און ער פלעגט פאלען אויף דער ערד א פער'חלש'טער, זינגען ווי א קינד און טאנצען ביז משוגעת. אפילו אויף דער אינזעל עלבא אין איטאליען האט זיך געפונען א יוד א שניידער, וואס האט בעקומען עפילעפסיע און נביאות געזאגט אויף שבתי צבי. אזעלכע ערשיינונגען פלעגען פארקומען אויך אין אנדערע ערטער. נישט בלויז די פאלקס-מאסען האבען געגלויבט אין משיח'ן, נאר אפילו די רבנים און די געבילדעטע לייט. די משיח-בעוועגונג איז געווארען א מין עפידעמיע, וואס האט זיך געשווינד פערשפרייט איבער אלע יודישע שטעדט. עס איז נישט געווען, ווער עס זאל אבקיהלען די צוהיצטע מוחות, ווער עס זאל צושטרייען די געדיכטע וואלקענס. אין אזא צייט וואלט נאר אזא מענש ווי שפינאזא, מיט זיין קלארען שכל און געניאלער רוהיגקייט, געקענט פערשפרייטען א שיין אויף דער מיסטישער בעוועגונג און ארויסרופען אין יודענטום א נייע בעוועגונג, א ראציאנאלע און פרייזיניגע; שפינאזא האט שוין אבער דעמאלט זיך געהאט אבגעקעהרט פון אלע יודישע אינטערעסען און האט געקוקט אויף דער משיח-בעוועגונג, ווי אויף א נארישקייט, וואס ס'לוינט נישט וועגען דעם צו רעדען.

די ערשטע ידיעות וועגען דעם, וואס עס טוט זיך אין סמירנא, זענען אנגעקומען קיין אייראפא אין פריהלינג 1665. די האנדעלס-שיפען, וואס זענען געגאנגען פון מעקא, האבען געבראכט די ידיעות וועגען דער משיח-בעוועגונג צוערשט אין די אייראפעאישע פארט-שטעדט — האמבורג, אמסטערדאם ווענעדיג און ליווארנא. די דאזיגע שטעדט זענען טאקע געווארען א נעסט פאר דער שבתי-צבי-בעוועגונג. די בריעף פון סעקרעטאר שמואל פרימא, די צירקוליארען פון „נביא“ נתן העזתי, די ערצעהלונגען פון די אנגעקומענע יודען און קריסטען וועגען דעם, וואס עס קומט פאר אין סמירנא, — דאס אלץ האט אויפגערודערט די מוחות און גערייצט די פאנטאזיע. איינע א יודישע פרוי אין האמבורג, וואס האט געלעבט אין יענער צייט, שרייבט אין איהרע מעמוארען: „עס איז אונמעגליך צו בעשרייבען די שמחה, וואס האט אונז אלע ארומגעכאפט, ווען עס זענען אנגעקומען בריעף פון טערקיי. דעם גרעסטען טייל בריעף האבען בעקומען די ספרדים און די אלע פלעגט מען ברענגען אין שוהל אריין און לייענען אויפ'ן קול. אהין פלעגען אויך קומען די אשכנזים. די יונגע ספרדים פלעגען זיך אנטאן אין

זייערע בעסטע קליידער און יעדער פון זיי האט זיך ארומגעגארטעלט מיט א ברייטען גארטעל פון גרינעם זייד, עהנליך אויף דעם גארטעל פון שבתי צבי. זיי פלעגען געהן מיט מוזיק און טענץ איבער די גאסען און האבען זיך געפרעהט, ווי אמאל בעת דער שמחה פון בית-השואבה, לעזענדיג די אנגעקומענע בריעף. אייניגע האבען אויספערקויפט זייער גאנץ פערמעגען, די הייזער און הויפען, און פון טאג אויף טאג ערווארטעט די גאולה. מיין שוועהר, וואס האט געוואוינט אין האמעלן, האט פערקויפט דאס הויז מיט'ן גאנצען פערמעגען און זיך בעזעצט אין האלדעסהיים. ער האט אונז צוגעשיקט קיין האמבורג צוויי קעסטלעך מיט לייוועגד פון פערשידענע סארטען און אלערליי עסענווארג; דארט איז געוועזן ארבעס, געריכערט פלייש, קאמפאטען פון פלוימען, געטריקענטע פרוכטען און אנדערע שפייזען, וואס קענען זיך האלטען. דער גוטער מענש האט געמיינט, אז מיר וועלען גלייך פון האמבורג אריבערפאהרען קיין ארץ ישראל".

אזא אויפרעגונג האט אויך געהערשט אין אמסטערדאם, אין הויפט האנדעלס-צענטר פון די דעמאלטיגען יודען. דארטען פלעגען ארומגעהן פון האנד צו האנד פערשידענע משיח-מאניפעסטען. אין איינעם פון די מאניפעסטען האט נתן העזתי געשריבען קאטעגאריש: „אזוי האט גאט געזאגט: אייער גואל איז געקומען און זיין נאמען איז שבתי-צבי. ער וועט ארויסטרעטען ווי א גבור, ווי א קאמפפס-מענש וועט ער ערוועקען קנאה... איך בעט גאט, אז איהר זאלט זעהן דעם קעניג אין זיין גאנצער פראכט"... אין די שוהלען און אויף די גאסען פלעגען פארקומען מאניפעסטאציעס מיט געזאנג און טענץ. די קריסטען האבען געקוקט און זיך געוואונדערט: זיי האבען אביסעל חוזק געמאכט פון דער בעוועגונג; אייניגע פון זיי האבען אבער אויך געגלויבט אין דער נאהענטער אויסלייזונג פון יודען, ובפרט, אז די אייראפעאישע קאנסולען האבען אין זייערע אפיציעלע מעלדונגען בעשטעטיגט פיעל פון דעם, וואס יודען האבען דערצעהלט. פון לאנדאן האט דער דייטשער געלעהרטער אלדענבורג געשריבען זיין פריינד ברוך שפינאזא: „דא רעדען אלע וועגען דער אומקעהרונג פון די יודען, וואס זענען צוזייהט אין גלות שוין העכער צוויי טויזענד יאהר, צוריק אין זייער פאטערלאנד. נישט פיעל גלויבען דא דערין, נאר פיעל ווינשען דאס. איך וויים, אז אויך די אמסטערדאמער יודען האבען דערפון געהערט און זענען זעהר אויפגערעגט דערפון. אויב דאס וועט מקוים ווערן, וועט

דאָס אַרויסרופֿן אַ איבערקערעניש אין דער גאַנצער וועלט".

די אויפֿרעגונג האָט דערגרייכט די העכסטע שטופֿע אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 1666. אין האַמבורג פֿלעגט מען אין די שולן לייענען לכבוד שבתי-צבי „הנותן תשועה". פֿון אַמסטערדאַם זענען אַרויסגעפֿאָרן קיין פּאַלעסטינאַ פֿאָרשטעהער פֿון דער יודישער געמיינדע, וועלכע האָבען געוואָלט זיך זעהן מיט שבתי-צבי און מיט איהם צוזאַמען געהן קיין ארץ-ישראל. אויפֿ'ן וועג האָבען זיי זיך פֿאַרהאַלטען אין איטאַליען אויף אַ לאַנגע צייט. די אַמסטערדאַמער געמיינדע האָט דאַן געשיקט צו זיי אַ בריעף מיט אַ ביטע איבערצוגעבען דאָס שבתי-צבי. די שרייבער'ס פֿון דעם בריעף ווענדען זיך צו שבתי-צבי, ווי צו אַ משיח און קעניג, דריקען איהם אויס זייערע אַלאונטערטעניגסטע געפֿיהלען און בעטען איהם, ער זאָל זיי לערנען, וואָס צו טאָן. „לערן אונז, אונזער קייזער-הערשער, מיט וואָס פֿאַר אַ וועג צו געהן און וואָס צו טאָן: צי זאָלען מיר זיך שוין בעוואָפֿנען און געהן אויף גאָטס-הויז, צו מיר זאָלען וואַרטען אויף גאָטס גנאָד ביז אַלע אונזערע צוזייהטע און צושפּרייטע וועלען זיך ווידער פֿערזאַמלען?" דעם דאָזיגען בריעף האָבען אונטערגעשריבען אין נאָמען פֿון אַ גאַנצער גרופּע דער בעוואוסטער רב און ד"ר ר' בנימין מוסאַפֿיאַ און נאָך עטליכע פֿאָרשטעהער. אַ צווייטע גרופּע רבנים און פּרנסים האָבען נאָך פֿריהער געשיקט אַ אַלאונטערטעניגסטען אַדרעס פֿאַר שבתי-צבי.

דער איינציגער, וואָס איז אַרויסגעטרעטען געגען דער אַלגעמיינער פֿערבלענדניש, איז געוועזען דער לאָנדאָנער רב ר' יעקב סאַספּאָרטאַס, וואָס האָט אַ צייט געוואוינט אין האַמבורג. ער איז געוועזען איבערצייגט, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אָדער אַ פּשוט'ער שווינדעל, אָדער אַ פֿערבלענדניש, און ער האָט אָהן אויפֿהער געשריבען בריעף צו די רבנים אין טערקיי און אין אייראָפּאַ, בעטענדיג זיי, אַז זיי זאָלען ראַטעווען דאָס פֿאָלק פֿון דער געפֿעהרליכער בעוועגונג. דערויף האָט ער אָבער בעקומען ענטפֿערען, וואו די רבנים האָבען געלויבט די געטליכקייט פֿון שבתי-צבי, אָדער זיך אויסגעדרעהט פֿון אַ קלאָרער מיינונג. די ערשטע צייט האָט ר' יעקב סאַספּאָרטאַס זיך נישט בעשלאָסען אַרויסצוטרעטען אָפֿען אין האַמבורג און אין אַמסטערדאַם געגען דער משיח-בעוועגונג, ווייל עס איז גענוג געוועזען איין אונפֿאָרזיכטיג וואָרט, אום צו שטעלען זיך אין אַ סכנה. ער האָט דעריבער געמוזט אָנטאָן אויף זיך אַ מאַסקע, זיין אויף די פֿייערונגען לכבוד שבתי-צבי, הערען די תפילות און

הימנען — און שווייגען. ווען ער האָט זיך איינמאָל ערלויבט אָפֿען צו פּראָטעסטירען געגען דעם, וואָס די שבתי־צבי'ניקעס האָבען מבטל געווען איינינע נאַציאָנאַלע תעניתים, ווי תשעה־באָב, האָט מען איהם אין שוהל שיער נישט בעליידיגט און די מאַסע פֿלעגט זיך בעציהען צו איהם פֿיינדליך. ער האָט געקענט אַראָבוואַרפֿען פֿון זיך די מאַסקע און אָפֿען פּראָטעסטירען ערשט שפּעטער, ווען שבתי־צבי האָט אַזוי טרויעריג געענדיגט און פֿערלאָזען די אמונה פֿון זיינע עלטערן.

אין פֿיעל שטעדט פֿלעגען פֿאָרקומען מחלוקת און געשלעגען צווישען די גלויביגע און די „אונגלויביגע“, וואָס זענען געווען אין דער מינדערהייט. אין איינינע ערטער האָט מען זיך זאָגאַר געשלאָגען אין די שוהלען און עס זענען געווען פֿעלען, ווען מען האָט די אונגלויביגע געשלאָגען ביז טויט. אפילו ווען שבתי־צבי זאָל ביזהער נישט געווען אַליין גלויבען אין זיין מיסיע, וואָלט ער איצט, נאָך דעם כבוד, וואָס מען האָט איהם אָנגעטאָן פֿון אַלע זייטען, געמוזט אָנהויבען גלויבען, אַז ער איז באמת געשיקט פֿון גאָט אויסצופֿיהרען אַ וויכטיגע מיסיע. יעדען טאָג פֿלעגען צו איהם קומען שלוחים פֿון פֿערשידענע שטעדט, וואָס האָבען איהם געבראַכט מתנות און בריעף, אין וועלכע מען האָט איהם אויסגעדריקט אונטערטעניגע געפֿיהלען, ווי — אַ קייזער און משיח. ווי עס זעהט אויס, האָט שבתי־צבי אַליין נישט געהאַט קיין חלק אין די אַלע פֿייערליכקייטען און אין דער גוזמא'דיגער התפעלות בנוגע צו זיין פּערזאָן; דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרען אָהן זיין בעפֿעהל, אפשר געגען זיין ווילען, און נאָר זיינע „נביאים“ און „אַפּאָסטאָלען“ האָבען בעשאַפֿען די אַטמאָספֿערע, אין וועלכער שבתי־צבי איז געוואָרען אַ „געטליכע פּערזאָן“.

אַממערהרסטען האָט די משיח־בעוועגונג זיך פֿערשפּרייט אין פּוילען. דאָרט האָט זי געפֿונען פֿאַר זיך טיעפֿע וואָרצלען אין פֿאָלק און אין דער פֿאָלקס־שטימונג. נישט קיין בלויזער צופֿאַל איז דאָס געווען, וואָס פּונקט אין דעם יאָהר (1648), ווען אין פּוילען זענען פֿאָרגעקומען די הריגות פֿון חמעלניצקי, איז שבתי־צבי צום ערשטען מאָל אַרויסגעטרעטען אין סמירנאַ. ביידע געשעהענישען האָבען געהאַט אַ גרויסען צוזאַמענהאַנג צווישען זיך. יענע טויזענדע געפֿאַנגענע יודען, וועלכע חמעלניצקיס מיטהעלפֿער, די טאַטאַרען, האָבען אַוועקגעפֿיהרט קיין טערקיי, וואָס זיי זענען אויסגעלעזט געוואָרען דורך די טערקישע יודען, האָבען מיט זייערע ערצעהלונגען וועגען שרעקליכען חורבן פֿון יודישען צענטר אין

פּוילען געקענט בעשאַפֿען די נויטיגע אַטמאָספֿערע פֿאַר דער משיח־בעוועגונג. עס איז קיין ספק נישט, אַז די ערצעהלונגען וועגען דער שרעקליכער קאַטאַסטראָפֿע אין פּוילען האָבען שטאַרק געווירקט אויף דער נשמה פֿון שבתי־צבי און צוגעגרייט אַ באָדען פֿאַר דער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס ער האָט געפֿיהרט בעת זיינע וואַנדערונגען. פֿון דער צווייטער זייט איז אויך שבתי־צבי געווען בעזונדערס נאָהענט דעם צוועהטאָגטען האַרץ פֿון די פּוילישע יודען און ווען ער איז בעריהמט געוואָרען איבער דער וועלט און זיין נאָמען האָט זיך פֿערשפּרייט אַלס אויסלייזער און משיח, האָבען זיי, די פּוילישע יודען, זיך אָבגערופֿען דערויף מיט אַ בעזונדער התפּעלות און מיטגעפֿיהלט. איינער אַ מאַלאָראָסישער שריפֿטשטעלער פֿון יענער צייט שרייבט וועגען די פּוילישע יודען: „די יודען האָבען געפֿייערט אַ נצחון. איינינגע פֿון זיי האָבען פֿערלאָזען זייערע הייזער און פֿערמעגען, נישט געוואָלט טאָן קיין זאַך און געזאָגט, אַז אָט וועט משיח זיי איבערטראָגען אויף אַ וואָלקען קיין ירושלים. אַנדערע האָבען גאַנצע טעג געפֿאַסט, נישט געגעבען עסען אפילו די קליינע קינדער און בעת דעם בייזען ווינטער זיך געטובל'ט אין די טייכען, לייענענדיג עפּעס אַ ניי־פֿערפֿאַסטע תפילה... אין יענער צייט האָבע איינינגע קליינמוטיגע און אָרימע קריסטען, הערענדיג די מעשות וועגען פֿאַלשען משיח און זעהענדיג די גרויסע שטאָלצקייט פֿון די יודען, אָנגעהויבען צווייפֿלען אין קריסטוס'ען".

די האָפֿנונגען אויף אַ גיכער אויסלעזונג האָבען זיך נאָך פֿערשטאַרקט נאָכדעם ווי עס האָבען זיך אומגעקעהרט די שלוחים, וואָס זענען געשיקט געוואָרען צו שבתי צבי פֿון פּוילען. איינער פֿון די שלוחים איז געווען דער זוהן פֿון לעמבערגער רב ר' דוד הלוי, דער גרעסטער אויטאָריטעט פֿון יענער צייט, דער קאָמענטאַטאָר פֿון „שולחן ערוך". די דעלעגאַטען פֿון פּוילען האָבען זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַר שבתי צבי זומער 1666, ווען ער איז שוין געווען אַרעסטירט (וועגען דעם — ווייטער) און געזעסען אין אַבידאָס, ביי קאָנסטאַנטינאָפּאָל. זיי זענען ערשטוינט געוואָרען, ווען זיי האָבען דערזעהען, אַז שבתי צבי איז אַרומגערינגעלט פֿון אַ גרויסער מחנה יודען פֿון עטליכע טויזענד מאַן, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפֿונען פֿיעל בעגייסטערטע זקנים, אָנגעזעהענע יודען, וואָס זענען זיך צונויפֿגעפֿאָהרען פֿון אַלע עקען וועלט. שבתי צבי האָט איבערגעגעבען די דעלעגאַטען פֿאָלגענדען בריעף צום לעמבערגער רב: „דעם 6־טען טאָג פֿון דער אויפֿלעבונג פֿון מיין

גייסט און נשמה, כ״ב תמוז... איך שיק א מתנה דעם מאן פון גלויבען, דעם געעהרטען זקן, מחבר פון „טורי זהב״, דוד הלוי, זאל ער אויף זיין עלטער בליהען מוטיג און פריש! אין גיכען וועל איך פאר אייך נקמה נעהמען און אייך טרייסטען ווי א מוטער איהר קינד, איך וועל אייך בעצאהלען הונדערט מאל גוטס. דער טאג פון נקמה איז אין מיין הארץ, און דאס יאהר פון מיין אויסלעזונג איז שוין געקומען. אזוי זאגט דוד בן ישי, דער אויבערשטער פון אלע קיסרים... גאט׳ס משיח, דער לייב פון די בערג, שבתי צבי״ נ״י. אויסער דעם בריעף האט שבתי-צבי איבערגעגעבען א מתנה דעם אלטען רב ר׳ דוד הלוי: א העמד, וואס דער רב זאל אנטאן. אין בריעף האט שבתי אויך געבעטען, מען זאל איהם צושיקען פון פוילען דעם „נביא״ נחמיה הכהן. דער „משיח״ האט נישט געוואוסט, אז דערזעלבער נחמיה הכהן וועט ברענגען א אומגליק אויף זיין קאפ.

דערווייל האט זיך דערנעהענטערט דאס יאהר פון דער גאולה און די שטימונג איז געווארען אלץ געשפאנטער און נערוועזער. איינער, וואס האט בייגעוואוינט די געשעהנישען פון יענער צייט, דערצעהלט וועגען דעם, וואס איז פארגעקומען אין האמבורג אנהויב 1666: „לכבוד שבתי-צבי האט מען אין די שוהלען געלייענט א תפילה, אין א פארם, וואס פאסט פאר א קייזער. דאס פאלק האט דערביי זיך אויפגעהויבען פון די ערטער און מיט יראת הכבוד, ווי פאר דער העכסטער מאכט, געענטפערט „אמן״ אויף יעדע ברכה; ווער עס האט נישט געענטפערט, האט ריזיקירט מיט׳ן לעבען. זיי האבען געווארט אויף א בעשטימטען טאג פון דער גאולה, לויט דעם בעפעהל פון קייזער (שבתי) און זיין נביא (נתן). אמאל איז דער טערמין בעשטימט געווארען אויפ׳ן יאהר 1672, און אמאל אויף די נאהענטסטע חדשים ניסן אדער סיון. ערווארטענדיג די גאולה, האבען אלע פלייסיג זיך אבגעגעבען צו תשובה, תפילה און געוויין, כדי זוכה צו זיין צו דערזעהען די בעפרייאונג אהן חבלי משיח ווייל אזוי האט פערזיכערט זייער נביא: די גאולה וועט קומען אין גיכען., און דורך תשובה וועט מען פערקלענערען די חבלי משיח, און אין דער גאנצער וועלט איז פארגעקומען א פלייסיגע תשובה מיט פייניגען דעם קערפער, תעניתים, וואס האבען אמאל געדויערט א גאנצע וואך, טבילות אין קאלט וואסער און אנדערע פארמען פון סיגופים (פייניגען זיך), וואס דאס מויל קען נישט אויסרעדען און דער שכל - פערשטעהן. דער

נביא פון עזה האָט וועגן דעם אַליין מודיע געווען. עס איז דערגאַנגען דערצו,* אַז פיל האָט זיך פערוואַלט פאָהרען, כדי אַליין צו זעהן איהם (שבתי־צבי) און ביי איהם זיך דערוויסען וועגען דעם שרש פון זייער נשמה און וועגען די מיטלען, ווי אַזוי צו דערגרייכען די העכסטע שלימות.

צופיל טומעל האָט שוין שבתי־צבי אַרום זיך בעשאַפען, צו גרוים איז שוין געווען די בעשטימטע ערוואַרטונג פון דער גאולה, אום ער זאָל קענען ווייטער בלייבען זיצען אין סמירנאַ און רוהיג צוקוקען, ווי עס ברויזען די חוואַליעס אַרום איהם און עס קלאַפען די הערצער. און אַט אין אָנהויב 1666 איז דער פערגעטערטער אויסלייזער אַוועק פון סמירנאַ קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, כדי — ווי מען האָט געזאָגט — אָבצונעהמען די קרוין ביים סולטאַן. פאַר'ן אָבפאָהרען האָט שבתי־צבי צוטיילט „די וועלט”, ד. ה. די גאַנצע טעריטאָריע פון דער קינפטיגער יודישער מלוכה צווישען זעקס־און־צוואַנציג פון זיינע מקורבים. מען דערצעהלט אַלס קוריאָז, אַז איינער פון די זעקס־און־צוואַנציג „חלקים” איז אַריינגעפאַלען צו אַ אָרימאַן, וואָס האָט געלעבט פון נדבות. עס האָבען זיך געפונען רייכע יודען, וואָס האָבען געוואָלט ביי דעם אָרימאַן אָבקויפען פאַר אַ גרויסע סומע געלד זיין חלק „מלוכה”, נאָר יענער האָט אויף קיין פאַל נישט געוואָלט.

די טערקישע רעגירונג, וואָס אין איהר שפיץ איז דאַן געשטאַנען דער גרויס־וויזיר אחמעד קעפרילי, האָט געוואוסט וועגען דער בעוועגונג צווישען יודען, נאָר ער האָט זיי נישט געשטערט כל זמן די בעוועגונג איז נישט אַריבערגעגאַנגען די גרעניצען פון דער פּראָווינץ. טיילוויי צוליעב מורא אַרויסצורופען אונרוהען און טיילוויי צוליעב חאַבאַר האָט די אַדמיניסטראַציע אין דער פּראָווינץ געלאָזט צו רוה שבתי־צבי מיט זיין חברה. נאָר ווען יענער צוזאַמען מיט זיין סעקרעטאַר פּרימאָ און עטליכע פריינד זענען געפאָהרען אין דער רעזידענץ פון טערקיי, האָט די העכערע מאַכט שוין אָנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען. לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס־וויזיר האָט מען שבתי־צבי שוין אָבגעוואַרט בעת דאָס שיף האָט זיך אָבגעשטעלט אין די דאַרדאַנעלען און מען האָט איהם אַרעסטירט. אין עטליכע טעג אַרום האָט מען דעם משיח געבראַכט צופיהרען אין קייטען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און איינגעזעצט אין טורמע. אין צוויי חדשים אַרום האָט מען איהם איבערגעפיהרט אין דעם נאָהענטען פּאַלאַץ אַבידאָס. אַהין איז אויך געקומען

זיין פרוי, שרה, דער סעקרעטאר פרימא און אייניגע מקורבים.

דער ארעסט פון שבתי-צבי האט נאך פערשטארקט דאס גלויבען אין איהם. דאס פאלק האט אויסגעטייטשט דעם ארעסט אזוי, אז דער משיח דארף יעצט איבערלעבען יענע יסורים, וואס דארפען קומען פאר דער גרויסער נאציאנאלער בעפרייאונג. קיין קאנסטאנטינאפאל זענען זיך אנגעפאהרען פיעל פון שבתי-צבי'ס אנהענגער פון דער גאנצער וועלט. פיעל האבען מיטגעבראכט טייערע מתנות פאר דעם לייזענדען משיח און דער משיח האט געלעבט אין זיין תפיסה, ווי א פירשט אין זיין פאלאץ. די טערקישע וואך איז געווען איבערגעקויפט און די דעפוטאטען און מאמינים, וואס זענען געקומען צום משיח אין תפיסה אריין, האבען פאר זיך געזעהען א איבערראשענד בילד: אנשטאט א ארימען ארעסטאנט, איז געשטאנען פאר זיי א שטאלצער מענש, וואס איז געזעסען אין זיין פאלאץ, ווי א קייזער. דאס האט נאך מעהר גערייצט די פאנטאזיע און דער פאלאץ אבידאס האט ביי די אנהענגער פון שבתי-צבי בעקומען דעם נאמען „מגדל עוז". כדי צו אונטערהאלטען אין פאלק די אמונה אין א נאהענטער איבערקעהרעניש, האבען די אפאסטאלען פון שבתי-צבי אנגעהויבען אבשאפען פיעל יודישע מנהגים און דינים אויף דעם גרונד, וואס איצט האט די גאולה זיך שוין אנגעהויבען און לויט דער לעגענדע דארפען אלע מצוות בטל ווערן בעת משיח וועט קומען. דעם תענית פון שבעה-עשר-בתמוז האבען די שבתי-צבי'ניקעס מבטל געמאכט אויף דעם סמך, וואס אין יענעם טאג האט די געטליכקייט זיך צום ערשטען מאל ענטפלעקט צו שבתי-צבי. אפילו דער תענית פון תשעה-באב איז פערוואנדעלט געווארען אין א יום-טוב, ווייל אין דעם טאג איז געבוירען געווארען דער משיח, וועלכער דארף צוריק אויפבויען דעם בית-המקדש.

פון אבידאס זענען פונאנדערגעשיקט געווארען אין אלע יודישע געמיינדעס צירקולארען אין נאמען פון שבתי-צבי. אין די שוהלען פלעגט מען לייענען לכבוד שבתי-צבי „הנותן תשועה". זעהר פיעל דעפוטאציעס זענען געקומען זיך בוקען פאר דעם משיח. צווישען אנדערע איז אויך געקומען דער אויבענדערמאהנטער נחמיה הכהן און פון איהם איז אויף שבתי-צבי געקומען א אונערווארטעט אומגליק. שבתי-צבי האט אנגענומען דעם „נביא" נחמיה הכהן זעהר פייערליך און געהאט מיט איהם א לאנגען געשפרעך. ווי עס שיינט, האט ער געוואלט מאכען איהם פאר זיין פארשטעהער אין פוילען; נאר די אודיענץ האט

נישט געבראכט צום געווינשטען צוועק. נאך לאנגע וכוחים צווישען נחמיה הכהן און שבתי-צבי וועגען די יסודות פון דער קבלה איז נחמיה אוועק א ענטטוישטער און נישט אנערקענט שבתי-צבי פאר דעם אמת׳ען משיח. די פאנאטישע אנהענגער פון שבתי-צבי זענען געווארען זעהר אויפגעבראכט דערויף און נחמיה האט געמוזט ענטלויפען קיין אדריאנאפאל, איבערגעקליידעט אין א טערקישען אנצוג. דארט איז נחמיה געגאנגען צום ארטיגען נאטשאלניק (קיימאק). איהם מודיע געווען וועגען אלץ, וואס טוט זיך אב אין פאלאץ אבידאס, און איהם אויפגעקלערט, ווי ווייט געפעהרליך עס איז די משיח-בעוועגונג פאר דער טערקישער מלוכה.

מען האט וועגען דעם געגעבען צו וויסען דעם סולטאן, וואס האט זיך דאן געפונען אין אדריאנאפאל. דער סולטאן איז געווארען פול מיט גרימצארן און איז געווען גרייט צו טויטען דעם פאלשען משיח, נאר זיינע מקורבים האבען איהם אבגערעדט דערפון, אנווייזענדיג, אז דאס קען ברענגען צו גרויסע אונרוהען צווישען יודען. זיי האבען געראטען דעם סולטאן: איבערדעדען שבתי-צבי, אז ער זאל איבערגעהן אין מחמד׳נישען גלויבען און דערמיט וועלען זיינע מאמינים, ערשטענס, זיך אבקעהרען פון איהם און פאר׳ן איסלאם וועט דאס זיין א גרויסער נצחון. איינער א דאקטאר דיראן, א געוועזענער יוד, וואס האט אנגענומען דאס מחמד׳נישע גלויבען, האט אויף זיך גענומען די מיסיע איבערצורעדען שבתי-צבי. ווען מען האט דעם משיח איבערגעפיהרט פון אבידאס קיין אדריאנאפאל צום געריכט, האט דיראן פאר איהם אבגעשילדערט א שרעקליך בילד, ווי אזוי דער סולטאן איז אויפגעבראכט נעגען איהם, וואס פאר א הארבע שטראף עס שטעהט איהם פאר, און שבתי-צבי איז געווארען פול מיט שרעק. דער אינסטינקט פון זעלבסט-שוץ האט געטאן זיינס און דער „משיח" האט פערשטאנען, אז גאט האט איהם צוגעשיקט א נסיון און אז ער מוז זיך בעשליסען אויף א ענערגישען שריט. ווען מען האט איהם אויפ׳ן צווייטען טאג געבראכט צום סולטאן, האט ער פאר איהם אוועקגעווארפען צו דער ערד זיין יודישע היטעל און אנגעטאן א ווייסען טערקישען טורבאן, אלס צייכען פון איבערגאנג צום איסלאם. דער געוועזענער יודישער „קייזער" איז באלד בעשטימט געווארען פאר א מקורב צום טערקישען סולטאן און בעקומען דעם טיטול מאחמער-עפענדי. איהם האבען גלייך נאכגעטאן זיין פרוי שרה און איינינע מקורבים (אויגוסט 1666).

נאָך דעם האָט שבתי אָנגעהויבען שפּיעלען אַ צווייטיגע ראָליע: די טערקען האָט ער פֿערזיכערט, אַז ער ווענדעט אָן אַלע מיטלען איבערצוציהען די יודען צום מחמד'נישען גלויבען; די יודען ווידער האָט ער איינגערעדט, אַז זיין שריט איז אַריינגעגאַנגען אין דעם פּראָגראַם זיינעם, אַז מיט זיין שמד'ען זיך איז פֿאָרגעקומען נאָר אַ טיפֿער מיסטישער אַקט און אַז זיין ציעל איז איבערצוציהען די מוסולמאַנער צום יודישען גלויבען אין אַ נייער פֿאָרם. פֿיעל פֿון זיינע מאמינים האָבען זיך יעצט אומגעקוקט אויף זייער גרויסען טעות, עפֿענטליך תשובה געטאָן אויף זייער גרויסען חטא און ענטלאָפֿען פֿון דעם „משיח". די פֿאַנאַטישסטע צווישען זיי האָבען אָבער אויך ווייטער געגלויבט אין שבתי-צבי און זיך געלאָזט פֿיהרען דורך די שווינדלער, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. אין די ווייטערע ערטער האָט מען פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז נאָר דער שאָטען פֿון שבתי-צבי האָט אָנגענומען אַ פּרעמדען גלויבען און דער אמת'ער איז אַרויף אויפֿ'ן הימעל און וועט זיך באַווייזען, ווי נאָר עס וועט קומען די אמת'ע שעה פֿון דער גאולה. די הויפּט-אַפּאָסטאָלען פֿון שבתי-צבי האָבען ווייטער געפֿיהרט זייער פּראָפּאַגאַנדע. אין „זהר" האָבען זיי געפֿונען אַ רמז, אַז דער משיח וועט זיין „גוט פֿון אינעווייניג און שלעכט פֿון אויסענווייניג", אַז ער וועט זיך אַריינלאָזען אין אַ גרויסען אָבגרונד פֿון שלעכטס, כדי פֿון דאָרטען אַרויסצושלעפּען די „געטליכע פֿונקען". דער נביא נתן פֿון עזה האָט אין זיינע אויפֿרופֿען צום פֿאָלק ערקלערט, אַז מען דאַרף זיך נישט נעהמען צום האַרצען דעם שריט פֿון שבתי צבי, ווייל „אַלע זיינע מעשים זענען טיעפֿע סודות, אין וועלכע דער מענשליכער שכל קען נישט אַריינדרינגען". דער פֿאַלשער נביא האָט זאָגאַר געהאַט די דרייסטקייט אַריינצופֿאָהרען קיין אַדריאַנאָפּאָל, די רעזידענץ פֿון משיח דעם פֿעררעטער, נאָר די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם געצוואונגען צו פֿערלאָזען די שטאָדט. דאַן איז נתן אַוועק קיין איטאַליען און דאָרט פֿאָרטגעזעצט זיין פּראָפּאַגאַנדע, פֿערשפּרייטענדיג פֿערשידענע בבא-מעשות וועגען שבתי-צבי. די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם גערודפֿ'ט, נאָר די מאַסע האָט זיך דאָך צוגעהערט צו זיינע דרשות און איהם געפֿאָלגט. די משיח-פֿאַנטאַזיעס האָבען נאָך געלעבט אין פֿערשידענע יודישע שטעדט.

שבתי-צבי האָט דערווייל זיך געפֿיהרט זעהר משונה'דיג. אַמאָל האָט ער אויסגעזעהען ווי אַ היימער פֿאַנאַטישער מוסולמאַנער און

אַמאָל — מתפּלל געווען לויט דעם יודישען דין מיט מיסטישע צערעמאָניעס און ליעדער־געזאַנג. די איבערגעלעבטע שטורמישע געשעהענישען האָבען איבערגעלאָזט אַ טיעפען רושם אויף דעם עקזאַלטירטען שבתי און ער איז געווען נישט ווייט פון פאָלקאָמענעם שגעון. דער טערקישער רעגירונג איז ענדליך נמאס געוואָרען די צוויידייטיגע שפּיעל פון שבתי־צבי, פון וועלכען מען האָט פריהער ערוואַרטעט גרויסע זאַכען; מ'האָט איהם אויפגעהערט אַרויסגעבען פּענסיע אַלס אַ בעאַמטען פון הויף און מען האָט איהם אָבגעשיקט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דאָרט האָט ער נאָך געהאַט אַ קליינעם קרייז אָנהענגער, וואָס זענען איהם געבליבען טריי ביז'ן טויט. דער גרויס־וויזיר האָט זיך דערוואוסט, אַז שבתי האָט נאָך ווייטער בעציהונגען מיט יודען, האָט ער בעפוילען צו פערשיקען איהם אין אַזאַ אָרט, וואו עס זענען נישט געווען קיין יודען. דאָרט, אין אַ פערוואָרפענעם שטעדטעל דולציגאָ, איז שבתי־צבי געשטאָרבען (ערב יום־כפור 1676). ער איז געשטאָרבען אָפיציעל אַלס מוסולמאַנער און בעגראָבען געוואָרען דורך מוסולמאַנער.

אַזוי האָט זיך געענדיגט די גרויסע טראַגי־קאָמעדיע. דער טויט פון דעם, פון וועלכען יודען האָבען ערוואַרטעט די גאולה, האָט געמוזט אויסניכטערן די פערדונקעלטע מוחות און מאַכען אַ שרעקליכען איינדרוק אויף זיינע מאמינים. די, וואָס האָבען נאָך געגלויבט אין איהם נאָכדעם ווי ער איז אַ פערדעטער געוואָרען, האָבען איצט דערזעהן פאַר זיך דעם ביטערען אמת און עפענטליך תשובה געטאָן אויף זייער חטא. די רבנים האָבען איצט נאָך שטרענגער געקוקט, אַז אין זייערע געמיינדעס זאָלען מעהר זיך נישט געפינען קיין אָנהענגער פון שבתי־צבי. אָבער דאָך האָט די בעוועגונג געלאָזען אַזעלכע טיעפע וואָרצלען אין פאָלק, אַז אויך יעצט האָבען איינציגע אַלץ געגלויבט אין דער הויכער מיסיע פון שבתי־צבי. אויב די שבתי־צבי־בעוועגונג איז יעצט אָבגעשטאָרבען, האָבען אָבער די שבתי־צבי'ניקעס אַלץ געלעבט אַלס סעקטע. איינציגע האָבען נאַאיוו געגלויבט, אַז שבתי־צבי איז אַרויף אויפ'ן הימעל און וועט אין אַ צייט אַרום ווידער קומען אויסלייזען דאָס יודישע פאָלק פון גלות; אַנדערע האָבען פערלוירען די אמונה אין דער נאַציאָנאַלער בעפרייאונג, אָבער זיי האָבען געגלויבט, אַז דאָס לעבען און דער טויט פון שבתי־צבי האָבען געהאַט אַ טיעפען מיסטישען זין, אַז גאָט האָט איהם אַראָבגעשיקט אויף דער וועלט אויסצוקויפען די זינד פון פאָלק

די נעסט פֿון דער סעקטע שבתי-צבי'ניקעס האָט זיך געפֿונען אין טערקײַ, נאָר פֿון דאָרטען זענען געשיקט געוואָרען שלוחים קײַן איראָפּא צו פֿיהרען אַ פּראָפּאַגאַנדע און ערווערבען נײַע מיטגליעדער. אין דער שפּיץ פֿון דער סעקטע זענען די ערשטע צײַט געשטאַנען מענשען, וואָס זענען געווען נאָהענט צו שבתי-צבי. איינער פֿון זיי איז געווען אַברהם מיכל קאַרדאָזאָ, וועלכער האָט בעשאַפֿען די „טעאָריע" פֿון דער סעקטע. לויט דער דאָזיגער טעאָריע, עקזיסטירען צוויי געטליכקייטען: גאָט אַלס די ערשטע סבה פֿון אַלץ, וואָס עקזיסטירט (סבה ראשונה) — דעם גאָט קאָן מען נישט בעגרײַפֿען מיט'ן שכל און ער האָט נישט קיין שום סימנים און טיטולען, און דער גאָט פֿון ישראל (אלהי ישראל), וואָס הערשט איבער דער וועלט און אין זײַנע הענד איז דער גורל פֿון יודישען פֿאָלק און פֿון אַנדערע פֿעלקער. שבתי-צבי איז געווען די פֿערקערפּערונג פֿון צווייטען מין געטליכקייט (צוליעב פּאָרזיכטיגקייט האָט די סעקטע איהם אָנגערופֿען בלויז „געטליכער מאַן"). זיך אַליין האָט קאַרדאָזאָ אַמאָל אַרויסגעשטעלט אַלס דעם משיח פֿון שבט אפרים, וועלכע דאַרף פֿאָרטזעצען די אַרבײַט פֿון אמת'ען משיח, וואָס איז פֿאָרלויפֿיג פֿערשוואונדען געוואָרען פֿון דער וועלט. דאָס לעבען פֿון דעם אַפּאָסטאָל איז געווען רײַך אין געשעהעניסען. קאָרדאָזאָ איז געווען אַ זוהן פֿון מאַראַנען, געלעבט אין שפּאַניען, וואו ער האָט געלערנט מעדיצין און געפֿיהרט אַ לעבען פֿון אַ לעב-יונג, ליעב געהאַט פֿרויען און ליעדער. ווען ער איז עלטער געוואָרען, איז ער ענטלאָפֿען קײַן איטאַליען און איבערגעגאַנגען אין יודישען גלויבען. פֿון דאָרטען איז ער אַוועק קײַן טערקײַ, וואו ער האָט זיך צוזאַמענגעטראָפֿען מיט שבתי-צבי, און נישט קוקענדיג אויף זײַן וועלטליכער בילדונג איז ער געוואָרען אַ פֿערברענטער אָנהענגער פֿון דעם „משיח". אין טריפּאָליס האָט ער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ דאָקטאָר בײַ'ם הויף און דאָ האָט ער אָנגעהויבען פֿיהרען שריפֿטליך און מונדליך אַ הייסע מיסטישע פּראָפּאַגאַנדע צווישען די יודען אין אַפֿריקאַ. די רבנים האָבען איהם אָבער פֿערפֿאָלגט און ער האָט געמוזט פֿערלאָזען טריפּאָלי. ער איז ענטלאָפֿען קײַן סמירנאַ, וואו ער האָט געוואָלט שפּיעלען די ראָליע פֿון אַ צווייטען משיח נאָך שבתי-צבי. אָבער אויך פֿון דאָרטען האָט מען איהם פֿערטריבען. זײַן שטורמיש לעבען האָט ער געענדיגט אין קאַאירא (1706), אַלס דאָקטאָר בײַ אַ עגיפּטישען פּאַשאַ.

די ערשטע יאָהרען נאָך דעם טויט פֿון שבתי-צבי האָבען די סעק-

טאַנטען פֿון סמירנאַ זיך געלאָזט פֿערדרעהען אַ קאָפּ פֿון חזן דניאל ישראל, וועלכער האָט געפּרעדיגט, אַז שבתי־צבי איז נישט געשטאָרבען, נאָר לעבט ערגעץ אין אַ אונבעוואוסטען אָרט און וועט קומען אין 45 יאָהר אַרום בעפֿרייען זיין פֿאָלק. דער דאָזיגער „נביא" האָט געהאַט אַ ערפֿאָלג. די אָרטיגע רבנים האָבען געפּועל'ט ביי דער אַדמיניסטראַציע, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען דעם דאָזיגען פֿאַנאַטיקער, אָבער ער האָט ווייטער געפֿיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין דער אומגעגענד פֿון סמירנאַ. ער האָט געענדיגט דערמיט, וואָס ער האָט לפנים אַרויפֿגענומען אויף זיך די מאַסקע פֿון איסלאַם, כּדי פּטור צו ווערן פֿון די רדיפות, ווי עס האָבען געטאָן פֿיעל אַנדערע סעקטאַנטען.

די הויפּט־נעסט פֿון דער סעקטע איז געווען סאַלאָניקי, וואו עס האָבען זיך געפֿונען די קרובים פֿון שבתי־צבי און זיינע פֿאַנאַטישסטע אַנהענגער. דאָרט האָבען זיך אויך געפֿונען די „געזעצליכע יורשים" פֿון שבתי־צבי. עטליכע יאָהר פֿאַר זיין טויט איז געשטאָרבען שבתי'ס פֿרוי, שרה, און דאַן האָט שבתי חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון איינעם פֿון זיינע תלמידים, דער סאַלאָניקער „חכם" יוסף פֿילאָזאָף. די דאָזיגע צווייטע פֿרוי פֿון שבתי־צבי האָט געהאַט אַ קליינעם ברודער, וועלכען די שבתי־צבי'ניקעס האָבען געהאַלטען פֿאַר אַ גלגול פֿון שבתי און איהם גערופֿען יעקב צבי. מען דערצעהלט, אַז נאָך דעם טויט פֿון שבתי־צבי האָט די אַלמנה זיינע זיך פֿערמאַכט אין אַ צימער אויף דריי טעג און דריי נעכט מיט איהר ברודער און דערנאָך ערקלערט, אַז איהר מאַן איז געקומען צו איהר פֿון יענער וועלט און געהייסען, אַז יעקב זאָל זיין פֿערטרעטער אַלס זיין זוהן. אין נאָמען פֿון דעם צווייטען משיח וואָס איז נאָך געווען זעהר יונג, האָט די „מלוכה" געפֿיהרט אַ „רעגענט": זיין פֿאָטער יוסף פֿילאָזאָף און די אַלמנה פֿון שבתי. אין דעם דאָזיגען קליינעם קרייזעל האָט געהערשט די מיינונג, אַז די זינד פֿון דער וועלט קענען אויסגעקויפֿט ווערן דורך נאָך נייע זינד. דערביי האָט מען זיך פֿערופֿען אויף דעם מאמר פֿון תלמוד, אַז משיח וועט קומען אָדער אין אַ דור, וואָס וועט זיין אינגאַנצען זכאי (ריין פֿון זינד) אָדער אינגאַנצען חייב (פֿול מיט זינד). אויף דעם סמך האָט די סעקטע זיך אַריינגעלאָזט אין שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט. די מענער פֿלעגען זיך ביטען מיט די ווייבער, ברידער האָבען געלעבט מיט שוועסטער א. אז. וו. די רבנים האָבען נישט געהאַט קיין מיטלען צו קעמפֿען געגען דער אויסגעלאַסענקייט און געטאָלדען וועגען דעם דער

אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט אָנגעהויבען פערפאָלגען די סעקטע. כדי צו בעפרייען זיך פון די רדיפות, האָט די סעקטע נאָכגעטאָן דעם ביישפיעל פון שבתי-צבי, און אין 1687 האָבען 400 מאַן פון זיי אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען. יעקב צבי און אַנדערע אָנפיהרער פון דער סעקטע האָבען דערביי פערזיכערט, אַז אויך דער פערראַט האָט אַ טיעפען סימבאָלישען זין. פאַר די מוסולמאַנער ווידער האָבען זיי זיך געהאַלטען ווי פרומע גלויביגע. אויסערליך האָבען זיי געהיט די רעליגיעזע צערעמאָניעס פון דער מחמד'נישער רעליגיע, נאָר בעהאַלטענערהייד האָבען זיי אָבגעהיט די מיסטעריען פון שבתי-צבי. ביסלעכווייז האָבען די גע'שמד'טע סעקטאַנטען אַליין מעהר זיך דערווייטערט פון די דינים פון דער יודישער רעליגיע און פלעגען אָנרופען די אמת'ע יודען „כופרים", אונגלויביגע. ווען דער יונגער יעקב צבי איז געשטאָרבען, איז די אָנפיהרונג איבער דער סעקטע אַריבער צו זיין זוהן ברכיה.

די רעשטען פון דער סעקטע שבתי-צביניקעס זענען נאָך פערבליבען ביז יעצט. אין סאַלאָניקי לעבען נאָך היינט אייניקלעך פון שבתי-צבי, וואָס האָבען זיך אָבגע'שמד'ט. די טערקען רופען זיי „דאָנמע", ד. ה. פערראַטער, זיי אַליין רופען זיך אָן „מאמינים". די סעקטע צופאַלט זיך אויף דריי גרופען: 1) איזמירלי (סמירנער), וואָס שטאַמען פון שבתי-צבי אַליין; 2) יאַקובּיטי, אָנהענגער פון יעקב-צבי; 3) קוניאָזו, אָנהענגער פון אַ געוויסען אָסמאַן-באַבאַ, וואָס האָט געלעבט אין מיטען 18-טען יאָהרהונדערט. אין סאַלאָניקי געפינען זיך ביז 1000 פאַמיליעס פון די „דאָנמע". דער גרעסטער טהייל פון זיי לעבט אין אַ בעזונדער קוואַרטאַל און פון איין הויז צום צווייטען געהען אינערליכע אַריינגאַנגען. זיי האָבען חתונה נאָר צווישען זיך און זענען זיך נישט מתחתן נישט מיט יודען און נישט מיט טערקען. אויסערליך אונטערשיידען זיי זיך נישט פון די טערקען, בעזוכען די מעטשעטען און פאָהרען קיין מעקא, נאָר ביי זיך אין דער היים האָבען זיי געהיימע ערטער פאַר גאָטעסדיענסט לויט זייער אייגענעם שטייגער. זיי פייערען תשעה-באָב, וואָס איז דורך שבתי-צבי פערוואַנדעלט געוואָרען פון אַ נאַציאָנאַלען טרויער אין אַ יום-טוב. אין זייערע תפילות רופען זיי אָן שבתי-צבי „אונזער קייזער און משיח". אייניגע תפילות זייערע אויף העברעאיש הויבען זיך אָן מיט די ווערטער: „אין נאָמען פון גאָט פון ישראל, די קרון פון

ישראל, פֿון די דרײַ פֿערבאַנדען פֿון דער אמונה, וואָס זענען אײנס"...

די שפּראַך זײערע איז טערקיש, נאָר אין רעליגיעזע אַנגעלעגענ־הײטען בענוצען נאָך די דאָנמע'ס עטוואָס העבּרעאיש און שפּאַניאָליש. די דאָנמע'ס זענען זעהר פֿערבאָרגען אין אַלץ, וואָס אַנבעלאַנגט זײער רעליגיע; יעדער, וואָס ענטדעקט פֿאַר פֿרעמדע די סודות פֿון זײער רעליגיע, רעכענט זיך פֿאַר אַ פֿערדעטער און איז חייב מיתה, נאָר דאָך האָט מען די לעצטע צײַט ענטדעקט דעם קאַטעכיזיס פֿון דער דאָזיגער סעקטע אין צװײערלײ נוסחאות. דער אינהאַלט פֿון אײנעם פֿון די נוסחאות איז פֿאָלגענדער:

גאָט איז אײן און אײנציגער און שבתי־צבי איז זײַן נביא. אָדם הראשון, אברהם, יעקב, משה, אסתר און אַנדערע העלדען פֿון דער ביבעל זענען נאָך אַ טײל פֿון שבתי־צבי, װעלכע האָט אַלטצעהן מאָל זיך בעװיזען אויף דער װעלט אונטער פֿערשידענע נעמען. די װעלט איז בעשאַפֿען נאָר פֿאַר גלויבענדע (מאמינים) און די מוסולמאַנער זענען בעשטימט צו שיצען זיי, פּונקט װי די שאָלעכטס פֿאַר אַנ'איי. נישט־יודען אין אַלגעמײנעם װערען אָנגערופֿען קליפּה און זײערע נשמות צוזאַמען מיט די קערפּער פֿערשװינדען אין גיהנם. אַ גלויביגער טאָר נישט חתונה האָבען נישט מיט קײן „קליפּה", נישט מיט קײן יודישע טאָכטער, כּל־זמן יודען װעלען נישט אָנערקענען, אַז שבתי־צבי איז געװען זײער משיח; די יודען און די „גלויביגע" װעלען זוכה זײַן צום גן־עדן. עס װעט קומען אַ צײַט, װען אַלע יודען װעלען אָנערקענען דעם אמת און מודה זײַן, אַז יעקב און משה און אַנדערע זענען געװען נישט מעהר, װי אַ חלק פֿון שבתי־צבי; דעריבער דאַרף מען יודען נישט האַסען. דאָך טאָר אַ סעקטאַנט נישט רעדען מיט קײן יודען און מיט קײן קליפּה װעגען זײַן רעליגיע. פֿריהער פֿון אַלץ דאַרף מען געדענקען דעם כּלל, אַז אַ דאָנמע דאַרף זיך אַרויסגעבען פֿאַר אַ מוסולמאַנער און אין האַר־צען בלײַבען אַ גלויביגער. די גלויביגע זענען מחויב זיך אונטערצוגעבען דער טערקישער רעגירונג, אויסערליך פֿערטײדיגען דעם איסלאַם, אָנ־ערקענען דעם קאָראַן און די מוסולמאַנישע גײַסטליכע; אָבער מען טאָר זיך נישט משפּט'ן אין די מוסולמאַנישע געריכטען. אויב צװישען אײן „גלויביגען" און צװײטען קומט פֿאָר אַ סכסוך, דאַרף ער בעטראַכט װערן אין זײער אײגענעם בית־דין, װאָס משפּט נאָר לויט די געזעצען

פון משה. די דאָנמע'ס דאַרפען טראָגען צוויי נעמען: איינעם פאַר דער וועלט, און דעם צווייטען פאַר די איינענע מענשען. זיי טאָרען נישט טרינקען קיין שום שאַרפע משקאות.

אין אייראָפּאַ האָבען די אָנהענגער פון שבתי-צבי צוערשט נישט געגלויבט אין דער שרעקליכער ידיעה וועגען זיין פערראַט און אין די שוהלען האָט מען ווייטער מתפלל געווען פאַר דעם „מלך המשיח". שפּעטער, ווען דער פאַקט איז בעשטעטיגט געוואָרען, האָבען זיך דאָך געפונען פיעל, וואָס זענען ווייטער געבליבען ביי זייער אמונה. איינינע האָבען געגלויבט, אַז דאָ שטעקט עפּעס אַ טיעפע פּאָליטישע כונה און אַז שבתי האָט אויסערליך געביטען די יודישע אמונה, כדי אראָבצוּוואַרפען די טערקישע רעגיערונג. אַנדערע האָבען דערין געזעהען אַ טיעפען קבלה-סימבאָל: אַרויסציהען די „קדושה" פון דער „טומאה". די דריטע האָבען געזאָגט, אַז שבתי האָט זיך נישט גע'שמד'ט, נאָר איז אַרויף אויפ'ן הימעל. די פיערטע האָבען פערזיכערט, אַז דער סולטאַן האָט געגעבען שבתי-צבי אַ גרויסע אַרמעע, מיט וועלכער ער געהט אויף פּוילען און וועט זיך נוקם זיין פאַר די יודישע קרבנות, וואָס זענען געפאַלען ביי דעם אויפשטאַנד פון חמעלניצקי. ווען קיין אייראָפּאַ איז אין פריהלינג 1668 געקומען דער הויפּט-נביא פון שבתי-צבי, נתן העזתי, האָט ער דאָרט שוין געפונען מעהר אונגלויביגע, ווי גלויביגע. קיין ווענעדיג האָט מען איהם פריהער נישט געוואָלט אַריינלאָזען און דערנאָך האָבען די רבנים איהם געצוואונגען, אונטערצושרייבען אַ ערקלערונג, אַז אַלץ, וואָס ער האָט פריהער געזאָגט און געפּרעדיגט וועגען שבתי-צבי, איז פאַלש. דעם דאָזיגען אַקט האָבען די ווענעדיגער רבנים פונאַנדערגעשיקט צו אַנדערע יודישע געמיינדעס און איטאַליען. פון ווענעדיג איז נתן אַרויסגעשיקט געוואָרען קיין ליוואָרנאָ, נאָר איהם האָט זיך איינגעגעבען אַריינצורייסען זיך קיין רוים. דאָרט האָט ער פערבראַכט צווישען זיינע חברים, געהיימע שבתי-צבי'ניקעס און ווידער געמאַכט שווינדלען; ער האָט אַריינגעוואָרפען אין טיבּר אַ צעטעלע, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען: „אין אַ יאָהר אַרום וועט רוים חרוב ווערען". ער האָט אויך פונאַנדערגעשיקט צו זיינע אָנהענגער אַ צירקוליאַר מיט עפּעס דונקעלע פראַזען אויף דער שפּראַך פון „זהר". דאָך האָבען זיך צו איהם בעצויגען מיט צוטרוי נאָר געצעהלטע מענשען פון דער מאַסע. די מעהר אָנגעזעהענע יידען האָבען מעהר שוין אין איהם נישט געגלויבט. מורא האָבענדיג פאַר רדיפות, האָט

נתן העזתי זיך אומגעקעהרט קיין אדריאַנאָפּאָל און געוואַנדערט איבער פערשידענע שטעדט פון טערקיי, ביז ער איז געשטאָרבען אין סאָפיא (באָלגאַריען) אין 1680.

צוזאַמען מיט נתן העזתי האָט ארומגעוואַנדערט איבער איטאַליען און דייטשלאַנד א צווייטער אַפּאָסטאָל פון שבתי-צבי, שבתי רפאל. ער האָט פריהער געפיהרט זיין אגיטאַציע אין רוים און ווענעדיג, נאָר ווען מען האָט זיך דאָרט דערוואוסט וועגען פעררעטעראַט פון שבתי-צבי, איז יענער אַריבערגעפאָהרען קיין דייטשלאַנד אויך דאָרט האָט ער אָבער שוין קיין ערפאָלג נישט געהאַט, ווייל מען האָט איהם געכאַפּט ביי פיעל חטאים, אויך גניבות, און ער האָט געמוזט אַרויספאָהרען קיין אַמסטערדאַם. פון דאָרט איז ער אַריבער קיין טערקיי, וואו מען האָט איהם אָהן אויפהער גע'רודפ'ט אַלס שווינדלער.

א גרעסערען ערפאָלג האָט געהאַט מרדכי מוכיח, א געבוירענער אין אייזענשטאַדט, וואָס האָט געוואוינט אין פראַג. נאָכ'ן טויט פון שבתי-צבי איז מרדכי מוכיח אַרויסגעטרעטען אַלס נייער „נביא". ער איז געווען א געלעהרטער מקובל, געפאַסט פון שבת צו שבת און דורך זיין אַסקעטיזם צוגעקומען צו דער מדרגה פון עקסטאַז. ער איז ארומגעפאָהרען איבער בעהמען, אונגאַרן און מעהרען און גערופען דאָס פאָלק צו תשובה און צו פייניגען זיך. אין זיינע דרשות האָט ער ענטוויקעלט אַזא געדאַנק: שבתי-צבי האָט געמוזט זיך שמד'ען, כדי אַרויסצושלעפּען די „קליפּה" פון איסלאַם, אָבער ער איז געווען נאָר דער מבשר פון משיח (משיח בן יוסף); דער אמת'ער משיח ווידער (משיח בן דוד) וועט ערשיינען אין דריי יאָהר אַרום נאָכ'ן טויט פון שבתי (1679). ער וועט זיך האַלטען צווישען די קריסטען, און אויב מען וועט איהם אַרויסגעבען, וועט ער אויך זיין געצוואונגען אַרויסצושלעפּען אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום. דערביי האָט מרדכי מוכיח געגעבען אָנצוהערעניש, אַז ער איז דאָס טאַקי דער אמת'ער משיח. שפּעטער, ווען מען האָט איהם אייגעלאַדען פון אונגאַרן קיין איטאַליען, האָט זיין פאַנטאַזיע נאָך מעהר זיך צופלאַקערט און ער פלעגט שוין אָפען זאָגען, אַז ער איז דער משיח בן דוד. אָבער דאָך האָט מרדכי מוכיח סוף כל סוף געמוזט פערלאָזען אויך איטאַליען, ווייל קיין גרויסע אמונה אין זיך האָט ער שוין מעהר נישט געקענט אַרויסרופען. ער האָט א צייט געוואַנדערט איבער פוילען און דייטשלאַנד, און איז געשטאָרבען אין זיין פאָטערלאַנד, אין אונגאַרן.

אין פוילען האט מען נישט אזוי געשווינד זיך דערוואוסט וועגען דעם שרעקליכען פערראט פון „מלך המשיח", און ווען די שרעקליכע ידיעה איז שוין יא אנגעקומען אהין, האבען פון פאלשען משיח זיך אבגעקעהרט נאר א טייל אנהענגער; די מאסע האט ווייטער געגלויבט, אז שבתי-צבי האט נאר פארלויפיג אנגעטאן אויף זיך דאס טערקישע היטעל, און האט פון איהם ערווארטעט נייע נסים. ווי אין טערקיי און אין מערב-אייראפא, אזוי האט אויך אין פוילען די שבתי-צבי-בעוועגונג זיך פערוואנדעלט אין א סעקטע, אבער נאך לאנג-לאנג האט געדויערט די מיסטישע שטימונג צווישען פאלק; נאך ביז ענדע פון 18-טען יאהרהונדערט זענען די יודען אין פוילען געוועזען פערזונקען אין חלומות און מיסטישע טרוימעריען, וואס האבען געפיהרט צו טרויעריגע רעזולטאטען.

ארום 1695 האט זיך אין פוילען בעוויזען א ערנסטער און געפעהרליכער פראפאגאנדיסט פון דער משיח-אידעע. דאס איז געווען דער מקובל חיים מלאך. ער איז א לענגערע צייט געווען אין טערקיי, אין דער סוויטע פון שבתי-צבי, און ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פוילען, האט ער אנגעהויבען פרעדיגען, אז דער משיח וועט ווידער אויפלעבען 40 יאהר נאך זיין אבזאגען זיך פון יודענטום, ד. ה. אין יאהר 1706, פונקט ווי משה רבינו האט אבגעהאלטען די יודען 40 יאהר אין דער מדבר, איידער ער האט זיי געבראכט קיין ארץ ישראל. די אגיטאציע פון חיים מלאך האט געהאט א ערפאלג, בעזונדערס צווישען דער פינסטערער מאסע. אין גיכען איז צוגעקומען א נייער אגיטאטאר, יהודה החסיד פון סעדלעץ. יהודה החסיד איז א געוויסע צייט געוועזען אין איטאליען, וואו ער האט ערלערנט די פראקטישע קבלה, און צוריקקומענדיג קיין פוילען, האט ער צונויפגערופען עטליכע יונגע לייט און זיי אנגעהויבען איבערגעבען זיין תורה, די צאהל פון זיינע אנהענגער איז געוואקסען און זיך פערוואנדעלט אין א בעזונדער סעקטע מיט'ן נאמען „חסידים". (דער לעזער דארף געדענקען, אז די דאזיגע חסידים, וועגען וועלכע מיר רעדען דא, האבען נישט קיין שייכות צו די שפעטערדיגע חסידים פון בעל-שם). די דאזיגע סעקטע האט איבערהויפט זיך אבגעגעבען צו תשובה און תקונים, פלעגט פיעל פאסטען און מתפלל זיין אויפ'ן שטייגער פון די מקובלים. די „חסידים" האבען זיך פעראייניגט מיט די אנהענגער פון חיים מלאך און באלד האט די סעקטע דערגרייכט צו אזא גרויסער צאהל אנהענגער, אז די רבנים האבען

דערזעהען א ערנסטע געפאהר און אנגעהויבען רודפ'ן זיי. דאן האבען די אנפיהרער פון דער סעקטע גענומען רופען א מאסען-עמיגראציע קיין ארץ-ישראל, כדי דארט פיערליך צו ערווארטען דעם קומענדען משיח.

אין 1700 האט א פארטיע פון עטליכע הונדערט מאן, אונטער דער אנפיהרונג פון חיים מלאך און יהודה חסיד, זיך געלאזט אין וועג אריין. די עמיגראנטען האבען גרופענווייז זיך געלאזט איבער עסטרייך, דייטשלאנד און איטאליען און זיך אבגעשטעלט אין פערשידענע שטעדט. דארט האבען חיים מלאך און יהודה חסיד, אנגעטאן אין ווייסע קיט-לען מיט ספרי תורות אין די הענד, געפרעדיגט פאר דער מאסע וועגען דעם גרויסען טאג, ווען משיח וועט קומען, און גערופען צו תשובה און פייניגען זיך, כדי זוכה צו זיין בעגעגנען דעם משיח. די דרשות האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק, איבערהויפט אויף די פראס-טע מענשען און פרויען, וועלכע האבען פערגאסען פיעל טרערען.

אויפ'ן וועג איז צו דער פארטיע צוגעשטאנען נאך א מחנה יודען, וואס האבען געוואלט זעהן ארץ ישראל, אזוי אז די צאהל עמיגראנטען האט דערגרייכט פופצעהן הונדערט מאן. די מחנה האט זיך צוטיילט אויף צוויי טיילען: איין פארטיע, אונטער דער אנפיהרונג פון חיים מלאך, איז פון ווינען אבגעפאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל; די צווייטע פארטיע מיט יהודה חסיד אין דער שפיץ איז געפאהרען קיין פאלעסטינא דורך ווענעדיג. נאך פיעל אומגליקען און לײדען אין וועג זענען קיין ירושלים אנגעקומען א מאן טויזענד. אין גיכען איז דארט געשטארבען יהודה חסיד. זיינע אנהענגער זענען געבליבען אין פערצווייפלונג. זיי האבען געוואוינט אין א בעזונדער פלאץ און זיך ערנעהרט פון נדבות; אבער אזוי ווי די ארימע איינוואוינער פון ירושלים האבען אליין גע-לעבט פון נדבות, האבען זיי נישט געקענט אויסהאלטען די עמיגראנטען, וועלכע זענען געבליבען אהן שום מיטלען צום לעבען. אין פערצווייפ-לונג איז די פארטיע וואנדערער צוזייהט און צושפרייט געווארען: איי ניגע האבען זיך פעראייניגט מיט זייערע חברים אין טערקיי און ארויפגענומען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם; אנדערע האבען זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא; די דריטע האבען זיך געלאזט אנרעדען פון די דייטשע מיסיאנערען און אנגענומען דאס קריסטליכע גלויבען. דער צווייטער אנפיהרער פון די עמיגראנטען, חיים מלאך, איז אויף א קליינער צייט פערבליבען אין ירושלים מיט א קליין הייפעל אנהענגער, וועלכע האבען געהיים מתפלל געווען אויף דעם שטייגער פון די שבתי-צבי'ניקעס. מען

דערצעהלט, אז חיים מלאך האט געמאכט א הילצערנע פיגור פון שבתי=צבי און פאר איהר געטאנצט און מתפלל געווען. איהם האט מען ארויסגעטריבען פון ירושלים, דערנאך אויך פון קאנסטאנטינאפאל און ער האט געמוזט זיך אומקעהרען אהיים, וואו ער האט ווידער געפיהרט זיין פראפאגאנדע אין גאליציען און אין פאדאליען. ער איז געשטארבען אין יאהר 1720.

נישט קוקענדיג אויף דער מפלה פון די „חסידים", האבען די פערשידענע סעקטעס אין פוילען נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. אין פאדאליען און גאליציען האט ווייטער געארבייט די געהיימע סעקטע שבתי=צבי'ניקעס. זיי האבען עובר געווען אויף פיעל יודישע מצוות און פון תשעה=באב געמאכט א יום=טוב, אלס געבורטסטאג פון שבתי=צבי. די דאזיגע סעקטע האט אין איהר קולט ארייגעפיהרט אויסגעלאסענקייט צוזאמען מיט אסקעטיזם. אין דערזעלבער צייט, וואס די שבתי=צבי'ניקעס האבען געפייניגט דעם קערפער און פערגאסען טרערען אויף דעם „טרויער פון ציון", האבען זיי זיך אויך אבגעגעבען צו פיעל אויסגעלאסענע מעשים. די רבנים זענען געווען אויפגעבראכט אויף דער דאזיגער געפעהרליכער סעקטע און ענדליך זיך גענומען צו ענערגישע טאטען. אין זומער 1722 איז אין לעמבערג פארגעקומען א צוזאמענפאהר פון רבנים פון פערשידענע שטעדט. דער צוזאמענפאהר האט ביי א פייערליכער שטימונג ארייגעלעגט אין חרם אלע שבתי=צבי'ניקעס, וואס וועלען ביז א געוויסען טערמין נישט תשובה טאן עפענטליך אויף זייערע זינד. דאס דאזיגע מיטעל האט טיילוויז געווירקט און אייניגע האבען עפענטליך זיך מתודה געווען און צוריק אנגעהויבען זיך האלטען אין אפיציעלען יודענטום, אבער דאס רוב פון זיי זענען געבליבען פער'עקש'נט און ווייטער געהיים זיך געפיהרט, ווי פריהער. אין דריי יאהר ארום האבען די רבנים געמוזט אנקומען צו א צווייטען חרם און דאס מאל איז שוין ארויפגעלעגט געווארען א חוב אויף יעדען יודען מודיע צו זיין וועגען יעדען שבתי=צבי'ניק, וואס היט נישט די יודישע רעליגיע. דער דאזיגער חרם איז פונאנדערגעשיקט געווארען אין אלע געמיינדעס און געלייענט געווארען אין די שוהלען. אבער אויך די דאזיגע רדיפות האבען נישט געקענט אינגאנצען אויסווארצלען די סעקטע. אין פיעל ערטער האט די אמונה אין שבתי=צבי נאך אלץ געלעבט און אנגענומען נייע פארמען

זִיבְּטֶעס קַאפִּיטֶעל.

דִי נאָכווֶעהעֶנִישֶׁען פֿוּן דעֶר מְשִׁיחַ=בּעֶוועֶגוּנג.

דִי שַׁבְּתַי=צְבִי=בּעֶוועֶגוּנג האָט געֶהאַט לאַנגעֶ נאָכווֶעהעֶנִישֶׁען. דִי מִיסטִישֶׁע נֵייגוּנגעֶן בַּיי יוּדעֶן האָבּעֶן אָנגעֶנוּמעֶן נַייעֶ פֿאָרמעֶן, דעֶר נאָמעֶן שַׁבְּתַי=צְבִי אִיז מִיט דעֶר צַייט פֿעֶרגעֶסעֶן אָדעֶר דעֶרמאָנט געֶ=וואָרעֶן זעֶהר געֶהֵיים; עֶס אִיז אָבּעֶר פֿעֶרבּלִיבּעֶן נאָך אוֹיף אַ לאַנגעֶר צַייט דעֶר קוּלט פֿוּן אַ מְשִׁיחַ בִּכְלָל, אוּן פֿוּן עֶנדעֶ 17=טעֶן יאָהרהוּנדעֶרט אוּן אָנהוֹיבּ 18=טעֶן זעֶהעֶן מִיר אַלץ דִיזעֶלבּעֶ טרוֹימעֶרַייעֶן אוּן מִיסטִישֶׁע שטְרעֶמוּנגעֶן, וואָס גִיסעֶן זִיךְ אוֹיס אִין פֿעֶרשִׁידעֶנעֶ פֿאָרמעֶן. בִּכְלָל טראָגט אוֹיף זִיךְ יעֶנעֶ עֶפּאָכעֶ אִין דעֶר יוּדִישֶׁער געֶשִׁיכטעֶ אַ שטעֶמפּעֶל פֿוּן אַ מִין ווִילדעֶן שגָעוֹן צוּזאַמעֶן מִיט אַ שרעֶקלִיכעֶר אִינעֶרלִיכעֶר בּעֶנקשאַפֿט, וואָס האָבּעֶן פֿעֶרכאַפּט כִּמְעַט אַלעֶ שִׁיכטעֶן פֿוּן פֿאָלק. פּוּנקט עֶרֶב דעֶר גרוֹיסעֶר פֿראַנצוֹיזִישֶׁער רעֶוואָלוּציעֶ, פּוּנקט אִין דעֶר צַייט, ווֶען אִין מַעֲרָב=אֵייראָפּא האָט שוֹין אָנגעֶהוֹיבּעֶן שטאַרק אָטעֶמעֶן מִיט דִי נַייעֶ אִידעֶען, וואָס האָבּעֶן געֶרוּפֿעֶן צוּ פֿרַייהַייט אוּן נאַטִירלִיכ=קַייט, האָבּעֶן בַּיי יוּדעֶן אוֹיפֿגעֶלעֶבּט מִיט אַ שטאַרקעֶר קראַפֿט אַלעֶ שטִימוּנגעֶן אוּן נֵייגוּנגעֶן פֿוּנ'ם פִינסטעֶרעֶן מִיטעֶלאַלטעֶר. דאָס יוּדִישֶׁע פֿאָלק האָט דעֶמאָלט אוֹיסגעֶזעֶהעֶן, ווִי אַ שִׁיף אָהן אַ רוּדעֶר, געֶטראָ=געֶן דוּרךְ מעֶכטִיגעֶ חוואַליעֶס פֿוּן אֵיין פּוּנקט צוּם צווֵייטעֶן, פֿוּן אֵיין טרוֹים צוּם אַנדעֶרעֶן, אָהן אַ וועֶג=ווַייזעֶר, אָהן אַ בּעֶשטִימטעֶר גרוֹיסעֶר אִידעֶע. צווִישֶׁען דִי יוּדִישֶׁע רַבָּנִים זעֶנעֶן אִין יעֶנעֶר צַייט שוֹין נִישט געֶווֶעעֶ אַזעֶלכעֶ גרוֹיסעֶ מעֶנשֶׁען מִיט לִיכטִיגעֶ קעֶפּ, וואָס זאָלעֶן קעֶנעֶן דִינעֶן אַלס בַּיישפִּיעֶל פֿאַר אַנדעֶרעֶ. יעֶדעֶר נאַרִישֶׁער געֶדאַנק, וואָס

האט נאר געפונען עפעס א סמך אין א פסוק אדער אין א אויפגעבלא־זענער מליצה, יעדע אונלאגישע אידעע, וואס איז נאר געווען בעפוצט מיט קבלה־ווערטער און רמזים, איז אנגענומען געווארען ביי'ם פאלק, וואס האט נישט געקענט לאגיש דענקען און אנאליזירען. פערשידענע משונה'דיגע מנהגים, ווי קמיעות, שפרוכען און בעשווערונגען, האבען זיך פערשפרייט צווישען יודען אין יענער צייט און דאס פאלק איז נישט פעהיג געווען אבצוטיילען דאס גוטע פון שלעכטען. אין יודענ־טום האבען זיך אריינגערייסען פרעמדע רעליגיעזע אידעען און מנהגים. נאר עס איז נישט געווען, ווער עס זאל פראטעסטירען און צו ווע־מענס ווערטער מען זאל זיך שטארק צוהערען. דאס איז געווען א צייט פון א פאלקאמער רעליגיעזער אנארחיע, פון א אלגעמיינער פערבלענ־דעניש, און די רעזולטאטען דערפון זענען געווען: קנאה און שנאה צווישען איין קהלה און דער צווייטער, רדיפות און רכילות, וואס האבען בעשאפען א באדען פאר פערשידענע שווינדלער און אוואנ־טוריסטען.

פון סאלאניקי און סמירנא פלעגען אפט קומען קיין מערב־אייראפא פינסטערע פערזענליכקייטען און געהיים געפיהרט א אגיטאציע פאר דער מיסטישער קבלה, אין וועלכער דער נאמען פון שבתי־צבי איז שוין נישט דערמאנט געווארען בפירוש, נאר איז ברמז פערשטא־נען געווארען פון די „מאמינים", אלס סימבאל פון איינעם פון די געטליכע אטריבוטען. אין אנהויב פון 18־טען יאהרהונדערט האט א גרויסען טומעל ארויסגערופען איינער פון די דאזיגע פינסטערע מיסיאנערען, נחמיה חיון, א געבוירענער אין באסניען, וואס איז ארום־געפאהרען איבער גאנץ טערקיי און מערב־איירופא. דאס איז געווען איינער פון יענע טיפישע מענשען פון יענער עפאכע, אין וועלכע עס איז שווער אבצוטיילען, וואו עס ענדיגט זיך דער געבוירענער מיס־טיקער און וואו עס הויבט זיך אן דער אוואנטוריסט. אין דער יוגענד האט חיון געוואוינט אין סאראיעווא, דערנאך האט ער פערנומען די שטעל פון א „חכם" אין איינער פון די יודישע קהילות ביי סאלאניקי, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די פערמאסקירטע סאלאניקער סעק־טאנטען. דארט האט ער אנגעשריבען א ווערק, וואו ער האט ענטוויי־קעלט דעם געדאנק וועגען דער דרייאייניגקייט: סבה ראשונה, אבא קדישא, שכינה (די ערשטע אורזאך, דער הייליגער פא־טער און דער הייליגער גייסט). אונטער „אבא קדישא" האבען די

סעקטאַנטען פערשטאַנען שבתי-צבי, נאָר אָפען האָט מען דאָס נישט אַרויסגעזאָגט און בלויז די נאָהענטע האָבען וועגען דעם געוואוסט. דאַן האָט נחמיה חיון זיך געלאָזען אין וועג אַריין; ער איז פריהער געווען אין איטאַליען, אויסגעבעטען ביי איינינע אָנגעזעהענע רבנים אַ הסכמה אויף זיין ווערק און דערנאָך איז ער אַוועק קיין פּראָג, וויען, בערלין. אין בערלין האָט ער אָבגעדרוקט זיין ספר „מהימנותא דכולא“. וואו דער טעקסט איז געווען געשריבען אין נאָמען פון אַ אַנאָנימען מקובל און צום טעקסט זענען געווען צוגעגעבען פירושים פון נחמיה חיון. פון בערלין איז חיון אָבגעפאָהרען קיין אַמסטערדאַם, דער צענטר פון דעמאָלטיגען יודענטום.

אין דער שפּיץ פון דער אַמסטערדאַמער ספרדישער געמיינדע איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ שלמה איילאָן, וועלכער האָט אין דער יוגענד געגלויבט אין די טרוימעריייען פון שבתי-צבי און דערנאָך, אין די עלטערע יאָהרען, זיך אָבגעזאָגט פון זיין פריהעריגער אמונה. ווען חיון איז געקומען צום רב ר׳ שלמה איילאָן, וואָס האָט, וואהרשיינליך, אויך יעצט געהיים סימפּאַטיזירט מיט די מיסטישע חלומות, האָט ער ביים רב געפונען שטיצע. דאָס האָט אויפגעבראַכט דעם רב פון דער אַשכנזישער געמיינדע, ר׳ צבי אשכנזי, וואָס איז מעהר בעוואוסט מיט דעם נאָמען „חכם צבי“. דער חכם צבי איז געווען אַ געבוירענער פון פוילען און איז פון פוילען ענטלאָפען בעת דעם קאָזאַקען-אויפשטאַנד, ווען ער און זיין גאַנצע פאַמיליע זענען שיער נישט אומגעקומען. ער האָט זיינע יונגע יאָהרען פערבראַכט אין אָפען, דערנאָך אין באָסניען און אין אַלטאָנאַ, וואו ער האָט בעקומען אַ גרויסען נאָמען אַלס גאון און שטרענגער היטער פון יודישען געזעץ. ווען דער חכם צבי איז אויסגעקליבען געוואָרען פאַר אַ רב פון דער אַשכנזישער געמיינדע אין אַמסטערדאַם, האָט ער באַלד געהאַט אַ צוזאַמענשטויס מיט ר׳ שלמה איילאָן, ווייל צווישען די ספרדים און אַשכנזים האָבען שוין לאַנג געהערשט שטענדיגע סכסוכים און אויך דערפאַר, ווייל דער חכם צבי, אַלס שונא פון דער קבלה, האָט פערשטענדליך נישט געקענט דורכקומען מיט דעם מקובל ר׳ שלמה איילאָן. דאָס אָנקומען פון נחמיה חיון האָט אַט די סכסוכים נאָך פערשאַרפט און געדיענט אַלס סיגנאַל צו אַ מלחמה. דערווייסענדיג זיך וועגען דעם כבוד, וואָס די ספרדים האָבען אָבגעגעבען נחמיה חיון, איז דער חכם צבי געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט. צום חכם צבי איז צוגעשטאַנען

דער אנגעזעהענער געלעהרטער ר' משה חגית, וואס איז פון לאנג געוועזן פערביטערט געגען דער שבתי־צבי־בעוועגונג און געגען יעדען מין מיסטיציזם בכלל. ביידע געלעהרטע האבען איבערקוקט דאס ווערק פון חיון און זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, אז די אידעע וועגען דער דרייאייניגקייט איז געגען דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, וואס אנערקענט נאר איין גאט, און אז אויסערדעם איז אין דעם ווערק, אין א פערמאסקירטער פארם, דורכגעפיהרט דער געדאנק וועגען דער געטליכקייט פון שבתי־צבי; דערביי איז אויך פעסטגעשטעלט געווארען, אז דער אנאנימער טעקסט פון ווערק איז נישט מעהר, ווי א קאפיע פון א כתב־יד פון שבתי־צבי אליין. אויף דעם גרונד האט דער חכם צבי און ר' משה חגית אריינגעלעגט אין חרם דעם מחבר פון ווערק נחמיה חיון און דאס ווערק אליין פער'משפט צום פערברענען. דאס האט אויפגעבראכט די ספרדים, וועלכע האבען ערקלערט, אז א בעזונדער קאמיסיע פון געלעהרטע, וואס האבען בעטראכט דאס ווערק פון חיון, האבען דארט נישט געפונען קיין שום אפיקורסות. אין דער ספרדישער שוהל האט מען אויף להכעיס געפייערט נחמיה חיון און ערקלערט א קאנטר־חרם געגען חכם צבי און ר' משה חגית; דעם לעצטען האבען די ספרדים זאגאר פער'מסר'ט פאר דער מאכט. לאנג האבען זיך געצויגען די סכסוכים צווישען די ביידע לאגערען און געענדיגט האט זיך די גרויסע מחלוקת דערמיט, וואס ר' משה חגית האט געמוזט אבפאהרען קיין אלטאנא, און דער חכם צבי איז געוועזן געצוואונגען צו פערלאזען זיין שטעל און אבפאהרען קיין פוילען, וואו ער האט שפעטער פערנומען די שטעל פון א רב אין לעמבערג (ער איז געשטארבען אין 1718). דעם נצחון האט אבער חיון נישט געקענט אויף לאנג אויסנוצען, ווייל סוף כל סוף זענען געגען איהם ארויסגעטרעטען די רבנים אויך פון אנדערע לענדער און איהם אריינגעלעגט אין חרם. דער אוואנטוריסט חיון האט געמוזט וואנדערן פון שטאדט צו שטאדט און ערגעץ נישט געפונען קיין רוה. אין עסטרייך האט ער זיך בעקלאגט פאר דער מאכט, אז די יודען רודפ'ען איהם פאר זיין געדאנק וועגען דער דרייאייניגקייט, וואס וואלט געקענט מקרב זיין דאס יודענטום צום קריסטענטום. שפעטער האט זיך ארויסגעוויזען, אז פון דער דרייאייניגקייט פון די מיסטיקער ביז דער קריסטליכער קירך איז ווירקליך נישט וויט. שוין דער זוהן פון נחמיה חיון האט זיך גע'שמד'ט אין רוים און שפעטער

פלייסיג געשיקט מסירות אויף יודען פאר דער אינקוויזיציע.

פונקט ווי דעם חכם צבי, אזוי איז אויך בעשערט געווען זיין זוהן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ, 1697 — 1776) צו פיהרען אין זיין לעבען א הארטען קאמפף געגען די רעשטען פון די שבתי-צבי׳ניקעס און שטעהן אין מיטען דער גרויסער מחלוקת, וואס האט ווי א פייער ארומגעהאפט פיעל יודישע שטעדט.

ר׳ יעקב עמדין איז געבוירען געווארען און פערבראכט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען אין אלטאנא, ביי האמבורג. א קורצע צייט האט ער פערנומען די שטעל פון א רב אין דער שטאדט עמדען. בטבע איז ער געווען א גרויסער קפדן, א שטרענגער מענש, ליעב געהאט איינזאמקייט און דעריבער געהאט ווינציג גוטע פריינד. ער איז דעריבער נישט געווען מסוגל צו פערנעהמען א געזעלשאפטליכע שטעלע, און פון 1730-טען יאהר אן האט ער כסדר געוואוינט אין אלטאנא אלס פריוואטער געלעהרטער און זיך פערנומען מיט האנדעל, מיט דרוק ..ען און מיט שרייבען זיינע אייגענע ווערק. ווען אין דער לופטען האט וויעדער אנגעהויבען שמעקען מיט מיסטיציזם, האט דער שטרענגער טעמפעראמענט פון ר׳ יעקב עמדין אויפגעפלאקערט און ער איז ארויסגעטרעטען אלס קאמפפס-מענש. דער הויפט-קרבן פון זיין בייזער פעדער איז געווארען דער בעריהמטעסטער גאון פון יענער צייט, ר׳ יהונתן אייבעשיץ.

ר׳ יהונתן אייבעשיץ (1690—1764) איז געווען דער גאון פון בעהמען און מעהרען. צו איין און צוואנציג יאהר איז ער שוין געשטאנען אין דער שפיץ פון דער ישיבה אין פראג, פון וועלכער עס זענען ארויסגעקומען הונדערטער קאנדידאטען אויף רבנים. ער איז אויך געווען א גוטער דרשן און מיט זיינע דרשות אין שוהל פלעגט ער בעצויבערן די צוהערער און זיך ערווארבען פיעל פריינד, זאגאר צווישען קריסטען. ווי דאס רוב מענשען פון יענער צייט, האט אויך ר׳ יהונתן זיך פערנומען מיט קבלה. מען רעכענט, אז אין דער יוגענד האט ער זיך אויך געדרעהט צווישען די געהיימע שבתי-צבי׳ניקעס, וואו עס האבען געפיהרט א פראפאגאנדע חיון און אנדערע אוואנטוריסטען, און פון יענער צייט איז ביי ר׳ יהונתן פערבליבען א פערבארגענע סימפאטיע צו קבלה. אין 1742 איז ר׳ יהונתן איינגעלאדען געווארען אלס רב קהל מעץ, וואס האט געהערט צו פראנקרייך. אין עטליכע יאהר ארום האט ר׳ יהונתן פערנומען א גרעסערע שטעל אלס הויפט-ראבינער פון די

דריי פֿעראייניגטע געמיינדעס פֿון דייטשלאנד – אלטאנא, האמבורג און וואנדסבעק. דארט, אין אלטאנא, האט ער זיך צוזאמענגעשטויסען מיט דעם שטרענגען ר׳ יעקב עמדין און פֿון דעמאלט אן האבען זיך אנגעהויבען די גרויסע רדיפֿות אויף איהם.

אלס אנהענגער פֿון דער פּראקטישער קבלה האט ר׳ יהונתן געגלויבט, אז דורך פֿערשידענע שפּרוכען און בעשווערונגען קען מען ארויסטרייבען „דבוקים" און אויסהיילען קראנקע. דעריבער, ווען אין אלטאנא האט זיך ענטוויקעלט א עפּידעמיע, פֿון וועלכער עס פֿלעגען אויסשטארבען קינפּעטארינס, האט ר׳ יהונתן אנגעהויבען העלפֿען די וויבער, וואס זענען געקומען צו איהם נאך הילף, דורך קמיעות, אין וועלכע עס איז געווען אריינגעלעגט א שטיקעל פּאפּיר מיט פֿערשידענע אונקלארע אויפֿשריפֿטען אין גייסט פֿון דער קבלה. אזעלכע קמיעות פֿלעגט ער ארויסגעבען נאך פֿריהער, זייענדיג אין מעץ און פֿראנקפֿורט. פֿין דארט האט מען געגעבען צו וויסען קיין אלטאנא, אז די קמיעות פֿון ר׳ יהונתן ערוועקען עפּעס א צווייפֿעל. עס האבען זיך געפֿונען נייגיריגע, וואס האבען געעפֿענט איינע פֿון די קמיעות, וואס ר׳ יהונתן האט ארויסגעגעבען, און דורך פֿונאנדערנעהמען דעם טעקסט מיט פֿערשידענע קאמבינאציעס האט מען פֿון דארטען ארויסגעלייענט פֿאלגענדעס: „אין נאמען פֿון יהוה דער גאט פֿון ישראל, וואס רוהט אין דער פּראכט פֿון זיין מאכט... דער גאט פֿון זיין משיח שבתי-צבי, וואס איז פֿאר אונז א היילונג געווען און וואס מיט'ן אטעם פֿון זיין מויל דער'הרג'עט ער דעם רשע... בין איך גוזר אויף אלע שלעכטע רוחות... אז זיי זאלען נישט שלעכטס טאן דער טרעגערין פֿון דער קמיע"... כאטש עס איז א גרויסער ספק, צי דער טעקסט פֿון דער קמיע איז ריכטיג דעפּישירט געווארען, נאר דערוייל האט דאס געמאכט א גרויסען איינדרוק, און ר׳ יעקב עמדין, וואס האט קיינמאל נישט געוואלט וויסען פֿין פּשרות, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען שטרענגען אמת, האט עפֿענטליך אין שוהל בעשולדיגט דעם רב ר׳ יהונתן, אז ער געהערט צו דער געהיימער סעקטע שבתי-צבי'ניקעס. ר׳ יהונתן האט צונויפֿגערופֿען א גרויסע פֿערזאמלונג אין שוהל און עפֿענטליך פֿאר אלע געגעבען א שבועה, אז ער האט קיין שייכות נישט צו קיין געהיימע סעקטע. אויסערדעם האט ער געפֿאדערט פֿון זיינע תלמידים און אנהענגער, אז זיי זאלען זיך אננעהמען פֿאר דעם כבוד פֿון דער תורה און ארויסטרעטען צו

פערטײדיגען זײער בעלײדיגטען לעהרער. פון דאַן אָן האָט זיך אָנגעהויבען אַ ערביטערטער קאַמפף צווישען די אָנהענגער פון ר׳ יעקב עמדין און פון ר׳ יהונתן אײבעשיץ.

די פאָרשטעהער פון די דרײ פעראײניגטע געמײנדעס, וואו ר׳ יהונתן איז געווען רב, האָבען זיך אָנגענומען פאַר זײער גײסטיגען פיהרער און געדראָהעט מיט אַ חרם געגען די רכילות׳ניקעס. ר׳ יעקב׳ן האָט מען אָנגעהויבען שטאַרק רודפ׳ן און ער האָט זאָגאַר אויף אַ געוויסער צײט געמוזט פערלאָזען אַלטאָנאַ, אָבער דורך דעם איז ער אַרײַן אין נאָך אַ גרעסערען צאָרן און אָנגעהויבען אַגיטירען געגען זײַן געגנער דורך שאַרפע פאַמפלעטען, וועלכע ער האָט אָבגעדרוקט פריהער אין אַמסטערדאַם און דערנאָך אין אַלטאָנאַ, אין זײַן אײגענער דרוקערײַ („תורת הקנאות״, „שפת אמת״). אין די ווערק זײַנע האָט ער אַרויסגעשטעלט ר׳ יהונתן אַלס פערטרעטער פון שבתי-צבי און איהם בעשולדיגט אין פיעל פערברעכענס. אַ דאַנק די פאַמפלעטען זענען אײניגע גרויסע רבנים צוגעשטאַנען צו ר׳ יעקב עמדין און אַרײַנגעלעגט אין חרם די אָנהענגער פון ר׳ יהונתן. דער קאַמפף האָט זיך אויף אַזאַ אופן נאָך מעהר פונאַנדערגעפלאַקערט; אין איהם זענען אַרײַנגעצויגען געוואָרען אויך די רבנים פון פוילען, פון וועלכע די מעהרהײַט, ווי למשל די מיטגלידער פון „ועד ארבע ארצות״, זענען דאַן געווען אויף דער זײַט פון ר׳ יהונתן. אין 1755 האָט ר׳ יהונתן פערעפענטליכט אַ ספר, אין וועלכען ער האָט זיך פערטײדיגט פון די בעשולדיגונגען און געבראַכט די מײנונגען פון פיעל אָנגעזעהענע רבנים, וואָס זענען געשטאַנען אויף זײַן זײַט. דאָס האָט אַרויסגערופען נאָך אַ שאַרפערען ענטפער פון ר׳ יעקב עמדין. כמעט די גאַנצע יודישע וועלט האָט זיך פונאַנדערגעטײלט אויף צוויי לאַגערן: אָנהענגער פון ר׳ יהונתן און געגנער זײַנע. די גרויסע מחלוקת איז זאָגאַר דערגאַנגען צום האַמבורגער סענאַט, צום דענישען קעניג און אַרויסגערופען אַ טומעל אין דער דײַטשער פרעסע. די קריסטליכע וועלט איז געשטאַנען און זיך געוואונדערט: וואָס קומט דאָ אַזעלכעס פאָר? דער פראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע מעהערלין האָט ערקלערט דעם דענישען קעניג, אַז אײבעשיץ פיהלט אין האַרצען די דאָגמען פון דער קריסטליכער רעליגיע און דעריבער מיט פערדיענט ער, מען זאָל איהם שיצען. אַ דאַנק דער בעשיצונג פון די קריסטען איז ר׳ יהונתן פערבליבען אויף זײַן שטעל ביז׳ן טויט. ר׳ יעקב עמדין האָט איהם איבערגעלעבט אויף 10 יאָהר און אויך נאָכ׳ן טויט

פון געגנער האט ער נישט אויפגעהערט צו בעליידיגען זיין אנדערען דורך שארפע פאמפלעטען. זייענדיג אויפגעבראכט געגען דער גאנצער משיח-בעוועגונג בכלל, האט ר' יעקב עמדין געזוכט די קוועלען פון דער דאזיגער בעוועגונג און ער האט געפונען, אז שולדיג אין אלץ איז דער „זהר". און אט, ביי זיין גאנצער שטרענגער פרומקייט, האט ר' יעקב עמדין געהאט די דרייסטקייט אפען צו ערקלערען אין זיין ווערק „מטפחת ספרים", אז א גרויסער טייל פון הייליגען „זהר" איז נישט מעהר ווי געפעלשטע ליטעראטור, וואס מען האט בכיון ארויסגעשטעלט אלס די שאפונג פון ר' שמעון בן יוחאי, און אז אין „זהר" געפינען זיך פיעל אידעען, וואס זענען נעגען גייסט פון יודענטום. אין דער דאזיגער דרייסטער ערקלערונג, אין דעם אפענעם קאמפף צווישען דער קבלה און דעם רב'ניזם, הערט זיך שוין די שטים פון א נייער עפאכע, פון א קולטורעלער בענייאונג אין יודישען לעבען.

נאר דערווייל איז נאך נישט פערניכטעט געווארען דער קוואל, פון וועלכען עס האבען געשעפט די פערשידענע טרוימער און מיסטיקער און וועלכער האט געבראכט צו אזוי פיעל נישט-ערפילטע האפנונגען און טרויעריגע רעזולטאטען. פון דור צו דור זענען אויפגעשטאנען נייע טרוימער און נייע שווינדלער, וואס האבען געפונען פאר זיך פיעל אנהענגער, און עס האט געמוזט פאריבער א צייט ביז מען האט אנגעהויבען פערשטעהן, אז מען מוז איינמאל פאר אלע מאל מאכען א סוף צו דער גאנצער משיח-קבלה. דערווייל איז נאך די רפואה נישט געקומען און די עפידעמיע פון טרוימעריי האט ארויסגערופען אלץ מעהר קרבנות. איינער פון זיי איז געוועזען דער דיכטער משה חיים לוצאטא, וועמענס לעבען עס קען דינען אלס א טעמא פאר א טראגישער דראמע.

משה חיים לוצאטא איז געבוירען געווארען אין פאדוא אין 1707 ביי א רייכער יודישער פאמיליע פון ספרדים. ער האט בעקומען א ערציהונג, וואס איז אין יענעם דור געוועזען א זעלטענהייט. צוזאמען מיט דער ביבעל און תלמוד האט ער אויך געלערנט אלגעמיינע וויסענשאפטען. קענענדיג לאטייניש און איטאליעניש, האט לוצאטא געהאט א פרייען וועג צו די אלטע און נייע ליטעראטורען. נאך גאר אין די יונגע יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א פאעטישען טאלענט און געשריבען גע-דיכטען אויף פערשידענע פאלען, אין א שענער ביבלישער שפראך. אויסערדעם האט ער פערפאסט א קורצען לעהרבוך וועגען סטיליסטיק „לשון למודים". סיי אין פראזע, סיי אין פאעזיע האט לוצאטא ארויס-

געוויזען אַ שענעם געשמאַק, אַ זעלטען-שענעם סטיל, — זאַכען, וואָס זענען פאַר דעם שווערען און געשמאַקלאָזען סטיל פון יענער עפּאָכע געווען אַ זעלטענע ערשיינונג. צו 20 יאָהר האָט ער שוין אָנגעשריבען זיין אידיליִשע דראַמע „מגדל עוז", וואו עס ווערט בעזונגען די ריינע ליעבע. דאָס דאָזיגע ווערק איז פאַר יענער צייט געווען אַ אונגעוועהנ-ליכע ערשיינונג, לויט זיין סטיל און ריינעם דראַמאַטיזם.

וואָלט לוצאַטאָ ווייטער געגאַנגען אויף דעם וועג, וואָלט ער אפשר געוואָרען דער רעפאָרמאַטאָר פון דער יודישער ליטעראַטור און אַרויסגערופען אַ נייע עפּאָכע. אָבער ער איז געווען אַ זוהן פון זיין דור, געגאַנגען אין וועג פון דער מיסטיק, און דאָ הויבט זיך אָן זיין טראַגעדיע. ערלערנענדיג דעם „זהר" מיט די פירושים פון אַר"י, האָט לוצאַטאָ בעוויזען אַ קונץ, וואָס איז געווען כמעט אונגלויבליך: ער האָט נאָכגעמאַכט דעם אייגענטימליכען אָריגינעלען סטיל פון „זהר" און דאָס האָט אין איהם אַליין אַרויסגערופען אַ מיסטישע התלהבות. ער האָט אָנגעהויבען רופען זיין ווערק „דער צווייטער זהר" און זיך איינגערעדט, אַז נישט ער אַליין, מיט זיין אייגענעם שכל, שרייבט דאָס ווערק, נאָר עפּעס אַ נבואה פון אויבען דיקטירט איהם דאָס, עפּעס אַ „מגיד" אָדער אַ מלאך קומט אַלע נאַכט און זאָגט איהם, וואָס צו שרייבען. וואָס מעהר ער האָט זיך פערטיעפט אין די מיסטישע סודות, אַלץ מעהר האָט ער אָנגעהויבען גלויבען, אַז איהם שטעהט פאָר צו מאַכען דער וועלט עפּעס אַ וויכטיגע ענטדעקונג. אין 1729 האָט ער זיין סוד פערטרויט פאַר די חברים זיינע, וואָס האָבען צוזאַמען מיט איהם ער-לערנט די קבלה, און יענע זענען געוואָרען ענטוזיאַסטישע אָנהענגער פון זיין געטליכקייט. איינער פון די חברים, יקותיאל גאָרדאָן פון ליטאַ, וואָס איז געקומען קיין פאַדוא אַריינצוטרעטען אין אוניווערזיטעט, נאָר דערנאָך פערלאָזען די וויסענשאַפט צוליעב דער קבלה, איז געווען אויף אַזוי פיעל אונפאָרזיכטיג, אַז ער האָט אין אַ בריעף אַהיים מודיע געווען, אַז לוצאַטאָ איז אַ געטליכער מאַן, אַז ער זעהט ביינאַכט נבואות, אַז אליהו הנביא אַליין קומט איהם ענטדעקען די סודות פון דער קבלה און אַז בכלל איז לוצאַטאָ אַ אונגעוועהנליכער מענש. פונקט האָט זיך דערוואוסט וועגען אינהאַלט פון בריעף דער אויבענדערמאָנטער ר' משה חגיז, וואָס האָט געפיהרט אַ פערביטערטען קאַמפף געגען אַלע מיסטיקער, און ער האָט אויפגעהויבען אַ ליאַרם. עס האָבען אָנגעהויבען פליהען בריעף צו די איטאַליענישע און דייטשע רבנים,

וועלכע ר' משה חגית האט פארגעלעגט בייצייטענס אויסצוואָרצלען די אפּיקורסות און אריינלעגען לוצאטא'ן אין חרם אריין, אדער איהם צווינגען זיך אָבצוזאָגען פון זיינע געדאנקען. נאך לאנגע בקשות און דראָהונגען מצד די רבנים האט לוצאטא געגעבען א שבועה, אז ער וועט מעהר נישט פיהרען קיין מיסטישע פראָפּאגאנדע און וועט אויף ווייטער מעהר גאָרנישט שרייבען וועגען קבלה.

אין ניכען האט ער אָבער געמוזט ברעכען זיין שבועה. ער האט ווידער אָנגעהויבען שרייבען וועגען קבלה און אָנגעהויבען צוגרייטען עטליכע מאנוסקריפּטען צום דרוק. דעמאָלט האָבען די וועגעדיגער רבנים אריינגעלעגט לוצאטא'ן אין חרם און זיינע ווערק פער'משפט צו פערברענען (1734). דער טעקסט פון חרם איז איבערגעלייענט געוואָרען אין די שוהלען און פונאנדערגעשיקט געוואָרען אין די געמיינדעס פון דייטשלאנד, האָלאנד און פוילען. לוצאטא האט מעהר נישט געקענט פערבלייבען אין איטאליען און ער איז אוועק קיין אמסטערדאם. אויפ'ן וועג איז ער אריינגעפאָהרען קיין פראנקפורט. די דאָרטיגע רבנים האָבען זיך דערוואוסט וועגען זיין קומען און האָבען איהם געצוואונגען צו געבען א הבטחה, אז ער וועט מעהר נישט לערנען קיין קבלה, נישט שריפטליך און נישט מונדליך, מיט מענשען, וואס זענען יונגער פון 40 יאָהר. ערשט אין אמסטערדאם האט דער אומגליקליכער וואנדערער געפונען רוה אויף א צייט. דאָרט האט ער געפונען פריינד און מעצענאטען, וואס האָבען זעהר געשעצט זיין פּאָעטישען טאלענט און איהם געשטיצט. דאָרט האט ער אויך אָנגעשריבען זיין בעסט ווערק „לישרים תהלה", א אלעגאָרישע דראמע. ער האט אָבער ווידער נישט געהאלטען וואָרט, ווייטער געשריבען וועגען קבלה און פאָרטגעזעצט די בעציהונגען מיט זיינע אנהענגער. שפּעטער האט איהם אָנגעהויבען ציהען קיין ארץ־ישראל, אין געבורטסלאנד פון אר"י און די איבעריגע מיסטיקער. לוצאטא איז אוועק אהין. אָבער נאך איידער ער האט דערגרייכט זיין ציעל, האט איהם דער טויט אוועקגענומען. ער איז געשטאָרבען פון דער דזשומא אין 1747, 40 יאָהר אלט, און איז בעגראָבען געוואָרען אין טבריה.

אין זיינע פיעל קבלה־ווערק („פתחי חכמה", „מאמר החכמה", „חוקר ומקובל" און אנדערע) האט לוצאטא אריינגעטראָגען א קלאָרע פילאָזאָפישע סחעמע און א בעשטימטע מעטאָדע, פון וועלכע אנדערע מקובלים זענען געווען אינגאנצען פרעמד. אויך זיינע איבעריגע ווערק

וועגען מאָראַל פון יודענטום („מסלת ישרים״), וועגען תלמוד און אגדה („דרך תבונות״) זענען אָנגעשריבען מיט דער קלאָרער שפּראַך פון דער משנה, אין אַ זעלטען־שענעם סטיל.

אויך אין פּוילען, וואו עס האָבען געאַרבייט אַזעלכע אַגיטאַטאָ־רען, ווי חיים מלאך, האָט די שבתי־צבי־בעוועגונג געלאָזען טיפע וואָרצלען און קיין חרם פון די רבנים, קיינע רדיפות זענען נישט געווען אימשטאַנד אויסצוּוואָרצלען די רעשטען פון דער בעוועגונג. מיט די רדיפות האָט מען דערגרייכט נאָר דאָס, אַז די פאַנאַטישע מיסטיקער האָבען געמוזט לעבען פערבאָרגען און פערמאַסקירט, אָבער געהיים האָבען זיי נאָך פלייסיגער, ווי פריהער, געטאָן זייערס, זיך פערטיפט אין די מיסטעריען און געלעבט אין אויסגעלאַסענקייט. די בתי־מדרשים זענען געווען פול מיט געהיימע שבתי־צבי׳ניקעס, וואָס האָבען נישט געהאַלטען פון תורה און מצוות און אונטער דער מאַסקע פון חסידות און קבלה אָבגעטאָן מיאוס׳ע מעשים. די צאָהל פון די פער־מאַסקירטע מיסטיקער איז געווען גרויס און זיי האָט נאָר געפעהלט אַ אָנפיהרער, וואָס זאָל זיי פעראייניגען, צוגעבען מוט און ווייזען אַ וועג צו אַ אָפענער טעטיגקייט. אַזאַ מענש האָט זיך גיפונען און דאַן איז פון דער סעקטע פערבאָרגענע און צושטרייטע שבתי־צבי׳ניקעס געוואָרען אַ בעוועגונג. עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבען טומלען אין דער יודישער וועלט און ווידער האָט די בעוועגונג זיך געענדיגט מיט אַ שרעקליכער פערצווייפלונג. דער אָנפיהרער פון דער דאָזיגער סעקטע, מיט וועלכער עס האָט זיך געענדיגט די משיח־בעוועגונג, איז געווען יעקב פּראַנק.

יעקב פּראַנק איז פון די יונגע יאָהרען אָן געוואַקסען אין אַ אַט־מאָספערע פון פוסטע טרוימעריען, צולאָזענקייט און אָבערגלויבען. ער איז געבוירען געוואָרען אַרום 1726 אין אַ שטעדטעל אין גאַליציען. זיין פאָטער יעקב לייב איז געווען אַ רב אָדער אַ דרשן און איז פאַר גע־הערען צו דער געהיימער סעקטע פון די שבתי־צבי׳ניקעס אַרויסגע־טריבען געוואָרען פון שטעדטעל און זיך בעזעצט אין וואָלאַחיען. יעקב איז דאָרט געוואָרען אַ משרת ביי אַ יודישען סוחר און פלעגט אָפט אַריינפאָהרען מיט סחורה קיין טערקיי, וואו ער האָט בעקומען זיין צו־נאָמען (פּראַנק – פרענק, אַזוי רופט מען אין טערקיי אַלע, וואָס קומען

פון אייראָפּאַ). אין סאַלאָניקי האָט יעקב פראַנק זיך בעקאַנט מיט די איבערגעבליבענע סעקטען פון שבתי-צבי׳ס אָנהענגער און גלייך איבערגענומען זייער תורה. הגם ער איז אין תלמוד געווען אַ פאָלקאָמער עם-הארץ, האָט ער דאָך באַלד אויסגעלערנט די תורה פון דער קבלה, בעזונדערס די אמונה אין גלגולים, ד. ה., אַז די נשמה פון משיח ווערט יעדען דור מגולגל אין פערשידענע מענשען. אַלס אַ געבוירענער אוואַנטוריסט, וואָס האָט נאָך פון די קינדער-יאָהרען שוין געטרוימט וועגען גרויסע שווינדלערייען, איז די דאָזיגע אמונה אין גלגול געווען זעהר גינסטיג פאַר איהם, ווייל אויב אין דוד המלך, אליהו הנביא, מחמד, קריסטוס, שבתי-צבי און זיינע נאָכפאָלגער האָט געלעבט די נשמה פון משיח, פאַרוואָס זאָל זי אויך נישט מגולגל ווערן אין איהם, יעקב פראַנק? פראַנק האָט בעשלאָסען איינמאָל פאַר אַלע מאָל, אַז ער מוז ווערן „אַ גרויסער״ מענש און שטעהן אין דער שפּיץ פון אַ גרויסער בעוועגונג. די אומשטענדען האָבען איהם מיטגעהאָלפען צו דערגרייכען זיין ציעל. ער האָט חתונה געהאַט מיט זעהר אַ שענער פרוי פון באָלגאַריען און אַ דאַנק איהר האָט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל אָנהענגער. אין אַ קלייגער צייט אַרום האָט ער שוין געהאַט אַרום זיך אַ גאַנצע באַנדע פון פוסטע טרוימער און אויסגעלאַסענע מענשען, וואָס האָבען געגלויבט, אָדער זיך געמאַכט גלויבען, אַז פראַנק איז אַ הייליגער מענש און אַז אין איהם לעבט די נשמה פון משיח.

ווי עס ווייזט אויס, האָט פראַנק זיך דערוואוסט וועגען דער מחלוקת אין פוילען און וועגען די סכסוכים צווישען ר׳ יעקב עמדין און ר׳ יהונתן אייבעשיץ און ער האָט בעשלאָסען, אַז איצט איז די צייט פאַר איהם זעהר גינסטיג, אַז איצט וועט ער קענען צונויפזאַמלען אַרום זיך די פערבאָרגענע שבתי-צבי׳ניקעס און ווערן זייער אָנפיהרער. ער איז אַוועק קיין פוילען, אַרומגערייזט איבער פיעל שטעדט און זיך בעקאַנט מיט די רעשטען פון דער משיח-בעוועגונג. פראַנק האָט פאַר די פערבאָרגענע סעקטאַנטען ענטדעקט דעם סוד, אַז ער איז דער משיח און אויף איהם רוהט די קדושה פון שבתי-צבי. ער האָט אָפען ערקלערט, אַז דער צווייטער פון דער דרייאייניגקייט, מלכא קדישא, אָדער ווי די סאַלאָניקער מיסטיקער פלעגען זיך אויסדריקען: „סאַנטאָ סעניאָר״ (הייליגער פאָטער), איז ע ר. פון דעמאָלט אָן פלעגען איהם זיינע אָנהענגער רופען מיט דעם דאָזיגען נאָמען. אויף

דער שפּראַך פון „זהר“ און אין דעם נוסח פון די שבתי=צבי'ניקעס
האָבען פראַנק'ס אָנהענגער געשאַפען פאַר איהם אַ „יהי=רצון“, ווי פאַר
אַ געטליכער פּערזאָן. אויב די פראַנקיסטען האָבען געהאַט עפּעס אַ בע=
וואוסטזיניגע אויפגאַבע פאַר זיך, איז דאָס געוועזען: פערטיליגען דעם
תּלמוד און איינגאַנצען איהם אויסוואָרצלען פון דער וועלט. דעם אָרט
פון תּלמוד דאַרף ביי יודען פערנעהמען דער „זהר“, וואָס איז ביי די
פראַנקיסטען געוועזען הייליגער פון אַלץ. נישט אומזיסט האָט מען זיי
טאַקע גערופען „זהר'יסטען“ אָדער „קאָנטראַ=תּלמודיסטען“. מיט אַ פער'=
ביכענער עקשנות האָבען די פראַנקיסטען זיך געסטאַרעט עובר צו זיין
אויף אַלע מצוות, וואָס עקזיסטירען ביי יודען לויט'ן תּלמוד. נישט
בלויז אין די ענינים פון איסור און היתּר, נאָר אויך אין די דינים פון
צניעות און מאַן= און ווייב=לעבען האָבען זיי אויף להכעיס אָבגעטאָן אַלע
מעשים, וועלכע דער תּלמוד פערבאָט, און די אַלטע יודישע פאַמיל=
יען=ריינקייט איז דורך זיי אָפען צערשטערט געוואָרען. צווישען די
פראַנקיסטען האָבען זיך געפונען אויך פיעל רבנים און דרשנים, אַ
בכבוד'דיגען אָרט אין דער דאָזיגער חברה האָט פערנומען אלישע שור,
אַ אַלטער יוד, אַ אייניקעל פון גאונים. ער, זיינע זיהן און זיין טאָכטער
חיה, וואָס האָט געקענט אויסווענדיג דעם „זהר“ און אי גערעכענט גע=
וואָרען פאַר אַ נביאה ביי די פראַנקיסטען, — זענען געוואָרען פערברענטע
אַנהענגער פון יעקב פראַנק און דאָס גרעסטע פערגניגען פאַר זיי איז
געוואָרען עובר צו זיין אויף די מצוות פון תּלמוד און מבזה זיין איהם.

די ערשטע צייט האָט יעקב פראַנק מורא געהאַט אַרויסצוטרע=
טען אָפען, און ער מיט זיין קאָמפּאַניע פלעגען מתפּלל זיין און אָב=
טאָן זייערע מיסטישע מעשים בשתיקה. נאָר איינמאָל האָט מען זיי
ענטדעקט. דאָס איז געוועזען בעת אַ יריד אין אַ שטעדטעל. דער עולם
יודען האָט בעמערקט, אַז ביי איינעם אַ בעל=אַכסניא זיצט אַ קאָמפּאַניע
יודען ביי פערשלאָסענע טהירען און זענען זיך עוסק אין פערבאָרגענע
מעשים. מען האָט אויפגעריסען די טהיר און זיי ענטדעקט. וואָס
האָבען די פראַנקיסטען דאָרט געטאָן? זיי אַליין האָבען געזאָגט, אַז
זיי האָבען נאָר געזונגען שירים אין דער שפּראַך פון „זהר“, אָבער
אַנדערע האָבען פערזיכערט, אַז זיי האָבען געטאַנצט אַרום אַ נאַקעטער
פרוי און זי געקושט. עס איז געוואָרען אַ גרויסער ליאַרם און מען
איז אַוועק צו דער פּאָליציי, וועלכער מען האָט געמאָלדען, אַז פראַנק
מיט זיין חברה פערנעהמען זיך מיט אויסגעלאַסענע מעשים. די פּאָ=

ליצײַ איז געקומען און זײַ אַלעמען אַרעסטירט. יעקב פראַנק אַלײן, אַלס אַ אונטערטאַן פון אַ פרעמדער מלוכה, האָט מען אויף מאָרגען בעפרײַט, נאָר די איבעריגע זענען געבליבען זיצען. די דאָזיגע געשיכטע האָט געמאַכט אַ גרויסען רושם. די רבנים און די פאָרשטעהער פון די קהלות האָבען זיך גענומען צו זײַער אײַנציגען געוועהר און אָנגעהויבען פון אַלע זײַטען רודפ'ען די פערבאָרגענע פראַנקיסטען. דאָס האָט געהאַט אַ ווירקונג, און פיעל זענען געקומען זיך מתודה זײַן און עפענטליך תשובה געטאָן אויף זײַערע זינד. די מענער־פראַנקיסטען האָבען מודה געוועזען, אַז פראַנק האָט זײַ געצוואונגען עובר זײַן אויף אַלע געבאָטען פון תלמוד, און די פרויען האָבען דערצעהלט, אַז זײַ האָבען זיך פערנומען מיט אויסגעלאַסענקײַט, זיך געביטען מיט די מענער און געלעבט אין זנות. דאַן האָבען זיך פערזאַמעלט אין בראָד די רבנים פון אַלע שטעדט און מיט גרויס פײַערליכקײַט איז אויסגערופען געוואָרען אַ שטרענגער חרם אויף אַלע פראַנקיסטען. כדי צו פערהיטען פון ווײַטערדיגע סעקטעס, האָבען די רבנים אויסערדעם אויך אײַנגעפיהרט, אַז דעם „זהר" זאָלען מעגען לערנען נאָר מענשען מיט תורה און נישט יונגער פון דרײַסיג יאָהר.

די רבנים האָבען אָבער פערשטאַנען, אַז מיט'ן חרם אַלײן וועט מען די בעוועגונג נישט דערשטיקען און מען מוז זוכען גרינדליכערע מיטלען. פון פוילען האָט מען זיך געווענדעט צום גרויזאַמען ר' יעקב עמדין מיט אַ פראַגע, צי מען מעג רודפ'ען די פראַנקיסטען. ר' יעקב עמדין האָט געענטפערט, אַז מען מעג. און דעמאָלט האָט ער אויך געהאַט די דרײַסטקײַט צו ערקלערען אַז אויב מען וויל אויסוואָרצלען דאָס שלעכטס מיט אײַן מאָל, מוז מען פיהרען אַ קאַמפף געגען דעם הויפט־קוואַל פון אַלע פערשידענע סעקטעס, געגען „הײַליגען" זהר אַלײן. די פראַנקיסטען האָט מען דאַן פער'מסר'ט פאַר דער רעגיערונג, אַז זײַ ווילען גרינדען אַ נײַע רעליגיע, און לויט די פוילישע געזעצען האָט מען גערדאַרפט פער'משפט'ען צום פערברענען יעדען, וואָס וויל אײַנפיהרען אַ נײַעם גלויבען אויסער די שוין עקזיסטירענדע. אָבער דאָ האָבען די פראַנקיסטען געפונען אַ אונערוואַרטעטע שטיצע בײַ'ם בישאָף דעמבאָווסקי פון קאַמענעץ־פאָדאָלסק. די פראַנקיסטען האָבען דערלאַנגט דעם בישאָף אַ שריפטליכע ערקלערונג, אַז זײַ מײַנען גאָר נישט צו גרינדען אַ נײַע סעקטע, אַז זײַ זענען נאָר געגען תלמוד, וואָס איז פול מיט שקרים, און האַלטען זיך בײַ'ם „זהר", וואָס איז דער רײַנער אמת

פון יודענטום. כדי צו בעווייזען, אז זיי האָבען זיך איינגאַנצען אָבגע־טיילט פון תלמוד, אָדער כדי זיך נוקם צו זיין פאַר די רדיפות אויף זיי, האָבען די פראַנקיסטען ערקלערט, אז יודען בענוצען קריסט־ליך בלוט און אז שולדיג דערין איז דער תלמוד, וואָס הייסט טאָן אזעלכע זאַכען.

דערשטעקט אזא טייערע מסירה אויף דעם תלמוד, איז דער בישאָף געוואָרען פול מיט ליעבע צו די פראַנקיסטען און זיי אַלעמען בעפרייט. די פריהערדיגע נע׳רודפ׳טע פראַנקיסטען האָבען איצט אַליין אָנגעהויבען רודפ׳ען אַנדערע, און כדי צו שטעלען זייערע געגנער אין אַ אומאַנגע־נעהמער לאַגע, האָבען זיי דערלאַנגט אַ בקשה צום בישאָף דעמבאָווסקי, אז ער זאָל איינאָרדנען אַ רעליגיעזען וכוח צווישען די תלמודיסטען און קאָנטראַ־תלמודיסטען. דער בישאָף האָט מיט פערגניגען מספים געווען צו דער בקשה און דאַן האָט איינער פון די רבנים־פראַנקיסטען (מעג־ליך, אז דאָס איז געווען אלישע שור) גענומען אויף זיך אָנצושרייבען אַ ווערק, וואו עס זענען אויסגערעכענט געוואָרען פאָלגענדע ניין פרינציפען פון דער אמונה פון די פראַנקיסטען:

א) די פראַנקיסטען גלויבען מיט׳ן גאַנצען הארצען אין תורת משה, אָבער די דאָזיגע תורה איז איינגעהילט אין אַ שלייער פון טיע־פע סודות, וועלכע קענען ענטדעקט ווערן דעם מענשען נאָר דורך אַ בעזונדער געטליכער השפעה.

ב) איינער פון די סודות איז די דרייאייניגקייט.

ג) דער צווייטער סוד איז, אז גאָט פערקערפערט זיך אין דער געשטאַלט פון אַ מענשען, וואָס האָט אַלע מענשליכע תאוות. אָבער ביי איהם שטאַמען די תאוות נישט פון יצר־הרע, נאָר פון דער קדושה.

ד) די געטליכע מענשען וועלען ברענגען די גאולה נישט בלויז פאַר יודען, נאָר פאַר דער גאַנצער מענשהייט.

ה) די אמונה, אז עס וועט קומען משיח און צונויפנעהמען די יודען פון גלות און זיי ברענגען קיין ארץ־ישראל, איז פאַלש, ווייל משיח וועט נישט קומען.

ו) די שטאָדט ירושלים וועט מעהר נישט אויפגעבויט ווערן.

ז) גאָט, וועלכער וועט זיך פערקערפערן אין דער געשטאַלט פון אַ מענשען, וועט אָבריינִיגען די מענשען פון דעם ערשטען חטא, וואָס אדם און חוה האָבען אַרויפגעוואָרפען אויף דער מענשהייט.

ח) דער תלמוד פערטייטשט די תורת־משה אויף אַ אַנדער אופן,

אָבער ער איז פֿול מיט פֿאַלשע אידעען, און אַלע יודען, וואָס האַלטען זיך בײַ'ם תּלמוד, געהען אויף אַ פֿאַלשען וועג; דאָרט געפֿינען זיך אויך שרעקליכע אונאָרמאַלישע זאַכען, ווײַל דער תּלמוד ערלויבט אָבצונאַרען די קריסטען און זאָגאַר בענוצען זייער בלוט.

ט) דער אמת'ער פּירוש צו תּורת־משה איז דער „זהר", וואָס איז דורכאויס דער היפך פֿון תּלמוד.

די דאָזיגע פּרינציפּען זענען בעוויזען געוואָרען דורך פֿאַלשע ראיות פֿון תּנ"ך, און דאָס אַלץ האָט מען אָבגעדרוקט אין פּויליש און אין העבּרעאיש און פֿערשפּרייט צווישען פֿאָלק. אויף אַזאַ אופֿן האָבען פֿאַר די פּוילישע יודען זיך אומגעקעהרט יענע שלעכטע צײַטען פֿון צוריק מיט 350 יאָהר אַנ'ערך, ווען לויט דער פֿעראָרדנונג פֿון פּויפּסט בענעדיקט איז אין טאָרטאָזאַ אײַנגעאָרדענט געוואָרען אויך אַזאַ רע־ליגיעזער דיספּוט, אויף וועלכען דער משומד יהושע לאָרקי איז גע־שטאַנען און גע'דרשנ'ט וועגען די שקרים פֿון דער יודישער אמונה. די יודען אין פּוילען האָבען געמוזט מיט זייערע אויגען צוזעהן, ווי זייערע אײגענע ברידער, יודען אין לאַנגע קאַפּאָטעס און שטרײַמלעך, רבנים און אַלטע לײַט שטעהען און רעדען רכילות אויפֿ'ן תּלמוד. צום אומגליק האָבען זיך אויך צו יענער צײַט נישט געפֿונען אין פּוילען יודען, וואָס זאָלען גוט בעזיצען די פּוילישע שפּראַך און זאָלען זײַן פֿעהיג אין אַ קלאָרען סטיל, מיט לאָגישע ראיות, צוצושטערען די טענות פֿון די פֿראַנקיסטען. עס איז קײַן וואונדער נישט, ווען די פּוילישע יודען האָבען זיך ערנסט דערשראָקען פֿאַר דעם וכּוח און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען איהם נישט צו דערלאָזען. זיי האָבען גע'טענה'ט, אַז אַזעלכעס איז אין פּוילען נאָך נישט פֿאָרגעקומען און אַז די יודישע רעליגיעזע פֿרײַהײַט איז געזיכערט דורך פֿערשידענע פּריווילעגיעס; זיי האָבען אויך פֿערשפּרייט הויפֿענס געלד און זיך משתדל געווען פֿאַר דער שליאַחטע, אָבער דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפֿען. דער בישאָף דעמ־באָווסקי האָט אַרויסגעגעבען אַ פֿעראָרדנונג, אַז די יודען מוזען שיקען קײַן קאַמענעץ דעלעגאַטען צום וכּוח, און אויב זיי וועלען דאָס נישט טאָן, וועלען זיי בעשטראָפֿט און דער תּלמוד פֿערברענט ווערן.

אויפֿ'ן דיספּוט זענען פֿון די תּלמוד'יסטען געקומען וויניציג דע־לעגאַטען, און צווישען זיי האָבען זיך געפֿונען זעהר וויניציג בעוואוסטע רבנים. ווי עס שײַנט, האָבען די רבנים נישט געהאַט די נויטיגע פֿע־היגקײַטען אָבצוענטפֿערן ווי געהעריג אויף די טענות פֿון די פֿראַנקיס־

טען און דער איינדרוק פֿון דיספּוט איז געווען, אַז די „קאָנטראַ-תלמוד'יסטען" האָבען מנצח געווען. דאַן האָט דער בישאָף אַרויסגעגע-בען אַ בעפֿעהל, אַז די געגנער פֿון תלמוד האָבען דאָס רעכט אין יע-דער שטאָדט אַרויסצורופֿען אויף אַ עפֿענטליכען דיספּוט די תלמודיס-טען, וועלכע טאָרען זיך נישט אָבזאָגען דערפֿון. אויסערדעם זענען די יודען-תלמוד'יסטען מחויב איינצוצאָהלען די פֿראַנקיסטען פֿינף טויזענד גילדען פֿאַר די שאָדענס, וואָס די פֿראַנקיסטען האָבען געליטען בעת די אָנפֿאַלען אויף זיי. אויך דאַרפֿען די יודען אַריינטראָגען 150 דוקא-טען געלד פֿאַר דער קאַטוילישער קירך אין קאַמענעץ; דערצו דאַרפֿען אַלע עקזעמפּליאַרען פֿון תלמוד קאָנפֿיסקירט און פֿערברענט ווערן. אַ פֿינסטערניש און פּחד איז פּלוצלינג אָנגעפֿאַלען אויף די פּוילישע יודען. יעדען טאָג פֿלעגען די קאַטוילישע גייסטליכע צוזאַמען מיט די פֿראַנקיסטען זיך אַריינרייסען אין די יודישע הייזער, מאַכען רעוויזיעס און קאָנפֿיסקירען דעם תלמוד. דערנאָך האָט מען אַלע קאָנפֿיסקירטע עקזעמפּליאַרען מיט פּאַראַד פֿערברענט אויפֿ'ן פֿייער און די יודען האָ-בען דאָס געמוזט צוקוקען און זיך נישט געקענט העלפֿען. אויסערדעם האָבען אין יענער צייט זיך פֿערגרעסערט די בלוט-בלבולים, און אויך דאָס איז געווים געווען אַ דאַנק די רכילות פֿון די פֿראַנקיסטען אויפֿ'ן תלמוד. עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויף די פּוילישע יודען רוקט זיך אָן אַ נייע חמאַרע, אָבער פּלוצלינג איז אָבגעשטאָרבען דער פֿערטיידי-גער פֿון די פֿראַנקיסטען, דער בישאָף דעמבאָווסקי, און אויף די פֿראַנ-קיסטען האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ רייהע רדיפֿות. די פּוילישע מאַכט האָט מיט אַמאָל געביטען איהר בעציהונג צו די פֿראַנקיסטען, וועלכע מען האָט אָנגעהויבען אַרעסטירען, שלאָגען אָפֿען אין די גאַסען און בעליידיגען זיי. זעהענדיג, אַז אין פּוילען האָבען זיי קיין פּלאַץ נישט פֿאַר זיך, זענען פֿיעל פֿראַנקיסטען אַוועק קיין בעסאַראַביען, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו טערקיי. אָבער אויך דאָרט האָט מען זיי נישט געלאָזט צו רוה, ווייל פֿון פּוילען האָט מען געגעבען צו וויסען די דאָרטיגע יודען, ווער און וואָס עס זענען די פֿראַנקיסטען און וואָס פֿאַר אַ צרות זיי האָבען אָנגעטאָן די פּוילישע יודען. די פֿראַנקיסטען האָט מען אויך דאָרט אָנגעהויבען שרעקליך רודפֿ'ען, און הונגעריגע, פֿערצוויי-פֿעלטע, אָהן אויפֿהער גע'רודפֿ'טע, פֿלעגען זיי וואַנדערען פֿון שטאָדט צו שטאָדט. זיי האָבען אפילו גע'פּועל'ט ביי'ם קעניג אויגוסט III, אַז זיי זאָלען מעגען זיך אומקעהרען קיין פּוילען און פֿריי דאָרט לעבען, אָבער

די ערלויבניש פֿון קעניג האָט קיין בעדייטונג נישט געהאַט, ווייל די שליאַחטע איז געשטאַנען אויף דעם צד פֿון די יודען־תלמוד'יסטען און די פֿראַנקיסטען זענען ווידער גע'רודפ'ט געוואָרען און נישט בעקומען קיין פּרנסה. אין פֿערצווייפֿלונג האָבען זיי געשיקט דעפּוטאַטען צו זייער „קדוש" פֿראַנק, אַז ער זאָל זיי אַרויסהעלפֿען און אַליין קומען קיין פּאָדאָליען. נאָך לאַנגע בקשות האָט יעקב פֿראַנק מסכּים געווען זיך אומצוקעהרען קיין פּוילען און מיט זיין קומען האָט די סעקטע ווידער אויפֿגעלעבט.

יעקב פֿראַנק האָט זיך בעשלאָסען אויף אַ ענערגישען שריט. לויט זיין עצה האָבען זעקס פֿאָרשטעהער פֿון די פֿראַנקיסטען זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַר דעם „פּרימאַס" פֿון דער קאַטוילישער קירך לוביענסקי, וועלכען זיי האָבען דערלאַנגט אַ אויספֿיהרליכע מעלדונג, אַז זיי זענען גרייט זיך אָבצושמד'ען, אויב נאָר די פּוילישע מאַכט וועט מסכּים זיין אויף געוויסע בעדינגונגען זייערע. איינע פֿון די בעדינגונגען איז געווען, אַז מען זאָל זיי ערלויבען איינאָרדנען נאָך איין עפֿענטליכען וכּוח מיט די תּלמוד'יסטען און אויך זיי אָבגעבען אַ בעזונדער שטיק ערד צווישען די שטעדט בוסק און גליניאַני, ביי לעמבערג, ווייל זיי, די פֿראַנקיסטען, ווילען נישט, ווי די יודען, עקספּלאָאַטירען די פּויערן און לעבען פֿון פּראָצענט און שענקעריי; זיי ווילען בעסער זיך פֿערנעהמען מיט ערד־אַרבייט. אויף דער דאָזיגער מעלדונג האָט לוביענסקי געענטפֿערט, אַז ער קען צוזאָגען די פֿראַנקיסטען נאָר עולם־הבּא און די בעדינגונגען זייערע וועלען ערפֿילט ווערן שפּעטער, ווען זיי וועלען זיך אָבשמד'ען. ווי עס שיינט, האָט לוביענסקי נישט געגלויבט, אַז די פֿראַנקיסטען ווילען באמת זיך שמד'ען, און דעריבער נישט מסכּים געווען צו זייערע בעדינגונגען. ווירקליך, האָבען די פֿראַנקיסטען צו יענער צייט נאָך נישט אין זינען געהאַט צו שמד'ען זיך און נאָר געוואָלט אויסנאַרען די ערלויבניש אויף אַ עפֿענטליכען וכּוח. אָבער באַלד האָט דאָס מזל ווידער אָנגעהויבען שפּילען פֿאַר די פֿראַנקיסטען. דער פּרימאַס לוביענסקי איז אויף אַ צייט אָבגעפֿאָהרען און זיין שטעל האָט דערווייל פֿערנומען דער קאַנאָניקוס מיקאָלסקי. יענער האָט מסכּים געווען צו דער בעדינגונג פֿון דעם וכּוח און באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען די הכנות דערצו. די רבּנים האָבען בעקומען אַ בעפֿעהל צו קומען צום בעשטימטען טערמין 16־טען יולי 1759 און אויך די גייסטליכע און די אַדעליגע זענען פֿערבעטען געוואָרען צו קומען

אין אַ גרויסער צאָהל. אַרייַנגאַנגס-בילעטען אויף דעם דיספּוט זענען פֿערקויפֿט געוואָרען פֿאַר גרויסע פּרייַזען און די הכנסה איז בעשטימט געוואָרען לטובת די אָרימע פֿראַנקיסטען. צום בעשטימטען טערמין האָט דער וכּוח זיך אָנגעהויבען מיט גרויס פּאַראַד. אין אַ לעמבערגער קירך געעפֿענט האָט איהם דער קאַנאָניקוס מיקאָלסקי, וואָס איז אויך געווען פֿאָרזיצענדער. פֿון די רבנים זענען געקומען 40 מאַן און זייער פֿאָרשטעהער איז געווען דער לעמבערגער רב ר׳ חיים ראַפּאָפּאָרט; פֿון די פֿראַנקיסטען זענען געקומען נאָר 10, ווייַל דאָס רוב פֿון זיי זענען געווען אָרים און נישט געהאַט קיין געלד אויף אַזאַ וויַיטען וועג. די דעבאַטען האָבען זיך פֿערצויגען עטליכע טעג, און דאָסמאָל זענען די רבנים אַרויסגעטרעטען שוין מעהר ענערגיש און מיט מעהר פֿערשטאַנד, אָבער עס איז דאָ אַ גרונד צו רעכענען, אַז דער אַלגעמיינער סך-הכל פֿון די דעבאַטען איז דאָך געווען לטובת די פֿראַנקיסטען, און די רבנים האָבען זיך אומגעקעהרט אַהיים דערשלאָגען און פֿערשעמט.

ווען דער דיספּוט האָט זיך געענדיגט, האָט מען פֿון די פֿראַנקיסטען אָנגעהויבען פֿאָדערן, אַז זיי זאָלען האַלטען וואָרט און בעווייַזען, אַז זיי זענען וויִרקליך טרייַ דעם קריסטענטום. צוערשט האָבען די פֿראַנקיסטען זיך אָבגעזאָגט דערפֿון און נישט געוואָלט בייַטען די אמונה פֿון זייערע עלטערן. דערווייַל איז אָבער געקומען צו פֿאָהרען דער „קדוש” אַליין, יעקב פֿראַנק, וועלכער האָט געגעבען אַ סיגנאַל זייַנע אָנהענגער, אָנצוטאָן אויף זיך די מאַסקע פֿון קריסטענטום, — נאַטירליך, צוליעב טיעפֿע מיסטישע סודות. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען דער שמד; די טויף-צערעמאָניעס זענען פֿאָרגעקומען פֿייַערליך אין די קירכען פֿון לעמבערג. און אונטערפֿיהרער פֿון די פֿראַנקיסטען זענען געווען די פֿאָרשטעהער פֿון דער פּויליִשער אַריסטאָקראַטיע. דערבייַ האָבען די פֿראַנקיסטען אָנגענומען די נעמען און פֿאַמיליעס פֿון זייערע טויף-פֿאָטערס, אַרייַנטרעטענדיג אויף אַזאַ אופֿן גלייַך אין דער פּויליִשער אַריסטאָקראַטיע. אין לעמבערג אַליין האָבען אין פֿערלויף פֿון די יאָהרען 1759 און 1760 זיך אָבגעשמד׳ט 514 מענער און פֿרויען, צווישען זיי אויך די אייניקלעך פֿון די גאונים שור. פֿראַנק אַליין, וועלכער איז אַרייַנגעפֿאָהרען קיין לעמבערג מיט גרויס פּאַראַד, אין אַ קאַרעטע אייַנגעשפּאַנט מיט 6 פֿערד און אַרומגערינגעלט מיט 50 סאָלדאַטען, האָט צוערשט דורך פֿערשידענע תירוצים זיך אָבגעזאָגט

באלד צו שמד'ען זיך. אין דער אמת'ן איז פראנק נאר אויסען געווען, אז זיין שמד'ען זיך זאל פארקומען נישט אין לעמבערג, נאר אין ווארשא, ביי א גרויסער פייערליכקייט: ער האט איך פון זיין שמד'ען זיך געוואלט האבען נוצען פאר זיך. אין ווארשא האט פראנק געבעטען, אז דער קעניג אויגוסט III אליין זאל זיין דער טויף-פאטער. דער קעניג האט מסכים געווען און דאס שמד'ען זיך פון אנפיהרער פון די פראנקיסטען איז פארגעקומען ביי גרויסע צערעמאניעס, מיט א פאראד, אין דער אנוועזענהייט פון דער קעניגליכער פאמיליע און הויכגעשטעלטע לייט (נאוועמבער 1759). ביים שמד'ען זיך האט פראנק אנגענומען דעם נאמען יוזעף.

דאך האבען די פוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט זיך צו בעציהען מיט אונצוטרוי צו די גע'שמד'טע פראנקיסטען. די פינסטערע פערגאנגענהייט פון פראנק און די יראת-הרוממות, מיט וועלכער די פראנקיסטען האבען זיך בעצויגען צום „הייליגען פאטער", — דאס אלץ האט ארויסגערופען א שטארקען חשד. אויסערדעם האבען די יודען נישט אויפגעהערט שיטען געלד אין אלע זייטען און מסר'ען די פראנקיסטען פאר דער פוילישער מאכט. זיי האבען זיך משתדל געווען, אז מען זאל צווינגען זיך שמד'ען אויך די איבעריגע פראנקיסטען, כדי זייער זכר זאל נישט בלייבען צווישען יודען. ענדליך האבען די פוילישע גייסטליכע זיך איבערצייגט, אז די פראנקיסטען האבען זיך גע'שמד'ט נאר כדי אבצונארען די פאליאקען, אז זייער אנפיהרער, פראנק, ווערט נאך אלץ גערעכענט פאר א „הייליגען פאן" און אז זייער דאגמאט וועגען דער דרייאיינינקייט איז פונקט אזוי ווייט פון קריסטענטום, ווי פון יודענטום. לויט דער פעראָרדנונג פון דער העכערער מאכט האט מען פראנק'ען ארעסטירט אין ווארשא און איהם גענומען אויף א שטרענגען פערהער. ווי פראנק האט זיך נישט גערדעהט, האט ער דאך נישט געקענט בעווייזען, אז ער איז א גלויביגער קריסט; אויסערדעם האבען זיינע איינענע אנהענגער דורך זייער עדות-זאגען איהם ארויסגעגעבען. דער חשד איז בעשטעטיגט געוואָרען און דאן האט דאס געריכט פון די גייסטליכע בעשלאָסען: איינזעצען פראנק'ען אין טשענסטאחאווער פעסטונג און איהם האלטען אין דארטיגען מאָנאסטיר, כדי ער זאל נישט קענען האבען קיין בעציהונגען מיט זיינע פערעהרער.

13 יאהר (1760–72) האט פראנק פערבראכט אין פעסטונג; דער צוועק פון די קאטוילישע גייסטליכע איז אָבער נישט דערגרייכט געווארען.

זיינע תלמידים האבען איצט נאך מעהר געגלויבט אין איהם און וויטער געהאט נאהענטע בעציהונגען מיט זייער „הייליגען פאן". פיעל פון זיי זענען זאגאר אריינגעדרונגען קיין טשענסטאחאוו אליין און געוואוינט אין דער אומגעגענד פון שטאדט, וועלכע זיי האבען אנגערופען „תרעא דרומי" (די טויערען פון רוים). פראנק האט בעגייסטערט זיינע אנהענגער דורך רעדעס און בריעף, אין וועלכע ער האט ערקלערט, אז ראטעווען די נשמה קען מען נאר דורך דער „רעליגיע פון אדום". אונטער דעם ווארט האט פראנק פערשטאנען עפּעס א מישמאש פון יודענטום און קריסטענטום. אויך דאס אויסזעהען פון „ליידענדען משיח" האט צוגעגעבען מוט און גלויבען די אנהענגער פון פראנק. זיי האבען זיך דערמאנט, אז אויך שבתי-צבי האט געביטען זיין אמונה, און אז אויך ער איז געזעסען ארעסטירט אין פעסטונג, און דאס האט זיי צוגעגעבען גלויבען, אז פראנק איז דער צווייטער משיח. קיין שום בעשטימטע מאראלישע פרינציפען, אדער נייע רעליגיעזע דאגמען האט פראנק זיינע אנהענגער נישט געגעבען. ער פלעגט נאר זאגען: „איך בין געקומען בעפרייען די וועלט פון אלע געזעצען און געבאטען, וואס האבען עקזיסטירט ביז איצט".

ווען פוילען איז צוטיילט געווארען צווישען די מלוכות, (ענדע 1772), איז געקומען א סוף צו דער תפיסה פונ'ם „הייליגען". דער רוסישער גענעראל ביביקאוו, וועלכער האט איינגענומען טשענסטאחאוו, האט פראנק'ען בעפרייט. ער האט א קורצע צייט פערבראכט אין ווארשא און דערנאך איז ער מיט זיין גאנצער פאמיליע, און דער בעגלייטונג פון א גרויסער סוויטע אנהענגער, אוועק פון פוילען און זיך בעזעצט אין מעהרען (1773). די וויטערדיגע מעשים פון דאזיגען גרויסען אוואנטוריסט זענען שוין פארגעקומען אין מערב-אייראפא; אין עסטרייך האט ער געשפיעלט א ראליע פון א מיסיאנער, וואס זיין אויפגאבע בעשטעהט אין פערשפרייטען קריסטענטום צווישען יודען, און ער האט זאגאר בעקומען חן אין קעניגליכען הויף. אין גיכען האט מען זיך אבער אויך דארט דערוואוסט וועגען זיין פינסטערער פערגאנגענהייט און מען האט זיך איבערצייגט, אז ער איז א שווינדלער. פראנק האט געמוזט פערלאזען אויך עסטרייך און ער האט זיך בעזעצט אין אפענבאך, דייטשלאנד. דארט האט ער זיך א נאמען געגעבען „דער באראן פון אפענבאך". צוזאמען מיט זיין זעלטען-שענער טאכטער חוה (האוואטשא), וועלכע האט פערדרעהט א קאפּ פיעל הויכע לייט פון דער

פּוילישער אַריסטאָקראַטיע, האָט ער געלעבט אין דער שפּיץ פֿון זיין סעקטע, וואָס איז איהם געבליבען טריי. חוה'ן האָבען פֿראַנק'ס תּלמידים גערופֿען „די היילינע פֿאַננאַ" און אין דער סעקטע פֿלעגען פֿאָרקומען פֿער־שידענע מיסטעריען, אין וועלכע חוה האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָליע. פֿראַנק האָט געלעבט אין גרויס רייכטום, ווייל זיינע אָנהענגער אין פּוילען און מעהרען האָבען נישט אויפֿגעהערט צו שיטען געלד פֿאַר זייער „היילינען פֿאַן", און פֿראַנק'ס הויז האָט זיך געפֿיהרט אויף'ן שטייגער פֿון די קעניגליכע הויפֿען. ווען פֿראַנק איז געשטאָרבען (1791), האָט די סעקטע פֿון די פֿראַנקיסטען אָנגעהויבען זיך צופֿאַלען. די אָנהענגער פֿון פֿראַנק האָבען ביסלעכווייז אָנגעהויבען זיך צונויפֿגיסען מיט דער קאַ־טוילישער בעפֿעלקערונג, פֿערלוירען דעם כאַראַקטער פֿון אַ סעקטע און ענדליך אינגאַנצען פֿערשוואונדען געוואָרען צווישען דער פּוילישער מאַסע. די שענע חוה האָט פֿריהער געוואָלט שפּילען די ראָליע פֿון איהר פֿאָטער נאָך זיין טויט, אָבער דאָס האָט זיך איהר נישט איינגעגעבען. זענענדיג געוועהנט צו פֿיהרען אַ „הויף", האָט זי זיך פֿערפּלאָנטערט אין חובות און גע'רודפ'ט פֿון איהרע קרעדיטאָרען, איז זי געשטאָרבען אין 1816, אין אָפֿענבאַך.

אַזוי האָט זיך געענדיגט די בעוועגונג פֿון די פֿראַנקיסטען. מיט זיי צוזאַמען האָט זיך אויך געענדיגט די גאַנצע משיח־בעוועגונג — זי איז פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ טרוימערישען מיסטיציזם, אין אַ שטרעבונג צו בעפֿרייען זיך פֿון די יודישע איביגע צרות דורך אָבזאָגען זיך פֿון יודענטום, און דער וואַנזיניגער מיסטיציזם האָט זיך פֿערוואַנדעלט אין פּשוט'ער שווינדלעריי. דער דאָזיגער שטורם, וואָס האָט זיך געטראָגען איבער יודען אין פֿערלויף פֿון פֿיעל יאָהרען, האָט אָבער געהאַט אויך גוטע זייטען, ווייל ער האָט מיטגעהאָלפֿען אויפֿצוועקען די יודען פֿון זייער שלאָף און אַרויסרופֿען אין זיי אַ אינטערעס צו בענייען די יודישע קולטור. דאָס פֿאָלק האָט געזוכט צו שטילען זיין רעליגיעזען דורשט; דאָס אַלטע, טרוקענע, רבני'שע יודענטום האָט שוין מעהר נישט גע־קענט בעפֿרידיגען דאָס יודישע האַרץ, וואָס האָט געלעכצט נאָך אַביסעל פֿרייהייט פֿון דער טרוקענער דאָגמע, נאָך אַ נייע יודישקייט, וואָס זאָל מעהר רעדען צום געפֿיהל, ווי צום געדאַנק.

אַזוי ווי ביז איצט, האָט ווייטער נישט געקענט געהן. די משיח־בעוועגונג האָט אָבגעפֿרישט אַביסעל די פֿערשטיקטע לופֿט און צוגעגרייט אַ באָדען צו נייע אידעען. דער רבניזם און דער מיסטיציזם האָבען אין

דעם לאַנגען הארטען קאַמפּף, וואָס זיי האָבען געפֿיהרט צווישען זיך, אָבגעשוואַכט איינער דעם צווייטען, און ביידע האָבען זיי געמוזט אָב=טרעטען זייער אָרט פֿאַר אַ נייער בעוועגונג. סימנים פֿון אַ קולטורעלער בעניִיאונג זענען געווען געגוג: אין דערזעלבער צייט, ווען די רבנים האָבען געפֿיהרט צווישען זיך גרויסע מחלוקת און רכילות וועגען קמיעות און שפּרוכען; אין דערזעלבער צייט, ווען יעקב פֿראַנק האָט געקענט פֿערפֿיהרען אַזוי פֿיעל מענשען מיט זיינע ווילדע געדאַנקען און שווינדלערישע טרוימעריִיען, אין דערזעלבער צייט זעהען מיר נייע שטערען אויף דעם יודישען האָריזאָנט: אין דייטשלאַנד האָט דער גרויסער יודישער געלעהרטער משה בן מנחם געשלאָסען פֿריינד=שאַפֿט מיט דעם גרויסען דייטשען שריפֿטשטעלער לעסינג; אין פֿאָר=טוגאַל זענען איינגעלאָשען געוואָרען די שייטערהויפֿענס פֿון דער אינק=וויזיציע, און אין ענגלאַנד האָבען אין פּאַרלאַמענט זיך אָנגעהויבען דע=באַטען וועגען אויסגלייכען די יודען פֿון דער מלוכה אין זייערע רעכ=טען מיט דער איבעריגער בעפֿעלקערונג. עס איז געווען קלאָר, אַז עפּעס נייעס וועבט זיך, אַז פֿאַר יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, און די עפּאָכע איז געקומען.

נײַנטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב־אײראָפּאַ.

אין דער לופטען האָט שוין געאָטעמט מיט נײַע אידעען, עס האָט זיך געשפּירט דאָס אָנקומען פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלדיגע איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט, אָבער די אַלטע פּאָליטיק פון מיטעלאַלטער בנוגע צו יודען האָט נאָך ווײַטער זיך געפיהרט אין פערלויף פון העלפט 17־טען ביז העלפט 18־טען יאָהרהונדערט. מערב־אײראָפּאַ האָט נאָך אַליין נישט געקענט דערוואַקסען ביז דעם געדאַנק, אַז יודען האָבען דאָס רעכט צו וואוינען פרײַ אומעטום און פיהרען אַ פרײַען האַנדעל אַלס מענשען מיט גלײַכע רעכטען. אין דאָס רוב לענדער האָט מען די יודען אָדער אינגאַנצען נישט ערלויבט צו וואוינען און האַנדלען, אָדער מען האָט זיי דאָס ערלויבט נאָר אונטער שווערע און בעלײדיגענדע בעדינגונגען.

די טראַדיציעס פון די פינסטערע ריטעלאַלטערישע צײַטען זענען מעהר ווי אומעטום פערבליבען אין עסטרײַך, וועלכע איז נאָך דער עפּאָכע פון דער רעפאָרמאַציע געוואָרען דאָס הויפּט־נעסט פון קאַטוילוציזום אין אײראָפּאַ. דאָרט האָבען פעסט זיך אײַנגעאָרדענט די יעזוּאִיטען, וועלכע האָבען געהאַט אין זײערע הענד די גאַנצע שליטה און געפיהרט אַ האַרטען קאַמפּף געגען די פּראָטעסטאַנטען און יודען. אין בעהמען און מעהרען האָט מען נאָך די יודען געלאָזט צו רוה, אָבער אין ווינען און אין די נידער־עסטרײַכישע פּראָווינצען האָבען די פרומע

קאטוילִיקען ניִשט געקענט אריִבערטראָגען די יודען. דער וואוקס פון
די יודען אין וויִען, וואו עס איז זיי אין 1624 ערלויבט געוואָרען צו
וואוינען אין א בעזונדער געטא, האָט זעהר בעאונרוהיגט די קאטוילישע
בעפעלקערונג. דער וויענער מאגיסטראט האָט ניִשט איינמאָל זיך גע=
סטארעט, אז די יודישע געמיינדע זאָל בעפרייט ווערן פון אונטער
דער שוץ פון קעניג און איבערגעהן צו דער ממשלה פון דעם מאגי=
סטראט אליין, וועלכער זאָל קענען טאָן מיט די יודען אלץ, וואס ער
וויל, אָבער דאס האָבען ניִשט דערלאָזט די קיסרים, וועלכע האָבען
ניִשט געוואָלט פערליִרען די גרויסע הכנסות, וואס די יודישע געמיינדע
האָט זיי אריינגעבראכט. די אגיטאציע פון מאגיסטראט האָט אָבער
סוף כל סוף געהאט א ערפאָלג, ווייל איף זיין זייט איז איבערגעגאנגען
די קייזעריִן מארגאריטא, די פרוי פון קייזער לעאָפאָלד דעם 1=טען.
א געבוירענע פון שפאניען, וואס האָט שוין לאנג זיך בעפרייט פון די
אונגלויביגע יודען, האָט די פרומע מארגאריטא זיך געשפירט זעהר
שלעכט אין וויען, וואו צוזאמען מיט איהר האָבען געוואוינט די „אונ=
גלויביגע“. איינמאָל, ווען די קייזעריִן האָט געבוירען א טויט קינד, איז
איהר געקומען א געדאנק אין קאָפּ, אז דאס איז א שטראָף פון גאָט
דערפאר, וואס מען לאָזט צו רוהע די „שונאים פון דער קירך“. דעם
דאָזיגען פרומען געדאנק האָבען אונטערגעכאפט די גייסטליכע און די
קייזעריִן האָט געפאָדערט פון איהר מאן, אז ער זאָל וויעדער איינפיה=
רען דעם אלטען עדיקט וועגען פערוועהרען יודען וואוינען אין וויען.
לעאָפאָלד האָט איבערגעגעבען די פראגע אויף דער בעטראכטונג פון
רייכס=ראט. דאָרט האָבען די מיינונגען זיך צוטיילט: איינִיגע האָבען
געפונען, אז דאס ארויסטרייבען יודען פון וויען וואָלט געווען א געוואלד=
טאט און אויך אויסערדעם געבראכט פיעל שאָדען דער מלוכה=
קאסע; אנדערע האָבען געפונען דעם פלאן וועגען ארויסטרייבען יודען
פאר געוואונשען. די וואָגשאָל האָט איבערגעוואויגען דער פאנאטישער
נייִשטאדטער בישאָף קאלאָוויטש. ער האָט אין קירך אין דער אנוועז=
זענהייט פון קייזער געהאלטען א הייסע פאטריאָטישע רעדע, אין וועלכער
ער האָט געשילדערט די וויענער יודען אלס פערברעכער, גזלנים און
גנבים, און אויך זיי בעשולדיגט אין א מלוכה=פערראט — אין געהיימע
בעציהונגען מיט דער טערקישער רעגיערונג. די רעדע האָט געמאכט
א גרויסען איינדרוק און לעאָפאָלד האָט ארויסגעגעבען א בעפעהל (27=טען

פעברואר 1670) וועגען ארויסטרייבען די יודען פון וויען און פון די פראווינצען פון נידער= און אויבער=עסטרייך.

דעם 1=טען מארט 1670 האבען די הערALדען מיט טרומייטען אויסגערופען איבער די גאסען פון וויען, אז ביז יולי דעם יאהר דארפען יודען פערלאזען די שטאדט. די יודען האבען אנגעהויבען אנווענדען אלע מיטלען אבצושאפען דעם דאזיגען שרעקליכען בעפעהל. זיי האבען געשאנקען רייכע מתנות דער קייזערליכער פאמיליע, פאר= געשטעלט זייערע אלטע פריווילעגיעס, אויפגעוויזען זייערע גרויסע פערדיענסטען פאר דער מלוכה, אבער קיין זאך האט נישט געהאל= פען. די ידיעה וועגען דעם אומגליק האט זיך פערשפרייט איבער דייטשלאנד און אנדערע לענדער, וואו יודען האבען געוואוינט. אין איינינגע ערטער האט מען געפאסט און אין די שוהלען גאט געבעטען, אז די גזירה זאל בטל ווערן. די אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געשפיעלט א ראליע אין דער פאליטישער וועלט, האבען געפרובט ווירקען אויפ'ן וויענער הויף דורך דער דיפלאמאטיע. אין דער הינזיכט האט פיעל געארבייט דער בעוואוסטער פינאנסיסט יצחק עמנואל טאקסיירא פון די שפאנישע מאראנען, דער רעזידענט פון דער שוועדישער קע= ניגין אין האמבורג. ער האט אוועקגעשיקט בריעף צו זיינע בעקאנטע פון די הויכגעשטעלטע פערזאנען אין שפאניען, ווי אויך צו דער שוועדישער קעניגין מיט א בקשה, אז זיי זאלען זיך סטארען ביי'ם וויענער הויף וועגען אבשאפען די גזירה. די שוועדישע קעניגין האט טאקע באלד אוועקגעשיקט א שריפטליכע ביטע צו דער עסטרייכישער קייזערין און צו דעם פויפסטליכען נונציוס אין וויען וועגען מבטל מאכען דעם בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. קיין זאך האט אבער נישט געהאלפען: דער קייזער לעאפאלד איז געבליבען ביי זיין בעשלוס.

אין יולי האבען די יודען אנגעהויבען פערלאזען די שטאדט. ווען עס זענען שוין ארויסגעפאהרען פון איהר העלער אנדערטהאלבען טוי= זענד יודען, האבען די איבערגעבליבענע ווידער זיך געפרובט ווירקען אויף דעם קייזער, אז ער זאל חאטש זיי איבערלאזען, אבער עס האט נישט געהאלפען. די לעצטע גרופע יודען האבען פערלאזט די שטאדט אין טרויער=טאג פון תשעה=באב. עס זענען נאר פערבליבען די יודען, וואס האבען באנקראטירט און זענען ארייננגעזעצט געווארען אין די טורמעס, ווי אויך 18 פארשטעהער פון דער געמיינדע, וועלכע זענען גענומען

געוואָרען אַלס ערבות, אַז די אַרויסגעטריבענע יודען זאָלען נישט פֿערגיפֿטיגען די ברונעמס אָדער מיט אַנדערע מיטלען נקמה נעהמען פֿון די קריסטען. אין אויגוסט זענען אויך דאָס רעשט יודען אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון שטאָדט. פֿון די פֿיער טויזענד יודען האָט קיין איינער נישט איינגעשטימט צו טויפֿען זיך, און דאָס האָט אַרויסגערופֿען די פֿערוואונדערונג פֿון די קריסטען. אין וויען איז נאָר פֿערבליבען איין און איינציגער יוד — דער פֿינאַנץ-אַגענט ביי'ם הויף מאַרקוס שלעזינגער-יפה. די קלעריקאַלען האָבען געפֿייערט זייער נצחון. דער וויענער מאַגיסטראַט האָט דעם פֿערלאָזענעם קוואַרטאַל, וואו יודען האָבען פֿריהער געוואוינט, אַ נאָמען געגעבען לעאָפּאָלדשטאַדט, לכּבוד דעם קייזער. אויפֿ'ן אָרט פֿון דער גרויסער וויענער יודישער שוהל האָט מען אויסגעבויט אַ קלויסטער, און דער קייזער האָט געלעגט דעם ערשטען שטיין. דאָרט האָט מען אויף אַ גאָלדענער שילד אָנגעשריבען: „נאָכדעם ווי די יודען זענען אינגאַנצען אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון דאַנען, האָט דער קייזער בעוויליגט אויסצובויען אַ קירך אויף דעם אָרט פֿון זייער שוהל, די מערדער-גרוב".

די קריסטליכע בעפֿעלקערונג האָט אָבער באַלד דערשפּירט די טרויעריגע רעזולטאַטען פֿון דער יעזואיטישער פּאָליטיק. די בירגער פֿון וויען זענען נישט אימשטאַנד געווען צו דעקען די גרויסע סומע מלוכה-שטייערען, וואָס די יודען האָבען פֿריהער אַריינגעבראַכט, און די קריסטליכע סוחרים האָבען זיך אָנגעהויבען קלאָגען, אַז דער מסחר איז געפֿאַלען, ווייל עס האָט זיך פֿערקלענערט די צאָהל געברויכער. שוין אין דריי יאָהר אַרום האָט דער קייזער געמוזט ערלויבען יודען קומען צו פֿאָהרען אויף די ירידים אין די שטעדט פֿון נידער-עסטרייך, פֿון וואַנען מען האָט זיי ערשט נישט לאַנג פֿערטריבען. ביסלעכווייז האָבען די יודען אָנגעהויבען אַריינפֿאָהרען צוליעב האַנדעלס-צוועקען אויך קיין וויען, וואו זיי האָבען אין אַ קליינער צייט געבילדעט אַ בעדייטענדע קאָלאָניע פֿון „דערווייליגע איינוואוינער". ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די טערקיש-עסטרייכישע מלחמה (1683), האָט לעאָפּאָלד ברייט אויסגענוצט די יודישע באַנקירען און פֿינאַנסיסטען. איינער פֿון זיי, שמואל אָפּפּענהיים פֿון הײַדעלבערג, האָט זיך אין יענער צייט בעזעצט אין וויען. באַלד נאָך איהם האָבען בעקומען דאָס רעכט צו וואוינען אין וויען נאָך פֿיעל יודען, אַלס קרובים אָדער משרתים פֿון דעם הײַדעלבערגער עושר. דער לעצטער, וועלכער איז געווען באמת איבערגעגעבען די אינטערעסען

פון זיינע ברידער, האט פיעל אויפגעטאן פאר דער וויעדער-אויפלעבונג
פון דער יודישער קהלה אין וויען. דער דעקרעט פון 1670 איז אפיציעל
נישט בטל געוואָרען; ער האט אבער ביסלעכווייז פערלוירען זיין בע=
דייטונג איבער די בעדינגונגען פון לעבען אליין, איבער דער עקאנאמישער
נויטוועגדיגקייט.

ווען עס האט זיך געענדיגט די מלחמה צווישען עסטרייך און
טערקיי און עסטרייך האט אבגעהאלטען א נצחון, זענען צו איהר וויעדער
איבערגעגאנגען די אונגארישע פראווינצען, וואס האבען זיך פריהער גע=
פונען אונטער דער הערשאפט פון טערקיי. די יודען פון בודאפעשטער
ראיאן, וועלכע עס האט זיך גאנץ רוהיג געלעבט אונטער דער טערקי=
שער ממשלה, האט זיך, נאטירליך, נישט געגלוסט אונטערגעוואָרפען
ווערן דער נייער הערשאפט פון דעם קלעריקאלען עסטרייך. ווען דאס
עסטרייכישע מיליטער האט בעלאגערט בודאפעשט, האבען די יודען
ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער פערטיידיגונג פון דער פעסטונג. דער=
פאר, ווען די עסטרייכישע סאלדאטען האבען איינגענומען די בעלאגער=
טע שטאדט, האבען זיי זיך אן די יודען נוקם געווען. פיעל פון זיי
זענען אויסגעהרג'עט געוואָרען און די איבערגעבליבענע זענען ענטלא=
פען קיין טערקיי און אין אנדערע לענדער. דער קייזער לעאפאלד האט
פערבאטען יודען, מחמד'אנער און פראטעסטאנטען צו וואוינען אין בודא=
פעשט, און די שנאה פון די אונגארן צו די יודען איז געווען אזוי
גרויס, אז נאך אין 18-טען יאהרהונדערט האט מען זיי נישט ערלויבט
צו בעזעצען זיך אין דער אלטער רעזידענץ פון אונגארן און פאר דורכ=
פאהרען דורך בודאפעשט האבען די יודען געמוזט צאהלען א ספעציעלען
שטייער. גרויסע יודישע קבוצים האבען זיך געפונען נאר אין די איבע=
ריגע שטעדט פון אונגארן, און זייער צאהל האט זיך בעדייטענד פער=
גרעסערט אין 18-טען יאהרהונדערט, ווען עס זענען צוגעקומען די אנ=
געקומענע פון עסטרייך, מעהרען, בעהמען און פוילען. זייער הויפט=
געמיינדע איז געווען פרעסבורג.

דער קלעריקאליזם אין עסטרייך האט נישט אויפגעהערט אויך בעת
דעם קעניגען פון קארלוס VI (1711—40). עס האבען זיך וויעדער אנ=
געהויבען די פראבעס צוצוציהען יודען צום קריסטענטום דורך מיסיא=
נערישע דרשות אין די שוהלען. עס פלעגט טרעפען, אז די יודען
האבען געשטעלט א וויעדערשטאנד דער חוצפה פון די מיסיאנערען,
וועלכע האבען זיי ארויסגעבראכט פון געדולד. אין דער שטאדט

איסזעע האבען די יודען ארויסגעטריבען דעם דארטיגען גלח, וואס איז געקומען אום יום כפור האלטען א דרשה וועגען קריסטענטום אין דער יודישער שוהל. דערפאר האט מען די יודען שטרענג בע=שטראפט; די שוהל איז צערשטערט געווארען און דריי גבאים זענען ארויסגעטריבען געווארען פון שטאדט. דארט ווידער, וואו די יודען האבען יא גענאסען עטוואס פרייהייט בנוגע צו דער אמונה, האט דאס זיי אבגעקאסט זעהר טייער. אין וויען האט מען פון די יודען געפא=דערט, זיי זאלען צו שטייער געבען 150 טויזענד פלארין אויף די הוצאות פון דער קאראנאציע פון קארלוס VI. די הלואות פון דער רעגירונג פליגען געמאכט ווערן דורך די פינאנץ-אגענטען שמואל אפענהיים און שמשון ווערטהיימער, וועלכע האבען געמוזט ביי אלע בעדינגונגען צושטעלען געלד, ווייל אנדערש וואלטען זיי געבראכט אן אומגליק אויף אלע יודען. נאר נאך דעם אלעמען האט דאך דער קייזער קארלוס ארויסגעגעבען עטליכע טיראנישע ווילדע געזעצען געגען יודען. אזוי איז אונטער זיין הערשאפט ארויסגעגעבען געווארען דאס ווילדע געזעץ (1726), אז אין יעדער יודישער פאמיליע האט נאר איין מיטגליעד (דער עלטסטער זוהן) דאס רעכט חתונה צו האבען און איינ=פיהרען א אייגען הויז. דאס דאזיגע געזעץ, דורך וועלכען מען האט געוואלט פערהיטען, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל זיך נישט צו=שטארק פערמעהרען, איז שטרענג אבגעהיט געווארען אין פערלויף פון 100 יאהר.

בעת'ן קעניגען פון מאריא טערעזיא (1740—60) האט גע=דראהט א גרויסע געפאהר די יודען פון בעהמען און מעהרען. אין אנהויב פון איהר קעניגען האט עסטרייך פערפיהרט א מלחמה געגען פרייסען און פראנקרייך. בעת דאס מיליטער פון שונא האט בעלא=גערט פראג, האבען די יודישע שונאים פערשפרייט א קלאנג, אז די יודען פיהלען מיט די פרייסען און די פראנצויזען און שטיצען זיי. די קלעריקאלע קייזערין האט געגלויבט אין די דאזיגע קלאנגען און נישט לאנג טראכטענדיג האט זי ארויסגעגעבען א בעפעהל, ארויסצו=טרייבען די יודען פון מעהרען און בעהמען „צוליעב פערשידענע וויכ=טיגע סיבות". א שרעק איז אנגעפאלען אויף דער הונדערט-טויזענדיגער יודישער בעפעלקערונג פון ביידע פראווינצען, ווען דער דעקרעט וועגען גירוש איז פערעפענטליכט געווארען. צוואנציג טויזענד יודען פון דער אלטער פראגער קהלה האבען געמוזט אין מיטען ווינטער פער=

לאזען די שטאדט און וואנדערן איבער די דערפער. דאס גאנצע האנדעלס-לעבען אין ביידע פראווינצען האט זיך אבגעשטעלט און דער בעסערער טייל פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פערשטאנען, צו וואס פאר א קריזיס אזא פאליטיק קען ברענגען. ענדליך האבען זיך אריינגעמישט די ליבעראלע דיפלאמאטישע פארשטעהער פון ענגלאנד און האלאנד, ווי אויך די יודישע קאפיטאליסטען ביי'ם וויענער הויף, וועלכע האבען אנגעהויבען פאדערן און בעטען, אז די קייזערין זאל אבשאפען דעם דעקרעט. ענדליך האט מאריא טערעזיא נאכגעגעבען; פריהער האט זי ערלויבט די יודען וויעדער זיך צו בעזעצען אין אלע שטעדט פון בעהמען און מעהרען, אויסער פראג; דערנאך איז זיי ערלויבט געווארען אויך אומצוקעהרען זיך אויף צעהן יאהר קיין פראג, צוליעב די אנקלאגען פון די „שטאנדען", אז „דער גירוש פון יודען ברענגט דעם לאנד מיליאנען-היזיקות".

די לעבענס-בעדינגונגען פון די עסטרייכישע יודען זענען אבער נאכדעם נאך שווערער געווארען. די לאסט פון געוועהנליכע און אויסערגעוועהנליכע שטייערען איז אהן אויפהער געוואקסען. צוזאמען דערמיט האט מען זיך געסטארעט דורך פערשידענע געזעצען צו פערקלענערן די צאהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האט מען איינגעפיהרט א „פרעה'שען" געזעץ, לויט וועלכען עס איז בעגרענצט געווארען די צאהל פון די יודען, וואס האבען פאמיליעס: אין בעהמען האבען געמעגט עקזיסטירען נישט מעהר פון 20 טויזענד יודישע פאמיליאנטען, און אין מעהרען -- 5,100. מעהר פון די צאהל יודען האבען נישט געטארט חתונה האבען, בכלל האבען נישט געפעהלט קיין בעליידיגענדע געזעצען פאר יודען. אזוי, למשל, האט מען אין פראג נישט ערלויבט די יודען צו קויפען אויפ'ן מארק עסענווארג פריהער פון א בעשטימטער שעה און דאס איז געטאן געווארען מיט דעם צוועק, אז די קריסטען זאלען פריהער זיך פערזארגען מיט פראוויזיע. די ארטיגע מאכט האט געפאדערט פון די יודען, אז זיי זאלען טראגען א ספעציעלען געלען צייכען אויף די מלבושים און דערצו זענען זיי שטארק בעגרענצט געווארען אויך אין האנדעל און אין האנדווערק.

אין דעמזעלבען יאהר (1670), ווען מען האט פון עסטרייך ארויסגעטריבען די יודען, האט פאר זיי זיך געעפענט א ניי לאנד -- דאס

פראטעסטאנטישע פרייסען. נישט צוליעב הומאניזם און גאסטפריינדלי=
קייט האט פרייסען אריינגענומען צו זיך די יודען, נאר צוליעב עקא=
נאמישע און פאליטישע צוועקען. דער גרוים=קורפירשט פרידריך=
ווילהעלם פון בראנדענבורג, וועלכער האט געלעגט דעם פונדאמענט
צו דער איבערהערשאפט פון פרייסען און דייטשלאנד, האט זיך גע=
שטעלט א אויפגאבע אויפצוהויבען דעם עקאנאמישען וואוילשטאנד פון
לאנד דורך א האנדעלס=קאלאניזאציע. ער האט זיך גענומען אלס ביי=
שפיעל האלאנד, וואס האט אויפגעבליהט א דאנק די יודען, און אריינ=
געלאזען צו זיך אין לאנד די ארויסגעטריבענע פון פראנקרייך. אין
בראנדענבורג האבען זיך נישט געפונען קיין יודען נאך פון 1573=טען
יאהר, נאר נאך דעם שלום אין וועסטפאליען, ווען צו בראנדענבורג
זענען צוגעקומען נייע צוויי פראווינצען, האלבערשטאדט און קלעווע,
און דער גרויס=קורפירשט האט דארט געפונען יודען, וואס האבען דארט
שוין געוואוינט פון אלטע צייטען, האט ער געפונען פאר נוצליך זיי
איבערצולאזען אויף זייערע ערטער. ער האט זאגאר געשטיצט די
גרויסע יודישע סוחרים און איינעם פון זיי, אליהו האמפערץ, האט
ער בעשטימט פאר זיין פינאנציעלען אגענט. פרידריך=ווילהעלם האט
פערשטאנען, אז די יודישע קאפיטאליסטען קענען ברענגען פיעל נוצען
דער מלוכה, און בעשלאסען, זיי מקרב צו זיין. לויט זיין בעפאלמעכ=
טיגונג פלעגט האמפערץ אפט פאהרען קיין אמסטערדאם פיהרען אונטער=
האנדלונגען וועגען אנלייהען, און אין א צייט פון מלחמה פלעגט ער
צושטעלען געוועהר און פולווער פאר דער ארמעע. דערוויסענדיג זיך
וועגען דעם גירוש פון יודען אין עסטרייך, האט פרידריך-ווילהעלם
געשריבען זיין באטשאפטער אין וויען, אז ער איז גרייט אויפצונעה=
מען ביז 50 יודישע פאמיליעס פון די רייכע קלאסען, וועלכע זאלען
קומען קיין בראנדענבורג מיט זייערע קאפיטאלען. דער באטשאפטער
האט וועגען דעם מודיע געווען די פארשטעהער פון דער יודישער גע=
מיינדע אין וויען, וועלכע האט ארויסגעשיקט קיין בערלין א דעפו=
טאציע פון 12 מאן, אום צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט'ן קור=
פירשט. אין א יאהר ארום, אין מאי 1671, זענען פערעפענטליכט
געווארען די בעדינגונגען, לויט וועלכע 50 יודישע פאמיליעס האבען
געמענט זיך בעזעצען אין בערלין און אין אנדערע שטעדט פון פריי=
סען. די דאזיגע בעדינגונגען זענען געווען שווער און בעליידיגענד,
גאר פאר געטריבענע מענשען אהן א היים און אהן א שוץ, איז אויך

דאס גוט געווען. יודען איז ערלויבט געווארען צו וואוינען אין אלע שטעדט פון בראנדענבורג אהן דעם רעכט צו ערווערבען אונבעוועג-ליכע גיטער. פאר דעם חסד איז יעדע יודישע פאמיליע מחויב איינ-צוצאהלען יעהרליך אכט טאלער און אויסער דעם איין גולדען גאלד פון יעדע חתונה און קבורה. עפענטליכע שוהלען בויען טאר מען נישט און עס ווערט נאר ערלויבט איינצוארדנען פריוואטע מנינים פאר'ן גאטעס-דיענסט. אלערליי מסחרים זענען ערלויבט געווארען אוי-סער „וואכער" און ארויספיהרען מטבעות פון לאנד. אויף די דאזיגע בעדינגונגען זענען די יודען אריינגעלאזען געווארען קיין בראנדענבורג, דערווייל אויף 20 יאהר, מיט דעם רעכט צו בעניייען דעם אפמאך נאך דעם טערמין.

די עמיגראנטען פון עסטרייך האבען זיך הויפטזעכליך בעזעצט אין בערלין. באלד זענען אהין אריינגעדרונגען אויך די יודען פון די איבעריגע דייטשע מלוכות. זיי פלעגען אהין אריינגעלאזען ווערן נאר נאך א שטרענגער רעוויזיע פון זייער פערמעגען. נישט-רייכע יודען זענען אהין אריינגעפאהרען בגניבה און אויף זיי פלעגט די קריסטליכע בע-פעלקערונג, ווי אויך די רייכע יודען אליין, קוקען מיט רוגזה און פעררדרום. די קריסטליכע איינוואוינער האבען זיך בעצויגען צו די עמיגראנטען מיט שנאה און געפועל'ט ביים קורפירשט, אז ער זאל זיי בעגרענצען אין האנדעל.

דער נאכפאלגער פון גרויס-קורפירשט פרידריך I, וועלכער האט אין יאהר 1701 אנגענומען דעם טיטול „פרייסישער קעניג", האט אויך זיך געהאלטען בנוגע צו יודען ביי דער פאליטיק פון „שוץ", ד. ה. פאר גרויסע פרייזען האט ער זיי געשאנקען געוויסע רעכטען. ווען די „שטאנדען" האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין, אז מען זאל ארויס-טרייבען די יודען, וואס האבען בעוויזען צו בעזעצען זיך אין קעניגס-בערג, טילזיט, מעמעל און אנדערע שטעדט, האט דער קעניג נישט געפונען פאר מעגליך צו בעפרידיגען די דאזיגע ביטע. אבער אין דער-זעלבער צייט האט ער אנגענומען מיטלען, אז די יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט, בעזונדערס אין בערלין, זאל זיך נישט שטארק פער-גרעסערן. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט פרידריך ארויפגעלעגט אויף די יודען אין גאנץ פרייסען איין אלגעמיינע סומע שטייערען — 1000 דוקאטען, אנשטאט דעם פריהעריגען קאפ-אפצאהל. דערביי האט מען שטרענג אונטערגעשיידט צווישען די יודען, וואס האבען

געהאט א ערלויבניש צו וואוינען, און די, וואס האבען אזא ערלויבניש נישט געהאט. די לעצטע פלעגט מען שטרענג בעשטראפען און ארויסשיקען פון לאנד. פרידריך דער ערשטער האט אויך געהאט יודישע הויף-מעקלערס. א בעזונדער חשוב איז ביי איהם געוועזען דער בערלינער יודישער יובעליר יאסט ליבמאן, וואס האט גענעבען דעם קעניג אויף בארג טייערע שטיינער, צו וועלכע פרידריך האט געהאט א שטארקע ליידענשאפט. ליבמאנ'ען איז ערלויבט געווארען צו האבען ביי זיך אין הויז א שוהל. אזא פריוואטע שוהל האבען אויך געהאט די רייכע פאמיליעס ריס און פייט. ווען צווישען דיביידע שוהלען איז אויסגעבראכען א מחלוקת, האט דער קעניג, נישט קוקענדיג אויף דעם אלטען פערבאט, ערלויבט אויסצובויען א עפענטליכע שוהל (1712), וועלכע איז אין צוויי יאהר ארום בעניים געווארען, אין דער אנוועזענהייט פון קעניג אליין. אויף אזא אופן איז די יודישע געמיינדע אין בערלין אפען לעגאליזירט געווארען. די אנגעלעגענהייטען פון דער געמיינדע זענען געפיהרט געווארען דורך געוועהלטע גבאים, וואס פלעגען בעשטעטיגט ווערן פון קעניג.

אין גיכען איז אבער פארגעקומען א קוריאז, וואס האט געבראכט דער רעגיערונג זיך אריינצומישען און אינערליכען רעליגיעזען לעבען פון די יודען. די משומדים וועגצעל און קאץ וואס זענען אויסגעשלאסען געווארען פון דער יודישער געמיינדע, האבען גע'מסר'ט די יודען, אז אין דער תפילה „עלינו", וואס זיי זאגען נאך יעדען דאווענען, ווערט געלעסטערט קריסטוס'עס נאמען און ביים דערמאנען דעם נאמען שפייט מען אויס. די דאזיגע בעשולדיגונג איז געגרינדעט געווארען אויף פאלגענדער פראזע פון „עלינו": „מיר לויבען גאט, דעם בעשעפער פון דער וועלט, דערפאר, וואס ער האט אונז נישט געמאכט געגליכען צו יענע פעלקער וואס בוקען זיך צום נארישען און פוסטען און זענען מתפלל צו א גאט, וואס קען זיי נישט העלפען". אין דער דאזיגער פראזע האט מען געזעהען א אום-כבוד פאר'ן קריסטענטום און אין ווארט „צום פוסטען" („וריק") האט מען איינגעזעהען א רמז איבער קריסטוס'ען אליין (די ווערטער „וריק" און „יש"ו" בעטרעפען לויט די ציפערען פון די אותיות א גלייכע צאהל — 316), ווען מען האט וועגען דעם צו וויסען גענעבען דעם קעניג האט ער בעפוילען, אז די פראווינציעלע אדמיניסטראטארען זאלען ארויסרופען צו זיך די רבנים און די פארשטעהער פון די געמיינדעס און פאדערן פון זיי א שבועה אויף דעם, צו

אין „עלינו" געפינען זיך ווירקליך בעליידיגענדע ווערטער געגען קריסטענטום. די גרויסגרופענע רבנים האבען געענטפערט, אז די רמזים פון „עלינו" זענען נאר געגען די געצענדינער, אבער נישט געגען קריסטענטום. א גוטע מיינונג פאר יודען האט אויך ארויסגעזאגט דער אנגעפרענטער קריסטליכער טעאלאג מיחאעלים פון האלע. דאך איז אין הארצען פון קעניג פערבליבען א חשד געגען דער תפילה „עלינו". ער האט דעריבער ארויסגעגעבען א בעפעהל (1703), אז ביים זאגען „עלינו" זאלען די יודען נישט ארויסרעדען קיין ווערטער שטיל, נישט שפייען און נישט מאכען קיין תנועות מיט די הענד. די השגחה אויף דער דאזיגער פערדעכטיגער תפילה איז איבערגעגעבען געווארען פאליציאנטען, וועלכע האבען געדארפט פון צייט צו צייט קומען אין די שוהלען אריין און אכטונג געבען, אז „עלינו" זאל דער חזן זאגען הויך אויף א קול און אז די יודען זאלען דערביי נישט שפייען. די דאזיגע בעליידיגענדע פאליציי־השגחה אין די שוהלען איז ענדגילטיג בטל געווארען ערשט אין דער עפאכע פון מענדעלסאן.

נישט בעסער איז אויך געווען דער גורל פון די יודען ביים קעניגען פון פרידריך־ווילהעלם דעם ערשטען (1714 — 40). די טאל־געמיינע שטייערען אין דער בערלינער געמיינדע זענען פערגרעסערט געווארען, נאר דערפאר איז יודען ערלויבט געווארען צו עפענען די קראמען צוגלייך מיט ד. קריסטען און בעשעפטיגען זיך מיט עטליכע צווייגען פון האנדעל, וואס זענען פריהער געווען פערבאטען. דאס האט ארויסגערופען א פראטעסט מצד די קריסטליכע סוחרים פון בערלין, וועלכע האבען ארויסגעגעבען פאלגענדע דעקלאראציע: „אזוי ווי די סוחר'ישע גילדיע בעשטעהט פון ארענטליכע מענשען, קענען אין איהר נישט אריינגענומען ווערן קיין יודען, גנבים, מערדער, גאט־לעסטערער, אויסגעלאסענע און בכלל מענשען, וואס בעזיצען מיאוס'ע איי־גענשאפטען". די סוחרים האבען זיך אויך משתדל געווען פאר'ן קעניג, אז ער זאל בעגרענצען די יודען אין האנדעל, זיי האבען דאס אבער נישט גע'פועל'ט. איבעריגענס, איז דער קעניג געווען נישט ווינציגער יודענפייננד פון די בערלינער קריסטליכע קרעמער און זיך בעמיהט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען. אין 1730 האט ער ארויסגעגעבען „א גענעראל־פריווילעגיע און רעגלאמענט וועגען יודען", וואו עס איז אויפ'ן שטרענגסטען אופן נארמירט געווארען די צאהל פון דער יידישער בעפעלקערונג. וואוינרעכט האט יעדער יוד

געקענט איבערגעבען נאָר זיין עלטסטען זוהן, וואָס בעזיצט אַ קאַפּיטאַל
נישט ווינציגער פון 2000 טאָלער; פאַר די איבעריגע איז דער צענז
פון וואוינרעכט שוין פיעל גרעסער. אין בערלין האָבען געמעגט וואוי-
נען נאָר 120 יודישע פאַמיליעס, און אַזוי ווי עס זענען שוין געוועזען
דאָרט גאַנצע 180 פאַמיליעס, האָט דער קעניג בעפוילען די איבע-
ריגע אַרויסצוטרייבען. אויף די אָנקלאָגען און טענות פון די יודען האָט
דער קעניג געענטפערט, אַז ער וועט ליעבער איינשטימען, דאָס אַלע
יודען זאָלען פערלאָזען בערלין און אַז ער זאָל פערלירען דעם יעהר-
ליכען שטייער פון צוואַנציג טויזענד טאָלער, איידער צו דערלאָזען,
אַז די קריסטען זאָלען עקספּלאָאַטירט ווערן דורך די יודען.

דער יודישער דרוק איז אויך פערבליבען אין דער עפּאָכע פון
„פריינינגען אַבסאָלוטיזם", ביים קעניגען פון פרידריך II „דעם
גרויסען" (1740—86). נישט קוקענדיג דערויף, וואָס פרידריך
איז געוועזען אַ פילאָזאָף און אַ פריידענקער, האָט ער דאָך בנוגע צו יודען
נישט געקענט בעפרייען זיך פון די אַלטע אַבערגלויבענס און נישט
אָנערקענט די עלעמענטאַרסטע רעכטען פאַר זיי. ער האָט נישט בע-
האַלטען זיין שנאה צו יודען און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אַז זייער
לאַגע אין פּרייסען זאָל נישט פערבעסערט ווערן. לויט דעם „גענעראַל-
רעגלאַמענט" פון פרידריך דעם צווייטען זענען אויף יודען נישט חל
געווען די אַלגעמיינע געזעצען, וואָס זענען געווען גילטיג פאַר דער
גאַנצער מדינה, נאָר זיי האָבען זיך גערעכענט אַלס „שוץ-יודען", ד. ה.
זיי זענען געשטאַנען אונטער דער שוץ פון קעניג אַליין, וועלכער האָט
געקענט מיט זיי טאָן, וואָס זיין הארץ גלוסט. די „שוץ-יודען" זענען
געווען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: אָרדינערע און עקסטראַ-
אָרדינערע. צו די ערשטע האָבען געהערט די אָנגעזעהנע רייכע
סוחרים, איבערהויפּט פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען נאָכ'ן טויט איבער-
געגעבען זייער וואוינרעכט און רעכט פון האַנדעל זייערע על-
טערע זיהן; די „עקסטראַ-אָרדינערע" זענען געווען די יונגערע מיט-
גליעדער פון יעדער יודישער פאַמיליע, וועלכע האָבען געהאַט וואוינ-
רעכט נאָר פאַר זיך אַליין, אָבער נישט געקענט איבערגעבען דאָס
רעכט זייערע קינדער, סיידען לויט אַ ספּעציעלער ערלויבניש פון
קעניג, אונטער געוויסע בעדינגונגען. כדי „אויסצונוצען" די שעדליכע
יודען, וועלכע מען האָט געהאַלטען אין לאַנד נאָר צוליעב'ן „ריוח",
האָט פרידריך אַרויפגעלעגט אויף זיי אַ אָריגינעלען שטייער: יעדער

יוד, וואס האט געוואלט בעקומען א ערלויבניש חתונה צו האבען אדער ערווערבען אונבעוועגליכען פערמעגען, האט געמוזט פריהער קויפען אין דער קעניגליכער פארצעללאי=פאבריק א געוויסע צאהל פארצעללאי אויף א סומע פון 300 ביז 500 טאלער און די איינגעקויפטע כלים האבען געמוזט טראנספארטירט ווערן קיין אויסלאנד. די געצוואונגענע קונים פון דעם פארצעללאי האבען נאטירליך געליטען שאדען, ווייל דאס אריבערפיהרען איבער דער גרעניץ האט געקאסט זעהר טייער, אבער דערפאר האט פרידריך זיך געטרייסט מיט דעם געדאנק, אז דורך דעם דאזיגען איינענטימליכען שטייער אויף יודען ווערט דערווייל די פרייסישע אינדוסטריע געשיצט און פערשפרייט. כדי צו ענטוויקלען די אינדוסטריע אין לאנד פלעגט פרידריך אויך ארויסגעבען די יודען קאנצעסיעס אויף פאבריקען, אדער זיי ערלויבען צו פערגרעסערן די צאהל מיטגלידער פון זייער פאמיליע מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען אויסבויען פאבריקען. אויף אזא אופן פלעגען די יודען אפט געניסען פון געוויסע זכיות און פאר געלט קויפען זייער רעכט צו עקזיסטירען. ביי דעם אלעם זענען אבער די יודען דאך געוועזען אין די הענד פון „פילאזאף", פרידריך II, נישט מעהר ווי א שפיעלצייג, מיט וועלכע ער האט געקענט רעגירען אהן שום פעראנטווארטליכקייט, מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס, זיי גוטס אדער שלעכטס טאן לויט זיין אייגענעם קאפריז. א מאל האט פרידריך די יודען „בעשיצט" און טובות געטאן, און א אנדערם מאל — זיי געיאגט און געטריבען. ווען (נאך דער ערשטער צוטיילונג פון פוילען) צו פרייסען איז איבערגעגאנגען א טייל פון דער ווייכסעל=געגענד מיט א בעדייטענדער יודישער בעפעלקערונג (1772), האט פרידריך געוואלט ארויסטרייבען פון דער נייער פראווינץ אנ'ערך 4000 יודען, וואס זענען פאר איהם נישט „נוצליך" געוועזען, און נאר מיט גרויס מיה האט זיך איינגעגעבען איהם אבצורעדען פון דעם קאפריז. יעדענפאלס האבען די פוילישע יודען, וואס זענען איצט געווארען פרייסישע אונטערטאנען, פערלוירען פיעל פון זייערע רעכטען, וועלכע זיי האבען געהאט אונטער דער הערשאפט פון פוילען.—

געהען מיר איבער צו דייטשלאנד און בעטראכטען די לאגע פון די דארטיגע יודען אין דער עפאכע פון העלפט 17=טען ביז העלפט 18=טען

יאָהר־הונדערט בעמערקען מיר כמעט דעמזעלבען פּראָצעס, וואָס אין אַנדערע לענדער. אויך דאָרט האָט מען יודען נאָך בעהאַנדעלט ווי אַ נידעריגען קלאַס מענשען, אָדער גאָר אויסוואורפען פון דער מענשהייט, אויך דאָרט האָבען די אַלטע אַבערגלויבענס אַרויסגערופען שנאה און אונצוטרוי צו יודען, אָבער דאָס לעבען איז זיך געגאַנגען מיט זיין אייגענעם וועג און געגען דעם רצון פון די יודישע שונאים אַלץ מעהר דערנעהענטערט די יודען צו זייער בירגערליכער גלייכבערעכטיגונג, וואָס האָט געמוזט קומען. דער קאַפּיטאַליזם, וואָס איז געגאַנגען מיט אַ טריאומפירענדען מאַרש איבער אייראָפּאַ, האָט געבראַכט דערצו, אַז דעם הויפּט־פּלאַץ אין דער אינדוסטריע זאָלען פערנעהמען די שטעדט און די הויפּט־פאַקטאָרען פון דער דאָזיגער עקאָנאָמישער אויפלעבונג זענען כמעט אומעטום געווען די גע'רודפ'טע און בעליידיגטע יודען. אַ דאַנק זיי האָט שטאַרק אויפגעבליהט דאָס קליינע האָלאַנד, עס האָבען אויפגעוואַקסט די פּאָרט־שטעדט פון צפון־דייטשלאַנד, עס האָט אָנגעהויבען זיך שטאַרק ענטוויקלען דאָס יונגע פּרייסען. אַ דאַנק דער עקאָנאָמישער ראָליע פון די יודען האָבען זיי אויך אין דייטשלאַנד פערפעסטיגט זייערע אַלטע פּאָזיציעס און ערוואָרבען נייע קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס האָט אַ גרויסען פּלאַץ פערנומען די האַמבורגער געמיינדע.

די פּיאָנערען פון דעם פּראָצעס אין דער נייער צייט זענען געווען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען, — די זעלבע, וואָס האָבען געגרינדעט אַזאַ גרויסען קולטורעלען צענטר אויך אין אַמשטערדאַם. נאָך אין יאָהר 1583 האָט אַ גרופּע דייטשע יודען זיך געווענדעט מיט אַ ביטע צום סענאַט אין האַמבורג, אַז ער זאָל זיי ערלויבען וואוינען דאָרט ווינציגסטענס אויף אַ צייט, ביי גוטע בעדינגונגען פאַר דער שטאָדט, נאָר די דאָזיגע ביטע איז אָבגעזאָגט געוואָרען. אין ניכען זענען אָבער קיין האַמבורג אַריינגעדרונגען די מאַראַנען פון פּאָרטוגאַל, וועלכע האָבען די ערשטע צייט זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטויליקען. צווישען זיי זענען געווען רייכע סוחרים, פאָרשטעהער פון אויסלענדישע פירמעס און דאָקטוירים. איינער פון די מאַראַנישע דאָקטוירים, ראָדריגאָ דע־קסאַטראָ, איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער צווישען דער קריסטליכער בעפעלקערונג אין דער צייט פון דער דושומאַ־עפּידעמיע, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין האַמבורג. ביסלעכווייז האָבען די מאַראַנען אָנגעהויבען אַראָבוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום און

אפּען זיך ארויסגעבען פאר יודען. די קריסטליכע איינוואוינער זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראכט און אָנגעהויבען פאָדערן פון סענאט, אז מען זאָל די מאראנען ארויסטרייבען פון שטאָדט. אבער נישט אַזוי לייכט איז געווען ארויסצוטרייבען א גאנצע גרופּע מענשען, וואָס האָבען שוין געהאט פערנומען ווילכטיגע פּאָזיציעס אין עקאָנאָמישען לעבען פון שטאָדט, און דער סענאט האָט זיך דעריבער געווענדעט צו די טעאָלאָגישע פאַקולטעטען פון יענא און פראנקפורט מיט א אָנפראגע, וואָס מען דארף דאָ טאָן. די טעאָלאָגען פון יענא האָבען געענטפערט, אז מען קען די יודען לאָזען ווייטער וואוינען מיט דעם בעדינג, אז זיי זאָלען זיך נישט פערזאמלען אין עפענטליכע שוהלען און אז זיי זאָלען זיין געצוואונגען צו הערען מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום; די טעאָלאָגען פון פראנקפורט ווידער האָבען אויסגעדריקט זייער האָפנונג, אז די מאראנען וועלען סוף כל סוף ווען עס איז ווערען טרייע קריסטען. אויפ'ן גרונד פון די תשובות האָט דער סענאט (1612) ערלויבט די מאראנען צו וואוינען אין האמבורג, געשאָנקען זיי דאָס רעכט פון פרייען האנדעל, נאָר דערפאר שטארק בעגרענצט זייערע פערזענליכע רעכטען: זיי האָט מען פערבאָטען צו בויען א שוהל, קויפען נחלאות און זייערע מתים האָבען זיי געמוזט פיהרען צו קבורה קיין אלטאָנא, וואו די יודען האָבען געהאט א בית-עלמין. עס איז ענטשטאנען א משונה'דיגע לאגע: אין דער צייט, ווען די יודען אין האמבורג האָבען שוין געהאט אויסגעבויט א גרויסע האנדעלס-באנק (צווישען די גרינדער פון דער בעריהמטער האמבורגער באנק — אין יאָהר 1623 — זענען געווען 12 יודען), האָבען זיי נאָך נישט געהאט קיין אייגענע שוהל און אפילו קיין אָרט צו בעגראָבען זייערע טויטע. אבער ביסלעכווייז האָט די ספרד'ישע געמיינדע זיך פערגרעסערט; זיי האָבען זיך דערשפּירט פעסטער און אין יאָהר 1626 האָבען זיי שוין, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאָט, אויסגעבויט א קליינע שוהל מיט'ן נאָמען „תלמוד תורה" און איינגעלאַדען צו זיך א רב.

עס האָט זיך ווידער אויפגעהויבען א רעש. דער עסטרייכישדייטשער קייזער פערדינאנד II האָט געשיקט דעם סענאט א שטרענגען פאָרוואורף, פאַרוואָס ער דערלאָזט יודען, צוליעב פראקטישע חשבונות, אַזוי פריי זיך לעבען. אויף דער אָנפראגע פון סענאט האָבען די יודען דיפּלאָמאטיש אָבגעענטפערט, אז זיי האָבען אויסגעבויט נישט קיין שוהל, נאָר א פשוט הויז, וואו מען זאָל קענען צוזאמען לייענען די תורה,

נביאים און תהלים זאָגען; דערבײַ האָבען די יודען געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט זיך מיט זיי בּעגעהן שטרענג, וועלען זיי איבערפיהרען זייערע קאַפּיטאַלען אין אַנדערע שטעדט. אויפ׳ן סענאַט, וועלכער האָט געזאָרגט פאַר די האַנדעלס=אינטערעסען פון שטאָדט, האָט דאָס געהאַט אַ ווירקונג. דאַנגעגען האָבען אָבער די גייסטליכע זיך נישט בערוהיגט. זיי האָבען נישט אויפגעהערט אַגיטירען געגען יודען; פון די גייסטליכע האָט זיך אויסגעצייכענט דער פאַנאַטישער גלח יאָהאַן מילער, וועלכער האָט געפאָדערט, אַז מען זאָל פערמאַכען די יודישע שוהל, פערווערען זיי צו פערנעהמען זיך מיט מעדיצינישער פּראַקטיק און בכלל בעניַיען געגען זיי אַלע מיטעלאַלטערישע רעפּרעסיעס. זיינע אַנטיסעמיטישע אידעען האָט ער ענטוויקעלט אין אַ בעזונדער בוך מיט׳ן טיטול: „דער יודאַיזם, אָדער אַ אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אונגלויבען, פערבלענדניש און אָבגעשטאַנענקייט פון יודישען פאָלק״. אָט די גייסטליכע פאַנאַטיקער זענען אָבער נישט אימשטאַנד געווען עפּעס אויפצוטאָן; די געמיינדע פון די פּאָרטוגעזען אין האַמבורג האָט שוין דעמאָלט געהאַט עטליכע הונדערט מיטגלידער, צווישען וועלכע עס זענען געווען גרויסע קאַפּיטאַליסטען און אַזעלכע אָנגעזעהענע און איינפלוס=רייכע מענשען, ווי די באַנקירען דיעגאָ אברהם און זיין זוהן עמנואל=יצחק טעקסײראַ, יעקב קוריעל און נונעס דע=קאָסטאַ, קאָנסולען פון פּאָרטוגאַלישען קעניג. די אַלע האָבען געפיהרט אַ ברייט לעבען, געפאָהרען אין שענע עקיפּאַזשען און אויסערליך איז שווער געווען אונטערצושיידען זיי פון פירשטען.

אין דער צווייטער העלפט פון 17=טען יאָהרהונדערט איז אין האַמבורג צוזאַמען מיט דער ספרדישער געמיינדע געגרינדעט געוואָרען אַ געמיינדע פון אשכנזים. די ערשטע אַשכנזים זענען אַהין, ווי ס׳שיינט, אַריינגעדרונגען פון אַלטאָנאַ, וואָס איז זעהר נאָהענט פון האַמבורג, כמעט ווי איין שטאָדט, נאָר האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון דענעמאַרק. די אַלטאָנער יודען האָבען געפיהרט זייערע מסחרים אין האַמבורג און בּיסלעכווייז דאָרט געגרינדעט אַ זעלבסטשטענדיגע געמיינדע. אין דער צייט, וואָס די ספרדים האָבען זיך בעטייליגט אין דער גרויס=אינדוסטריע, האָבען די אַשכנזים זיך פערנומען מיט קליינהאַנדעל, אָבער אויך צווישען זיי האָבען זיך געפונען רייכע מענשען.

די דייטשען פלעגען די אשכנזים "דורפ'ן" נאך מעהר ווי די ספרדים, וואס האבען געהאט א שטיקעל פאליטישע מאכט אין אויסלאנד אין גע־שפירט זיך פעסטער; דאך האבען די געמיינדעס פון האמבורג און אלטאנא מיט דער צייט זיך ענטוויקעלט. אין גיכען איז צו זיי צוגע־שטאנען די קהלה פון דער שכנות'דיגער שטאדט וואנדסבעק און די אלע דריי אשכנזישע געמיינדעס האבען זיך פעראייניגט אונטער דער הנהגה פון איין רב, וואס האט געוואוינט אין אלטאנא. די רבנים פון דער דאזיגער פעראייניגטער געמיינדע (אונטער די ראשי תיבות אה"ו) זענען געווען אועלכע בעריהמטהייטען, ווי ר' יצחק קאצענעלענ־בויגען, ר' יהונתן אייבעשיץ און ר' רפאל כהן. דער רב פון דער ספרדישער געמיינדע איז א געוויסע צייט געווען דער בעריהמטער ר' יעקב ססאפארטאס. מיט דער צייט האבען די אשכנזים, א דאנק זייערע פעהיגקייטען צוצופאסען זיך צו די ארומיגע בעדינגונגען, ביסלעכווייז גובר געווען די ספרדים און אין דער צייט, ווען די אשכנזישע געמיינדעס זענען אלץ מעהר געשטיגען, זענען די ספרדים אלץ מעהר געפאלען. שפעטער זענען די שטאלצע ספרדים אינגאנצען אוועק פון האמבורג און איבערגעוואנדערט קיין האלאנד, ענגלאנד און אמעריקא.

די לאגע פון די יודען אין די אלטע געטא'ס פון דייטשלאנד איז געווען בעדייטענד ערגער. אין פראנקפורט אם מאין זענען אין יאהר 1694, לויט דער אפיציעלער רשימה, געווען 415 יודישע פאמיליעס, און נאר א העלפט פון זיי האבען זיך פערנומען מיט בעשטימטע בע־שעפטיגונגען: 109 — מיט געבען געלד אויף פראצענט און מיט אלטווארג, 106 — מיט מאנופאקטור און גאלאנטעריי־סחורות, 26 — מיט באקאליי, 9 — מיט וויין און ביער, 5 האבען געהאלטען האטעלען און רעסטאראנען. די איבעריגע פאמיליעס האבען שוין געלעבט פון די דאזיגע „פערזארג־טע" יודען. אין דער ווירקליכקייט איז אבער די צאהל יודישע פאמי־ליעס אין פראנקפורט געווען גרעסער פון דער דאזיגער אפיציעלער ציפער. ווען א שרפה האט אין יאהר 1711 פערניכטעט דעם יודישען קווארטאל אין פראנקפורט, זענען געבליבען אהן א דאך ביז 2000 יודען. אט די גאנצע יודישע בעפעלקערונג האט געלעבט אין ענגען געטא, פון וועלכען מען האט געמעגט ארויסגעהן אין דער „קריסטלי־כער שטאדט" נאר אין בעשטימטע שעה'ען פון טאג. בייניאכט פלעגען די טויערען פון געטא געשלאסען ווערן און ביי זיי איז אוועקגעשטעלט

געוואָרען אַ וואָך. זונטאָג און אין די קריסטליכע ימים טובים פֿלעגט דאָס געטאָ אָבגעשלאָסען ווערן נאָך 4 אַ זייגער בייטאָג. אַרויסגעהן פֿון געטאָ האָט מען געקענט נאָר אין עקסטרע צופֿאַלען, ווי שיקען נאָך אַ דאָקטאָר אָדער אָבטראָגען אַ בריעף אויף פּאָסט. אין די גאַסען האָבען זיי יודען נישט געטאָרט געהן איבער די טראָטואַרען און דערביי פֿלעגען זיי די גאַסען־יונגלעך נאָכלויפֿען און שרייען פֿערשידענע באַליידיגענדע אויסרופֿען. די אומגליקליכע האָבען געמוזט אַראָבנעהמען די היטלען, דען אַנדערש האָט מען זיי געשלאָגען.

אין די ערשטע יאָהרען פֿון 18־טען יאָהרהונדערט האָט אין דייטשלאַנד זיך אָנגעהויבען אַ גרויסע ליטעראַרישע אַגיטאַציע געגען יודען. דער אָנפֿיהרער פֿון דער אַגיטאַציע איז געווען דער פּראָטעסטאַנטישער געלעהרטער יאָהאַן אייזענמענגער וועלכער האָט געלייענט לעקציעס וועגען די מזרח־לשונות אין היידעלבערגער אוניווערזיטעט. בעקענענדיג זיך אויבערפֿלעכליך מיט דער רבנ׳ישער ליטעראַטור, האָט ער פֿון דאָרטען אַרויסגענומען פֿערשידענע אַפֿאָריזמען און אַנעקדאָטען, צונויפֿגעזאַמעלט פֿון דער אַלטער ליטעראַטור אַלע בעשולדיגונגען געגען יודען און אויפֿ׳ן גרונד פֿון דעם מאַטעריאַל האָט ער אָנגעשריבען אויף דייטש אַ בוך אין צוויי טיילען מיט אַ משונה׳דיגען לאַנגען טיטול, און דאָס ווערק האָט געזאָלט דיענען אַלס אַ מין ענציקלאָפּעדיע פֿון אַנטיסעמיטיזם פֿאַר די „אָרענטליכע קריסטען". ווען דאָס בוך האָט זיך נאָך געפֿונען אין דרוק, האָבען שוין וועגען דעם זיך געטראָגען קלאַנגען און די יודען זענען זעהר אונרוהיג געוואָרען. זיי האָבען זיך געווענדעט צום איינפֿלוס־רייכען יודען שמואל אָפּענהיים, אַ באַנקיר אין וויענער הויף, מיט דער ביטע, ער זאָל זיך משתדל זיין פֿאַר דעם אימפּעראַטאָר לעאָפּאָלד 1 און אויס׳פּועל׳ן ביי איהם אַנ׳אַרעסט אויף אייזענמענגער׳ס בוך, וואָס קען אַרויסרופֿען אַ אויפֿרעגונג צווישען המון. אַ דאַנק די ענערגישע בעמיהונגען פֿון אָפּענהיים האָט לעאָפּאָלד בעפֿוילען צו פֿער׳חתמ׳ענען און האַלטען פֿערשלאָסען אַלע 2000 עקזעמפּלאַרען פֿון אָבגעדרוקטען ווערק. די יודען האָבען פֿאָרגעלעגט אייזענמענגער׳ן 12 טויזענד גולדען בתנאי, אַז ער זאָל אינגאַנצען פֿערניכטען זיין בוך, נאָר יענער האָט געפֿאָדערט דרייסיג טויזענד גולדען און פֿון געשעפֿט איז גאָרנישט געוואָרען. אין גיכען איז אייזענמענגער געשטאָרבען; זיינע יורשים האָבען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען אַראָבצונעהמען דעם אַרעסט פֿון בוך און זיי האָט זיך איינגעגעבען אַריינצוציהען אַ

דעם ענין דעם פרייסישען קעניג פרידריך, וועלכער איז אין יענער צייט געוועזען פערגלויבט אין די אנטיסעמיטישע העצעס. פרידריך האט זיך משתדל געוועזען פאר׳ן אימפעראטאר לעאפאלד, אז דאס בוך זאל ער־לויבט ווערן, און דערביי אנגעוויזען דערויף, אז דער אויטאר האט געליטען פיעל שאדענס און איז דורכדעם זאגאר פריהצייטיג געשטאר־בען; לעאפאלד האט אבער נישט געוואלט משנה־זיין זיין ווארט. דאן איז דאס בוך אבגעדרוקט געווארען אין קעניגסבערג, וואו די מלוכה־צענזור האט קיין שליטה נישט געהאט. דער דאזיגער פאמפלעט איז פון יענער צייט אן געווארען א אונערשעפליכער קוואל פאר די אנטיסעמיטען פון אלע לענדער. דער אנטיסעמיטיזם דאטירט פון דאן זיין כלומר׳שט טעארעטישע בעגרינדונג, און פון דארטען האבען די יודענפיינד נישט אויפגעהערט צו שעפען פאלשע ציטאטען פון תלמוד, אנעקדאטען פון דער רבנ׳ישער ליטעראטור און קאמישע קוריאזען וועגען יודען.

אין יענער צייט האט אין גאנץ דייטשלאנד אנגעמאכט א גרויסען טומעל אויך א פאליטישער פראצעס געגען יודען. ביים הויף פון הערצאג קארלוס־אלעקסאנדער ווירטעמבערגער אין שטוטגארט האט געדינט אלס פינאנץ־אגענט און פערמיטלער דער פעהיגער יוד יוסף־זוסיע אפענהיימער, וועלכער האט זיך פערנומען מיט צושטעלען פאר־ריאדען פאר די ארמעען פון פערשידענע דייטשע פירשטען. דער הערצאג קארלוס, א מענש מיט קליינע מיטלען און גרויסען אפעטיט, האט זיך בענוצט מיט זיין יודישען פערמיטלער פאר פערשידענע ריזיקאלישע אונטערנעהמונגען. אפענהיימער האט בעקומען די קאנטראליע איבער די געלד־אפעראציעס, ער איז אויך געוועזען ממונה אויף די מלוכה־שטייערען, געהאט אין זיינע הענד דעם מאנאפאל אויף פער־שידענע געווערבען און פאר די אלע פריווילעגיעס האט דער הערצאג פון איהם געפאדערט נאר איין זאך: אז ער זאל מיט אלע מיטלען זעהען פערגרעסערן די הכנסות זיינע. אפענהיימער, וועלכער האט פאקטיש פערנומען די שטעל פון א פינאנץ־מיניסטער, האט פלייסיג ער־פילט דעם רצון פון זיין האר און איינגעפיהרט שטרענגע תקנות וועגען אויפמאהנען פינקטליך די שטייערען, וועלכע זענען אלע מאל פער־גרעסערט געווארען און געלעגען ווי א לאסט אויפ׳ן פאלק. די הויף־לייט האבען נישט ליעב געהאט דעם יוד אפענהיימער און געזוכט א געלע־גענהייט איהם אומצובריינגען פון דער וועלט; דאס פאלק האט איהם, נאטירליך, אויך שטארק נישט ליעב געהאט און בעטראכט נישט ווי

א פשוט'ען ווערקצייג אין די הענד פון זיין בעל-הבית, נאר ווי א „זשיד", וואס זויגט דאס בלוט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. זיינע שונאים האבען איהם איינמאל, בשעת דעם געלד-קריזיס אין גאנץ דייטשלאנד, בעשולדיגט, אז ער האט ארויסגעלאזען מטבעות העכער פון דער נארמע און נישט אין דער אמת'ער וואג, לויט דעם ווערט פון די מטבעות; אפענהיימער האט בעוויזען זיין אונשולדיגקייט פאר א קאמיסיע פון עקספערטען, — זיינע שונאים האבען זיך איבער נישט בערוהיגט און יעדעס מאל אויסגעזוכט א נייע געלעגענהייט צו קאמפראמיטירען איהם. געגען איהם האט מען ארויסגעשטעלט פערשידענע בעשולדיגונגען: דאס פאלק איז געווען אויפגעבראכט אויף דער עשירות, אין וועלכער דער יוד אפענהיימער האט געלעבט, און איז געווען איבערצייגט, אז פון איהם שטאמען אלע שלעכטע פראיעקטען און געזעצען, וואס דער הערצאג גיט ארויס. אפענהיימער האט פערשטאנען, אין וואס פאר א געפאהר ער געפינט זיך, און נישט איינמאל געבעטען בייםִ הערצאג דימיסיע, נאר יענער האט איהם נישט געוואלט אבלאזען פון זיך. אין דעם מאמענט, ווען דער הערצאג האט שוין ענדליך מסכים געווען צו געבען איהם דימיסיע, איז פלוצלונג א קאטאסטראפע געשעהען. אפענהיימער האט געהאט די לעצטע זעהונג זיינע מיט דעם הערצאג אין לודוויגסבורג, וואו ער האט זיך מיט איהם געזעגענט, נאר אין מיטען דעם געזעגענען זיך איז דער הערצאג פלוצלונג געשטארבען (מערץ, 1737). אפענהיימער איז אוועק צוזאמען מיט א פאלקאווניק פון הערצאגס סוויטע קיין שטוטגארט, כדי אנצוזאגען דער הערצאגין וועגען טויט פון איהר מאן. אבער דא האט איהם ערווארטעט א ארעסט; איהם האט מען אריינגעווארפען אין תפיסה צוזאמען מיט נאך עטליכע שטוטגארטער יודען. אויף דעם פערהער האט מען איהם געפייניגט און ארויסבעקומען ביי איהם דורך עגוים, אז ער זאל זיך מודה זיין אין פערשידענע פערברעכענס. דאן האט מען איהם פערמשפט צום הענגען. מען האט איהם איבערגעלייענט דעם אורטייל און פארגעלעגט אנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, נאר ער האט געענטפערט: „איך וויל בלייבען א יוד; איך פאל אלס קרבן פון געוואלדטאט און אונרעכט". דעם דריטען פעברואר 1738 האט מען דעם פערמשפט'ען ארויסגעפיהרט אין מיטען שטאדט און ביי א גרויסען עולם אויסגעפיהרט דעם טויט-אורטייל. ער איז געשטארבען ביי געשרייען פון „שמע ישראל" און ביי פרייד-אויסרופען פון פובליקום. אויף די

גראַוויורען פֿון יענער צייט איז אויסגעמאָלט די טויט־שטראָף פֿון אָפּענ־הײמער און אויף איינער פֿון זיי געפֿינט זיך פֿאָלגענדע סאַטירישע אויפֿשריפֿט אין פֿערזען: „זיס (זוסיאַ), וועלכער האָט שלעכט געקענט די תורת משה און איז אויך קיין קריסט נישט געוועזען, וועלכער האָט אָבגעלאַכט פֿון די גייסטליכע און דאָס פֿאָלק אָרים געמאַכט... דעם הויף און דאָס לאַנד אָבגענאַרט, אין דער מלוכה פֿאַלשע מטבעות אַריינגעפֿיהרט, קיין געזעץ נישט געהיט און קיין רעכט נישט געאַכ־טעט, — דער מוז איצט פּגר'ן, ווי אַ הונט, און אַלס לויהן — מיט זיך די תליה בעפּוצען״.

אין יענער עפּאָכע איז אין ערגעץ אַזוי פֿלייסיג און אויסגעהאַל־טען נישט אָבגעהיט געוואָרען די פּאָליטיק פֿון „אַפּוטרופּסות״ איבער יודען, ווי אין איטאַליען. זינט דער קאַטוילישער רעאַקציע אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 16־ען יאָהרהונדערט, ווען דער פֿאַנאַטישער פּויפּסט פּאַאול IV האָט ווידער איינגעפֿיהרט די מיטעלאַלטערישע אכזריות'דיגע געזעצען וועגען יודען, איז דאָס יודישע לעבען געוואָרען אונערטרעגליך. פֿון גאַנץ איטאַליען, אויסער רוים און אַנקאָנאַ, האָט מען יודען אַרויסגעטריבען, אָבער אויך דאָס ביסעל יודען, וואָס האָט געהאַט וואוינרעכט אין די פּויפּסטליכע פּראָווינצען, איז ווי איבערגע־לאָזען געוואָרען נאָר מיט דעם צוועק, אַז מען זאָל זיי פּייניגען און מאַכען איבער זיי פֿערשידענע פּראָבעס. די איבערגעבליבענע יודען זענען געוואָרען שענדליכע קנעכט, וואָס קומען אָב אַ שטרענגע שטראָף פֿאַר זייער געהערען צו דער יודישער רעליגיע, אָדער זיי זענען מיט געוואַלט געשלעפּט געוואָרען אין דער קירך. די פּאָליטיק פֿון די פּויפּס־טען איז בעשטאַנען דערין, אַז יודען דאַרף מען נישט פֿערטיליגען, נישט אינגאַנצען אויסרוימען, נאָר האַלטען אין שענדליכער שקלאַפֿעריי און דערמיט בעווייזען דער קריסטליכער וועלט, ווי אַזוי גאָט בע־שטראָפֿט די „שונאים פֿון דער קירך״. אָן דער דאָזיגער פּאָליטיק האָ־בען זיך געהאַלטען אַלע פּויפּסטען פֿון דער דערמאָנטער עפּאָכע.

דער יודישער קוואַרטאַל אין רוים האָט זיך געפֿונען אויפֿ'ן ברעג פֿון טיבער, אין אַ טאָל, וואָס פֿלעגט אָפֿט פֿערפֿלייצט ווערן בעת אַ גרויסען רעגען, אָדער ווען דער טייך האָט זיך פֿונאַנדערגע־גאָסען. דער דאָזיגער קוואַרטאַל איז געוועזען אָבגעטיילט פֿון די איבע־

ריגע טאָלען פון שטאָדט דורך אַ פעסטער וואַנט, אין וועלכער עס זענען געווען געמאַכט טויערען אויף אַרויסצוגעהן. געגען דעם הויפּט=טויער איז געשטאַנען אַ הילצערנער צלם מיט אַ אויפשריפט אויף העבּ=רעאיש פון נביא ישעיהו: „אַ גאַנצען טאָג שפּרייט איך אויס מיינע אָרימס צו דעם פער'עקשנ'טען פאָלק״ — דאָס האָט געהייסען, אַז די קירך טרויערט זעהר וועגען דעם „אונגלויבען״ פונ'ם עם קשה=עורף. ביינאַכט פלעגען די טויערען פון געטאָ פערשלאָסען ווערן און די פערשפּעטיגטע האָט די וואַך אַריינגעלאָזען נאָר מיט אַ בעזונדער שיין פון דער פּאָליציי. אַזוי ווי לויט די בולעס פון פּאַאול IV האָבען די יודען נישט געטאָרט האָבען קיין נחלאות, זענען אפילו די הייזער אין געטאָ נישט געווען קיין יודישע; זיי האָבען אָנגעהערט צו קריסטען, וועלכע פלעגען זיי פערדינגען די יודען. די קריסטליכע הויז=בעזיצער האָבען זיך בענוצט מיט דער קריטישער לאַגע פון די יודען, וואָס האָבען קיין אייגענע הייזער נישט געקענט האָבען, און גענומען פאַר די וואוינונגען זעהר הויכע פּרייזען, אַזוי אַז די פּויפּסטליכע קוריע אליין האָט שוין געמוזט רעגולירען די פּרייזען. לויט דער בעשטעטי=גונג פון אַ רייזענדען, וואָס האָט בעזוכט רוים אין יאָהר 1724, איז דער יודישער קוואַרטאַל בעשטאַנען פון צוויי גרויסע און זעקס קליינע גאַ=סען, וואו עס האָבען געוואוינט אין אַ שרעקליכער ענגשאַפט דריי טוי=זענד פאַמיליעס, ד. ה. 20—25 טויזענד פּערזאָן. די מערהייט פון זיי האָט זיך פערנומען מיט קליין=האַנדעל און מיט מלאכות. די גאַסען פון געטאָ זענען געווען איבערפולט מיט קרעמלעך, אין וועלכע מען האָט געהאַנדעלט מיט אַלץ. די יודישע אַלטוואַרג=קויפער פלעגען גע=שיצט ווערן דורך דער רוימישער מאַכט, אַלס אַ „פּריווילעגירטער״ שטאַנד פון יודישען פאָלק, און זיי האָבען זאָגאַר געהאַט דאָס רעכט אַרומצוגעהן איבער די קריסטליכע הייזער און אויך האָבען סקלאַדען פון סחורה אויסערהאַלב דעם געטאָ. פון די מלאכות איז די פערשפּרייטסטע געווען שניידעריי. „אָפט אום זומער — דערצעהלט איינער פון יענער צייט — זעהסטו הונדערטער שניידער, וואָס זיצען מיט זייער אַרבּייט אויף די גאַסען, ביי די טהירען פון זייערע וואוינונגען. דאָ זיצען אויך די פרויען, וואָס אַרבּייטען אויס קנעפּ און פּעטעלקעס פאַר קנעפּ; די דאָזיגע אַרבּייטאָרינס האָבען זיך שוין אַזוי פערפאָלקאָמט אין זייער אַר=בּייט, אַז די שניידער פון אַנדערע פעלקער אין דער גאַנצער שטאָדט מאַכען ביי זיי בעשטעלונגען אויף קנעפּ און פּעטעלקעס. אין אַלגעמיינעם

זענען דריי פיערטעל יודישע בעלי־מלאכות שניידער, און די איבעריגע פערנעהמען זיך מיט אנדערע מלאכות". די קריסטליכע צעכען און גילדיעס פלעגען נישט זעלטען אנגעבען ביטעס צו דער מאכט וועגען פערבאָטען יודען צו פערנעהמען זיך מיט דער אָדער יענער מלאכה, און די ביטעס פלעגען אָפט ערפילט ווערען. דער פּויפּסט אינאָקענטי XI האָט פערבאָטען די יודען צו פערנעהמען זיך מיט באַנק־געשעפטען, און אינאָקענטי XIII האָט ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז יודען זאָלען פערקויפען נאָר אלטווארג, אָבער נישט קיין נייע מלבושים.

פון דער דאָזיגער אָרימער בעפעלקערונג האָט די קוריע ארויס־געפרעסט אונגעווערהנליך גרויסע שטייערען, אָפט אויך זעהר בעלייריגענ־דע. עס האָבען עקסיסטירט, למשל, אזעלכע שטייערען: לטובת דער קאטוילישער קאַמער, לטובת גע'שמד'טע יודען, געהאַלט פאַר דער וואך פון געטאָ, פאַר די מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום, פאַר'ן רעכט צו עסען מצה פסח א. אז. וו. די דאָזיגע שטייערען, וואָס פלעגען אויפגעמאָנט ווערען זעהר שטרענג, האָבען א תל געמאַכט פון דער יודישער געמיינדע, וועלכע פלעגט מוזען אנקומען צו הלואות; אין אָנהויב פון 18־ען יאָהרהונדערט האָט דער חוב פון דער געמיינדע דערגרייכט די סומע פון א האלבען מיליאָן רובל, — א ציפער, וואָס האָט איבערגעשטיגען די סומע פון דער יעהרליכער הכנסה פון אלע יודישע איינוואוינער צוזאמען. פון ענדע 17־ען יאָהרהונדערט איז פאַר די יודען איינגעפיהרט געוואָרען א ספּעציעלער שטייער, וואָס איז געווען פערבונדען מיט א שענדליכער צערעמאָניע. אין די פריהעריגע צייטען האָט עקסיסטירט א בארבארישער מנהג, אז אין די פרעהליכע טעג פון דעם קאטוילישען קארנאוואל פלעגט מען ארויסטרייבען א גרופּע יודען אויף א פרייען אָפענעם פלאַץ און דאָרט זיי צווינגען, זיך צו יאָגען איינער נאָכ'ן צווייטען ביז די לעצטע כחות. די יודישע רבנים און פאָרשטעהער פון דער געמיינדע האָבען געמוזט צו־פוס בעגלייטען די רוימישע סענאַטאָרען איבער'ן גאנצען „קאָרסאָ" און דערביי ווערען צו שפּאָט און צו שאַנד פון די גאַסען־יונגען און חוליגאנעם. צוליעב די פּראָטעסטען פון די יודען געגען דעם מנהג, האָט דער פּויפּסט קלעמענט IX אין יאָהר 1668 איינגעפיהרט אַנשטאָט דעם א ספּעציעלען יודישען שטייער פון 300 סקודי לטובת דעם מאַגיסטראַט, אָבער דאָס דערלאַנגען דעם דאָזיגען שטייער איז אויך געווען פערבונדען מיט א בעליידיגענדער צערעמאָניע. יעדעס יאָהר אין ערשטען טאָג פון

קארנאוואל האט א דעפוטאציע פון יודען, מיט'ן רב אין דער שפיץ, געדארפט קומען אין קאפיטאלישען פאלאץ, וואו עס זענען געזעסען די רוימישע סענאטארען, זיך אראבלאזען אויף די קניע און ארויסזאגען א בעגריסונג מיט א גנעדיגער בקשה וועגען שוץ. אויף דער בעגריסונג פלעגט דער עלטסטער פון דעם פאלאץ ענטפערן מיט א שטרענגען טאן, אז דער סענאט האפט, דאס די יודען וועלען אונטערטעניג זיין, פינקטליך צאהלען די שטייערן, און פערענדיגען די דאזיגע „בעגריסונג" מיט א גראבען אויסרוף: „געהט אייך!"

חוץ דעם אלעם, האבען אלע יודען, אהן אונטערשיעד פון געשלעכט, געמוזט טראגען א שאנד-צייכען אויף די מלבושים; די מענער — א געל היטעל אויף די קעפ, און די פרויענצימער — א דעקטוך פון א שטיק געלע מאטעריע, אנדערטהאלבען ארשין די ברייט. מיט דער צייט האבען די יודען פערביטען דעם געלען קאליר אויף א רויטען, אזוי אז זייערע הוטען זענען געווען עהנליך אויף די רויטע קארדינאלישע היטלען, אבער די קוריע האט ארויסגעגעבען א שטרענגען בעפעהל, אז די יודען זאלען זיך וויעדער אומקעהרען צו דעם געלען קאליר. נאך שווערער זענען די יודישע רעליגיעזע געפיהלען בעליידיגט געווארען פון די מיסיאנערישע דרשות. דער אלטער חוב פון די יודען, צו הערען די מיסיאנערישע דרשות, פלעגט אין יענער עפאכע זעהר שטרענג קאנטראלירט ווערן. יעדען שבת נאכ'ן עסען פלעגען אין די יודישע הייזער זיך אריינרייסען די פאליציי-בעאמטע און טרייבען די מענער, פרויען און קינדער, עלטער פון 12 יאהר, צו געהן הערען די דרשות. אויף די דרשות האבען געדארפט קומען נישט ווייניגער פון הונדערט מענער און פופציג פרויען. די יודען האט מען געטריבען אין די קירכען, וואו עס איז געשטאנען א קרייץ, און אויף דער בימה האט דער גייסטליכער, אפטמאל א משומד, געהאלטען א דרשה וועגען קריסטענטום; דערביי האט די פאליציי השגחה געגעבען, אז די יודען זאלען נישט שלאפען און אויפמערקזאם הערען.

מיט פעראכטונג פלעגען יודען אבקומען די דאזיגע שטראף, און די דרשות האבען, נאטירליך, קיין ווירקונג נישט געהאט. דאן פלעגט די פאליציאישע רוט קומען דער קירך צו הילף. אין די יודישע הייזער פלעגען זיך אפט אריינרייסען פאליציי-בעאמטע און אוועקפיהרען איינעם פון דער פאמיליע, מיט דעם אויסרעד, אז יענער האט

ערגעץ-וואו אויסגעדריקט אַ פֿערלאַנג צו שמד'ען זיך. די קרבנות פֿלעגט מען אוועקפֿיהרען אין די הײַזער פֿון די „קאַטעחומענען" (משומדים), וואו מען האָט זיי אָבגעהאַלטען פֿירציג טעג און מיט גוטען און בייזען געפּרובט זיי איבערערעדען צום שמד. די שוואַכע פֿלעגען זיך אונטערגעבען און יענע האָט מען מיט גרויס פּאַראַד אַרײַנגעפֿיהרט אין'ם נײַעם גלויבען; די שטאַרקערע, דאַגעגען, זענען געבליבען פֿעסט און נאָכדעם ווי זיי האָבען בעצאָהלט פֿאַר די פֿירציג טעג געצוואונגענע קעסט האָט מען זיי אָבגעלאָזען אהיים. יעדער משומד האָט בעקומען אַ בעלוין פֿון 150 סקודי און עס האָבען זיך געפֿונען אוואַנטוריסטען און פֿערברעכער, וואָס פֿלעגען ספּעציעל צוליעב דעם אָב'שמד'ען זיך. די צאָהל פֿון די משומדים פֿלעגט אויך פֿערפֿולט ווערן דורך די פֿער-משפּט'ע צום טויט אָדער צו קאַטאָרגע, וואָס פֿלעגען בעגנעדיגט ווערן, אויב נאָר זיי האָבען געביטען די אמונה, אַזוי אַז ווען איינער פֿלעגט זיך קריגען מיט'ן צווייטען, פֿלעגט ער סטראַשען: „איך וועל דיך דערהרג'נען און דערנאָך זיך שמד'ען"; דען געוואוסט האָט מען, אַז דער שמד פֿערדעקט אויף יעדען פֿערברעכען. אַ דאַנק דעם אַלעם איז די צאָהל פֿון די משומדים שטאַרק געוואַקסען, און אין יאָהר 1724 האָט זי דערגרייכט ביז 5000. די משומדים האָבען געוואוינט אין אַ בעזונדער קוואַרטאַל און די יודען האָבען נישט געטאָרט האָבען מיט זיי קיינע בעציהונגען.

דער אינקוויזיציאָנס-טריבונאַל האָט אויך געזאָרגט וועגען דער צענזור פֿון די יודישע ספרים. איינמאָל אין 10 אָדער 15 יאָהר האָבען די צענזאָרען רעווידירט די יודישע ספרים. צוליעב דעם פֿלעגען זיי אומגעריכט אַרײַנפֿאַלען אין די יודישע הײַזער און מאַכען אַ רעוויזיע. די ספרים, וואָס האָבען נישט געהאַט קיין אונטערשריפֿט פֿון די פֿריהעריגע צענזאָרען, פֿלעגען צוגענומען און איבערגעקוקט ווערן. די „אַנטי-קריסטליכע" ערטער פֿלעגט מען פֿערשטרויכען און ערשט דערנאָך האָט מען די ספרים אומגעקעהרט.

פֿערענדיגט די שענע געביידע האָט דער פּויפּסט פּיוס VI, וועלכער האָט אין יאָהר 1775 אַרויסגעגעבען אַ „עדיקט וועגען יודען" — אַ מין שולחן ערוך, וואו עס זענען צונויפֿגעזאַמעלט און סיסטעמאַטיזירט געוואָרען אַלע בעגרענצונגען געגען יודען, וואָס האָבען עקזיסטירט אין פֿערלויף פֿון צוויי הונדערט יאָהר. דאָס איז געווען איינער פֿון די שענדליכסטע קאָדעקסען, וואָס די רוימישע קירך האָט ווען עס איז

די יודישע געשיכטע

ניי בעארבייט

נאך פראפ. גרעץ און אנדערע קוועלע

דורך ב. ק—י.

12-טער באנד.

ווארשא

פערלאג
„וועלט-ביבליאטעק"

גרויסגעגעבען; דא זענען מיט דער גרעסטער פינקטליכקייט צונויפגענומען געווארען אלע געזעצען געגען יודען, יעדער מינדסטער פרט, יעדע קלענסטע בעגרענצונג פון יודישען רעכט. עס זענען נישט פערגעסען געווארען אפילו אזעלכע איינצעלהייטען, ווי דער פערבאט פאר יודען, צו לייענען אויפ'ן קול תהלים ביים בעגראבען די מתים, פאהרען איבער דער שטאדט אין קארעטעס, וואוינען אין דער אומגעגענד פון רוים אויף זומער-וואוינונגען, אויסקריצען אויפשריפטען אויף די מצבות פון די טויטע א. אז. וו. די דאזיגע „קאנסטיטוציע" וועגען יודען האט דער פויפסט בעפוילען צו פערעפענטליכען אין אלע שוהלען און עפענטליכע ערטער, כדי יעדער יוד זאל וויסען, וואס ער טאר נישט און וואס פאר א שטראף איהם ערווארט, ווען ער וועט עובר זיין אויף די פערבאטען. די השגחה אויף דער דורכפיהרונג פון די דאזיגע געזעצען איז איבערגעגעבען געווארען דער „הייליגער" אינקוויזיציע.

אזוי האט זיך געלעבט יודען אין די פויפסטליכע פראווינצען. ווי אזוי זיי האבען געלעבט אין די איבעריגע פראווינצען פון איטאליען, אויסערהאלב דער פויפסטליכער שליטה — דאס קען מען זיך פארשטעלען, ווען מען נעהמט אין אכט, אז צפון-איטאליען האט אין יענער עפאכע מעהרסטענטהייל געהערט צו דער ממשלה פון עסטרייך, און דרום-איטאליען האט זיך געפונען אונטער דער אויבער-השגחה פון שפאניען — צוויי פרומע מלוכות, וואו דער קלעריקאליזם האט פעסט געהערשט. אין די זעלבסטשטענדיגע פראווינצען, ווי ווענעדיג און פאדוא, איז די לאגע נישט בעסער געוועזען; אויב דארט האט מען יודען נישט געי'רודפ'ט צוליעב רעליגיעזע צוועקען, האט מען דאס געטאן צוליעב פשוט'ער עקאנאמישער קאנקורענץ. אין ווענעדיג איז פערבליבען די יודישע געטא מיט די אלע בעגרענצונגען, וועלכע האבען געדארפט פאראליזירען דעם פרייען יודישען האנדעל. אין פאדוא האבען די יודען געוואלט קאנקורירען מיט די קריסטליכע סוחרים אין דער פאבריקאציע פון זיידענם, וואס איז דארט געוועזען זעהר ענטוויקעלט. אין 1645 האט דער יוד טריעסטע דארט געגרינדעט אזא פאבריק, אין וועלכער עס האבען געארבייט העכער זעקס הונדערט מאן; אבער די דארטיגע קריסטליכע סוחרים האבען אזוי לאנג אגיטירט געגען יודען, ביז זיי האבען גע'פועל'ט, אז מען זאל זיי פערבאטען צו פערנעהמען זיך מיט דעם מין פאבריקאציע. אויפ'ן באדען פון קאנקורענץ איז אין פאדוא אין יאהר 1684 זאגאר פארגעקומען

אַ פּאָגראָם, און דער רעגירונג איז נישט לײַכט אָנגעקומען צוריק-צושטעלען די אָרדנונג.

נישט קוקענדיג אויף די רדיפות איז דאָך די אַלטע יודישע קולטור אין איטאַליען נישט דערשטיקט געוואָרען. אין פּאַדואַ האָבען פיעל יודען געלערנט מעדיצין אין אוניווערזיטעט, און אין פערלויף פון 1619 ביז 1721 האָבען בעקומען דעם טיטול דאָקטאָר פון מעדיצין אַן ערך 150 יודען. די יודישע סטודענטען האָבען געמוזט צאָהלען זעהר גרויסע שטײַערען לטובת דעם אוניווערזיטעט און די קריסטליכע סטודענטען; פּראַקטיצירען האָבען זיי געמעגט נאָר צווישען יודען; דאָך זענען יודישע יונגע לײַט, זאָגאַר פון ווײַטע לענדער, געקומען קיין פּאַדואַ, אום צו הערען לעקציעס אין דעם דעמאָלטיגען „מקום תורה". —

אין רוים האָט אויך נישט אויפגעהערט די טעטיגקײַט פון דער יודישער זעלבסט-פערוואַלטונג, הגם עס איז אויסגעקומען צו אַרבײַטען בײַ זעהר שווערע בעדינגונגען. די יודישע געמײַנדע איז בעשטאַנען פון צוויי גרויסע גרופּען: איטאַליענער און אימיגראַנטען; די צווייטע גרופּע איז זיך צופאַלען אויף עטליכע קלענערע — לויט די לענדער, פון וואַנען זיי האָבען געשטאַמט: „אשכנזים", „צרפתים", „קסטילים" א. אז. וו. יעדע גרופּע האָט געהאַט אַ בעזונדערע שוהל, און די גאַנצע געמײַנדע איז געפיהרט געוואָרען דורך דעם געמײַנדע-ראַט, וועלכער האָט אין זיך פעראייניגט די אַלע פערשידענאַרטיגע גרופּען. דער ראַט איז בעשטאַנען פון זעכציג מיטגלידער, וועלכע פלעגען אויסגעוועהלט ווערען יעהרליך. די וואַהלען זענען פאָרגעקומען אין דער צײַט פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב. דער ראַט האָט פון זיך אויס-געקליבען אַ קאָמיסיע פון דרײַ פּערזאָן, וועלכע זענען געווען די אָפיציעלע פאָרשטעהער פון דער געמײַנדע און דירעקט פערוואַלטעט מיט איהר. די איבעריגע מיטגלידער פון ראַט האָבען צווישען זיך פונאַנדער-געטײַלט די פערשידענע אַרבײַטען: אַכטונג געבען אויף דער ריינקײַט אין די גאַסען פון געטאָ, השגחה אויף די שוהלען און אויף די צדקה-אַנשטאַלטען, קאָנטראָלירען די הכנסות פון דער געמײַנדע, אַכטונג געבען אויף דעם פערקויף פון כשר פלייש און ד. גל. דער ראַט פלעגט זיך פערזאַמלען נאָר אין עקסטרע צופאַלען. פאַר עובר זײַן אויף די תקנות פון דער געמײַנדע פלעגט דער ראַט אַרײַנלעגען אין חרם. בײַ ערנסטערע פערברעכענס האָט דער ראַט געמוזט איבערגעבען דעם שולדיגען אין די הענד פון דער פּויפּסטליכער אַדמיניסטראַציע.

בכלל האט דאָס יודישע געטאָ אין רוים זיך געפונען אונטער דער הערשאַפֿט פון אַ קאַרדינאַל און איבער דעם אַלעמען האט געקוקט אין שטרענגע השגחה געגעבען די היילינע אינקוויזיציע. די מיטגלידער פון געמיינדע-ראַט זענען געווען פעראַנטוואָרטליך פאַר די „חטאים" פון גאַנצען קהל און אויף אַזאַ אופן איז די שטעל פון אַ מיטגליד אין ראַט געווען נישט קיין כבוד, נאָר אַ שווערע פליכט, וועלכע פיעל האָבען אָנגענומען מיט אַ שווער הארץ.

אין שפּאַניען און אין פּאָרטוגאַל האט ווייטער זיך געצויגען די טראַגעדיע פון מאַראַנענטום. פיעל פון די מאַראַנען זענען שוין געווען אויסגעשטאָרבען, פיעל זענען פערברענט געוואָרען אויף די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע און פיעל אַנדערע זענען אַנטלאָפען, אָבער דאָך איז נאָך פערבליבען אַ גרויסע צאָל מאַראַנען, וואָס האט נישט געקענט ענטלויפען, און אין הארצען געהיט די צוואה פון זייערע עלטערן, אַז זיי זאָלען ביז'ן טויט נישט אויפהערען צו זיין יודען און ביי דער ערשטער געלעגענהייט — זיך אַרויסרייסען פון די נעגעל פון שונא. די מאַראַנען האָבען זיך איינגענעסען אין אָרגאַניזם פון דעם הערשענדען פאָלק, צווישען זיי זענען געווען פיעל אָנגעזעהענע מענשען אין לאַנד, זאָגאַר בישאָפען און אינקוויזיטאָרען, וואָס האָבען נישט געקענט און נישט געוואָלט צורייסען מיט דער אמונה פון זייערע עלטערן און נאָר אויסערליך געטראָגען אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום. נאַטירליך, איז אַזאַ לאַגע פאַר דער קריסטליכער געזעלשאַפט געווען אַן אומגליק, אַ וועהטאָג. אָבער אָנשטאָט צו טאָן דאָס איינציג מעגליכע: אָדער געבען די מאַראַנען דאָס רעכט אָפען צו ווערן יודען, אָדער זיי ערלויבען פערלאָזען דאָס לאַנד, האט די אינקוויזיציע נישט אויפגעהערט זיי צו פייניגען און שפּיאָנירען און אַלץ נישט ערלויבען די האָפנונג, אַז די מאַראַנען וועלען „תשובה" טאָן. עס האָבען ווייטער געפלאַקערט די שייטערהויפענס, און די אויטאָ-דע-פע'ס זענען געוואָרען אַזאַ אָפטע ערשיינונג, אַז דאָס פאָלק האט געקוקט אויף זיי מיט'ן גרעסטען פערגעניגען — ווי אויף אַ יום-טוב.

איינער פון אַזעלכע נאַציאָנאַלע ימים טובים איז פאָרגעקומען אין מאַדריד, אין 1680. דער שפּאַנישער קעניג, דער יונגער קאַרלאָס II, האט, לויט דער אידעע פון די גייסטליכע, בעשלאָסען, לכבוד זיין חתונה

מיט דער פראנצויזישער פרינצעסין מאריא-לואיזא פון אָרלעאַן, צו געבען דעם פאָלק א גראנדיעזע „פאָרשטעלונג". לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס-אינקוויזיטאָר האָט מען פון טאָלעדאָ און פון די טורמען אין אַנדערע שטעדט געבראַכט קיין מאַדריד 118 מאַן, וואָס זענען געווען פער'משפט דורכ'ן געריכט צום טויט. צווישען די פער'משפט'ע האָט מען אויך געבראַכט אנ'ערך 70 מאַראַנען. מיט אַ מאָנאַט פאַר דער „פייערונג" האָבען די העראָלדען מודיע געווען איבער די גאַסען, אַז אין דעם און דעם טאָג זאָל דאָס פאָלק זיך צונויפקומען אויף דעם פלאַץ אין מיטען שטאָדט, וואו עס וועט פאָרקומען אַ אויטאָ-דע-פע. אַ גאַנצען מאָנאַט האָט מען געבויט עסטראַדען, פאַווילאָנען און אַ אַמפיטעאַטער פאַר דער קעניגליכער פאַמיליע. אין בעשטימטען טאָג, דעם 30-טען יוני, זעקס אין דער-פריה האָט פון דער הויף פון דער אינקוויזיציע אָנגעהויבען אַרויסגעהן די פראָצעסיע. צווישען די געדיכטע רייהען פון המון, וואָס האָט געשריען „עס לעבע די אמונה!", זענען געגאַנגען די פער'משפט'ע — באָרוועס, אין אַרעסטאַנטען-העמדלעך און פאַפירענע היטלען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעמאָלט רויטע פיגורען פון טייוולאָנים, מיט אָנגעצונדענע שטורקאַצען אין די הענד, אין דער בעגלייטונג פון פיעל גלחים, וואָס האָבען געטראָגען צלמים און פעהנער.

ווען די שרעקליכע פראָצעסיע איז צוגעקומען צום פלאַץ, האָבען זי שוין דאָרט אָבגעוואַרט דער קעניג, די קעניגין, די הויף-לייט, די הויכע דאַמען און פערשידענע הויכגעשטעלטע פערזאָנען. ביי התלהבות'דיגע אויסרופען פון המון האָט מען די פער'משפט'ע צוגעפיהרט צום שייטער-הויפען, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון דער קעניגליכער לאָזשע. פלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ האַרצרייסענדע שטים; דאָס האָט גערעדט די 17-יעהריגע מאַראַנין, די שענהייט פ ר אַ נ צ י ס ק אַ נ י י נ ג ו-אייר: „האָט רחמנות, קעניגין! קען איך דען זיך ענטזאַגען פון דער רעליגיע, וועלכע איך האָב אין זיך אָנגעזויגען צוזאַמען מיט'ן מילך פון מיין מוטער'ס ברוסט?". די יונגע קעניגין האָט שטיל אָבגעווישט אַ טרער פון די אויגען. באַלד איז צוגעקומען צום קעניג דער גרויס-אינקוויזיטאָר, מיט אַ קרייץ און אַ עוואַנגעליום אין האַנד און פאָרגעלעגט דעם קעניג צו שווערען, אַז ער, אַלס גלויביגער הערשער, וועט אָהן רחמנות אויסרוימען די שונאים פון דער קירך און שטיצען די הייליגע אינקוויזיציע. דער קעניג האָט געשוואוירען און נאָך איהם

האבען אויף א הויך קול געשוואוירען די איבעריגע הויכגעשטעלטע לייט און דער המון האט פייערליך געשריען: „אמן!". נאך לאנגע רעליגיעזע צערעמאניעס, וואס האבען פערנומען דעם גאנצען טאג, האט זיך אנ־געהויבען די טויט־שטראף גופא. דעם קעניג האט מען דערלאנגט א שטורקאץ, מיט וועלכען ער האט אליין אנגעצונדען דעם שייטערהויפען. איינע פון די פראנצויזישע הויף־דאמען, וואס איז געווען בעת מעשה, דערצעהלט אין איהרע מעמוארען: „די ענערגיע, מיט וועלכער די יודען זענען געגאנגען צום טויט, האט ארויסגערופען א אלגעמיינע פערוואונ־דערונג: איינינע האבען אליין זיך געווארפען אין פייער אריין, אנדערע האבען זיך געלאזען פריהער אבברענען די הענד, דערנאך די פיס און דאס אלץ איבערגעטראגען מיט אזא העלדענמוט, וואס האט ערשטוי־נען געמאכט זאגאר דעם קעניג, וועלכער האט נאר בעדויערט, וואס אזעלכע העלדישע נשמות ווילען נישט געהן אין שיין פון דער אמת'ער אמונה".

אין פארטוגאל איז די מאראנען־פראגע געווען נאך מעהר פער־שארפט, דארט האט די אלטע אפאזיציע געגען דעם בלוטיגען אינ־קוויזיציאנס־געריכט נישט אויפגעהערט. ווען פארטוגאל האט זיך בע־פרייט פון דער שפאנישער איבער־מאכט (אין 1640), האט דער פארטוגאלישער קעניג געהאט בדעה מבטל צו מאכען דעם טריבונאל פון דער אינקוויזיציע. אונערווארטעט האבען אין דער דאזיגער אגי־טאציע געגען דער אינקוויזיציע זיך בעטייליגט די יעזואיטען, וועלכע האבען זיך איבערצייגט, אז פון די רדיפות אויף די מאראנען קומט קיין גוטס נישט ארויס און אז די אינקוויזיציע רואינירט נאר דאס לאנד. אין וועלכען די מאראנען שפיעלען א גרויסע עקאנאמישע ראליע. דער פויפסט האט ערלויבט די מאראנען שיקען א פארשטעהער קיין רוים, וואו זיי זאלען ערקלערען זייערע טענות. די מאראנען האבען אוועקגעשיקט א דעפוטאציע קיין רוים, וועלכע האט דארט בעוויזען מיט פאקטען, אז די אינקוויזיציע ארעסטירט און פייניגט ביי דעם מינדסטען חשד, צווינגט די ארעסטירטע דורך ענוים זיך מודה זיין אין דער בעשולדיגונג און פערמאטערט צום טויט דורך הונגער. דאן האט דער פויפסט (אקטאבער 1674) ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אבשטעלען אויף א צייט די טעטיגקייט פון די טריבו־נאלען און איבערשיקען קיין רוים אין דעם הויפט־געריכט פון דער אינקוויזיציע די קאפיעס פון אלע פראצעסען וועגען די מאראנען, וואס

וענען שוין פער'משפט געווארען. די אנהענגער פון דער אינקוויזיציע אין פארטוגאל האבען געמאכט א ליארם און איינגעארדענט פאלקספראטעסטען. אין צוויי יאהר ארום האט דער נייער פויפסט ווידער ערלויבט די טריבונאלען אין פארטוגאל, אבער מיט דעם תנאי, אז די טויט-אורטיילען, פערשיקונגען און קאנפיסקאציעס זאלען קאנטראלירט ווערן דורך איהם, דעם פויפסט אליין. די אינקוויזיטארען האבען אבער זיך ענטזאגט פון דער פאדערונג און דער פויפסט האט ענדליך געמוזט נאכגעבען און ווידער שיקען די טריבונאלען אן אונבעגרענצטע מאכט אהן שום קאנטראליע.

שוין אין א יאהר ארום נאך דער לעצטער פויפסטליכער בולע (1682) האבען די שייטערהויפענס אין פארטוגאל ווידער אויפגעפלאקערט און איינגעשלונגען פיעל נייע קרבנות. מערקווירדיג שען און העלדיש איז געווען דער טויט פון מאראנישען פאעט אנטאניא יוסף, איינער פון די בעסטע פארשטעהער פון דער פארטוגאלישער ליטעראטור. זיינע דראמען אין דער פארטוגעזישער שפראך האבען אויף דער סצענע געהאט א גרויסען ערפאלג. זייענדיג אין הארצען א יוד, האט אנטאניא פריהער זעהר פארזיכטיג אויסבעהאלטען זיינע רעליגיעזע איבערציינגונגען און כדי צו פערבלענדען די אויגען פון די קריסטע איז ער געווארען א מאנאך. דאן האט ער פערבראכט עטליכע יאהרען אין בראזיליען און דערנאך זיך אומגעקערט קיין ליסאבאן. דא האבען די שפיאנען ענטדעקט, אז נאך אויפ'ן 37-ען יאהר האט אנטאניא געהיים זיך מל געווען און איז איבערגעגאנגען צום יודענטום. מען האט איהם באלד איבערגעגעבען צום אינקוויזיציאנס-געריכט און דא האט ער פאר די ריכטער געהאלטען א מערקווירדיגע פייערדיגע רעדע.

„איך בין זיך מודה, — האט ער געזאגט, — אז איך גלויב מיט'ן גאנצען הארצען אין משה'ס תורה. איהר אליין זענט מודה, אז די דאזיגע רעליגיע איז געגעבען געווארען דורך גאט און אז אמאל האט גאט זי ליעב געהאט; איך ווידער גלויב, אז נאך יעצט איז זי געליעבט ביי גאט. איהר, רעכנענדיג, אז גאט האט געביטען זיין מיינונג און האסט איצט דאס, וואס ער האט אמאל ליעב געהאט, פער'משפט צום טויט יענע, וועלכע רעכענען, אז גאט קען זיין מיינונג נישט בייטען. איהר בעקלאגט זיך אויף די מחמר'נער, אז זיי האבען מיט'ן שווערד פערשפרייט זייער רעליגיע, אבער מיט וואס-זשע זענט

איהר בעסער, קריסטען, װעלכע פֿערשפּרײטען זײער רעליגיע דורך שײטערהױפֿענס? די רדיפֿות פֿון די אַלטע געצענדיענער געגען די גרינדער פֿון אײער רעליגיע דיענען פֿאַר אײך אַלס אַ בעװײז, אַז אײער רעליגיע איז די אמת׳ע; פֿאַרװאָס־זשע טוט איהר אַלײן דאָס, װאָס עס האָט אַמאָל געטאָן אײער בעדריקער דיאָקלעטיאַן, און בעגעהט זיך מיט אונז אַזױ, װי מען איז אַמאָל זיך מיט אײך בעגאַנגען? איהר פֿאָדערט, אַז מיר זאָלען װערן קריסטען, אָבער פֿאַרװאָס־זשע זענט איהר אַלײן נישט מקים דאָס, װאָס איהר פֿאָדערט פֿון אונז? אױב איהר בעזיצט נישט די אײגענשאַפֿטען, װאָס פּאַסטען פֿאַר׳ן קריסטענטום, טאָ זײט װינציגסטענס סתם מענשען, װעלכע אָנערקענען פּשוט, אָהן שום רעליגיע, מיט זײער נאַטירליכען מענשליכען געפֿיהל, אַז מענשען דאַרפֿען זיך נישט בעגעהן מיט אַנדערע מענשען, װי װילדע חיות. אױב איהר האַלט זיך פֿאַר די בעליבטע קינדער פֿון גאָט, װעלכע ער האָט געשאָנקען די אמת׳ע רעליגיע, — פּאַסט דען פֿאַר קינדער, װאָס האָבען בעקומען אַ רײַכע ירושה, צו רודפֿ׳ן זײערע אָרימע ברידער, װאָס האָבען קײן ירושה נישט בעקומען? דער אמת איז מנצח מיט זײַן אײגענער קראַפֿט; אױב איהר װידער פֿערשפּרײט אײער תּורה דורך שװערד און פֿײער, דורך ענוים, דאַן בעװײַזט איהר נאָר איהר שװאַכקײט. טוט אַ טראַכט װעגען די קינפֿטיגע דורות. אױב אימיצער װעט װאַגען אין דער צוקונפֿט צו זאָגען, אַז אין אונזער צײַט זענען די פֿעלקער פֿון אײראָפּאַ שױן ציװיליזירט געװען, װעלען אַלע אָנװײַזען אױף אײך, װי אױף אַ בעװײַז, אַז זײ זענען נאָר געװען באַרבאַרען און פּראים״.

די רעדע פֿון דאָזיגען גרױסען מענשען, װעלכער האָט זיך שױן אין יענער צײַט אַרומגעטראָגען מיט די גרױסע אידעען פֿון 15-ען יאָהרהונדערט װעגען פֿרײַהײַט און מענשליכקײַט, האָבען, נאַטירליך, געפֿונען פֿאַר זיך נאָר פֿערשטאָפּטע אױערען, און אַנטאָניאָ איז פֿער׳משפּט געװאָרען צום טױט. ער איז שױן דעמאָלט 60 יאָהר אַלט געװען און זײַן מערקװירדיגע עקשנות האָט אַרױסגערופֿען פֿערװאונדערונג און ענטציקונג. מען האָט איהם געפֿיהרט צום טױט מיט גרױס פּאַראַד, אין אָנװעזענהײַט פֿון קעניג אַלײן, װעלכער האָט זיך בײַ איהם געבעטען, ער זאָל תּשובה טאָן, און איהם צוגעזאָגט אַ לעבענס־לענגליכע פּענסיע; אַנטאָניאָ איז אָבער געבליבען שטום. זײַן טױט איז געװען אַ שרעקליכער. פֿריהער האָט מען פֿון איהם אָבגעשונדען די הױט און די נעגעל

פֿון די פֿינגער און דערנאָך ערשט אַרײַנגעוואָרפֿען אין פֿײַער. און נאָך אויפֿ'ן שײַטערהויפֿען, ווען דאָס פֿײַער האָט איהם אַרומגעחאַפּט פֿון אַלע זײַטען, האָט ער נישט אויפֿגעהערט צו שרײַען אײנס: אַז עס איז מיאוס און העסליך צו בעגעהן זיך אַזוי מיט אַ מענשען, וואָס גלויבט אין זײַן רעליגיע...

די שטים פֿון אַנטאָניאָ יוסף איז אָבער דאָך נישט געבליבען אָהן אַ אָבקלאַנג. אין גיכען האָבען אין אײראָפּאַ אָנגעהויבען זיך הערען נײַע שטימען וועגען מענשליכקײַט און פֿרײַהײַט און עס איז פֿאָרט געקומען אַ סוף צום פֿינסטערען קלעריקאַליזם און דער אַכזריות'דיגער אינקוויזיציע. אין פּאָרטוגאַל גופֿא האָבען אין גיכען אָנגעהויבען צובלאָזען נײַע ווינטען און דער מיניסטער-רעפֿאָרמאַטאָר פּאָמבאַל האָט אָבגעשאַפֿט דעם יעזואיטען-אָרדען און אָבגעשטעלט אַלע פּראָצעסען פֿון דער אינקוויזיציע געגען די מאַראַנען. שפּעטער, אין יאָהר 1774, האָט ער בכלל שטאַרק בעגרענצט די טעטיגקײַט פֿון די אינקוויזיציאָנס-געריכטען. אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט: אין פּאָרטוגאַל זענען שוין קײן מאַראַנען כמעט ווי נישט געווען, ווײַל די אַלע, וואָס האָבען אינגאַנצען זיך נישט אַסימילירט מיט דער אַרומיגער בעפֿעלקערונג, זענען זיך צולאָפֿען איבער אַלע עקען וועלט.

אין 17-טען יאָהרהונדערט האָט זיך פֿאַר יודען געעפֿענט אַ נײַ לאַנד, פֿון וועלכען זיי זענען צוריק מיט פֿיערטהאַלבען הונדערט יאָהר פֿערטריבען געוואָרען — דאָס גרויסע ע נ ג ל אַ נ ד, וואָס איז צו יענער צײַט געווען שוין אַ ערשטקלאַסיגע מלוכה. פֿאַר דעם לאַנגען פּעריאָד, וואָס די טהירען פֿון דעם לאַנד זענען פֿאַר יודען געווען געשלאָסען, פֿלעגען דאָך פֿון צײַט צו צײַט אַרײַנדרינגען אַהין אײנצעלנע יודען, אָבער יענע האָבען געמוזט טראָגען אויף זיך די מאַסקע פֿון קריסטענטום. דאָרט האָבען נאָר געקענט וואוינען די מאַראַנען, וועלכע זענען אָפֿיציעל גערעכענט געוואָרען פֿאַר שפּאַניער, האָבען בעזוכט די קאַטוילישע קירך און נאָר געהײם געהיט די יודישע רעליגיע. די יודען האָבען אָבער נישט אויפֿגעהערט צו וואַרפֿען אַנ'אויג אויף דער רײַכער מלוכה און געהאָפֿט, אַז סוף כל סוף וועלען זיי דאָרט געפֿינען אַ מקום מנוחה. די הויפּט-צענטרען פֿון דעם וועלט-האַנדעל זענען דעמאָלט געווען האָלאַנד און ענגלאַנד, וועלכע האָבען שטאַרק קאָנקורירט צווישען

זיך. עס איז דעריבער געוועזען גאנץ נאטירליך, וואס די יודען אין האלאנד, וועלכע זענען געשטאנען אין נאהענטע פערבינדונגען מיט די סוחרים און שיפס-לייט פון ענגלאנד, האבען נישט אויפגעהערט ארויסקוקען אויף א גוטער געלעגענהייט, צו קענען פריי אריבער-שווימען צום ענגלישען ברעג, וואס איז אזוי נאהענט געוועזען פון האלענדישען.

די רעוואלוציע פון 1649, ווען די מאכט איז איבערגעגאנגען צו דער פארטיי פון דעם מעכטיגען קראמוועל, האט געעפענט פאר די יודען א ברייטע פערספעקטיווע. צווישען דער פארטיי פוריטאנער, וועלכע האבען בעקומען די אויבערהאנד אין פארלאמענט און אין דער ארמעע, זענען געוועזען זעהר שטארק די טראדיציעס פון דער ביבעל; די אידעאלען פון די נביאים און די העלדען פון דער ביבעל זענען געוועזען די הויפט-יסודות פון זייער אמונה און דאס אלץ האט זיי געדארפט נאהענט מאכען צום יודישען פאלק. פיעל פון די פוריטאנער האבען געטרוימט וועגען דעם, אז דאס „אויסדערוועהלטע פאלק" וועט ענדליך מיט'ן גוטען ווילען איבערגעהן צו דער רעפארמירטער קירך, און צווישען זיי איז זאגאר געוועזען א סעקטע, וואס האט געגלויבט, ווי די יודישע מיסטיקער, אין א נאהענטער וועלט-איבערקעהרעניש, ווען עס וועט קומען משיח און די יודען וועלען זיך פעראייניגען מיט די קריסטען. ביי אזא פריינדליכער שטימונג צום יודישען פאלק איז ביי דער העכערער ענגלישער געזעלשאפט ענטשטאנען א געדאנק, אז מען דארף מיט עפעס פערגלעטען יענע פיעל חטאים, וועלכע די קריסטליכע וועלט איז בעגאנגען געגען יודען. שוין אין 1649 האט די מאראנישע קאלאניע אין לאנדאן פערשטאנען, אז דער מאמענט איז גינסטיג פאר יודען, און דערלאנגט דעם מיליטערישען ראט א פעטיציע וועגען אבשאפען דאס געזעץ, וואס פערבאט יודען צו וואוינען אין ענגלאנד. דער ראט האט אבגעלעגט די דאזיגע פראגע אויף א געוויסער צייט, וייל דעמאלט זענען אויף דער טאגעס-ארדנונג געשטאנען וויכטיגערע פראגען. עס איז אבער געוועזען קלאר, אז ווען מען זאל ענטוויקלען א שטארקע אגיטאציע און מיט פערשטאנד אויסנוצען דעם מאמענט, וואלט מען געקענט אויפטאן עטוואס וויכטיגעס פאר יודען. עס זענען נויטיג געוועזען טעטיגע און פעהיגע מענשען, וואס זאלען וויסען, ווי אזוי צו פיהרען די דאזיגע אגיטאציע, און אזא מענש האט זיך ענדליך בעוויזען, דאס איז געוועזען ר' מנשה בן ישראל, וועלכער איז אליין

געוועזען נישט פון די גרויסע גייסט-מענשען, האט אבער דערפאר בעזע-סען יענע אלע אייגענשאפטען, וועלכע זענען נויטיג געוועזען פאר זיין ראליע אלס אגיטאטאר און שתדלן.

נאך אין 1650, ווען ר' מנשה האט פערעפענטליכט זיין ווערק „די יודישע האפנונג", וואו ער האט גערעדט וועגען דעם, וואס אין אמעריקא האט מען כלומר'שט געפונען די רעשטען פון די עשרת השבטים, האט ער מיט א טעאלאגישען פשט'על געוואלט בעוויזען, אז ענגלאנד דארף אריינלאזען צו זיך יודען: די יודען זענען שוין צוזייהט און צושפרייט איבער אלע לענדער, אויסער ענגלאנד. כדי עס זאל קומען משיח, וועלכער דארף צונויפזאמלען די יודען „פון אלע עקען וועלט", איז נויטיג, אז זיי זאלען זיין אומעטום; אלזא, אויב די יודען וועלען אריינגעלאזען ווערן קיין ענגלאנד, וועט קומען משיח, ווי עס האבען פארגעזאגט די נביאים. דא, אין די מיסטישע חקירות, איז ר' מנשה זיך צונויפגעגאנגען מיט די קריסטליכע מיסטיקער, וועל-כע האבען אויך, אויף זייער שטייגער, געטרוימט וועגען דעם נאהענ-טען קומען פון משיח. די טעאלאגישע חקירות פון ר' מנשה זענען געוועזען צוגעפאסט צום געשמאק פון יענער עפאכע און האבען געדארפט מאכען א איינדריק. אויף די גוטע הערצער פון יענע ענגלענדער, וואס זענען געוועזען פריינדליך געשטימט צו יודען, האבען אויך געדארפט ווירקען די ערצעהלונגען וועגען יענע שרעקליכע ענוים, וואס עס זענען אויסגע-שטאנען די מאראנען אין שפאניען און אין פארטוגאל. אבער נאך מעהר, ווי די בלויזע סימפאטיעס, האבען דא געשפילט א ראליע די עקאנאמישע אינטערעסען פון ענגלאנד.

קראמוועל האט פון לאנג זיך ארומגעטראגען מיט א געדאנק וועגען דער נויטיגקייט אפצוציהען די גרויסע יודישע סוחרים פון אמ-שטערדאם קיין לאנדאן און דערמיט בעקומען די איבערהאנד איבער דעם שפאנישען מארק. קראמוועל איז דעריבער אריינגעטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט ר' מנשה בן ישראל, אלס א פארשטעהער פון דער אמשטערדאמער קהלה. איהם האט מען זאגאר ארויסגעשיקט א פאספארט, כדי ער זאל קענען קומען קיין לאנדאן, נאר די צוויי-יעה-ריגע מלחמה צווישען ענגלאנד און האלאנד (1652—54) האט געשטערט די דאזיגע רייזע. ווען די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז קיין לאנ-דאן געקומען דער שוואגער פון ר' מנשה, אבארבאנעל-דארמידא, און פארגעשטעלט דעם פראטעקטאר קראמוועל א פעטיציע וועגען אריינלאזען

יודען קיין ענגלאנד. די פעטיציע איז איבערגעגעבען געווארען דעם רייכס־ראט, וועלכער האט זי אבגעווארפען. דאן איז קיין לאנדאן געקומען ר׳ מנשה אליין אין בעגלייטונג פון נאך א רב. ר׳ מנשה איז פריינדליך אויפגענומען געווארען פון קראמוועל׳ן, וועלכען ער האט ווידער פארגעשטעלט א פעטיציע אין נאמען פון דער „יודישער נאציע״ וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד און זיי געבען רעליגיעזע און בירגערליכע פרייהייט. קראמוועל האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעראטונג פון א ספעציעלער „נאציאנאלער קאנפערענץ״, אין וועלכער עס זענען אריינגעגאנגען סוחרים, טעאלאגען און יוריסטען. די יוריסטען האבען זיך ארויסגעזאגט, אז די ענגלישע געזעצען האבען גארנישט געגען דער יודישער איינוואנדערונג; די סוחרים און טעאלאגען זענען אבער מעהרסטענטייל געווען געגען יודען. איבער א אונבעשטימטער סיבה האט קראמוועל, נאך איידער די קאנפערענץ האט ארויסגעטראגען א בעשטימטען בעשלוס, איבערגעריסען איהרע זיצונגען. אין גיכען האט זיך אבער אין דער ליטעראטור און אין דער געזעלשאפט אנגעהויבען א שארפע אגיטאציע געגען יודען; עס זענען ווידער ארויפגעשוואומען די אלטע אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און קראמוועל האט פערשטאנען, אז די מערהייט פון דער ענגלישער געזעלשאפט איז נאך נישט צוגעגרייט דערצו, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד. דעמאלט האט ער אויפגעהערט זיך פערנעהמען מיט דער יודענפראגע און נאר יזין איינצעלנע פעלען געגעבען יודען געוויסע הנחות און קאנצעסיעס.

אונטער דער צייט האט אויסגעבראכען די מלחמה צווישען ענגלאנד און שפאניען (אין יאהר 1656), און די לאנדאנער מאראנען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אין א קריטישער לאגע. אלס אפיציעלע שפאניער האבען זיי געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון ענגלאנד און זייער פערמעגען האט געדארפט קאנפיסקירט ווערן; — זיי האבען דעריבער בשתיקה ענטדעקט פאר קראמוועל׳ן דעם סוד, אז זיי טראגען אויף זיך נאר א מאסקע און זענען נישט קיין שפאניער, נאר יודען. קראמוועל האט זיי ערלויבט צו בלייבען אין ענגלאנד און וויטער האנדלען, נאר מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך האלטען שטיל און נישט ארויפציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען. אזוי ווי די פרינציפיעלע פראגע וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד איז דערווייל געבליבען נישט בעשלאסען, האט ר׳ מנשה אין דעם זעלבען יאהר 1656

ארויסגעלאָזען אין ענגליש אַ ווערק „די פערטהיידיגונג פון יודען", וואו
ער האָט זעהר אויספיהרליך אָבגעלייקענט אַלע מיטעלאַלטערישע בעשול=
דיגונגען געגען יודען און מיט הייסע ווערטער זיך געווענדעט צו די גע=
פיהלען פון די ענגלענדער. איהם איז אָבער אין ניכען אויסגעקומען
זיך איבערצייגען, אַז זיין אַגיטאַציע האָט נישט געבראַכט דעם גע=
וואונשטען רעזולטאַט. קראָמוועל אַליין האָט נישט אויפגעהערט זיך
בעציהען פריינדליך צו ר' מנשה'ן און איהם זאָגאַר בעשטימט אַ יעהרליכע
פענסיע פון 100 פונט שטערלינג; מיט סימפּאַטיע אין מיטגעפיהל
האָבען זיך צו איהם בעצויגען אויך פיעל ענגלישע געלעהרטע און
שריפטשטעלער, אָבער די געזעלשאַפט אין אַלגעמיין איז נאָך נישט גע=
ווען אויף אַזוי ווייט פריי און ליבעראַל, אַז זי זאָל איינשטימען אויף
דער איינוואַנדערונג פון יודען, און מיט אַ צובראָכען הארץ האָט ר' מנשה
געמוזט פערלאָזען ענגלאַנד און אָבפאָהרען צוריק קיין אַמסטערדאַם.
ער איז זאָגאַר נישט דערפאָהרען ביז דערהיים און איז אויפ'ן וועג
געשטאָרבען אין שטעדטעל מידעלבורג (1657).

די אַכטיעהריגע ענערגישע אַגיטאַציע, וואָס ר' מנשה האָט גע=
פיהרט, איז דאָך געבליבען נישט אָהן אַ געוויסער ווירקונג. די פאָ=
דערשטע פּאַראַד=טהירען זענען, ווי פריהער, געבליבען פערמאַכט
פאַר יודען, דערפאַר האָט מען זיי אָבער אַריינגעלאָזען דורך דער
הינטער=טהיר; די פראַגע וועגען דער יודישער איינוואַנדערונג איז גע=
בליבען אָפען, אָבער דאָך איז אין לאָנדאָן אין אַ האַלב=לעגאַלער
פאָרם פערבליבען אַ קליינע יודישע געמיינדע. בּיסלעכווייז האָבען די
יודען דאָרט בשתיקה זיך איינגעאָרדענט. זיי האָבען שוין געהאַט אַ
שטיקעל ערד אויף אַ בית=עלמין און אַ פּריוואַטע שוהל. ווען קאַרלוס
דער צווייטער איז ווידער געוואָרען קעניג (1660), איז די יודישע לאַגע
אין ענגלאַנד, געגען אַלע ערוואַרטונגען, פעסטער געוואָרען. נאָך זע=
נענדיג אין גלות האָט קאַרלוס צוגעזאָגט אַ פאָרשטעהער פון יודען, אַז
ווי נאָר ער וועט ווידער בעקומען די קעניגליכע קרוין, וועט ער טאָן טובות
יודען און פערלייכטערן זייער לאַגע. דערפאַר האָט קאַרלוס געפאָדערט פון
די יודען אַ געלד=שטיצע, און איינגע יודישע פינאַנסיסטען האָבען
איהם געגעבען בתורת מתנה אַ גרויסע סומע געלד. דער קעניג האָט
זיין וואָרט געהאַלטען. אין די ערשטע יאָהרען פון זיין קעניגען האָט
די צאָהל יודען זיך פערגרעסערט, די יודישע קהלה האָט שוין געוואַגט
אויסצובויען אַ שוהל, וואו מען האָט געדאַווענט עפענטליך, און איינ=

געלאדען צו זיך אַ רב. די ענגלישע קאנסערוואטארען זענען בעאונרוהיגט געווארען און די לארדען און קויפלייט האבען אנגעהויבען שיקען צום קעניג פעטיציעס, אז מען זאל פערמאכען פאר יודען די טהירען פון לאנד, „לטובת דער רעליגיע און דעם פאטערלאנד". יודען פון זייער זייט ווידער האבען אויך געשיקט פעטיציעס צום קעניג און געבעטען צו שיצען זיי, אלס טריי אונטערטאנען. דער קעניג האט זיי געענטפערט, אז זיי קענען ווי פריהער בלייבען וואוינען אין ענגלאנד, אבער מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך פיהרען פרידליך און רוהיג. די אנטיאציע געגען יודען האט אבער נישט אויפגעהערט און אין 1673 האט דער רייכס-פראקוראר געוואלט פערפיהרען א פראצעס געגען דער יודישער קהלה דערפאר, וואס זי האט זיך אליין גענומען דאס רעכט פון עפענטליכען גאטעס-דיענסט, ווערענד לויט די ענגלישע געזעצען האט נאר די אנגליקאנישע קירך אליין פולע פרייהייט; דער קעניג האט אבער בעפוילען דעם פראקוראר אבצושטעלען דעם פראצעס און יודען צו-רוה לאזען.

ביי דערזעלבער פאליטיק האט זיך אויך געהאלטען דער קעניג יאקוב II און נאך פעסטער איז געווארען די יודישע לאגע אין דער צייט פון ווילהעלם III (1702 — 1688). ביי זיין קעניגען איז די האנדעלס-פערבינדונג צווישען האלאנד און ענגלאנד געווארען אזוי פעסט, אז די יודען פון אמשטערדאם און לאנדאן זענען געווען ווי צוויי גרופען פון איין קהלה. די רעגירונג האט געמוזט זיך רעכענען מיט דעם פאקט, וואס די יודישע גרויסע באנקירען האבען ארומגענומען מיט זייערע פינאנציעלע אפעראציעס גאנץ ענגלאנד, האלאנד און די אמעריקאנישע קאלאניעס, אזוי אז אהן דעם יודישען קאפיטאל וואלט די ענגלישע אינדוסטריע שטארק געפאלען. ביסלעכווייז האט די ענגלישע געזעצגעבונג געמוזט אבשאפען די שטרענגע געזעצען געגען יודען, הגם נאטוראליזירט זענען געווארען נאר איינצעלנע פון זיי און אין אלגעמיין האבען די יודען נאך אלץ זיך גערעכענט פאר „אויסלענדער". אין 1723 האט דער ענגלישער פארלאמענט ערלויבט יודען צו נעהמען אין ארענדע ערד און דערביי זענען פון דער שבועה-פארמעל, וואס פלעגט צוגעגעבען ווערן צום נאטאריעלען אקט, ארויסגעלאזען געווארען די ווערטער: „לויט דער קריסטליכער רעליגיע". אין 1740 האבען בעקומען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אין די ענגלישע קאלאניעס פון אמעריקא יענע יודען, וואס האבען דארט געוואוינט מעהר ווי זיבען יאהר.

אין עטליכע יאהר ארום איז אין פארלאמענט אריינגעטראגען
געווארען א ביל וועגען דער נאטוראליזאציע פון יודען אין ענגלאנד
אליין. עס האט זיך אנגעהויבען א הייסער פארטיי-קאמפף. צוערשט
איז אין יאהר 1753 דורכגעגאנגען אין דער אויבערשטער פאלאטע דער
פראיעקט פון דער רעגירונג וועגען געבען דאס רעכט צו נאטוראליזי-
רען זיך אלע יודען, וואס וואוינען שוין אין ענגלאנד איבער דריי יאהר;
די נאטוראליזירטע האבען בעקומען אלע רעכטען, אויסער דאס רעכט זיך
צו בעטייליגען אין די וואהלען און צו פערנעהמען מלוכה-שטעלעס. ווען
דער פראיעקט איז געקומען אין דער אונטערשטער פאלאטע, האט ער
בעגעגענט א שטארקע אפאזיציע מצד די טארען (קאנסערוואטארען).
אלס אנהענגער, דאגעגען, פון דעם געזעצפראיעקט האבען זיך ארויס-
געשטעלט די וויגען (ליבעראלען), וועלכע האבען אנגעוויזען אויף
דער וויכטיגער ראליע פון יודען אין עקאנאמישען לעבען און אויסגע-
רעכענט, אז די יודען שטעלען-צו א צוועלפטעל חלק פון אלע מלוכה-
הכנסות און האבען אין זייערע הענד א צוואנציגסטעל פונ'ם גאנצען
אויסלענדישען האנדעל. נאך א לאנגען קאמפף האבען די וויגען מנצח
געווען: דער געזעצפראיעקט איז דורכגעגאנגען און בעשטעטיגט געווא-
רען דורכ'ן קעניג. אבער דא האט זיך אנגעהויבען א שטארקע אגיטא-
ציע אויסערהאלב דעם פארלאמענט: די קריסטליכע סוחרים פון לאנדאן
האבען אנגעהויבען שיקען פעטיציעס צום קעניג, אין די קירכען און
אין אלע עפענטליכע ערטער האבען אגיטאטארען געהאלטען רעדעס
געגען יודען, אין די גאסען האט מען געמאכט פראצעסיעס און דע-
מאנסטראציעס געגען דעם יודענפריינדליכען געזעץ-פראיעקט. די רע-
גירונג האט זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען אויפגעבלאזענעם פראַ-
טעסט פון „פאלק” און געמוזט נאכגעבען: אין 1754 איז דאס געזעץ
וועגען דער נאטוראליזאציע פון די יודען בטל געווארען. די בעשרענ-
קונגען פאר די ענגלישע יודען זענען אלזא פערבליבען אין זייער
קראפט, און דאס האט געהאט א דעמאראליזירענדע ווירקונג אויף א טייל פון
דער ספרדישער אריסטאקראטיע אין לאנדאן. אייניגע פון די ספרדים
האבען אנגענומען די קריסטליכע אמונה, וועלענדיג אריינטרעטען אין
דער העכערער געזעלשאפט און ווערן פולבערעכטיגטע בירגער; אזוי
האבען זיך אבגעזאגט פון יודענטום די מיטגלידער פון יענע פאמיליעס,
וואס זענען דערנאך בעוואוסט געווארען אין דער גאנצער וועלט:
דיזראעלי, ריקארדא, אגוליאר. אנדערע ספרדישע פאמיליעס

זענען ביסלעכווייז אסימילירט געווארען אין דער ענגלישער געזעלשאפט. פערבליבען ביי זייער רעכטלאזיגקייט און ביי זייער יודישקייט זענען נאר די אשכנזים; זיי זענען געווען פשוט'ע קליינע הענדלער, זיך נישט געריסען אין די הויכע פענסטער און זיך בענוגענט מיט דעם ביסעל רעכט, וואס זיי האבען געהאט. ווי אין האלאנד, האבען אויך דא די אשכנזים געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען, געמיינדעס, רבנים און זיך אבגעטיילט פון די ספרדים, וועלכע האבען געקוקט אויף זיי פון אויבען אראב.

אין פראנקרייך זענען נאך דעם דעקרעט פון 1394 וועגען גירוש פון יודען פערבליבען נאר קליינע יודישע גרופען אין פראוואנס (מארסעל) און אין די פויפסטליכע פראווינצען (אוויניאן). אין דעם אויטאנאמישען מארסעל האבען יודען געלעבט רוהיג, ביז די שטאדט איז נישט פעראייניגט געווארען מיט די פראווינצען פון דער קעניגליכער קרוין, וועלכע האט אויך פון דארטען ארויסגעטריבען די יודען (1501). דאך האבען די זיהן פון דער אייביג-גע'רודפ'טער אומה בעוויזען אריינצודרינגען אויך אהינצו און אין 17-ען יאהרהונדערט זעהען מיר אין מארסעל ארויסוואקסען, ווי פון אונטער דער ערד, א גאנץ בעדייטענדע יודישע געמיינדע. די קריסטליכע סוחרים שיקען אנקלאגען קיין פאריז, די רעגירונג שיקט פעראָרדנונגען וועגען ארויסטרייבען די יודען. אבער די יודישע קאלאניע פערבלייבט דאך. די רעגירונג האט פערשטאנען, מיט וואס די אנקלאגען פון די קריסטליכע סוחרים שמעקען און וואס איז זייער אמת'ע כונה; אין 1681 האט דער בעריהמטער פינאנץ-מיניסטער קאלבער געשריבען: „די קאמערץ-קנאה וועט שטענדיג העצען די קריסטליכע סוחרים צו רודפ'ן די יודען, אבער מיר דארפען שטעהן העכער פון די דאזיגע געפיהלען, וואס שטאמען פון פערזענליכע אינטערעסען, און לאגיש בעטראכטען, אויף וויפיעל נוצליך עס איז פאר דער מלוכה די האנדעלס-טעטיגקייט פון די יודען, וועלכע נעהמט ארום, א דאנק זייערע פערבינדונגען מיט זייערע ברידער, אלע טיילען פון ערד-קוגעל". דערזועלבער מיניסטער האט געמוזט געהן געגען זיך אליין און שפעטער מיט א יאהר אונטערשרייבען א בעפעהל וועגען ארויסטרייבען די יודען, וואס האבען זיך אונגעזעצליך בעזעצט אין

מאַרסעל, אָבער דאָס לעבען איז שטאַרקער פֿון יעדען געזעץ און אויך נאָך דעם בעפֿעהל זענען יודען פֿערבליבען אין מאַרסעל.

פֿון די טויזענדער מאַראַנען, וואָס די שרעקליכע אינקוויזיציע האָט אַרויסגעוואָרפֿען און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, איז אַ הײַפֿעל וואַנדערער אַרײַנגעדרונגען אויך קײַן דרום־פֿראַנקרײַך. נאָך אין 16־טען יאָהרהונדערט האָבען זיי זיך בעזעצט אין באָרדאָ, באַיאָן און אַנדערע שטעדט, וואו זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פֿאַר קאַטויליקען. געהיים האָבען זיי אָבגעהיט די געבאָטען פֿון דער יודישער רעליגיע, נאָר צווישען פֿאָלק זענען זיי געוועזען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „נײַע קריסטען" און אַלס פּאָרטוגאַלישע סוחרים זענען זיי שטאַרק געאַכטעט געוואָרען. אין 1550 האָט דער קעניג הענריך II אַרויסגעגעבען די „נײַע קריסטען" אַ חאַרטיע, אַז זיי מעגען וואוינען און פֿרײַ האַנדלען אין באָרדאָ און אין אַנדערע שטעדט פֿון דרום. ווען די בעפֿעלקערונג האָט אָנגעהויבען זיך בעציהען פֿײַנדליך צו די געהיימע יודען און מסר'ן זיי פֿאַר דער מאַכט, איז די דאָזיגע חאַרטיע פֿון קעניג געוועזען אַ גוטע שמירה פֿאַר די מאַראַנען. ערשט אין יאָהר 1615, בײַ ליודאָוויק VIII, איז אַרויס אַ קעניגליכער בעפֿעהל, אַז די קריסטען טאָרען נישט אויסבעהאַלטען בײַ זיך די געהיימע יודען און האָבען מיט זיי בעציהונגען. פֿיעל מאַראַנען האָבען דעמאָלט פֿערלאָזען פֿראַנקרײַך און די איבערגעבליבענע האָבען אָנגעהויבען נאָך קונציגער זיך פֿערמאַסקירען; אַזוי איז פֿון דעם קלײַנעם הײַפֿעלע איבערגעבליבענע מאַראַנען מיט דער צײַט אויסגעוואַקסען אַ גרויסע יודישע געמײַנדע. אין 1636 זענען אין באָרדאָ געוועזען זעקס און דרײַסיג מאַראַנישע פֿאַמיליעס פֿון 167 נפֿשות, וואָס זענען אָפֿיציעל אָנערקענט געוואָרען פֿאַר „טרײַע קאַטויליקען". יענע פֿון זיי, וואָס זענען געבוירען געוואָרען אין פֿראַנקרײַך, זענען מיט דער צײַט נאַטוראַליזירט געוואָרען און בעקומען אַלע רעכטען. פֿון זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט די פֿאַמיליעס מענדעס, סאַספּאָרטאַס, אַלוואַרעס, פֿורטאַדאָ, אָליווייראַ, וועלכע האָבען זיך פֿערנומען מיט גרויס־אינדוסטריע. ביסלעכווײַז וואַרפֿען זיי פֿון זיך אַראָב די מאַסקע און אין אָנהויב פֿון 18־טען יאָהרהונדערט טרעטען זיי שוין אָפֿט אַרויס אַלס אָפֿענע יודען, טויפֿען נישט זייערע קינדער און היטען עפֿענטליך די יודישע געזעצען. פֿונ'ם יאָהר 1730 ווערט די יודישע געמײַנדע אָנערקענט דורך דער רעגיערונג און פֿון דעמאָלט אָן ווערט די צאָהל יודען אין באָרדאָ אַלץ גרעסער. אין מיטען 18־טען יאָהרהונדערט געפֿינען זיך שוין

אין באָרדאָ 2000 יודען, וועלכע האָבען 7 שוהלען. אהין עמיגרירען שפּעטער די יודען פון אוויניאָן און פון די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען, וועלכע ווערן זעהר נישט פריינדליך אויפגענומען פון די „אַלט-בעזעסענע" ספרדים, וואס קוקען אויף די אָנגעקומענע, ווי אויף פרעמדע. אין 1776 ווערט די יודען אין באָרדאָ אַרויסגעגעבען אַ קעניגליכע ערלויבניש צו בעזעצען זיך און פיהרען אַ פרייען האַנדעל נישט בלויז אין דרום-פראַנקרייך, נאָר אין דער גאַנצער מלוכה, פּאַריז אויך אין כלל. אַ אָנגעזעהענער פערטיידיגער פון די יודישע אינטערעסען אין פּאַריז איז דעמאָלט געווען דער רייכער און געבילדעטער ספרדי יעקב-ראָדריגעס פּערייראַ, דער גרינדער פון בעריהמטען אינסטיטוט פאַר טויב-שטומע, אַ פריינד פון פיעל בעריהמטע פראַנצויזישע מענער. אַלע יודען, וואס פלעגען קומען קיין פּאַריז, האָבען געדאַרפט בעווייזען זייערע דאָקומענטען פאַר פּערייראַ, וועלכער האָט געמאָלדען וועגען דעם דער פּאָליציי און נאָר דאַן האָט מען דעם אָנגעקומענעם אַרויסגעגעבען אַ ערלויבניש צו וואוינען אין פּאַריז.

נאָך פיעל בעדייטענדער האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג אין פראַנקרייך נאָכדעם, ווי די פּראַנצויזען זענען אַריינגעדרונגען אין די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען. ווען לודאָוויג XIV האָט צוזאַמען מיט עלזאס בעקומען אויך אַ גרויסע יודישע בעפעלקערונג, וואס האָט דאָרט שוין פון אַלטע צייטען געוואוינט אין די דערפער און אין די שטעדט, האָט ער פריהער געוואָלט זיך אָבזאָגען פון דער דאָזיגער נישט-געבעטענער „מתנה" און געהאַט בדעה אַרויסצוטרייבען פון דאָרטען די יודען. דאס וואָלט שוין אָבער געווען צו-פיעל אונמענשליך אפילו פאַר דעם קעניג פון דער דעמאָלטיגער דעספּאָטישער מאָנאַרכיע און מיט אַ שווערען געמיט האָט ער געמוזט איבערנעהמען די יודען אונטער זיין „שוץ" (1657). די דאָזיגע „שוץ" האָט געקאָסט די יודען זעהר טייער; דאס קען מען זעהן דערפון, וואס אין 1672 איז אויף יעדער יודישע פאַמיליע אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ יעהרליכער „קעניגליכער" שטייער פון 10 $1/2$ פלאָרין, אויסער יענע שטייערן, וועלכע זיי האָבען געצאָהלט די פּריצים, אויף וועמענס ערד זיי האָבען געוואוינט. שפּעטער זענען די דאָזיגע ספּעציעלע שטייערן פאַר דער „אַפּוטרופּסות" פון קעניג נאָך פערגרעסערט געוואָרען. אין מעץ האָט יעדע יודישע פאַמיליע געדאַרפט צאָהלען יעהרליך אַ שטייער פון 40 ליווער. אין 1718 האָט דער רעגענט פיליפּ פון אָרלעאַן

ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די צאהל פון די יודישע פאמיליעס אין מעץ טאר נישט זיין העכער פון 480, וועלכע דארפען וואוינען אין א בעזונדער קווארטאל און צאהלען, אויסער דער אלגעמיינער יעהרליכער סומע פון 20,000 ליווער פאר דעם וואוינרעכט, אויך פערשידענע צינזען לטובת די שטעדטישע און קירכליכע אנשטאלטען. דאס רעכט פון האנדעל איז צוליעב דער שתדלנות פון די קריסטליכע סוחרים נאך מעהר בעגרענצט געווארען און פאר די יודען איז נאר פערבליבען די וואכעריי. אין עלזאס, וואו פיעל יודען האבען געוואוינט אין די דערפער, פלעגען זיי בארגען געלד די פויערען אויף משכנות פון דער תבואה און אנדערע דארפס-פראדוקטען און דעריבער זענען זיי פערהאסט געווארען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דער גרויס-האנדעל פון די יודען אין עלזאס איז בעשטאנען נאר פון האנדעל מיט יובעליר-אויסארבייטונגען און מיט פיה, אבער אויך דא האבען זיי ווינציג פערדיענט און לויט דער בעשטעטיגונג פון א קריסטליכען שריפטשטעלער זענען צווישען די יודען אין עלזאס געווען זעהר ווינציג רייכע מענשען.

דער ערד-בעזיצער האט געדריקט דעם יודען, פונקט ווי ער האט געדריקט דעם פויער, וואס איז געווען זיין לייב-אייגענער. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט דער יוד געמוזט צאהלען דעם ערד-בעזיצער א ספעציעלען שטייער, אבער אויך מיט דעם שטייער האט דער פריץ געקענט צו יעדע צייט ארויסטרייבען דעם יודען פון זיין ערד, פונקט ווי א פרעמדען. ווען א יוד איז געשטארבען, האבען זיינע קינדער געדארפט אויפסניי זיך משתדל זיין פאר'ן „פריץ" און בעטען ביי איהם א חסד, ער זאל זיי ערלויבען צו בלייבען וואוינען. האט א יוד געוואלט איבערפאהרען פון איין ארט אין צווייטען, האט ער געהאט צו טאן מיט פאספארט-בעגרענצונגען און מיט שענדליכע ספעציעלע שטייערען. אזוי, צום ביישפיעל, פאר אריינפאהרען קיין שטראסבורג און אין אנדערע שטעדט האט יעדער יוד געמוזט צאהלען פונקט אזא „לייב-שטייער", ווי מען האט געצאהלט פאר אריינפיהרען פ י ה. אין דער-זעלבער צייט האט די אדמיניסטראציע געזארגט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל זיך נישט פערגרעסערן און צו דעם צוועק בעגרענצט די צאהל חתונות. די אדמיניסטראציע האט זיך אויך אריינגעמישט אין אינערליכען יודישען לעבען און געפאדערט, אז די אויסגעקליבענע רבנים זאלען פריהער בעשטעטיגט ווערן דורכ'ן קעניג.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־ען יאָהרהונדערט האָט די געזעלשאַפט אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט יודען און וועגען דער יודענפראַגע איז געפיהרט געוואָרען אין דער פראַנצויזישער ליטעראַטור אַ הייסע פּאָלעמיק. דער בעריהמטער פראַנצויזישער שריפטשטעלער וואָלטער, דער טאָן־געבער פון יענער עפּאָכע, וועלכער האָט געהאַט געוויסע פריוואַטע חשבונות מיט איינינע יודען, איז אַרויסגעטרעטען אין „פילאָזאָפישען לעקסיקאָן" מיט אַ שאַרפען אַרטיקעל געגען גאַנצען יודענטום. אַלס פרייזיניגער, האָט וואָלטער נישט געקענט שטעלען זיך אויף דעם שטאַנדפונקט פון די קלעריקאַלען און בעמערקט, אַז ברענגען יודען אויפ'ן פייער ראַטעט ער נישט, אָבער קעמפפען געגען זיי איז נויטיג, ווייל די היינטיגע יודען זענען נישט מעהר, ווי קרעמער, געלד־פרעסער און באַרבאַרען, וואָס טראָגען אין האַרצען אַ שנאה צו אַלע פעלקער. געגען די אָנפאַלען פון וואָלטער איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ שענער פערטיידיגונג פון דער יודישער אומה דער געבילדעטער ספרדי פון באָרדאָ יצחק פינטאָ, וועלכער האָט געוואוינט אין האָלאַנד און איז בעריהמט געוואָרען מיט זיין ווערק „וועגען לוקסוס". „וואָלטער — האָט פינטאָ געשריבען אין ווערק — וויל נישט זעהן די יודען אויף די שייטערהויפענס; אָבער צי איז דען די פעדער ווינציגער שעדליך, איידער די ווירקונג פון פייער? די ווירקונג פון דער פעדער איז נאָך שעדליכער דערמיט, וואָס זי געהט איבער צו די שפּעטערדיגע דורות. און וואָס קען מען ערוואַרטען פאַר דער דאָזיגער אומגליקליכער נאַציע פון דעם ווילדען און פינסטערען המון, ווען אפילו דער גרעסטער געניע פון אונזער עפּאָכע האַלט זיך ביי אַזעלכע באַרבאַרישע פאָראורטיילען?" זיין אַפּאָלאָגיע האָט פינטאָ פערענדיגט מיט פאָלגענדע ווערטער, וועלכע וואָלטער אַליין האָט אַמאָל געזאָגט אין אַנ'אַנדער אָרט, איידער ער איז געוואָרען אַ געגנער פון יודען: „זאָלען די קריסטען אויפהערען רודפ'ן און האַסען יענע, וואָס זענען אַלס מענשען — אונזערע ברידער, און אַלס יודען — אונזערע פאָטערס!" דער ענטפער פון פינטאָ האָט אַרויסגערופען אין דער ליטעראַטור און אין דער געזעלשאַפט אַ שטאַרקען מיטגעפיהל. וואָלטער אַליין האָט אין אַ בריעף צו פינטאָ געמוזט זיך מודה זיין, אַז אין זיינע מיינונגען וועגען יודען איז ער בעגאַנגען אַ פעהלער און אַז ער איז געוועזען אונגערעכט. ווען ער האָט בעשולדיגט אַ גאַנצע נאַציע צוליעב די חסרונות פון איינצעלנע יודען. פינטאָ'ס

שענער ענטפער דעם פראנצויזישען פילאזאף האט אבער געהאט איין גרויסען פעהלער: ער האט איינגעטהיילט די יודישע נאציע אויף צוויי טהיילען: ספרדים און אשכנזים. די ערשטע זענען די סמעטענע פון פאלק, שטאמען פון א אלטען יודישען שבט און זענען די יודישע אריסטאקראטיע; מיט זייער הלבשה, מיט זייערע מאנירען און ערציהונג אונטערשיידען זיי זיך שטארק פון די אשכנזים, מיט וועלכע זיי זענען זיך זעלטען אפילו מתחתן. און אין דער צייט, ווען די אשכנזים, אלס א „נידעריגערע ראסע", פערדינען א טהייל פון די פארוואורפען, וואס מען מאכט זיי, זענען די פארטוגעזישע יודען ריין פון יעדען חטא, ווייל זיי זענען לויט זייער האלטען זיך און קולטור עכטע איראפעער, וועלכע אסימילירען זיך אומעטום מיט דער בעפעלקערונג, צווישען וועלכער זיי וואוינען. דער דאזיגער שטאנדפונקט, לויט וועלכען די ספרדישע יודען זענען דער אויסגעוועהלטער טהייל פון פאלק און שטעהען פיעל העכער פון די „ארימע" פוילישדייטשע יודען, איז אויף א לאנגע צייט שפעטער געבליבען פערשפרייט צווישען דער פראגרעסיווער קריסטליכער בעפעלקערונג, וואס האט וועגען יודען ווענינ געוואוסט און באמת געגלויבט, אז די אלע מיאוס'ע חסרונות, וואס מען זעהט אין יודען, געהערען נאר צו די אשכנזים, וועלכע האלטען זיך מיט א זעלטענער עקשנות ביי זייער „אלטער" יודישקייט. איבעריגענס, איז שפעטער אין יאהר 1769 פערעפענטליכט געווארען א גרויס אנאנים ווערק, „אבריעף פון איינינע פארטוגעזישע און דייטשע יודען צום העררן וואלטער", און דא איז שוין פערטיידיגט געווארען די גאנצע יודישע נאציע, וואלטער אליין האט אויף די עלטערע יאהרען אנגעשריבען א ארטיקעל וועגען דעם בוך און מודה געווען, אז יודען פערדיענען אכטונג פאר זייער גייסטיגער העלדישקייט און פאר יענע אונגעוועהנליכע ליידען, וואס זיי האבען אריבערגעטראגען אין פערלויף פון טויזענדער יאהרען.

צעהנטעס קאפיטעל.

מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע.

אין יאָהר 1743 איז פון שטעדטעל דעסוי געקומען קיין בערלין, דער גייסטיגער צענטר פון דייטשלאנד, אַ אָרים יודיש יונגעל, וואָס איז שטיל געגאַנגען זוכען תורה און חכמה, און אָט דעם אָרימען יונגעל איז בעשערט געווען צו לעגען אַ פונדאַמענט פאַר דער קול־טורעלער בעניַיאונג פון דער יודישער אומה. דאָס איז געווען דער קינפטיגער בעריהמטער פילאָזאָף משה מענדעלסאָן!

קומענדיג קיין בערלין איז בן־מנחם אַלט געווען 14 יאָהר (געבוירען איז ער געוואָרען דעם 6־טען סעפּטעמבער 1729), און אין דער גרויסער שטאָדט האָט ער נאָר איין פערמעגען מיטגעבראַכט מיט זיך: זיין ביסעל קענטעניש אין תורה און תלמוד, וואָס ער האָט בעקומען פון זיין פאָטער, אַ סופר סת״ם, און זיין שטאַרקען רצון ווייטער צו לער־נען און זיך צו פערפאָלקאָמען. ער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טהיר פון זיין בן־עיר, דעם בערלינער רב ר׳ דוב פרענקעל, וועלכער האָט פריהער געוואוינט אין דעסוי און דאָרט געלערענט תלמוד מיט׳ן סופר׳ס פעהיגען יונגעל. ר׳ דוב פרענקעל האָט זיין געוועזענעם תלמיד פריינדליך אויפגענומען און דער קומענדיגער דענקער האָט זיך גענומען צום לערנען מיט אַ אונגעוועהנליכען ברען. געלעבט האָט דער פיער־צעהן־יאָהריגער מענדעלסאָן, נאַטירליך, אין דחקות און נויט און גע־וואוינט ערגעץ אין אַ קעלער־שטוב; געלערנט האָט ער אָבער פלייסיג, און פון דער אונאויפהערליכער אָנשטרענגונג, ווי פונ׳ם זיצען שטענדיג אויף איין אָרט, האָט ער אַזש בעקומען אַ הויקער.

אויסער די תלמוד'ישע למודים, האט מענדעלסאָן געשמאַק געלערענט אויך דעם „מורה נבוכים", וועלכער האט איהם געעפענט די אויגען און אַרויסגערופען ביי איהם אַ אינטערעס צו דער פילאָזאָפיע, און שפעטער, ווען איהם האט אָנגעהויבען ציהען צו פאָזיטיווער וויסענשאַפט און צו ברייטע אידעאַלען, האט ער אָנגעהויבען לערנען די דייטשע שפּראַך אַלס אַ מיטעל, צו בעקענען זיך מיט דער אויסערליכער ברייטער וועלט. געטאָן האט ער דאָס בסוד סודות, ווייל אין יענער צייט איז אַזאַ זאַך גערעכענט געוואָרען ביי יודען פאַר אַפיקורסות, נאָר אין גיכען האט איהם דער גורל צונויפגעפיהרט מיט אייניגע מענשען, וועלכע האָבען איהם אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע שטיצע אויף זיין שווערען וועג. אין בערלין האט דעמאָלט געוואוינט ישראל זאַמאָשץ, אַ פוילישער געבילדעטער און בעגאַבטער יונגער מאַן, וועלכער האט ביי זיך אין דערהיים געליטען רדיפות פאַר זיין נייגונג צו וויסענשאַפט און פילאָזאָפיע. דער דאָזיגער זאַמאָשץ האט מענדעלסאָנען בעקענט מיט דער עלעמענטאַרער מאַטעמאַטיק. אַ צווייטער בעקאַנטער, דער דאָקטאָר אברהם קיש פון פראָג, האט מענדעלסאָנען געלערנט לאַטייניש און אין גיכען איז ער שוין אימשטאַנד געווען צו לייענען אויף לאַטיין דאָס ווערק פון ענגלישען פילאָזאָף לוק „אַ עקספּערימענט וועגען דעם מענשליכען פערשטאַנד". דער יונגער דאָקטאָר אַהרן גאָמפּערץ האט מענדעלסאָנען אַריינגעפיהרט אין די אוצרות פון דער שענער ליטעראַטור און איהם בעקאַנט געמאַכט מיט די נייע שפּראַכען. אין גיכען האט מענדעלסאָן שוין געהאַט ערוואָרבען אַזעלכע גרויסע ידיעות, אַז דער רייכער בערלינער פאַבריקאַנט בערנאַרד האט איהם צוגענומען פאַר אַ ערציהער פון זיינע קינדער. אין עטליכע יאָהר אַרום איז ער געוואָרען בוכהאַלטער אין דער קאַנטאָר פון דעמזעלביגען פאַבריקאַנט און נאָך שפעטער איז ער געוואָרען אַ שותף אין דער דאָזיגער פירמע. מענדעלסאָן איז איצט מאַטעריעליש שוין געווען פערזיכערט און געקענט רוהיג זיך אָבגעבען מיט זיין וויסענשאַפטליכער אַרבייט. אין די פרייע צייטען האט ער זיך פערטיעפט אין דער פילאָזאָפיע, זיך בעקענט מיט די ווערק פון די גרעסטע דענקער און אַליין אויך געשאַפען און געשריבען.

אין 1754 האט דער דאָקטאָר גאָמפּערץ בעקענט מענדעלסאָנען מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג און דעם אָנהויב פון דער דאָזיגער בעקאַנטשאַפט קען מען רעכענען פאַר אַ היסטאָרישען

מאמענט. דא האבען אויסגעשטרעקט די הענד איינער דעם צווייטע פארשטעהער פון צוויי בעזונדערע נאציעס, פון צוויי בעזונדערע וועלטען, וועלכע האבען זיך פעראייניגט אויפ'ן באדען פון אלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען, און די דאזיגע בעגעגעניש איז געוועזען ווי א סימבאל פון דער אלגעמיינער בעפרייאונגס-בעוועגונג, וועלכע האט געדארפט זיך אנהויבען סיי אין דער קריסטליכער, סיי אין דער יידישער וועלט.

לעסינג, א זוהן פון א לוטעראנישען גלח, איז געוועזען א אמת'ער דעמאקראט און ליעב געהאט אלע געפאלענע, געדריקטע און גע'רודפ'טע. הארציג צוגעבונדען צו די ארימע דייטשע מאסען, האט ער ליעב געהאט אויך די גע'רודפ'טע יודען און נאך אין איינער פון זיינע ערשטע דראמען, „די יודען", האט ער ארויסגעשטעלט א טיפ פון א איידעלען און אידעאלען יודען, וואס פערשטעהט די גרויסע עולה, וועלכע די קריסטליכע וועלט בעגעהט געגען יודישען פאלק, און איז דאך מוחל די קריסטען, אלס אמת'ער פרייער מענש, וואס האט ליעב די פרייהייט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאר מיט זיין גאנצען וועזען, איז לעסינג געוועזען א גרויסע מאראלישע פערזענליכקייט, א מענש, וואס האט מיט זיך געטראגען נייע אידעאלען און זיך געשטעלט פאר זיין לעבענס-אויפגאבע צו בעפרייען דאס דייטשע פאלק פון די אלטע פאראורטיילען און נארישע סאפיזמען, וואס בינדען דעם לעבעדיגען מענשליכען גייסט און דערשטיקען זיין פרייהייטס-געפיהל. אין מענדעלסאנען האט לעסינג געפונען די פערקערפערונג פון יענעם אידעאלען יודען, וועלכען ער האט ארויסגעפיהרט אין זיין דראמע, און ער האט איהם א נאמען געגעבען „דער צווייטער שפינאזא אהן די טעותים פון ערשטען". איהם איז געפעלען געווארען אין מענדעלסאנען זיין שטילער גאסט, זיין זוכען דעם אמת, זיין מאראלישע געוויכט און אויך דאס, וואס ער איז א זוהן פון א גע'רודפ'טער נאציע. מענדעלסאן ווידער איז נתפעל געווארען פון לעסינג'ס ברייטער בילדונג, פון זיין פרייען גייסט און עסטעטישען געשמאק. די דאזיגע פריינדשאפט איז געוועזען זעהר נוצליך און פרוכטבאר פאר ביידע. מענדעלסאן האט געווירקט אויף לעסינגען מיט זיין מאראלישער פערזענליכקייט, מיט זיינע פילאזאפישע און עטישע ידיעות, און לעסינג האט איהם אריינגעפיהרט אין דעם קרייז פון זיינע געבילדעטע פריינד און איהם אויך נעקרוינט פאר א שריפטשטעלער. ווען מענדעלסאן האט איינמאל איהם נעגעבען

איבערצוקוקען זיין כתב-יד מיט'ן טיטול „פילאזאפישע געשפרעכען", האט לעסינג אהן דער ידיעה פון זיין פריינד אבגעדרוקט דאס דאזיגע ווערק און דערמיט אריינגעפיהרט דעם שטילען און עניוות'דיגען מענדעלסאן אין דער ליטעראַרישער וועלט. די „פילאזאפישע געשפרעכען" זענען געפעלען געווארען דעם פובליקום דורך זייער שענער שפראך און קלארען סטיל און מענדעלסאן איז געווארען פאפולער.

אין עטליכע יאהר ארום האט מענדעלסאן אבגעהאלטען נאך א גרויסען נצחון: די בערלינער אקאדעמיע האט בעשטימט א פרעמיע פאר א ווערק, וואס וועט ענטפערן אויף דער פראגע: צי קענען פילאזאפישע רעגעלען ערקלערט ווערן דורך מאטעמאטישע כללים. אין דעם קאנקורס האבען זיך בעטהייליגט פיעל דייטשע בעריהמטע געלעהרטע, צווישען זיי אויך דער גרויסער פילאזאף קאנט. מענדעלסאן האט אויך זיך גענומען, מיט אביסעל שרעק און שעמעוודיגקייט, צו דער ארבייט און זיין ווערק האט בעקומען די פרעמיע, ווערענד קאנט'ס ווערק האט נאר זוכה געווען צו א גוטער רעצענזיע (1763). דאס האט צוגעגעבען מוט דעם יונגען פילאזאף און אין גיכען איז ערשיענען מענדעלסאנס בעריהמט ווערק „פעדאן", אין דער פארם פון געשפרעכען צווישען פילאזאף סאקראט מיט זיינע שילער וועגען דער פראגע פון השארת הנפש. דאס ווערק האט איצט שוין נישט קיין ליטעראַרישען ווערט, אבער אין יענער צייט האט „פעדאן" געמאכט א געוואלדיגען רושם. דער הארציגער טאן, די טיפע אינערליכע איבערצייגונג, אז די מענשליכע נשמה קען נישט פערשוואונדען ווערן נאכ'ן טויט, די קלארע און שענע שפראך פון דעם בוך – דאס אלץ האט מענדעלסאנס ווערק בעריהמט און בעליבט געמאכט. דאס ווערק פלעגט מען לייענען און נאך אמאל איבערלייענען אין אלע קרייזען פון דער געזעלשאפט, דאס איבערזעצט אויף פערשידענע שפראכען און דער אויטאר איז געווארען א מפורסם. מענדעלסאנ'ען האט מען אוועקגעשטעלט אין דער רייהע פון די בעסטע דייטשע שריפטשטעלער און איהם געקרוינט מיט'ן נאמען „דער צווייטער סאקראט".

אין גיכען האט מענדעלסאן, א דאנק לעסינגס השפעה, ערווארבען אויך א פיינעם געשמאק אין דער שענער ליטעראטור און אנגעשריבען א רייהע ארטיקלען וועגען דער ליטעראַרישער קריטיק. ער האט זיך זאגאר ערלויבט אין א פערשטעלטער פארם צו קריטיקירען די געדיכטען פון „קעניג-פילאזאף" פרידריך II, וועלכער האט קיין פאעטישען

טאַלענט נישט געהאַט און איז געווען נישט מעהר, ווי אַ ליידענשאַפטליכער גראַמען־מאַכער. אין הויף האָט מען מענדעלסאָנ'ען גע'מסר'ט און מען האָט איהם אַרויסגערופען אויף אַ ערקלערונג. צום גליק האָט מען דאָרט זיך בענוגענט מיט זיין ערקלערונג און נאָר אָבגעשטעלט דעם זשורנאַל, וואו ס'איז געדרוקט געווען מענדעלסאָנס רעצענזיע אויף דעם קעניגס שאַפונגען. אין די ליטעראַרישע קרייזען פון דייטשלאַנד איז מענדעלסאָנס נאָמען געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר בעוואוסט. די גרעסטע מענער פון יענער צייט האָבען געזוכט זיין בעקאַנטשאַפט, זיין הויז איז געוואָרען אַ צענטר פאַר די געבילדעטסטע מענשען פון בערלין און דאָרט פלעגען אָפט פאָרקומען לעבהאַפטע געשפּרעכען און דיספּוטען וועגען הויכע פילאָזאָפישע און עסטעטישע פּראָבלעמען. אין דערזעלבער צייט איז דער מענש, וואָס איז געשטאַנען אין צענטר פון דעמאָלטיגען גייסטיגען לעבען, אַלץ פערבליבען ז'ער זוהן פון דער פערהאַסטער נאַציע, און מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען אויסצופועל'ן ביים קעניג פרידריך פאַר מענדעלסאָנ'ען אַ פּריווילעגיע פון אַ „שוץ־יוד", ד. ה. דאָס רעכט צו וואוינען אין בערלין. ווען עס איז שוין פערעפענטליכט געוואָרען מענדעלסאָנס „פעדאָן" און ער איז געוואָרען אַזוי בעריהמט אין דער וועלט, אַז די בערלינער אַקאַדעמיע האָט געוואָלט אַרייננעהמען דעם אויטאָר פון „פעדאָן" אין דער צאָהל פון איהרע מיטגלידער, האָט דער קעניג פרידריך נישט מסכים געווען דערויף און אויסגעשטראָכען מענדעלסאָנס נאָמען פון דער ליסטע קאַנדידאַטען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען די רוסישע קייזערין יעקאַטערינאַ די צווייטע. מענדעלסאָנען האָט מען אויך אויף דער גאַס דערמאָנט, אַז ער איז אַ יוד, און איהם קיין מנוחה נישט פערגונען.

„איך שפּאַציר אַמאָל מיט מיין פרוי און קינדער. — דערצעהלט ער — פּאַפּאַ! — פרעגט דאָס נאַאיווע קינד — וואָס שרייט אונז דאָרט נאָך יענער שילער? פאַרוואָס וואַרפען זיי אויף אונז שטיינער? וואָס האָבען מיר זיי אַזוינס געטאָן? — יאָ, טייערער פּאַפּאַ! — זאָגט אַ צווייט קינד —: זיי יאָגען אונז שטענדיג נאָך אויף די גאַסען און שרייען אויף אונז: יודע, יודע! איז דען אַ חרפּה צו זיין אַ יוד און וואָס שטערט דאָס זיי? אַך! איך לאָז אַראָב די אויגען און זיפץ שטיל: מענשען, מענשען! צו וואָס איהר זענט ענדליך געקומען!"

האָט אָבער מענדעלסאָן גענויטיגט זיך, אַז מען זאָל איהם דערמאָנען, דאָס ער איז אַ יוד? ווען מען האָט זיך משתדל געווען פאַר'ן

קעניג, אַז ער זאָל מענדעלסאָנען אַרויסגעבען אַ פּריוויעלעגיע צו וואוינען אין בערלין, האָט איינער פֿון די הויף-וויצלינגען, דער פֿראַנצויזישער מאַרקיז ד'אַרזשאַן, אָנגעשריבען אויף מענדעלסאָנ'ס ביטע צום קעניג: „דער פֿילאָזאָף און שלעכטער קאַטויליק (דער מאַרקיז) בעט דעם פֿילאָזאָף און שלעכטען פּראָטעסטאַנט (פֿרידריך), אַז ער זאָל געבען אַ פּריווילעגיע דעם פֿילאָזאָף און שלעכטען יוד (מענדעלסאָן)". דאָס איז אָבער געוועזן נישט מעהר, ווי אַ וויץ, אין גייסט פֿון די שאַרפֿזיניגע בדחנים פֿון יענער צייט. אין דער אמת'ען האָט מענדעלסאָן נישט פֿערדיענט דעם טיטול „שלעכטער יוד" און אין דער צייט, ווען ער האָט זיך געדרעהט אין די קריסטליכע קרייזען, געשריבען אויף פֿילאָזאָפֿישע טעמען און אויסערליך מיט קיין זאַך זיך נישט אונטערשיידעט פֿון אַ קריסט, איז ער אין דערהיים פֿערבליבען אַ כשר'ער יוד, וואָס פֿיהרט אַ יודיש הויז אין פֿולען זין פֿון וואָרט און איז מדקדק אין דער קלענסטער מצוה. ער האָט קיינמאָל נישט פֿערגעסען, אַז ער איז אַ זוהן פֿון דעם יודישען פֿאָלק, איז אין האַרצען שטענדיג געווען אַ אמת'ער רעליגיעזער יוד, זאָגאַר אַ שטרענגער אָרטאָדאָקס. עס איז אָבער זעהר מעגליך, אַז מענדעלסאָן וואָלט נישט געוואָרען דאָס, וואָס ער איז געווען פֿאַר יודען, ווען נישט די אומשטענדען אַליין זאָלען איהם געצווינגען דערצו. ער איז בטבע געווען אַ רוהיגער, שטילער מענש, וואָס איז נישט געווען גערופֿען צו זיין אַ רעפֿאָרמאַטאָר און אַוועקלעגען אַ יסוד פֿאַר נייע אידעאַלען. ער וואָלט געקענט אָבלעבען אַלע זיינע יאָהרען און אפילו נישט פּרובען פֿאָרמולירען פֿאַר זיך אַליין זיין בעציהונג צום יודענטום. פֿאַר דער וועלט איז ער טאַקע די ערשטע צייט געווען נאָר אַ פֿילאָזאָף, אַ שטילער פּרעדיגער פֿון מענשען-ליבע, וואָס די אינטערעסען פֿון זיין פֿאָלק געהען איהם נישט אָן, פּונקט ווי עס געהט איהם אויך נישט אָן דאָס קריסטענטום. איהם איז אָבער בעשערט געווען צו שפּילען אַ גרויסע היסטאָרישע ראָליע און באַלד איז געקומען אַ צופֿאַל, וואָס האָט מיט געוואַלט אַרויסגעשלעפּט מענדעלסאָנען פֿון זיין רוהיגקייט און שטילקייט און איהם אַוועקגעשטעלט אויפֿ'ן קאַמפּפֿ'ס-פּלאַץ.

דורך לעסינג'ען האָט זיך מיט מענדעלסאָנ'ען בעקאַנט דער בעוואוסטער שריפֿטשטעלער, לאַפֿאַטער, דער ערפֿינדער פֿון „חכמת הפרצוף", ד. ה. פֿון דער לעהרע, ווי אַזוי צו דערקענען די אייגענשאַפֿטען פֿון אַ מענשען דורך די שטריכען פֿון זיין געזיכט. ווי פֿיעל

אנדערע קריסטען, איז אויך לאַפאַטער געווען ענטציקט פון מענדעל-סאָנס פערזענליכקייט און לויט די שטריכען פון זיין געזיכט האָט ער אין איהם ענטדעקט „סאָקראַטעס'עס נשמה". די דאָזיגע שענע נשמה האָט לאַפאַטער זעהר געוואָלט אריבערציהען צום קריסטענטום. אין יאָהר 1769 האָט לאַפאַטער אַרויסגעגעבען אין אַ דייטשער איבערזעצונג אַ בוך פון זשענעווער פּראָפעסאָר בּינעט וועגען אמת פון קריסטענטום און צו דער איבערזעצונג האָט לאַפאַטער אָנגעשריבען אַ הייסע פאָררעדע, אין וועלכער ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען מיט אַ פאָרשלאַג, וואָס האָט געקלונגען, ווי אַ פּראָוואָקאַציע: „אָדער עפענטליך אָבלייקענען די ראיות פון דעם בוך, אָדער, אויב ער וועט זיי אָנער-קענען פאַר ריכטיג, טאָן דאָס, וואָס עס פאָדערן די חכמה, ליבע, אמת און עהרע, און וואָס עס וואָלט געטאָן סאָקראַטעס, ווען ער זאָל אָנערקענען די בעווייזען פון דעם בוך פאַר ריכטיגע" — דאָס הייסט: שמד'ן זיך. עס איז שווער צו זאָגען, אַז לאַפאַטער זאָל האָבען בכיון געוואָלט אונטערשטעלען אַ פוס מענדעלסאָנען, נאָר ווי עס זאָל ניט זיין, דערווייל איז מענדעלסאָן אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין זעהר אַ קריטישער לאַגע. ניט ענטפערן אויף דער פראַגע, וואָס לאַפאַטער האָט איהם אַוועקגעשטעלט, האָט ער ניט געקענט, ווייל אַנדערע וואָלטען דאָס גערעכענט פאַר קליינמוט און פחדנות פון זיין זייט. יאָ ענטפערן איז אויך געווען שווער, ווייל רעדענדיג וועגען יודענטום איז אונמעגליך ניט אָנצוריהרען דאָס קריסטענטום און אַרויסזאָגען וועגען דעם עטליכע פרייע ווערטער, וואָס האָבען געדאַרפט אויפרייצען די פרומע קריסטען. מען האָט געדאַרפט האָבען גענוג טאַקט און פער-שטאַנד, אַז מען זאָל קענען זיך אַרויסדרעהען פון אַזאַ לאַגע און, רעדענדיג אַלס איבערצייגטער יוד גאַנץ אָפענהערציג וועגען דער קריסטליכער רעליגיע, דאָך ניט בעליידיגען די רעליגיעזע געפיהלען פון די קריסטען. מענדעלסאָן האָט אַזאַ טאַקט בעוויזען אין אַ גרויסער מאָס. זיין ענטפער אויף דעם אַרויסרוף פון לאַפאַטער איז אָנגעשריע-בען זעהר פאָרזיכטיג, אָבער דאָך מיט געפיהל פון הויכער זעלבסט-ווירדע. מענדעלסאָן האָט ערקלערט, אַז ער צווייפעלט ניט אין דער געטליכקייט פון דער יודישער תורה און איז שטענדיג געווען און וועט פערבלייבען אַ טרייער יוד. „איך וועל ניט לייקענען – שרייבט ער, — אַז איך האָב געפונען אין מיין רעליגיע איינינע שלעכטע מנהגים, וואָס פערשווארצען ליידער איהר שיין — פונקט ווי עס ווערן מיט דער צייט

צוגעטשעפּעט פרעמדע עלעמענטען צו יעדער אנדערער רעליגיע, — אָבער אינ'ם עצם יסוד פון מיין רעליגיע בין איך אויף אזוי פיעל זיכער לויט בעווייזען, וואָס קענען נישט אָבגעלייקענט ווערן, אז איך שווער ביי גאָט, דאָס איך וועל נישט אויפהערען צו האַלטען זיך ביי דעם יסוד, כל זמן איך וועל ביי מיין נשמה בלייבען". וואָס אָנבעלאַנגט דעם קריסטענטום, האָט מענדעלסאָן פאָרזיכטיג דערמאָנט, אז ער קען נישט אָנערקענען אזא רעליגיע, וואָס דער גרינדער פון איהר האָט זיך ערקלערט פאַר א גאָט. קריסטענטום אין אַלגעמיין האַלט ער פאַר א טעות, נאָר צוליעב פערשידענע סיבות קען ער וועגען דעם נישט מאַריך זיין.

מענדעלסאָנ'ס טאַקטישער און פאָרזיכטיגער ענטפער, פאַר וועלכען ער וואָלט דאָך אין אַ אַנדער צייט אויפ'ן פייער געברענט געוואָרען, האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק. די פריינדליכע קריסטען האָבען זיך זעהר געפרעהט, וואָס עס האָט זיך געפונען אַ מענש, וועלכער האָט אַרויסגעזאָגט אַ פריי וואָרט וועגען קריסטענטום. פּראָפ. בינעט אַליין האָט געגעבען מענדעלסאָנען רעכט און אויסגעדריקט זיין בעדויערן, וואָס לאַפאַטער האָט אומזיסט איהם אַוועקגעשטעלט אין אַ אונאַנגענעהמער לאַגע; אויך לאַפאַטער איז געווען געצוואונגען צו בעטען אין אַ אָפענעם בריעף ענטשולדיגונג ביי מענדעלסאָנען פאַר די אונאָנגענעהמליכקייטען, וואָס ער האָט איהם פערשאַפט; דער גאַנצער אינצידענט האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען אינטערעס נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט פון אייראָפּאַ. עס האָבען אויך נישט געפעהלט קיין פּאַסקווילען און בייזע אַרטיקלען פון קריסטען, וואָס זענען געווען אויפגעבראַכט אויף דער חוצפה פונ'ם יוד מענדעלסאָן, אָבער אין אַלגעמיין האָט עס אויסגעזעהן, אז דאָס יודענטום האָט דאָ אָבגעהאַלטען אַ נצחון.

נאָך מעהר בעדייטונג האָט געהאַט דער דאָזיגער אינצידענט פאַר מענדעלסאָנען אַליין. ער האָט זיך איבערצייגט, אז עס איז געקומען די צייט איבערצוגעהן פון די אַלגעמיין-פילאָזאָפישע פראַגען צו ערקלערען די יסודות פון יודענטום, פון וועלכען זאָגאַר די געבילדעטע קריסטען האָבען נישט געהאַט קיין ריכטיגען בעגריף. נאָך וויכטיגער איז געווען אין זיינע אויגען דער געדאַנק צו טאָן עפּעס, אום אויפצוהויבען דעם קולטורעלען צושטאַנד פון זיינע אייגענע ברידער, און מענדעלסאָן האָט זיך גענומען צו אַ פּלאַן, וואָס האָט אין פלוג אויסגעזעהן

ניט בעדייטענד, וועלכער האט אָבער געהאט אונגעהויערע רעזולטאטען פאר דער קינפטיגער קולטורעלער אויפלעבונג פון די יודען אין דייטשלאַנד און אין אַנדערע לענדער: — ער האט זיך גענומען איבערזעצען די ביבעל אויף אַ ריינער דייטשער שפּראַך, שטרענג לויט דעם גייסט און ריכטיגען פּשט פון אָריגינאַל, און דערנאָך האט ער צום טעקסט פון דעם איבערזעצונג צוגעגעבען אַ פּירוש אויף העברעאיש („ביאור“), וואָס איז געווען געגרינדעט אויף דעם גראַמאַטישען און לאָגישען פּשט פון די ווערטער און וואָס האט בעדאַרפט אומקעהרען די ביבעל צו איהר פריהעריגער ריינקייט, אָהן די פערדרעהטע פּשטים, אָהן די אַלע נאַרישע און פאַלשע טייטשען, צו וועלכע די יודען זענען ביז אַהער צוגעוועהנט געווען. מענדעלסאָן האט אויסגערעכענט, אַז מיט דער דאָזיגער רעפאָרם וועט ער פיעל אויפטאָן אויך פאַר דער קולטור בכלל, — וואָס ס'איז אויך ווירקליך געשעהען. אין דער אַרבייט פון „ביאור“ האָבען מענדעלסאָן'ען מיטגעהאָלפען: שלמה דובנאָ, אַ געבוירענער פון פּוילען, אַ קענער פון דער יודישער גראַמאַטיק; דער בעוואוסטער שריפטשטעלער נפתלי הירץ וויזעל; דער לעהרער הערץ האָמבערג און אהרן יאַראָסלאַוו. אַ דאַנק זייער מיטווירקונג איז די אַרבייט אַוועק זעהר פלייסיג, אַזוי אַז אין יאָהר 1783 איז שוין געווען פערענדיגט די איבערזעצונג פון אַלע 5 חומשים (געווען געדרוקט אויף דייטש, נאָר מיט יודישע אותיות), צוזאַמען מיט דעם פּירוש צו דער איבערזעצונג אויף העברעאיש.

אַז מענדעלסאָן האט זיך ניט גענאַרט אין רעכנונג, האט געוויזען דער ערשטער טייל פון זיין ביבעל, וואָס איז ערשינען אין יאָהר 1778. עס איז שווער זיך פאָרצושטעלען, וואָס פאַר אַ אויפרעגונג ער האט אַרויסגערופען אין דער יודישער געזעלשאַפט; די ליעבהאָבער פון בילדונג האָבען אין „מענדעלסאָנ'ס תורה“ געזעהן אַ שטאַרק מיטעל אומצוקעהרען זיך צום ריכטיגען פּשט פון דער ביבעל, וואָס איז שטאַרק פערדונקעלט געוואָרען אין דער עפּאָכע פון רבנ'יזם, אָבצוגעווינען די העברעאישע שפּראַך, וואָס איז שרעקליך צוקאַליעטשעט און פערדאָרבען געוואָרען דורך דעם ווילדען סטיל פון די רבנים, און, ענדליך, אויך אַ מיטעל פאַר די יודישע יונגע לייט, וואָס קענען קיין זאַך ניט אויסער דעם תלמוד, אויסצולערנען זיך דורך דער איבערזעצונג די דייטשע שפּראַך. אויף מענדעלסאָנ'ס איבערזעצונג זענען אָנגעקומען בעשטעלונגען פון אַלע שטעדט פון דייטשלאַנד, האָלאַנד,

ענגלאַנד, פראַנקרייך, פוילען, בעזונדערס פון ווילנא, וואָס איז שוין צו יענער צייט געווען אַ האַלב-פרייע שטאָדט. קריסטען זאָגאַר האָבען זיך אַבאָנירט אויף דער נייער ביבעל-אויסגאַבע, צווישען זיי אויך מלכים; דערפאַר האָט „מענדעלסאָנ׳ס תורה״ אָבער אַרויסגערופען אַ גרויסען צאָרן אין לאַגער פון די אָרטאָדאָקסען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפירט, אַז פון דער דאָזיגער ביבעל-איבערזעצונג הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, וואָס איז אַ געפאַהר פאַר׳ן אַלטען יודענטום. די גרעסטע רבנים פון יענער צייט, ווי: ר׳ רפאל הכהן פון האַמבורג, ר׳ יחזקאל לאַנדוי פון פראָג, ר׳ הירש חריף פון פויזען און ר׳ פינחס הורוויץ פון פראַנקפורט זענען אַרויסגעטרעטען געגען דער „דייטשער תורה״, וואָס האָט אויסגעזעהן ביי זיי ווי אַ חלול הקודש. מענדעלסאָנ׳ס איבערזעצונג איז ערקלערט געוואָרען פאַר אַפּיקורסות און די פרומע יודען איז שטרענג פערבאָטען געוואָרען צו בענוצען זיך מיט איהר. אין איינינע ערטער האָט מען די תורה מיט׳ן ביאור זאָגאַר געברענט אויפ׳ן פייער. ר׳ רפאל הכהן האָט געוואָלט זיך סטאַרען פאַר דער מאַכט, אַז מען זאָל די גאַנצע אויסגאַבע קאָנפיסקירען און פערניכטען, נאָר ער האָט זיך ענטזאָגט פון דעם פלאַן נאָכדעם, ווי דער קעניג פון דענעמאַרק האָט זיך, צווישען אַנדערע, אַבאָנירט אויף דער איבערזעצונג. פיעל יודישע בחורים האָבען אָנגעהויבען געהיים „לערנען״ די איבערזעצונג מיט דעם ביאור, וואָס האָט זיי געגעבען אַ שליסעל צו דער דייטשער שפראַך און דערנאָך צו דער דייטשער ליטעראַטור. עס זענען אויפגעשטאַנען אין פערשידענע ערטער פיעל קליינע מענדעלסאָנ׳ס: יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען זיך גענומען צו בילדונג און קולטור. נאָך דער איבערזעצונג פון דער תורה איז אַרויס אַ איבערזעצונג פון תהלים מיט אַ גרויסער פאָררעדע פון ר׳ יואל בריל. די איבעריגע ספרים זענען איבערזעצט, פערטייטשט און אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך מענדעלסאָנ׳ס תלמידים.

ווי דעם קאַמפף פאַר דער אינערליכער אויפלעבונג פון יודענטום, וועלכען מ. האָט אָנגעהויבען נישט-גערן און איז נאָר אַרייַנגעצויגען געוואָרען אין איהם נישט-ווילענדיג, דורך די אומשטענדען, וואָס האָבען איהם געצוואונגען דערצו, אַזוי האָט דער דאָזיגער שטילער דענקער נישט-ווילענדיג געמוזט אַרויסטרעטען אויך אַלס קעמפפער געגען דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און אויך דאָ ערפילען אַ וויכטיגע מיסיע. צו יענער צייט האָבען די יודען אין עלזאַס געוואָלט אָנגעבען אַ ביטע צום

פֿראַנצויזישען קעניג װעגען שענקען זײ בירגערליכע רעכטען און זײ האָבען זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען, אַז ער זאָל פֿערפֿאַסען פֿאַר זײ פֿערטהײדיגען די ביטע מיט אַ לענגערער ערקלערונג. מענדעלסאָן, וואָס האָט געוואָלט שטעהן אויסערהאַלב יעדען קאַמפּף, האָט אַרויפֿגעלעגט די דאָזיגע אויפֿגאַבע אויף זײַן פֿרײַנד און פֿערעהרער, דעם פּרײַסישען ליבעראַלען בעאַמטען און שריפֿטשטעלער דאָהם. בײַ יענעם איז געבוירען געוואָרען אַ פּלאַן אַרויסצוטרעטען אין אײן וועגס מיט אַ פֿערטײדיגונג ניט בלויז פֿון די עלזאַסער יודען, נאָר פֿון גאַנצען יודישען פֿאָלק, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ גאַנץ ווערק „וועגען דער פֿערבעסערונג פֿון דער יודישער לאַגע“. דאָס דאָזיגע ווערק, אין וועלכען דער אויטאָר האָט זיך געשטעלט העכער פֿון יעדען רעליגיעזען שטאַנדפּונקט און געפֿאָדערט גלײַכבערעכטיגונג פֿאַר יודען נאָר אין נאָמען פֿון מענשליכען יושר און פּאָליטישען פֿערשטאַנד, האָט אַרויסגערופֿען אַ גרויסען טומעל אין דער דײַטשער געזעלשאַפֿט. עס איז בעשאַפֿען געוואָרען אַ גאַנצע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דעם בוך. אײניגע האָבען זיך געפֿרעהט און בעגריסט דעם אויטאָר פֿאַר זײַן מוט און פֿאַר זײַן פֿרײַער מײנונג וועגען יודען, וואָס איז אין יענער צײַט נאָך נײַ געוועזען; אַנדערע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען נעגען יודען און דערבײַ האָבען אויך ניט געפֿעהלט קײן רכילות און שקרים (מ'האָט געזאָגט, אַז דאָהם איז איבערגעקויפֿט געוואָרען פֿון די יודען). מענדעלסאָן איז די גאַנצע צײַט געשטאַנען פֿון דערווײַטענס, נאָר מיט דאָהם'ס ווערק איז ער געוועזען ניט אינגאַנצען צופֿרידען. ערשטענס האָט דאָהם אין זײַן בוך מודה געוועזען, אַז יודען האָבען געוויסע פֿעהלערען, נאָר דאָס איז אַ רעזולטאַט פֿון די רדיפֿות; מענדעלסאָן, וואָס האָט בעסער געקענט יודען, האָט צו אַזאַ שטאַנדפּונקט ניט געקענט מסכים זײַן, און יעדענפֿאַלס האָט ער ניט געקענט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז יודען שטעהען אין מאָראַלישער הינזיכט נידעריגער פֿון די קריסטען. צווײטענס, האָט דאָהם אין זײַן פּראָיעקט אויסצובעסערן די יודישע לאַגע געפֿאָדערט פֿאַר יודען אינערליכע אויטאָנאָמיע בתנאי, אַז די יודישע גײַסטליכע און פֿאָרשטעהער פֿון דער געזעלשאַפֿט זאָלען האָבען די פֿולע מאַכט פֿון אַ רעגירונג, און מענדעלסאָן, אַלס איבערצײַגטער אָנהענגער פֿון פֿאָלקאָמער רעליגיעזער פֿרײַהײַט, האָט דאָס ניט געקענט דערלאָזען. ער האָט דעריבער צוגערעדט זײַן פֿרײַנד און תּלמיד ד"ר מאַרקוס הערץ, אַז ער זאָל אַרויסגעבען אין דײַטשער איבערזעצונג

דאס ווערק פון ר׳ מנשה בן־ישראל „די רעטונג פון יודען״, און צו דער איבערזעצונג האט מענדעלסאן צוגעגעבען א גרויסע איינלייטונג. אין דער איינלייטונג האט מענדעלסאן מיט זיין שטענדיגען קלארען סטיל און לאגישער ארגומענטאציע גרינדליך אבגעווארפען די סיסטעמאטישע בעשולדיגונג, אז יודען זענען פאראזיטען, אז זיי פראדוצירען נישט, נאר לעבען פון יענעמס מיה און ארבייט, אלס פערמיטלער צווישען פראדוצירער און פערברויכער. מענדעלסאן איז געווען איבערצייגט, אז די שנאה צו יודען איז נישט מעהר, ווי א רעליגיעזע, און ער האט דעריבער ארויסגעזאגט זיין זיכערהייט, אז ווי נאר דער פרינציפ פון פרייהייט פון געוויסען וועט מנצח זיין, וועט די קריסטליכע וועלט אויפהערען רודפ׳ן יודען. אויך ער פאדערט א אינערליכע יודישע אויטאנאמיע, נאר אזוי ווי יודען האבען נישט קיין אנדער מאכט אויסער דעם חרם, טרעט ער היים ארויס געגען דעם דאזיגען מיטעל און דא ווענדעט ער זיך שוין צו די אייגענע, צו יודען אליין, וועלכע ער בעט רחמים, זיך אבצוזאגען פון דער געוועהנהייט צו בעשטראפען און רודפ׳ן פאר א פרייען געדאנק. „איהר, ברידער מיינע, האט צו־פיעל געשפירט איבער זיך אליין דעם דרוק פון אונטאלעראנץ. אלע פעלקער פון דער וועלט זענען ביז איצט געוועזען דורכגעדרונגען מיט דעם געדאנק, אז די רעליגיע קען מען איינהיטען דורך גראבער מאכט. און איהר האט, ווארשיינליך, איבערגענומען דעם דאזיגען טעות. א, ברידער מיינע! טוט־זשע איצט נאך דעם ביישפיעל פון ליבע, ווי איהר האט פריהער נאכגעטאן דעם ביישפיעל פון שנאה! אויב איהר ווילט, אז אנדערע זאלען אייך דולדען און צו־רוה לאזען, זייט־זשע טאלעראנט און גנעדיג פריהער ביי זיך אליין!״

דערוויילע איז נאך אבער די דייטשע געזעלשאפט זעהר וויים געוועזען פון מענדעלסאנ׳ס אידעאל וועגען פרייהייט פון געוויסען, און ער האט געקענט זיך איבערצייגען, אז נישט בלויז דער רעליגיעזער האס ברענגט צו די יודישע רדיפות. די אגיטאציע געגען יודען אין דער ליטעראטור איז געווארען אלץ שטארקער, יעדעם גוט ווארט פאר יודען האט ארויסגערופען הונדערטער יודענפיינדליכע פאמפלעטען און זידלערייען. דאס האט ארויפגעפיהרט מענדעלסאנען אויפ׳ן געדאנק גענויער און ברייטער צו ענטוויקלען אין א גרויס ווערק זיינע מיינונגען וועגען די יסודות פון יודענטום און בעקעמפען דער קריסטליכער וועלט מיט דער מאראלישער שענקייט פון דער יודישער רעליגיע. ער האט

דאָס געטאָן אין זיין בעסטען ווערק „ירושלים, אָדער וועגען דער רעליגיעזער מאַכט פון יודענטום“, וואָס איז אַרויס אין יאָהר 1783.

פון קינדווייז אָן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען האָט מענדעלסאָן זיך געהאַלטען ביי דעם איין געדאַנק, וואָס איז געווען דער יסוד פון זיין גאַנצער וועלט־אַנשויאונג, — וואָס קיין פילאָזאָפיע אין דער וועלט וואָלט איהם נישט געקענט אויסוואָרצלען. מענדעלסאָן האָט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאָר מיט'ן גאַנצען האַרצען שטענדיג געגלויבט, אַז עס עקזיסטירט אַ לעבעדיגער גאָט, וואָס גיט השגחה אויף דער וועלט און פיהרט זי, און אַז די מענשליכע נשמה לעבט אייביג און קען נישט פערניכטעט ווערן. נאָר ביי אַזאַ אמונה, ביי אַזעלכע אידעען קען אַ מענש, לויט מענדעלסאָן'ס מיינונג, געפינען זיין גליק אויף דער און יענער וועלט. ער האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלען אַ קלוג און עהרליך לעבען אָהן דער אמונה אין אַ לעבעדיגען גאָט. „אָהן גאָט, אָהן אַ־העכערע השגחה און אָהן עולם הבא איז די גאַנצע מענשענ־ליעבע נישט מעהר, ווי אַ נאַרישע געבוירענע נייגונג, און דאָס זוכען דעם אמת און גערעכטיגקייט שטעהט נישט פיעל העכער פון דער פאַלשקייט“. און ווייל מענדעלסאָן איז לויט זיין נאַטור געווען גענייגט צו שלום און ליעבע, צו אמת און גוטסקייט, האָט ער געגלויבט אין גאָט. ער האָט אויך פעסט געגלויבט, אַז אַ מענש מוז טראָגען אַ רעליגיעזען יאָך אויף זיך, און איז פערצייטערט געוואָרען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז עס זענען דאָ מענשען, וואָס אָנערקענען נישט קיין שום רעליגיע. לעבען אָהן אַ רעליגיע הייסט, לויט זיין מיינונג, לעבען אָהן אַ גאָט. די פילאָזאָפיע איז איהם געווען טייער נאָר אויף אַזויפיעל, אויף וויפיעל זי פערשטאַרקט זיינע רעליגיעז־עטישע איבערצייגונגען, זי האָט אָבער פאַר איהם נישט עקזיסטירט אַלס זאַך אָן און פאַר זיך. „די פילאָזאָפיע דאַרף פערגרעסערן מיין גליק מעהר, ווי איך האָב געהאַט אָהן איהר, און די דאָזיגע אויפגאַבע דאַרף זי טרייַ ערפילען. כל זמן די פילאָזאָפיע וועט זיין מיינע אַ גוטע פריינדין און פריינדליך מיט מיר שמועסען, וועל איך זי נישט פערלאָזען; ווי נאָר אָבער זי וועט אָנהויבען אַרויסווייזען מיר אַ שטאָלץ, קאַלט אָדער צאָרנדיג פנים, וועל איך פון איהר אַוועקגעהן און בעסער געהן שפּיעלען זיך מיט מיינע קינדער... פון אַלע סיסטעמען קלויב איך שטענדיג אויס יענע, וואָס קען פערגרעסערן מיין גליק און אויסבעסערן מיין לעבען. אַ פילאָזאָפיע, וואָס איז מסוגל אַריינצוברענגען מיך אין אַ טרויער,

אָבצורייסען מיך פון מיינע נאָהענטע אָדער פון מיר זעלבסט, אָבצוטויטען אין מיר די געפיהלען פון שענהייט און גוטס און קאַלט מאַכען מיין הארץ, — אַזאַ פילאָזאָפיע איז נישט מיינע". די דאָזיגע מאָראַלישע און רעליגיעזע בעגריפען זענען נאַטירליכע און ווערן בעשאַפען צוזאַמען מיט'ן מענשען ביי יעדער קולטורעלער שטופע. זיי זענען נויטיג פאַר'ן מענשען, ווי לופט פאַר'ן אָטעם, זיי זענען איביג און פינקטליך, ווי מאַטעמאַטישע כללים. דעריבער איז דאָס יודענטום אַזוי טייער געוועזען אין זיינע אויגען, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז די יודישע רעליגיע ענטהאַלט אין זיך די דאָזיגע מאָראַלישע יסודות, וואָס זענען נויטיג דעם מענשען, אין זייער גאַנצער ריינקייט און אמת'קייט.

אויף דער דאָזיגער אָנשויאונג, וואָס איז ביי איהם געוועזען אַ אינערליכע איבערצייגונג, מעהר ווי אַ לאָגישער געדאַנק, האָט מענדעלסאָן געבויט אויך זיין פּאָליטישען סיסטעם. אַלס גרונד פון ווערק „ירושלים" נעהמט מענדעלסאָן יענע פראַגע, וועלכע עס האָט מיט הונדערט יאָהר צוריק שוין בעהאַנדעלט שפינאָזאַ אין זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישען טראַקטאַט". אָבער פון דעם אַלגעמיינעם פּרינציפּ פון געוויסענס-פרייהייט קומט ער, מענדעלסאָן, צו גאָר אַנ'אַנדער אויספיהר. אויך ער האַלט זיך ביי דער מיינונג, אַז די מלוכה-מאַכט קען נאָר קאָנטראָלירען די מעשים פון יחיד, אָבער נישט זיין אינערליכע איבערצייגונג; די קירך האָט נאָך ווייניגער רעכטען, איידער די מלוכה, און ווען זי נעהמט זיך צו קאָנטראָלירען דאָס געוויסען פון מענשען, איז דאָס אַ געוואַלט-טאַט, אַ פערברעכען, ווייל איהר זאַך איז נאָר צו לערנען און טרייסטען דעם יחיד. וואָס אָנבעלאַנגט דער יודישער רעליגיע, איז זי בעוואָרענט פון אַזעלכע געוואַלט-טאַטען, ווייל דאָס יודענטום איז בעצם גרינדליך אַנדערש פון אַלע איבעריגע רעליגיעס.

און דאָ ענטוויקעלט מענדעלסאָן זיינע הויפּט-אידעען וועגען יודענטום. דאָס יודענטום נעהמט-אָן אינגאַנצען דעם פּרינציפּ פון געוויסענס-פרייהייט. אין דעם אמת'ען ערשטען יודענטום זענען נישטאָ קיין רעליגיעזע פּרינציפּען און נישט קיין רמזים, וואָס מען זאָל מוזען גלויבען אין זיי און שווערען אויף זיי, אָפּטמאָל פאַלש, געגען דער איבערצייגונג, (ווי דאָס איז, למשל, דער פאַל מיט'ן קריסטענטום); דאָס יודענטום הייסט נישט **גלויבען**, נאָר **וויסען** און **פערשטעהן**. דאָס איז נישט קיין אמונה, נאָר אַ געזעצגעבונג און איהר ערשטער געבאָט איז נישט „גלויב אָדער גלויב נישט", נאָר „דאָס זאָלסטו

טאָן און דאָס נישט טאָן". די מלוכה און די רעליגיע ווערן אין יודענטום פעראייניגט. „די בעציהונג פון יחיד צום כלל און זיין בעציהונג צו גאָט האָבען זיך פעראייניגט אין איין פונקט און נישט געקענט ווידערשפּרעכען זיך. דער בעשעפער פון דער וועלט און איהר מנהיג איז אויך געווען דער קעניג פון פאָלק... די בירגערליכע ענינים האָבען געהאַט אויך אַ פאָרם פון קדושה און כהונה, די בירגערליכע פליכט איז צוזאַמען דערמיט אויך געווען אַ גאָטעס-דינעסט". לויט'ן יודענטום קען יעדער יחיד טראַכטען און דענקען, ווי ער וויל, און נישט בעטראַכט ווערן. פאַר אַ כופר די מאָלט פון כלל איבער'ן יחיד הויבט זיך ערשט דאַן אָן, ווען די מחשבה גייט איבער אין אַ מעשה (טאַט), ווען דער יחיד שטערט די אָרדנונג פון כלל. נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, ווען די יודישע מלוכה-אָרדנונג איז צושטערט געוואָרען, זענען בטל געוואָרען אַלע שטראָפען. „די בירגערליכע פערבינדונג אין פאָלק איז בטל געוואָרען, די רעליגיעזע פערברעכענס האָבען אויפגעהערט זיין פּאָליטישע פערברעכענס, און די אמונה, אַלס אמונה, האָט שוין נישט קיין אַנדער שטראָף, אויסער דער, וואָס דער חוטא (זינדיגער) נעהמט אויף זיך, ווען ער טוט תשובה".

דער תוך פון יודענטום בעשטעהט פון דריי פונקטען: 1) רעליגיעזע אמת'ען וועגען גאָט, דעם מנהיג פון דער וועלט. אָהן די אמת'ען וואָלט אַ מענש נישט געקענט האָבען קיין קלאָרען בעגריף וועגען וועלט און לעבען; דאָס זענען נישט קיין געבאָטען און קיין רעגעלען, נאָר נאַטירליכע בעגריפען פון אונזער שכל, וואָס לעבען אין די הערצער פון אַלע מענשען אָהן אונטערשיעד פון נאַציע; 2) היסטאָרישע אמת'ען, אָדער די לעגענדען וועגען לעבען פון די יודישע אָבות, וועגען דער געשיכטע פון דער יודישער נאַציע און וועגען גאָט'ס רצון, וויאַזוי האָט זיך אין זיי ענטדעקט; די דאָזיגע מסורה איז נייטיג אַלס היסטאָרישער מאָמענט, וואָס פערבינדט און פערפעסטיגט אַלע מיטגלידער פון דעם פאָלק; 3) די געזעצען, מנהגים און רעגעלען, וואָס זענען נייטיג צו דערהאַלטען די איינהייט פון יודישען פאָלק; די דאָזיגע געזעצען שטאַמען אין דער ביבעל נישט פון גאָט, אַלס בעשעפער פון דער וועלט, נאָר פון גאָט דעם פיהרער און קעניג פון דער יודישער אומה און זיי בילדען די אינערליכע קאָנסטיטוציע פון פאָלק. יעדער יוד האָט דאָס רעכט צו קריטיקירען די אַבסטראַקטע אמת'ען פון דער יודישער רעליגיע, אָבער ער

מאר נישט אבטרעטען פון איהרע פראקטישע געבאטען. קוים איז ער געבוירען א יוד, מוז ער ערפילען אלע מצוות פון דער יודישער רעליגיע. דאס יודענטום איז אויף אזא אופן דער אידעאל פון א רעליגיע, וואס הארמאנירט פאלקאם מיט דער אמת'ער אידעע פון א מלוכה-מאכט. די יודישע רעליגיע פערדיענט אלזא, אז זי זאל געשטיצט ווערן פון דער מלוכה, און מענדעלסאן פערענדיגט זיין „ירושלים" מיט א אויפרוף צו פרייהייט און גלייכהייט: „טרעט וויניגסטענס אויס א וועג פאר די קינפטיגע דורות צו יענער הויכער מדרגה פון קולטור, צו יענער מענשליכער טאלעראנץ, וועגען וועלכער עס זיפצט נאך איצט אומזיסט דער פערשטאנד!... ווער עס שטערט נישט די געזעלשאפטליכע רוה און איז נישט עובר אויף די געזעצען פון זיינע מיט-בירגער — דעם גיט די פרייהייט צו זאגען דאס, וואס ער דענקט, רופען צו גאט לויט זיין איבערצייגונג אדער לויט דעם מנהג פון זיינע עלטערן און זוכען די רעטונג פון זיין נשמה דארט, וואו ער געפינט זי. זאל קיינער פון אונזערע מלוכות נישט נעהמען זיך דאס רעכט צו לייענען אין פרעמדע הערצער, צו משפט'ן פאר'ן געדאנק... ליעבט דעם אמת, ליעבט דעם שלום!"

„ירושלים" האט געמאכט א שטארקען איינדריק אפילו אויף די געגנער פון „יודישען סאקראט". דער גרויסער פילאזאף קאנט האט וועגען דעם ווערק געשריבען: „איך האלט דאס בוך פאר א בשורה-צייכען פון א גרויסער רעפארם, וואס דארף פארקומען נישט בלויז צווישען אייער פאלק, נאר אויך צווישען אנדערע פעלקער. אייך האט זיך איינגעגעבען צו פעראייניגען אייער אמונה מיט אזא גרויסער שטופע פון אמת'ער אינערליכער פרייזיניגקייט, אז קיינער וואלט דאס זיך נישט פארשטעלען, און קיין אנדער רעליגיע וואלט מיט איהר דערין נישט קענען קאנקורירען. צוזאמען דערמיט האט איהר בעוויזען די נויטיגקייט פון פאלקאמער פרייהייט פאר יעדער רעליגיע אין אזעלכע קלארע און איבערצייגענדע ווערטער, אז אויך אונזער קירך וועט זיין געצוואונגען א טראכט צו טאן און בעזייטיגען פון איהר רעליגיע אלץ, וואס קען אונטערדריקען דעם מענשליכען יושר, און דאס וועט פעראייניגען אלע מענשען אויף דעם אלגעמיינעם יסוד פון יעדער רעליגיע".

די יודישע פרייזיניגע זענען געווען צופרידען מיט דעם ווערק, וואס האט געפאדערט די פרייהייט פון געדאנק; די יודישע ארטאדאקסען האבען אבער אויך געקענט בלייבען צופרידען, ווייל מענדעלסאן איז

סוף כּל סוף דאָך געוועזען אַ טרייער יוד, האָט געפֿאָדערט פֿון יעדען יוד אָבּצוהיטען די יודישע מצוות און געגלויבט אין דער געטליכקייט פֿון דער תּורה און זאָגאַר פֿון תּלמוד. די שפּעטערדיגע קריטיק האָט געפֿונען פֿיעל חסרונות אין מענדעלסאָנ׳ס ווערק; פֿיעל מיינונגען זיינע וועגען תּוך פֿון יודענטום זענען שפּעטער אָבגעלייקענט געוואָרען, אָבער יעדענפֿאַלס זענען די אידעען פֿון „ירושלים״ פֿאַר יענער צייט געוועזען נייע. און מיט דעם זעלטענעם קלאָרען סטיל פֿון דעם ווערק, מיט דער אינערליכער איבערצייגונג, וואָס שפּירט זיך אין יעדען וואָרט פֿון דעם בּוך, האָט מענדעלסאָן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם גאַנצען געדאַנקענגאַנג פֿון יענער עפּאָכע.

אַזוי איז מענדעלסאָנ׳ס פּאָפּולאַריטעט כּסדר געוואַקסען. די לעצטע יאָהרען פֿון זיין לעבען איז ער געוועזען כּמעט דער פּאָפּולערסטער מענש אין גאַנץ דייטשלאַנד. זיין אַלטער גוטער פֿריינד לעסינג האָט פֿעראייביגט מענדעלסאָנ׳ס פּערזאָן אין דער וואונדערבאַרער דראַמאַ „נתן דער ווייזע״, וואו מענדעלסאָן ווערט געשילדערט אַלס מוסטער פֿון גוטסקייט, ריינקייט און מענשליכער ליבע, צו וועלכע עס זענען נאָך נישט דערוואַקסען די קריסטען, די יודישע בּעדריקער. דער טויט פֿון לעסינג׳ען (1781) האָט געמאַכט אויף מענדעלסאָנען זעהר אַ טיעפֿען איינדריק. לעסינג איז געוועזען פֿאַר מענדעלסאָנען דאָסזעלבע, וואָס ער פֿאַר לעסינגען: זיין אידעאַל, זיין טרייסט און זיין גלויבען אין דער קינפֿטיגער מענשהייט. די וועלט האָט פֿערשטאַנען, ווי זעלטען פֿריינדליך און פֿערבּונדען עס זענען געוועזען צווישען זיך די דאָזיגע צוויי גרויסע מענשען, און ווען לעסינג איז געשטאָרבען, האָבען זיינע פֿריינד און קרובים געשיקט מיטליידס־דעפּעשען פֿריהער פֿון אַלץ צו זיין פֿריינד — מענדעלסאָן. נישט ווינציג יסורים האָט מענדעלסאָנען פֿערשאַפֿט די ידיעה, אַז זיין אַלטער פֿריינד לעסינג איז פֿאַר׳ן טויט געוואָרען אַ אָנהענגער פֿון שפּינאָזאַ׳ס שיטה; דאָס איז פֿאַר מענדעלסאָנען געוועזען אַ גרויסער קלאַפּ, ווייל קיין זאַך האָט ער אַזוי נישט געהאַסט, ווי שפּינאָזאַ׳ס פּאַנטעאיזם, וואָס לייקענט אין דער בּעזונדערער עקסיסטענץ פֿון גאָט, אין דער העכערער השגחה און אין השאָרת הנפֿש.

מענדעלסאָן איז פֿון דעמאָלט אָן געוואָרען זעהר קפּדנ׳יש און נערוועז. אין זיין לעצטען פֿילאָזאָפֿישען ווערק „מאָרגענשטונדען״ (אַ רייהע לעקציעס, וואָס ער האָט געלייענט פֿאַר זיינע קינדער און אַ גרופּע צוהערער) איז נאָך דער טאָן רוהיג און געלאַסען, נאָר ווען עס איז

אַרויס דאָס בוך פֿון פֿילאָזאָף יאַקאָבי „ויעגען דער לעהרע פֿון שפּינאָזאַ, אין בריעף צו מענדעלסאָנ'ען", איז ער געוואָרען זעהר צורודערט, ווייל אין דעם ווערק איז אָנגעריהרט געוואָרען זיין פּערזענליכקייט. ער האָט זיך גענומען שרייבען אַ ענטפֿער אויף דעם בוך אונטער'ן נאָמען: „צו לעסינג'ס פֿריינד", און דאָס איז געוועזען זיין לעצט ווערק. נאָכ'ן אָבשרייבען דעם ענטפֿער איז ער זעהר דענערוויערט געוואָרען און געשטאָרבען (4 יאַנואַר, 1786). ער האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליכטיגען אָנדענקען פֿון אַ מענש אַ דענקער, אַ גרויסע מאָראַלישע פּערזענליכקייט, וואָס האָט אין זיין צייט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף פֿיעל קריסטען און אַלס יוד געלעגט אַ פֿונדאַמענט צו דער קולטורעלער אויפֿלעבונג פֿון זיין פֿאָלק. זיינע בעגייסטערטע יודישע אָנהענגער האָבען אויף איהם געשריבען: „ממשה עד משה לא קם כמשה", ד. ה. פֿון ר' משה מיימון ביז ר' משה מענדעלסאָן איז נאָך אַזאַ מענש נישט געוועזען. אָבער אויך די קריסטליכע וועלט האָט געוואוסט, ווי צו שעצען דעם יודישען דענקער. זיין טויט האָט געמאַכט אין בערלין אַ גרויסען איינדריק און די אָנגעזעהענע שריפֿטשטעלער פֿון יענער צייט האָבען זיך געאיילט מודיע צו זיין איינער דעם צווייטען די טרויעריגע ידיעה. זיינע קריסטליכע פֿערעהרער האָבען זיך אויך משתדל געוועזען, אַז מען זאָל זיין דענקמאָל אויפֿשטעלען אויף איינער פֿון די בערלינער גאַסען; אַזוי ווייט האָבען אָבער אין יענער צייט געקענט אויפֿגעהן נאָר געצעהלטע מענשען און די מאַכט האָט דאָס נישט ערלויבט.

מענדעלסאָן איז נישט נאָר אַליין געוועזען אַ גרויסער מענש — איהם איז בעשערט געוועזען צו שאַפֿען אַ נייע שול, אַ נייע ריכטונג אין יודענטום; ער האָט געקענט בעגייסטערן זיינע פֿריינד און תּלמידים און אַרויסרופֿען אין זיי אַ איננערליכען דראַנג צו אידעאַלען און מסירת־נפֿש; ער איז געוועזען דער שעפֿער פֿון יענער עפּאָכע, וואָס איז בעוואוסט מיטין נאָמען „השכלה". די אַפּאָסטאָלען פֿון דער השכלה־בעוועגונג זענען געוועזען מענדעלסאָנ'ס תּלמידים און פֿריינד. איינינגע פֿון זיי, ווי פֿרידלענדער, וויזעל, אייכעל, האָבען דערנאָך בעקומען אַ נאָמען אין דער ליטעראַטור. אַנדערע האָבען געאַרבייט אַלס געוועהנליכע „סאָלדאַטען", אַלס פּשוט'ע איבערגעגעבענע און ענערגישע טוער. די אַלע פֿריינד פֿון דער השכלה האָבען זיך אָרגאַניזירט אין אַ בעזונדער

גרופּע, אונטער'ן נאָמען „מענדעלסאָנ'ס קרייזעל", און דאָס דאָזיגע קרייזעל האָט געאַרבייט נישט אַזוי פאַר זיך, ווי פאַר'ן כלל, פאַר'ן גאַנצען פאָלק. זיי האָבען פאַר זיך אויסגעשטעלט צוויי גרויסע אויפ־גאַבען: רעפאָרמירען די יודישע שול־ערציהונג און אויפלעבען די יודישע ליטעראַטור. די אַרבייט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך פאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען, נאָר די תלמידים מענדעלסאָנ'ס זענען שפּעטער אַוועק פיעל ווייטער פון זייער רבי'ן, וועלכער האָט אייגענטליך געהאַט קליינע פערלאַנגען און קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען ראַדיקאַלע רעפאָרמען אין יודענטום. לויט'ן פּלאַן פון מענדעלסאָנ'ס פריינד און תלמיד דוד פרידלענדער (1750—1834) איז אין 1778 געגרינדעט געוואָרען אין בערלין די ערשטע „יודישע פריי־שול", וואו מען האָט געלערנט אויף דער דייטשער שפּראַך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בילדונג, ווי אויך די גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך און די ביבעל. נאָך דער בערלין־שול זענען אַזעלכע שולען געגרינדעט געוואָרען אין נאָך פיעל שטעדט און די תלמידים פון די שולען זענען געווען די ערשטע פּיאָנע־רען און קעמפער פון דער השכלה. די בערלינער שול אַליין האָט אין פערלויף פון צעהן יאָהר אַרויסגעגעבען העכער פינף הונדערט תלמידים, וואָס זענען דערנאָך אַריינגעטרעטען אין לעבען מיט נייע בעגריפען און נייע פאָדערונגען און בעשאַפען אַ גאַנץ נייע אַטמאָספערע. אָבער עס איז ווינציג געווען צו ערציהען אין נייעם גייסט בלויז דעם יונגען דור; מ'האָט געמוזט אַריינברענגען נייע בעגריפען אויך צווישען די עלטערע, געבען אַ נייע ערציהונג יענע דערוואַקסענע, וואָס האָבען פערבראַכט זייערע קינדער־יאָהרען אין דעם ווילסטען חדר און האָבען זיך איצט בערייטען צו ליכט און פרייהייט. אויף די דערוואַקסענע האָט מען אַנדערש נישט געקענט ווירקען, ווי דורך דער ליטעראַטור; אָבער דאָ האָט מען געדאַרפט אָנהויבען פון אלף־בית. מען האָט געמוזט צוגע־וועהנען דעם דערוואַקסענעם דור, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די אַלטע לעבענס־בעגריפען, צו נייע, מעהר נאַטירליכע און פּשוט'ע בעגריפען, מען האָט געדאַרפט איינפיהרען אין דער ליטעראַטור אַ מעהר ריינע און געשמאַקפולע שפּראַך, אָנשטאָט דעם ווילדען סטיל פון דער רבנישער ליטעראַטור.

נאָך פאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען האָבען זיינע תלמידים יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי זיך געווענדעט מיט אַ אויפרוף צו אַלע יודען וועגען גרינדען אַ חברה „דורשי שפת עבר" און אַ ליטע־

ראַרישען זשורנאַל מיט'ן נאָמען „המאסף". אין 1783 איז געגרינדעט געוואָרען די חברה „דורשי שפת עבר" און אין אַ יאָהר שפּעטער האָט אָנגעהויבען אַרויסגעהן דער „מאסף". דאָס רוב מיטאַרבייטער פון „מאסף" זענען געווען אין בערלין, דער צענטר פון דער השכלה. די ערשטע רעדאַקטאָרען פון דעם זשורנאַל זענען געווען יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי, און אַלס מיטאַרבייטער זענען דאָרט אַרויסגעטרעטען מענדעלסאָן אַליין, פרידלענדער, וויזעל, מאַרקוס הערץ און אַ גאַנצע רייהע אַנדערע יונגע שריפטשטעלער, וואָס זענען ערשט נישט לאַנג אַליין געווען תלמידים. צווישען דער חברה „מאספים" האָבען זיך אויך געפונען צוויי פּוילישע יודען, וואָס זענען געווען בעריהמט מיט זייער העברעאישען סטיל: יצחק סאַטנאָוו און בן=זאב. סאַטנאָוו (1732—1804) איז געווען אַ מייסטער צו שרייבען אין אַלערליי סטילען, אָנהויבענדיג פונ'ם תהלים=סטיל ביז דעם סטיל פון זוהר, און מיט דעם דאָזיגען טאַלענט זיינעם פלעגט ער זיך אָפט בענוצען צו נישט קיין עהרליכע צוועקען. יהודה ליב בן=זאב (געבוירען אין קראַקוי אין 1764 און געשטאָרבען אין וויען אין יאָהר 1811) איז געווען אַ קענער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און אויך אַ בעריהמטער סטיליסט. אין דעם „המאסף" האָבען זיך אויך בעטייליגט שריפטשטעלער פון האָלאַנד, פראַנקרייך, איטאַליען, ענגלאַנד, און אויף אַזאַ אופן האָבען די יודישע משכילים און קולטור=טרעגער פון אַלע לענדער געהאַט אַ אָרט, וואו זיי האָבען געקענט זיך צונויפרעדען, שטאַרקען איינער דעם צווייטען און ווירקען אַלס פעראייניגטער צענטר. די אַרטיקלען און שעגע ליטעראַטור פון „המאסף" זענען געווען זעהר עלעמענטאַר, אייגפאַך און האָבען כמעט קיין ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער דוקא דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַזאַ גרויסען ערפאָלג צווישען די משכיל'ישע בחורים אין אַלע לענדער און פיעל געווירקט צו פערפיינערן זייער געשמאַק און אויסצוגלייכען זייער פערקרימטען פלפול=שכל.

דער פּאַטריאַרך פון די משכילים איז געווען דער עלטסטער פון מענדעלסאָנ'ס תלמידים נפתלי הערץ וויזעל (1726 — 1805), וועלכער איז געווען מענדעלסאָנ'ס גייסטיגער יורש און אויך געשפּיעלט די אָנגעזעהענסטע ראָליע אין דער רעדאַקציע פון „המאסף". אַ זוהן פון אַ רייכער יודישער פאַמיליע אין האַמבורג, האָט וויזעל בעקומען אַ ערציהונג, וואָס איז פאַר יענער צייט געווען אַ זעלטענהייט.

אויסער תלמוד האָט ער אויך געקענט עטליכע איראָפּעאישע שפּראַכען. פון קינדרווייז אָן האָט ער אָבער געפיהלט א טיעפע ליעבע צו דער העברעאישער שפּראַך און זיין גאַנץ לעבען איז ער איהר טריי געבליבען. ער איז ווירקליך געוועזען דער בעסטער סטיליסט פון יענער צייט; נאָך ר' משה חיים לוצאַטאָ איז וויזעל געוועזען דער ערשטער, וואָס האָט געזונגען ליעדער ביי יודען אין א פיינער ביבלישער שפּראַך מיט קלינגענדע און שטאַרקע פערזען, וואָס האָבען זיי אַוועקגעשטעלט נאָהענט צו אמת'ער פּאָעזיע. קיין אמת'ער פּאָעט איז וויזעל, אמת, נישט געוועזען, און זיין פּאָעטישער געפיהל קען אויף א מענשען מיט א ריינעם געשמאַק זעהר ווינציג איינדרוק מאַכען, פאר יענער צייט זענען אָבער וויזעל'ס „שירי תפארת", ווי אויך זיינע איבעריגע ספרים („גן נעול", „ספר המדות" און איבערזעצונג פון אפאָקריפישען ספר „חכמת שלמה") געוועזען א אוצר פון נייע געדאַנקען און געפיהלען.

אין 1774 האָט ער זיך בעזעצט אין בערלין און איז געוואָרען איינער פון מענדעלסאָנ'ס אינטימסטע פריינד און מיטהעלפער. פון דעמאָלט אָן האָט וויזעל, דער מענש מיט מיטעלע פעהיגקייטען און מיטעלע קענטעניסען, אנגעהויבען שפּיעלען א גרויסע ראָליע — די השכלה האָט איהם פאר א העלד געמאַכט. ווי מענדעלסאָן, איז אויך וויזעל געוועזען א שטילער מענש און א אמת־רעליגיעזער יוד, און אין א אנדער צייט וואָלט אפשר קיינער פון איהם נישט געוואוסט; אָבער עס איז געוועזען א צייט פון נייע אידעען און פערלאַנגען, א צייט פון נייע לאָזונגען און איבערקעהרעניסען און אין אזעלכע עפּאָכען ווערט דער מענש גרעסער, שטאַרקער. דאַן ווערן אמאָל פון מענשען מיט מיטעלע פעהיגקייטען העלדען און פיהרער.

וויזעל'ן איז בעשערט געוועזען צו ווערן א קעמפפער אין דער צייט, ווען די יודען אין עסטרייך זענען געשטאַנען ערב א גרויסער, אינערליכער איבערקעהרעניש. דער פרייהייטסליעבענדער עסטרייכישער „מאָנאַרך יאָזעף דער צווייטער, וועלכער איז אַרויפגעטרעטען אויפ'ן טראָן נאָך דעם שווערען רעזשים פון דער פרומער קייזערין מאַריא טערעזיא, האָט זיך גענומען צו גרינדליכע רעפאָרמען אין זיין מלוכה: ער האָט אָבגעשאַפט פיעל פעאָדאַלע פריווילעגיעס, מבטל געוועזען די שליטה פון די קלעריקאַלען און אַרויסגעגעבען א „טאָלעראַנץ־עדיקט" לטובת די פּראָטעסטאַנטען. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך גענומען איינפיהרען „רעפאָרמען אויך אין יודישען לעבען. אין יאָהר 1781 איז

יודען ערלויבט געווארען פריי צו פערנעהמען זיך מיט ערד-ארבייט, מלאכות, וויסענשאפט און קונסט. עס זענען אבגעשאפט געווארען אזעלכע מיטעלאלטערישע בעליידיגענדע געזעצען וועגען יודען, ווי דער בעזונדער צייכען אויף די מלבושים און דער ספעציעלער קאפ-שטייער, און יודישע קינדער איז ערלויבט געווארען צו בעזוכען די גימנאזיעס און אוניווערזיטעטען. אין דערזעלבער צייט האט דער קייזער בעפוילען איינצופיהרען „נארמאלע שולען" פאר יודען, ד. ה. אזעלכע שולען, וואו יודען זאלען לערנען די דייטשע שפראך און אלגעמיינע למודים. עס האט זאגאר זיך פראיעקטירט, צום ערשטען מאל אין אייראפא, איינצופיהרען פאר יודען מיליטער-דיענסט. אין „טאלעראנץ-פאטענט" פון 1782 האט דער קייזער אויסגעדריקט זיין פערלאנג, אז אלע זיינע אונטערטאנען, אהן אונטערשיעד פון גלויבען און נאציע, זאלען בעקומען אלע בירגערליכע רעכטען.

ביז אמת'ער גלייכבערעכטיגונג פון די עסטרייכישע יודען איז נאך, אמת, גאנץ וויים געוועזען; יודען האבען נאך אלץ געליטען פון דער ארטיגער אדמיניסטראציע און נישט געהאט קיין וואוינרעכט אין נידער-עסטרייך און אין אנדערע פראווינצען; עס איז זאגאר נישט אבגעשאפט געווארען דער מיאוס'ער געזעץ פון מאריא טערעזיא וועגען די „פאמיליאנטען", לויט וועלכען די צאהל יודען, וואס האבען געהאט וואוינרעכט, איז בעגרענצט געווארען דורך א בעשטימטער נארמע. אבער אויך דאס, וואס איז יא געטאן געווארען לטובת יודען, איז פאר יענער צייט געוועזען א גרויסער חסד און האט געקלונגען, ווי א בשורה וועגען בעסערע צייטען פאר יודען.

נישט אלע יודען האבען זיך אבער גלייך בעצויגען צו די רעפארמען, וואס דער ליבעראלער הערשער האט מיט געוואלט געוואלט איינפיהרען אין אינערליכען יודישען לעבען. יודען זענען שוין אזוי וויים געוועזען געוועהנט מיט זייער אבגעשלאסענקייט, אז יעדע רעפארם האט זיי אויסגעזעהען, ווי א אנפאל אויף זייער אינערליכער פרייהייט און גאנצקייט. מעהר פון אלץ האבען די יודען זיך געשראקען פאר די „נארמאלע שולען" און פאר דעם פראיעקט מכח צוציהען זיי צום אלגעמיינעם מיליטער-דיענסט. זיי האבען געזעהען, אז די רעפארמען פון קייזער אין עקאנאמישען לעבען פון יודען שמעקען נישט מיט קיין גרויסע ישועות, און אין דערזעלבער צייט האבען זיי געזעהען, ווי פרעמדע מענשען, רעגירונגס-בעאמטע, קומען און מישען זיך אין

זייער אינערליכען לעבען און פֿיהרען איין מיט געוואַלט רעפֿאָרמען. עס איז געוועזען דעריבער גאַנץ נאַטירליך, ווען די יודישע מאַסע האָט געקוקט אויף די רעפֿאָרמען, ווי אויף נייע גזירות, און געגלויבט, אַז דאָס אַלץ טוט מען נאָר מיט דעם צוועק, אום ביסלעכווייז אָבצוציהען זיי פֿון יודישקייט און פֿיהרען זיי צו שמד.

די משכּילים האָבען אַנדערש געקוקט אויף דער זאַך. זיי האָבען נאאיוו געגלויבט, אַז ווען יודען וועלען זיך אָבזאָגען פֿון זייער אָבגעשלאָסענקייט, אָננעהמען די אַלגעמיינע מלוכה־שפּראַך און ערווערבען אַלגעמיינע בילדונג, וועט קומען די ישועה און יודען וועלען בעקומען גלייכע רעכטען מיט אַלע בירגער. דאָס לעבען האָט שפּעטער בעוויזען, אַז געוועלט זענען געווען די אָרטאָדאָקסישע יודען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפּירט, מיט וואָס די געצוואונגענע רעפֿאָרמען שמעקען; עס וואָלט אָבער געווען אַ גרויסער טעות צו גלויבען, אַז אַזעלכע משכּילים ווי ווייזעל, וועלכע זענען בטבע געווען זעהר קאָנסערוואַטיוו און באמת געגלויבט אין דער גרויסקייט פֿון יודענטום, האָבען בעוואוסטזיניג געפֿיהרט צו אַסימילאַציע. זיי זענען פּשוט געווען פּאָליטיש קורצזיכטיג און נאאיוו און האָבען זיך היים איינגעליעבט אין דער „השׂכּלה". עס איז נאַטירליך, אַז די ידיעה וועגען די רעפֿאָרמען פֿון עסטרייכישען קייזער האָט אין די משכּיל'ישע קרייזען אַרויסגערופֿען אַ אמת'ע שמחה. ווייזעל האָט אָנגעשריבען אַ לויב־ליעד לכּבוד דעם „קייזער־בעפֿרייער" און דערווייסענדיג זיך, אַז די פֿרומע יודען זענען געגען די רעפֿאָרמען, האָט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט אַ היימען אויפֿרוף „דברי שלום ואמת". אין דעם דאָזיגען אויפֿרוף האָט ער אין היימע ווערטער זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אַפילו פֿון שטרענג־רעליגיעזען שטאַנדפּונקט קען מען גאָרנישט האָבען געגען די רעפֿאָרמען, ווייל אָהן די עלעמענטאַרע ידיעות וועגען היסטאָריע, געאָגראַפיע און נאַטור־וויסענשאַפֿט קען מען נישט ווי געהעריג פֿערשטעהן דעם תּלמוד און בכלל דעם גייסט פֿון יודענטום. דער דאָזיגער אויפֿרוף, אין וועלכען ווייזעל האָט מיט אַזעלכע היימע און וואַרימע ווערטער זיך געווענדעט צו זיינע ברידער מיט אַ בקשה אָנצונעהמען די רעפֿאָרם, האָט אַרויסגערופֿען מיטגעפֿיהל נאָר אין דער טריעסטער געמיינדע, וועלכע איז בעשטאַנען מעהרסטענטייל פֿון איטאַליענישע יודען; אין די איבעריגע יודישע געמיינדעס האָט דער אויפֿרוף, דאַגעגען, אַרויסגערופֿען אַ גאַנצען שטורם און אַ גרויסע אויפֿרעגונג. די פֿרומע יודען האָבען

מתרעם געווען אויף איינינע אונפארזיכטיגע אויסדריקען פון וויזעלס אויפרוף און זיינע ווערטער זענען ערקלערט געווארען פאר אפיקורסות. אין דער שפיץ פון די געגנער פון דער השכלה איז געשטאנען דער בעריהמטער פראגער רב ר׳ יחזקאל לאנדוי. ער האט אין די שוהלען געשאטען פעך און שוועבעל אויף וויזעלס אפיקורסישען אויפרוף און געסטראשעט מיט׳ן חרם יעדען יודען, וואס וועט צושטעהן צו די „שונאים פון דער אמונה״. ר׳ יחזקאל לאנדוי איז אריינגעטרעטען אין בעציהונגען מיט אנדערע רבנים פון דייטשלאנד און פוילען און זיי היים אויפגערופען ארויסצוטרעטען אומעטום געגען די געפעהרליכע משכילים. אויף זיינע ווערטער האבען זיך אבגערופען פיעל רבנים און די משכילים איז ערקלערט געווארען א פערביטערטער קאמפף. וויזעל האט דאן פערעפענטליכט א צווייטען אויפרוף, וואו ער פערטיידיגט זיך פון די פארוואורפען אין אפיקורסות און בעווייזט ווידער־אמאל די נויטיגקייט פון רעפארמען. דער גרעסטער טייל קהלות איז אבער געבליבען טויב צו זיינע ווערטער און די שנאה צו דער השכלה האט זיך נאר פערשטארקט. די רעפארמען פון יאזעף דעם צווייטען זענען ממילא נאך זיין טויט (1790) בטל געווארען, וויל זיינע טראן־פערטרעטער האבען זיך אומגעקעהרט צו דער אלטער פאליטיק בנוגע צו יודען. אבער דער קאמפף געגען דער השכלה בכלל האט נישט אויפגעהערט און פון דער צווייטער זייט האט נישט אויפגעהערט וואקסען די צאהל אנהענגער פון דער השכלה.

אין א משך פון א קליינער צייט האט די „השכלה״ שוין געהאט ארויסגערוקט א רייהע אנגעזעהענע שריפטשטעלער און דענקער, וואס האבען פערנומען א וויכטיגען פלאץ אויך אין דער קריסטליכער וועלט. ד״ר מארקוס הערץ (1747 — 1803), א זוהן פון א סופר, א געוועזענער תלמיד פון א ישיבה, האט שוין זוכה געווען צו זיין פאפולער און זעהר געאכטעט צווישען קריסטען און געלייענט אין בערלין א רייהע לעקציעס וועגען פיזיק, אויף וועלכע עס פלעגען קומען פיעל אנגעזעהענע קריסטען, צווישען זיי אויך דער קרוינפרינץ. אליעזר (לאצארוס בן־דוד (1726 - 1832) האט צו יענער צייט געלייענט לעקציעס וועגען קאנט׳ס פילאזאפיע אין וויענער אוניווערזיטעט און דערנאך געווען א געוויסע צייט רעדאקטאר פון א צייטונג אין בערלין. אויסער זיי זענען געווען נאך א גאנצע רייהע יודישע יונגע לייט, וואס זענען אין א קליינער צייט געווארען פון געוועהנליכע ישיבה־בחורים פילאזאפען און

דענקער, ווינציגסטענס פון דער צווייטער מדרגה. צום בעדויערן, האבען אבער די אלע יונגע פרישע קרעפטען, וואס האבען נישט געפונען פאר זיך קיין גינסטיגען באדען צווישען יודען, געמוזט געהן צו פרעמדע און אין דער צייט, ווען אין דער יודישער געשיכטע האבען זיי כמעט קיין צייכען נישט איבערגעלאזט, האבען זיי פיעל אויפגעטאן פאר דער ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראטור.

יודישע מענער און פרויען זענען געוועזן די ערשטע אין דייטשלאנד, וואס האבען איינגעפיהרט דעם שענעם מנהג פון גרינדען וויסענשאפטליכע סאלאנען, וואו עס פלעגען זיך פערזאמלען די בעסטע מענשען פון דער גייסטיגער אריסטאקראטיע: דיכטער און קריטיקער, געלעהרטע און קינסטלער און דארט צוזאמען בעהאנדלען וויסענשאפטליכע פראגען און פיהרען שענע געשפרעכען איבער ליטעראטור און קונסט. דער ערשטער, וואס האט דאס איינגעפיהרט, איז געוועזן מענדעלסאן. זיין הויז איז געוועזן א צענטר פאר וויסענשאפטליכע און פילאזאפישע געשפרעכען און דארט האט מען געקענט געפינען מענשען פון פערשיעדענע לענדער און פערשיעדענע פעלקער. נאך זיין טויט איז דער צענטר איבערגעגאנגען צו זיינע נאהענטסטע פריינד פרידלענדער און הערץ, נאר אזוי ווי פרידלענדער איז געוועזן א שווערער גייסט און איז נישט פעהיג געוועזן צוצוציהען צו זיך די סימפאטיע פון די ארומיגע, איז דער הויפט=צענטר געווארען דאס הויז פון מארקוס הערץ. אלס א גרויסער ארצט האט ער געהאט פיעל בעקאנטע און פערעהרער צווישען די קריסטען און מיט דער שענער איראניע, וועלכע ער האט בענוצט אין זיינע געשפרעכען, האט ער צו זיך צוגעצויגען פיעל פריינד. אבער נאך מעהר האט דא געהאט צו זאגען דאס, וואס הערץ האט געהאט זעהר א שענע און קלוגע פרוי, הענריעטא, וועלכע פלעגט בעצויבערן אלע, וואס האבען זי געקענט. עס איז כמעט נישט געוועזן קיין איין גייסט=מענש אין בערלין, וואס זאל נישט זיין בעקאנט מיט דער דאזיגער זעלטענער פרוי. זיין ביי איהר אין הויז האט זיך גערעכענט פאר א גרויסען כבוד, אפשר נישט ווינציגער, ווי האבען א אריינגאנג אין קעניגליכען הויף.

הענריעטא הערץ (1764 — 1847) איז געבוירען געווארען אין א גליקליכער שעה. איהר פאטער בנימין דע=לימוס איז געוועזן א פארטוגעזישער יוד, א געניטער און בעליבטער ארצט, האט חתונה געהאט מיט א יודיש מיידעל פון דייטשלאנד און אין דעם דאזיגען שדוך, וואס איז

דעמאָלט געווען אַ זעלטענע ערשיינונג, האָבען זיך פעראייניגט דער שטאָלץ און אַדעל פון די ספרדים מיט דער טיעפקייט פון די דייטשע יודען. ביי איהרע עלטערן האָט הענריעטאַ געזעהען נאָר גליק און פרידען. ערצויגען איז זי געוואָרען אין רעליגיעזען גייסט און אַ דאַנק איהרע געבוירענע פעהיגקייטען צו שפּראַכען האָט זי אין גיכען זיך אויסגעלערענט גוט העברעאיש. זי איז פריה אויסגעוואַקסען און געוואָרען איינע פון די שענסטע אין סימפּאַטישסטע בערלינער טעכטער. זי האָט שפּעטער בעקומען אַ נאָמען „די טראַגישע מוזע“ און אין איהר שענקייט איז ווירקליך געווען עטוואָס טראַגישעס, ערהויבענעס. מענשען מבינים אויף שענקייט פלעגען בעוואונדער איהר זעלטען-געפאָרמטע פיגור און אונגעוועהנליך-שען געזיכט. נאָך אַלס קינד איז זי שוין אין בערלין בעריהמט געווען און פרינצעסינס פלעגען לויפען קוקען אויף איהר. צו 15 יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט מאַרקוס הערץ. דורך איהם און דורך מענדעלסאָנ׳ס טעכטער האָט זי זיך פערפאָלקאָמט אין איהר בילדונג, ערוואָרבען אַ שענעם סטיל און דאָס האָט איהר נאָך צוגעגעבען מעהר חן. „שען ווי אַ מלאך און פול מיט חכמה און גוטסקייט“, האָט וועגען איהר געשריבען אַ בעריהמטע פראַנצויזישע פרוי.

די דאָזיגע שענע פרוי האָט איהר הויז פערוואַנדעלט אין אַ צענטר פאַר די בעסטע מענשען פון בערלין, וואָס האָבען געהאַלטען פאַר אַ עהרע צו זיין צווישען איהרע געסט. דאָרט פלעגען קריסטען אַרומגעהן געאָרעמט מיט יודען און מען האָט נישט געשפּירט קיין נאַציאָנאַלען אונטערשיעד. לעסינג׳ס פריינד ניקאָלאַי, דער פּאָעט ראַמלער, דער ערציהער פון קרוין-פרינץ ענגעל, דער געניאַלער הומבאָלדט, שלייערמאַכער, פרידריך פאָן-שלעגעל און נאָך פיעל פון די גרעסטע דייטשע מענער — אַלע זענען זיי געווען איינגעהער אין סאַלאָן פון מאַרקוס הערץ. אַרום דער ווירטין פון הויז האָבען זיך גרופּירט נאָך פיעל יודישע טעכטער, וואָס פלעגען קומען אין סאַלאָן און אויך זיך בעטייליגען אין די געשפּרעכען. צווישען די דאָזיגע פרויענצימער האָבען זיך שפּעטער אויסגעצייכענט: די עלטסטע טאָכטער פון מענדעלסאָן, דאָראָטעאַ, וואָס האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט פרידריך שלעגעל, און רחל לעווין, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט וואַרנהאַגען פאָן-ענזע. אין דערזעלבער צייט האָט אויך זיך געעפענט אַ סאַלאָן די יודישע פרוי

פֿאַני איטציג, די טאָכטער פֿון אַ יודישען באַנקיר, צו וועלכער עם פֿלעגען אויך קומען אָנגעזעהענע לייט, און וועלכע האָט אויך געלעגט אַ פֿונדאַמענט פֿאַר דער גייסטיגער פֿעראייניגונג צווישען קריסטען און יודען.

און אָט אין דער צייט, ווען די יודען האָבען שוין געשפּיעלט אַזאַ ראָליע אין דער פֿילאָזאָפֿישער און וויסענשאַפֿטליכער וועלט און זיך געחבר'ט מיט קריסטען, זענען זיי אַלס בירגער נאָך געווען זעהר ווייט אָבגעשטאַנען פֿון זייערע קריסטליכע חברים. די בעאַמטע האָבען נאָך בעהאַנדעלט די יודען, וועלכע זענען געווען העכער פֿון זיי אין בילדונג און אין רייכטום, — ווי מען בעהאַנדעלט שנאָרער און בעטלער. אפֿרים פֿײַטעל האָט אָנגעגעבען אַ ביטע, אַז מען זאָל לפּחות ערלויבען יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט מלאכה, און זיין ביטע איז נישט ערפֿילט געוואָרען. צווישען די בערלינער איינוואוינער זענען די יודען געווען די ערשטע מיליאָנערען און דאָך זענען זיי לויט'ן געזעץ געשטאַנען נידעריגער פֿון בעטלער. דער „פֿילאָזאָף” פֿרידריך דער גרויסער האָט נישט אויפֿגעהערט פֿײַנט צו האָבען יודען ביז זיין טויט. ווען רעם טראָן האָט פֿערנומען פֿרידריך־ווילהעלם II, האָבען די יודען אָנגעהויבען האָפֿען אויף אַ פֿערלייכטערונג און לויט דער עצה פֿון דוד פֿרידלענדער האָבען די פֿאָרשטעהער פֿון דער געמיינדע אָנגעגעבען אַ בקשה צום קעניג, אַז מען זאָל יודען ווינציגסטענס ערלויבען פֿריי צו וואוינען אומעטום און מען זאָל אָבשאַפֿען דעם ספּעציעלען יודישען שטייער. אויף דער בקשה האָט מען זיי אָבגעענטפֿערט מיט גוטע רעד, אַז די יודען זאָלען אויסוועהלען פֿון זיך „ערענטליכע מענשען”, מיט וועלכע די רעגירונג זאָל קענען אַרייַנטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ קאָמיסיע, אָבער די האָפֿנונג איז נישט ערפֿילט געוואָרען און די הנחות, וואָס די רעגירונג האָט געוואָלט שענקען די יודען, זענען געווען אַזוי קליין, אַז די יודישע פֿאָרשטעהער האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען די דאָזיגע נדבה.

די ערניעדריגענדע בירגערליכע בעגרענצונגען האָבען פֿונדעסטוועגען די משכילים נישט אָבגעשראָקען. פֿאַר זיי איז די השכלה געוואָרען אַ אָבגאָט, פֿאַר וועלכען זיי האָבען מקריב געווען איין קרבן נאָכן צווייטען. יעדער נאַציאָנאַלער אָנדענקען, יעדע זאַך, וואָס קען אונטערשיידען דעם יודען פֿון די קריסטען, — איז פֿאַר די משכילים געווען שענדליך, מיאוס, און זייער אידעאַל איז געוואָרען, אין אַלץ צו

זיין געגליבען צו די קריסטען. דאָס יודענטום איז אין זייערע אויגען נישט געוועזען קיין היסטאָריש-נאַציאָנאַלער פּראָצעס, נאָר אַ רעליגיע, וואָס איז געגרינדעט אויף איינינגע פּרינציפּען און פֿערמאָגט אַ געוויסע מאָראַלישע שיטה, און אַלץ, וואָס שטעהט אויסער דער דאָזיגער שמאָלער גרעניץ, איז אין זייערע אויגען געוועזען נישט מעהר, ווי אַבערגלויבען און נאַרישקייט.

אַזוי זענען די טרויעריגע רעזולטאַטען פֿון דער נעגאַטיווער השכלה באַלד קלאָר געוואָרען פֿאַר יעדען. אַלס אַ רעאַקציע געגען אַלטען יודענטום, וואָס האָט דערשטיקט די לעבענסלוסט און דעם פֿרייען געדאַנק, איז איצט אויסגעוואַקסען אַ דור, וואָס האָט נאָר געזוכט תענוגים און, בעהאַלטענדיג זיך אונטער דער מאַסקע פֿון השכלה, האָבען זיי פֿון זיך אַראָבגעוואָרפֿען יעדען רעליגיעזען עול און זענען געוואָרען פּשוט'ע הפקר-מענשען. אַזעלכע משכילים, ווי דוד פֿרידלענדער און לאַצאַרוס בן-דוד, האָבען געמוזט זיך קלאָגען אויף דער הפקרות און אויסגעלאַסענהייט, וואָס האָבען זיך פֿערשפּרייט צווישען יונגען דור, אָבער זיי האָבען נישט פֿערשטאַנען, אַז אין אַ געוויסער מאָס זענען זיי אַליין דערין שולדיג. אין גיכען האָט זיך אָנגעהויבען אַ שמד-עפּידעמיע און פֿון דער צייט פֿון די פֿראַנקיסטען האָט די קריסטליכע קירך נישט געזעהען פֿאַר זיך אַזאַ גרויסע צאָהל געטויפֿטע יודען. אין פֿערלויף פֿון 30 יאָהר זענען אַנ'ערך אַ העלפֿט פֿון די בערלינער יודען אַריינגעפֿאַלען צו די קריסטען. צווישען די פֿערגעטער האָט אויך געזאָלט זיין דוד פֿרידלענדער. ער איז געוועזען אַ גוטער פֿאָטער, אַ עהרליכער סוחר און אַ גוטמוטיגער מענש, דערביי אָבער נישט קיין גרויסער דענקער, נישט קיין גייסט-מענש און קיין גוטער יוד אַוודאי נישט. דאָס פּראַקטישע יודענטום האָט ער שוין לאַנג געהאַט פֿערלאָזען, פֿון מצוות און מנהגים האָט ער נישט געהאַלטען — וואָס-זשע איז געבליבען פֿאַר אַזאַ מענשען פֿון דער גאַנצער יודישער רעליגיע? איהם איז נאָר געבליבען די אונבעוואוסטזיניגע ליעבע צו זיינע ברידער און דער אינסטינקטיווער נאַציאָנאַלער חוש, וואָס לאָזט נישט צופֿאַלען דעם פֿאָלקס-אָרגאַניזם. ער איז אָבער אויך געוועזען אַ טרייער פֿאָטער און איהם האָט וועה געטאָן דאָס האַרץ, וואָס ער און זיין משפּחה דאַרף זיין אָבגעשיידט פֿון דער גאַנצער וועלט און ליידען בעליידיגונגען. ער האָט אָנגעגעבען אַ ביטע, אַז מען זאָל איהם און זיין פֿאַמיליע שענקען גלייכע רעכטען; די ביטע איז נישט אָנגענומען געוואָרען, נאָר אָנשטאָט

דעם, וואָס ער וואָלט אוים שטאָלץ און איינגעגליעבע געדאַרפֿט אויף שטענדיג זיך אָבקעהרען פֿון יענע, וואָס ווילען איהם און זיין פֿאָלק נישט אָנערקענען פֿאַר קיין מענשען, האָט פֿרידלענדער בעשלאָסען צוליעב פּראַקטישע ציעלען זיך צו שמד'ען. אַליין האָט ער דאָס נישט געוואָלט טאָן, האָט ער זיך געווענדעט צו איינינע אָנגעזעהענע יודען, וואָס האָבען געדענקט ווי ער, און אין זייער אַלעמענס נאָמען האָט פֿרידלענדער אָנגעשריבען אַ בריעף צום הויפּט-גייסטליכען טעלער, וועלכען ער איז מודיע, אַז זיי זענען גרייט צו פֿערלאָזען דאָס יודענטום, אָבער נאָר בתנאי, אַז מען זאָל זיי ערלויבען נישט צו גלויבען אין קריסטוס'ען און נישט צו בעזוכען די קירך, ווייל זיי קענען נישט געהן געגען זייער געוויסען און פֿערמאַסקירען זיך אַלס גלויביגע, אין דער צייט, ווען זיי גלויבען נישט אין די פּרינציפּען פֿון דער קירך. טעלער האָט אין אַ העפֿליכער פֿאָרם אָבגעענטפֿערט פֿרידלענדער'ן, אַז די קירך נוטיגט זיך נישט אין אַזעלכע מיטגליעדער און אויב זיי ווילען אָננעהמען דאָס קריסטענטום, מוזען זיי מסכים זיין אויף אַלע פּרינציפּען פֿון דער דאָזיגער רעליגיע און ערשט דערנאָך וועט אָבהענגען פֿון דער רעגיערונג, צי מען זאָל זיי שענקען גלייכע רעכטען, צי נישט. פֿרידלענדער איז געבליבען אַ יוד, אָבער זיינע קינדער האָבען זיך שוין אָבגע'שמד'ט אָהן שום תנאים און אָהן שום מליצות.

אין דערזעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבען אַ מאָדנע בעוועגונג צווישען די יודישע טעכטער. ווען אין בערלין איז געגרינדעט געוואָרען אַ גרופּע „טוגענדבונד", וואָס האָט געפּרעדיגט פֿרייע ליעבע, זענען מענדעלסאָנ'ס טעכטער, די שענע הענריעטאַ און אַנדערע אָנגעזעהענע יודישע טעכטער, געוואָרען די טעטיגסטע מיטגליעדערינס פֿון דער חברה. די שענע הענריעטאַ האָט זיך געלאָזען פֿערפֿיהרען פֿון פֿיעל קריסטען און געגעבען אַ גרונד צו פֿערשפּרייטען וועגען איהר מיאוס'ע קלאַנגען. מענדעלסאָנ'ס עלטערע טאָכטער דאָראָטעאַ האָט פֿערלאָזען איהר מאַן מיט איהרע צוויי קינדער און אויף אַ אונלעגאַלען אופֿן חתונה געהאַט מיט דעם פֿילאָזאָף פֿרידריך שלעגעל. זי האָט פֿריהער אָנגענומען די פּראָטעסטאַנטישע רעליגיע און דערנאָך די קאַטוילישע, געליטען פֿיעל יסורים, שפּעטער זיך צושיידט מיט שלעגעל'ען און דערלעבט דערצו, אַז זי האָט געמוזט נעהמען שטיצע פֿון איהר פֿריהער'.ען מאַן. הענריעטאַ מענדעלסאָן, די צווייטע טאָכטער, איז געווען נישט שען און האָט קיין דאַמאַנען נישט געפֿיהרט, נאָר — אַזוי זיך גע'שמד'ט. אַזוי האָט אויך

געענדיגט די גייסטרייכע און זעהר פעהיגע רחל לעווין, וועלכע האט ערשט ביי דער לעצטער שעה פון איהר לעבען, אויפ'ן קראנקען־בעט, פלוצלונג פערשטאנען די גרויסע היסטארישע בעדייטונג פון איהר פאלק און ערקלערט: „דאס, וואס איך האב מיין גאנץ לעבען געהאלטען פאר א גרויסע חרפה, וואלט איך איצט פאר קיין פרייז נישט פערקויפט". מיט שמד האט אויך געענדיגט העגריעטא הערץ, וועלכע האט דאס געטאן ערשט נאכ'ן טויט פון איהר מוטער און ערגעץ אין א קליין שטעדטעל, כדי נישט מצער זיין איהרע פריינד. פון די הויכע קרייזען האט זיך די בעוועגונג איבערגעטראגען אויך אין די ברייטע יודישע מאסען און באלד האט זיך צווישען די צניעות'דיגע יודישע טעכטער פערשפרייט א מין עפידעמיע פון שמד און ליעבע צו קריסטען; יענע יודישע פרויען, וואס האבען דאס נישט געקענט טאן, האבען אין דער שטיל געזיפצט און בעדויערט, וואס זיי זענען נישט „גליקליך", ווי אנדערע. די ארטאדאקסישע יודען זענען אויף זייער שטייגער געווען גערעכט, ווען זיי האבען אזוי שטארק געקעמפפט געגען דער השכלה־בעוועגונג: אינסטינקטיוו האבען זיי געשפירט, אז די „השכלה" טראגט אין זיך א געוויסען סם פאר די שענע יסודות פון יודענטום.

עלפטעס קאפיטעל.

דער חסידיזם און די השכלה.

אין דער צייט, ווען אין דייטשלאנד האט זיך אליין מעהר ענט־וויקעלט די השכלה־בעוועגונג, וועלכע האט ארויסגעשטעלט פאר איהר לאזונג: פרייהייט פון געדאנק און די ראציאנעלע לאגישע חקירה, איז אין פוילען אויפגעהויבען געווארען אנ׳אנדער פאהן, — א פאהן, וואס האט גערופען צו איגערליכען גלויבען, צו טיעפער אמונה, וואס שטאמט פון הארץ און נישט פון מוח. משה מענדעלסאן און ר׳ ישראל בעל שם טוב (בעש״ט)! — צוויי מעהר געגענגעזעצטע נאטורען איז שווער צו געפינען, און דאך האבען זיי געהאט א געוויסע פערוואנדשאפט, ווייל ביידע בעוועגונגען, סיי דער חסידיזם, סיי די השכלה אין איהר בעסערען זין, האבען געצויגען זייער יניקה פון איין מקור: פון דער בענקשאפט נאך נייע פארמען און א נייער קולטור־שאפונג. דאס אלטע תלמודישע יודענטום מיט דער צוגעבונדענקייט צום טייטען בוכשטאב איז געשטאנען פאר א באנקראט און עס זענען נויטיג געווען: פון איין זייט נייע מענשליכע בעגריפען און פארמען, און פון דער צווייטער זייט — א נייער קוואל פאר דעם ריינעם רעליגיעזען געפיהל. אין נייע מענשליכע פארמען האט זיך איבערהויפט גענויטיגט די יודישע אריסטאקראטיע, די אינטעליגענץ, און די ראליע האט בעדארפט ערפילען די השכלה, וועלכע איז דערביי אוועק אויף א פאלשען וועג און האט געבראכט צו שמד; די צווייטע בעדערפעניש, די פאר׳ן המון, האט געדארפט ערפילען דער חסידיזם, וועלכער איז טאקי געווען א אמת־דעמאקראטישע בעוועגונג. צו־שווער איז געווען דער יאך פון פארמא־

ליסטישען רבניזם, צו פערקרימט און פערשטעלט מיט טויזענדער אויסערליכע שאלעכצען איז געווען דאס ריינע רעליגיעזע געפיהל, צו גרויס איז געווען דער פרעסטיזש פון למדן און גביר און צו קליין און נידעריג איז אוועקגעשטעלט געווארען דער פשוט'ער המון'ישער יוד, דער „עם הארץ". עס האט געמוזט קומען א רעאקציע, א מין גייסטיגע איבערקעהרעניש, און דאס איז געווען דער חסידיזם. די דאזיגע בעוועגונג האט גערעדט צום הארצען פון המון און אלע, וואס האבען געזוכט צו בעפרייען זיך פון יאך פון די רבנים און גבירים, אלע, וואס האבען געזוכט א פרישען קוואל, צו דערקוויקען זייער רעלי־גיעזען געפיהל, האבען זיך ארונטערגעשטעלט אונטער דער פאהן פון דעמאקראטישען חסידיזם.

דער שעפער פון חסידיזם איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב (פערקירצט: בעש"ט). ער איז געבוירען געווארען אויף דער גרעניץ פון וואלאחיען און פאדאליען, ביי א ארימער יודישער פאמיליע, אין יאהר 1700 בערך. נאך אין די קינדער־יאהרען איז ער געבליבען א יתום און איבערגעגאנגען אונטער דער השגחה פון קהל. מ'האט איהם אבגעגעבען אין א חדר, נאר דער יתום איז פון נאטור געווען בעגאבט מיט א רייכער פאנטאזיע און פלעגט אפט זיצען א פער'חלום'טער, א פערטראכטער. דאס לעבען פון חדר מיט זיין מורא און קאנטשיק האט ווינציג אויסגענומען ביים פער'חלום'טען יונגעל, וואס פלעגט זיך שלעכט לערנען. ניש זעלטען פלעגט ער פלוצלונג ענטלויפען פון חדר און איינמאל האט מען איהם געפונען אליין אין וואלד, וואו ער איז געזעסען פערזונקען אין זיינע מחשבות. אזוי האט קהל פון דעם יתום קיין נחת נישט געהאט און אין גיכען איהם אינגאנצען ארויסגענומען פון חדר. צו 12 יאהר איז ער געווארען א בעהעלפער און דערמיט פערדיענט זיין שטיקעל מחיה. שפעטער איז ער געווארען א שמש פון שוהל און דא האט ער זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. בייטאג פלעגט ער שלאפען אדער מאכען זיך שלאפענדיג, און ביינאכט, ווען אין שוהל איז קיינער נישט געווען, האט ער אליין מתפלל געווען און געלייענט מוסר־ספרים. מען האט איהם, נאטירליך, געהאלטען פאר א פרא־אדם, נאר ישראל איז זיך איינזאם געגאנגען זיין וועג. ער האט אנגעהויבען זיך פערטיפען אין דער פראקטישער קבלה, געלייענט די „כתבים פון אר"י", וואס פלעגען דעמאלט ארומגעהן פון האנד צו האנד, און זיך בעקאנט מיט די פראקטישע מיטלען פון דער קבלה,

ווי בעשווערונגען, קמיעות א. א. וו. צו צוואנציג יאהר האט ער זיך בעזעצט אין בראד, גאליציען, און דארט חתונה געהאט מיט דער שוועסטער פון בעוואוסטען רב ר׳ גרשון קוטאווער. זיין שוואגער האט איהם געוואלט מאכען פאר א למדן און געפרובט מיט איהם לערנען תורה, אבער ישראל האט דערצו ארויסגעוויזען א קנאפען חשק. ר׳ גרשון האט זיך געשעמט צו האבען פאר א שוואגער אנ׳עם-הארץ און גערעטען ישראל׳ן, ער זאל אבפאהרען פון בראד. יענער האט געפאלגט און איז צוזאמען מיט זיין פרוי אבגעפאהרען פון בראד און זיך בעזעצט אין א דארף צווישען קוטאוו און קאסיוו. דארט האט ער זיך ערנעהרט דערמיט, וואס ער פלעגט גראבען אין די בערג ליים און די פרוי האט דאס אבגעפיהרט אויף א וועגעלע אין שטאדט אריין. דא, אויפ׳ן שוים פון דער נאטור, צווישען די קארפאטען-בערג, האט דער בעש״ט געקענט איינגאנצען זיך אבגעבען זיין איינזאמקייט, און אונטער׳ן פרייען הימעל פלעגט ער שעה׳ן-ווייז מתפלל זיין, פאסטען און זיך פערטיעפען אין זיינע רעליגיעזע חלומות. אזוי איינזאם האט ער פערבראכט צווישען די בערג גאנצע זיבען יאהר. נאכדעם האט ער געלעבט א שטיק צייט אין גאליציאנישען שטעדטעל טלוסט, וואו ער איז געוועזען פריהער א מלמד און שפעטער — א שוחט און א חזן. יענע צייט, לויט דער חסידישער לעגענדע, איז געוועזען דער פעריאד, ווען דער בעש״ט האט גערארפט מאכען הכנות צו זיין קינפטיגער מיסיע אויף דער וועלט, נאר די ארומיגע מענשען האבען דאס נישט געוואוסט און איהם געהאלטען פאר א פראסטען.

ענדליך איז געקומען די צייט, ווען דעם בעש״ט האט מען „פון אויבען״, ווי די חסידים זאגען, צו וויסען געגעבען, אז עס איז געקומען דער מאמענט, ווען ער דארף שוין „נתגלה״ ווערן פאר דער וועלט. ער איז דעמאלט אלט געוועזען זעקס און דרייסיג יאהר. ער האט אנגע-הויבען דערפון, וואס ער פלעגט ארומפאהרען איבער די יודישע שטעדטלעך און היילען קראנקע דורך השבעות, קמיעות און גראזען. אזעלכע וואנדערענדע טערעפערם-רופאים זענען דעמאלט געוועזען א סך און זיי פלעגען זיך רופען „בעלי שם״. ר׳ ישראל האט פאר זיין נוטס-קייט און פראסטקייט בעקומען דעם נאמען „בעל שם טוב״. ער פלעגט ארומפאהרען איבער די שטעדט און דערפער פון פאדאליען און וואהלין, און געהיילט דורך זיינע „שפרוכען״ און פערשיעדענע גראזען נישט בלויז יודען, נאר אויך פויערען און אפילו פריצים. צו איהם פלעגט

מען זיך ווענדען מיט בקשות, ער זאל פאראויס נביאות זאגען וועגען דער צוקונפט פון מענשען, און דער בעש"ט פלעגט דאס טאן, עפענדיג דעם „זהר" און טרעפענדיג לויט דעם ארט, וואס האט זיך אויפגעמישט פאר זיינע אויגען.

אין גיכען איז דער געוועזענער בעל-מלאכה געווארען א ליבלינג פון דער מאסע. א גוטהערציגער און א פשוט'ער, האט ער געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט די פראסטע מענשען און פערשטאנען זייער הארץ. ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאנגען פון דער ראליע פון א טרעפער צו דער ראליע פון א פאלקס-לעהרער. ביסלעכווייז האט ער אויך זיך אבגעזאגט פון דער קבלה און ארויסגעטרעטען מיט א זעלבסטשטענדיגער אריגינעלער לעהרע: דער עיקר פון דער רעליגיע איז די הייסע תפילה און נישט די לומדות; א פראסטער יוד, מיט הייסער אמונה אין הארצען, וואס איז הארציג, היים מתפלל פאר גאט, שטעהט העכער פון דעם טרוקענעם למדן, וואס פערברענגט אלע זיינע יאהרען אין לערנען תלמוד.

אנ'ערך אין יאהר 1740 האט דער בעש"ט אויף שטענדיג זיך בעזעצט אין מעדזשיבאזש, א שטעדטעל אין פאדאליען. דא איז ער שוין אינגאנצען ארויסגעטרעטען אלס פאלקס-מנהיג און געשטאנען אין דער שפיץ פון א גרויסע צאהל אנהענגער און תלמידים. זיינע תלמידים פלעגט דער בעש"ט לערנען אויף א אריגינעלען אופן: דורך משלים, צופעליגע געשפרעכען און קורצע אפאריזמען, וועלכע ער פלעגט ארויסזאגען בעת א שפאציער, בעת'ן עסען און אין א נישט-סיסטעמאטישער פארם. די דאזיגע משלים און קורצע שפריכווערטער זענען פערבליבען אין די חבורים פון זיינע תלמידים, ווייל דער בעש"ט אליין האט גארנישט געשריבען.

דער גאנצער חסידיזם איז געגרינדעט אויף צווי הויפט-אידעען: אויף דער אידעע פון „אין סוף" און אויף דער אידעע פון געגענזייטיגער ווירקונג צווישען דער נידעריגער און העכערער וועלט. „א מענש דארף שטענדיג טראכטען וועגען דעם, אז גאט איז אומעטום און שטענדיג מיט איהם; אז ער איז ווי די איידעלסטע מאטעריע, וואס פערפלייצט אלץ ארום; אז ער איז דער הערשער פון אלץ, וואס קומט-פאר אויף דער וועלט... זאל א מענש געדענקען, אז בשעת ער קוקט אויף מאטעריעלע זאכען, קוקט ער זיך אייגענטליך איין אין דער געשטאלט פון גאט, וואס איז אומעטום אין יעדער זאך; האבענדיג דאס אין זכרון, קען א מענש שטענדיג, אפילו אין קלייניגקייטען, גאט דינען". —

דאָס איז די ערשטע גרונד=אידעע. די צווייטע גרונד=אידעע פון חסידיזם שטאַמט פון דער קבלה, וועלכע לערנט, אַז צווישען דער מאַטעריעלער, מענשליכער וועלט און די העכערע געטליכע וועלטען עקזיסטירט אַ אונאויפהערליכע נעגענזייטיגע השפּעה, אַזוי אַז אויך די מענשליכע מעשים רופען אַרויס ענדערונגען אין רצון און אין דער שטימונג פון דער גאָטהייט. די דאָזיגע צוויי אידעען זענען דער גאַנצער יסוד פון חסידיזם און פון זיי פאָלגען אַלע ווייטערדיגע פונקטען פון בעש"ט'ס לעהרע. די הויפּט=שטרעבונג פון יעדען רעליגיעזען מענשען דאַרף זיין דאָס בעהעפטען זיך מיט גאָט. דאָס קען מען דערגרייכען דאַן, ווען דער מענש קאָנצענטרירט אַלע זיינע געדאַנקען און מעשים אויף גאָט. דער תוך פון דער אמונה איז נישט אין שכל, נאָר אין געפיהל, און וואָס פייערדיגער עס איז דאָס געפיהל, אַלץ נאָהענטער איז דער מענש צו גאָט. דאָס ווילכטיגסטע מיטעל צו פעראייניגען זיך מיט גאָט איז די תפילה, אָבער מתפלל זיין דאַרף מען מיט אַ ברען, מיט התלהבות, אַזוי אַז בשעת דער תפילה זאָל די נשמה זיך ווי אָבטיילען פון גוף. כדי צו דערגרייכען צו אַזאַ ענטוזיאַסטישע שטימונג, קען מען אָנווענדען פערשיעדענע קינסטליכע מיטלען, ווי מאַכען מיט די הענד, שאָקלען שטאַרק מיט'ן קאָפּ, שרייען א. א. וו. לערנען תורה דאַרף זיין ביים רעליגיעזען יודען אַ ביי=זאַך און האָט נאָר דאַן אַ בעדייטונג, ווען מען קומט דורכ'ן לערנען צו אַ רעליגיעזער שטימונג; דעריבער דאַרף מען בעסער לערנען מוסר=ספרים, איידער די טרוקענע רבנישע ספרים. אין געגענזאַץ צו דער קבלה וואָס האָט געלערענט, אַז דער מענש דאַרף זיך אָבגעבען מיט תעניתים, סגופים און פערשידענע אַסקעטישע מעשים, האָט דער בעש"ט געלערנט, אַז גאָט דינען קען מען נאָר דורך שמחה, און דעריבער דאַרף מען פון זיך דערווייטערען אַלץ, וואָס וואַרפט אַריין אין אַ מרה=שחורה. בכלל איז אין דער רעליגיעזער וויכטיגער פון אַלץ די שטימונג, די כונה און נישט די אויסערליכע צערעמאָניע. אַ חסיד דאַרף דינען גאָט נישט בלויז דורך מקיים זיין די מצוות, נאָר אין אַלערליי פאָרמען: דורך תפילה, דורך מעשים טובים און זאָגאַר דורך געוועהנליכע טאָג=מעשים. וואָס מעהר דער מענש איז קאָנצענטרירט אין די געדאַנקען וועגען גאָט, אַלץ נאָהענטער ווערט ער צו גאָט און אויב ער איז שטענדיג בעהעפט מיט איהם, קען ער דערגרייכען צו דער מדרגה פון נבואה. אַזאַ מענש איז אַ צדיק און ער שטעהט נאָהענטער צו גאָט, איידער די געוועהנליכע מענשען. דער

צדיק איז א מין פערמיטלער צווישען די פראסטע מענשען און גאט. פאר'ן צדיק דארף מען מורא האבען און דורך איהם קען מען אברייני־גען די נשמה פון זינד.

דער לעצטער דאגמאט (וועגען דער גרויסער בעדייטונג פון צדיק) האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער ענטוויקלונג פון חסידיזם און זאגאר אבגערוקט אויפ'ן צווייטען פלאן אלע איבעריגע יסודות פון בעש"ט'ס לעהרע. דער צדיק אליין איז געווארען א קולט, זיין פערזענליכקייט האט אנגעהויבען שפיעלען מעהר ראליע, איידער זיין לעהרע. „איך בין נישט געקומען צו ר' בער מעזעריטשער — האט אמאל געזאגט איינער פון זיינע תלמידים, — כדי צו הערען פון איהם תורה און שארפע חידושים, איך בין מעהר־נישט געקומען זעהן, ווי אזוי ער טוט אן און טוט אויס די שיך — דאס איז וויכטיגער. וואס איז דען די תורה? א מענש דארף אליין זיין תורה, אין זיינע מעשים, אין זיינע תנועות, אין זיין רעדען, אין זיינע מנהגים מיט מענשען און אין זיין בעהעפטען זיך אין גאט". אבער דער דאזיגער קולט האט זיך אנגעהויבען נישט פון ר' בער, נאר נאך א סך פריהער — פון בעש"ט אליין.

זיין לעהרע האט נאר געקענט אינטערעסירען איינצעלנע חסידים, יחידי סגולה; די מאסע ווידער האט זיך נאר אינטערעסירט מיט זיין פערזאן, וואס איז ביי זיי געווארען זייער מנהיג, זייער בעסטער פריינד, זייער לעהרער. דער בעש"ט אליין האט אלץ מעהר אנגעהויבען גלוי־בען אין זיין גרויסער מיסיע. ארום 1750, ווען זיין שוואגער ר' גרשון קוטאווער, וואס האט דעמאלט שוין מודה געווען אין זיין גרויסקייט, איז געווען אין ארץ ישראל, האט דער בעש"ט אוועקגעשיקט אהין א מין נביאישען מאניפעסט, אין וועלכען ער האט מודיע געווען וועגען דער נבואה, וואס ער האט געזעהען. אין זיין בריעף האט דער בעש"ט דערצעהלט, אז אין טאג פון ראש השנה איז זיין נשמה ארויף אויפ'ן הימעל, וואו ער האט געזעהען משיח'ן און פיעל נשמות פון געשטאר־בענע. ער האט געפרעגט משיח'ן: „זאג מיר, האר מיינער, ווען וועסטו שוין אמאל אראבקומען אויף דער וועלט?" און משיח האט איהם געענטפערט: „אט וועסט דו האבען א צייכען: ווען עס וועט בעוואוסט ווערן דיין לעהרע און עס וועלען זיך פערשפרייטען די קוואלען פון דיין חכמה, ווען אלע איבעריגע מענשען וועלען זיין אים־שטאנד צו מאכען אזעלכע מופתים, ווי דו, — דעמאלט וועלען

פערשוואונדען ווערן אלע מחנות פון דער קליפה און עס וועט קומען די צייט פון דער גרויסער ישועה".

דער בעש"ט איז דערביי געוועזען אויפריכטיג און גאנץ ווייט פון שווינדעל און בעוואוסטזיניגער נארעריי; די „סודות" אבער האבען דער־וויילע געווירקט אויף די מיסטיש־געשטימטע יודען. די חסידים פלעגען זאגען, אז דער בעש"ט האט בעציהונגען מיט אליהו הנביא און אז זיין רבי איז אחיה השילוני. די מאסע האט אין איהם גע־גלויבט, ווי אין א גרויסען בעל־מופת, און זיין קרייז אנהענגער און תלמידים איז אלץ מעהר געוואקסען. נישט לאנג פאר זיין טויט האט דער בעש"ט איבערגעלעבט די שרעקליכע ידיעה וועגען דעם מאסען־שמד פון די פראנקיסטען. די פרומע יודען האבען זיך געפרעהט, וואס מען איז ענדליך פטור געווארען פון די געפעהרליכע אינערליכע פיינד, נאר דער בעש"ט איז טרויעריג געוועזען. „איך האב געהערט, ווי גאט וויינט און זאגט: כל זמן דער קראנקער אבר איז פעראייניגט מיט'ן קערפער, איז נאך פארהאן חאטש א האפנונג, אז ער וועט וועזען עס איז זיך אויסהיילען; אבער אויב מען האט איהם אבגעשניטען, איז ער שוין פערפאלען אויף אייביג". אין פריהלינג 1759 איז דער בעש"ט געשטארבען אויף די הענד פון זיינע תלמידים.

נאך דעם בעשט'ס טויט איז די „ממשלה" איבערגעגאנגען צו איינעם פון זיינע תלמידים, ר' בער פון מעזשעריטש. צו יענער צייט איז דער חסידיזם שוין געוועזען שטארק פערשפרייט איבער פאדאליען, גאליציען און וואהלין. אבער די גרעסטע פראפאגאנדע פון חסידיזם האט זיך ערשט אנגעהויבען נאכ'ן בעש"ט'ס טויט. דער צענטר פון דעם חסידיזם איז איצט געווארען מעזשעריטש. ר' בער איז געשטאנען פיעל נידעריגער פון בעש"ט אין טיעפקייט און אריגינאליטעט; ער איז אבער געוועזען פיעל מעהר למדן און דעריבער איז איהם געלונגען, צו געפינען פיעל אנהענגער אויך צווישען די לומדים און רבנים. ער האט פון חסידיזם ארא‌בגענומען דעם פארוואורף, אז דאס איז נאר א בעוועגונג פון עם־הארצים. אין פערלויף פון צוועלף יאהר (1760 — 72) האבען זיך ארום ר' בער'ן גרופירט פיעל אנגעזעהענע לומדים און בעוואוסטע גדולים, וואס זענען געקומען זאגאר פון צענטר פון לומדות — ליטא און ווייס־רוסלאנד. ר' בער האט קיין נייעס נישט אויפגעטאן. ער האט נאר פערברייטערט און ווייטער ענטוויקעלט די אידעען פון זיין רבי, דעם בעש"ט, און נאך מעהר פערשטארקט צווישען די חסידים דאס

בלינדע גלויבען אין צדיק, אלס פערמיטלער צווישען די געוועהנליכע מענשען און גאט.

א צווייטער וויכטיגער אפאסטאל פון חסידיזם איז געוועזן ר׳ יעקב יוסף הכהן. ער איז פריהער געוועזן רב אין שארגראד, נאר פאר זיין גלויבען אין בעש״ט האט ער געליטען רדיפות און פערלוירען די שטעל. מיט דער הילף פון בעש״ט האט ער בעקומען א ארט אלס מגיד אין נעמיראוו און נאכ׳ן טויט פון בעש״ט איז ער געווארען מגיד אין פאלאנאיע. ער האט אומעטום געפיהרט א ענערגישע פראפאגאנדע פאר׳ן חסידיזם, סיי דורך דרשות, סיי דורך ספרים. אין 1780 האט ער ארויסגעגעבען א זאמלונג פון זיינע דרשות, מיט׳ן נאמען „תולדות יעקב יוסף“, וואו עס ווערן געבראכט פיעל מאמרים און אפא־ריזמען, וואס ער האט געהערט פון מויל פון בעש״ט. מיט דעם דאזיגען ספר זענען דאס ערשטע מאל אין דער ליטעראטור ערקלערט געווארען די פרינציפען פון חסידיזם. דאס איז געווען דער ערשטער ספר פון דער חסידישער ליטעראטור, וועלכע האט מיטגעבראכט מיט זיך גאר נייע פארמען און א נייעם טאן.

אין די לעצטע יאהרען פון 18־טען יאהרהונדערט איז דער חסידיזם פערשפרייט געווארען צווישען דער יודישער מאסע אין פוילען און זאגאר אין ליטא מיט א אונגעוועהנליכער געשווינדקייט. אין פיעל שטעדט זענען געגרינדעט געווארען חסידישע קרייזלעך, וועלכע האבען געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען (שטיבלעך), וואו מען האט געדא־ווענט אויפ׳ן חסידישען שטייגער, מיט א ברען, מיט דבקות און התלהבות. די חסידים האבען איינגעפיהרט דעם סידור פון אר״י, וואס אונטער־שיידעט זיך פון געוועהנליכען סידור דורך פיעל ענדערונגען אין טעקסט. זיי האבען אויך געענדערט דעם ריטואל פון שחיטה און נישט געהאל־טען זיך ביי דעם געזעצליכען טערמין פון תפילת שחרית. געלעבט האבען זיי צווישען זיך אין גרויס אחדות, געשטיצט איינער דעם צווייטען און ליעב געהאט צו פערברענגען די צייט צוזאמען אין שמחות און סעודות, כדי ארויסצורופען אין זיך א התלהבות׳דיגע שטימונג, ווי עס פאדערט זיך לויט דער חסידישער תורה. דאס „בוקען“ זיך פאר׳ן צדיק איז געווארען פערשפרייט אלץ מעהר און מעהר; ווי נאר א צדיק איז געקומען אין וועלכער עס איז שטאדט, האבען צו איהם אנגעהויבען לויפען אנהענגער פון אלע זייטען. מענער און פרויען פלעגען קומען צום צדיק נאך עצות, בעטען ביי איהם א רפואה צו א קרענק, א מיטעל

קינדער צו האָבען א. אז. וו. אויב עס האָט זיך געמאַכט, אַז אין איי־נעם פון טויזענד פעלען האָט דער צדיק געהאָלפען אָדער מיט זיין עצה גוט געטראָפען, האָט מען דאָס אָנגענומען פאר אַ מופת און די צאָהל חסידים איז אַלץ גרעסער געוואָרען.

וואָס ווייטער, איז דער קולט פון צדיק אַלץ געוואַקסען און צו־זאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די צאָהל פון די צדיקים. די אָנגעזעהענסטע פון זיי האָבען געשטאַמט פון ר׳ בער׳ם קליינעל; יע־דער איינציגער פון זיי האָט אָבער אַרויפגעלעגט זיין אייגענעם אינ־דיווידועלען שטעמפעל אויף דער חסידישער לעהרע און דעריבער זע־נען מיט דער צייט געוואָרען חסידים פון פערשידענע שיטות. די פערשידענע שיטות אין חסידיזם קען מען איינטיילען אויף צוויי הויפט־שטרעמונגען: ליטוויש־בעלאָרוסישער און פויליש־אוקריינער חסידיזם. די פאָרשטעהער פון פוילישען חסידיזם זענען געווען: ר׳ אלימלך ליזענסקער, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ר׳ נחום טשערנאָבאַלער און ר׳ ברוך טולטשינער, אַ אייניקעל פון בעש״ט. ר׳ אלימלך פון ליזענסק האָט שטאַרק ענטוויקעלט דעם צדיק־קולט. דאָס ערשטע געבאָט פאר אַ חסיד — פלעגט ער זאָגען — איז בוקען זיך פאר׳ן צדיק. דער צדיק איז דער מעקלער צווישען יודען און גאָט. דורך איהם שיקט גאָט דעם גלויביגען לעבען, ערנעהרונג, קינדער, און עס איז גענוג, אַז דער צדיק זאָל וועלען, דאַן פערמאַכען זיך אַלע קוואַלען פון גוטס. דעריבער דאַרף דער חסיד בלינד גלויבען אין צדיק, אָבטיילען איהם אַ טייל פון זיין פערמעגען און איהם דאַנק־באַר זיין. די דאָזיגע טעאָריע האָט געהאַט אַ ווירקונג: די אָרימע יודען פלעגען אָבגעבען זייערע לעצטע גראָשענס די צדיקים, און דער צדיק האָט נישט אויפגעהערט שיקען ברכות, אויסהיילען פון קראַנקהייטען, בענשען מיט קינדער א. אז. וו. די שענע חסידישע לעהרע איז פער־וואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדען צדיקיזם, אין אַ פראַקטישען געשעפט. זיין אַ צדיק איז פשוט געוואָרען אַ גוטער מסחר און עס האָבען זיך נאַטירליך געפונען פיעל בעלנים דערויף. די שטעל פון אַ צדיק האָט אָנגעהויבען איבערגעהן בירושה, פון פאָטער צו די קינדער און צו די אייניקלעך. עס האָט זיך געמאַכט, אַז עס איז געשטאָרבען אַ צדיק, וואָס האָט איבערגעלאָזט עטליכע זיהן, און דאַן איז זיין ירושה פונאַנדער־געטיילט געוואָרען צווישען דער גאַנצער „דינאַסטיע״, וועלכע האָט צווישען זיך געפיהרט מיאוסע מחלוקת פאר דער בכורה.

נישט אומעטום איז אבער דער צדיקיזם געווארען א קאריערע. צווישען די צדיקים זענען אויך געוועזען איינינגע אמת'ע אידעאליסטען, התלהבות'דיגע מענשען. אזעלכער איז געוועזען ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, וועלכער האט פריהער, אין דער ליטא, געליטען פיעל רדיפות פון די רבנים פאר זיין גלויבען אין חסידות, נאר דערנאך איז ער געווארען צדיק אין בערדיטשעוו, וואו ער איז געווארען זעהר פאפולער און איבערגעלאזען נאך זיך א ליכטיגען אנדענקען פון א איידעלען גייסט און פון א מענשען מיט א אונגעוועהנליכער ליעבע צום פראסטען פאלק.

אנדערש האט זיך ענטוויקעלט דער חסידיזם אין ליטא און אין ביעלארוסיע. דארט האט דער חסידיזם נישט געפונען פאר זיך אזא גינסטיגען באדען, ווי אין פוילען און אין אוקריינא, און האט זיך פערשפרייט זעהר לאנגזאם, נאך לאנגע רדיפות און ווידערשטאנדען מצד די רבנים און לומדים. דארט איז דער חסידיזם אריינגעפיהרט געווארען דורך די תלמידים פון ר' בער מעזשעריטשער: ר' אהרן קארלינער, ר' מענדעל וויטעבסקער און ר' זלמן שניאורסאן (געשטארבען אין 1813), דעריבער האט ער דארט אנגענומען אנ'אנדער חאראקטער. דא איז ער שוין נישט געוועזען קיין דעמאקראטישע בעוועגונג, צוגעפאסט צום געשמאק און צו די בעדערפנישען פון דער מאסע, נאר א שטרעמונג פון געצעהלטע מענשען, אריסטאקראטען־קעמפפער, און אויך די לעהרע זייערע האט דעריבער געהאט אויף זיך דעם שטעמפעל פון אריסטאקראטיזם און פון קאפ־מענשען. דער אנגעזעהענסטער פון די ליטווישע רביים, ר' שניאור זלמן, האט בעשאפען א אייגענעם סיסטעם, וואס איז פילאזאפיש געוועזען פיעל מעהר בעגרינדעט און זיך שטארק אונטערשיידעט פון פוילישען חסידיזם. זיין דעוויז איז געוועזען: „חכמה, בינה, דעת" (פערקירצט: חב"ד), ד. ה. חכמה, פערשטאנד און וויסען. אין געגענטייל פון בעש"ט האט ער נישט געפאדערט קיין נאאיווען גלויבען אין צדיק, נאר געראטען, צו קוקען אויף דעם צדיק ווי אויף א וועג־ווייזער. ער האט אויך נישט געלייקענט אין דער בעדייטונג פון לערנען און טראכטען, נאר, פערקעהרט, געפאדערט פון יעדען חסיד „צו דענקען און טראכטען". ער האט דעם חסידיזם אבגערייניגט פון פיעל אבערגלויבענס און נארישע זייטען, אבער דערפאר האט דער חסידיזם אין ליטא נישט געהאט יענע נאאיוויטעט און פאלקסטימליכקייט, וועלכע עס האט געהאט דער פוילישער חסידיזם.

אין ליטא האָט זיך אויך אָנגעהויבען דער ענערגישער קאַמפּף פון די רבנים געגען חסידיזם. אין דער שפּיץ פון די ליטווישע רבנים איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ אליהו ווילנער, וועלכער האָט בעקומען דעם טיטול „גאון“ (1720—97). דאָס איז געווען אַ מענש מיט אַ אײַזערנעם ווילען, וואָס האָט פון קינדווײַז אָן אַרויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פעהיגקײַטען. צו זעקס יאָהר האָט ער שוין געלערנט גמרא אָהן דער הילף פון אַ רבי. צו צעהן יאָהר האָט ער שוין זיך בעטײַליגט אין רבנישע וכוחים און מיט זײַן בקיאות און שכל פערוואונדערט די אַלטע גדולים. זײַן תפיסה איז געווען אונגעוועהנליך. ער האָט אויף גיך אויסגעלערנט די קבלה און אַזוי גיך אויך ערוואָרבען בעדײַטענדע קענטנישען אין מאַטעמאַטיק, געאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע. אין ווילנא האָט ער געלעבט אײַנזאַם, אָבגעשלאָסען, אינגאַנצען פערטיפט אין לערנען; ערנעהרט האָט ער זיך שלעכט, געשלאָפען בסך הכל צווײַ שעה אין מעת לעת, וועניג זיך בעגעגענט מיט מענשען, וועניג גערעדט און נאָר אין געוויסע שעה׳ן געלײענט שעורים וועגען תלמוד פאַר זײַנע תלמידים. פון׳ם פּלפול־סיסטעם האָט ער נישט געהאַלטען. קענענדיג אויסענווענדיג כמעט דעם גאַנצען תלמוד, האָט ער אָהן שום מיה געקענט פּסק׳נען די האַרבסטע שאלה און נישט זעלטען פלעגט ער זיך ערלויבען אויסצובעסערן דעם טעקסט פון תלמוד אויפ׳ן גרונד פון טיפע קריטישע חקירות. אין אַזאַ אָבגעשלאָסענקײַט האָט ער געשריבען פירושים און הערות צו די ביבלישע, תלמודישע און קבליסטישע ספרים, נאָר געשריבען האָט ער דאָס אַלץ אָהן אָרדנונג, מיט רמזים, האַלבע ווערטער, ווײַל ער אַליין האָט נישט גערעכענט אַרויסצוגעבען קיין זאַך פון זײַנע כתבים און דאָס נאָר איבערגעלאָזען פאַר די קינפטיגע דורות. ר׳ אליהו ווילנער איז געווען די פערקערפערונג פון דער ליטווישער גאונות; די רבנישע וויסענשאַפט איז פאַר איהם געווען אַלץ; אין איהר האָט ער געזעהען דעם גאַנצען זין פון יודענטום. ער איז געווען דער אָבגאָט פון די רבנים אין ליטא און אין אַנדערע לענדער; דער המון האָט מורא געהאַט פאַר איהם, אָבער איהם נישט פערשטאַנען, פונקט ווי ער האָט דעם המון נישט פערשטאַנען. נאַטירליך, האָט אַזאַ מענש נישט געקענט סימפּאַטיזירען מיט דער דעמאָקראַטישער חסידישער בעוועגונג. אַלס אַסקעט און אַלס גרויסער קאָפּ האָט דער חסידיזם אין איהם בעלײדיגט זײַן אײַנזאַמען שטאָלץ און זײַן גאונות, געגען וועלכער די חסידישע האָט אויסגעזעהען קלײן און נישטיג.

נאך אין 1772, ווען אין ליטא האבען זיך אנגעהויבען גרינדען געהיימע חסידישע קרייזלעך און אין ווילנא האט מען ענטדעקט אייניגע אנפיהרער פון די חסידים, האט דער ווילנער קהל, מיט דער ערלויבניש פון „גאון", ערקלערט א חרם געגען די חסידים. פון ווילנא האט מען פונאנדערגעשיקט צירקולארען צו אנדערע רבנים מיט א אויפרוף, שטרענג ארויסצוטרעטען געגען דער „אפיקורסישער סעקטע". דאן האבען זיך אין גאנץ ליטא אנגעהויבען רדיפות אויף די חסידים. אויך די גאליציאנער רבנים, וועלכע האבען זיך פערזאמעלט בעת א יריד אין בראד, האבען אויסגערופען א חרם געגען יעדען, וואס וועט דאווענען לויט'ן חסידישען נוסח, טראגען ווייסע מלבושים אום שבת (ווי עס פלעגען טאן פיעל פון די צדיקים און חסידים) און בכלל בעטייליגען זיך אין די חסידישע קרייזלעך. ווען עס איז פערעפענטליכט געווארען דאס ווערק פון ר' יעקב יוסף הכהן, וואו עס ווערט בעריהרט דער כבוד פון די רבנים און לומדים, האט זיך אין דער רבנישער וועלט ווידער אנגעהויבען א געוואלד. פון ווילנא האט מען געגעבען א סיגנאל, אז מען זאל אנהויבען א קאמפף געגען די חסידים. אין 1781 זענען די ליטווישע רבנים זיך צונויפגעפאהרען בעת דעם יריד אין זעלווא (גראדנער גוב.) און פון דארט פונאנדערגעשיקט אויפרופען צו אלע יודישע געמיינדעס, פאדערענדיג די שטרענגסטע שטראפען פאר די חסידים. די פרומע יודען האבען בעקומען א בעפעהל אומעטום אויסצושליסען די חסידים פון דער געזעלשאפט, נישט חבר'ען זיך מיט זיי, נישט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען, נישט מתחתן זיין זיך מיט זיי, נישט בעגראבען זייערע מתים און בכלל קוקען אויף זיי, ווי אויף מענשען פון א אנדער רעליגיע. ווען אין ביעלארוסיע זענען ענטשטאנען גרויסע גרופען „חבד'ניקעס" (חסידים פון ר' זלמן שניאורסאן), האט די אגיטאציע געגען די חסידים זיך נאך מעהר פערשטארקט. אויף די רבנים-צוזאמענפאהרען אין מאהילעוו און אין שקלאוו זענען אנגענומען געווארען א רייהע רעפרעסיעס געגען די חסידים און זייער מנהיג, ר' זלמן, איז אנערקענט געווארען פאר א אפיקורס. ר' זלמן האט געפרובט פערענטפערן זיך אין ספעציעלע אויפרופען צו די רבנים, וואו ער האט זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז ער איז א איבערגעגעבענער טרייער יוד; ער איז אויך ספעציעל געפאהרען קיין ווילנא, כדי צו זעהען זיך מיט דעם אנפיהרער פון די מתנגדים, ר' אליהו, און איבערערעדען מיט איהם פערזענליך, אבער

דער שטרענגער גאון האט אפילו נישט געוואלט איהם אויפנעהמען. אם ענדע פון 18-ען יאהרהונדערט איז דער קאמפף צווישען ביידע פארטייען נאך שארפער געווארען, עס האבען זיך אנגעהויבען פון ביי־דע זייטען, איבערהויפט פון די מתנגדים, מיאוסע מסירות און רכילות, אזוי אז אין דעם קאמפף האט זיך געמוזט אריינמישען די רוסישע רעגיערונג, וועלכע האט גענומען אויף זיך די ראליע פון א פערמיט־לערין צווישען די קעמפפענדע פארטייען. אבער אפילו די פיזישע מאכט האט דא ווינציג אויפגעטאן און נאך א לאנגע צייט זענען די חסידים און מתנגדים אין דער ליטא פערבליבען פערביטערטע שונאים איינע די אנדערע.

אויפ'ן חשבון פון דער השכלה מיט'ן חסידיזם צוזאמען דארף מען צורעכענען דעם פילאזאף שלמה זלמן מיימאן, איינער פון די אריגינעלסטע גייסטער נישט בלויז ביי יודען, נאר אויך אין גאנץ איירָאפא. דאס איז געווען א מענש, וואס איז ערצויגען געווארען אין דער חסידישער וועלט, ענטלאפען צו דער פילאזאפיע און השכלה, נאר ענדליך איבערגעוואקסען ביידע וועלטען און פון ביידע זיך דער־ווייטערט; א מענש, וואס האט זיין גאנץ לעבען קיין רוה און קיין פרידען נישט געוואוסט; א אונגעוועהנליך־בעגאבטער ארימער יודישער פילאזאף, וואס האט שטענדיג געמוזט וואנדערן פון ארט צו ארט, פון איין גלויבען צום צווייטען און אין ערגעץ קיין מקום מנוחה נישט געפונען פאר זיין מידען קערפער און פאר זיין קריטישען גייסט.

שלמה זלמן מיימאן (1750—1800) איז געבוירען געווארען ביי א פאמיליע פון א דארפס־ארענדאר אין ליטא (נעבען ניעסוויזש, מינס־קער גוב.). נאך אין די קינדער־יאהרען האט ער געמוזט וואנדערן פון דארף צו דארף צוזאמען מיט זיינע עלטערן, וועלכע זענען גע'רודפ'ט געווארען דורך זייערע שכנים־קריסטען און געמוזט געהן זוכען פרנסה. אבער נישט קוקענדיג אויף דער ארימקייט, אין וועלכער ער איז ערצוי־גען געווארען, האט ער דאך בעקומען א גוטע שול לויט יענער צייט און ארויסגעוויזען זעלטענע פעהיגקייטען. צו 11 יאהר האט ער שוין גע'שמ'ט פאר אנ'עלוי און עס האבען זיך שוין געפונען פיעל בעלנים, וואס האבען איהם געוואלט נעהמען פאר א איידים. זיין ארימער פא־טער האט אהן דעם וויסען פון זיין זוהן איהם צוגעגרייט צוויי כלות

מיט אמאל. דער פאטער פון איינער פון די צוויי כלות האט ארויס־געגנב׳עט דעם יונגען חתן און איהם צוגענומען אהיים צו זיך, כדי עס זאל איהם נישט אויסחאפען דער צווייטער פאטער, אבער ער האט געמוזט אומקעהרען דעם גע׳גנב׳עטען חתן, וועלכער האט חתונה געהאט מיט דער צווייטער כלה. צו 12 יאהר איז ער שוין געווען א מאן פון א ווייב, געטראגען א עול אויפ׳ן קאפ און כדי צו ערנעהרען זיך, איז ער געווארען א מלמד אין א קליין שטעדטעל.

דאס פאמיליען־לעבען האט איהם אבער, ווי עס שיינט, ווינציג אינטערעסירט און דער יונגער מיימאן האט זיך פערטיעפט אין מחשבות און חלומות. פון תלמוד איז ער איבערגעגאנגען צו דער קבלה, וועלכע ער האט א געוויסע צייט געליעבט ביז שגעון. ער איז געפאהרען צום צדיק ר׳ בער מעזעריטשער, פון וועלכען ער האט געהאפט וואונדער צו זעהן, נאר די חסידישע סביבה איז איהם נישט געפעלען געווארען און אין גיכען האט ער זיך מיאש געווען פון דער גאנצער קבלה. דאן איז ער איבערגעשפרונגען צום „מורה נבוכים“ פון רמב״ם און דאס דאזיגע ווערק איז איהם באלד אזוי טייער געווארען, אז עס איז גע־ווארען ווי א טייל פון זיין נשמה. לכבוד דעם רמב״ם האט ער זיך א נאמען געגעבען מיימאן און ביים נאמען פון רמב״ם פלעגט ער זיך שווערען יעדעס מאל, ווען ער האט געוואלט צווינגען זיך אליין צו עפעס. דער „מורה נבוכים“ האט אבער אויך אין גיכען אויפגעהערט בעפרידיגען דעם קריטישען שכל פון יונגען דענקער, וואס האט נישט אויפגעהערט צו זוכען און פארשען. ער האט זיך דערוואוסט, אז אין דייטשלאנד האט זיך צווישען די יוד׳ען אנגעהויבען עפעס א נייע בע־וועגונג, אז דארט איז דא א פלאץ פאר מעהר פרייע חקירה, און אין 1777 פערלאזט ער זיין פרוי און זיין פאמיליע און פאהרט אוועק קיין דייטשלאנד.

ער איז דעמאלט 25 יאהר אלט געווען, נאר שוין ווילד, מיט א גרויסער בארד, זעהר ארים און קאמיש געקליידעט, מיט א זאפאס פון א ביסעל קענטניש אין פויליש, און אין אזא פארם האט דער מאן פון א פרוי מיט קינדער זיך פארגעשטעלט פאר די משכילים אין קע־ניגסבערג און זיי ערקלערט, אז ער וויל זיך אבגעבען צו בילדונג. פון קעניגסבערג האט ער געמוזט אבפאהרען דורך שטעטין קיין בערלין און די דאזיגע נסיעה זיינע איז געווען פול מיט יסורים און ליידען. אין בערלין האבען די פרנסים פון דער געמיינדע איהם נישט געוואלט

ערלויבען צו וואוינען, ווייל די פוילישע יודען, וואָס האָבען פערלאָזען דעם תלמוד, זענען געווען בעוואוסט אַלס אַפּיקורסים און האָבען אומעטום ערוועקט אַ חשד אויף זיך. געצוואונגען אויף אַזאַ אופן צו פערלאָזען בערלין, האָט מיימאָן זיך פערבונדען מיט עפּעס אַ שנאָרער, און מיט איהם צוזאַמען געוואַנדערט פון שטאָדט צו שטאָדט, געגאַנגען איבער די הייזער, ביז ער איז געקומען, כמעט אַ נאַקעטער, קיין פּוזען. דאָרט האָט אויף איהם רחמנות געהאַט דער יונגער און גוטהערציגער רב, ר׳ הירש יאַנאָוו, וואָס איז געווען אַ פערברענטער געגנער פון דער השכלה, נאָר ער האָט נישט געפרעגט מיימאָנ׳ען וועגען זיינע איבערצייגונגען און פריהער פון אַלץ איהם בעקליידט און געגעבען צו עסען.

אויך אין פּוזען האָט אָבער מיימאָן נישט געפונען קיין רוה אויף אַ לאַנגע צייט און ער האָט ווייטער אָנגעהויבען וואַנדערן, ביז ער איז אין 1779 ווידער געקומען קיין בערלין. דאָרט איז איהם צו דער האַנד געקומען עפּעס אַ פילאָזאָפיש ווערק אויף דייטש און הגם מיימאָן האָט נאָך דעמאָלט ווינציג געקענט די דייטשע שפּראַך, האָט ער דאָך מיט זיין שאַרפען שכל געכאַפּט דאָס, וואָס די שפּראַך האָט פון איהם פערבאָרגען. ער האָט באַלד בעגריפען דעם אינהאַלט פון בוך, געפונען פיעל קשיות געגען דער פילאָזאָפיע פון דייטשען מחבר און דאָס אַלץ האָט ער אָנגעשריבען אויף אַ פּאַפּיער אין העברעאיש און אַריינגעשיקט מענדעלסאָנ׳ען, וועלכער האָט אין איהם דערקענט אַ אָריגינעלען דענקער און אָנגעהויבען איהם שטיצען. מיימאָן האָט אָנגעהויבען ווערן בעוואוסט, און וואָלט ער געווען אַ פּראַקטישער מענש, וואָלט ער געקענט מאַכען אַ גוטע קאַריערע. ער איז אָבער געווען בטבע אַ סקעפּטיקער, אַ מענש מיט זעהר אַ קריטישען שכל און איז אין קיין זאַך נישט פעהיג געווען צו גלויבען. דערצו האָט נאָך דער שאַרפער איבערגאַנג פון דער רבנישער ליטעראַטור צו דער דייטשער פילאָזאָפיע און פון דעם פּאַטריאַרחאַלען לעבען פון אַ ליטווישען יודען צו אַ לעבען פון אַ געבילדעטען אייראָפּעער — געמוזט מאַכען אַ גרויסע ווירקונג אויף מיימאָנ׳ס נשמה. ער איז געווען אַ פריהצייטיגער גייסט און איז געווים שוין דעמאָלט געווען איבערגעוואַקסען די השכלה מיט דער גאַנצער דייטשער פילאָזאָפיע, וועלכע איז אייגענטליך אין יענער צייט געווען גאַנץ אויבערפלעכליך און נישט־טיעף. ער האָט אָנגעהויבען לייקענען אין אַלע יסודות פון יעדער רעליגיע און פון יעדער מאָראַל,

נישט געגלויבט אין דעם אינערליכען מענשליכען רצון צו אמת און גערעכטיגקייט, און אזוי ווי ער האט אליין נישט געקענט ארויסשטעלען קיין נייעם, פאזיטיווען אמת געגען די אלע אנגענומענע אמת'ען, וועלכע ער האט געהאלטען פאר שקר, איז ער געוואָרען ציניש-ווילד, געפיהרט א לעבען אָהן אָרדנונג און אָהן מאָראל און זיך ערוואָרבען די אנטיפּאטיע פון זיינע פריינד, וואָס זענען פון איהם אָבגעטרעטען. ער האט געלייקענט אין אלע מאָראלישע שיטות, וואָס זענען לויט זיין מיינונג געווען נישט מעהר ווי פוסטע סברות, אָהן א שום גרונד; מיט זיין שארפער לאָגיק האט ער אויפגעוויזען, אז אויך דער בעגריף וועגען גאָטהייט איז נישט מעהר, ווי א פוסטער געדאנק אָהן א אינהאלט; לויט זיין איבערצייגונג איז פאר דעם מענשען נישט געבליבען קיין אנדער זאך, ווי פאָרשען, דענקען, געפינען אידעען, דערנאָך זיי אליין צעוואַרפען און אויפשטעלען נייע. ער האט אויך געהאט די דרייסטקייט צו צווייפלען אין דער גרויסקייט פון מענדעלסאָנ'ען, אין וועלכער קיינער האט דעמאָלט נישט געלייקענט, אָבער דאָס אלץ האט ער געטאָן ניט פון קנאה, נישט פון קיין פערזענליכע נטיות, נאָר פון ריינער איבערצייגונג. ביי אזעלכע איבערצייגונגען איז איהם געבליבען נישט קיין אנדער זאך, ווי ציניזם און בטלה. ווען מענדעלסאָן האט איהם גע'מוסר'ט, פארוואָס ער פערנעהמט זיך ניט מיט קיין פראקטישער ארבייט און פארוואָס ער האט זיך אריינגעלאָזט, לויט די קלאַנגען, וואָס געהען וועגען איהם, בלויז אין פוסטע תענוגים, אין א חברה פון לעב-יונגען, — האט מיימאָן דאָס נישט אָבגעלייקענט, נאָר געענטפערט, אז לויט זיין שיטה זענען אלע מענשען נישט מעהר, ווי עפיקורעער.

מענדעלסאָן און זיינע פריינד האָבען זיך שוין מיאש געווען צו מאכען מיימאָנ'ען פאר א שטיקעל „מענש". מען האט איהם אויפגעהערט שטיצען און ער האט געמוזט ווייטער וואַנדערן. אין האלאַנד איז ער פריהער אָנגענומען געוואָרען מיט גרוים כבוד, נאָר צוליעב זיין אויסגעלאַסענעם לעבען, האָבען די פרומע יודען איהם אָנגעהויבען רודפ'ן אזוי ווייט, אז מען פלעגט אויף איהם וואַרפען שטיינער אין גאַס. זיין לאַגע איז געוואָרען אלץ ערגער און ער האט שוין געהאט בעשלאָסען זיך נעהמען דאָס לעבען. אין האמבורג האט ער זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט א גלח און איהם פאָרגעלעגט צו שמד'ן זיך, אָבער נאָר בתנאי, אז ער זאָל האָבען די פרייע ברירה, צו גלויבען אין קריסטוס'ען אָדער ניין. נאַטירליך, האט דער גלח נישט מסכים געווען אָנצונעהמען אין דע־

קירך אזא אפיקורוס, וואס גלויבט אין גארנישט. צו 30 יאהר האט ער אויך געפרובט בעזוכען די גימנאזיע און זיצען אויף איין באנק מיט יונגלעך, כדי צו פערפאלקאמען זיך אין שפראכען. אבער דאס האט נאר ארויסגערופען געלעכטער און אויסערדעם איז מיימאן נישט געווען געוויינט צו קיין דיסציפלין, אזוי אז ער האט געמוזט פערלאזען די גימנאזיע. פון האמבורג איז ער ווידער געקומען קיין בערלין און מענדעלסאן מיט זיינע פריינד האבען איהם ווידער אנגעהויבען שטיצען, נאר כדי פטור צו ווערן פון איהם, האבען זיי איהם נעגעבען לפנים עפעס אליטערארישע ארבייט און אבגעשיקט קיין דעסוי. אין גיכען האט ער זיך צוקריגט מיט זיינע שטיצער און ער איז פון דעסוי אבגעפאהרען קיין ברעסלוי.

אין 1790 האט מיימאן ארויסגעגעבען אויף דייטש זיין בוך „א פראבע-פארשונג וועגען דער טראנסצענדענטאלער פילאזאפיע”. נאך דעם בוך האט ער פערעפענטליכט א רייהע אנדערע ווערק וועגען מעטאפיזיק און לאגיק. וועגען זיין ערשטען ווערק האט דער בעריהמטער פילאזאף קאנט זיך אבגערופען אזוי: „קיינער פון מיינע געגנער האט אזוי טיעף נישט פערשטאנען דעם תוך פון מיין סיסטעם, ווי מיימאן, און בכלל זענען נישט פיעל בעגאבט מיט אזא איידעלען און טיפזיניגען שכל אין אזעלכע אבסטראקטע און קאמפליצירטע פראגען”. אין 1792 איז ארויס זיין „לעבענסגעשיכטע”, וואו עס ווערט בולט און מיט גרויס טאלענט אבגעשילדערט דאס לעבען פון די פויליש-ליטווישע יודען און וואו עס ווערט דערצעהלט די טרויעריגע ביאגראפיע פון מחבר. מיימאנס אויטאביאגראפיע האט געמאכט א גרויסען איינדרוק אויף פיעל קריטיקער, צווישען אנדערע אויך אויף געטע און שילער. אויף העברעאיש איז נאר ארויס זיין נישט-פערענדיגטער פירוש צום „מורה נבוכים” פון רמב"ם.

אין ברעסלוי האט מיימאן זיך צוזאמענגעטראפען מיט דעם פאעט אפרים קוה (געבוירען אין ברעסלוי אין יאהר 1731 און געשטארבען אין 1790), וועלכער איז גייסטיג איהם געווען זעהר נאהענט. אויך אפרים קוה איז געווען א צובראכענער מענש, א צוריסענע טראגישע נשמה, וואס איז געשליידערט געווארען פון איין וועלט אין דער אנדערער. ער האט פערלוירען זיין גאנץ פערמעגען דורכדעם, וואס ער איז נישט צוגעפאסט געווען צום פראקטישען לעבען, און האט געליטען דחקות און הונגער. אויך ער איז ווייט אוועק פון יודענטום, נאר

שמד׳ען זיך האט ער נישט געוואלט און געענדיגט דערמיט, וואס ער איז פון זינען אראב. מיימאן און קוה זענען באלד זעהר בעפריינדעט געווארען, נאר ביידע זענען געווען זעהר ארים און איינער האט דעם צווייטען נישט געקענט העלפען. זיצענדיג אין ברעסלוי, איז צו איהם פלוצלונג געקומען זיין פרוי, וואס ער האט פערלאזען נאך מיט יאהרען צוריק, און איהם געבראכט זיין עלטערען זוהן, וואס איז שוין דעמאלט אלט געווען 20 יאהר און צו וועלכען דער פאטער האט קיין ליעבע נישט געקענט פיהלען. זיין פרוי האט פון איהם געפאדערט אדער גט, אדער אז ער זאל מיט איהר ווידער אנהויבען לעבען, און מיט מיה האט זיך איינגעגעבען צו פועל׳ן ביי מאמאנ׳ען, אז ער זאל געבען זיין פרוי א גט.

אין 1788 איז מיימאן ווידער אבגעפאהרען קיין בערלין. דארט האט ער פון ארימקייט ווידער געוואלט שמד׳ען זיך, נאר זיינע פריינד האבען איהם געגעבען שטיצע און אבגעהאלטען פון שמד. ביז זיין טויט האט מיימאן נישט אויפגעהערט צו פיהרען זיך אנדערש און נישט אויפגעהערט נעהמען שטיצע. די לעצטע יאהרען האט ער געוואוינט אין גוט פון זיין פריינד גראף קאלקרייט, וועלכער האט איהם מיט אלץ אויסגעהאלטען און איז אויסגעשטאנען זיינע אלע קאפריזען און משוגעת׳ען. אין זיין גוט (אין שלעזיען) איז דער ארימער ליידענדער פילאזאף געשטארבען און בעגראבען געווארען אין גלאגוי, אהן כבוד און איינזאם, ווי איינזאם און אהן כבוד ער האט געלעבט.

צוועלפטעס קאפיטעל.

די פראנצויזישע רעוואלוציע און די עמאנציפאציע.

דאס ערשטע לאנד אין אייראפא, וואס האט אנערקענט דעם אמת'ען פרינציפ פון פרייהייט, איז געוועזן פ ר א נ ק ר י י ך און איהר האבען די יודען צו דאנקען פאר דער גלייכבערעכטיגונג, וואס זיי האבען שפעטער בעקומען אויך אין אנדערע אייראפעאישע לענדער. אבער אויך אין פראנקרייך איז דאס נישט אזוי לייכט אנגעקומען און שוין נאכדעם ווי דאס פראנצויזישע פאלק האט זיך מיט אמאל אבגעשאקעלט פון אלע אבערגלויבענס פון דער פערגאנגענהייט און ערקלערט גלייכע מענשען־רעכט פאר אלע, איז בנוגע צו יודען נאך אויף אלאנגער צייט פערבליבען די אלטע פאלשע מיינונג און זיי זענען אין דעם כלל פון „אלע מענשען" נישט אריינגענומען געווארען. די פרייהייט־יסודות פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע האבען סוף כל סוף מנצח געווען אויך די פאלשע טענות געגען יודען; נאר לאנג האט געדויערט דער שטרייט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג און די געשיכטע פון דער יודישער עמאנציפאציע אין פראנקרייך איז אין פיעל הינזיכטען האראקטעריסטיש און לעהר־רייך.

מליצי יושר און פערטיידיגער האט די יודען אין פראנקרייך נישט געפעהלט. נאך פאר דער רעוואלוציע האט געפיהרט א דרייסטע אגיטאציע פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג דער יוד ס ע ר ף ב ע ר. דאס איז געוועזן א רייכער און געלעהרטער מענש, וואס זיין אייגענע גינסטיגע לאגע אין דער מלוכה האט איהם נישט פערגעסען געמאכט אן דער טרויעריגער לאגע פון זיינע ברידער. בער פלעגט צושטעלען אמוניציע

פאַר דער פראַנצויזישער אַרמעע און צוליעב דעם האָט ער געמוזט וואוינען אין שטראַסבּורג, וואו יודען איז נישט ערלויבּט געוועזען צו וואוינען. צוערשט האָט מען איהם דאָרט ערלויבּט וואוינען נאָר איין ווינטער, נאָר אַזוי ווי ער איז זעהר נוצליך און נויטיג געוועזען פאַר דער רעגיערונג, האָט מען איהם די ערלויבּניש יעדעס מאָל ווידער פערלענגערט, אַזוי אַז ער איז שטראַסבּורג געוואָרען אַ שטענדיגער איינוואוינער. בּיסלעכווייז האָט ער אַהין אַריינגעבּראַכט נאָך עטליכע יודישע פאַמיליעס, אָבּגעקויפט הייזער, און דער קעניג לודוויג XVI האָט איהם געגעבּען אַ ערלויבּניש צו קויפען אויך ערד און נחלאות. סערף בּער האָט אין שטראַסבּורג אויפגעשטעלט פאַבּריקען און זיך געסטאַרעט, אַז די אַרבּייטער דאָרט זאָלען זיין אויסשליסליך יודען, כּדי אַראָבּצונעהמען די אַלטע בּעשולדיגונג, אַז יודען זענען נישט פעהיג צו קיין פּראָדוקטיווער אַרבּייט. בּער איז געשטאַנען אין פערבּינדונגען מיט מענדעלסאָן און האָט זיך משתדל געווען פיעל מאָל פאַר'ן קעניג, אַז מען זאָל יודען ערלויבּען וואוינען אין גאַנץ פראַנקרייך. ער האָט ענדליך גע'פּועל'ט בּיים ווייכהערציגען און גוטען לודוויג, אַז עס זאָל צונויפגערופען ווערן אַ קאָמיסיע פון זעכציג אָנגעזעהענע יודען, וואָס זאָלען אויסאַרבּייטען אַ פּראָיעקט, ווי אַזוי צו פערבּעסערן די יודישע לאַגע, און וואַרשיינליך האָט לודוויג נאָר אַ דאַנק דער דאָזיגער קאָמיסיע קאַסירט (1784) דעם שענדליכען געזעץ וועגען אַ ספּעציעלען קאָפּ-שטייער פאַר יודען. דאָס איז געווען דער ערשטער יודישער נצחון; נאָר דער קאָמיסיע איז נישט בּעשערט געווען צו פערענדיגען איהר אַרבּייט, און איהרע פּראָיעקטען זענען נישט פערעפענטליכט געוואָרען.

פון די אייגענע יודישע פערטיידיגער דאַרף מען אויך דערמאָנען דעם געבּילדעטען און גייסטרייכען יונגען מאַן יהושע בּערבּינג, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין דער ליטעראַטור מיט אַ גרינדליכע און גייסטרייכע פערטיידיגונג פון יודען. ער האָט גערעדט, ווי אַ שטאָלצער מענש, דערמאָנט דער קריסטליכער וועלט, אַז אין דער צייט, ווען זיי, די קריסטען, זענען נאָך געצען-דינער געווען, זענען בּיי יודען שוין געוועזען פיעל גרויסע מענשען, און ער האָט נישט קיין חסד געבּעטען, נאָר געפאָדערט, אַז יודען זאָלען האָבּען דאָס רעכט צו געניסען פון אַלע נאַטירליכע מענשליכע רעכטען און אַז עס זאָל צערשטערט ווערען די וואַנט, וואָס טיילט זיי אָבּ פון דער גרויסער וועלט און בּעליידיגט זייער כּבוד.

גרויס אינטערעס האט דעמאלט ארויסגערופען דער „מעצער קאנקורס”. די „געזעלשאפט פאר וויסענשאפט” אין מעץ האט אין יאהר 1785 בעשטימט א פרעמיע פאר דעם, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה, ווי אזוי צו פערענטפערן די פערוויקעלטע יודענפראגע, וואס איז דעמאלט געשטאנען אויף דער טאגעס־ארדנונג און אינטערעסירט אלע בעסטע מענשען פון פראנקרייך. ניין מענשען האבען צוגעשיקט תשובות אויף דער פראגע און נאר צוויי פון זיי זענען געווען נישט גינסטיג פאר יודען. די פרעמיע האט מען צוטיילט צווישען דרייען: צווישען יוד זאלקינד הורוויץ (אקאונער), אדוואקאט טיער און גייסטליכען גרעגואר. דעם גרעסטען רושם האט געמאכט דאס ווערק פון גרעגואר. א טיעף־איבערצייגטער און גלויביגער קריסט, וואס האט אפילו די רעוואלוציע געוואלט מאכען פאר א קריסטליכע בעוועגונג, איז ער צוזאמען דערמיט געווען אויך א פערברענטער אנהענגער פון פאלקאמער פרייהייט, פאר וועלכער ער האט זיין גאנץ לעבען אבגעגעבען. אין נאמען פון קריסטענטום האט ער אויך געפאדערט פרייהייט פאר'ן גערדיקטען יודישען פאלק און זיינע ווערטער, וואס זענען ארויס פון ריינעם הארצען און פון טיעפער איבערצייגונג, האבען געדארפט מאכען א טיעפען איינדריק אויף די קריסטען.

דערווייל איז אנגעקומען די רעוואלוציע. די פארטוגעזישע, „ספרד'ישע” יודען, וואס זענען פאליטיש געווען פיעל מעהר ענטוויקעלט, איידער די אשכנזים, זענען כמעט אלע געווען פערברענטע אנהענגער פון דער רעוואלוציע. פון די קוים 560 יודען, וואס האבען געוואוינט אין פאריז, האבען הערכער הונדערט גערינעט צוגלייך מיט די פראנצויזען אין דער נאציאנאל־גווארדיע און אנגעהערט צו די פאליטישע קלובען. זיי זענען געווען זעהר טעטיג אין די פערזאמלונגען, זענען אויסגעקליבען געווארען פאר וואהל־מענער, פול געמאכט די צייטונגען מיט לויב־ליעדער לכבוד דער רעוואלוציע און א גרויסען חלק פון זייערע פערדינסטען אבגעגעבען פאר די בעדערפנישען פון קאמפף פאר דער פרייהייט. ווען עס איז איינגענומען געווארען די באסטיליע און דאס פאלק האט זיך דערשפירט פריי פון די דעספאטישע קייטען, האט מען נישט אומעטום זיך בעצויגען מיט מיטגעפיהל און ברודערליכקייט צו די נעדריקטסטע און געפלאגטסטע צווישען אלע נעדריקטע, צו די יודען. ווען דער המון איז בעפאלען די גיטער פון ערד־בעזיצער און הרוב געמאכט די פערמעגענס פון די מאנאחען, האט מען די יודען, וואס

זענען אַליין געווען געדריקט דורך די ערד־בעזיצער און גייסטליכע, אָנגענומען פאַר פריינד פון דער קנעכטשאַפט און זיי בעהאַנדעלט, ווי שונאים. אין עלזאַס איז דער המון מיט אכזריות בעפאַלען די יודען, צוראַבירט זייער גוטס, חרוב געמאַכט זייערע הייזער, און זיי געצוואונגען, כמעט נאַקיט צו ענטלויפען קיין באַזעל. די יודען פון עלזאַס האָבען זיך געווענדעט צום גייסטליכען גרעגואַר, וועלכער איז געווען אַ דעפּוטאַט אין דער נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג; ער האָט אָבגעשילדערט פאַר דער פערזאַמלונג די מיאוס׳ע אָנפאַלען אויף יודען און אין הייסע ווערטער געפאָדערט, אַז דער פאַרלאַמענט זאָל זיך אָננעהמען פאַר דעם גע׳רודפ׳טען און געדריקטען פאָלק.

אין דער נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג זענען דאָס רוב דעפּוטאַטען געווען געשטימט לטובת יודען, נאָר דאָך איז אַוועק אַ שטיק צייט, איידער מען האָט זיך גענומען צו דער יודען־פראַגע, ווייל די פערזאַמלונג האָט מורא געהאַט אַרויסצורופען אַ אויפרעגונג צווישען פאָלק און זיך געסטאַרעט אויסצודרעהען פון דער אונאַנגענעהמער לאַגע. דעם 21־טען אויגוסט האָט די נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג אָבגעהאַלטען איינע פון איהרע שטורמדיגסטע זיצונגען. אויף דער טאַגעס־אָרדנונג איז געשטאַנען די פראַגע וועגען פרייהייט פון רעליגיע. איינער פון די דעפּוטאַטען האָט פאָרגעלעגט אָנצונעהמען אַזאַ געזעץ: „מען טאָר נישט אָנריהרען קיין מענשען פאַר זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און מען קען נישט שטערען קיין מענשען צו דינען גאָט אויף זיין שטייגער״. די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען געמאַכט אַ געוואַלד, נאָר נאָך לאַנגע דעבאַטען איז דער דאָזיגער נוסח, וואָס איז פון דאַן אָן געוואָרען דער יסוד פון אַלע קאָנסטיטוציעס, אָנגענומען געוואָרען. מיט דעם דאָזיגען געזעץ איז פערענטפערט געוואָרען אויך אַ טייל פון דער יודענפראַגע; די יודענפראַגע אין אַלגעמיין אָבער האָט די פערזאַמלונג אַלץ נאָך נישט געוואָלט בעטראַכטען, ווייל זי האָט געהאַט צו פערענטפערן פיעל פראַגען, וואָס זענען פאַר איהר וויכטיגער געווען. דאָס לעבען אַליין האָט אָבער באַלד די יודענפראַגע אַרויסגעשטעלט אויף דער טאַגעס־אָרדנונג; די קריסטליכע בעפעלקערונג אין עלזאַס האָט נישט אויפגעהערט צו רודפ׳ן יודען און צו בעקלאָגען זיך, אַז זי ווערט זעהר עקספּלאָאַטירט פון די יודען; פון דער צווייטער זייט האָבען יודען נישט אויפגעהערט פאָדערן גלייכע רעכטען און זאָגאַר געמאַכט אַ דעמאָנסטראַציע פאַר דער נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג. נישט ווילענדיג האָט די פאָלקס־פערטרעטונג

נעמוזט צוטרעטען צו דער פראגע; עס איז שוין געוועזן זאגאר צוגעגרייט א בעריכט, אויסגעקליבען א רעפערענט און דעם 23־טען דעצעמבער האבען זיך אנגעהויבען די דעבאטען. דער גרויסער מיראבא, גרעגואר, ראבעספיער און אנדערע האבען הייס פערטיידיגט די יודען, אבער עס האבען זיך אויך געפונען צווישען די רעוואלוציאנערען פיעל דעפוטאטען, וואס האבען ערקלערט, אז עס איז א גרויסע סכנה צו געבען יודען גלייכע רעכטען. די נאציאנאל־פערזאמלונג האט אנגעהויבען צווייפלען און ווידער אבגעלעגט די יודענפראגע אויף אנ'אנדער צייט.

דעם 29־טען יאנואר האט די נאציאנאל־פערזאמלונג זיך אומגעקעהרט צו דער יודענפראגע. די שלעכטע שילדערונגען, וואס דער פארלאמענט האט געהערט פון די עלזאסישע און לאטארינגישע דעפוטאטען, אז די דארטיגע יודען בע'עולה'ן שטארק דער קריסטליכער בעפעלקערונג, האט אויף דער פאלקס־פערטרעטונג געמאכט א נישט־גינסטיגען איינדרוק. א שלעכטע ווירקונג האט אויך געהאט דאס, וואס די ספרדישע יודען פון בארדא האבען זיך אבגעטיילט פון די אשכנזישע יודען און פערלאנגט בירגער־רעכטען נאר פאר זיך אליין. די פערזאמלונג האט ענדליך אנגענומען א בעשלוס, אז די פארטוגעזישע אדער ספרדישע יודען פון בארדא, אוויניאן און ביאן בעקומען אלע בירגער־רעכטען. די פראגע וועגען די איבעריגע יודען, וואס האבען געלעבט אין די מזרח־פראווינצען פון פראנקרייך, איז ווידער אבגעלעגט געווארען. די דייטשע יודען האבען נאך געהאט אויסצושטעהן א לאנגען קאמפף פאר זייער גלייכבערעכטיגונג. די נאציאנאל־פערזאמלונג האט געקוקט אויף זיי, ווי אויף אויסלענדער, און עס זענען געוועזן אויך אזעלכע, וואס זענען זיכער געוועזן, אז די „דייטשע" יודען ווילען גאר אליין נישט ווערן קיין בירגער און אז די גאנצע אגיטאציע פיהרען נאר עטליכע אינטעליגענטען־שרייער. די דייטשע יודען האבען באלד בעוויזען, אז דאס איז נישט אמת. זיי האבען אומעטום געפיהרט א שטארקע אגיטאציע, זיך דערשלאגען דערצו, אז די פאריזער געמיינדע־פערוואלטונג האט דערלאנגט א בקשה אין דער נאציאנאל־פערזאמלונג לטובת יודען, און ענדליך, אין סעפטעמבער 1791, ווען עס איז אנגענומען געווארען די קאנסטיטוציע, וואו עס איז געוועזן א בפירוש'ער געזעץ, אז אלע בירגער זענען גלייך פאר'ן געזעץ, זענען במילא אויך בטל געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען. דער נאציאנאל־פערזאמ־

לונג איז נאר פערבליבען אפען צו פראקלאמירען די יודישע גלייכבערעכטיגונג און זי האט דאס געטאן דעם 27=ען סעפטעמבער. דאס ערשטע מאל אין דער נאך=קריסטליכער געשיכטע זענען יודען אנערקענט געווארען פאר גלייכע בירגער מיט אלע איבעריגע מענשען!

אויך נאכדעם ווי די יודען האבען בעקומען גלייכבערעכטיגונג אויפ'ן פאפיער, האבען זיי נאך געהאט גענוג אויסצושטעהן. פיעל פראנצויזען האבען בשום אופן נישט געוואלט מסכים זיין, אז מען זאל מיט יודען זיך בעגעהן ווי מיט זייער גלייכען. בעזונדערס האט געהערשט א שלעכטע שטימונג געגען יודען אין די מזרח=פראווינצען. אין 1793 האבען די נאנטער יאקאבינער (אזא פארטיי) פארגעלעגט זייערע חברים אין פאריז, אז מען זאל גאר ארויסטרייבען יודען פון פראנקרייך. פערשידענע פאלקס=פערטרעטער האבען נישט אויפגעהערט צו בעשולדיגען יודען, אז זיי פעהלט ליעבע צום פאטערלאנד, אז זיי זענען ארגאניש נישט פעהיג צו אסימילירען זיך און אז פאר געלד וועלען זיי פערקויפען די גאנצע מלוכה.

ווען דער פראנצויזישער קאנווענט האט ערקלערט א „מלחמה געגען גאט", ווען דער „שכל" איז פראקלאמירט געווארען אלס דער איינציגער הערשער איבער די מענשען און די קאטוילישע רעליגיע איז דורכ'ן קאנווענט „בטל" געווארען, האבען די יודען אויך געליטען פאר זייער רעליגיע, הגם פיעל ווינציגער פון די פרומע קאטויליקען. אין דער צייט, ווען דער קאנווענט האט אנגענומען א בעשלוס, אז „די קאטוילישע רעליגיע ווערט בטל און אויף איהר ארט דארף מען אנהויבען דינען דעם פערשטאנד" און אין משך פון 20 טעג זענען העכער דרייצעהן הונדערט קירכען פערוואנדעלט געווארען אין טעמפלען פאר דער פערנונפט, האט מען די יודען און די פראטעסטאנטען געלאזט צו רוה; עס האבען זיך אבער געפונען פיעל, וואס האבען פון קאנווענט געפאדערט, אז מען זאל אויך די יודען צווינגען, צו פערלאזען זייער „נארישע" רעליגיע און אויפצוהערען מתפלל זיין און מל זיין זייערע קינדער. אין איניגע שטעדט האט מען די יודען, פונקט ווי די קריסטען, פערבאטען צו דאוונען, אין אנדערע ערטער האבען די רעוואלוציאנערען זיך אריינגעריסען און די יודישע שוהלען און פערברענט די ספרי תורות. ווען דער קאנוועט האט איינגעפיהרט, אז נאר דער צעהנטער טאג אין חודש דארף זיין א רוה=טאג און זונטאג ווערט א וואכעדיגער טאג, האט מען אין איניגע ערטער געפרובט צווינגען

יודען צו רוהען נאָר אין דעם טאָג, וואָס איז ערקלערט געוואָרען דורכ'ן פערנונפט פאַר שבת. אָבער נאָך דעם אַלעמען האָבען די יודען געליטען פיעל ווייניגער, איידער די פרומע קאַטוילינקען, און געוואוסט, ווי אַרויסצודרעהען זיך פון די גזירות. נישט קוקענדיג אויף די געוואַלדיגע ענדערונגען, וועלכע די רעוואָלוציאָן האָט אַריינגעבראַכט, נישט קוקענדיג אויף אַלע איבערקעהרעניטשען, זענען יודען דאָך פערבליבען ביי זייערע שוהלען, חדרים, חברה-קדישא'ס און צדקה-אַנשטאַלטען.

דערווייל איז אויפגעשטאַנען נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט אַלץ אָבגערוימט פון זיין וועג און געמאַכט אין פראַנקרייך אַ נייע איבערקעהרעניש. דער יונגער גענעראַל האָט גאָר ווייניג געקענט די יודען און נישט געהאַט וועגען זיי קיין שלעכטע מיינונגען. ער האָט פערשטאַנען, ווי אַזוי אויסצונוצען זיי פון זיין טובה וועגען, פונקט ווי ער פלעגט אויסנוצען אַלע און אַלץ, וואָס ער האָט בעגעגענט אויף זיין וועג. בעת ער איז געוועזען אין עגיפּטען און אין סיריען, האָט ער אַרויסגעלאָזען אַ אויפרוף צו די דאָרטיגע יודען, וועלכע ער האָט צוגעזאָגט צו בעפרייען ירושלים און ווידער שאַפען אַ יודישע מלוכה. ער האָט דערמיט געהאָפט צוצוציהען צו זיך יודיש געלד און פיעל יודישע סאָלדאַטען. זיינע האָפנונגען זענען אָבער נישט מקוים געוואָרען, ווייל דער גרעסטער טייל יודען איז געבליבען טריי זיין פאָטערלאַנד; פונדעסטוועגען האָבען זיינע הבטחות דאָך געבראַכט דערצו, אַז פיעל יודען זענען אַריינגעטרעטען אין זיין אַרמעע און געשטריטען פאַר די פראַנצויזישע אינטערעסען.

נאַפּאָלעאָן איז צוריקגעקומען אַלס מנצח קיין פראַנקרייך. ער האָט אַראָבגעוואָרפען די דירעקטאָרען-רעגירונג און איז געוואָרען דער אַליין-הערשער פון דער כלומר'שטער רעפּובליק. אין גיכען האָט ער איינגענומען די פעראייניגטע מלוכות, וואָס זענען געוועזען די שונאים פון פראַנקרייך, און שלום געמאַכט מיט עסטרייך, ענגלאַנד און רוסלאַנד. פאַר פראַנקרייך, וואָס האָט שוין געבענקט נאָך פריעדען נאָך די בלוטיגע איבערקעהרעניטשען, וועלכע זי האָט איבערגעלעבט, האָט זיך איצט אָנגעהויבען אַ עפּאָכע פון שלום און רוה. דורך זיינע גלענצענדע נצחונות האָט נאַפּאָלעאָן פראַנקרייך גרויס געמאַכט, און דאָס לאַנד, וואָס איז שוין מיעד געוועזען פון די שרעקליכע שטורם-טעג און אויסגעמאַטערט געוואָרען פון די שטענדיגע שרעקען און בלוטיגע מעשים, האָט איצט זיך גענומען צו שאַפונג און צו קולטור. אין דער דאָזיגער

ענטוויקלונג פון פראנקרייך האבען יודען א גרויסען אנטייל גענומען, זיך בעטייליגט מיט גרויס ערפאלג אין אלע געביעטען פון אינדוסטריע, קונסט, וויסענשאפט, און אויס דאנקבארקייט צו נאפאלעאן׳ען האבען יודען פערפאסט פאר זיין כבוד פיעל לויב־ליעדער אין העברעאיש און אין אנדערע שפראכען.

נישט קוקענדיג אבער דערויף, איז נאפאלעאנס רעגירונג פאר יודען נישט גינסטיג געשטימט געוועזען. פארטאליס האט די יודען פארגעווארפען, אז זיי זענען נישט בלויז א רעליגיעזע כתה, נאר א בעזונדער נאציע, מיט איהרע אייגענע נאציאנאלע אינטערעסען, וואס דרעהט זיך אויס פון די מלוכה־פליכטען מיט דעם תירוץ, „אז נאר גאט אליין אנערקענען זיי פאר א געזעצגעבער”. די דאזיגע שלעכטע שטימונג האט אויך געווירקט אויף נאפאלעאנ׳ען, וואס איז אין יאהר 1804 געווארען קייזער פון פראנקרייך.

דעם אמת מוז מען מודה זיין, אז די יודישע געגנער זענען נישט געווען אינגאנצען אומגערעכט, ווען זיי האבען זיך פעררופען אויף דער יודענפיינדליכער שטימונג צווישען פאלק. ווירקליך, האט אין עלזאס געהערשט א שטארקע אונצופריעדענהייט מיט יודען, ווייל עס האבען זיך געפונען צווישען זיי אזעלכע, וואס האבען זיך בענוצט מיט דער געדריקטער קריעגס־צייט און עקספלאאטירט די נישט־יודישע איינוואוינער. די צאהל יודען אין עלזאס איז אלץ גרעסער געווארען. אין שטראסבורג, וואו יודען האבען פריהער נישט געטארט וואוינען איז אין יאהר 1795 שוין געווען אזוי פיעל יודען, אז זיי האבען שוין געקענט אויסהאלטען א אייגענעם רב. די יודען האבען זיך מיט א גרויס אימפעט גענומען געלד פערדיענען; ענטלויפענדיג פון טעראר, האבען פיעל פריצים אבגעגעבען זייערע פערמעגענס אין יודישע הענד פאר דעם קלענסטען פרייז. נאכדעם, ווען די פריצים האבען זיך אומגעקעהרט צוריק אויף זייערע נחלאות, האבען זיי געקענט ארויסראטעווען זייער גוטס נאר מיט גרויסע שוויריגקייטען. מען זאגט, אז אין א משך פון זעקס יאהר האבען די עלזאסער יודען געהאט פונאנדערגעליהען העכער 21 מיליאן מארק אויף געלד־משכנות און דערביי זיך נישט געשעמט צו נעהמען 75 פראצענט. דאס איז שטארק איבערטריבען: אין דער ווירקליכקייט האבען יודען נישט צוגענומען די פריצישע מאיאנטקעס לחלוטין, נאר אלס משכנות און דער ווערט פון אלע משכנות, וואס

האָבען זיך דאַן געפֿונען אין די יודישע הענד, האָט באמת אָנגעטראָפֿען נישט מעהר פֿון צעהן טויזענד מאַרק. דאָך איז אין די דאָזיגע בעשולדיגונגען געווען אַ געוויסע מאָס אמת.

מען האָט געגען יודען אַרויסגעשטעלט נאָך אַ בעשולדיגונג: אַז דורך פֿערשידענע שווינדלען און פֿעלשונגען דרעהען זיי זיך אויס פֿון מיליטער-דינסט, און די שטאָדט-פֿערוואַלטונגען האָבען דורך ציפֿערען זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין פֿערלויף פֿון זעקס יאָהר האָבען יודען קיין איינציגען סאָלדאַט נישט צוגעשטעלט. די דאָזיגע ציפֿערען זענען געווען זעהר ווייט פֿון אמת און אין יאָהר 1810 האָט די יודישע געמיינדע-פֿערוואַלטונג פֿון פּאַריז אַליין צוגעשטעלט אַ רשימה פֿון פֿינף און אַכציג יודישע סאָלדאַטען, אָפֿיצירען און אונטער-אָפֿיצירען, וואָס האָבען נאָך דעמאָלט געלעבט, נישט רעכענענדיג די גרויסע צאָהל פֿון יענע, וואָס זענען געפֿאַלען אין די מלחמות. די יודישע שונאים האָבען דעמאָלט געמוזט מודה זיין, אַז די בעשולדיגונג איז נאָר שייך צו די דייטשע יודען און אַז די פּאָרטוגעזישע יודען, די ספֿרדים, ערפֿילען יאָ זייער פֿליכט. יעדענפֿאַלס האָט די בעשולדיגונג, אַז יודען מיידען אויס מיליטער-דינסט, געהאַט אויף נאַפּאָלעאָן'ען אַ גרויסע ווירקונג און ביסלעכווייז האָט מען איהם צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז יודען זענען פֿרעמד און שעדליך פֿאַר'ן לאַנד.

די קלעריקאַלען פֿון איין זייט, ווי די אַריסטאָקראַטען-רעאַקציאָנערען פֿון דער צווייטער זייט האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ עפֿענטליכע אַגיטאַציע געגען יודען, און נאַפּאָלעאָנס מקורבים האָבען געראַטען דעם קייזער, אַז מען זאָל יודען אויסשליסען פֿון כלל גלייכבערעכטיגטע בירגער און אַרויסגעבען פֿאַר זיי ספּעציעלע אויסנאַהמס-געזעצען. איינּיגע צייטונגען זענען אַרויסגעטרעטען מיט אַרטיקלען צו פֿערטיידיגען יודען, דער בישאָף גרעגואַר האָט מיט אַ זעלטענער איבערגעבענקייט און טרייהאַפֿט זיך אָנגענומען פֿאַר יודען, יודען אַליין האָבען אויך נישט געשוויגען און מוטיג זיך פֿערטיידיגט. דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפֿען. נאַפּאָלעאָן איז זיך געגאַנגען מיט זיין בעזונדערען וועג. ער האָט נישט געוואָלט פֿאָלגען די, וואָס האָבען געראַטען אַרויסצוטרייבען יודען פֿון לאַנד, ער האָט אָבער אויך נישט געהאַלטען מיט די, וואָס האָבען גערעכענט די יודען פֿאַר מענשען-גלייך און

בעדרונגען, אז זיי פערדינען שוין גלייכבערעכטיגונג. נאפּאָלעאָן האָט אנדערש געדענקט: יודען זענען נאך דערווייל נישט קיין מענשען, ווי אלע, אָבער זיי קענען ווערן מענשען און ער, נאפּאָלעאָן, דארף זייער ערציהער זיין. אלס ערציהונגס-מיטעל האָט ער אויסגעקליבען זיין בעליעבטען דרך, וועלכער האָט איהם געבראַכט צו פיעל נצחונות, ווי אויך צו פיעל מפּלות: מאַכט און געוואַלט. „איך וויל אָנווענדען אַלע מיטלען, אַז די יודען זאָלען זוכען זייער ירושלים אין פראנקרייך" — האָט נאפּאָלעאָן געזאָגט. צו דעם צוועק האָט ער אויסגקליבען אַ גאַנצע רייהע מיטלען, אָבער צווישען זיי איז דאָס הויפּט-מיטעל געווען: צווינגען יעדען דריטען יודען חתונה צו האָבען מיט אַ קריסטליכער פרוי און יעדע דריטע יודישע טאָכטער — חתונה צו האָבען מיט אַ קריסט.

דעם 6-ען מערץ 1806 האָט נאפּאָלעאָן פאָרגעלעגט דעם רעגירונגס-ראַט צו בעטראַכטען אַ גאַנצע רייהע אויסנאַהמס-געזעצען וועגען יודען. די געזעצגעבערישע און אַדמיניסטראַטיווע אָבטיילונגען פון רעגירונגס-ראַט האָבען זיך אַרויסגעזאָגט געגען יעדע אויסשליסליכע געזעצען פאַר יודען; דאַגעגען האָט נאפּאָלעאָנ'ס מקורב, גראַף מאָלע, וועלכער האָט אַליין געשטאַמט פון יודען און איז געווען אַ פערביטערטער יודישער שונא, איינפאַך געפאָדערט, מען זאָל יודען אַרויסטרייבען פון לאַנד. די פראַגע איז איבערגעגאַנגען אויף דער בעטראַכטונג פון גאַנצען רעגירונגס-ראַט און דאָ האָבען די יודישע געגנער גובר געווען. פון דעם פּראָטאָקאָל, וואָס איז צונעשטעלט געוואָרען נאפּאָלעאָנ'ען, האָט ער אָנגענומען די ווערטער, אין וועלכע עס ווערט געזאָגט, אַז יודען זענען אַ אָבגעזונדערט פאָלק, דערצו נאָך אָבגעשטאַנען און פערדאָרבען. דער רעגירונגס-ראַט האָט נישט געקענט געהן געגען דער דאָזיגער מיינונג פון מעכטיגען קייזער און דעם 30-ען מאַי איז פערעפענטליכט געוואָרען אַ דעקרעט, וואָס האָט אינגאַנצען איבערראַשט דער יודישער בעפעלקערונג.

דער דעקרעט איז בעשטאַנען פון צוויי טיילען. אין ערשטען טייל איז געזאָגט געוואָרען, אַז אַלע חובות, וואָס יודען האָבען אויף ערד-בעזיצער אין די צפון-מזרח'דיגע פּראָווינצען, זאָלען נישט קענען אייסגעמאָנט ווערן פריהער, ווי אין אַ יאָהר אַרום. דערמיט איז מען אויסען געווען צו שיצען פון אונטערגאַנג די פערשולדיגטע פּריצים, וואָס ערע גיטער זענען געווען פער'משכנ'ט ביי יודען, און כאָטש דאָס איז געווען געגען געזעץ, ווייל די תקנה איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אָהן

דער הסכמה פֿון דער געזעצגעבערישער קאָמיסיע, האָט דאָס דאָך קיין גרויסען איינדרוק נישט געמאַכט, ווייל צו אַזעלכע זאַכען איז מען ביי נאַפּאָלעאָנ׳ס הערשאַפֿט שוין געוועהנט געווען. פֿיעל איבערראַשענ־דער איז אָבער געווען דער צווייטער טייל פֿון דעקרעט: די יודען פֿון פֿראַנקרייך, דייטשלאַנד און איטאַליען איז דורך נאַפּאָלעאָנ׳ען בעפֿוילען געוואָרען אויסצוקלייבען פֿאָרשטעהער, וועלכע זאָלען צו אַ בעשטימטער צייט זיך צונויפֿקומען קיין פּאַריז און גרינדען אַ מין יודישען פּאַרלאַמענט, וועלכער זאָל האָבען אַ רעליגיעזע געזעצגעבערישע קראַפֿט פֿאַר די יודען פֿון דער גאַנצער וועלט!

דאָס איז געווען אַ עכט־נאַפּאָלעאָנישער פּלאַן: זאָל די רעפֿאָרם פֿון די יודען זיך אָנהויבען פֿון די יודען אַליין, זאָל זי געהן און זיך ענטוויקלען אויף אַ נאַטירליכען אופֿן, אָבער דאָס אַלץ זאָל געטאָן ווערן לויט דעם ווילען פֿון מאָנאַרך און די פֿערזאַמלונג פֿון די גרעסטע יודישע פֿאָרשטעהער דאַרף ווירקען אין דעם גייסט, וואָס איז פֿאַר נאַפּאָלעאָנ׳ען ניחא.

דעם 26־ען יולי 1806 זענען אין פּאַריזער מאַגיסטראַט זיך צונויפֿ־געקומען די חשוב׳סטע יודישע פֿאָרשטעהער פֿון פֿראַנצויזישען קייזער־טום און איטאַליענישען קעניגרייך. די חשובים, פֿון וועלכע די פֿער־זאַמלונג איז בעשטאַנען, זענען אויסגעקליבען געוואָרען דורך די בירגער־מייסטערס; די הוצאות, וואָס עס האָבען געמאַכט די חשובים, האָ־בען די יודישע קהילות געמוזט נעהמען אויף זיך, אָבער דאָס פּראָגראַם מיט אַלע גענויעסטע פּרטים איז אויסגעאַרבייט געוואָרען פֿון קייזער אַליין, דורך זיין אינערען מיניסטער שאַמפּאַני, וועלכער האָט גע־געבען דער פֿערזאַמלונג גענויע אינסטרוקציעס וואָס צו טאָן, פֿאָרגע־לעגט אַ רייהע פֿראַגען און אַליין פֿאָראויס בעשטימט די תשובה, וואָס די פֿערזאַמלונג דאַרף געבען אויף יעדער פֿראַגע. די ערשטע זיצונג פֿון יודישען פּאַרלאַמענט איז בעשטימט געוואָרען פּונקט אויף שבת, און די העכער הונדערט יודישע פֿאָרשטעהער, וועלכע האָבען זיך צוזאַמענ־געקליבען מיט האַרצקלאַפּענדער ערוואַרטונג און מורא, האָבען שוין געהאַט פֿאַר זיך אַ האַרבע שאלה: זאָל מען צוליעב דעם ווילען פֿון קייזער מחלל שבת זיין, אָדער זיך אָבזאָגען? די רבנים און אָרטאָדאָק־סען פֿון דער פֿערזאַמלונג האָבען אויף קיין פֿאַל נישט געוואָלט מחלל שבת זיין; די איבעריגע פֿאָרשטעהער, די פֿרייזיניגע, האָבען ווידער גע׳טענה׳ט, אַז מען מוז זיך אונטערגעבען דעם ווילען פֿון נאַפּאָלעאָנ׳ען,

דען אנדערש וועט דאס זיין דער בעסטער בעווייז, אז די יודישע רעליגיע שטערט די יודען צו זיין „גוטע בירגער" פון לאנד. מען האט צווישען די דאזיגע צוויי בעזונדערע מיינונגען א פשרה געפונען: די רבנים און די פרומע זענען געקומען אויף דער פערזאמלונג צו־פוס און מיט גרייטע וואהל־צעטלען, וואס זענען אנגעשריבען געווארען נאך פרייטאג; די פרייזיניגע האבען געשריבען זייערע וואהל־צעטלען אויפ'ן ארט פון דער פערזאמלונג, כדי צו בעווייזען, אז די רעליגיע שטערט זיי נישט צו ערפילען זייער בירגערליכע פליכט.

מיט גרויס ערנסט און פארכט זענען די יודישע פארשטעהער צוגעטרעטען צו דער ארבייט. זיי האבען פערשטאנען די וויכטיגקייט פון מאמענט, געוואוסט, אז זייער פליכט איז ריין צו וואשען זיך פאר אייראפא און בעווייזען די פאלשקייט פון די אונצעהליגע בלבולים, וואס מען האט אויף יודען אויסגעטראכט. אלס פארזיצענדער פון דער פערזאמלונג איז אויסגעקליבען געווארען דער פארטוגעזישער יוד אברהם פורטאדא; באמת האבען אבער די זיצונגען געפיהרט די קייזערליכע קאמיסארען. איינער פון זיי, גראף מאלע, האט געעפענט די פערזאמלונג מיט א בעליידיגענדער רעדע. „די אנקלאגען געגען יודען — האט מאלע אין זיין רעדע געזאגט — זענען בעוויזען דורך פאקטען. זיין מאיעסטעט פערלאנגט, אז איהר זאלט ווערן פראנצויזען". די פערזאמלונג האט שטיל אויסגעהערט די דאזיגע רעדע און געשוויגען. עס האט זיך נישט געפונען קיין איינציגער פון אלע דעלעגאטען, וואס זאל ווי געהעריג אבענטפערן אויף דער בעליידיגונג.

אין נאמען פון דער רעגירונג איז דער פערזאמלונג פארגעלעגט געווארען צוועלף פראגען, אויף וועלכע דער יודישער „פארלאמענט" האט געדארפט געבען שוין פאראויס בעשטימטע תשובות. די פארשטעהער פון דער פערזאמלונג האבען זיך נישט גע'עקשנ'ט אין אויף דעם רוב פראגען געענטפערט אזוי, ווי די רעגירונג האט פערלאנגט: האבען מעהר ווי איין פרוי איז א יודען פערבאטען; א גט מוז בעשטעטיגט ווערן דורך דער רעגירונג; יודען און פראנצויזען זענען ברידער; יודען קוקען אויף פראנקרייך, ווי אויף זייער פאטערלאנד, און די געזעצען פון לאנד זענען אויך זייערע געזעצען; די רבנים האבען נישט קיין דעה אין דיני־ממונות; די יודישע רעליגיע פערוועהרט נישט צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה א. א. וו. נאר אין איין פראגע האבען די יודישע פארשטעהער א ביסעל זיך פער'עקשנ'ט און זיך

ערלויבט זעלבסטשטענדיג צו זיין: אין דער פֿראגע וועגען געמישטע חתונות. די דאָזיגע פֿראגע איז געלעזען געוואָרען אויף אזא אופֿן: די יודישע רעליגיע ערלויבט נישט קיין געמישטע חתונות צווישען יודען און קריסטען, אָבער די יודען, וואָס האָבען שוין חתונה געהאט מיט קריסטען, ווערן פֿונדעסטוועגען גערעכענט פֿאר יודען. אויף אזא אופֿן האָבען די יודישע פֿאָרשטעהער כמעט פֿאָלשטענדיג נאָכגעגעבען אלע פֿאָדערונגען פֿון דער רעגירונג און דערביי נאָך אזוי וויט זיך געסטארעט ארויסצעווייזען זייער בעגייסטערונג פֿאר'ן קייזער און זייער טרייע איבערגעגעבענהייט דער מלוכה, אז די התלהבות און איבערגעטריבענע לויב־ליעדער פֿון איייניגע פֿאָרשטעהער לכבוד דעם קייזער האָבען דערגרייכט צו דער מדרגה פֿון שגעון. די פֿערזאמלונג האָט זיך אלזאָ פֿאָלקאָם איינגעגעבען און די רעגירונג האָט געקענט זיין העכסט צופֿרידען. נאפּאָלעאָן איז אָבער ווייטער געגאנגען.

נאפּאָלעאָן האָט געוואָלט, אז די ערקלערונגען פֿון דער יודישער פֿערזאמלונג זאָלען ווערן א געזעץ פֿאר אלע יודען פֿון זיין מדינה; ער האָט געוואָלט, אז די בעשלוסען פֿון דער פֿערזאמלונג זאָלען אָננעהמען א חאראקטער פֿון א רעליגיעזע געזעצגעבונג, און כדי דאָס אויסצופֿיהרען, האָט ער זיך בעשלאָסען אויף א פּלאן, וואָס האָט איבערראשט און ארייינגעבראכט אין גרויסער התלהבות די יודען פֿון גאנץ איירָאפּא: ער האָט געהייסען צונויפֿרופֿען א „סנהדרין", וואָס איז שוין זייט צוויי טויזענד יאָהר בטל געוועזען. נאפּאָלעאָן האָט דאָ געוואָלט מאכען פֿון דער יודישער רעליגיע א פּאָליטיש מיטעל צו זיינע אייגענע צוועקען און דער גאנצער סנהדרין איז איהם נויטיג געווען נאָר דערויף, אז די בעשלוסען פֿון דער חשובים־פֿערזאמלונג זאָלען דורכגעפֿיהרט ווערן אין לעבען. אָבער מען מוז מודה זיין, אז די אויסערליכע פֿאָרם דערפֿון איז געווען א גרויסארטיגע און א גלענצענדע. די שטענדיג־פֿעראכטעטע און גע'רודפֿ'טע יודען האָבען מיט אמאָל דערשפּירט זיך פֿאר א קראפֿט, זיך דערמאָנט אָן די אלטע גוטע צייטען, ווען זיי זענען א שטארק שטאָלץ פֿאָלק געווען, און דאָס בעוואוסטזיין, אז נאפּאָלעאָן, דער גרויסער קייזער און וועלט־העררשער, מאכט פֿון זיי אזא וועזען, האָט ביי יודען געמוזט גערעכענט ווערן פֿאר א גרויסע זכיה. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען דאָס וואָרט „סנהדרין" האָט ביי יודען ארויסגערופֿען אזא שמחה. דעם 17־ען סעפּטעמבער האָט מאָלע אין א פֿריינדליכער רעדע איבערגעגעבען די „חשובים" דעם בעשלוס פֿון קייזער, און די פֿערזאמלונג האָט

זיך אנגעהאפט אן דעם פלאן וועגען א סנהדרין מיט דער גרעסטער תלהבות. פון גרויס ענטוזיאזם האט מען איבערגעהאפט די מאס און לויט דעם פארשלאג פון איינעם פון די „חשובים" האט די פערזאמלונג זיך בעשלאסען אויף א עובדא פון נידעריגער קנעכטשאפט: זי האט געשיקט א דאנק די קאטוילישע גלחים פאר דעם חסד, וואס די קירך האט געטאן מיט די יודען. מיט דער דאזיגער נידעריגער חנופה האט די פערזאמלונג די יודישע געגנער, נאטירליך, נישט ווייכער געמאכט, קיין נייע פריינד פאר זיך נישט געוואונען און דערביי גאר פערגעסען, אז די קאטוילישע ארגאניזאציע איז שטענדיג געווען די פערביטערס-טע פיינדין פון יודען.

פון דער „חשובים"-פערזאמלונג זענען אין סנהדרין אויסגעקליבען געווארען פופצעהן רבנים און זעקסאונצוואנציג בעלי-בתים, און צו זיי האט מען צוגעגעבען נאך דרייסיג אנדערע רבנים. דעם 6-טען אקטאבער האט די פערזאמלונג זיך געווענדעט צו אלע יודען מיט א אויפרוף, וואס איז געווען געשריבען אין פיער שפראכען: העברעאיש, פראנצויזיש, דייטש, איטאליעניש. דער „פארלאמענט" האט זיך געווענ-דעט צו אלע יודען, אז זיי זאלען אויסקלייבען און שיקען דעלעגאטען אין סנהדרין, און דער פייערדיגער אויפרוף האט זיך אנגעהויבען מיט די ווערטער: „אונז שטעהט-פאר א גרויסע זאך. דאס, וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געזעהען שוין הונדערטער יאהרען, וואס מיר האבען נישט געקענט האפען צו זעהן אין אונזער צייט, וועט איצט פארקומען פאר דער גאנצער וועלט און אלע וועלען זעהן און ער-שטוינט ווערן".

דעם 9-טען פעברואר 1807 איז דער סנהדרין זיך צונויפגעקומען. ער איז בעשטאנען, פונקט ווי דער אמאליגער סנהדרין מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק, פון 71 מיטגלידער, איין נשיא און צוויי וויצע-פארזיצענדע, איינער א „אב בית-דין", דער צווייטער א „חכם". דער גרויסער נאפאלעאן, וועלכער האט אלץ געהאט אין אויג, האט און מיטען זיינע שווערע מלחמות, וואס ער האט דאן געפיהרט, זיך בריגרייך פערנומען אויך מיט דעם סנהדרין. די רייזע-קאסטען און אלע הוצאות פאר די מיטגלידער פון סנהדרין זענען גענומען געווא-רען פון דער רעגירונגס-קאסע. די אונטערהאנדלונגען זענען געפיהרט געווארען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אונטער דער השגחה פון אינערן-מיניסטער שאמפאני. דעם 9-טען מערץ, בעת דער 8-טער זיצונג, איז

אַלץ שוין פֿאַרטיג געווען. דעם סנהדרין האָט מען פֿאָרגעלעגט די אַלע צוועלף שאלות, וואָס מען האָט פֿאָרגעלעגט דער חשובים=פֿערזאַמלונג, אָבער דערבײַ האָט מען פֿון סנהדרין געפֿאָדערט, אַז ער זאָל אויך מסכים זײַן אויף דעם פּונקט, געגען וועלכען עס האָט זיך אַרויסגעזאָגט די פֿערזאַמלונג, ד. ה. אויף דעם פּונקט וועגען געמישטע חתונות. מען האָט דערבײַ אויך געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט נישט אָננעהמען די בעשלוסען לויט דעם פֿערלאַנג פֿון קייזער, וועלען אַלע יודען אַרויסגעטריבען ווערן פֿון פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד און איטאַליען. דער סנהדרין האָט אין אַ פֿײַערליכען טאָן און געשווינד איבערגע'חזר'ט, אין אַ פֿאָרם פֿון רעליגיעזע מצוות, אַלע תשובות פֿון די חשובים, אָבער בנוגע צו די געמישטע חתונות האָט ער אויך נישט געוואָלט נאָכגעבען נאַפּאָלעאָנ'ס ווילען.

דער סנהדרין איז באַלד נאָכדעם פֿערשוואונדען געוואָרען און אויף דער סצענע איז ווידער אַרויסגעטרעטען די חשובים=פֿערזאַמלונג. דעם 6=ען אַפּריל 1807 איז אויך די פֿערזאַמלונג, נאָך אַ עקזיסטענץ פֿון $8^1/_2$ חדשים, פֿונאַנדערגעלאָזען געוואָרען, נאָר פֿאַר דער צײַט האָט דערווײַל די פֿערזאַמלונג בעוויזען אָבצוטאָן נאָך אַ אַקט פֿון הכנעה און שפלות: לויט דער פֿאָדערונג פֿון דער רעגירונג האָט די פֿערזאַמלונג — אמת מיט גרוים מיה — מסכים געווען אַרויסצוזאָגען איהר וואונש פֿאַר'ן קייזער, אָנצונעהמען מיטלען, „אַז דער שאַכער=האַנדעל און דער וואוכער פֿון איניגע יודען זאָל מעהר נישט אַרויסרופֿען קיין אונרוה און אונאָרדנונג". די דאָזיגע ביטע פֿון יודען אַליין, וועלכע מען האָט פֿון דער פֿערזאַמלונג מיט געוואַלט אַרויסגעשלעפּט, איז נאַפּאָלעאָנ'ען נויטיג געווען אַלס הכשר אויף די אויסנאַהמס=געזעצען געגען יודען, וועלכע ער האָט שוין געהאַט בײַ זיך בעשלאָסען און וועלכע ער האָט טאַקע באַלד נאָכדעם אַרויסגעגעבען.

דערווײַל האָט נאַפּאָלעאָן געלאָזען דורכפֿיהרען אין לעבען אַלע פּראַקטישע פֿאָרשלאָגען, וואָס די חשובים=פֿערזאַמלונג האָט פֿאָרגעלעגט. דעם 17=ען מערץ 1808 האָט ער בעפֿוילען, אַז דער יודישער קולטוס (גאָטעס=דיענסט און די גאַנצע הנהגה פֿון די קהילות) זאָל שטעהן אונטער'ן שוץ פֿון געזעץ. אויף צו פֿערוואַלטען מיט די סינאַגאָגען, אַכטונג געבען אויף די קולטוס=בעאַמטע און אַלע כלי=קדש האָט מען פֿאַר די 77,162 יודען אין גאַנץ פֿראַנקרײַך געגרינדעט 13 קאָנסיסטאָריומס מיט איין צענטראַל=קאָנסיסטאָריום אין פּאַריז. יעדעם קאָנסיס=

טאריום איז בעשטאנען פון א ראבינער און דריי בעלי=בתים. די ראַ=בינער זענען גערעכענט געווארען פאר בעאמטע, ווי אנדערע גייסט=ליכע, און האבען בעקומען א בעשטימטע פענסיע, אבער נישט פון דער רעגירונג, נאר פון די יודען גופא. אויף אזא אופן איז די יודישע רעליגיאנס=טעטיגקייט צום ערשטען מאל אנערקענט געווארען פון דער מלוכה צוגלייך מיט אלע איבעריגע קירכען און רעליגיאנען; די הנהגה פון די קהילות האט בעקומען א שטארקע ארגאניזאציע און פאר דער אויסערליכער וועלט איז דאס יודענטום מיט אמאל געווארען א קלארע אפענע זאך, אהן א שום זכר פון דער בלומר'שטער דונקעל=הייט, אין וועלכער מען האט געהאלטען די יודישע רעליגיע אין פערלויף פון הונדערטער יאהרען.

אבער גלייכצייטיג דערמיט האט נאפאלעאן אויך ארויסגעגעבען א שענדליכען דעקרעט, דורך וועלכען דער גרעסטער טייל פון די פראנצויזישע יודען איז אויף א צייט אויסגעשלאסען געווארען פון די אלגעמיינע געזעצען. לויט דעם דעקרעט זענען די יודען פון די צפון=מזרח=פראווינצען אונטערגעווארפען געווארען אונטער בעזונדערע בעגרענצונגען אין זייער וואוינרעכט; יודישע קאפיטאליסטען, וואס האבען געהאט וועקסלען אויף קריסטען, האבען געמוזט אויסשטעהן פיעל שוויריגקייטען ביים אויפמאהנען זייערע חובות; א יוד האט אנדערש נישט געטארט האנדלען, סיידען דער בירגערמייסטער פון זיין שטאדט האט וועגען איהם פריהער חוקר ודורש געווען און דערנאך א פאטענט ארויסגעגעבען. דער דעקרעט איז ארויסגעגעבען געווארען אויף צעהן יאהר, אבער דערביי איז בפירוש אויסגערעדט געווארען, אז נאך די צעהן יאהר קען דער דעקרעט בענייט ווערן, אויב עס וועט זיך ארויסווייזען, אז די יודישע אויפפיהרונג איז נישט בעסער געווארען.

די דאזיגע אלע גזירות און נייע געזעצען זענען ארויסגעגעבען געווארען דורך א איינפאכען בעפעהל פון קייזער, אהן דעם הסכם פון דער געזעצגעבערישער פערוואלטונג. דאס איז געווען געגען דעם יסוד פון גלייכהייט צווישען אלע בירגער, געגען דעם יסוד פון האנ=דעלס=פרייהייט און אויך געגען דער קאנסטיטוציע, וועלכע נאפאלעאן אליין האט געגעבען. מען דארף אבער נישט פערגעסען, אז אזעלכע זאכען האבען זיך ביי נאפאלעאן'ען געטראפען גאנץ אפט: ער איז געווען דער מענש, וואס האט געגלויבט, אז ער שטעהט העכער פון

יעדען געזעץ און יעדע ארדנונג. דעם דאזיגען דעקרעט געגען יודען האט נאפאלעאן געהאט שוין צוגעגרייט נאך מיט צוויי יאהר צוריק, פונקט אין דער צייט, ווען ער האט צונויפגערופען די חשובים=פערזאמלונג און זי געלאזען גלויבען, אז ער, נאפאלעאן, איז גערופען צו בענייען און צוריקשטעלען דעם שטאלץ פון יודישען פאלק. דער דעמאלטיגער מיניסטער פון אינערן האט זיך ארויסגעזאגט געגען יעדען אויסנאהם=געזעץ בנוגע צו יודען, ערקלערענדיג, אז דאס איז א אונרעכט און אנ'עולה; אויך דער רעגירונגס=ראט האט א לאנגע צייט זיך אבגעזאגט צו בעשטעטיגען דעם דעקרעט געגען יודען, נאר נאפאלעאן האט דאס געטאן אויף זיין אייגענער אחריות.

6 חדשים נאך דעם דעקרעט האט דער דעמאלטיגער מיניסטער פון אינערן, גראף גרעטע, מודיע געוועזן נאפאלעאנ'ען:

„די 2548 יודען, וואס וואוינען און פאריז, האבען קיינמאל, נישט פאר און נישט בשעת דער רעוואלוציע, געגעבען קיין שום גרונד, מען זאל זיך אויף זיי קענען בעקלאגען. זיי האבען קיינמאל נישט געהערט צו די וואוכערער, שווינדלער, שפעקולאנטען און אויפקויפער; פערקעהרט, זיי זענען ערליכע און נוצליכע בירגער, וואס גיבען פיעל ארבייט און פערדיענסט פאר פיעל קריסטען. זיי בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפט און קונסט; פון זיי קומען ארויס אויך דאקטוירים און מעדיצין=געלעהרטע. זיי זענען גוטע פאטריאטען. מעהר ווי 150 פון זיי, ד. ה. פולע 6 פראצענט, דיענען אין מיליטער". מיט א צייט שפעטער, אין יאהר 1811, האט דער נייער אינערן=מיניסטער, מאנטאליווע, מודיע געוועזן דעם קייזער, אז עס לאזט זיך בעמערקען א אויסבעסערונג פון אלע פראנצויזישע יודען: וואוכער איז ווינציגער געווארען; די יודען פערנעהמען זיך מיט נוצליכע בעשעפטיגונגען און פערדיענען „די פאטערליכע גנאד פון זיין מאיעסטעט". פון פערשיעדענע דעפארטאמענטען און פראווינצען קומען=אן די בעסטע מיינונגען וועגען יודען און נאפאלעאן הויבט=אן ביסלעכווייז אבשאפען דעם דעקרעט געגען זיי. בנוגע צו 22 וויטע פראווינצען איז ער אינגאנצען מבטל דעם דעקרעט, ווייל דארט האבען די יודען זיך „גוט אויפגעפיהרט" און פערדיענען עהרליך צו זיין גלייך מיט די איבעריגע בירגער. בנוגע צו די איבעריגע פראווינצען האט ער ערלויבט דעם אינערן=מיניסטער צו בעפרייען איינצעלנע שטעדט פון דעקרעט, לויט זיין אייגענעם איינזעהען. אין מערץ 1818 איז דער שענדליכער

דעקרעט פערשוואונדען געווארען לחלוטין און אויף שטענדיג.

די נאפאלעאנישע הערשאפט האט אויף אזא אופן געבראכט פאר יודען לפי שעה געוויסע גזירות, אבער עס וואלט געווען א אונרעכט צו פערגעסען אויך די טובות, וואס ער האט יודען געטאן. די חשובים=פערזאמלונג און דער סנהדרין האבען געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די יודען פון פראנקרייך און אויך פון דער גאנצער וועלט. דאס ערשטע מאל האבען יודען דערלעבט צו אזא כבוד און שעצונג פון א קריסטליכען קייזער, און דאס האט אויפגעהויבען דעם יודישען זעלבסט=געפיהל. די רעליגיעזע און מאראלע תקנות פון סנהדרין האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק אין גאנץ פראנקרייך און אגב טאקע אביסעל אויסגעבעסערט געוויסע יודישע חסרונות. און חאטש דער סנהדרין אליין האט ארויסגעוויזען געגוג הכנעה און שפלות, האט ער דאך געהאט אין זיך דעם כח פון א פערטרעטונג און אנשטאט דער גלייכגילטיגקייט און דערשלאגענקייט, וואס האבען ביזהער געהערשט צווישען די יודען אין מערב=איירופא, האט מען איצט אנגעהויבען בעמערקען א לעבעדיגקייט, א פרישקייט און א אינער=ליכע בעוועגונג.

פון פראנקרייך איז די יודישע גלייכבערעכטיגונג אריבערגעגאנגען אויך אין אנדערע לענדער און כמעט אומעטום, וואו עס האט געהערשט נאפאלעאנ'ס גייסט, האבען יודען עטוואס געוואונען דערפון. אין ב א ן איז דער טאג פון דער בעפרייאונג פאר יודען געקומען מיט אויסער=ליכען גלאנץ און התלהבות. אין סעפטעמבער 1797 זענען די אנ=העגגער פון דער נייער ארדנונג מיט א פייערליכער פראצעסיע אריין אין יודען=קווארטאל. סטאליארעס מיט העק אין די הענד האבען גע=נומען ברעכען דעם שענדליכען געטא=טויער, און די יודען, וואס האבען דארט געוואוינט, זענען געשטאנען אנגעטאן אין די יום=טוב=קליי=דער און מיט פרייד=געשרייען בעגלייט די קלעפ פון די האמערס, וואס האבען צובראכען די גלות=ווענט. דאס טויער איז ענדליך איינגעפאלען און די פראצעסיע איז אין גאס אריינגעקומען. מען איז איינער דעם אנדערען אויפ'ן האלז געפאלען, די הענט געדריקט, זיך געקושט און זיך אבגעגעבען מזל טוב: אלע בעגרענצונגען, וואס האבען עקזיסטירט געגען יודען, זענען בטל געווארען!

אין מאינץ האט דער קורפירסט קארל יאזעף פאן ערטהאל געגעבען די יודען געוויסע הנחות און שטארק געזארגט פאר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער. אבער אפשר טאקע דערפאר האבען יודען זיך בעצויגען מיט אונצוטרוי צו די זארגען פון קורפירסט און נישט געוואלט איינגעהן אויף דעם פארשלאג צו שיקען זייערע קינדער אין די עפענטליכע שולען. בכלל האבען די דאזיגע יודען די ערשטע צייט מיט אונצופרידענהייט געקוקט אויף דעם פראנצויזישען נצחון; מיט דער צייט אבער האבען יודען זיך צוגעוועהנט צו די נייע בעדינגונגען, גערן אנגענומען די רעפארמען, וואס די פראנצויזען האבען איינגעפיהרט, און דער נייער יודישער דור האט שוין ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער אינדוסטריעלער און גייסטיגער טעטיגקייט פון די פראנצויזען.

ביסלעכוויז זענען געפאלען די טויערען פון געטא אויך אין מעץ און אין דעם „היילינען קעלן”, אבער מעהר ווי אומעטום האבען יודען אויסגעשפילט אין דעם נייעם קעניגרייך וועסטפאלען. דאס דאזיגע קעניגרייך, וואס איז געשאפען געווארען אין נאוועמבער 1807, איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען. צו וועסטפאלען האבען געהערט טיילען פון פרייסען, ברוינשווייג, קורהעסען, דער גרעסטער טייל פון האנאווער און אנדערע קליינע מדינות. אלס הערשער פון דער מלוכה האט נאפאלעאן בעשטימט זיין יונגסטען ברודער זשעראם, וועלכער איז געווען א לייכטזיניגער, גוטהערציגער און פריידענקענדער יונגער מאן און האט יודען בעווארענט דורך א דעקרעט, אין וועלכען עס איז בפירוש געזאגט געווארען: „די יודען זאלען געניסען דיזעלבע רעכט און פרייהייטען, וואס אלע איבעריגע אונטערטאנען”. מיט אמאל האבען יודען פריי אבגעאטעמט נאך דעם לאנג־יעהריגען דרוק און אין פיעל לויב־לידער ווערט דער הערשער פון וועסטפאלען בעזונגען און געבענשט.

יודען האבען פערשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען די גינסטיגע לאגע און באלד אנגעהויבען זיך ארגאניזירען. דערביי האט א גרויסע ראליע געשפיעלט ישראל יאקאבסאן (1768 — 1828).

א זוהן פון רייכע און וואלטעטיגע יודען, איז יאקאבסאן, ווי אלע יודישע קינדער פון זיין דור, ערצויגען געווארען אויף תלמוד און פוסקים. שפעטער האט ער אבער אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט דער השכלה און די אידעאלען פון מענדעלסאנ'ס עפאכע איז ער זיין גאנץ לעבען טריי געבליבען. א דאנק זיינע קענטענישען און האנדעלס־

פעהיגקייטען האט דער הערצאג פון ברוינשווייג איהם געמאכט פאר זיין פערטרויטען קאמער-אגענט; אויף דעם הערצאג קוקענדיג האבען אויך אנדערע פירשטען איבערגעגעבען יאקאבסאנ׳ען צו פיהרען זייערע פי-נאנץ-געשעפטען און זיין גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען האט יאקאבסאן אויסגענוצט לטובת זיינע ברידער, וועלכע ער איז מיט׳ן גאנצען הארצען איבערגעגעבען געוועזען. ער האט זיך אבער אויך גע-נומען צו „רעפארמען“ אין יודענטום גופא. אין זעזען האט ער גע-גרינדעט א האנדווערקער-שול פאר יודישע קינדער, וואוהין מען האט אנגענומען אויך קריסטען, און דער מיין דערפון איז געווען איינצופיה-רען געגענזייטיגע טאלעראנץ און התקרבות צווישען יודען און קריסטען. יאקאבסאן האט אויך אויסגעבויט א יודישען טעמפעל און האט דארט צום ערשטען מאל גע׳דרשנ׳ט אויף דער דייטשער שפראך. דערביי האט ער איינגעפיהרט גרויסע נייעסען: דייטשע געזאנג אין שוהל מיט דער בעגלייטונג פון א ארגעל. ביי יודען האט ער מיט די רעפארמען זעהר ווייניג אויסגענומען, אבער דערפאר איז דאס זעהר געפעלען די קריס-טען: די ברוינשווייגער אוניווערזיטעט האט איהם געשענקט דעם טיטול עהרען-דאקטאר, דער קעניג זשעראם פלעגט איהם זעהר פריינדליך אויפנעהמען און אין גיכען האט ער איהם זאגאר בעשטימט פאר זיין וועסטפאלישען פינאנץ-אגענט. ער איז געווען א מענש, וואס האט ליעב געהאט כבוד, און זיינע „רעפארמען“ אין יודענטום זענען געוועזען נישט ווייטזיכטיג, נאאיוו און זאגאר שעדליך. מען מוז אבער מודה זיין, אז ער איז אויסען-געוועזען די טובה פון יודען און זייערע אינטערעסען זענען איהם זעהר טייער געוועזען. פון די 30 טויזענד טאלער, וואס ער האט פערדינט א יאהר, פלעגט ער פערלעבען פאר זיך נאר 4 טויזענד און דאס איבעריגע אבגעגעבען פאר וואלטעטיגע צוועקען.

אין גיכען האט דער יונגער וועסטפאלישער מאנארך בעשטימט יאקאבסאנ׳ען אלס פערמיטלער צווישען איהם און די 19 טויזענד יודען פון וועסטפאלען. לויט יאקאבסאנ׳ס איניציאטיוו איז צונויפגערופען גע-ווארען א קאמיסיע פון יודישע פארשטעהער פון אלע דעפארטאמענטען, כדי צו בעטראכטען די פראגע וועגען שאפען א יודישע ארגאניזאציע. פארזיצענדער פון דער קאמיסיע איז געווען יאקאבסאן אליין און ער איז אויך געווען דער שטענדיגער פערמיטלער צווישען דער קאמיסיע און דער רעגירונג. לויט דעם פארשלאג פון דער קאמיסיע האט דער קעניג אין יאהר 1808 ארויסגעגעבען א דעקרעט וועגען שאפען א יודיש

קאָנסיסטאָריום, יודישע געמיינדעס און פאָרשטעהער, וועלכע האָבען
בעקומען דיזעלבע מאַכט, ווי אַלע אַנדערע מלוכה=בעאַמטע. פּרעזי=
דענט פון קאָנסיסטאָריום איז נאַטירליך ווידער געווען יאַקאָבסאָן אַליין
און כּדי נושא חן צו זיין ביים קעניג, האָט ער פאַרן קולטוס=מיני=
סטער אין די אויגען געגעבען אַ שבועה טריי צו דינען דעם מאָנאַרך.
אַזאַ שבועה האָט ער אויך אַרויסבעקומען ביי זיינע חברים און יאַקאָב=
סאָן האָט זיך געשאַפען אַ ספּעציעלען אַמט=קאָסטיום: אַ שוואַרצען מאַנ=
טעל געשטיקט מיט זילבער און אויף דעם האַלז אָנגעהאַנגען די
עשרת הדברות. דאָס קאָנסיסטאָריום האָט געעפענט אַ לעהרער און
ראַבינער=סעמינאַריום, שולען פאַר קינדער און דערביי אויך איינגע=
פיהרט פיעל נייעסען אין רעליגיעזען לעבען. אַזוי, למשל, זענען די
תפילות, חתונות און בר=מצוות איינגעאָרדענט געוואָרען מיט גרויסע
צערעמאָניעס. טיילווייז איז דערביי אָנגעווענדעט געוואָרען די דייטשע
שפּראַך, און דאָס רוב יודען זענען זעהר נישט צופריעדען געווען מיט
די דאָזיגע רעפאָרמען, וועלכע מען האָט זיי מיט געוואַלט אָנגעהאַנגען.
געגען יענע פרומע קהילות, וואָס האָבען נישט געוואָלט אָננעהמען די
נייע „רעפאָרמען”, האָט דאָס קאָנסיסטאָריום, וואָס איז אויסגעהאַלטען
געוואָרען אויף יודיש געלד, אָנגענומען פּאָליציייאישע מיטלען, און דאָס
האָט נאַטירליך נאָך מעהר בעליידיגט דאָס רעליגיעזע געפיהל פון די
פרומע יודען.

אין יאָהר 1808 האָט נאַפּאָלעאָן געשאַפען דאָס גרויס=הערצאָגטום
בערג, וואָס איז בעשטאַנען פון עטליכע טיילען; אַ טייל האָט ער אָב=
געריסען פון וועסטפאַלען, אַ טייל פון העסען=נאַסאַאו א. ד. ג. פריהער
האָט ער דאָרט בעשטימט פאַר אַ קעניג זיין שוואָגער מוראַט. שפּעטער,
ווען דער שוואָגער איז געוואָרען קעניג אין נעאַפּאָל, איז אין הערצאָגטום
בעשטימט געוואָרען אַלס קעניג נאַפּאָלעאָנ׳ס שוועסטער=קינד נאַפּאָלעאָן=
לואי. אַזוי ווי דער לעצטער איז נאָך נישט מינדיג געווען, האָט מען
איהם בעשטימט פאַר אַ רעגענט דעם וועסטפאַלער פינאַנץ=מיניסטער
בענאָ. אין וועסטפאַלען האָט בענאָ ערוואָרבען די ליעבע און אַכטונג
פון די דאָרטיגע יודען און אויך אין הערצאָגטום האָט ער זיך באַלד
גענומען אָבשאַפען אַלע בעגרענצונגען און אויסנאַהמס=געזעצען געגען יודען.
יודען האָבען אויך דאָ בעקומען גלייכע רעכטען און הגם די פרומע
האָבען מורא געהאַט, אַז די פרייהייט זאָל נישט שאַדען דעם יודענטום,
און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען צו שטערען דער בעפרייאונג, האָט דאָס

נישט געהאלפען און די יודישע גלייכבערעכטיגונג איז געזעצליך אנערקענט געווארען.

פיעל ערגער ווי אין אנדערע דייטשע מדינות, וואס זענען איבערגעגאנגען אין נאפאלעאנ׳ס רשות, איז יודען צוגעגאנגען אין גרויס־הערצאגטום פראנקפורט. די בערך זעקס טויזענד יודען אין נייעם גרויס־הערצאגטום האבען דא שוין געוואוינט פון לאנגע צייטען אן אין זייער בעזונדער ענגען געטא, און די ארומיגע בעפעלקערונג איז שוין געווען געוועהנט פון אלטע יאהרען צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע בעשעפענישען, און מאכען זיי צו שאנד און צו שפאט. קיין ערד האבען די יודען נישט געטארט קויפען; אין זייער וואוינרעכט זענען זיי געווען שטארק בעגרענצט, פונקט ווי אין זייערע בעשעפטיגונגען; אויף דער גאס האבען זיי געמוזט טראגען ספעציעלע קליידער; די עפענטליכע שפאציר־ערטער, קאפעס און רעסטאראנען זענען פאר זיי געשלאסען געווען, און אין דער צייט, ווען צווישען די פראנקפורטער יודען זענען שוין אויסגעוואקסען א גאנצע רייהע אויפגעקלערטע און אנגעזעהענע פאמיליעס, וואס האבען זיך טעטיג בעטייליגט אין דער דייטשער קולטור, האט נאך דער מינדסטער גאסען־יונג געקענט אבשפעטען און פערווארפען מיט שטיינער יעדען יודען. אלס הערשער פון פראנקפורטער הערצאגטום האט נאפאלעאן בעשטימט דעם דייטשען קורפירסט קארל טעאדאר פאן דאלבערג, זעהר א ליבער און געבילדעטער מענש, אבער אהן פעסטע פרינציפען און מיט א שוואכען כאראקטער. דאלבערג אליין איז געווען גענייגט צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג און עטוואס פערלייכטערט זייער לאגע, אבער געגען איהם איז געווען די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע האט מורא געהאט צו שענקען יודען פרייהייט. די פראנקפורטער יודען האבען מוטיג געקעמפפט פאר זייער פרייהייט און פאר זיי האט אויך זיך שטארק משתדל געווען ישראל יאקאבסאן, וועלכער האט זיך געווענדעט מיט א מעמאריאל צום פירשט און איהם אנגעוויזען אויף די איבעריגע אויפגעקלערטע פירשטען פון יענער צייט, וואס האבען יודען שוין לאנג געגעבען פרייהייט. באלד האבען אבער די יודישע געגנער אנגעהויבען פיהרען א שטארקע יודענפיינדליכע אגיטאציע, וועלכע האט זעהר אויסגענומען זאגאר ביים גרויסען געטהע. סוף כל סוף האבען אבער די יודען אויסגעפיהרט. דאלבערג האט פערלאנגט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אז יודען זאלען אריינטראגען אין דער רע־

גיערונגס-קאסע 20 מאל אזוי פיעל, וויפיעל עס בעטרעפט זייער יעהר-ליכע שוץ-געלד. אויף פראנקפורט אליין האט דאס אויסגעמאכט 440,000 גולדען. אין פערשידענע ערטער האבען יודען אנגעהויבען נאכגעבען די פאדערונג און ווי נאר זיי האבען בעצאהלט די סומע, האבען זיי גלייך בעקומען אלע בירגערליכע רעכטען.

דער ערשטער פון די דייטשע פירשטען, וואס האט געגעבען יודען א ביסעל פרייהייט לויט זיין אייגענעם ווילען, איז געוועזען קארל פרידריך דער הערצאג פון באדען. צוליעב דער נאהענטקייט צו פראנק-רייך און די האנדעלס-בעציהונגען מיט איהר איז מען אין באדען געוועזען צוגעוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף בירגער, און דא איז די געזעלשאפטליכע מיינונג דעריבער געוועזען געניגט לטובת יודען. דער שטענדיגער יודישער מליץ-יושר איז געוועזען דער גראף וועגצעל פאן שטערנוי. איהם האט דער פירשט אין יאהר 1809 בעפוילען אויסצואר-בייטען ספעציעלע כללים וועגען יודישער זעלבסטפערוואלטונג. ער האט געגעבען פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג די יודען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט קונסט, וויסענשאפט און האנדעל. דערפון זענען אבער געוועזען אויסגעשלאסען די יודישע פראצענטניקעס, פיה-מעקלער, הויזירער און קליינע הענדלער, וואס האבען געמעגט וואוינען נאר אין די שטעדט און דאס נאר מיט א בעזונדער ערלויבניש פון דער ארומי-גער בעפעלקערונג. אויך די ארגאניזאציע פון די יודישע קהילות איז געווען איינגעארדענט אזוי, אז די הנהגה איז פאקטיש געלעגען אינגאנ-צען אין די הענד פון דעם הערשער מיט זיינע בעפאלמעכטיגטע. דער-מיט איז מען נאטירליך אויסען-געוועזען נאר די יודישע „טובה", אבער חאראקטעריסטיש איז דא, וואס די דייטשע פירשטען האבען זיך אלץ נישט געקענט אבזאגען פון דעם געדאנק, אז יודען דארף מען „ער-ציהען" און זאגאר זיי בעגליקען נעגען זייער ווילען. די יודישע רעליגיע האט דער פירשט צוגעזאגט צו אכטען, „אבער נאר לויט תורת-משה און נישט לויט די פירושים פון תלמוד".

אויך די דריי האפען-שטעדט (האמבורג, לובעק און ברעמען), וואס זענען געווען אונאבהענגיגע רעפובליקען, זענען געוועזען געצוואונ-גען צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג, לויט דער פאדערונג פון פראנצויזישען מיליטער. האמבורג האט באלד נאכגעגעבען די פאדערונג צו געבען גלייכע רעכטען אלע בירגער, צווישען זיי אויך יודען, און די יודען האבען שפעטער בעוויזען, אז זיי האבען דאס ערהליך פער-

דיענט. ווען דאס פראנצויזישע מיליטער איז אוועק פון האמבורג, האט דער סענאט געמוזט עפענטליך מודה זיין, „אז ביי די אלע טובות, וואס יודען האבען בעקומען דורך דער גלייכבערעכטיגונג, איז נישט געוועזען צו בעמערקען אין זיי קיין גאוה אדער א אנדער שענדליכע זאך, פאר וועלכע מען האט פריהער מורא געהאט, נאר פערקעהרט: מען האט פון זיי געזעהען א שטיל ענוות'דיג פערהאלטען זיך צו זייערע רעכטען און א ענערגישע אנשטרענגונג צו בעטייליגען זיך אין דער געזעלשאפטליכער ארבייט. איינייגע פון זיי האבען זיך אויסגעצייכענט מיט צדקה־זאכען און מיט גרויסער ליעבע צום פאטערלאנד".

פון לובעק זענען די יודען פערטריבען געווארען אין יאהר 1699 און נאר איין און איינציגען „שוץ־יודען" האט מען דעמאלט אנגענומען און יענער האט דערפאר געמוזט בעצאהלען גרויסע סומען. פון דער קלייגער דערבייאיגער שטאדט מאיזלינג האבען געמעגט קומען יעדען טאג קיין לובעק נאר דריי יודען אלס שלוחים פון דענעמארק אדער האלשטיין, און דאס אויך אונטער שטרענגע בעדינגונגען און בעגרענצונגען. אבער ווען לובעק איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון פראנקרייך, זענען אלע גזירות מיט אמאל בטל געווארען און באלד האבען דארט זיך בעזעצט זעקס־און־זעכציג יודישע פאמיליעס, צום גרויסען פערדרוס פון די קריסטליכע איינוואוינער. פון דער דריטער שטאדט ברעמען זענען די יודען שוין פון יאהר 1324 פערטריבען געוועזען. איינצעלנע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך דארט פארט בעזעצט, זענען אין יאהר 1803 נאך אמאל פערטריבען געווארען. אבער אויך דארט האט דאס יאהר 1811 א איבערקעהרעניש געמאכט און אונטער דער שוץ פון די פראנצויזישע געזעצען האבען זיך דארט בעזעצט 30 יודישע פאמיליעס און אנגעהויבען פיהרען גרויסע געשעפטען.

נאר דריי דייטשע פירשטען האבען זיך איינגעשפארט און נישט געוואלט געבען די יודען קיין גלייכבערעכטיגונג. דאס זענען געוועזען די הערשער פון עסטרייך, בייערן און זאקסען. מאקס יאזעף, וועלכען נאפאלעאן האט בעשטימט פאר קעניג פון בייערן, האט, אמת, ארויסגעגעבען א געזעץ, אין וועלכען ער האט ערלויבט די יודען צו וואוינען אין זיין מלוכה, אבער דערביי זענען געמאכט געווארען פיעל שטרענגע בעגרענצונגען: אין די ערטער, וואו עס האבען ביז אהער נישט געוואוינט קיין יודען, האבען זיי אויך ווייטער נישט געטארט בעזעצען זיך אהן דער הסכמה פון קעניג, און אפילו אין די ערטער, וואו זיי האבען

יאָ געמעגט וואוינען, האָט מען געדאַרפט זיך סטאַרען, אַז די יודישע בעפעלקערונג זאָל נישט וואַקסען, נאָר פערקלענערט ווערן. אין עסטרייך זענען די יורשים פון גוטען קייזער יאָזעף דער צווייטער נישט געגאַנגען אין זיין וועג, נאָר נאָך איינגעפיהרט נייע גזירות. צו די אַלטע אָבצאָהלונגען איז נאָך צוגעקומען אַ נייער שטייער פון יעדען יודען, וואָס קומט קיין ווין, און די פּאָליציי פלעגט נאָכשפּיאָנירען יעדען יוד, וואָס איז געקומען קיין ווין און זיך דאָרט פערזאַמט אַ קליינע צייט אָהן אַ ספּעציעלער ערלויבניש. מיט אַזאַ יודען איז מען זיך בעגאַנגען, ווי מיט אַ פערברעכער. די בעגרענצונגען פון די יודישע חתונות זענען געבליבען ווי פריהער און נאָר דער עלטסטער זוהן פון אַ יודישער פאַמיליע האָט געמעגט חתונה האָבען. זאַקסען האָט מען מיט רעכט גערופען „דאָס פּראָטעסטאַנטישע שפּאַניען” פאַר יודען; דאָרט זענען פערבליבען די אַלע בעגרענצונגען פון די אַלטע גוטע צייטען. פּאַקטיש האָבען די יודען נישט געטאָרט וואוינען אין גאַנץ זאַקסען און נאָר אין דרעזדען און אין לייפּציג האָט מען לפי שעה ערלויבט צו וואוינען אייניגע יודען, אָבער דערביי האָט מען אויסדריקליך זיי געשטעלט אַ בעדינג, אַז יעדע מינוט קען מען זיי אַרויסטרייבען. קיין עפענטליכע שוהלען האָבען יודען נישט געטאָרט האָבען און אויך אין די פּריוואַטע הייזער האָבען זיי נישט געטאָרט מתפלל זיין אויף אַ הויך קול. אין האַנדעל און אין מלאכה זענען יודען געווען שטאַרק בעגרענצט און זאָגאַר דער קאָפּ=שטייער, וועלכער איז שוין אין גאַנץ דייטשלאַנד בטל געוואָרען, איז דאָרט נאָך געבליבען אין זיין גאַנצער קראַפט. עס איז געווען קלאָר, אַז די נאָהענטע רעאַקציע אין דייטשלאַנד וועט אין דעם פאַנאַטישען פּראָטעסטאַנטישען לאַנד געפינען זעהר אַ גוטען באָדען פאַר זיך.

דרייצעהנטעם קאפיטעל.

די צייט פון דער רעאקציע.

אין די שניי-פעלדער פון וויטען גרויסען רוסלאנד איז נאפאלעאנ'ס שטערען מיט אמאל אויסגעלאשען געווארען. זיין גרויסע ארמעע פון העכער א האלבען מיליאן מענשען איז צעשמעטערט געווארען און דער געניאלער מענש, וואס האט א צייט געפיהרט נאך זיך מיט שטאלץ און אונבעגרענצטער הערשאפט גאנץ אייראפא, איז פלוצלונג נידעריג געפאלען און איינזאם געבליבען. דייטשלאנד, פעראייניגט מיט רוסלאנד, עסטרייך און ענגלאנד, האט אין א דריי-יעהריגען קאמפף צוטרעטען דעם גרויסען נאפאלעאן און צוזאמען מיט איהם אונטערדריקט אויך פראנקרייך. נאפאלעאנ'ען האבען ביסלעכווייז אלע פערלאזען און איינזאם האט ער געמוזט ענטלויפען און זיך אויסבעהאלטען פון פאלקס-צארן.

דער גרויסער מענש איז געפאלען און דעם קאפ האבען אויפגעהויבען די אלע קליינליכע ברואים, וואס ציהען זייער יניקה פון יעדער מענשליכער שוואכקייט און נפילה, די אלע פינסטערע קרעפטען, וואס געהען ארום אויף דער לעבעדיגער וועלט נאר דאן, ווען ארום הערשט פינסטערניש און קנעכטשאפט, — אין אייראפא האט זיך אנגעהויבען די שרעקליכע רעאקציע! דער ריעז, וואס האט אלץ געטאן אויף זיין אייגענער אחריות און אפט געטרעטען מיט די פיס די פרייהייט, איז געפאלען, אבער צוזאמען מיט איהם איז אויך דערשטיקט געווארען די רעוואלוציע און אלץ, וואס זי האט ערווארבען. אייראפא איז פערזונקען געווארען אין א פיעל ערגערער קנעכטשאפט, ווי אין דער צייט פון נאפאלעאנ'ס הערשאפט.

די מפלה פון גרויסען נאפאלעאן איז געווען א ירידה אויך פאר׳ן יודישען פאלק, וואס האט דער ערשטער דערשפירט אויף זיך דעם שווערען אטעם פון דער רעאקציע, און אין ערגעץ האט די רעאקציע אזוי שווער און שנעל נישט געטראפען די יודען, ווי אין דייטשלאנד.

אין דער צייט פון דער רעוואלוציע און פון נאפאלעאנ׳ס הערשאפט איז דייטשלאנד אויסגעשטאנען די שווערסטע און ביטערסטע בעליידיגונגען. די דייטשע ארמעע איז צושלאגען געווארען, איהרע מדינות זענען צובראקעלט געווארען, איהרע פירשטען זענען ווי קנעכט בעהאנדעלט געווארען. דער נצחון, וואס די דייטשען האבען אבגעהאלטען איבער נאפאלעאנען און זיין גרויסע ארמעע, האט דעריבער זיי אליין איבערראשט און פער׳שכור׳ט. ווי געווענליך נאך אזא אונערווארטעטען נאציאנאלען נצחון, האט זיך אין דייטשלאנד ענטוויקעלט א שטארקער שאוויניזם, א איבערגעטריבענע ליבע צו אלץ, וואס איז אייגענס, און זייער שטארקע שנאה צו פראנקרייך, וואס זיי האבען געטראגען אין הארצען, האט זיך פערוואנדעלט אין א שנאה צו דער גאנצער רעוואלוציע און צו אלץ, וואס איז פרעמד. אין דערזעלבער צייט זענען די דייטשען, צוטומעלט פון גרויסען נצחון, געווארען טרוימער, פאנטאסטען און מיט זייער גאנצער נשמה זיך פערזונקען אין דער פערגאנגענהייט, אין דער טראדיציע. די מיטעלאלטערישע עפאכע מיט איהרע גראבקייטען און אבערגלויבענס, מיט איהרע פערדארבענע זיטען און פרומער אויסגעלאסענקייט האט זיך די דייטשען פארגעשטעלט אין די שענסטע אידעאלסטע פארבען און אזוי=ארום איז געשאפען געווארען די דייטשע רעאקציאנערע ראמאנטיק. אייניגע מיט דעם פולען בעוואוסטזיין, אנדערע אונבעוואוסטזיניג האבען געפרעדיגט זיך אומצוקערען צו דער אלטער פערפוילטער פערגאנגענהייט, צו דער צייט פון די יעזואיטען און אינקוויזיציע; עס איז בעשאפען געווארען א טעאריע, אז די קריסטליכע לעהרע איז די העכסטע ציוויליזאציע און דאס עכטע קריסטענטום עקסיסטירט נאר אין דייטשלאנד. נאטירליך, האבען יודען נישט וואס צו טאן אין אזא לאנד פון עכטען ריינעם קריסטענטום, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע ענערגישע אגיטאציע געגען יודען.

דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען די שענדליכע אגיטאציע, איז געווען דער פראפעסאר ריהס. די יודען, האט ער גע׳טענה׳ט, זענען פון שטענדיג אן א פערדארבען פאלק און בילדען אומעטום א מלוכה אין א מלוכה. פאר דייטשלאנד זענען זיי א גרויס אומגליק און

נאָר זײ זענען שולדיג אין דער דײַטשער לאַנגיעהריגער קנעכטשאַפֿט, אַרויסטרײַבען זײ אינגאַנצען פֿון לאַנד וואָלט אָבער געווען צו אַכזריות׳דיג און דעריבער דאַרף מען זײ נאָר אונטערדריקען און ערנידעריגען, דולדען זײ אַלס מענשען פֿון צווייטען קלאַס, בעציהען זיך צו זײ ווי צו אַ אומגליק, וואָס איז בעשערט דעם דײַטשען פֿאָלק, אָבער אויף קײן פֿאַל זײ נישט בעהאַנדלען, ווי בירגער מיט אַלע מענשען גלײַך. דער דאָזיגער בלינדער אַנטיסעמיטיזם האָט געפֿונען אַ שטאַרקען אָבּקלאַנג בײַ די מאַסען; אָבער אויך די געבילדעטע לײַט, די סטודענטען־פּאַטריאָטען, פּראָפֿעסאָרען און געלעהרטע, וועלכע זענען געווען פֿערפֿיהרט דורך דעם פֿרומען מיסטיציזם און דער ראָמאַנטישער יראת־שמים, האָבען געגלויבט, אַז אין אַ רײן־קריסטליכער מלוכה זענען יודען אַ פֿרעמדער שעדליכער עלעמענט.

דערווײַל איז צונויפֿגערופֿען געוואָרען דער וויענער פֿרידענס־קאָנגרעס, וואָס האָט געדאַרפֿט אײַנפֿיהרען שלום צווישען די פֿעלקער און אויסאַרבײַטען אַ פּראָגראַם פֿאַר אַ געמײנזאַמער טעטיגקײט געגען דער ירושה פֿון דער רעוואָלוציע. די צוויי שטאַטס־מענער, וואָס זענען געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון בײדע גרויסע דײַטשע מלוכות אויפֿ׳ן וויענער קאָנגרעס: דער עסטרײַכישער קאַנצלער מעטערניך און דער קאַנצלער פֿון פּרײַסען האַרדענבערג, האָבען זיך צו יודען בעצויגען נישט שלעכט. מעטערניך איז געווען אַ אײַנגעהער אין די יודישע סאַלאָנען און האָט זיך געפֿונען אונטער׳ן בעזונדערן אײַנפֿלוס פֿון דער יודישער באַראָנעסע פֿאַני פֿאָן־אַרנשטיין. האַרדענבערג איז בכלל געווען אַ ליבעראַלער מענש און געהאַט צווישען יודען פֿיעל גוטע פֿרײַנד. זײ האָבען דאָס אויפֿ׳ן קאָנגרעס אויפֿגעהויבען די יודענפֿראַגע און אַרויסגעשטעלט דעם פּרינציפּ, „אַז די, וואָס געהערען צום יודישען גלויבען, זאָלען האָבען אַלע בירגער־רעכטען, אויב זײ וועלען נאָר אָבהיטען די פֿליכטען פֿון די איבעריגע בירגער”. די איבעריגע דײַטשע מלוכות האָבען געשטעלט אַ שטאַרקען ווידערשטאַנד געגען דער פֿאָדערונג און דאַן האָבען די פֿאָרשטעהער פֿון עסטרײַך און פּרײַסען געמוזט נאָכגעבען און אײַנגעהן אויף אַזאַ הנחה: צום פּונקט וועגען יודען איז צוגעגעבען געוואָרען אַ בעמערקונג: „די בונדעס־פֿערזאַמלונג וועט בעטראַכטען אויף איהר פֿערזאַמלונג, ווי ווײַט עס איז מעגליך צו געבען יודען אין דײַטשלאַנד בירגערליכע רעכט; ביז דעמאָלט אָבער וועלען זײ דערווײַל ווײַטער

האבען די רעכטען, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען אין די בונדעס-שטאטען".

דורך דער דאזיגער בעמערקונג איז די פראגע וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג אבגעלעגט געווארען אויף א אונבעשטימטע צייט, אבער דורך איהר זענען נצול געווארען יענע רעכט, וואס יודען האבען שוין בעקומען בעת נאפאלעאנ'ס הערשאפט. די בעמערקונג איז אנגענומען געווארען און דערביי האבען אויך מיטגעווירקט די ביידע דעלעגאטען פון די פראנקפורטער יודען, וואס זענען געקומען צום קאנגרעס (איינער פון זיי איז געווען יעקב ברוך, דער פאטער פון לודוויג בערנע), ווי אויך דער קריסטליכער פערטרעטער פון די יודען, דער יוריסט קארל בוכהאלץ פון לובעק. נאך די יודישע געגנער אויפ'ן קאנגרעס האבען אויך דא געפונען א מיטעל פטור צו ווערן פון דעם אונאנגענעהמען פונקט. זיי האבען אונטערגעקויפט דעם גענעראל-סעקרעטאר פון קאנגרעס און ביי איהם גע'פועל'ט אויסצומעקען אין דעם לעצטען זאץ פון פונקט 16 דאס ווארט „אין" און אנשטאט דעם שטעלען דאס ווארט „פון", אזוי אז דער גאנצער פונקט האט דורך דעם קליינעם שינוי בעקומען גאר א אנדער בעדייטונג: „יודען וועלען דערוויילע ווייטער האבען די רעכט, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען פון (אנשטאט „אין") די בונדעס-שטאטען". דאס האט געהייסען, אז יודען האבען געקענט געניסען נאר פון יענע רעכט, וואס זיי האבען בעקומען פון די בונדעס-שטאטען אליין, אבער נישט פון נאפאלעאנען. מעטערניך און הארדענבערג האבען דעם דאזיגען שווינדעל נישט בעמערקט און אויף אזא אופן האט מען איצט פראנק און פריי געקענט אבנעהמען ביי יודען די רעכטען, וואס זיי האבען בעקומען דורך די פראנצויזען.

מעהר פון אלע האט די רעאקציע שווער געטראפען די יודען פון פראנקפורט. די גרויסע רעגירונגען האבען, אמת, ארויסגעגעבען א בעפעהל דעם פראנקפורטער סענאט, אז „די שטאדט מוז אלטען די ערווארבענע רעכט פון אלע קלאסען איינוואוינער און יעדע רעאקציאנערע פעראָרדנונג מוז פערמיטען ווערן", אבער דער פראנקפורטער מאגיסטראט האט דערמיט זיך ווינציג גערעכענט און ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען פראנקפורט, איז די ערשטע ארבייט פון דער נייער פערוואלטונג געווען: צונעהמען ביי די יודען זייערע בירגער-רעכט. הארדענבערג און מעטערניך האבען אומזיסט בעפוילען דעם סענאט פון

פֿראַנקפֿורט, ער זאָל נישט אָפּנעמען בײַ יודען זײערע רעכטען; די פֿערוואַלטונג האָט דערמיט זיך נישט געוואָלט רעכענען און די יודען האָבען געמוזט אָנהויבען פֿיהרען מיט דעם סענאַט אַ שווערען קאַמפּף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע נײַן יאָהר.

דערווײַל האָבען אויך די איבעריגע פֿרײַ־שטעדט אָנגעהויבען דריקען יודען, נישט ווינציגער ווי פֿראַנקפֿורט. אין לובעק, וואו עס האָבען זיך געהאַט בעזעצט 66 יודישע פֿאַמיליעס און מיט גרויס מיה זיך אײַנגעאָרדענט און אָנגעהויבען פֿיהרען אַ געמײַנדע־לעבען, האָט מען זײ איצט געהײסען פֿערלאָזען די שטאָדט און ווען די יודען האָבען זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טאָן, האָט מען זײ געהײסען שליסען די געשעפֿטען און די סחורות קאָנפֿיסקירט. אַזאַ אַכזוריות'דיגע בעהאַנדלונג האָט אַרויסגערופֿען שאַרפֿע פּראָטעסטען זאָגאַר בײַ פֿיעל רעגירונגס־בעאַמטע און האַרדענבערג אַלײן אין אַ בריעף צום לובעקער סענאַט האָט איהם געמאַכט שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען. ווײַטער פֿון דיזע מוסר־בריעף איז עס אָבער נישט געגאַנגען: קײן סאָלדאַטען האָט פּרײסען צוליעב יודען נישט געשיקט נישט קײן פֿראַנקפֿורט, נישט קײן לובעק — און אַלץ איז געבליבען ווי געווען.

אין האַמבורג האָט דער סענאַט זיך בעצויגען צו יודען פֿרײַנדליך און אין אַ אויפֿרוף צו דער בעפֿעלקערונג האָט ער געריהמט די יודען אַלס מענשען און אַלס גוטע בירגער און האָט אויסגעדריקט זײַן האָפֿנונג, אַז אַ דאַנק יודען וועט דער האַנדעל און די אינדוסטריע ווידער אויפֿלעבען; דער סענאַט אַלײן איז אָבער געווען אָבהענגיג פֿון דער בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט מורא געהאַט פֿאַר דער יודישער קאָנקורענץ, און די יודען זענען צוריק אַוועקגעשטעלט געוואָרען אויף דער מדרגה, אויף וועלכער זײ זענען געשטאַנען אין יאָהר 1810: בעשרענקט אין אַלע פּאָליטישע רעכטען, אויסגעשלאָסען פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס און אַמטען, נישט געטאָרט זײַן קײן אַדוואָקאַטען, אַפּטײקער און באַרבירער, געמוזט ערווערבען נחלאות נאָר אין בעשטימטע ערטער פֿון שטאָדט א. א. וו.

געגען אַזאַ אונגערעכטיגקײט זענען אַרויסגעטרעטען עטליכע יודישע שריפֿטשטעלער, ווי מ ש ה ה ע ס, ש. צ י מ ע ר ן, ו ו א ל ס א ל א מ אָ ן, וועלכע האָבען אין בעזונדערע ווערק אָפּגעלײקענט די אַנטיסעמיטישע בלבולים און געפֿאָדערט אַ גערעכטע בעציהונג צו יודען. צום כבוד פֿון די קריסטען מוז מען זאָגען, אַז אויך אין יענער שווערער

צייט פון רעאקציע האבען זיך געפונען געצעהלטע קריסטען, וואס האָ=
בען פערשטאנען די עולה, וואס מען בעגעהט נעגען יודען, און זיך
אנגענומען זייער קריוודע; אויך פון ענגלאנד און פראנקרייך האט מען
שארפע פארוואורפען געמאכט די דייטשען פאר זייער שאוויניזם און
פאר זייער בעציהונג צו יודען, אבער וואס האט דאס אלץ גע=
קענט העלפען, ווען די יודישע פערטיידיגער האט מען געזידעלט, ווי
די ערגסטע, און די אנטיסעמיטען האבען מיט זייערע שריפטען פער=
פלייצט גאנץ דייטשלאנד. אויסער דעם אויבענדערמאהנטען פראָפ. ריהם
האט אויך דער פילאזאף פריז ארויסגעגעבען א בעזונדער ווערק
וועגען דער „יודישער סכנה" און זיך נישט געשעמט צו פערלאנגען,
אז די יודישע נאציע זאל מען איינגאנצען פערטיליגען פון דער וועלט;
נאר אזוי ווי דאס איז שווער אויסצופיהרען, זאל מען דערווייל זיי
דריקען אזוי לאנג, ביז זיי וועלען אומקומען. אין דער טעאטער=וועלט
האט דעמאלט געמאכט א גרויסען ליארם דער אנטיסעמיטישער פארס
פון דאקטאר קארל סעסא „די יודען=שולע", וועלכער פיהרט ארוים
אויף דער סצענע א גאנצע מחנה קאריקאטורען פון יודען. דאס שטיק
וואלט אפשר נישט געוועזען געמאכט אזא סענסאציע, ווען נישט איינינע
יודישע פארשטעהער, צווישען זיי ישראל יאקאבסאן, וואס האבען
גע'פועל'ט ביים קאנצלער הארדענבערג, אז ער זאל פערבאטען דאס
שטיק צום שפיעלען. ערשט דעמאלט זענען אלע געווארען נייגיריג צו
וויסען, וואס אין דעם שטיק געפינט זיך, און דער פארס איז געווארען
זעהר פאפולער. אין 1815 האט מען דאס שטיק, אונטער א נייעם
נאמען „אונזער פערקעהר", שוין געשפיעלט אין די גרעסטע שטעדט
פון דייטשלאנד און אומעטום האט דער פארס געהאט א אונגעוועהנליכען
ערפאלג. דער ארטיסט וואורם, וואס האט געשפיעלט די הויפט=ראליע
אין דעם שטיק, איז געווארען ביים המון זעהר בעליעבט; די צייטונ=
גען פלעגען ברענגען גאנצע אויסצוגען פון דעם פארס, וואו יודען
זענען מיאוס אויסגעלאכט געווארען, און וואורם פלעגט פארשטעלען זיינע
יודען=קאריקאטורען אויך אין פריוואט=הייזער אויף שמחות און בעלער
און בעקומען דערפאר גוט בעצאהלט. עס איז דערגאנגען אזוי וויים,
אז בעת דער רוסישער קייזער אלעקסאנדער I איז געוועזען אין בערלין,
האט מען לכבוד איהם אויך געוואלט פארשטעלען „אונזער פערקעהר",
נאר אלעקסאנדער האט בפירוש געבעטען, מען זאל דאס נישט טאן

און דעם פארם פאר איהם נישט שפּיעלען, פון וואס די דייטשען האבען זיך געשפּירט א ביסעל אונאנגענעהם און פערשעמט.

נאך דער ערמאָרדונג פון דייטשען דיכטער און רוסישען שפּיאָן קאָצעבו דורך דעם דייטשען פּאטריאָטישען סטודענט זאנד זענען די רעגירונגען ארויסגעטרעטען מיט שארפע מיטלען געגען דעם שאָוויניס־טישען דייטשען פּאטריאָטיזם. אָבער דערמיט האבען די ליידענשאפטען נאך מעהר זיך פונאנדערגעפלאַקערט און דאָ האָט אין דייטשלאנד אויסגעבראָכען א שטורם, וועלכער האָט אויף א לאנגע צייט אוועק־געשטעלט א מחיצה צווישען די יודען און דער דייטשער בעפעלקערונג. די דייטשע פּאטריאָטען זענען געווען פול מיט צאָרן אויף עסטרייך, אויף וועלכער זיי האבען געקוקט, ווי אויף דעם מקור פון אלע גזירות און נאציאָנאלע בעליידיגונגען, און אזוי ווי די רייכע יודען, איבער־הויפּט די ראָטשילדס, זענען געשטאנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט עסטרייך און זי געשטיצט מיט געלד־הלוואות, האָט מען דעם גאנצען כעס אויסגעלאָזען צו יודען. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס אין ווירצבורג (דעם 2־ען אויגוסט 1819) מיט אויסרופען „העפּ, העפּ!“ (ווי מען פלעגט שרייען ביים ארויסטרייבען ציגען מיט בערד) זענען דאָרט א מחנה סטודענטען צוזאמען מיט א גרויסען המון בעפאלען די יודען, געראַובט זייערע געשעפטען און חרוב געמאַכט די וואוינונגען. ווען די יודען האבען מיט געוועהר אין די הענד געפּרובט זיך שטעלען אנט־קעגען, האָט אויסגעבראָכען א פאָרמעלער געשלעג מיט הריגות און דער סוף איז געווען, אז די 400 יודען, וואָס האבען דאָרט געוואוינט, האבען געמוזט פערלאָזען די שטאָדט. דער פּאָגראָם אין ווירצבורג האָט געדינט אלס ביישפּיעל פאר די איבעריגע שטעדט. דער המון, וואָס איז שטענדיג דורשטיג צו רציחות און אָנפאלען; סוחרים, בעלי־מלאכות און קליינע הענדלער, וואָס האבען געהאט א האַרץ אויף יודען צוליעב דער קאָנקורענץ; סתם פאנאטיקער און פּאטריאָטען — די אלע פערשידענע עלעמענטען האבען זיך פעראייניגט אין קאמפף מיט די יודען. אין באמבערג, פראנקפורט, דארמשטאדט, באַדען, גאנץ, דיסעלדאָרף, האמבורג, דאנציג און אנדערע שטעדט האָט מען געהאַקט די שויבען אין די יודישע וואוינונגען, חרוב געמאַכט די הייזער און נישט זעלטען אויך זייער לעבען נישט געשוינט. א געוויסער שווינדלער הונדט, וועל־כער האָט זיך אליין גענומען דעם טיטול פאָן־ראַדאָווסקי, האָט אויס־גענוצט די פּאָגראָם־בעוועגונג צוליעב געשעפט. ער האָט ארויסגעגעבען

א פאמפלעט „יודענשפיעגעל" מיט שרעקליכע זלזולים אויף יודען, וועלכע ער האט געפאדערט צו מאכען פאר סריסים. דאס ווערק איז גוט פערקויפט געווארען און הונדט האט געמאכט א פערמעגען; דאס האט נאטירליך ארויסגערופען א גרויסען חשק ביי אנדערע שמוציגע מחברים און דער ליטעראַרישער מאַרק איז פערפלייצט געווארען מיט מיאוס'ע פאמפלעטען געגען יודען. די רעגירונגען האבען ענדליך איינגעזעהען, אז די העצע געגען יודען נעהמט־אן א געפעהרליכען כאַראַקטער, און די אונרוהען אונטערגעדריקט, אבער דער זאמען פון שנאה צווישען יודען און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז שוין געווען טיעף פערזייהט און געהאַלטען אין איין וואַקסען.

אזוי האבען אויסגעזעהען די יודען אין די מיטעלע און קלייגע דייטשע מדינות. אבער וואס האבען געטאן יענע גרויסע רעגירונגען, וועלכע האבען זיך כלומר'שט אנגענומען די יודישע קריוודע אויפ'ן בונדעס־ראַט? דער עסטרייכישער קייזער פראַנץ I און זיין קאַנצלער מעטערניך האבען נישט בלויז איבערגעלאזען אלע פריהעריגע בעגרענ־צונגען, נאר אויך צוגעגעבען נייע. אמת, זיי האבען נישט אַרויסגעטרי־בען די יודען, ווי מען האט געטאן אין לובעק און אין ברעמען, אבער זיי האבען זיי פערשפאַרט אין די געטא'ס אין צענטר פון עסטרייך און פון דארטען זיי נישט אַרויסגעלאזען. טיראָל איז פאר יודען פער־שלאסען געווארען, אין בעהמען האבען זיי געמעגט וואוינען נאר אין די דערפער און אין די יבערג־שטעדט, און אין מעהרען, פערקעהרט, זענען נאר די גרויסע שטעדט געווען אפען פאר יודען. זיי זענען שטענדיג געלעגען אונטער א שווערען מאַטעריעלען דרוק. מען האט זיי אומעטום געלאזען וואוינען נאר ווי פון רחמנות וועגען און איבערהויפט נאר אין די שטעדט. דאס אריבערציהען זיך פון איין ארט אין צווייטען איז געווען זעהר בעשווערט. מען האט זיי בכלל נישט געלאזען זיך ענטוויקלען און הגם דער קייזער האט פאר געלד געגעבען איינעגע רייכע יודען דעם טיטול פון אדעליגע, איז אבער די ארימע מאַסע גע־בליבען זעהר ערנידעריגט און געהאַט אויסצושטעהן א שווערען קאַמפף פאר דער עקזיסטענץ.

אין עסטרייכישען שלעזיען און אין מעהרען איז יודען געווען פער־באטען צו וואוינען אין די וויכטיגסטע שטעדט, אבער אפילו אין די ערלויבטע ערטער, ווי אויך אין די גאליציאנישע שטעדט, האבען יודען געמעגט וואוינען נאר אין אבגעשלאסענע געטא'ס. ביי דעם אלעם

האט מען נאך אויף יודען ארויפגעלעגט אונגעהויער גרויסע אבצאהלונגען. די אלע בעזונדערע אבצאהלונגען האבען בעטראפען א סומע פון 700,000 גולדען יעהרליך. קאראבקע אויף כשר פלייש האט בעטראפען פונקט אזוי פיעל, וויפיעל עס איז געוועזען דער פרייז פון פלייש אויפ'ן מארק און דער יוד האט אלזא געדארפט צאהלען פאר פלייש צווייםאל אזוי פיעל, ווי א אנדערער. דאס רוב פון די דארטיגע יודען האבען דעריבער נישט געקענט ערלויבען זיך צו עסען קיין פלייש און בכלל געלעבט אין אזא דחקות, אז עס איז צו בעוואונדערן, ווי אזוי זיי האבען ביי אזא שרעקליכען דרוק געקונט ענערגיע און מוט געהאט אויסצוהאלטען און נישט אומצוקומען אין די שווערע לעבענס=בעדינגונגען.

עסטרייך האט ווינציגסטענס קיין זאך יודען נישט צוגעזאגט און זיי נישט פערפיהרט דורך פאלשע הבטחות; פון פרייסען אבער האבען די יודען געהאט דאס רעכט צו ערווארטען א בעסערע און גערעכטערע בעציהונג צו זיך. פרידריך ווילהעלם III האט שטארק געהאלטען פון דעם פרינציפ פון גלייכבערעכטיגונג פאר אלע פעלקער און פון איהם האט מען געהערט פיעל שענע הבטחות. יודען האבען אלזא געקענט האפען דארט אויף א פאלשטענדיגער בעפרייאונג; אבער ווי עס שיינט, זענען דאס געוועזען נישט מעהר ווי שענע ווערטער און דעריבער האבען דארט די יודען נאך שטארקער און טיעפער געשפירט דעם דרוק פון דער רעאקציע. מיט'ן טויט פון ליבעראלען הארדענבערג האט זיך אין פרייסען אנגעהויבען א רעאקציאנערע פאליטיק. מען האט אנגעהויבען דערפון, וואס מען האט פערפאסט איין און צוואנציג פערשידענע כללים וועגען די יודען, וואס וואוינען אין פרייסען. די יודען זענען איינגעטיילט געווארען אויף פראנצויזישע, אלט=פרייסישע, זאקסישע און פוילישע, ד. ה. עס איז ערקלערט געווארען, אז דאס געזעץ פון 1812, וועלכעס האט געבראכט פיעל נייע רעכט אויך פאר יודען, איז גילטיג נאר פאר יענע פראווינצען, וועלכע האבען אין יענעם יאהר געהערט צו פרייסען, אבער די אלע פראווינצען, וואס זענען פעראייניגט געווארען צו פרייסען נאך דעם שלום, בלייבען ביי די פריהעריגע בעדינגונגען. די נייע פראווינצען האבען בעטראפען א העלפט פון דער פרייסישער מלוכה און דארט האבען געוואוינט צוויי דריטעל פון אלע פרייסישע יודען, וועלכע זענען אויסגעשלאסען געווארען פון די נייע רעכטען. אבער אויך אין די אלט=פרייסישע פראווינצען האט מען דאס געזעץ פון 1812 נישט אנגעווענדעט צו יודען; די רעגירונג האט זיך גארנישט

וויסענדיג געמאכט פון דעם געזעץ און ווען דער בעריהמטער יוריסט גאנז האט אנגעהויבען פאדערן, מען זאל איהם צולאזען צו א קאטעדר אין אוניווערזיטעט, האט מען איהם מיט אלע תירוצים מדחה געווען און עס האט קיין זאך נישט געהאלפען ביז גאנז האט זיך נישט אבגע־שמד'ט. דאס איז געווען נאר א אנהויב און באלד האט מען יודען אנ־געהויבען דערוויטערן פון אלע עפענטליכע שטעלעס, צוגענומען ביי זיי דאס וואהל־רעכט אין די לאנדטאגען און נישט געלאזען יודען טרא־גען קיין אפיציערען־טיטול אין דער ארמעע אין יאהר 1825 האט מען ביי די געמיינדעס אבגענומען דאס פריהעריגע רעכט צו בויען שוהלען אהן א בעזונדער ערלויבניש און בכלל ערקלערט די געמיינדעס פאר פריוואטע חברות. נישט קוקענדיג דערויף, האט די רעגירונג דאך זיך אריינגעמישט אין די רעליגיעזע ענינים פון יודען, געגען די געזע־צען פון גלויבענס־פרייהייט.

אבער פיעל ערגער ווי אין אלט־פרייסען איז עס צוגעגאנגען מיט יודען אין יענע פראווינצען, וואס פרייסען האט נישט לאנג ערוואָרבען. אין יאהר 1819 האט זיך געפונען אין גאנץ פרייסען 250 טויזענד יודען און פון זיי האבען אין פויזען געלעבט 55 טויזענד. פריהער האט פויזען געהערט צום ווארשאווער הערצאגטום און ווען די פראווינץ איז איבער־געגאנגען צו פרייסען, האבען די דארטיגע יודען, וואס האבען געלי־טען פון שווערען דרוק, זיך זעהר דערפרעהט. פיעל יודישע יונגע לייט זענען אריינגעטרעטען אין די פרייוויליגע יעגער־פאלקען, וואס פרייסען האט ארגאניזירט. אין גיכען האבען זיי אבער זיך איבער־ציינגט, אז די האפנונגן אויף נייע רעכטען איז א פאלשע און אלץ איז געבליבען, ווי געווען. אין הערצאגטום בערג, וואס איז איבערגעגאנגען פון פראנקרייך צו פרייסען, האט די רעגירונג אהן צערעמאניעס אב־גענומען ביי יודען אלע רעכטען, וואס נאפאלעאן האט זיי געגעבען.

בכלל האט מען, אויסער אין אלט־פרייסען, אומעטום ווי ווייט מעגליך בעשרענקט די יודישע רעכטען, און אפילו אין צענטר פון פרייסען האט מען די יודען ארויסגעשטופט פון אלע צווייגען פון דער קולטור און אין דערזעלבער צייט האט מען זיך נישט געשעמט צו שרייען, אז יודען האלטען זיך אבגעזונדערט פון דער ארום־גער וועלט און ווילען אויף קיין פאל נישט צושטעהן צו דער מאדערנער קולטור. די פיעל־פאכע רעפרעסיעס און בעגרענצונגען האבען סוף כל סוף געבראכט דערצו, אז פיעל פון די יודען, וועלכע האבען געוואלט זיך בעטייליגען אין דער

ארומיגער קולטור און נישט געהאט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען זייערע פעהיגקייטען און טאלענטען, האבען קיין מוט נישט געהאט אויסצושטעהן די גזירות און זיך אבגע׳שמד׳ט. אין יאהר 1822 איז אין בערלין גע־גרינדעט געווארען א „פעראיין אבצו׳שמד׳ען יודען“. דער קעניג האט דעם פעראיין געגעבען אלע נויטיגע מיטלען און אויך צוגעזאגט צו שענקען 10 דוקאטען יעדען יודען, וואס וועט זיך לאזען טויפען. די 10 דוקא־טען האבען נאטירליך געקענט צוציהען נאר נאסען־יונגען, אבער פיעל מעהר האט צוגעצויגען דער וואונש צו ווערן „לייטען גלייך“, געניסען פון דער וועלטליכער קולטור און עס איז געווארען, ווי א מין צווייטע שמד־בעוועגונג פון נאך מענדעלסאנ׳ס עפאכע.

אויך אין פראנקרייך האט אויסגעבראכען א שטארקע ליטעראַרישע פאלעמיק וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אבער דארט זענען די יודישע פריינד געווען אין דער מעהרהייט. א געוויסער באיל איז ארויסגעטרעטען מיט א פערטיידיגונג פון יודען אין א בעזונדער ווערק, וואס האט געהאט א ערפאלג. א געוועזענער גובערנאטאר, דקיראן, איז ארויסגעטרעטען מיט א בראשור וועגען יודען, וועלכע ער האט זעהר נעריהמט אויפ׳ן גרונד פון פערזענליכער ערפאהרונג און אויפ׳ן גרונד פון דער יודישער רעליגיע. די בראשור איז ארויס אין פיעל אויפלא־גען, איז זעהר פיעל געלייענט געווארען, און דאס האט בעוויזען, אז די פראנצויזען האבען נאך נישט פערגעסען די יסודות פון פרייהייט און גלייכהייט. עס האבען אויך נישט געפעהלט קיין שארפע געגנער פון יודען, אבער אויסגעלאזען האט זיך די פאלעמיק צום גונסטען פון די לעצטע, און ווען אין פארלאמענט (אין יאהר 1818) איז בעטראכט גע־ווארען די פראגע, צי מען זאל נאפאלעאנ׳ס דעקרעט וועגען יודען, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אויף 10 יאהר, ווייטער פערלענגע־רען, אדער נישט, האט גובר געווען יענע גרופע, וואס איז געווען געגען פערלענגערן, און דער דעקרעט איז בטל געווארען אויף שטענ־דיג. דאס צענטראל־קאנסיסטאריום פון יענער צייט האט זיך געסטא־רעט צו פערדינען דעם צוטרוי פון דער רעגירונג און האט צושיקט א צירקוליאר צו אלע קאנסיסטאריומס, פארצולייענען אין די שוהלען, אז יודען זאלען זיך אויפפיהרען זעהר ערהליך און טריי צום געזעץ, אליין רודפ׳ן די, וואס האנדלען מיט וואוכער, און אויך גרינדען

שולען, וואו מען זאל לערנען די יודישע קינדער מאראל און וועלטליכע קענטנישען. פאקטיש זענען אין פיעל שטערט באלד געגרינדעט געווארען יודישע פאלקס־שולען, וואו מען האט געלערנט, חוץ רעליגיע און העברעאיש, דייטש, פראנצויזיש, חשבונ׳ען, יודישע און פראנצויזישע געשיכטע. ביסלעכווייז זענען די יודען אינגאנצען פערשלונגען געווארען אין דער ארומיגער קולטור, די אבגעזונדערטקייט איז פערשוואונדען און עס האט זיך אויסגעבילדעט דער טיפ: „פראנצויזען פון משה׳ס גלויבען״.

אין שכנות׳דיגען ענגלאנד האבען זיך דאן געפונען בסך הכל אנערך דריי טויזענד יודען וועלכע עס האט זיך אין אלגעמיין געלעבט זעהר גוט. די יודען האבען נאר נישט געקענט פערנעהמען קיין עפענטליכע שטעלעס; אבער די סבה דערפון איז געווען נאר דאס, וואס ביים פערטרעטען א אפיציעלע שטעלע האט מען אין ענגלאנד געדארפט שווערען „ביים אמת׳ען גלויבען פון א קריסט״, און יודען האבען אזא שבועה נישט געקענט געבען. ביסלעכווייז האט מען פאר יודען מבטל געווען דעם נוסח פון דער שבועה און דאן האט מען אנגעהויבען אננעהמען יודען אלס געשווירענע ריכטער, פראפעסארען אין די אוניווערזיטעטען א. ד. גל.

אויף דעם וויענער קאנגרעס איז בעשלאסען געווארען צו פעראייניגען בעלגיען מיט האלאנד אין איין גרויסער נידערלאנדישער מלוכה, וועלכע מען האט געשטעלט אונטער דער רעגירונג פון דער דינאסטיע אראניען. דער קעניג פון דער מלוכה, ווילהעלם דער ערשטער, האט נישט בלויז בעשטעטיגט די פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, וואס די יודען האבען בעקומען פון די פראנצויזען, נאר געטאן יודען נאך טובות און אויך רעגולירט זייערע אינערליכע בעציהונגען אין די געמיינדעס.

מאסען יודען האבען דאן פערנומען הויכע רעגירונגס־שטעלעס. יונה דניאל מייער, א גוטער יוריסט, האט זיך בעטייליגט אין דער אויסארבייטונג פון דער קאנסטיטוציע און איז געווען א מיטגליד פון פיעל אקאדעמיעס. א צווייטער יודישער יוריסט, קארל אסער, איז געווען ערשטער בעאמטער אין יוסטיץ־מיניסטעריום און א מיטגליד פון מלוכה־ראט. א יוד האט אויך פערנומען די הויכע שטעלע פון א שעף אין דער מלוכה־קאנצעלאריע. אויך אין אלע נידערלענדישע קאלאניעס אין אינדיען און אין דרום־אמעריקא האבען יודען בעקומען אלע רעכטען און פערטרעטען פיעל שטעלעס אלס רעגירונגס־בעאמטע.

ניט ערגער איז אויך געווען די יודישע לאגע אין דענעמארק. קיין פאליטישע רעכטען האבען יודען דארט נאך נישט געהאט, אבער דערפאר האבען זיי געהאט אלע בירגערליכע רעכטען. די רעגירונג האט זיך אויך געזארגט פאר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער און זיי געצוואונגען צו בעזוכען די אלגעמיינע שולען. די פאגראמען פון 1819 אין דייטשלאנד האבען זיך אויך אריבערגעטראגען קיין דענעמארק און אין קאפענהאגען האבען זיך דאן געפונען גאסען-מענשען, וואס האבען איבערגע׳חזרט די ווילדע מעשים פון די דייטשע פאגראמשציקעס, אבער די עפענטליכע מיינונג איז באמת געווען געגען דעם, און די געבילדעטע מענשען זענען ארויסגעטרעטען מיט ענערגישע פראטעסטען געגען די יודישע שונאים בכלל.

דאגעגען איז נארוועגיען געבליבען אינגאנצען יודען-ריין. לויט דער קאנסטיטוציע פון 1814 האט א יוד דארט נישט געטארט וואוינען אפילו איין טאג אהן א ערלויבניש פון קעניג און פאר נישט אבהיטען דאס דאזיגע געזעץ איז געקומען א שטראף פון 840 טאלער. דער קנס איז ווירקליך אפטמאל ארויפגעלעגט געווארען אויף דורכרייזענדע יודען און די, וואס האבען נישט געהאט איינצוצאהלען די שטראף, זענען אריינגעזעצט געווארען אין געפענגעניש. אין שוועדען, וואס איז געווען פעסט פערבונדען מיט נארוועגיען, איז די יודען שוין פיעל בעסער געווען. דארט האבען זיי געמעגט וואוינען אין די פיער שטעדט: שטאקהאלם, גאטענבורג, נארקעפינג, קארלקראנע; זיי זענען אבער געווען שטארק בעגרענצט אין האנדעל און אין מלאכה. פאר די יודען איז נאר פערבליבען די מיאוס׳ע פרנסה פון וואוכער, אבער דאס האט מען זיי, נאטירליך, שטענדיג אויפגעווארפען אלס חטא, אלס ארגאנישען חסרון, וואס ליעגט אין דער יודישער נאטור.

אויך אין דער פרייער רעפובליקאנישער שווייץ האט מען יודען בעהאנדעלט אויפ׳ן שענדליכסטען אופן. ביז די 40-ער יאהרען פון 19-ען יאהרהונדערט זענען דארט קיין יודען נישט אריינגעלאזען געווארען. אין קאנטאן באזעל האט א פרעמדער יוד אפילו א טאג נישט געטארט פערברענגען. נאר אין צוויי דערפער פון קאנטאן אארגוי האבען פון אלטע צייטען זיך אריינגעכאפט א ביסעל יודען, וועלכע האבען דארט פערנומען זעהר נישט קיין בכבוד׳יגען ארט, זענענדיג אין אלץ שטארק בעגרענצט. אפילו אין דער צייט פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע

האט מען ביי דער פרייער שווייץ נישט געקענט פועל'ן צו געבען יודען געוויסע רעכטען.

אין איטאליען האט זיך נאך נאפאלעאנ'ס מפלה ווידער אנגעהויבען די ממשלה פון די גלחים, וואס האבען רואינירט און בערויבט דאס לאנד. זעלבסטפערשטענדליך, אז די יודען האבען דערפון פיעל פערשפיעלט. ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען רוים, איז ווידער איינגעפיהרט געווארען דאס געטא און די יודען זענען ארויסגעטריעבען געווארען פון די אוניווערזיטעטען און פון די רעגיערונגסשטעלעס. בשעת דער פויפסט פיוס VII איז אין מאי 1814 ווידער אנגעקומען קיין רוים, האבען די יודישע סוחרים איהם פארגעלעגט 100,000 סקודי, מיט'ן תנאי, אז ער זאל ביי זיי נישט צונעהמען די בירגערליכע רעכטען. דאס האט אבער נישט געהאלפען; אין פערלויף פון דריי חדשים האבען יודען געמוזט אברוימען אלע געשעפטען, וואס זיי האבען געהאט אויסערהאלב דעם געטא, און דאדורך זענען פיעל פאמיליעס רואינירט געווארען. פיוס האט דאך זיך בעצויגען צו יודען טאלעראנט און זיי געשיצט פון רדיפות. פיעל ערגער איז יודען געווארען, ווען אויפ'ן טראן איז ארויפגעטרעטען דער פויפסט לעא XII, וועלכער איז געווען פערהאסט אפילו ביי די גייסטליכע אליין. די טויערען פון געטא זענען איצט ענגער און פעסטער געשלאסען געווארען: 12 ביינאכט זענען די געטא-טויערען שוין געווען פערריגעלט, ווייל א יוד האט נישט געטארט אין דער צייט זיך בעווייזען אין שטאדט. אויך אין די פראווינץ-שטעדט האט מען ווידער איינגעפיהרט די געטא'ס און פיעל רייכע יודישע פאמיליעס זענען פעראריםט געווארען און האבען געמוזט פערלאזען דאס לאנד. ביי יודען האט מען אויך צוגענומען דאס רעכט צו האבען נחלאות און די, וואס האבען אזעלכע שוין געהאט, האבען זיי געמוזט פערקויפען.

בכלל האט מיט נאפאלעאנ'ס מפלה אין גאנץ איטאליען צוריק זיך אנגעהויבען פאר יודען די פינסטערע צייט פון מיטעל-אלטער, נאר אין הערצאגטום טאסקאנא און אין הערצאגטום פארמא איז די יודישע לאגע געווען צום דערליידען. אין טאסקאנא האט די יודען פון שטענדיג אן זיך געלעבט נישט שלעכט. נאך פאר דער רעוואלוציע האבען זיי דארט בעקומען בירגער-רעכטען און דורכשניטליך זענען די דארטיגע יודען געווען רייך און געבילדעט.

זערקווירדיג איז, וואס גראד אין דער צייט, ווען אין דעם

גרעסטען טייל פון אייראפא האט וויעדער געזיעגט די רעאקציע, האבען יודען געפונען א שטיקעל שוץ אין פארטוגאל, וואס איז פריהער געווען אזוי פול מיט האס געגען יודען. דארט האבען נאך אין מיטען 18-ען יאהרהונדערט זיך בעזעצט א ביסעל יודען. אין דעם הונגער-יאהר 1813 האבען די יודען אריינגעפיהרט אהין פיעל תבואה, געבראכט א ישועה פאר'ן לאנד און דערפאר האבען זיי בעקומען דאס רעכט צו בויען א שוהל אין ליסאבאן. אין 1826 איז ערלויבט געווארען אלע נישט-קא-טולישע איינוואוינער אבצוהאלטען פריי זייערע גאטעס-דיענסטען, אבער נאר בתנאי, אז דאס זאל פארקומען אין איינפאכע הייזער, וואס זאלען נישט האבען קיין סמנים פון טעמפלען און שוהלען. הגם אפיציעל האבען די יודען אין פארטוגאל זיך גערעכענט אלס פרעמדע, האבען זיי דאך זיך שטארק בעטייליגט אין אלגעמיינעם מלוכה-לעבען און מיט טריישאפט און פאטריאטיזם געצאהלט פאר דער שרעקליכער שנאה און אכזריות, וואס דאס אלטע פאטערלאנד האט פריהער ארויסגעוויזען צו די זיהן פון יודישען פאלק.

פֿיערצעהנטעס קאַפּיטעל.

די רעפֿאָרם־בעוועגונג און די יודישע וויסנשאַפֿט.

אין דער צייט, ווען די מויערען פֿון געטאָ האָבען פֿאָרט ביסלעכווייז אָנגעהויבען פֿאַלען, האָט אויך אין יודענטום גופֿא געמוזט זיך אָנהויבען אַ גייסטיגע שטרעבונג צו אַ נייַ לעבען. יודען האָבען זיך נישט געקענט בענוגענען מיט דעם קאַמפֿף פֿאַר גלייכבערעכטיגונג; עס איז זיי אויך פֿאַרגעשטאַנען אַ גרויסע אויפֿגאַבע צו בענייען דאָס גאַנצע יודענטום און צו געפֿינען אַ וועג, ווי צו פֿעראייניגען זיך מיט דער איראָפּעאישער קולטור. אין דער צייט, ווען די רעוואָלוציע האָט חרוב געמאַכט די יסודות פֿון גאַנצען פּאָליטישען און קולטורעלען לעבען פֿון איראָפּאַ און עס איז ענטשטאַנען אַ וועלט מיט נייע געדאַנקען, נייע מענשען און נייע מעשים, האָבען יודען נישט געקענט בלייבען זיצען מיט פֿערלעגטע הענד און נאָר ווייטער שאַרפֿען די מוחות דורך דעם פּלפּול אין׳ם מעחאַנישען לערנען. עס איז געווען קלאָר, אַז יודען מוזען נישט בלויז אויסערליך, נאָר אויך אינערליך זיך בעפֿרייען פֿון ענגען געטאָ און געפֿינען אַ וועג צו דער וועלטליכער קולטור.

דאָס האָט געזאָלט טאָן די השכלה פֿון מענדעלסאָנ׳ס צייט, אָבער די פּראָבע איז כּלל נישט געראָטען. די השכלה־שטרעבונגען זענען נישט געווען קיין פֿאָלקס־בעוועגונג; עס האָבען זיך נאָר אַרויסגעריסען די רייכע און געבילדעטע, ווערענד די פֿאָלקס־מאַסען זענען ווי פֿריהער געבליבען אָרים און אונוויסענד, עלענד און גלייכגילטיג צו אַלע פֿראַגען און פּראָבלעמען פֿון דעם ביסעל אינטעליגענץ. די אינטעליגענץ ווידער, וועלכע האָט נישט געצויגען איהר יניקה פֿון

פאָלקס-לעבען, האָט דעריבער נעמוזט זיין פלאַך און קלײנליך, אָהן יעדען מאָראַלישען אָנהאַלט, אָהן אַ נשמה און טיעפע וואָרצלען אין לעבען. דער סוף איז געווען, אַז די יודישע אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך מיט אַזאַ ברען אָנגעחאַפּט אָן דער השכלה, איז געבליבען אָבגעריסען פון ביידע וועלטען, זאָנאַר אויך אָהן אמת'ער השכלה, אָהן גרינדליכער בילדונג, מיט אַ אויסערליכער, אויבערפלעכליכער בעציהונג צום לעבען. פיעל פון זיי זענען געוואָרען ביליגע אפּיקורסים, וואָס לאַכען אָב פון אַלע רעליגיעס צוזאַמען, וואָס גלויבען נישט אין קיין אידעאַלען, און שפּעטער האָבען זיי איבערגעריסען אויך דעם דינעם פאָדים, וואָס האָט זיי פערקניפּט מיט'ן יודענטום, און זיך אָבגעשמד'ט. אַנדערע פון זיי זענען געבליבען לעב-יונגען, מענשען, וואָס שטרעבען נאָר צו לוקסוס, צו ביליגע פערגעניגענס, מענשען, וואָס קיין זאַך איז ביי זיי נישט הייליג און זיי זענען גרייט אויף יעדער שפלות און קלײנמוטיגער הכנעה צוליעב זייער ביסעל תענוגים.

די מענדעלסאָנישע השכלה האָט אַלזאָ קיין ישועה נישט געבראַכט און די לאַגע נאָך ערגער געמאַכט. מען האָט געמוזט זוכען נייע וועגען, מען האָט געמוזט זוכען אַ אויסגלייך מיט דער אַרומיגער סביבה — און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע אינטעליגענץ-שטרעבונג צו רעפאָרמען אין דער יודישער רעליגיע. דער ערשטער האָט אָנגעהויבען דער אַלטער אַסימיליאַטאָר דוד פרידלענדער, וועלכער האָט פערלאַנגט, אַז דאַווענען זאָל מען אין דייטשען און אויסמעקען פון די יודישע תפילות אַלע שטעלען, וואָס האָבען אַ יודיש-נאַציאָנאַלען אינהאַלט. פרידלענדער איז געבליבען אַליין, ווייל די רייכע און געבילדעטע בערלינער יודען זענען סתם געווען קאַלט און גלייכגילטיג צום יודענטום, און ביי די פרומע יודען האָט דאָס אַרויסגערופען אַ שטורם פון צאָרן און פּראָטעסטען. פרידלענדער'ן צו הילף איז דאַן געקומען ישראל יאַקאָבסאָן. ער האָט איינגעאָרדענט אַ אייגענע שוהל, וואו מען האָט געדאַווענט אויף דייטש, אַרויסגעטריבען די אַלטע יודישע נגונים און איינגעפיהרט דייטשען געזאַנג מיט אַ אָרגעל און בכלל אין אַלץ נאָכגעמאַכט דער קריסטליכער קירך. ס'האָבען זיך אויך געפונען טאַלאַנטפולע פּרעדיגער, וואָס האָבען מיט זייערע דרשות ביים דאַווענען צוגעצויגען אַ ביסעל אָנהענגער. שפּעטער האָט מען די דאָזיגע פּריוואַטע רעפאָרם-שוהל איבערגעמאַכט אויף אַ געמיינדע-סינאַגאָגע און דאָ האָבען די פרומע יודען שוין געמוזט אַרויסטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף מיט די

רעפארמאטארען. די רעגירונג איז געווען אויף דער זייט פון די ארטאדאקסען, נאר דאך האט דאס דוקא א טובה געבראכט דער רעפארם-בעוועגונג, וועלכע האט ביסלעכווייז אנגעהויבען זיך פערברייטערן נישט בלויז אין בערלין, נאר אויך אין אנדערע שטעדט. די רבנים פון יענער צייט האבען פראטעסטירט געגען דער נייער רעפארם, אבער אויך די דעמאלטיגע רבנים האבען שוין נישט געהאט דעם אויטאריטעט, וואס אמאל, און יאקאבסאן מיט זיינע אנהענגער, וועלכע האבען געהאט אויף זייער זייט אי עשירות, אי בילדונג, אי השפעה אין די געבילדעטע קרייזען, האבען זייערס אויסגעפיהרט.

פון דערזעלבער אינטעליגענטער סביבה און אין דערזעלבער צייט איז אויסגעוואקסען דער „פעראיין פאר קולטור און וויסענשאפט פון יודען". דער גרינדער פון פעראיין איז געווען דער יונגער עדוארד גאנז צוזאמען מיט זיינע חברים לעאפאלד צונץ און משה מאזער. אט די אלע יונגע לייט האבען זיך געשטעלט א הויכע אויפגאבע: דורכפיהרען ביי יודען א פאלשטענדיגע געזעלשאפטליכע און גייסטיגע איבערקעהרעניש. לויט דעם פלאן פון די יונגע אידעאליסטען האט מען געדארפט גרינדען שולען, סעמינאריעס, אקאדעמיעס, שטיצען אלערליי וויסענשאפטליכע ארבייטען, פערברייטען צווישען יודען מלאכה, פעלד-ארבייט, קונסט און זאגאר אויסבעסערן די אויסערליכע פיינקייט פון יודען. מיט איין ווארט, דער פעראיין האט זיך ארומגעטראגען מיט הויכע פלענער וועגען א גייסטיגער רעוואלוציע אין יודענטום און אין דערזעלבער צייט האט יעדער מיטגליד פון פעראיין געדארפט געבען א שבועה, צו וויזען דער וועלט א ביישפיעל פון ווילענס-שטארקייט און מוט און אויף קיין פאל נישט בוגד זיין אין יודענטום. צום פעראיין זענען גלייך צוגעשטאנען: פרידלענדער, יאקאבסאן, היינריך היינע און נאך עטליכע צעהנדליג מענשען, אבער באלד האבען די יונגע אידעאליסטען געמוזט מודה זיין, אז אזעלכע הויכע פלענער ווערען נישט דורכגעפיהרט דורך א הייפעלע מענשען, אז אין פראקטישען לעבען איז פאר דעם קיין ארט נישטא; דען אנשטאט צו זוכען א וועג צום פאלק, אנשטאט צו געפינען די ווארצלען פון דער פאלקס-נשמה, האבען די גרינדער פון פעראיין, וועלכע זענען אין תוך געווען אסימילאטארען, אנגעהויבען שיטען פעך און שוועבעל אויף דעם יודישען פאלק און אין כעס געווארען אויף דער גאנצער וועלט דערפאר,

וואס זײערע פאנטאסטישע פלענער ווערן נישט גלײך פערווירקליכט. דער פעראײן האט מיט דער צײט געמוזט זיך אבזאגען פון זײן צו־ברײטען פראגראם און קאנצענטרירען זײן גאנצע טעטיגקײט אויפ'ן געביעט פון יודישער וויסענשאפט, „חכמת ישראל", וואו זײ האבען ווירקליך עפעס אויפגעטאן. אבער אויך דא איז דאס יודענטום אין די אויגען פון די גרינדער פון פעראײן געווען נישט מעהר, ווי א אבגעשטארבענער גוף, וועלכער איז נאר אינטערעסאנט אלס מאטע־ריאל פאר וויסענשאפטליכע עקספערימענטען, און זײ האבען געגלויבט אין דער משונה'דיגער תורה פון זײער רבי, העגעל, וועלכער האט געזאגט, אז דאס יודענטום איז „א גײסט־רעליגיע, פון וועלכער דער גײסט איז פערשוואונדען געווארען", ד. ה., אז דאס יודענטום האט דערגרײכט זײן העכסטען אויסדריק אין קריסטענטום און מוז איצט אונטערגעהן. אין אזא גײסט האבען די פיהרער פון פעראײן געפיהרט אויך זײער „צײטשריפט", וואס האט אנגעהויבען ארויסגעהן אין יאהר 1823, אונטער דער רעדאקציע פון צונץ, און עס איז קײן וואונדער נישט, ווען די דאזיגע „צײטשריפט" האט נישט געפונען קײן שום אבקלאנג בײ יודען. אין גיכען האבען די פיהרער געמוזט זיך איבער־צײגען, אז די יודישע געזעלשאפט איז קאלט און גלײכגילטיג צום גאנצען פעראײן, וועלכער האט זיך נישט גערעכענט מיט דער יודישער היסטאריע און אבגעלאכט פון דער גאנצער יודישער פערגאנגענהײט. דער פעראײן האט אנגעהויבען אלץ פאלען און פאלען. גאנז האט געשאסען מיט שטורמדיגע און צארניגע אויפרופען, וואס ער האט ארויסגעלאזט אײנעם נאכ'ן אנדערען, אבער עס האט נישט געהאלפען: שוין אין 1824 איז דער פעראײן שטיל געשטארבען און קײנער האט דאס אפילו נישט בעמערקט. דער גאנצער פיהרער פון פעראײן, גאנז, איז געווען אזוי פול מיט כעס און יאוש, אז ער האט פערגע־סען זײן שבועה און זיך אבגעשמד'ט, כדי צו בעקומען די שטעל פון א פראפעסאר. בײ הײנריך הײנע האט דאס ארויסגערופען א גרויסען פערדרוס און צארן: „עס איז שוין לאנג אנגענומען אויף דער וועלט — האט ער דאן געשריבען, — אז ווען עס טרינקט זיך א שיף אין ים, פערלאזט עס דער לעצטער זײן קאפיטאן. אבער גאנז האט דער ערשטער זיך געראטעוועט".

פון דעם „קולטור־פעראײן" איז אבער דאך פערבליבען אײן זאך, וואס האט אריבערגעוואוגען אלע חסרונות זײנע: די יודישע

וויסענשאַפט. דער קאַמפּף פאַר דער גלייכבערעכטיגונג, די שטרעבונג צו רעפאָרמען אין יודענטום גופא, דער פערלאַנג צו שאַפען אַ קולטור — דאָס אַלץ האָבען סוף כל סוף אַרויסגערופען צווישען יודען אַ זעלבסט-בעוואוסטזיין, דאָס געפיהל פון זעלבסט-ווירדע און עס איז געשאַפען געוואָרען אַ דור פון געלעהרטע, פון גרויסע יודישע קענער, וואָס האָבען ווינציגסטענס זיך נישט געשעמט מיט'ן נאָמען יוד און ממילא בערייכערט דעם גייסטיגען יודישען אוצר.

קודם כל האָט אויפגעבליהט די יודישע וויסענשאַפט פון דער געשיכטע. ביז דעמאָלט איז די יודישע געשיכטע געשריבען געוואָרען נאָר דורך קריסטען, וועלכע האָבען זי שלעכט פערשטאַנען אָדער בכונה שלעכט אויסגעטייטשט. איצט האָט זיך געפונען אַ געבילדעטער און זעהר פלייסיגער יוד, יצחק מרדכי יאָסט, וועלכער האָט אין יאָהר 1820 אָנגעהויבען שרייבען זיין גרויס ווערק „די געשיכטע פון יודען פון דער צייט פון די חשמונאים". אמת, דאָס ווערק איז ווייט פון פאָלקאָמענהייט; יאָסט'ען האָט געפעהלט דער היסטאָרישער חוש און זיין ראַציאָנאַליזם האָט איהם געשטערט צו פערשטעהן ריכטיג די היסטאָרישע געשעהענישען. מ'דאַרף אָבער נישט פערגעסען, אז ער האָט געהאַט פאַר זיך אַ אונגעהויערע אַרבייט ביים זאַמלען און צונויפשטעלען די אַלע מאַטעריאַלען, און זיין ווערק איז דאָך געוועזען זעהר נוצליך אַלס פונדאַמענט פאַר דער יודישער געשיכטע.

פון פוילען, פון דעם לאַנד, וואָס איז ביי די דייטשע משכילים געוועזען אַזוי פערהאַסט און פעראַכטעט, זענען אין יענער צייט דוקא אויסגעוואַקסען צוויי יודישע גרויסע דענקער, וואָס זענען געוועזען אַ ציערונג פאַר דער יודישער וויסענשאַפט: ר' נחמן קראָכמאַל און ר' שלמה יהודה ראַפּאַפּאָרט (שי"ר). ר' נחמן (געבוירען אין בראָד אין יאָהר 1785 און געשטאָרבען אין טאַרנאָפּאָל אין 1840) איז געוועזען דער ערשטער, וואָס האָט געלערנט צו קוקען אויף דער יודישער געשיכטע, ווי אויף אַ היסטאָרישען פּראָצעס, און ער האָט אויך געוויזען, ווי אַזוי מען דאַרף זיך בענוצען מיט דעם טייערען מאַטעריאַל, וואָס געפינט זיך אין תלמוד, אום צו פערשטעהן פיעל זייטען פון דעם יודישען לעבען אין דער ווייטער פערגאַנגענהייט, וואָס זענען אָהן דעם אונפערשטענדליך. ר' נחמן האָט פאַר זיין לעבען פערעפענטליכט נאָר אַ קליינעם טהייל פון זיינע וויסענשאַפטליכע חקירות; נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ער דאָך געוועזען זעהר

פאפולער און געשעצט. מיט זיין געימות׳דיגער, שעמעוודינער, עטוואס אנגעשראקענער נאטור, האט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל תלמידים און אויך די דייטשע משכילים האבען איהם שטארק געאכט. דער בעסטער פון זיינע תלמידים, ר׳ שלמה יהודה ראפאפארט (געבוירען אין 1790 אין לעמבערג און געשטארבען אין 1867 אין פראג), איז געוועזען א זוהן פון אנ׳אלטער תלמודיסטען"-משפחה. ער אליין איז אויך געוועזען א גרויסער תלמודיסט און זיין שווער איז געוועזען ר׳ אריה לייב הכהן, איינער פון די לעצטע פוילישע גאונים, אבער אין גיכען האט ער אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט אלגעמיינער וויסענשאפט און בשתיקה לערנען השכלה-ספרים. איהם איז אויסגעקומען אויסצושטעהן א לאנגען קאמפף מיט די פאנאטישע גאליציאנער חסידים; אין דעם קאמפף איז ער אבער נישט געוועזען אליין. אין גאליציען זענען שוין דעמאלט געוועזען קליינע קרייזלעך משכילים, וועלכע זענען געשטיצט געווארען דורך יוסף פערל פון טארנאפאל, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אין א אפענעם קאמפף מיט די חסידים, געעפענט א מוסטערהאפטע הויך-שול פאר יודען און אוועקגעלעגט פיעל מיה און ענערגיע איינצופיהרען אין גאליציען די דייטשע השכלה. אין ר׳ נחמן קראכמאל האט ראפאפארט געפונען א גוטען געטריישען לעהרער, וועלכער האט איהם פיעל נוצען געבראכט. ר׳ נחמן האט אין איהם ערוועקט די ליעבע צו פארשונגען אויפ׳ן געביעט פון דער יודישער געשיכטע און דער רבי מיט׳ן תלמיד זענען געוועזען אזוי צוגעבונדען איינער צום צווייטען, אז זיי האבען געמוזט פון צייט צו צייט זיך צונויפפאהרען און פערברענגען עטליכע טעג אין וויסענשאפטליכע שמועסען. אין 1828 האט ראפאפארט אבגעדרוקט מיט אמאל זעקס ביאגראפיעס פון יודישע גרויסע מענער און דא האט ער ארויסגעוויזען א זעלטענע חריפות, ליעבע צו דער זאך וועגען וועלכער ער האט געשריבען, און איהם, צוזאמען מיט ר׳ נחמן קראכמאל, קען מען רעכענען פאר די פאטער׳ס פון דער יודישער וויסענשאפט. ראפאפארט איז געווארען זעהר בעריהמט און די לעצטע יאהרען געוועזען רב פריהער אין טארנאפאל דערנאך אין פראג.

פון דערזעלבער סביבה איז אויסגעוואקסען דער פאעט יצחק ערטער (געבוירען אין א דארף ביי פרזשעמיסל אין 1792 און געשטארבען אין בראד אין 1851), א גרויסער העברעאישער סטיליסט מיט א שענעם הומאר און סארקאסטישען געלעכטער. ער איז געוועזען בעפריינדעט מיט ראפאפארט׳ען, האט ווי ער געליטען פון די חסידישע

רדיפות און איז בכלל אויסגעשטאנען פיעל הונגער און דחקות. — אויך מאיר הלוי לעטערים (1871 — 1807) איז געוועזען פון דערזעלביגער סביבה; אלע זיינע יאהרען געליטען פיעל נויט און זיך בעריהמט געמאכט דורך זיינע גלענצענדע איבערזעצונגען פון אייראפעאישע שריפט-שטעלער אויף העברעאיש און אויך מיט זיינע אריגינעלע שירים אין א אויסגעצייכענטער העברעאישער שפראך.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום האט בעזונדער פיעל א'יפגעטאן לעאפאלד צונץ, איינער פון די גרינדער פון אויבענדערמאנטען „קולטור-פעראיין”. נאכדעם ווי דער פעראיין איז באנקראט געבליבען, האט ער זיך געטרייסט מיט זיינע ארבייטען אויפ'ן געביעט פון דער וויסענשאפט, וואו ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין שארפקייט, זעלטענע המצאות און וויסענשאפטליכע קאמבינאציעס. א גרויסען רושם האט געמאכט זיין ווערק „די סינאגאגישע פאעזיע פון מיטעל-אלטער”, וואס איז געווארען א קלאסיש בוך.

וואס קראכמאל און ראפאפארט זענען געוועזען פאר'ן מזרח, דאס זענען רעגיא און לוצאטא געוועזען פאר'ן דרום. יצחק שמואל רעגיא, געבוירען אין גערץ אין 1784, איז געוועזען מענדעלסאנ'ס תלמיד, א בעדייטענדער העברעאישער שריפטשטעלער, א געלערנטער און זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע פירושים צו ביבעל און היסטארישע שריפטען. זיין יונגער פריינד שמואל דוד לוצאטא (געבוירען אין 1800 אין טריעסט) האט פערפאסט פיעל שירים אין העברעאיש און ארויסגעוויזען פיעל ליעבע צו דער שפראך און א שענעם סטיל, אבער איהם האט געפעהלט די אמת'ע נשמה פון פאעזיע און ער האט אויך מיט זיינע פאעטישע ווערק זיך נישט בענוגענט. ער האט זיך אנגעהויבען פערנעהמען מיט עקסעגעטישער קריטיק פון דער ביבעל; ער איז אבער ביי דעם אלעמען דאך געבליבען א שטרענג-ארטאדאקסישער יוד. לוצאטא האט פיעל אויפגעטאן אויך פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע; ער איז קיינמאל נישט מיעד געווארען אויסצוגראבען און אויפצוזוכען אלטע האנדשריפטען, וואס זענען געוועזען פערווארפען אין פערשידענע ערטער פון איטאליען, און וועלכע האבען שפעטער געדיענט אלס זעהר נוצליכער מאטעריאל פאר דער יודישער געשיכטע.

שלמה מונק, א דייטשער יוד (געבוירען אין 1802 אין גלאגוי), האט די יודישע וויסענשאפט אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. ער

איז געוועזן א אויסגעצייכענטער קענער פון דער מזרח-קולטור און ער האט דער ערשטער וויסענשאפטליך בעארבייט די געאגראפיע פון פאלעסטינא. אין דערזעלבער צייט האט ער אויך אויסגעפארשט די געשיכטע פון יודען אין מיטעל-אלטער אין א גאנצער רייהע מאנאגראפיעס, וואס זענען געוועזן שטרענג וויסענשאפטליך בעארבייט.

אט די אלע געלעהרטע אין די פערשיעדענע לענדער האבען זיך פעראייניגט אין איין גרופע און צוזאמען געארבייט אין דעם זאמעלבוך „כרם חמד", וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אין טארנאפאל 10 יאהר נאכאנאנד. צוזאמען דערמיט זענען אין דייטשען ארויסגעגעבען געווארען: „איזראעליטישעס פרעדיגט אונד שולמאגאזין", „וויסענשאפטליכע צייטשריפט פיר יודישע טעאלאגיע" און „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס". דאס אלץ זענען געוועזן סמנים, וואס האבען אנגעזאגט, אז דאס יודענטום איז ריהרעווידיג און לעבענס-פעהיג און אז צווישען די געבילדעטע יודען האט זיך דערוועקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט-ווירדע. אין דערזעלבער צייט האט זיך שטילערהייד ענטוויקעלט די רעפארם-בעוועגונג און עס האט אויסגעוויזען, אז די אלטע רבנים און די ארטאדאקסישע יודען האבען אוועקגעלעגט שוין דאס געוועהר און אבגעטרעטען דעם פלאץ פאר נייע מענשען. וואס ווייטער, איז אלץ מעהר פערשפרייט געווארען דער מנהג, אויפצונעהמען פאר רבנים מענשען מיט אקאדעמישער בילדונג און מען האט געקאנט מיינען, אז די רעפארמאטארען האבען שוין אויף זייער זייט דעם נצחון. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז אויב עס איז אבגעטרעטען פון קאמפפס-פלאץ דער אלטער יודישער דור, וואס האט מיט זיינע אויסערליכע זיטען און געטא-געוועהנהייטען שוין נישט געקענט צופרידענשטעלען די יודען פון דער מאדערנער קולטור מיט זייערע נייע געשמאקען און נייע זיטען, איז אויף זיין ארט אויפגעשטאנען א נייע קראפט, וואס פעראייניגט אין זיך די גוטע זייטען פון דער מאדערנער קולטור מיט דער אלטער נעטרייער איבערגעגעבענהייט דער יודישער רעליגיע. דאס האט זיך ארויסגעוויזען אין דעם הארטען קאמפף צווישען צוויי יונגע מענשען, וואס האבען צוזאמען געלערנט אין איין אוניווערזיטעט, צוזאמען זיך צוגעגרייט צו דער שטעל פון רבנות און זענען אין די קינדער-יאהרען געוועזן זעהר בעפריינדעט. אברהם גייגער און שמשון רפאל הירש זענען דאס געוועזן,ביידע מענשען מיט

גרויסע פֿעהיגקייטען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ האַרטען קאַמפּף צווישען זיך.

דעם קאַמפּף האָט אָנגעהויבען גייגער (געבוירען אין פֿראַנקפֿורט אין 1810 און געשטאָרבען אין בערלין אין 1875). פֿון דער נאַטור אַ אונערשראָקענער, קאַמפּפֿס-לוסטיגער מענש, האָט ער אין זיין „צייטשריפֿט פֿאַר טעאָלאָגיע" אָנגעהויבען אַ שאַרפֿע פּאָלעמיק מיט יענע קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען זיך מיט פֿעראַכטונג בעצויגען צום יודענטום. אין דערזעלבער צייט האָט ער געפּרובט וויסענשאַפֿטליך בעגרינדען די רעפֿאָרם-בעוועגונג. ער האָט געשטרעבט „צוצופּאַסען די רעליגיע צום לעבען" און אויפֿ'ן גרונד פֿון שאַרפֿזיניגע טיעפֿע חקירות זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין יודענטום דאַרף נאָר בלייבען דאָס אייביגע, דאָס גרינדליכע און, פֿערקעהרט, יענע טראַדיציעס, וואָס שטאַמען נישט פֿון עצם פֿון דער יודישער רעליגיע און זענען ענטשטאַנען נאָר מיט דער צייט, מוזען אָבטרעטען זייער פּלאַץ פֿאַר די פֿאָדערונגען פֿון דער נייער צייט, פֿון דער געגענוואַרט. געגען דעם שטאַנד-פּונקט איז אַרויסגעטרעטען די געבילדעטע אָרטאָדאָקסיע, ביי וועלכע דער עיקר איז געוועזען אָבצוהיטען די יודישע רעליגיע אין איהר גאַנצקייט צוזאַמען מיט'ן תלמוד און דער רבנישער ליטעראַטור. בראש פֿון דער נייער אָרטאָדאָקסיע האָט זיך געשטעלט ר' שמשון רפאל הירש, וועלכער איז געוועזען פֿריהער לאַנד-ראַבינער אין אָלדענבערג און דערנאָך אין עמדען. זיין ווערק „19 בריעף וועגען יודענטום" האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אין די ברייטע קרייזען פֿון דער געזעלשאַפֿט. מיט אַ אויפֿריכטיגער התלהבות האָט ער שריפֿטליך און מונדליך, אין זעהר טאַלאַנטפֿולע דרשות, פֿערטיידיגט די יודישע תורה אין איהר גאַנצקייט און געלערנט, אַז יעדער האָט די ברירה אָדער איינגאַנצען צו אָנערקענען די יודישע תורה, אָדער איינגאַנצען אָבזאָגען זיך פֿון איהר, אָבער קיינע פשרות, קיינע מיטעל-וועגען קענען דאָ נישט גילטען. צווישען די דאָזיגע צוויי עקסטרעמע שטרעבונגען פֿון גייגער און הירש האָט זיך געשטעלט לודוויג פֿיליפּזאָן, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין זיין „אַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" מיט אַ פּראָגראַם פֿון מעסיגע רעפֿאָרמען. די „אַלגעמיינע צייטונג" האָט געהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג און אַרום איהר האָבען זיך גרופּירט פֿיעל געבילדעטע קרעפֿטען.

גאָר אַ בעזונדער פּלאַץ אין דער געשיכטע פֿון דער קולטור-

בעוועגונג פון יענער צייט פערנעהמען די צוויי גרויסע שריפטשטעלער היינע און בערנע, וועלכע מען דארף בעטראכטען אלס קינדער פון יענער עפאכע ביי יודען, מיט אלע איהרע אינערליכע סתירות און דראנגען: איהר אבטונג צום אלטען יודענטום און שטרעבונג צו דער מאדערנער קולטור, רעפארם-בעוועגונג און יודישער וויסענשאפט, אייגענער קולטור און פאקטישער טיפער אסימילאציע.

לודוויג בערנע אדער לייב ברוך (געבוירען אין פראנקפורט אם מאין אין 1786 און געשטארבען אין פאריז אין 1837) איז כמעט שוין אין די קינדער-יאהרען געוועזען א שונא פון יודענטום. זיין פאטער יעקב ברוך, וועלכער האט געהאט א אריינגאנג צווישען הויכגעשטעלטע פערזאנען און אין עסטרייכישען הויף, איז געוועזען א פריידענקער און כמעט אינגאנצען פרעמד פון יודענטום. דאך האט ער געפאדערט פון די לעהרער, אז זיי זאלען ערציהען זיינע קינדער לויט'ן אלטען שטייגער און דערוויל זיי נישט „איפדעקען" די אויגען. א דאנק דעם האט בערנע אין דער יוגענד געלערנט תורה און א ביסעל תלמוד, אבער אהן חשק און גייסט, ווי אנ'אויטאמאט. אין גיכען האט ער געמוזט איינזעהן, אז די תורה, וועלכע עס לערנען איהם די עלטערן, איז ביי זיי אליין נישט געשעצט און געאכטעט, און דער יונגער בערנע האט דעריבער נישט געקענט בעציהען זיך צו זיין יודישקייט מיט כבוד. ביסלעכווייז האט ער פערלאזען זיינע יודישע למודים, אזוי אז שפעטער איז איהם אפילו לעזען העברעאיש שווער געוועזען. דער סאלאן פון מארקוס הערץ, וואו מען פלעגט אבשפעטען פון אלץ, וואס איז יודיש, האט איבערגעריסען דעם לעצטען פאדים, וואס האט פער-איייניגט בערנע'ן מיט'ן יודענטום. ער איז געוועזען הייס פערליעבט אין דער שענער העגריעטא הערץ, וואס איז דעמאלט געוועזען כמעט דאפעל עלטער פון איהם, אזוי וויט, אז ער האט צוליעב איהר געוואלט זיך דאס לעבען נעהמען. נאטירליך, האט זי געהאט אויף איהם א גרויסע ווירקונג.

צו 18 יאהר האט בערנע פערשריבען אין זיין טאג-ביכעל פאל-גענדען געדאנק: דעם אינהאלט פון גוטס קען מען ערקלערען אין עטליכע ווערטער. וואס איז דען גוטס? גליק. און וואס איז גליק? — די פרייהייט. אויף דער פרייהייט קען מען שוין מעהר נישט פרעגען, וואס דאס איז, וויל דאס איז די איינציגע איינפאכע און אייביגע איי-גענשאפט, וועלכע איז בעהעפט מיט'ן שכל מיט גאט, מיט דעם

אבסאלוט, און ווערט ערקלערט דורך זיך זעלבסט. די דאזיגע אידעע האט בערנע'ן בעהערשט זיין גאנץ לעבען און איז געווארען דער יסוד פון זיין גאנצער טעטיגקייט. „ווייל איך בין געבוירען געווארען א קנעכט, ליעב איך די פרייהייט מעהר איידער איהר; יא, ווייל איך האב געקענט די קנעכטשאפט, ווייס איך צו שעצען די פרייהייט" — פלעגט בערנע אפט זאגען. און, באמת, האט ער, „דאס יודעל פון פראנקפורט", געלערנט די דייטשען, ווי צו זיין מענשען, אהן אויפהער אין זיי געוועקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין און די ליעבע צו פרייהייט. מיט א וואונדערבארער איראניע, מיט א אויסערגעוועהנליכער שארפקייט האט בערנע נישט אויפגעהערט צו שליידערן זיין צארן דעם דייטשטום פאר זיין קליינליכקייט און נארישקייט. איז ער א אמת'ער פאטריאט געוועזען? איז ער א דייטש געוועזען? בערנע האט קיינמאל נישט (נאך זיין שמד'ן זיך אפילו) געלייקענט אין זיין יודישער אבשטאמונג; זיין ליעבע צום אמת, זיין געבוירענער רעאליזם און שכל הישר האבען איהם קיינמאל נישט געלאזען ווערן עהנליך צו יענע נארישע משומדים, וועלכע האבען שטענדיג מורא, מען זאל זיי נישט דערמאנען זייער אבשטאמונג און סטארען זיך צו זיין פרימער פון פויפסט אליין. ווי ווייט ער האט געשעצט זיין נייע רעליגיע קען מען זעהן דערפון, וואס ער פלעגט אפט זאגען, אז איהם איז א שאד „די קאסטען פון דער טבילה". פאר איהם איז פשוט נישט וויכטיג געוועזען דער אקט פון איבערגעהן אין א פרעמדער רעליגיע. „איך האב נישט ליעב נישט דעם קריסט און נישט דעם יוד, איך ליעב זיי נאר, אויף וויפיעל זיי זענען מענשען און זענען געבוירען צו זיין פריי". אמת'ע גייסטיגע פרייהייט — דאס איז געוועזען זיין אידעאל. אין יודענטום האט ער מעהר נישט געזעהן, ווי אדער געלד-דורשטיגע באנקירען און מיאוס'ע געטא-געוועהנהייטען, אדער מאדערנע לייכטע אפיקורסים'לעך, וואס מאכען אין אלץ נאך די קריסטען. אין דייטשטום ווידער האט ער געזעהן אדער קליינליכקייט און נארישקייט, אדער מיאוס'ע שקלאפעריי. בערנע האט דעריבער נישט געקענט שפירען זיך גוט נישט ביי יודען, נישט ביי דייטשען און ער האט ביידע געשליידערט אין פנים אריין זיין צארן און זיין איראניע. אין זיין „אפאסטאטען דעם וויסענס און נעאפיטען דעם גלויבענס" קריטיקירט ער מיט א אונגעוועהנליכער שארפקייט יעדעס אינערליך אבגעריסען זיך פון יודענטום און איבערגעהן צו די אויסערליכע פארמען פון דער קריסטליכער אמונה. דערפאר האט ער נישט אויפגעהערט אג-

צופאלען אויף די גענגער פון יודען, גענומען דעם אנטיסעמיטישען „בייזען אקס" פאר די הערנער און מיט א פעסטער האנד איהם צוגעפיהרט צום שאנד־סלופ. אין קאמפף מיט'ן אנטיסעמיטיזם האט בערנע, אהן צווייפעל, אויפגעטאן מעהר פון אנדערע און נאר דערפאר, ווייל ער האט נעגען איהם געקעמפפט אין נאמען פון דער אלגעמיינער פרייהייט און ענטדעקט זיין גאנצען מיאוס'ען אינהאלט.

א מעהר רייכע, מעהר פערוויקעלטע נאטור איז געוועזען היינריך היינע, אויב בערנע איז געוועזען אביעקטיווער און געבילדעטער פון היינע'ן, האט איהם דערפאר אבער געפעהלט היינע'ס גאונות, — יענע גרויסע קראפט, וואס געהט פון אינווייניג, וואס ענטפלעקט זיך דעם מענשען אין „רוח הקודש". היינריך היינע (געבוירען אין דיסעלדארף אין יאהר 1799 און געשטארבען אין פאריז אין 1854) איז געוועזען פיעל מעהר צוגעבונדען צום יודענטום, איידער בערנע, און דערפאר אויך פיעל טראגישער און צובראכענער. מיט'ן יודענטום האט ער זיך שטענדיג ארומגעטראגען, אלצאיינס, צי ער האט דאס געליובט, צי ער איז אויף איהם אנגעפאלען. די פראגע וועגען יודענטום האט איהם שטענדיג געפייניגט און נישט געגעבען קיין רוה. היינע'ס מוטער איז געוועזען א טאכטער פון א אנגעזעהענער יודישע משפחה. היינע האט זיין גאנץ לעבען נישט אויפגעהערט זי צו ליעבען און שעצען — ער האט זי זאגאר אין ליעדער בעזונגען. זיין מוטער האט ערצויגען איהרע קינדער אין גייסט פון דער יודישער רעליגיע, און דאס, וואס א מענש בעקומט אין די קינדער־יאהרען, ווערט אזוי גיך נישט פערגעסען. אין דער יוגענד האט היינע געהיט אלע יודישע דינים און אויך געלערנט תורה. ער האט געקענט ווינציגער, איידער בערנע, אבער דערפאר איז דאס ביסעל יודישקייט, וואס ער האט געהאט, פערבליבען ביי איהם פיעל לענגער. דער ביבעל און דער יודישער געשיכטע איז ער געבליבען טריי זיין גאנץ לעבען; אין איהם האט, אפשר אונבעוואוסטזיניג, קיינמאל נישט אויפגעהערט רעדען דאס געפיהל פון שטאלץ, וואס ער איז א זוהן פון יענע יודען, וועלכע זענען געגאנגען אויף קדוש השם און אריבערגעטראגען אונגעוועהנליכע יסורים.

ווי בערנע, האט אויך היינע נישט געפונען זיין אידעאל נישט אין יודענטום און נישט אין דייטשטום. ער האט קיינמאל נישט אויפגעהערט שטרעבען צו א אידעאל, אבער קוים האט ער איהם געפונען,

האָט ער באַלד מיט זײַן פּעסימיזם און מיט דער קראַפֿט פֿון זײַן געניאַלען װיץ דעם אידעאַל אַלײן צו שפּאָט געמאַכט. די אױסערליכע זײַטען פֿון אַלטען טראַדיציאָנעלען יודענטום האָבען איהם פּונקט אַזױ אָבגעשטױסען, װי די גענג פֿון די קריסטען און די מאָדערנע יודען, װאָס מאַכען זײ נאָך. אין האַרצען האָט ער אָבער נישט אױפֿגעהערט צו טראָגען אַ הױכע מײנונג װעגען דער װעלט=בעדײַטונג פֿון יודענטום ער איז געװען אַ טעטיגער מיטגליד פֿון „קולטור=פֿעראײן" און אױך אָבגעגעבען עטליכע שטונדען אין װאָך פֿאַר פּױלישע יונגלעך, װאָס האָבען זיך געלערנט אין דער בערלינער שול. אָבער אין דערזעלבער צײַט האָט ער צו שפּאָט געמאַכט פֿרידלענדער'ן מיט זײַנע חברים און זײַערע רעפֿאָרם=שטרעבונגען. „מיר זענען שױן מעהר נישט אימשטאַנד צו פֿערלאָזען זיך אַ באָרד, פֿאַסטען, פֿײַנד האָבען און טראָגען אונזער יאָך מיט דער קראַפֿט פֿון דער שנאה. דאָס איז דער זין פֿון אונזער רעפֿאָרמאַציע". „אױך איך – האָט הײנע אָפֿענהערציג מודה געװען – האָב קײן קראַפֿט נישט צו פֿערלאָזען זיך אַ באָרד און לאָזען זיך צו שפּאָט מאַכען אױף די גאַסען". די קריסטליכע צערעמאָניעס, װעלכע די יודישע רעפֿאָרמאַטאָרען האָבען אײַנגעפֿיהרט אין די שוהלען, האָבען בײַ הײנע'ן אַרױסגערופֿען עקעל און ער האָט פֿערשטאַנען, װיפֿיעל שענקײט עס ליגט אין דער אַלטער יודישער רעליגיע און װי נאַריש עס איז, װען מען טױשט=אױס די גרױסע יודישע אידעאַלען אױף דעם „עװאַנגעלי=שען קלײן=קריסטענטום". די דאָזיגע שנאה צו די, װאָס געהען איבער פֿון יודענטום אין לאַגער פֿון שונא, האָט הײנע אױסגעדריקט אין זײַן דראַמאַ „אַלמאַנזאָר", װעלכע האָט אין דײַטשלאַנד געמאַכט אַ געװאַלדי=גען רושם, אָבער די דײַטשען האָבען קײנמאָל נישט געקענט שענקען דעם יוד הײנע, װאָס ער האָט געװאַגט אין פּרעכטיגע רײַמען צו שילדערן די אַלע מיאוס'קײַטען, װאָס װערן אָבגעטאָן אין נאָמען פֿון קריסטענטום.

אין יענער צײַט האָט הײנע שטאַרק זיך פֿערנומען מיט דעם שטודיום פֿון דער יודישער געשיכטע. אין זײַן „רבי פֿון באַכראַך" האָט ער געװאָלט שילדערן די גאַנצע יודישע טראַגעדיע אין דער פֿאָרם פֿון אַ היסטאָרישען ראָמאַן. אין גאַנג פֿון דער יודישער געשיכטע, װאָס איז אַזױ רײַך מיט פֿאַקטען, יסורים און מסירת=נפֿש, האָט הײנע געזעהן עפּעס אַ העכערע השגחה. בעזונדערס האָט ער זיך אָבגעשטעלט

אויף דער געשיכטע פון יודען אין שפאניען פאר דער צייט פון מיטעל-אלטער. פון יענער עפאכע האט ער געוואלט שילדערן יודען פון גרויסען שטאלץ, וואס האבען הויך געטראגען זייער פאהן און זענען מיט בעוואוסטזיין געגאנגען וייטער זייער וועג. ער האט צוליעב דעם פיעל זיך געגראבען אין ביכער, געזאמעלט מאטעריאל און געגלויבט, אז ער וועט מיט דעם ווערק פיעל אויפטאן.

אבער אין דערוועלבער צייט, ווען היינע איז געווען אזוי פער-נומען מיט דער יודישער געשיכטע און אזוי פול מיט דרך-ארץ צו זיין פאלק און מיט א שטארקער שנאה צום קריסטענטום — האט ער שטיל זיך אבגע'שמד'ט. א לאנגע צייט האט ער מיט זיך אליין מלחמה געהאל-טען און סוף כל סוף זיך בעשלאסען אויף דעם שריט, האפענדיג צו בעקומען דערנאך א רעגיערונגס-שטעל. אבער נאכ'ן שמד'ען זיך איז זיין שנאה צום קריסטענטום נאך גרעסער געווארען. „איך פערזיכער דיך— האט ער געשריבען צו זיין חבר מאזער —, אז ווען מען וואלט לויט'ן געזעץ געמענט גנב'נען זילבערנע לעפלען, וואלט איך מיך נישט גע-שמד'ט". איהם האט אויך באמת פערדראסען אויף זיינע יודישע חברים, וואס זיי מאכען איהם נישט קיין פארוואורף פאר זיין נישט-שענעם שריט, און אין א בריעף צו דעם-זעלבען מאזער שרייבט ער: „איך בין צופריע-דען, וואס דער אלטער פרידלענדער און בן-דוד זענען שוין אלטע מענ-שען און וועלען אין גיכען אבשטארבען. אין זיי קענען מיר זיכער זיין און חאטש א דאנק זיי וועט מען נישט קענען זאגען אויף אונזער דור, אז ער האט נישט פערמאגט קיין איין פעסטען מענשען".

שפעטער האט היינע נישט ווינציג ביטערע ווערטער ארויסגעזאגט וועגען יודענטום. אין איהם האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען צווישען זיך צוויי געגענגעזעצטע שטרעבונגען: איינע צו דער הויכער מא-ראל פון יודענטום און די צווייטע צו דער גרויסער שענקייט פון העלעניזם. היינע האט זיך געוואלט איינרעדען, אז ער האט אין זיך א נשמה פון א העלעניסט, אבער די לעצטע יאהרען, אונטער דער ווירקונג פון זיין שווערער קראנקהייט, האט ער זיך אומגעקעהרט צו דער ביבעל, וואס איז ביי איהם הייליג געווארען, צו דער יודישער געשיכטע און צום יודישען גאט. „איך האב זיך אומגעקעהרט צו גאט" — האט ער געשריבען פאר זיין טויט, און מען קען זאגען, אז ער האט זיך

אומגעקעהרט איִן געדאַנקען אויך צום יודיִשען פֿאָלק; פֿאַקטיִש איִז ער אָבער דאָך געבליִבען ביַי פֿרעמדע און זיַינע געניִאַלע ווערק האָבען בעריַיכערט יענער פֿרעמדער קולטור, צו וועלכער ער האָט געטראָגען איִן האַרצען אַ בעהאַלטענע שנאה ביִז זיַין לעצטען אָטעם-צוג.

פופצעהנטעם קאפיטעל.

די עלילת־דם אין דמשק און דאָס יאָהר 1848.

די רעוואָלוציע פון יולי 1830, דער קאַמפף אויף די פּאַריזער באַריקאַדען, די מפלה פון דער בורבאָנען־דינאַסטיע אין פראַנקרייך, — אָט די אַלע פאַקטען, וועלכע זענען פאַר איירָאָפּאַ געקומען ווי אונער־וואַרטעט, האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די פעלקער, וואָס זענען געוועזען מיעד נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע און די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות און אויף אַ לאַנגע צייט איינגעשלאָפען, האָבען איצט ערוואַכט פון שלאָף. די אונטערדריקטע האָבען אומעטום אויפגעהויבען דעם קאָפּ. די בעלגיער האָבען געמאַכט אַ אויפשטאַנד געגען קעניג פון האָ־לאַנד, די פּאָליאַקען — געגען דעם רוסישען קייזער, די איטאַליענער און דייטשען — געגען זייערע קליינע טיראַנען. וואָס האָבען די יודען געוואונען פון דער אַלגעמיינער רעוואָלוציע?

אין פּוילען, וואו די רעוואָלוציאָנערע מרידה האָט זיך פער־שפּרייט מיט אַ גרויסער קראַפט, האָט נאָך אַלץ געהערשט דער אַלטער פאַנאַטיזם און אַבערגלויבען בנוגע צו יודען. אין דער הינזיכט איז קיין חילוק נישט געוועזען צווישען דער אַריסטאָקראַטיע און די דעמאָ־קראַטישע פּאַרטייען. בשעת דער מרידה האָבען אַ טייל יודען פון וואַרשאָ דערלאַנגט אַ בקשה, אַז מען זאָל זיי צולאָזען אין די רייהען פון די קעמפפער פאַר דעם פאָטערלאַנד, אָבער דער אָנפיהרער פון דער אַרמעע, גראַף ליובענסקי, האָט די בקשה אָבגעזאָגט. די פּאַטריאָטישע התלהבות פון פיעל יודישע יונגע לייט איז אָבער געוועזען אַזוי גרויס, אַז הונדערט אָנגעזעהענע יודען האָבען ווידער דערלאַנגט אַ בקשה,

מען זאל זיי צונעהמען צו מיליטער-דיענסט און דערפאר שפעטער זיי געבען גלייכע רעכטען. ווען מען האט בעטראכט די פראגע אין סיים, האט דאס ארויסגערופען הייסע דעבאטען. איינצעלנע דעפוטא-טען זענען געווען דערפאר, אז מען זאל יודען שוין געבען גלייכע רעכטען און זיי צונעהמען אין מיליטער, וואו זיי קענען פיעל נוצען ברענגען. אבער דא איז אויפגעשטאנען דער קריעגס-מיניסטער מוראוו-סקי און אויסגעשריען מיט פאטאס: „ווי קענען מיר דערלאזען, אז יודיש בלוט זאל זיך אויסמישען מיט'ן איידעלען בלוט פון די פאליאקען? און וואס וועט זאגען אייראפא, ווען מען וועט זיך דערוויסען, אז אום צו דערשלאגען זיך צו פרייהייט, האבען מיר געמוזט אנקומען צו יודען?" דער דאזיגער פאלשער פאטריאטישער פאטאס האט געמאכט אויף די דעפוטאטען א איינדרוק. דעם 31-ען מאי 1831 איז ארויסגעגע-בען געווארען דאס געזעץ, לויט וועלכען יודען ווערן „בעפרייט" פון מיליטער-דיענסט און דערפאר ווערט אויף זיי ארויפגעלעגט א מיליטע-רישער אבצאהל פיער מאל אזוי גרויס, ווי פריהער. אלס פרייווילינגע איז יודען יא ערלויבט געווארען צו בעטייליגען זיך אין דער מלחמה, אבער נישט צוזאמען מיט אלע סאלדאטען, נאר אין א ספעציעלען פאלק. און נאך דעם אלעמען האבען די פאליאקען געפאדערט פון די יודען איבערגעגעבענהייט און טרייהייט, און ווען צווישען זיי האט זיך פערשפרייט א קלאנג, אז יודען דיענען אלס שפיאנען ביים רוסישען מיליטער, האט מען זיך אן די פערדעכטיגע שרעקליך נוקם געווען און דער'הרג'עט אזויערנאך פיעל יודען.

נאכדעם ווי ווארשא איז געפאלען און דאס רעשט פון דער פוי-לישער ארמעע איז אריבער קיין פרייסען, איז די פוילישע מרידה שוין אינגאנצען געווען אונטערדריקט. פוילען האט ענדגילטיג פערלוירען איהר זעלבסטשטענדיגקייט און איז געווארען א רוסישע פראווינץ. די פאליאקען זענען מאסענווייז ענטלאפען קיין פאריז און פון דארט נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען רעוואלוציאנערע אויפרופען איבער גאנץ אייראפא און אגיטירען פאר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון זייער פאטער-לאנד. ערשט דארט האבען זיי זיך ארומגעזעהן, וואס פאר א פעהלער זיי זענען בעגאנגען דערמיט, וואס זיי האבען פון זיך אבגעשטויסען די נידעריגע שיכטען פון פאלק, ווי אויך די יודען. די יודישע עמי-גראנטאן, וואס זענען אויך אנטלאפען קיין אויסלאנד, זענען געווארען גרויסע חשובים ביי די פאליאקען און די גרעסטע פוילישע פירשטען

זענען זיך בענאנגען מיט די יודען זעהר ליעבליך. עס האט זיך באמת אנגעהויבען צווישען די פוילישע עמיגראנטען א חרטה-איבערלעבעניש און א אויפריכטיגער מיטגעפיהל צום יודישען געדריקטען פאלק, וואס איז געווען פעהיג צו פערשטעהן זייער הארץ און מיטפיהלען זייערע ליידען. די עמיגראנטען האבען פערעפענטליכט א אויפרוף „צום יודישען פאלק", וואו זיי פערגלייכען זייערע ליידען מיט די ליידען פון דער אייביג-גע'רודפ'טער יודישער אומה, דריקען-אוים יודען זייער פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע און זאגען זיי צו פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, ווען נאר פוילען וועט ווידער זעלבסטשטענדיג ווערן. דער אויפרוף האט געמאכט א איינדרוק אויף יודען און אויך אויף די פאליאקען, וואס זענען איצט געווארען מעהר טאלעראנט און פריינדליך. עס איז שוין אבער צו שפעט געוועזען!

אין דייטשלאנד איז פאר יודען צו יענער צייט ענטשטאנען א מוטיגער קעמפפער און פערטיידיגער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ענערגיע און פעהיגקייטען און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אויך אינ'ם אלגעמיינעם לעבען. דאס איז געווען גבריאל ריסער. ער איז געווען א זוהן פון א אויפגעקלערטען און רייכען סוחר (געבוירען אין 1806 און געשטארבען אין 1863) און, אין אמת גערעדט, — זעהר וויים פון יודישקייט; ער איז אבער געווען א מוטיגער מענש, א זוהן פון נייעם דור, וואס האט שוין געטראגען שטאלץ דעם קאפ און געוואוסט פון זעלבסט-ווירדע און פון מענשליכער עהרע. ער האט אויף זיך זעלבסט געמוזט פיהלען, ווי גרוים עס איז דער דרוק און דער יאך. ער האט געהאט א גרויסע אלגעמיינע בילדונג און ווען ער האט מיט אויסצייכנונגען אויסגעהאלטען דעם דאקטאר-עקזאמען און געוואלט ווערן פריוואט-דאצענט ביי דער היידעלבורגער אוניווערזיטעט, האט די באדישע רעגיערונג איהם דאס נישט ערלויבט. דאן האט ער געוואלט ווערן האנדעלס-אדוואקאט אין זיין געבורטס-שטאדט — האט איהם דער סענאט דערצו נישט דערלאזען. ער איז אריבערגעפאהרען קיין באקענהיים און געוואלט בעקומען בירגער-רעכט — האט מען איהם אויך דאס נישט געוואלט געבען. דאס בעוואוסטזיין פון בעליידיגונג און פון דעם געוואלדיגען אונרעכט, וואס מען בעגעהט געגען יודען, האט דאן איהם, דעם פון דער נאטור פרידליכען און רוהיגען געלעהרטען, געמאכט פאר א קעמפפער. מיט זיין ערשטען ווערק וועגען דער לאגע פון די דייטשע

יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע אין דעם קאַמפּף פֿאַר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

ביז דעמאָלט פֿלעגט מען פֿערטיידיגען יודען אויפ'ן גרונד פֿון חקירות און פֿון די געזעצען און רעדען אין נאָמען פֿון רחמנות און גענאָד. ריסער האָט געהאַט גאָר אַ אַנדער גאַנג. מיט אַ אונגעוועהנליכען פֿייער האָט ער גערעדט וועגען דעם מענשליכען שטאָלץ און מענשליכע רעכט, אַרויסגעשטעלט די שענדליכע עולה, וואָס די וועלט איז אייביג בעגאַנגען געגען יודען, און געפֿאָדערט האָט ער נישט קיין ברעקלעך, נאָר פֿאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג. ער האָט נישט געבעטעלט קיין רעכט, ווי אַ חסד, נאָר מוטיג געפֿאָדערט דאָס, ווי אַ זאַך, וואָס קומט יודען, ווי אַ חוב פֿון די פֿעלקער. צו די דייטשע יודען האָט ער זיך געווענדעט, זיי זאָלען אויפֿהערען זיצען מיט פֿערלעגטע הענד, נאָר אָהן אויפֿהער רעדען און שרייען וועגען זייערע רעכטען און זיך נישט פֿערלאָזען אויף גוטע מענשען, ווייל בעשיידענהייט און שטילקייט זענען אַזוי מיאוס, ווי פּחדנות, און אויב דער שטאַרקער מעג זיך דאָס ערלויבען, טאָר דאָס נישט טאָן דער שוואַכער, דער אונטערדריקטער. אין דער זעלבער צייט האָט ריסער געפֿאָדערט פֿון די יודען אַליין, זיי זאָלען אויפֿהערען מאַכען דעם קאַמפּף פֿאַר זייערע רעכטען פֿאַר „אַ עסק", נישט קויפֿען קיין רעכט פֿאַר געלד אָדער פֿאַר הכנעה־געפֿיהלען. צו די אַסימילאַטאָרען האָט ער זיך געווענדעט מיט אַ אויפֿרוף, אַז אויב אפילו זיי געפֿעהלט די קריסטליכע רעליגיע, טאָרען זיי זיך נישט אָב'שמד'ען שוין צוליעב דעם מענשליכען כבוד אַליין, כל זמן יודען ווערען זיין די גערדריקטע.

אַזעלכע רייד, אויסגעדריקט אין אַ שענער שפּראַך און מיט דער קראַפֿט פֿון גרויסער איבערצייגונג, האָבען אומעטום געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק. צוזאַמען מיט זיין ברען און צאָרן האָט ריסער'ס שפּראַך געהאַט אין זיך פֿיעל ליעבע און ווייכקייט, און דאָס האָט צו איהם צוגעצויגען די סימפּאַטיע פֿון אַלע. פֿיעל איידעלע מענשען צווישען די קריסטען זענען געוואָרען ריסער'ס פֿריינד און צוזאַמען דערמיט אויך יודישע פֿריינד. אפילו די געגנער זענען געוועזען גערירהרט און נישט געקענט ביישטעהן געגען ריסער'ס אייזערנער לאָגיק. נאָך שטאַרקער איז געוועזען די ווירקונג פֿון ריסער'ס שריפֿטען אויף דער יודישער גאַס; עס האָט זיך געשטאַרקט דאָס זעלבסט־בעוואוסטזיין און עס איז פֿעסטער געוואָרען דאָס געפֿיהל פֿון מאָראַלישער גערעכטיגקייט און פֿון גלויבען אין

אַ גיכען נצחון. ריסער׳ס ערשטע שריפט האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען וכוח אין דער דייטשער ליטעראַטור און דערביי איז געווען צו בעמער־קען, אַז אפילו ביי די געגנער איז שוין פערשוואונדען דער פריהעריגער האַס און די פערביסענהייט, און די פּאָלעמיק ווערט געפירט אין אַ רוהיגען טאָן. שוין דאָס אַליין איז געווען אַ גרויסער שריט פאָראויס!

אין דאָס רוב לענדער האָט די רעוואָלוציע פון 1830 נישט געהאַט קיין גרויסע בעדייטונג פאַר דער יודישער עמאַנציפּאַציע; אָבער געוויסע הנחות האָבען יודען דאָך בעקומען. דער קאַמפּף געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג איז געוואָרען שוואַכער, טעאָרעטיש האָט מען שוין כמעט גאָרנישט געהאַט געגען דעם, אַז מען זאָל יודען געבען רעכטע, נאָר „דאָס הארץ” האָט עס נישט דערלאָזען און פּראַקטיש האָט מען זיך געדונגען, ווי גרוים עס זאָלען זיין די רעכטען. עס איז געווען קלאָר, אַז די פראַגע וועגען גלייכבערעכטיגונג פאַר יודען אין אייראָפּאַ איז נאָר אַ פראַגע פון צייט און וועט סוף כל סוף געלעזט ווערן לטובת די יודען. דערצו איז אין גיכען געשעהען עטוואָס אַזעלכעס, וואָס האָט בעוויזען, אַז יודען זענען אַ גרויסע קראַפט, מיט וועלכעס מען מוז זיך רעכענען און אַז מען קאָן שוין מעהר די יודענפראַגע נישט אוועק־מאַכען מיט דער האַנד. דאָס איז געווען דער בלוט-בלבול אין דמשק.

אין דמשק, עגיפּטען, וואו עס האָבען זיך דאַן געפונען ביז 20 טויזענד יודען, איז איינמאָל (דעם 5-ען פעברואַר 1840) פּלוצלונג פער־שוואונדען געוואָרען דער מאָנאַך טאָמאַס. וואָס מיט איהם איז פאָר־געקומען האָט קיינער נישט געוואוסט, נאָר עס זענען געגאַנגען קלאַנ־גען, אַז טאָמאַס האָט נישט לאַנג פאַר דעם געהאַט אַ שאַרפען וכוח מיט אַ טערק און ווען דער מאָנאַך האָט אָבגעשפּעט פון דעם נביא מחמד, האָט דער טערק געשוואוירען צו דער׳הרג׳ענען „דעם קריסטליכען הונט”. איינער אַ טערקישער סוחר, וואָס איז געשטאַנען דערביי, האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטען און באַלד דער׳הרג׳עט אויפ׳ן אָרט דעם מאָנאַך און דערנאָך זיך אַליין גענומען דאָס לעבען. נישט קוקענדיג אָבער דערויף, האָבען די מאָנאַחען בעסער געגלויבט, אַז דער׳הרג׳עט טאָמאַס׳ען האָבען יודען, און זיי האָבען געפאָדערט פון פראַנצויזישען קאָנסול, דעם אַוואַנטוריסט ראַטי-מענטאָן, ער זאָל געפינען דעם מער־דער. ראַטי-מענטאָן, וועלכער האָט פערשטאַנען, אַז דאָ קען מען אָבלעקען אַ ביין, האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם חשד, אַז טאָמאַס איז

גע׳הרג׳ט געוואָרען דורך יודען. אַזוי ווי אין עגיפּטען האָט דעמאָלט אַ גרויסען איינפלוס געהאַט די פראַנצויזישע רעגירונג, האָט שאַריף-פאַשאַ, דער גובערנאַטאָר פון דמשק, געמוזט אין אַלץ פאָלגען דעם פראַנצויזישען קאָנסול. דער לעצטער האָט אַלזאָ געקענט טאָן אַלץ, וואָס ער האָט געוואָלט. באַלד האָבען זיך געפונען קריסטען, וואָס האָבען עדות געזאָגט, אַז זיי אַליין האָבען געהערט, ווי יודען האָבען גערעדט וועגען פאַרשטעהענדען מאָרד, און אויפ׳ן גרונד פון די עדות האָט מען אָנגעהויבען שלעפען יודען צום גערילכט. מען האָט פריהער אַרעסטירט איינעם אַ יודישען שערער, איהם שרעקליך געפּייניגט און ענדליך איהם איבערגערעדט, אַז ער זאָל עדות זאָגען אויף זיבען אָנגעזעהענע יודען, דאָס זיי האָבען דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, מיט׳ן צוועק צו בענוצען זיין בלוט אויף פסח. די זיבען יודען האָט מען אַרעסטירט און געפּייניגט; פריהער האָט מען זיי אַלע אַוועקגעשטעלט אונטער אַ וואַך און זיי האָבען געמוזט שטעהן 36 שעה נאָכאַנאַנד אויף די פיס אָהן עסען און טרינקען און אָהן שלאָפען. דערנאָך האָט מען זיי געשמיסען מיט ריטער און ווען זיי זענען געפאַלען אין חלשות, האָט מען זיי אָבגעמינטערט און ווידער געשלאָגען, נאָר אויך דאָס האָט נישט געהאָלפען. דאַן האָט מען גענומען אַנ׳ערך 60 יודישע קינדער, זיי אַריינגעזעצט אין אַ פינסטערן קעלער און געלאָזען אָהן עסען; דערמיט האָבען די מערדער געהאָפט צו ווירקען אויף די מאַמעס פון די קינדער און זיי צווינגען צו זאָגען פאַלשע עדות. האָט דאָס אויך נישט געהאָלפען: קיין איינציגע פון די מוטערס האָט זיך נישט בעשלאָסען אויף קיין פערראַט, און נאָר איינע פון זיי האָט פון וועהטאָג זיך אָבגע׳שמד׳ט. ראַטי-מענטאָן איז דאַן אַריין אין גרימצאָרן און געסטראַשעט אויסצוקוילען אַלע יודען.

נאָך דעם האָט ער זיך געכאַפּט פאַר דעם לעצטען מיטעל. מען האָט אַרעסטירט דעם בעדינטען פון איינעם פון די אָנגעזעהענע יודען, דוד אַררי, און מען האָט איהם אַזוי לאַנג געפּייניגט און געשונדען פון איהם די הויט, ביז דער בעדינטער, אַ טערק, האָט זיך מודה געווען, אַז ער אַליין האָט דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, אין דער אַנוועזענהייט פון דוד אַררי און אַנדערע אָנגעזעהענע יודען. אויף אַזאַ אופן איז אַלץ שוין געווען פערטיג. איצט האָט מען זיך גענומען ווידער פּייניגען די פערדעכטיגע יודען און פערלאַנגען פון זיי, אַז זיי זאָלען אָנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאָס פלעשעל מיט בלוט, וואָס מען האָט

כלומר'שט ארויסגעצאפט פון ערמארדעטען. פון די שרעקליכע ענוים איז איינער פון די יודען געשטארבען, א צווייטער האט אנגענומען דאס מחמר'נישע גלויבען און די איבעריגע האבען שוין קיין כח נישט געהאט אויסצוהאלטען און זיך מודה געוועזען אין אלץ, וואס מען האט פון זיי פערלאנגט. ווייל אבער זיי האבען דאך פארט נישט געקענט אנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאס פלעשעל מיט בלוט, האט מען זיך ווידער גענומען צום בעדיענטען פון דוד אררי. לויט זיין געצוואונגענער אנ־ווייזונג האט מען ארעסטירט נאך עטליכע חשוב'ע יודען און עס האט זיך אנגעהויבען א נייע סדרה פון אכזריות'דיגע ענוים.

די געשיכטע האט געדראהט אנצונעהמען א שרעקליך־טראגישען חאראקטער. דער רוצח'ישער קאנסול איז נישט מיעד געווארען צו גע־פינען אלץ נייע בלבולים אויף יודען און אונטערשטעלען נייע עדות. ער האט אויך איבערזעצט א שענדליך ווערק וועגען עלילת־דם און דאס פערשפרייט צווישען די מושלמענער. פון די ארעסטירטע יודען זענען פיעל אויסגעשטארבען און די איבעריגע איז פארגעשטאנען טויט־שטראף. און ווי אויף להכעיס איז צו יענער צייט פארגעקומען נאך איין עהנליכער בלוט־בלבול אויף דער אינזעל ראדאס, וואס האט געהערט צו טערקיי. דארט האט זיך אליין דערווארגען א יונגעל פון 10 יאהר, א קינד פון א גרעק, נאר דער חשד איז געפאלען אויף א יודען, אז דאס האט ער ערמארדעט דאס קינד. מען האט דעם יודען ארעסטירט, געפייניגט, און ווען ער איז שוין געוועזען האלב־טויט, האט ער „מודה" געוועזען, אז ער און נאך 7 יודען זענען בעגאנגען דעם מארד. מען האט די 7 יודען ארעסטירט און דערנאך אבגעשלאסען דעם גאנצען געטא־קווארטאל, געהאלטען דריי טעג און דריי נעכט אלע יודען אהן עסען, און דאס אלץ איז געטאן געווארען מיט דער הסכמה פון די קריסטליכע קאנסולען. די ידיעות וועגען דעם דאפעלטען מארד האבען ארויסגערופען א שטורם געגען יודען אין סיריען און אין טערקיי און אין פיעל ערטער איז געקומען צו גרויסע יודענפיינדליכע אונרוהען.

אט די אלע רציחות האבען ארויסגערופען א טיעפע שרעק אויף די יודען אין אייראפא; זיי האבען דערזעהן, אז אין מיטען 19־ען יאהרהונ־דערט מוזען זיי נאך זיך פערטיידיגען פון אזעלכע שרעקליכע בלבולים און בעווייזען, אז זיי בענוצען נישט קיין מענשליך בלוט! ראטי־מענטאן האט זיך געסטארעט, אז אלע פרטים וועגען דעם בלבול אין דמשק

זאָלען פערעפענטליכט ווערן אין דער פראַנצויזישער פרעסע, פון וואַגען די ידיעות זענען איבערגעגאַנגען אין דער איבעריגער אייראָפּעאישער פרעסע און אונטערגעכאַפּט געוואָרען אַלס ריינער אמת. עס האָט אויסגעזעהן, אַז יודען לעבען נישט אין 19-ען יאָהרהונדערט, נאָר אין שרעקליכען מיטעל-אַלטער און עס שטעהען ווידער פאָר אַלע אַמאָליגע שרעקען און בלוט-פערגיסונגען. עס האָבען זיך אָבער געפונען מוטיגע יודען, וועלכע האָבען זיך גענומען אַראָבצורייסען די פאַלשע מאַסקע און ענטדעקען דעם אמת. די דאָזיגע יודען זענען געווען אַדאָלף קרעמיע אין פראַנקרייך און באַראָן נתנאל ראָטשילד מיט סער משה מאָנטיפיאָרע אין ענגלאַנד. אין איין און דעמזעלבען טאָג זענען אַוועק: קרעמיע צום פראַנצויזישען קעניג לואי פיליפּ, און אַ יודישער דעפּוטאַציע צום לאָרד פּאַלמערסטאָן, דעם ענגלישען מיניסטער, בעטען זיי, אַז זיי זאָלען זיך אָננעהמען פאַר די יודען אין דמשק.

דער פראַנצויזישער קעניג האָט געענטפערט נישט קלאָר, אַז ער איז גרייט זיך אָנצונעהמען פאַר די „אונגליקליכע יודען”, אָבער די גאַנצע מעשה איז איהם נישט בעקענט. דער ענגלישער מיניסטער האָט געענטפערט קלאָרער און קאַטעגאָרישער און צוגעזאָגט תיכף צו בעפעהלען די ענגלישע פאָרשטעהער אין טערקיי און אין עגיפּטען אָבצושטעלען די אַכזריות. פון דער דריטער זייט האָבען יודען בעקומען גוטע הבטחות אויך פון עסטרייך. דער עסטרייכישער קאָנסול אין דמשק, מערלאַטאָ, איז געווען דער איינציגער, וואָס איז שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען דער אַכזריות פון פראַנצויזישען קאָנסול און ער האָט צוגעשטעלט דער עסטרייכישער רעגירונג אַ גענויען בעריכט וועגען דער גאַנצער געשיכטע. מעטערניך, צי ווייל ער האָט ווירקליך מיטגעפיהלט די יודען, צי ווייל ער האָט געוואָלט אויסנעהמען ביי ראָטשילדען, האָט בעפוילען זיינע אַגענטען אין עגיפּטען, אַז זיי זאָלען זיך שטעלען אויף דער זייט פון יודען.

ענדליך זענען די יודישע דעפּוטאַטען, צווישען זיי אויך ראָטשילד, געקומען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און גע׳פועל׳ט ביים סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פירמאַן, לויט וועלכען די גריכען האָבען געדאַרפט שיקען דריי בעפאָלמעכטיגטע, וואָס זאָלען אַרויסטרעטען אַלס בעשולדיגער פון יודען אין מאָרד אין ראָדאָס, און די יודען זאָלען אויך שיקען פון זייער זייט דריי פערטיידיגער. אויף אַזאַ אַרט איז געגרינדעט געוואָרען

אַ בעזונדער געריכט און נאָך דריי חדשים אַרבייט האָט דאָס געריכט אָנערקענט, אַז יודען זענען אונשולדיג. דער פערוואַלטער פון אינזעל ראָדאָס איז אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער שטעל און די אַרעסטירטע יודען זענען אַרויס פריי. אויך ביי'ם פאַשאַ פון עגיפּטען, מאַחמעד-אַלי, האָט מען גע'פּועל'ט, ער זאָל הייסען אָבשטעלען די ענוים פון די אַרעסטירטע יודען און בעשטימען אַ געריכט פון די קאָנסולען פון עסט-רייך, פּרייסען, ענגלאַנד און רוסלאַנד, וואָס זאָלען בעטראַכטען די געשיכטע אין דמשק.

דער פראַנצויזישער קעניג האָט זיין וואָרט נישט געהאַלטען. די אינערליכע פּאָליטישע אָנגעלעגענהייטען האָבען דעמאָלט געפאָדערט, אַז מען זאָל לעבען בשלום מיט די גייסטליכע, פאַר וועלכע דער אמת וועגען דמשק וואָלט געווען אַ גרויסער קלאַפּ, און דעריבער ווען אין פּאַרלאַמענט איז אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ אָנפראַגע וועגען ראַטי-מענטאָן, האָט דער מיניסטער טיער פריהער גערעדעט מיט דער צונג און דערנאָך געזאָגט, אַז ער האָט ידיעות, דאָס די יודען אין דמשק זענען ווירקליך שולדיג. די בעפעלקערונג אין פּאַריז איז אויך געווען פערבלענדעט און אפילו געבילדעטע לייט האָט מען איינגערעדט, אַז די יודען אין דמשק זענען מענשען-פרעסער. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איינע אַ פראַנצויזישע ציי̆טונג איז אַרויס מיט אַ פאָרשלאַג צו די גע'שמד'טע יודען, אַז זיי זאָלען זאָגען דעם ריינעם אמת, צי יודען בענוצען ווירקליך בלוט אויף פּסח, צי נישט. אויף דעם פאָרשלאַג האָט זיך אָבגערופען נאָר איין יודישער משומד, וועלכער האָט גע-שוואוירען מיט אַ קרייץ אין האַנד, אַז אין דעם בלבול איז נישטאָ קיין טראָפּען אמת. די איבעריגע האָבען געשוויגען. דערפאַר האָט זיך אויס-געצייכענט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט, וועלכער האָט ענערגיש פּראָ-טעסטירט געגען דער אַכזריות אין דמשק און פיעל דעפּוטאַטען האָבען געלויבט דעם מיניסטער פּאַלמערסטאָן דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אָנגענומען פאַר יודען.

ענדליך איז אין לאָנדאָן פאָרגעקומען אַ גרויסע בעראַטונג פון אַלע אָנגעזעהענע יודען און עס איז בעשלאָסען געוואָרען אַרויסצושיקען קיין עגיפּטען דעם אָנגעזעהענעם משה מאָנטיפיאָרע מיט אַדאָלף קרעמיע און נאָך עטליכע בעגלייטער. עס איז צונויפגעקליבען געוואָרען אַ גרויסע סומע געלד און מען האָט בעשטימט אַ מתנה פון 1000 פונט שטערלינג פאַר דעם, וואָס וועט געפינען דעם אמת'ען רוצח פון מאָנאַך

טאָמאַס. מיט רעקאָמענדאַציעס פון גרויסע לייט אין די הענד און מיט מיליאָנען ברכות אויפ׳ן וועג האָט מאָנטיפיאָרע מיט זיין קאָמפּאַניע זיך געלאָזען אין וועג אַריין. ער האָט מיטגענומען מיט זיך זיין איידעלע פרוי יהודית און דעם ד״ר לואי לעווי, אַ קענער פון שפּראַכען. די ענגלישע קעניגין וויקטאָריע האָט אַרויסגעוויזען פיעל מיטגעפיהל צו יודען און זי האָט פאַר׳ן אָבפאָהרען אָנגענומען משה מאָנטיפיאָרע אויף אַ אוידיענץ און איהם געגעבען אַ רעגירונגס-שיף אַריבערצופאָהרען דעם לאַמאַנש. פאַר׳ן אָבפאָהרען פון מאָנטיפיאָרע האָבען די לאָנדאָנער רבנים עפענטליך געשוואוירען, אַז אין תלמוד איז נישטאָ קיין זכר פון בענוצען קריסטליך בלוט און אַז דאָס האָט בכלל נישט קיין שום גרונד אין לעבען פון די יודען. דאַן האָבען די ענגלענדער אויך אַרויסגעוויזען זייער הויכע קולטור און זייער הומאַניזם; זיי האָבען צוזאַמענגערופען אַ גרויסע עפענטליכע פערזאַמלונג אין לאָנדאָן, אויף וועלכער עס זענען געקומען פיעל געלעהרטע, דעפּוטאַטען, גייסטליכע, סוחרים און פיעל רעדעס זענען געהאַלטען געוואָרען וועגען די מעלות פון די ענגלישע יודען, וועגען דער גרויסקייט פון דער יודישער רעליגיע און וועגען דער עלילת-דם אין דמשק, וואָס איז אַ שאַנדע פאַר אייראָפּאַ. די רעזאָלוציעס, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרען אויף דעם מיטינג, זענען אָבגעשיקט געוואָרען צו אַלע אייראָפּעאישע רעגירונגען און האָבען געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק, — אַזוי ווייט, אַז אויך דער רוסישער קייזער ניקאָלײַ האָט אַרויסגעזאָגט זיין פּראָטעסט נעגען די ענוים פון די יודען.

מאָנטיפיאָרע און קרעמיע זענען געקומען קיין קאַהיר דעם 4-טען אויגוסט. זיי האָבען זיך באַלד גענומען צו דער אַרבייט און דעם 6-טען אויגוסט איז מאָנטיפיאָרע שוין אָנגענומען געוואָרען אויף אַ אוידיענץ ביי מאַחמעד-אַלי. מאָנטיפיאָרע האָט פערלאַנגט פון מאַחמעד-אַלי, ער זאָל איהם געבען אַ ערלויבניש צו פאָהרען קיין דמשק און מאַכען דאָרט אַ אויספאָרשונג און דערנאָך זאָל דער פּאַשאַ בעשטעטיגען די רעזולטאַטען פון דער אויספאָרשונג. צום דעם צוועק האָט ער געבעטען ביים פּאַשאַ, ער זאָל איהם געבען מיליטערישע שומרים אויפ׳ן וועג, בעוואָרענען דאָס רעכט צו רעדען און אויספרעגען די אַרעסטירטע יודען און עס זאָל אויך וועגען דעם פערעפענטליכט ווערן אין די גאַסען אַ ספּעציעלער פירמאַן. דאָס האָט מאַחמעד-אַלי׳ן שטאַרק צומישט. ער איז געוועזען גרייט צו ערפילען די בקשה פון מאָנטיפיאָרע, אָבער ער האָט מורא געהאַט

פאר דעם פראנצויזישען הויפט-קאנסול, וועלכער איז געוועזען נעגען דעם. די יודישע דעפוטאטען האבען זיך אבער נישט מיאש געוועזען און נאך דריי וואכעןווארטען האבען זיי זיך געווענדעט צו אלע אייראפעאישע קאנסולען מיט א בקשה, אז זיי זאלען ווירקען אויף מאחמעד-אלי, מען זאל בעפרייען די ארעסטירטע יודען. אלע ניין קאנסולען, אויסער דעם פראנצויזישען, האבען מסכים געוועזען און מאחמעד אלי האט געמוזט נאכגעבען און ארויסגעבען א בעפעהל צו בעפרייען די ארעסטירטע אין דמשק.

די שמחה פון דער יודישער דעפוטאציע איז געוועזען זעהר גרויס, נאר אזוי ווי אין יענער צייט האבען פיער אייראפעאישע מלוכות אנגעהויבען א מלחמה מיט מאחמעד-אלי און מען האט געקענט פאראויסזעהן, אז סיריען, וואס איז פריהער אבגעריסען געווארען פון טערקיי, וועט ווידער איבערגעהן צו דער טערקישער מלוכה, האבען די יודישע דעפוטאטען אויך געפועל'ט ביים טערקישען סולטאן, ער זאל ארויסגעבען א פירמאן, אז אויף וויימער זאל מען יודען נישט בעשולדיגען אין בענוצען בלוט. קרעמיע און מאנטיפיארע זענען צוריקגעקעהרט אומעטום בעגעגענט געווארען מיט גרויס כבוד און יעדע יודישע קהילה האט געהאלטען פאר איהר חוב אבצוגעבען כבוד די, וואס האבען מציל געוועזען אזוי פיעל יודען פון טויט און אראבגענומען דעם שאנדפלעק פון גאנצען יודישען פאלק. די יודען פון גאנץ אייראפא האבען געפייערט זייער נצחון און אין איינינע ערטער האט מען דעם טאג פון דער בעפרייאונג פון די יודען אין דמשק געמאכט פאר א נאציאנאלען יום-טוב. מאנטיפיארע איז אויך אנגענומען געווארען ביים פראנצויזישען קעניג, וועלכען ער האט איבערגעגעבען דעם פירמאן, וואו עס רעדט זיך וועגען דער אונשולד פון די יודען, און לואי פיליפ האט געמוזט פון העפליכקייט וועגען אננעהמען דעם יודישען דעפוטאט און איהם גראטולירען מיט זיין ערפאלג. נאך גרעסער איז געוועזען דער כבוד, וואס מאנטיפיארע האט געהאט ביי דער ענגלישער קעניגין; זי האט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און געשאנקען א הויכען ארדען צוזאמען מיט א ספעציעלען רעסקריפט אויף זיין נאמען.

א גרויסען ארט אין דער יודישער געשיכטע פערנעהמט אויך דאס יאהר 1848. די רעוואלוציע פון פעברואר 1848 האט געמאכט

א סוף צו דער הערשאפט פון לואי פיליפ און זיך שנעל פערשפרייט אויך איבער דייטשלאנד, עסטרייך-אונגארן און איטאליען. אין בייערען האט דער קעניג לודוויג דער ערשטער געמוזט זיך אבזאגען פון טראן; אין פיעל מדינות פון דייטשלאנד האבען די ליבעראלען פערכאפט די מאכט. נאכדעם איז די בעוועגונג אריבער אין די גרויסע מדינות און בעוואפענטע פאלקס-מאסען האבען דעם 13-טען און 14-טען מערץ אראבגעווארפען פון דער שטעל דעם פיהרער פון דער אייראפעאישער רעאקציע מעטערניך. דעם 18-טען און 19-טען מערץ האט אויך דער קעניג פערדינאנד IV געמוזט נאכגעבען דעם פאלק, וואס האט געמאכט א אויפשטאנד אין בערלין, און ערפילען אלע זיינע פאדערונגען.

אומעטום האבען די רעגירונגען געמוזט זיך אונטערגעבען דעם רצון פון פאלק. אין בערלין האט זיך געעפענט די פרייסישע און אין פראנקפורט אם מאין די דייטשע נאציאנאל-פערזאמלונג אויפ'ן גרונד פון אלגעמיינעם, גלייכען וואהל-רעכט אהן אונטערשיעד פון גלויבען. דער פאטער פון וואהל-רעכט צום פארלאמענט איז געווען גבריאל ריסער. ער איז אויך געווען דער בעגרינדער פון פאליטישע רעכט פאר זיינע ברידער. די יודען האבען בעקומען דאס רעכט צו וועהלען און ווערן אויסגעוועהלט פאר דעפוטאטען. איינמאל פאר אלע מאל האבען די יודען אין דייטשלאנד און אין עסטרייך בעקומען דאס ווילכטיגסטע פאליטישע רעכט. דאס דאזיגע רעכט איז טאקע באלד פראקטיש בענוצט געווארען. קיין פראנקפורט זענען געקומען אלס דעפוטאטען: גבריאל ריסער און ד"ר פייט פון בערלין; פון עסטרייך זענען געקומען: מאריץ הארטמאן און איגנאץ קוראנדא. אין דער בערלינער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען געזעסען: יאהאן יאקאבי, ד"ר קאש און בריל. ווי ווייט די שטימונג איז דעמאלט געווען פאר יודען, קען מען זעהן דערפון, וואס ריסער איז מיט א מעהרהייט פון 282 געגען 43 שטימען אויסגעקליבען געווארען פאר'ן צווייטען וויצע-פרעזידענט פון דער נאציאנאל-פערזאמלונג. וואס-זשע איז נאכדעם אין דערווירקליכקייט געשעהען מיט דער יודישער גלייכבערעכטיגונג?

ווי ביי יעדער גרויסער פאלקס-בעוועגונג האט דער שטורם פון 1848 אין פיעל ערטער פון דייטשלאנד ארויסגעריפען די נידעריגע אינסטינקטען פון המון און אזוי ווי יודען זענען פון שטענדיג דאס כפרה-היהנדעל, האט מען זיך גענומען ראבעווען יודיש פערמעגען. די רעאקציאנערען האבען אויסגענוצט די בהמה'שע אינסטינקטען פון המון,

פערשפרייט קלאנגען, אז די גאנצע רעוואלוציע איז מעהר נישט ווי א יודישע זאך און איז געמאכט געווארען נאר אין די אינטערעסען פון די יודען. אין פיעל ערטער האט מען אפען אגיטירט פאר פאגראמען און עס איז טאקי געקומען צו גרויסע אונרוהען געגען יודען. אבער די אמת'ע שטימונג פון פאלק האט זיך נישט אבגעשפיגעלט אין די פאגראמען. דעם צווייטען אפריל 1848 האט זיך אין בערלין צוזאמענגעקליבען דער „אלגעמיינער לאנדטאג", וועלכער האט בעשלאסען צונויפצורופען א פרייסישע גרינדונגס־פערזאמלונג און צונויפשטעלען בהסכם מיט דעם קעניג א נייע קאנסטיטוציע פאר'ן לאנד. אין דעם פראיעקט פון דער קאנסטיטוציע, וואס די רעגירונג האט אריינגעטראגען, האבען זיך געפונען אויך פאלגענדע פונקטען: „אלע בירגער פון דער מדינה זענען גלייך פאר'ן געזעץ", „דאס בענוצען זיך מיט פאליטישע רעכט איז נישט אבהענגיג פון אמונה און גלויבען". די דאזיגע תקנות זענען אריינגענומען געווארען אין די פרייסישע קאנסטיטוציעס און דערמיט האבען יודען ענדגילטיג בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

ווי אין דייטשלאנד, האט אויך די עסטרייכישע פרייהייט געקאסט יודען נישט ווייניג בלוט. אין פראג זענען פארגעקומען יודישע פאגראמען, וועלכע זענען דערשטיקט געווארען מיט מיליטערישער מאכט. די פאגראמען האבען ווייטער פון פראג זיך נישט פערשפרייט. אין דער ווינער מרידה פון 15־ען מאי האבען זיך בעטייליגט פיעל יודען און ווען פערדינאנד IV האט געמוזט ענטלויפען און אין ווין איז געעפענט געווארען דער עסטרייכישער פארלאמענט, זענען דארט געוועזען אלס דעפוטאטען פיעל יודען. אין פראיעקט פון דער קאנסטיטוציע איז געוועזען א פונקט, אז די אמונה קען נישט שטערען צו בעקומען פאליטישע רעכט, און אויף אזא אופן האט אויך דער האלבער מיליאן יודען אין עסטרייך בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

אויך אין איטאליען, וואו די יודישע לאגע איז געוועזען זעהר א טרויעריגע, האט די רעוואלוציע פון 1848 אראבגענומען פון די יודען וייערע שווערע קייטען. אין מילאן און ווענעדיג האבען די קאנסטיטוציאנאליסטען, נאך א שווערען קאמפף, אין וועלכען עס האבען זיך אויך בעטייליגט פיעל יודען, פערחאפט די מאכט און צווישען די 34 פאערונגען, וואס דאס פאלק האט ארויסגעשטעלט דעם פויפסט, איז אויך געוועזען די פאדערונג פון יודישער גלייכבערעכטיגונג. דעם 17־ען אפריל 1848 האט דער פויפסט שוין בעפוילען צו צערשטערען די טויערן

פון געטא. אין קעניגרייך סארדיניען זענען די יודען מיט אמאל פערוואנדעלט געווארען פון פערשקלאפטע מיטעל־אלטערישע אלטווארג־הענדלער און פראצענטניקעס אין פרייע בירגער מיט אלע רעכטען. די יודען האבען דערפאר אבגעדיענט מיט זייער האב און גוטס און מיט זייער בלוט, וואס זיי האבען געאפפערט פאר די אינטערעסען פון דער מלוכה.

בכלל האט דאס יאהר 1848 געבראכט פאר יודען א טיילווייזע אדער פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג כמעט אין גאנץ אייראפא. אפילו שפעטער, ווען די רעוואלוציע איז אונטערדריקט געווארען און די רעאקציע האט ווידער אויפגעהויבען דעם קאפ, האבען די יודען ווינציג דערפון געליטען און ביסלעכווייז זענען די רעכטען, וואס זיי האבען פריהער בעקומען אויפ'ן פאפיער, דורכגעפיהרט געווארען אין לעבען.

פון יאהר 1848 האט פאר יודען זיך אנגעהויבען א בעסערע צייט אויך אין קונסט, וויסענשאפט און בילדונג. אומעטום, וואו מען האט יודען נישט געשטעלט קיין שטערונגען, האבען זיי זיך זעהר אויסגעצייכענט און פערנומען הויכע שטעלעס. אין אינערליכען גייסטיגען לעבען האבען די אייראפעאישע יודען קיין גרויסע פארשריטען נישט געמאכט. יענע יאהרען האבען זיך נאר אויסגעצייכענט מיט אינערליכע רייסענישען צווישען די רעפארמער, ארטאדאקסען, חסידים, און פון גרויסען פעראייניגטען יודישען פאלק זענען געווארען קליינע סעקטעס מיט בעגרענצטע השגות און שטרעבונגען. אבער ביי אלע אינווענינגסטע סכסוכים האבען דאך די בעסטע יודישע קרעפטען נישט אויפגעהערט ארבייטען לטובת די אלגעמיין־יודישע אינטערעסען. נאך לאנגע בעמיהונגען איז ענדליך פערווירקליכט געווארען דער פלאן וועגען א יודישטעאלאגישען פאקולטעט, וואס האט זיך געעפענט אין 1854 פאר'ן געלד, וואס ס'האט איבערגעלאזען דער רייכער סוחר יונה פרענקעל. דאס איז געוועזען די ערשטע וויסענשאפטליכע ראבינער־שול אונטער דער אנפיהרונג פון גרויסען געלעהרטען זכריה פרענקעל. אין 1872 איז געגרינדעט געווארען דער „דייטש־איזראעליטישער געמיינדע־בונד", אין וועלכען עס זענען באלד אריינגעטרעטען 113 יודישע געמיינדעס. אין דעמזעלבען יאהר האט זיך געעפענט די בערלינער ראבינער־שול. אין יאהר 1860 איז אין פאריז געגרינדעט געווארען די „אליאנס איזראעליט אוניווערסעל" (חברת כל ישראל חברים). איהר הויפט־ציעל איז געוועזען צו פערטיידיגען יודען אין אלע לענדער, וואו זיי ווערן אונטערדריקט,

און פֿערשפרייטען צווישען יודען בילדונג. אין דער שפּיץ פֿון דער חברה איז געשטאַנען קרעמיע. די יודישע פֿאָרשטעהער אין אנדערע לענדער האָבען מורא געהאַט, אַז דער נאָמען „יודישער וועלט-פֿעראיין" זאָל נישט אויפֿרייצען די שונאים, וואָס טענה'ן שוין לאַנג, אַז יודען וועלען דורך זייער אחדות פֿערחאַפּען די גאַנצע מאַכט אויף דער וועלט; מען איז אויך נישט צופֿרידען געווען, וואָס די „אַליאַנס" בעמיהט זיך אין אַלע איהרע שולען צו פֿערשפּרייטען די פֿראַנצויזישע שפּראַך און דעם פֿראַנצויזישען גייסט, און דעריבער האָבען זיך פֿון איהר אָבגעטיילט: די ענגלישע חברה „אַנגלאָ דזשואיש אַסאָסיאיישען", די עסטרייכישע „איזראַעליטישע אַליאַנס אין וויען" און די דייטשע „איזראַעליטישע אַליאַנס אין דייטשלאַנד".

זעכצעהנטעס קאַפּיטעל.

די יודען אין רוסלאַנד.

דאָס אַלטע „מאָסקוויער רוסלאַנד", וואָס איז געווען אָבגעשלאָסען מיט אַ חינעזישער' וואַנט פון מערב־איירָאָפּאַ, האָט פון שטענדיג אָן געציטערט פאַר יודען, ווי פאַר מכשפים און מחבלים. דאָס אָבגע־שטאַנענע רוסלאַנד מיט זיין האַלב־באַרבאַרישער קולטור האָט נישט געקענט פערשטעהן און בענעהמען די ריהרעוודיגקייט און קולטורעלע קראַפט פון די יודען — עס האָט פאַר זיי מורא געהאַט. די יודישע סוחרים פון ליטא פלעגען אַמאָל אַריינפאָהרען קיין רוסלאַנד, נאָר וואוינען האָבען זיי דאָרט נישט געטאָרט. אין 1545 זענען אין מאָסקוואַ פערברענט געוואָרען די סחורות, וואָס די יודישע סוחרים האָבען אהין געבראַכט פון בריסק. ווען דער פּוילישער קעניג סיגיזמונד־אויגוסט האָט געפאָדערט פון רוסישען קייזער יאָהאַן גראָזני, מען זאָל ערלויבען די יודישע סוחרים צו האַנדלען אין רוסלאַנד, האָט דער צאַר געענט־פערט אַזוי: „די זשידעס קענען נישט אַריינגעלאָזען ווערן קיין רוסלאַנד צו פיהרען האַנדעל, ווייל פון זיי קומט פיעל שלעכטס אַרויס, ווייל זיי פיהרען אַריין קיין רוסלאַנד פערגיפטעטע מעדיקאַמענטען און רעדען אָב די רוסען פון קריסטענטום און ער (דער קייזער) וואָלט אויף ווייטער בעסער וועגען די זשידעס נישט גערעדט מעהר". אין 1563, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט פערנומען די פּוילישע שטאָדט פּלאָצק, האָט יאָהאַן גראָזני געהייסען אַלע יודען אויס'שמד'ען אָדער דערטרינקען אין טייך. די דאָזיגע באַרבאַרישע פּאָליטיק האָט אין רוסלאַנד זיך נאָך

לאנג געהאלטען. נאר אין גיכען איז די רוסען פארט אויסגעקומען זיך צונויפצוטרעפען מיט די יודען.

ווען דאס מאסקווער מיליטער אין פערבאנד מיט די אויפגעשטאנענע קאזאקען האט פערפלייצט ביעלארוסיע, ליטא און אוקריינא, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א אונגעוועהנליך בילד: פיעל שטעדט זענען בעזעצט מיט יודען, מיט דעם פאלק, וועגען וועלכען זיי האבען געהאט אזא אונקלארען בעגריף און וואס האבען זיך אין זייער פאנטאזיע פארגעשטעלט אלס משונה׳דיגע מענשען. אלעקסיי מיכיילאוויטש האט אנגעהויבען בעל־הבת׳עווען אין די איינגענומענע פוילישע פראווינצען אויף דעם רוסישען שטייגער: אין ווילנא און אין מאהילעוו האט מען יודען גע׳הרג׳עט און די איבעריגע פערטריבען; אין וויטעבסק האט מען די יודען גענומען אין געפענגניש און אין די איבעריגע שטעדט האט מען זיי בעראבעוועט און גע׳שחט׳ען; אין גיכען איז אבער פוילען צוריק פריי געווארען. לויט דעם אבמאך פון 1667 האבען די יודען אויפ׳ן לינקען ברעג פון אוקריינא, וואס איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, געהאט דאס רעכט אדער זיך איבערקלייבען קיין פוילען, אדער בלייבען אויפ׳ן ארט — נאר נאטירליך מיט דעם הסכם פון דער ארטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. ווי עס שיינט, זענען אביסעל יודען פערבליבען אין סמאלענסק, דעם נאהענטסטען פונקט צו מאסקווא, און די רוסישע רעגיערונג האט דא געהאט פאר זיך א שווערע אויפגאבע: ווי אזוי אבצוהיטען די היילינגע מאסקווא פון הייפעל־ יודען. עס איז ארויס א בעפעהל, אז יודען טארען נישט קומען קיין מאסקווא האנדלען, און אין די אבמאכען מיט פוילען איז אויסגענומען געווארען א תנאי, אז קיין מאסקווא מעגען קומען אלע מענשען „חוץ די זשידעס”.

די רעפארמען פון פיעטר דעם גרויסען האבען יודען נישט אנגעריהרט. אלץ איז געבליבען ווי געוועזען. מען דערצעהלט, אז ווען פיעטר איז געוועזען אין האלאנד, האבען די יודען פון אמסטערדאם געבעטען דעם בורגמייסטער וויטסען, וואס איז געוועזען זעהר בעפריינדעט מיט׳ן רוסישען קייזער, ער זאל אויף איהם ווירקען, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין רוסלאנד. דערויף האט פיעטר געענטפערט: „מיין ליעבער וויטסען, איהר קענט די יודען, זייער כאראקטער און זיטען; איהר קענט אויך די רוסען. איך קען אי די, אי יענע, און גלויבט מיר: עס איז נאך נישט געקומען די צייט צו פעראייניגען די דאזיגע ביידע פעלקער. גיט־איבער יודען, אז איך בין זיי דאנקבאר פאר

זייער פארשלאג און פערשטעה, ווי גוט עס וואלט געווען אויסצונוצען זיי, נאר איך וואלט זיי געמוזט בעדויערן, ווען זיי וואלטען לעבען צווישען די רוסען". עס לאזט זיך ווירקליך גלויבען, אז פיעטר, וועלכער האט גוט געקענט די רוסען און געוואוסט, ווי אזוי זיי קוקען אויף יודען, האט גערעכענט פאר געפעהרליך אריינצולאזען יודען קיין רוסלאנד. עס איז בעקאנט, אז בעת דער מלחמה מיט די שוועדען האט פיעטר דער גרויסער אבגעהאלטען פון א גרויסען מיליטערישען פאגראם, וואס האט זיך אנגעהויבען געגען יודען אין שטאדט מסטיסלאוו.

ביי די נאהענטסטע יורשים פון פיעטר דעם גרויסען האט די פאליטיק בנוגע צו יודען זיך געביטען. אנשטאט פערטיידיגען זיך פון די "שרעקליכע" יודען איז מען איבערגעגאנגען אין אגרעסיווע אנפאלען. אין סמאלענסקער אויעזד האבען די ביעלארוסישע יודען געלעבט פון נעהמען אין ארענדע די צינזען אויף משקאות און טאמאזשנע. איינער פון די דאזיגע יודען, א געוויסער ברוך לייבאוו, האט זאגאר געהאט די העזה אויסצובויען פאר יודען א שוהל אין דארף זוויעראוויטש. דאס האט זעהר אויפגערעגט דעם דארטיגען פראוואסלאוונעם גלח, וועלכער האט בתמימות געמיינט, אז די יודישע שוהל איז א גרויסע סכנה פאר דער פראוואסלאוויע. עס האבען אנגעהויבען פליהען אנקלאגען קיין פעטערבורג, די זקנים פון הייליגען סינאד האבען זיך שטארק דערשראקען און באלד האט יעקאטערינא די ערשטע ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז ביי ברוך לייבאוו און זיינע חברים זאל מען אבנעהמען די פרנסה און ארויסשיקען פון די גרעניצען פון רוסלאנד (מערץ 1727). אין א חודש ארום האט די קייזערין שוין ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אלע יודען אין אוקריינא: עס איז בעפוילען געווארען אלע יודען ארויסצוטרייבען פון רוסלאנד, מעהר זיי נישט אריינלאזען און איינארדנען א פעסטע שמירה געגען זיי. די ארויסגעטריבענע האבען נישט געטארט מיטנעהמען מיט זיך נישט קיין גאלדענע און נישט קיין זילבערנע מטבעות, נאר קופער-געלד.

דער דאזיגער ווילקיר פון דער צענטראל-רעגירונג האט זאגאר ארויסגערופען א פראטעסט ביי די אויטאנאמישע קאזאקען, וועלכע האבען זיך מיט קיין יודענפריינדליכקייט נישט אויסגעצייכענט. אין נאמען פון דעם "זאפאראזשער מיליטער פון ביידע זייטען דניעפר" האט דער

העטמאן אפאסטאל אנגעגעבן א ביטע קיין פעטערבורג, מען זאל לאזען יודען אריינפאהרען קיין מאלארוסיע, ווייל זיי זענען נוצליך פאר׳ן מסחר. אלס ענטפער אויף דער בקשה איז אין נאמען פון מינדעריעהריגען קייזער פיעטר II ארויסגעגעבן געווארען אזא פונקט: די יודען ווערט ערלויבט צו קומען אויף די ירידים אין מאלארוסיע, אבער פערקויפען זייערע סחורות קענען זיי נאר אין הורט און נישט אין איינצעל. פאר דעם געלד, וואס זיי בעקומען פון די פערקויפטע סחורות, מעגען זיי קויפען אנדערע סחורות, אבער ארויספיהרען פון רוסלאנד גאלד אדער זילבער ווערט נישט ערלויבט. דער פערבאט פאר יודען צו וואוינען אין רוסלאנד בלייבט אין דער פריהעריגער קראפט.

אין 1731 איז דער דאזיגער חסד (צו מעגען קומען אויף די ירידים) פערשפרייט געווארען אויך אויף כמאלענסקער גובערניע און אין דריי יאהר ארום האט די רעגירונג געמוזט געהן אויף נאך איין הנחה. די פארשטעהער פון סלאבאדסקער אוקריינא (איצט חארקאווער גובערניע) האבען זיך משתדל געווען פאר דער רעגירונג, אז די יודען אויף די ירידים זאלען מעגען פערקויפען נישט נאר אין הורט, נאר אויך אויף איינצעל. די קייזערין אננא יאאנאוונא האט די בקשה צופרידענגעשטעלט און שפעטער איז דער דאזיגער חסד געגעבן געווארען אויך פאר אלע איבעריגע יודען אין מאלארוסיע.

פלוצלונג האבען זיך די דאזיגע „חסדים" אבגעשטעלט און עס האט זיך ווידער אנגעהויבען א רייהע רעפרעסיעס געגען יודען. די סיבה דערפון איז געווען די אלטע מורא פון די רוסען פאר די „זשידאווסטוואוויושטשי", ווייל צו יענער צייט האט זיך ווירקליך געטראפען אזוינס, וואס האט געקענט אנווארפען א גרויס פחד אויף די רוסען מיט זייערע אלטמאדישע השגות. דער אויבענדערמאנטער סוחר ברוך לייבאוו האט אויך נאך דעם פערבאט צו קומען קיין רוסלאנד נישט אויפגעהערט צו האבען געהיימע בעציהונגען מיט די רוסישע סוחרים. אין מאסקווא האט ער זיך נאהענט בעקענט מיט דעם דימיסיאנירטען פלאטס-קאפיטאן וואזניצין און איהם „איבערגערעדט". וואזניצין, וועלכער איז פון נאטור-אויס געווען גענויגט צו געדאנקען וועגען רעליגיע, האט אונטער דער אנפיהרונג פון זיין יודישען פריינד אנגעהויבען לערנען די ביבעל און דא האט ער מיט א מאל פערשטאנען, אז די אלטע יודישע לעהרע וועגען א איינציגען גאט איז סותר די רעליגיעזע יסודות

פון קריסטענטום, אויף וועלכע ער איז ערצויגען געווארען. דאן האט ער בעשלאסען זיך מגיר צו זיין, און ער האט זיך נישט אבגעשטעלט אפילו פאר די סכנות און גרויסע שוועריגקייטען, וואס זענען איהם פארגעשטאנען. ער איז אוועק קיין דובראוונא, מאהילעווער גוב., וואו עס האט געוואוינט לייבאוו'ס זוהן, און דארט זיך מל געווען און אנגענומען די יודישע רעליגיע. מען האט די געשיכטע אבער ענטדעקט און וואזניצינען צוזאמען מיט לייבאוו'ן איבערגעגעבען צום געריכט. מען האט זיי געבראכט אין דער שרעקליכער „קאנצעלאריע פון געהיימע אויספארשונגען” און דא האבען זיי נאך שרעקליכע ענוים זיך מודה געווען אין זייער פערברעכען. דאס אינקוויזיציאנס-געריכט האט ארויסגעגעבען זיין אורטהייל, וועלכער איז בעשטעטיגט געווארען דורכ'ן קייזער (1738): „ביידע טויטען דורך שרפה, כדי אז, קוקענדיג דערויף, זאלען אנדערע עם-הארצים און אפיקורסים פון קריסטליכען גלויבען נישט אבטרעטען, און אזעלכע פערלען, ווי יענער זשיד ברוך, זאלען נישט וואגען אבצורעדען פון קריסטענטום”.

עס איז גענוג געווען דער איינער צופאל, אז די אלטע שנאה צו די יודען זאל זיך פונאנדערפלאקערן. אין 1739 האט דער סענאט בעפארדענט, אז פון מאלאראסיע זאלען ארויסגעשיקט ווערן יענע יודען, וואס האבען זיך דארט נעגען געזעץ בעזעצט און זיך פערנומען מיט מסחר און שענקעריי. דעם דאזיגען בעפעהל האט מען נישט באלד דורכגעפיהרט צוליעב מיליטערישע סיבות: רוסלאנד האט דעמאלט געפיהרט מלחמה מיט טערקיי און מען האט מורא געהאט, אז די ארויסגעשיקטע יודען זאלען נישט איבערגעבען קיין מיליטערישע סודות דער טערקישער ארמעע. אבער ווי נאר די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז ארויס א בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. בסך הכל זענען ארויסגעשיקט געווארען 573 יודישע נפשות, און דאס דאזיגע קליינע הייפעלע האט דאס אנגעווארפען אזא פחד אויף דער רוסישער רעגירונג!

ביים קעניגען פון יעליזאבעטא פעטראוונא האבען די רדיפות אויף יודען זיך פערשטארקט. אין יענער צייט האט מען אנגעהויבען מיט געוואלט פערשפרייטען די פראוואסלאוויע צווישען די אינאראדצעס אויפ'ן מזרח; יענע, וואס האבען, אונטער דער ווירקונג פון די טאטערען, אנגענומען די מוסולמאנישע אמונה, זענען געצוואונגען געווארען אריבערצוגעהן אין פראוואסלאוויע; די מוסולמאנישע מעטשעטען זענען אין פיעל דערפער פון קאזאנער און אסטראחאנער גובערניעס

צערשטערט געוואָרען, און אויך מיט יודען האָט מען זיך אָנגעהויבען
בעגעהן אויף אַ נייעם אופן: מיט איין האַנט האָט מען זיי געטריבען און
מיט דער צווייטער געשלעפּט אין די קלויסטערם. ענדע 1741 האָט די
קייזערין יעליזאַבעטאַ אין אַ אוקאַז געמוזט מיט גרוים צער מודה זיין,
אַז אַלע מיטלען פּטור צו ווערן פון די יודען האָבען נישט געהאָלפען
און דורך פערשידענע קונצען האָט זיי זיך דאָך איינגעגעבען צו בעזע-
צען זיך אין רוסלאַנד, און דעריבער בעפעהלט די קייזערין, אַז מען
זאָל אַלע יודען ווידער אַרויסטרייבען און נאָר איבערלאָזען די, וואָס
וועלען זיך אָב׳שמד׳ען. אויף די יודען האָט דאָס נישט געווירקט און
קיין איינציגער פון זיי האָט נישט מסכים געווען צו שמד׳ען זיך, נאָר
אויך די רוסישע אונטערטאַנען, וועמענם טובה די רעגירונג איז
אויסען געווען, זענען גאָר נישט געווען צופרידען מיט דעם בעפעהל,
און די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסיע און ליפלאַנד האָבען ערקלערט,
אַז דאָס אַרויסטרייבען יודען וועט זיי נאָר רואינירען. פון מאַלאָראָסיע
האָבען די גריכישע אָבקויפער פון די קאַזיאָנע אָבצאָהלונגען ערקלערט,
אַז דאָס אַרויסטרייבען יודען, וועלכע זענען פערבונדען מיט קריסטען
דורך געשעפטען און וועקסלען, וועט ברענגען אַ חורבן פאַר ביידע
צדדים. אויך די גובערנסקע אדמיניסטראַציע און דער מאַגיסטראַט פון
שטאָדט ריגאַ האָבען מודיע געווען דעם סענאַט, אַז דאָס אַרויסטרי-
בען יודען פון ליפלאַנד וועט ברענגען אַ גרויסען שאָדען דער קאַזנאַ
און די סוחרים, ווייל די פּוילישע סוחרים, וואָס האָבען יודישע פער-
מיטלער אין ריגאַ, וועלען איצט אויפהערען דאָרט קויפען סחורה
און אָנהויבען קויפען דורך דיזעלבע יודען אין אויסלאַנד. דער סענאַט
האָט געמוזט זיך אָבשטעלען פאַר די אַלע וויכטיגע טענות און אין אַ
דאָקלאַד דער קייזערין האָט דער סענאַט פערלאַנגט צופרידענצושטעלען
די בקשות פון די רוסישע סוחרים און ערלויבען יודען ווינציגסטענס
קומען קיין מאַלאָראָסיע און קיין ליפלאַנד אויף די ירידים. אויף דעם
דאָקלאַד האָט די קייזערין געענטפערט קורץ און שאַרף: „פון די שונאים
פון קריסטוס׳ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האָבען!“ — דער רע-
ליגיעזער פאַנאַטיזם האָט גובר געווען. דער סענאַט האָט געמוזט נאָכ-
געבען דעם ווילען פון דער קייזערין און אין אַ אוקאַז פון יאַנואַר
1744 ווערט בעפוילען אַרויסצושיקען אַלע יודען, מעהר זיי נישט
אַריינלאָזען און אויך מעהר וועגען זיי זיך נישט משתדל זיין. עס איז
אַ סברה, אַז אין יענער צייט זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען ביז פינף

און דרייסיג טויזענד יודען, וואס האבען שוין בעוויזען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד און ווי-עס-איז איינארדנען זייער פרנסה.

די פרומע קייזערין יעליזאבעטא האט גוט נאכגעשפירט, אז פון יודען זאל אין רוסלאנד קיין זכר נישט בלייבען. אין פעטערבורג האט פון 1731 געוואוינט דער געלעהרטער מעדיקער אנטאניא סאנשעס — ווי עס שיינט, א ספרדישער מאראן, וועלכער האט בשתיקה געהיט די יודישע רעליגיע. ער איז דא ארויסגערופען געווארען פון אויסלאנד קיין פעטערבורג, וואו ער האט פערנומען די שטעל פון א הויף-דאקטאר, אנגעפיהרט מיט די מעדיצינישע אנשטאלטען אין דער ארמעע און איז דערנאך געווארען א מיטגליד פון דער וויסענשאפטליכער אקאדעמיע. אין 1749 איז סאנשעס פלוצלונג אבגעזאגט געווארען פון זיין שטעל און געמוזט פערלאזען פעטערבורג. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז די קייזערין האט זיך דערוואוסט וועגען זיין גרויסען „חטא", וואס ער איז א יוד, און עס איז געווען געגען איהר געוויסען, „אז אין דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט זאל זיך געפינען א מענש, וואס האט אוועקגעווארפען די פאהן פון קריסטוס'ען און זיך געשטעלט אין די רייהען פון די קעמפפער אונטער דער פאהן פון משה און די יודישע נביאים". דער בעריהמטער מאטעמאטיקער איילער, דער-וויסענדיג זיך וועגען סאנשעס'עס דימיסיע, האט דאן געשריבען: „איך צווייפעל, אז אזעלכע וואונדערליכע פאקטען זאלען צוגעבען כבוד דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט".

זאגאר די געבילדעטע און אייראפעאישע קייזערין יעקאטערינא II האט נישט געקענט בייטען די פאליטיק בנוגע צו יודען. די דעמאל-טיגע אינערליכע לאגע אין רוסלאנד האט געפאדערט, אז די קייזערין זאל שפיעלען א ראליע פון א נאציאנאלער הערשערין, און כדי צו געפינען חן ביי דער רעאקציאנערער געזעלשאפט און ביי די גייסט-ליכע, האט זי געמוזט געהן געגען איהרע אייגענע ליבעראלע אי-בערצייגונגען און פיהרען א עכט-רוסישע פאליטיק. זי אליין דערצעהלט וועגען דעם אין איהרע מעמוארען: „אויפ'ן 5-ען אדער 6-ען טאג פון איהר ארויפטרעטען אויפ'ן טראן, איז יעקאטערינא די צווייטע געקומען אין סענאט. ווען עס איז אויסגעקומען צו רעדען וועגען דער פראגע, צי מען זאל יודען אריינלאזען אין רוסלאנד, האבען אלע איינשטימיג אנערקענט, אז דאס איז נוצליך פאר'ן לאנד. נאר יעקאטערינא

האָט, צוליעב די דעמאָלטיגע אַנגעלעגענהייטען, נישט געקענט געבען
איהר הסכמה דערויף. איהר האָט מיטגעהאָלפען דער סענאַטאָר
פירשט אָדאָיעווסקי; ער האָט זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט: „איי=
דער מען נעהמט אָן אַ בעשלוס, ווער אפשר אייער מאַיעסטעט
נישט בעוויליגען צו זעהן די רעזאָלוציע, וועלכע די קייזערין יעלי=
זאַבעטאַ פעטראָווגאַ האָט ארויסגעגעבען אין אַזאַ פאַל". אָדאָיעווסקי
האָט דאָ דערלאַנגט די רעזאָלוציע, וואָס יעליזאַבעטאַ האָט אָנגע=
שריבען מיט איהר אייגענער האַנד: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען
וויל איך קיין פערדיענסטען נישט האָבען". ווען מען האָט אָנגע=
הויבען צונויפנעהמען די שטימען וועגען דער פראַגע און מען איז צו=
געגאַנגען צו יעקאַטערינאַ, האָט זי געזאָגט: „איך פערלאַנג, אַז די
פראַגע זאָל אָפגעלעגט ווערן אויף אַ אַנדער צייט". „אויף אַזאַ
אופן — זאָגט יעקאַטערינאַ ווייטער אין איהרע מעמוארען — איז ווינציג
צו זיין געבילדעט, האָבען די בעסטע כוונות און זאָגאַר אַ מאַכט
אויסצופיהרען זיי". די געבילדעטע יעקאַטערינאַ האָט געמוזט פאָלגען
דעם איינשטימיגען ווילען פון סענאַט און נאָך אין דעמזעלבען יאָהר
האָט זי אויפ'ן מאַניפעסט וועגען אַריינלאָזען אויסלענדער קיין רוסלאַנד
צוגעגעבען די בעריהמטע פאָרמעל „אויסער זשידעס".

אין צוויי יאָהר אַרום האָט די שליאַכטע צוזאַמען מיט דעם
העטמאַן פון מאַלאָראָסיע דערלאַנגט אַ בקשה צו יעקאַטערינאַ וועגען
צוריק איינפיהרען זייערע אַמאָליגע אויטאָנאָמישע רעכטען. אין דער
פעטיציע, וועלכע האָט ענטהאַלטען צוואַנציג פונקטען, איז אויך
געווען אַ פונקט וועגען יודען. די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסישען
פאָלק ערקלערען, אַז דער פערבאָט פאַר יודען צו וואוינען אין מאַ=
לאָראָסיע ברענגט אַ גרויסען שאָדען דעם האַנדעל, נאָר בעטען וועגען
ערלויבען די יודען אינגאַנצען וואוינען אין מאַלאָראָסיע וואַגען זיי
נישט און זיי בעטען לפחות, אַז מען זאָל יודען ערלויבען קומען אויף
די ירידים. זייער ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען.

אָבער אין גיכען איז געשעהען אַזוינס, וואָס האָט אַרויסגערו=
פען אַ גרויסען קריזיס אין דער געשיכטע פון יודען און אינגאַנצען
געביטען זייער גורל: רוסלאַנד האָט אָנגעהויבען אָב'ירשנ'ען דאָס אונ=
טערגעהענדע פוילען. אין 1772 איז פאָרגעקומען די ערשטע איינטיי=
לונג פון פוילען און די גרויסע צאָהל יודען אין ביעלאָראָסיע זענען

מיט אמאל געווארען רוסישע אונטערטאנען. וואס האט רוסלאנד געקענט טאן מיט דער דאזיגער געצוואונגענער „מתנה", וואס די מלוכה האט בעקומען צוזאמען מיט דעם נייעם טעריטאריום? בשעת רוסלאנד האט איינגענומען ביעלאראסיע, האט די קייזערין יעקאטערינא ארויסגעגעבען א מאניפעסט, אין וועלכען זי האט פערזיכערט דער בעפעלקערונג, אז דאס פערמעגען און לעבען, פרייהייט פון רעליגיע און פון פערזאן פון אלע בירגער וועלען בלייבען הייליג און אונבעריהרבאר. דערביי איז בפירוש געזאגט געווארען, אז אויך יודען וועלען פערבלייבען ביי די רעכטען, וועלכע זיי האבען פריהער געהאט אין דער דאזיגער פראווינץ. תיכף ווי ביעלאראסיע איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, האט מען געמאכט א צעהלונג פון דער גאנצער בעפעלקערונג. יודען זענען לויט דעם רייסטער געווען העכער 200,000. לויט א אוקאז פון 1772, איז ארויפגעלעגט געווארען אויף יודען א אבצאהל פון א רובל אויף יעדען נפש, און די נייע פראווינץ איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי גובערניעס: מאהילעווער און פאלאצקער (היינט וויטעבסקער).

אין גיכען האט די רוסישע רעגיערונג געמוזט זיך פערנעהמען מיט דער פראגע וועגען איינארדנען די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון די יודען. אין יענער צייט האט די רעגיערונג איינגעפיהרט גרויסע אדמיניסטראטיווע רעפארמען און עס איז ענטשטאנען א פראגע: זאל מען אויך יודען איינטיילען אויף בעזונדערע קלאסען (סוחרים, מעשטשאנעס, האנדווערקער-צעכען), אדער צוליעב זייער אייגענטימליכקייט און בעזונדער ארט לעבען זיי געבען אינערליכע אויטאנאמיע און זעלבסט-פערוואלטונג, לויט זייער אייגענעם איינזעהן? די פראגע איז געווען צו א שווערע, א פערפלאנטערטע און די רוסישע רעגיערונגס-לייט האבען זיך דא לאנג געבראכען די קעפ און נישט געוואוסט, וואס צו טאן.

לויט דעם סענאטס-אוקאז פון 1776 איז פאר יודען איינגעפיהרט געווארען א קהל, צו וועלכען אלע האבען געדארפט זיין צוגעשריבען, און דאס איז געווען נוצליך פאר דער רעגיערונג ביים איינמאהנען די שטייערן. יעדער יוד האט געמוזט בעקומען זיין פאספארט נאר דורכ'ן קהל און דער קהל וויעדער האט אין יעדער פראווינץ בעזונדער געדארפט איינצאהלען אלע יודישע אבצאהלונגען. דער קהל האט

אויך בעקומען, ווי אין פּוילען, אַ געריכטליכע מאַכט. נאָר פּראָצעסען צווישען יודען און קריסטען האָבען געדאַרפט בעטראַכט ווערן אין די אַלגעמיינע געריכטען; יודען צווישען זיך האָבען געדאַרפט זיך לאָדען פאַר'ן קהל און אַלס העכערע געריכט-אַנשטאַלטען פאַר אַפּעלאַציע זענען געגרינדעט געוואָרען אויעזדנע און גובערנסקע קהילות. אין 1783 האָט די רעגיערונג געמאַכט אַ ענערגישען שריט אין אַ אַנדער ריכטונג: יודען, וואָס זענען געווען פערשריבען צו דער „קופּיעטשעסטוואָ", האָבען בעקומען דאָס רעכט צו בעטייליגען זיך אין דער אַלגעמיינער שטאָדט-פערוואַלטונג, וועהלען און אַליין געוועהלט ווערן אַלס מיטגליעדער פון מאַגיסטראַט, ראַט-הויז און שטאָדטישע געריכטען. די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע איז געווען געוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף מענשען פון אַ נידעריגערען קלאַס, האָט זיך נישט געאיילט איינצוגעהן אויף אַזאַ זאַך, אַז יודען זאָלען זיין גלייך מיט קריסטען אין דער שטאָדט-פערוואַלטונג, און די קריסטליכע מיטגליעדער פון מאַגיסטראַט און ראַטהויז האָבען בעגעגענט אומעטום זייערע יודישע „קאָלעגען" מיט אָפענער שנאה און שפּאָט.

פון דער צווייטער זייט האָט מען יודען אָנגעהויבען שטאַרק דריקען אין עקאָנאָמישען לעבען. די פּעטיציע, וואָס אַ יודישע דעפּוטאַציע האָט איבערגעגעבען דער קייזערין אין יאָהר 1784, בעווייזט, אין וואָס פאַר אַ שווערער לאַגע יודען האָבען זיך דאַן געפונען. די יודען בעקלאָגען זיך, אַז די אַדמיניסטראַציע האָט ביי זיי צוגענומען זייער הויפּט-קוועלע פון פּרנסה: ביער-ברויערייען און שענקערייען אין די שטעדט; אַז דער יודענפיינדליכער גענעראַל-גובערנאַטאָר פּאַסעק האָט פערבאָטען די פּריצים אָבצוגעבען די יודען אין אַרענדע די שיינקען אין די דערפער און דערמיט רואינירט פיעל יודישע פאַמיליעס; אַז דאָס אויסגלייכען יודען מיט די קריסטען אין די רעכטען פון שטאָדטישער זעלבסט-פערוואַלטונג האָט נישט געבראַכט די ערוואַרטעטע טובה, ווייל דאָרט, וואו יודען זענען אין דער מינדערהייט, דערלאָזען נישט די קריסטען קיין איין יודישען קאַנדידאַט אויף דער שטעל פון ריכטער, אַזוי אַז אין די פּראָצעסען צווישען קריסטען און יודען קומט אויס יודען צו ליידען, ווייל זיי קענען נישט די רוסישע שפּראַך און האָבען נישט אויף די געריכטען קיינעם,

וואס זאל זיך פאר זיי אננעהמען, ווייטער בעקלאגען זיך די יודען אויף דעם ווילקיר פון די פריצים, וואס נעהמען צו א הויכען צינש ביי די יודען, וועלכע האבען אויסגעבויט הייזער אויף זייער ערד, אז מען נעהמט אפט אב ביי יודען הייזער צוליעב קאזיאנע אינטערעסען א. אז. וו.

יעקאטערינא האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעטראכטונג פון סענאט און דערביי געפונען פאר נויטיג צו ערקלערען, אז קוים וואוינען שוין יודען אין רוסלאנד, מוזען זיי גערעכענט ווערן פאר בירגער מיט אלע גלייך און קיין אונגעזעצליכקייטען טארען נישט דערלאזען ווערן. דער סענאט האט די פעטיציע בעטראכט און א טייל פון די בקשות נאכגעגעבען, א טייל אבגעווארפען. דערביי האט אויך דער סענאט ערקלערט, אז עס דארף געהיט ווערן דער פרינציפ פון גלייכהייט פאר אלע מיטגלידער פון יעדען קלאס און עס דארפען געהיט ווערן די רעכטען, וואס דער קלאס האט. דאך איז צוזאמען מיט די דאזיגע ליבעראלע פראזען וועגען גלייכהייט אין גיכען (1786) ארוים דער אוקאז וועגען „טשערטא“, דאס הייסט וועגען פערפעסטיגען די יודען צו יענע ערטער, וואס זענען איבערגענומען געווארען פון פוילען, אהן דעם רעכט איבערצוקלייבען זיך אין די איבעריגע גובערניעס פון רוסלאנד. אויף אזא ארט איז צום ערשטען מאל פעסטגעשטעלט געווארען דער שענדליכער פרינציפ פון דער ווייטערדיגער רוסישער געזעצגעבונג.

נאר אויב די ערשטע יאהרען נאך דעם איינגעהמען ביעלאראסיע האט די רעגירונג זיך נאך פערהאלטען צו יודען פערהעלטניסמעסיג ליבעראל, האט זיך דערנאך אנגעהויבען א עפאכע פון אויסנאהמס-געזעצען און בעגרענצונגען. די אלגעמיינע רעאקציאנערע פאליטיק, וועלכע האט אין רוסלאנד זיך אנגעהויבען די לעצטע יאהרען פון יעקאטערינא'ס הערשאפט, האט געהאט אויך א ווירקונג אויף דער בעציהונג צו יודען. צו יענער צייט זענען פארגעקומען די צווייטע און דריטע איינטיילונגען פון פוילען (1793—95) און די רוסישע רעגירונג האט ווידער בעקומען אונטער איהר הערשאפט הונדערטער טויזענדער נייע יודען פון ליטא, וואהלין, פאדאליען. די רעגירונג, וואס האט אמאל אזוי געציטערט און נישט געוואלט האבען ביי זיך אפילו קיין איין יודען, האט איצט, אפשר געגען איהר ווילען, געמוזט האבען

בײ זיך אַ יודישע מיליאָנען=בעפעלקערונג מען האָט געמוזט זוכען אַ וועג פון צוזאַמענלעבען, פון אַ פרידליכער פשרה צווישען די קריסטען און יודען. אָבער אָנשטאָט דעם האָט זיך געגען יודען אָנגעהויבען אַ נײַע רײַד בעגרענצונגען, עס איז פאַר זײַ געשאַפען געוואָרען אַ ספּעציעלע געזעצגעבונג, און צו דער געשיכטע פון יודען אין 19=ען און אין 20=ען יאָהרהונדערט ווערט צוגעשריבען דאָס סאַמע טרויעריגסטע בלאַט